ISSN 2181-7138

МУАЛЛИМ ҲӘМ ҮЗЛИКСИЗ БИЛИМЛЕНДИРИЎ

Илимий-методикалық журнал

2023

4-сан

Өзбекстан Республикасы Министрлер Кабинети жанындағы Жоқарғы Аттестация Комиссиясы Президиумының 25.10.2007 жыл (№138) қарары менен дизимге алынды

Қарақалпақстан Баспа сөз ҳәм хабар агентлиги тәрепинен 2007-жылы 14-февральдан дизимге алынды. №01-044-санлы гуўалық берилген.

Нөкис

4-сан *2023*

ИЮЛЬ

Шөлкемлестириўшилер:

Қарақалпақстан Республикасы Халық билимлендириў Министрлиги,
ӨЗПИИИ Қарақалпақстан филиалы

Редактор:
А. Тилегенов

Редколлегия ағзалары:

Мақсет АЙЫМБЕТОВ
Нағмет АЙЫМБЕТОВ
Байрамбай ОТЕМУРАТОВ
Ерполат АЛЛАМБЕРГЕНОВ
Алишер АЛЛАМУРАТОВ
Дилшодхўжа АЙТБАЕВ
Тўлқин АЛЛАЁРОВ
Умида БАҲАДИРОВА
Фархад БАБАШЕВ
Гулзода БОЙМУРОДОВА
Маманазар ДЖУМАЕВ
Асқар ДЖУМАШЕВ
Алишер ЖУМАНОВ
Гүлнара ЖУМАШЕВА
Мырзамурат ЖУМАМУРАТОВ
Холбой ИБРАГИМОВ
Умида ИБРАГИМОВА
Меруерт ПАЗЫЛОВА
Асқарбай НИЯЗОВ
Сабит НУРЖАНОВ
Уролбой МИРСАНОВ
Нуржан МАТЧАНОВ
Шукурилло МАРДОНОВ
Бахтиёр РАХИМОВ
Арзы ПАЗЫЛОВ
Барлықбай ПРЕНОВ
Қаҳҳор ТУРСУНОВ
Нурзода ТОШЕВА
Тажибай УТЕБАЕВ
Амангелди КАМАЛОВ
Ризамат ШОДИЕВ
Зафар ЧОРШАНБИЕВ
Рустам ФАЙЗУЛЛАЕВ
Дўстназар ХИММАТАЛИЕВ
Гулрухсор ЭРГАШЕВА
Гавхар ЭШЧАНОВА

МАЗМУНЫ

ТИЛ ҲӘМ ӘДЕБИЯТ

Fayzullayeva D. U., Maxmudova M. O‘qituvchilar tayyorgarligining mazmuni, tuzilishi va rivojlanish darajalarini belgilashda aqlli texnologiyalarni qo‘llash ... 6
Rashidova G. G‘. Pedagogika fanini o`qitishda Alisher Navoiy asarlarining tarbiyaviy ahamiyati ... 10
Пирматова А. В. Инглиз тилини ўрганишда нофилологик мутахассисликлар талабалари ўртасида мотивацияни шакллантириш ... 15
Xusanova G. T. Antonimlarni o‘rganishning lisoniy va kognitiv jihatlari ... 21
Ulasheva U. M. Badiiy adabiyot vositasi maqollar yordamida xorijiy til o’qitish metodikasini takomilllashtirishda zamonaviy metodlardan foydalanish ... 25
Кадырова Н. Семантика железнодорожных терминов в русском и узбекском языках ... 31
Файзуллаева З. Развитие коммуникативных навыков посредством интерактивных технологий ... 35
Мухаммедова О. А. Иностранный язык для студентов вузов задачи обучения ... 44
Azizova M. M. Analysis of the word “toast” meaning and cultural influence ... 49
Niyatova M. N. Modern technology as a means of teching a foreign language ... 53

ПЕДАГОГИКА, ПСИХОЛОГИЯ

Ҳамдамова М. Т. Талабаларда бошқарув маданиятини ривожлантириш технологияларини такомиллаштириш ... 59
Rizayeva S. D. Oliy ta’lim muassasalarida o’quv jarayonini tashkil etishda individual yondashuvning konseptual modeli ... 63
Эшбуриева М. У. Ривожлантирувчи таълим тизими шароитида касбий ва шахслараро мулоқотнинг ўрни ... 72
Maxkamova D. “Individual maslahat” didaktik resurslarining o‘quvchilarni kasbga yo‘naltirish tizimiga tadbiq etish ... 76
Adizova N. B. Talabalarda korpus texnologiyalari asosida pragmatik kompetentsiyani shakllantirishning modeli ... 82
Azizova D. G‘. Neft va gaz ishi asoslari fani negizida talabalarning muhandislik kompetensiyalarini shakllantirish metodikasi ... 87
Ҳошимов И. Ўзбекистон республикаси умумтаълим мактабларида тарихий-маданий миллий меросдан фойдаланиш йўналишлари ва модели ... 92
Djalolova S. X. Bo‘lajak o‘qituvchilarda kasbiy karyerani loyihalashtirish ko’nikmasini rivojlantirish ilmiy-metodik kuzatuvning pedagogik xususiyatlari ... 103
Холбозорова Н. Х. Педагоглик касбига йўналтириш жараёнида талабаларнинг шахсий ривожланиши ... 112
Солиева М. Талабаларни дунёқарашини шакллантиришда бадииятнинг ўрни ... 120
Umirova N. M. Oliy ta’limda xorijiy tajribalarda sinalgan o‘quv dasturlardan foydalanishning pedagogik asoslari ... 129
Abdisharipova Sh. B. Kompetentsiyaviy yondoshuv asosida o‘quvchilarning kreativ fikrlashini rivojlantirishning tarixiy-pedagogik asoslari ... 134
G’ayipova G. N. Egra, egma xalqaro baholash dasturlari va ularning ahamiyati ... 138
Israilova Sh. J. Mustaqil ta’limda o’qish ko’nikmasini qo’llash orqali og’zaki nutqni rivojlantirishning ijtimoiy-pedagogik, konseptual zaruriyati ... 142
Nasriddinov X. B. Ta’lim oluvchilarning kreativligi pedagogik muammo sifatida ... 146
Raximova F. N. Oliy ta’lim muassasalarida multimediya vositalari asosida talabalarning ijtimoiy pedagogik faoliyatini takomillashtirish ... 152
Ravshanov O. A. Virtual psixologik xizmatni tashkil etishning vazifalari va afzalliklari ... 159
Qilichova M. X. Yoshlarni ma’naviy-axloqiy tarbiyalashda Sharof Rashidov asarlaridan foydalanishning o‘ziga xosligi ... 169
Alijonova M. Ekoestetik kompetensiyani shakllantirishda xalq og’zaki ijodining o’rni va pedagogik ahamiyati ... 176

Pulatova M. K. Umumta`lim maktablari o`qituvchilarida o`quvchilarni o`quv strategiyalariga (learning strategies) o`rgatish ko`nikmalarini rivojlantirish 183
Aripov Z. Bo‘lajak o‘qituvchilarni o‘zini ijodiy rivojlantirish mexanizmlarini takomillashtirish 188
Saparboyeva D. S. Inson qadrini ulug`lash xususiyatlari 193
Nazarova D. A. Klaster yondashuvi – inklyuziv ta’lim siyosatini amalga oshirishning muhim strategik mexanizmi 197
Терехова О. Е. Практическая готовность к профессиональной педагогической деятельности 204
Самиева Ш. Х. Инновационное развитие проектных навыков учащихся на основе креативного подхода 209
Ismatova N. The Significance of Toponyms: A Study of Cultural and Geographical Identity 216
Khasanova G. X. Organizational and pedagogical features of socio-cultural activities of graduate students 220

МИЛЛИЙ ИДЕЯ ҲӘМ РУЎХЫЙЛЫҚ ТИЙКАРЛАРЫ, ТАРИЙХ, ФИЛОСОФИЯ

Baratov B. Q. Bo‘lajak o‘qituvchilarni uzluksiz ma’naviy tarbiya jarayoniga tayyorlashning pedagogik imkoniyatlari 226
Qurbonov J. A. Bo‘lajak o‘qituvchilarda intellektual madaniyatini rivojlantirishning pedagogik imkoniyatlari 238
Ҳошимов И. Тарихий-маданий миллий меросни сақлашда ўқитувчининг роли 249

ФИЗИКА, МАТЕМАТИКА, ИНФОРМАТИКА

Эргашев Ж. Б. Электрон ахборот таълим ресурсларини лойиҳалаш технологиялари 258
Qurbanov A. Bo‘lajak muhandis-elektriklarda intellektual kompetentsiyalarini rivojlantirish komponentlarining tarkibiy tuzilmasi 265
Ashurmatov R. G‘., O‘tkirov Sh.X. Bo‘lajak fizika o‘qituvchilarining metodik tayyorgarligiga oid muammolarning yechimlari bo‘yicha olib borilgan tadqiqotlar va ularning tahlili 273
Iskandarov B. Q., Muqimov Sh. I. Muhandis-talabalarni kasbiy tayyorgarligida zamonaviy axborot texnologiyalarning roli 279
Abdullayev Sh. A. Raqamli texnologiyalar bugungi kun ta’lim samarasi 283
Sattarkulov K. R. Akademik litseylarda kvant fizikasini o`qitishni ehtimoliy-statistik asosida takomillashtirish 288
Kamolov E. R. Noaniq ma’lumotlarning murakkab biotexnologik sistemalarga xos bo‘lgan asosiy ko‘rinishlari va turlari 292
Азимова Ф. Х. Нефть-газ саноатига оид терминлар типологияси 298
Obidova G. K. Ekologik ta’lim jarayonida zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalanish 307
Авлаярова Н. М., Азизова Д. Г., Номозов Б. Ю. Исследование процесса вытеснения газа водой и конденсатом из гидрофильных и гидрофобных пористых сред 312
Ражабов Ш. Проблема оптимального управления, связанная с экологическими проблемами 317
Muydinjonov D. R., Muydinjonov Z. R., Djurayev I .I. Home tutor for mathematics 326
Muydinjonov D. R. , Muydinjonov Z. R., Djurayev I. I. Mathematical economics 330
Muydinjonov D. R., Muydinjonov Z. R., Djurayev I. I. Mathematics and statistics 338

БАСЛАЎЫШ КЛАСС, МЕКТЕПКЕ ШЕКЕМГИ ТӘРБИЯ

Мансурова С. Р. Мактабгача ёшдаги болаларнинг гендер фарқлари ва ўзига хосликларини инобатга олиб ўқитиш:муаммо ва ечимлари 342
Musulmonova Sh. T. Maktabgacha ta'lim tashkilotlari nutq o'stirish mashg'ulotlarida bolalarni mustaqil fikrlashga o'rgatish metodikasi 350
Абдумўминова Л. А. Maktabga tayyorgarlik guruhi bolalarining o'quv faoliyatida o'zini nazorat qilishni rivojlantirishning asosiy yondashishlari 355
Sheraliyaeva M. A. Oilada va maktabgacha ta'lim tashkilotida ota-onalarning munosabatlar kompetentsiyasi 361
Do'stov S. IV sinfda «tabiatshunoslik» fanini o'qitishda o'quvchi ekologik tafakkurini sinfdan tashqari mashg'ulotlarda shakllantirish 366
Kenjayeva S. I. Finlandiya ta'lim tizimining o'ziga xos xususiyatlari (xususan matematika fani doirasida) 373
Asadov N., Temurov S. Boshlang'ich matematika kursi nazariyasini o'qitishdagi innovatsiyalar va ilg'or xorijiy tajribalar 378
Eshmirzayev G'. Y. Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini media vositalar orqali axborot kompetentligini rivojlantirish 383
Adizova N. B. Boshlang'ich sinf o'quvchilarini divergent fikrlashini rivojlantirishda muammoli ta'lim texnologiyasining o'rni 387
Raxmatova F. Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining tadqiqotchilik kompetensiyalarini rivojlantirishning pedagogik-psixologik xususiyatlari 394

ТАСВИРИЙ САЪНАТ

Султанов Х. Э., Марасулова И. М. Тасвирий санъатни ўқитиш жараёнида мустақил таълимни ташкил этиш 399

ФИЗИКАЛЫҚ ТӘРБИЯ ҲӘМ СПОРТ

Qosimov A. N. O'quvchilarda sport vositasida milliy identiklikni shakllantirishning pedagogik asoslari va imkoniyatlari 404
Ismailova A., Abdikamalov Kh. The process of teaching volleyball to central asian students with the help of interactive technologies 412

ТИЛ ҲӘМ ӘДЕБИЯТ

O‘QITUVCHILAR TAYYORGARLIGINING MAZMUNI, TUZILISHI VA RIVOJLANISH DARAJALARINI BELGILASHDA AQLLI TEXNOLOGIYALARNI QO‘LLASH

Fayzullayeva D. U.
Samarqand davlat chet tillar instituti
Maxmudova M. M.
Samarqand davlat chet tillar instituti

Tayanch so’zlar: texnologiya, raqamli ta’lim, gadget, oliygoh,maktab,mobil qurilma, muommolar, yechimlar, ma’lumot tarqatish.

Ключевые слова: технология, цифровое образование, гаджет,вуз,школа, мобильное устройство, проблемы, решения, распространение информации.

Key words: technology, digital education, gadget, university, school,mobile device, problems, solutions, information dissemination.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-2026-yillarga mo‘ljallangan “Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi” to‘g‘risida farmonining **Ta’lim va fan sohasini rivojlantirish** ustuvor bo‘limini oz ichiga olgan farmoni tasdiqlandi. Ushbu bo‘limning O‘zbekiston Respublikasi hukumati farmoniga kiritilishi yangi ta’lim texnologiyalarini ishlab chiqish vazifalarining muhimligini namoyish etadi. Aytish joizki, mazkur taraqqiyot strategiyasi ta’lim dasturimizga bevosita daxldor. [1]. Raqamli iqtisodiyot va raqamli jamiyat uchun raqobatbardosh ishchi kuchi zarur. Bugungi kunda universitet bitiruvchilaridan nafaqat yuqori bazaviy tayyorgarlik, balki axborot va texnologik tayyorgarlik, ya’ni kuchli bilim talab etiladi. Raqamli texnologiyalar va olingan ma’lumotlarni qayta ishlash, aniqlash, to‘plash va tahlil qilish uchun katta qobiliyat egalari zarur va shart. Ularni tayyorlash uchun kasbiy tayyorgarlik tizimiga, pedagog kadrlar malakasini oshirish tizimiga, shu jumladan, ta’lim tizimiga o‘zgartirishlar va aniqliklar kiritish, raqamli ta’lim vositalarini joriy etish va ularni axborot muhitiga kiritish kerak bo‘ladi.

Shuni alohida ta’kidlash kerakki, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-2026-yillarga mo‘ljallangan yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risidagi farmoni strategik rivojlanish bo‘yicha 2022-2026-yillar uchun mo‘ljallangan ijtimoiy sohani rivojlantirishning ustivor yonalishlari **«Ta’lim va fan sohasini rivojlantirish»**ning yangi ustuvor yo‘nalishi sifatida e’tirof etilgan

edi. Mazkur strategiya bo‘limi doirasida umumta’lim maktablarida zaruriy infratuzilmani yaratish va joriy etish vazifasi muhokamaga qo‘yildi. Infratuzilma deganda quyidagilar nazarda tutiladi va inobatga olinadi:

– talabalar uchun elektron darsliklar yaratish tizimini yo‘lga qo‘yish va onlayn kurslarning mavjudligi;
– talabalar uchun tayyor ta’lim resurslariga ega yangi elektron ta’lim platformasi;
– o‘quvchilar va o‘qituvchilarga dars jarayonida ta’lim mazmuni bilan ishlash imkonini beradigan kompyuter va interaktiv uskuna va vositalar;
– innovatsion raqamli ta’lim yechimlarini qo‘llash bo‘yicha o‘qituvchilarning malaka darajasini doimiy oshirish [129, 206].

Ta’limni modernizatsiyalash tajribasi shuni ko‘rsatadiki, agar o‘qituvchilar doimiy o‘zgarishlar sub’ekti, yangi ta’lim amaliyotining faol ishtirokchisiga aylanmasa, amalga oshirilayotgan o‘zgarishlar kutilgan natijalarni bermaydi [165,3]. 2000-yil boshidan boshlab mintaqaviy ta’limni axborotlashtirish dasturlarini amalga oshirish jarayonida interfaol ta’limiy uskunalar zamonaviy o‘qituvchining ishi uchun zaruriy vosita sifatida maktablarga yetkazib berildi. Biroq o‘qituvchilarni ushbu jihozlardan amaliyotda foydalanishga tayyorlashda tizimli yondashuv yo‘qligi sababli, ta’lim muassasalarida yangi o‘quv qo‘llanmalaridan foydalanish samarasiz bo‘lgan vaziyat yuzaga keldi. O‘qituvchilar o‘quv jarayonida aqlli texnologiyalardan foydalanishga yetarli darajada tayyor emasligi ma’lum bo‘ldi. “Bo‘lajak ingliz tili o‘qituvchilarning aqlli texnologiyalardan foydalanishga tayyorligi” tushunchasi nima? Uning asosiy xususiyatlari va tuzilishi qanday? Quyida shu haqda to‘xtalamiz. Berilgan savollarga javob berishdan oldin yana bir savol – aqlli texnologiyalarning pedagogik salohiyati va ularning ta’lim jarayonining turli jabhalariga ta’siri haqida to‘xtalib o‘tish zarur. Bu masalalar 2000-yillardan boshlab tadqiqotchilarning faol diqqat markazida bo‘lib kelmoqda (I.V.Robert, S.I.Grigoryev, A.V.Xutorskoy va boshqalar). Tadqiqotlar shuni ko‘rsatdiki, aqlli texnologiyalar ta’lim jarayonining barcha jabhalariga ta’sir qiladi. Buni quyidagicha izohlash mumkin:

– uni turli darajalarda (mintaqaviy, institutsional) boshqarishdan individual talabaning ta’lim faoliyatini tashkil etishgacha. AKTning joriy etilishi o‘qituvchi faoliyatida ta’lim tizimlari, jarayonlar va vaziyatlarni modellashtirish, loyihalash va qurish funktsiyalarining rolini oshirish bilan birga keladi [59, p. 62].
– ta’lim tizimida axborot ta’lim muhiti shakllantirilmoqda, u yaxlit ko‘p komponentli tizim sifatida qurilishi kerak, uning elementlari o‘quv, ilmiy-tadqiqot, nazorat va baholash tizimi talablarga javob beradigan, atrof-muhitning o‘zi esa maksimal darajada o‘zgaruvchanlikka ega bo‘lishi shart.

– oʻquv jarayoniga aqlli texnologiyalarning toʻgʻri joriy etilishi oʻquvchilarning oʻquv faoliyatiga va lingvistik kompetensiyasiga boʻlgan ishtiyoqini oshiradigan omil hisoblanadi. Bu axborot-ta'lim muhitining quyidagi xususiyatlari tufayli mumkin boʻladi: raqamli texnologiyalardan samarali foydalangan holda har bir talaba uchun individual tarzda trayektoriyani qurish va joriy etish qobiliyati; treyningda tezkor va aniq fikr-mulohazalarni taqdim etish;
– auditoriya va mustaqil ishlarni bajarish jarayonida yangi avlod oʻquvchilarining idrok etish xususiyatlari va ehtiyojlariga muvofiqligi hisobga olinadi (virtual va toʻldirilgan reallik, aqlli texnologiyalar, onlayn oʻquv simulyatorlari); onlayn muhitda oʻquv jarayonining boshqa ishtirokchilari bilan oʻzaro aloqa qilish, bitta loyihada bulutli dasturiy ta'minotda ishlash.

Shuni ta'kidlash kerakki, aqlli texnologiyalar oʻqituvchiga dars davomida turli xil ma'lumotlardan foydalanish imkoniyatini beradi: tovush, matn, vizual. Ushbu oʻquv vositalarining afzalligi – axborotni saqlash, qayta ishlash va oʻquvchilarga taqdim etishda koʻp qirrali hisoblanadi. Oʻz navbatida, raqamli vositalardan foydalanishga asoslangan ta'lim jarayoni oʻqituvchidan uning oldida turgan pedagogik vazifa, turli vosita va shakllar, oʻqitish usullari va oʻziga xos dasturiy oʻquv vazifalarini loyihalash, yaratish va ulardan unumli foydalanish qobiliyatini talab etadi [19, 16].

Shu munosabat bilan ta'lim jarayoniga innovatsiyalarni joriy etishda oʻqituvchining oʻquv-tarbiya jarayonida yangi oʻquv vositalaridan samarali foydalanishga tayyorligi, didaktik vazifani toʻgʻri anglashi va etishi orqali fikrlash muammosi yuzaga keladi. Quyidagi savollarning tugʻilishi tabiiy: hozirgi kunda pedagoglar raqamli ta'limni amaliyotga joriy etishga tayyormi? Oʻqituvchilarning raqamli ta'lim vositalaridan, jumladan, «aqlli texnologiyalar» dan foydalanishga tayyorligini rivojlantirish uchun qanday imkoniyatlar mavjud va zarur? Bu savollarga javob berish uchun biz birinchi navbatda quyidagi konseptsiyani koʻrib chiqishimiz kerak. Zamonaviy ilm-fanda tayyorgarlik – bu faoliyatni muvaffaqiyatli amalga oshirish sharti sifatida, shaxsni kelajakdagi faoliyatini oʻsishiga qaratilgan va tanlab olingan faoliyat sifatida ta'riflanadi [26, 4]. Tadqiqotchilar tayyorlik nafaqat zaruriy shart, balki faoliyatni tartibga soluvchi ham ekanligiga e'tibor berishadi [179, 7]. Bu pozitsiya kontseptsiya sifatida tayyorlik gʻoyasini kengaytiradi, ammo u qisman qolmoqda, chunki faqat bitta xususiyatni qoʻshish kontseptsiyani yaxlit tavsiflash uchun asos boʻla olmaydi. Bundan tashqari, regulyatorni kasbiy faoliyatga tayyorlik belgisi sifatida ajratib koʻrsatish haqiqati biz uchun bahsli koʻrinadi. Psixologik tadqiqotlarda tayyorgarlik tarkibiga faqat samarali bilimlar, shuningdek, faoliyatning eng

katta mahsuldorligini ta’minlaydigan shunday shaxsiy xususiyatlarni kiritishiga e’tibor qaratiladi [128, 11]. Biz bu xulosaga qo‘shilishimiz mumkin. Shu bilan birga, bilimning samaradorligi uning sifatining belgisi bo‘lib, uni boshqa ko‘plab tushunchalarga qo‘llash mumkin deb hisoblaymiz.

Adabiyotlar:

1. Fayzullaeva Dilnoza Ubaydulloevna,Proceedings of international Scientific Conference on Multidisciplinary Studies Hosted online from Moscow,The use of digital technologies in english lessons,RussiaDate: 11th February, 2023ISSN: 2835-5733Website:econferenceseries.com ,10-14p

2. Fayzullaeva Dilnoza Ubaydulloevna,Proceedings of International Conference on Educational Discoveries and HumanitiesHosted,The role of intelligent and informational technologies in teaching english as a foreign learning, online from Plano, Texas, USA.Date: 1st March, 2023ISSN: 2835-3196We bsite:econferenceseries.com,126-129p

3. Fayzullaeva Dilnoza Ubaydulloevna, International Conference on Developments in Education Hosted from Delhi, India, O‘qituvchilarning aqlli texnologiyalar bilan ishlashga tayyorligini rivojlantirish modelini loyihalash,https: econferencezone.org 24th May, 2023.4-7p

4. Fayzullayeva Dilnoza Ubaydullayevna ISSN 2181-9297 Doi Journal 10.26739/2181-9297 Сўз санъати халқаро журнали 6 жилд, 1 сон increasing the activity of students in education through the use of digital technologies OAK jurnali 128-131b

5. Fayzullayeva Dilnoza Ubaydulloyevna,Xorazm ma’mun akademiyasi axborotnomasi,2023-5/3Raqamli transformasiya jarayonida pedagog kadrlarni malakasini oshirishda aqlli texnologiyalarni o‘rni 152-156 b

РЕЗЮМЕ

Ushbu maqolada ta’limda raqamli texnologiyalar orqali o’quvchilarning ta’limdagi faolliklarini rivojlantirish borasida fikr yuritiladi. Shu bilan birga ta’limda raqamli texnologiyalarni qo’llash haqida qisqacha ma’lumot beradi. Undan so‘ng ta’limda raqamli texnologiyalarning muammolari va ularning kelajagi haqida munozara bo‘yicha fikr yuritiladi. Axborot texnologiyalari barcha fanlar va yo’nalishlardagi umumiy bilimlarni tarqatish va ma’lumotlarni to’plash, jamlash uchun paydo bo’ldi va ta’lim jarayonidagi asosiy kuchi hisoblanadi. Ayni damda O’zbekistonning chekka hududlaridagi maktab va litsey, kollej, oliygohlarga hamraqamli texnologiyalar va mobil qurilmalar kirib borgan, buning natijasida o’quvchi yoshlar ulardan erkinlik bilan foydalanmoqdalar.

РЕЗЮМЕ

В данной статье рассматривается развитие образовательной деятельности студентов посредством цифровых технологий в образовании. При этом даётся краткая информация об использовании цифровых технологий в образовании. Затем следует обсуждение проблем и будущего цифровых технологий в образовании. Информационные технологии появились как для распространения общих знаний по всем дисциплинам и направлениям, так и для сбора и обобщения информации и являются основной силой в образовательном процессе. На данный момент цифровые технологии и мобильные устройства проникли в школы и лицеи, колледжи и вузы отдалённых районов Узбекистана, в результате чего ими свободно пользуется учащаяся молодёжь.

SUMMARY

In this article is discussed the development of students’ educational activities through digital technologies in education. At the same time, it provides brief information about the use of digital technologies in education. This is followed by a discussion of the challenges and future of digital technologies in education. Information technologies appeared for the distribution of general knowledge in all disciplines and areas, and for collecting and summarizing information, and is the main force in the educational process. At the moment, digital technologies and mobile devices have penetrated into schools and lyceums, colleges, and universities in remote areas of Uzbekistan, as a result of which young students are using them freely.

PEDAGOGIKA FANINI O`QITISHDA ALISHER NAVOIY ASARLARINING TARBIYAVIY AHAMIYATI

Rashidova G. G‘.
O‘zbekiston Milliy universiteti Jizzax filiali o‘qituvchisi(PhD)
Soyimnazarov N. B.
O‘zbekiston Milliy universitetining Jizzax filiali Psixologiya fakulteti talabasi

Tayanch so‘zlar: mutafakkir, tafakkur, axloq, adabiy-estetik, kamoloti, dahosi, ta’lim-tarbiya, barkamol, meros.

Ключевые слова: мыслитель, созерцание, мораль, литературно-эстетическое, зрелость, гений, воспитание, гармония, наследие.

Key words: thinker, thinking, ethics, literary-aesthetic, maturation, genius, education, perfection, heritage.

O‘tmishdagi buyuk mutafakkirlarning dono fikrlari, o‘gitlari, tafakkur mevalari, ijodiy yutuqlarini o‘rganish xalqimizning ma’naviy dunyosini kengaytirish bilan bir qatorda, yosh avlodning barkamol inson bo‘lib yetishishida muhim vositalardan biri sanaladi. Shu nuqtayi nazardan qaraganda, Sharq mutafakkirlaridan biri, o‘zbek adabiyotining zabardast siymosi, komil inson kuylovchisi, buyuk mutafakkir Alisher Navoiy merosini o‘rganish, undan ta’lim-tarbiya jarayonida foydalanish har bir pedagogning vazifasi hisoblanadi.

Alisher Navoiy xalqimizning ongi va tafakkuri badiiy madaniyati tarixida butun bir davrni tashkil etadigan buyuk shaxs, milliy adabiyotimizning tengsiz namoyondasi, millatimizning g‘ururi, sha’n –u sharafini dunyoga tarannum qilgan o‘lmas so‘z sa’natkoridir. Ulug‘ shoir o‘zining ta’lim-tarbiyaga oid fikr-mulohazalari bilan barkamol avlod tarbiyasiga katta hissa qo‘shdi, umuminsoniy fazilatlar to‘g‘risidagi fikrlari hozirgi davrimiz uchun ham muhimdir. Navoiy dahosi tufayli insoniyat tarixida dunyoning turli joylarida yashayotgan turkiy xalqlar yakqalam qilindi, millat ma’naviy merosi umumjahon xazinasidan mustahkam o‘rin oldi. Mustaqil O‘zbekistonda Navoiyni anglash davlat siyosati darajasiga ko‘tarildi. Respublikadagi eng yirik viloyatlardan biri va uning markazi, O‘zbekiston Davlat mukofoti, O‘zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasining Til va adabiyot instituti, Toshkent davlat O‘zbek tili va adabiyoti universiteti, Opera va balet akademik teatri, O‘zbekiston Davlat

kutubxonasi, Samarqand Davlat universiteti va boshqa yuzlab madaniy-ma'rifiy muassasalar, jamoa xo'jaliklari ulug' shoir nomi bilan ataladi. Navoiy, nafaqat o'zbek xalqi, balki butun dunyo, Sharq-u G'arb xalqlarini o'ziga rom etgan shoir. U kishining asarlarini hamma birdek sevib o'qiydi. Birinchi Prezidentimiz I.A.Karimov "Yuksak ma'naviyat - yengilmas kuch" asarida bu haqida shunday yozgan edilar: «O'zbek xalqi ma'naviy dunyosining shakllanishida g'oyat kuchli va samarali ta'sir ko'rsatgan ulug' zotlardan yana biri - bu Alisher Navoiy bobomizdir. Biz uning mo'tabar nomi, ijodiy merosining boqiyligi, badiiy dahosi zamon va makon chegaralarini bilmasligi haqida doimo faxrlanib so'z yuritamiz. Alisher Navoiy xalqimizning ongi va tafakkuri, badiiy madaniyati tarixida butun bir davrni tashkil etadigan buyuk shaxs, milliy adabiyotimizning tengsiz namoyondasi, millatimizning g'ururi, sha'n-u sharafini dunyoga tarannum qilgan o'lmas so'z san'atkoridir. Ta'bir joiz bo'lsa, olamda turkiy va forsiy tilda so'zlovchi biron bir inson yo'qki, u Navoiyni bilmasa, Navoiyni sevmasa, Navoiyga sadoqat va e'tiqod bilan qaramasa".

Alisher Navoiy deyarli barcha g'azallarida adolatli va ma'rifatparvar podsho hamda markazlashgan davlat uchun kurash g'oyasini ilgari suradi. Navoiyning fikricha, mamlakatning ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy taraqqiyoti, yurt osoyishtaligi, avvalo, hukmdorning o'ziga, uning shaxsiy fazilatlariga bog'liq. Alisher Navoiyning fikricha, inson uchun toj, davlat va boshqalar emas, balki eng yaxshi fazilatlar har qanday boylikdan afzaldir. Alisher Navoiy xalqqa ish bilan ham, so'z bilan ham foyda keltirish kerakligini aytadi. U xalq manfaati uchun ishlaydigan, xalqning baxt-saodati uchun kurashadigan kishilarni haqiqiy odam deb biladi. Buyuk alloma Alisher Navoiy umuminsoniy tarbiya sohasida bir butun asar yaratmagan bo'lsa ham, o'zining bu haqidagi fikrlarini turli ilmiy va adabiy asarlarida ifodalagan. Alisher Navoiy o'zining umuminsoniy tarbiya to'g'risidagi fikrlarini badiiy asarlarida barkamol inson obrazini yaratish yo'li bilan bayon etdi.

Alisher Navoiyning ilm-ma'rifat, ta'lim-tarbiya masalalaridagi fikrlarida insonparvarlik g'oyalari bosh o'rinda turadi. Alisher Navoiyning fikricha, inson dunyoda hammadan yuksak, aziz va qadrlidir. Alisher Navoiy o'z davridagi barcha sof vijdonli insonlarning manfaatini himoya qildi. U inson uchun zarur bo'lgan umuminsoniy axloq qoidalarini o'rgandi, asar qahramonlari obrazida o'z qarashlarini aks ettirdi. Alisher Navoiy o'zi yashagan davrdagi insonlarning fe'l-atvorini uzoq sinchiklab kuzatdi. U o'z kuzatishlarini, ko'rgan-bilganlarini bir-biriga taqqosladi, ulardan tegishli xulosalar chiqardi. Alisher Navoiy "Mahbub-ul qulub" asarida quyidagilarni yozadi: "Har ko'cha-kuyda

yuguribman va olam ahlidan har xil kishilarga o‘zimni yetkazibman. Yaxshi va yomonning fe’l-atvorini bilibman, yaxshi-yomon xislatlarni tajriba qilibman, yaxshilik va yomonlikning asalini ham, zaharini ham totib ko‘rdim. Xasislarni va karamlilar yetkazgan yara va bergan malhamni ko‘nglim tagi-tugi bilan sezgandir. Bir xildagi hamsuhbat va do‘stlarni xabardor qilmoq va bu hollardan ogohlantirmoq lozim ko‘rindiki, har toifaning xislatlaridan ma’lumotlari va har tabaqaning ahvolidan bilimlari bo’lsin, keyin munosib kishilar xizmatiga yugursinlar”.

Alisher Navoiy odamlarni axloqli va odobli bo‘lishga da’vat etadi hamda axloqni bunday ta’riflaydi: “Axloq shaxsning og‘ir baqolig‘ libosidir va libos jismning sangin debosi. Shuning bilan birga odamni bezaydigan ham axloqdir”. Alisher Navoiyning fikricha, inson uchun toj, davlat va boshqalar emas, balki eng yaxshi fazilatlar har qanday boylikdan afzaldir.

Oltin, kumush etma kasb davlat kunidin,
Kim tortar adab ulusni davlat tunidin,
Gar yo‘qdir adab ne sud oltin uni din,
Elning adabi xushroq erur oltundin.

Alisher Navoiy xalqqa ish bilan ham, so‘z bilan ham foyda keltirish kerakligini aytadi. U xalq manfaati uchun ishlaydigan, xalqning baxt-saodati uchun kurashadigan kishilarni haqiqiy odam deb biladi: Odami ersang demagil odami, Onikim yo‘q xalq g‘amidin g‘ami. Xalqqa yordam berishni istamaydigan, xudbin, qora ko‘ngil odamlarni Alisher Navoiy eng yomon odam, xalqqa zarar yetkazadi deb ta’riflaydi. Alisher Navoiyning yoshlar tarbiyasiga bog‘liq, ularning yaxshi fazilatlaridan biri bo‘lmish, yolg‘on so‘zlamaslik haqida tarbiyaviy ahamiyatga ega Sher va Durroj asari ham mavjud. Ushbu asarda Durroj chin gapirish o‘rniga yolg‘on gapirib, sherni aldagani va kunlardan bir kun bir falokat tuzog‘iga ilingani, endi esa chin so‘zni aytsada sher yolg‘on deb o‘ylab, bunaqa yolg‘onlarni u ko‘p eshitgani uchun (durrojning) chin qichqirig‘ini ham yolg‘on deb gumon qildi. U qancha rostakamiga qichqirmasin, rostini ham yolg‘on deb hisobladi. Uni qutqarish uchun iltifot ko‘rsatmadi; natijada uning hayoti qirqildi. Kimki beixtiyor rost gapirsa, yolg‘on gapirsa ham, xalq uni rost deydi. So‘zda, Navoiy, nima desang ham rostini gapir; rostni kuylagan ohanglarga tahsin ayt. Ey soqiy, yoqimli qadahni olib kel, uning bir qultumi bilan sherni oladigan qil. Bazmning asboblariga tartib ber, six, kabob, tovoqlarni ham hozir et degan edilar. Bu asar yoshlar tarbiyasida ahamiyatga molik durdona asar hisoblanadi desam, mubolag‘a bo‘lmaydi nazarimda.

Navoiy asarlaridagi aql-zakovat durdonalarini o‘zlashtirish ham barkamollikka erishishning muhim omillaridandir. Jumladan Navoiyning

“Mahbub ul-qulub” asaridagi adabiy-estitik, inson va uning kamoloti haqidagi qarashlar undagi ulug‘ mutafakkirning umri davomida ko‘rgani, kuzatgani, boshidan kechirgani, hayotiy tashvishlarining qalb qatlam-u qavatlaridan sizilib chiqqan lo‘nda, umumlashma-xulosalari o‘z ifodasini topgan. Ayniqsa, uning ikkinchi qismida ma’naviy barkamollikka oid qator fazilatlar sharhlanadiki, ulardan yoshlarimiz uchun eng zarurlaridan biri qanoatdir. Qanoatga shunday ajoyib ta’rif beriladi: “Qanoat – bir chashmadirki, olgan bilan uning suvi qurimaydi; u bir xazinadirki, undagi boylik sochilgan bilan kamaymaydi. Yana asarda inson komillikka yetishishida safarning foydali jihatlari haqida yoritilganligi shak-shubhasiz o‘rinlidir fikri ojizimcha.

Turg‘un yer qayda-yu. aylanuvchi osmon qayda? Bir joyda turgan tuproq qayda-yu, sayr etib yuruvchi yulduz qayda? Biri qimirlamay turgani uchun kishilar oyog‘i ostida poyandoz bo‘ldi; ikkinchisi esa, harakatda bo‘lgani tufayli, yuksaklarning yuksagi bo‘ldi. Azob va mashaqqat tavoze va adabning negizidir. Safar esa ranj-mashaqqatga sababdir. Safar - erituvchi va kuydiruvchi ko‘radir. U erish- kuyish esa er kishining vujud oltinini toblab xom gildan tozalovchidir. Safar - ayriliqqa uchraganlarni maqsadiga yetkazuvchi va mahrumlami murod uyiga olib kiruvchidir. Safar - xom odamlami pishiruvchi va taomlami singdiruvchidir. Safar kishilarni olam ajoyibotlaridan bahramand qiladi, g‘aroyibotlar dunyosidan xabardor qiladi. Aziz kishilarning mozorlarini ziyorat qilish fayziga musharraf va mukarram bo‘lmoq ham safardan; fayzli, ulug‘ zotlar xizmatida izzat va hurmat topmoq ham safardan. Yo‘lovchining yurishiga quvvat beruvchi ham safar va ko‘ngliga har tomonga bonsh zavqini soluvchi ham safar. Musofirni turli joy va manzillar bilan tanishtiruvchi ham u; dunyoni kezish yo‘liga soluvchi ham u. Issiq-sovuqda jonga orom beruvchi ham u; achchiq-chuchukdan ko‘ngilni ogohlantiruvehi ham u. Safar vodiysida musofirning oyog‘iga ko‘p dard-u balo tikanlari sanchdadi, lekin har qadalgan tikandan bir maqsad guli ochiladi. Yo‘l mashaqqati zarbidan kishining a’zoyi badani qaqshaydi: vujudi yo‘lovchilar oyog‘i bilan toptaladi va har a’zosi u oyoqlar ostida ushaladi. Ammo, ko‘nglining vayronligi tuzaladi va ruhi ko’zgusi ravshan tortib, jilo topadi. Har o‘lkaning go‘zalligi, har manzilning osoyishtaligini safarda yuruvchilardan so‘ra va musofirlardan eshit. Odam uchun doim harakatda bo‘lish – hayotlikdan asardir; jonsiz mavjudotlar - tiriklik nishonasidan bexabardir.

Alisher Navoiy do‘stlikni ulug‘laydi, shu bilan birga soxta, g‘araz bilan do‘st bo‘luvchi kishilarni qoralaydi. Alisher Navoiyning asarlaridagi Farhod, Shirin, Layli, Dilorom, Qays, Shopur kabi ijobiy qahramonlar umuminsoniy tarbiya asosida tarbiyalanganlar, kamtarin, odobli, or-nomusli insonlardir.

Bu qahramonlar orqali yoshlarni ulardan ibrat olishga chorlaydi. Alisher Navoiyning barcha asarlari yoshlar tarbiyasi uchun muhim xazina hisoblanadi. U o‘z asarlarida har bir so‘zdan unumli va o‘rinli foydalana olgan. Har bir hikmati biz uchun ibratlidir. Alisher Navoiyning hayoti va merosi yoshlarda umuminsoniy fazilatlarni tarbiyalashda bizga har tomonlama namuna bo‘ladi. Ulug‘ shoir o‘zining ta’lim-tarbiyaga oid fikr-mulohazalari bilan barkamol avlod tarbiyasiga katta hissa qo‘shdi, umuminsoniy fazilatlar to‘g‘risidagi fikrlari hozirgi davrimiz uchun ham muhimdir.

Adabiyotlar:

1. Karimov I.A. Yuksak ma’naviyat –yengilmas kuch . T- Ma`naviyat 2008
2. Alisher Navoiy. Mukammal asarlar to‘plami.Yigirma jildlik. 16-jild. T.: “Fan”, 2000. B. 26
3. Tursunova D.Z Alisher Navoiyning pedagogik qarashlari (2021)
4. Gulomovna, R. G. (2022). Talabalarda pedagogik muhitni shakllantirish. International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research.

РЕЗЮМЕ

Mazkur maqolada buyuk mutafakkir Alisher Navoiy asarlarining, shaxs kamoloti va ta’lim-tarbiyadagi roli va ahamiyati haqida fikr bildirilgan. Alisher Navoiyning komil insonni shakllantirishga oid fikrlari, uning ta’limiy-axloqiy qarashlari shaxsning shakllanishining fikr taraqqiyotida muhim ahamiyat kasb etishi yoritib berilgan.

РЕЗЮМЕ

В данной статье высказывается мнение о роли и значении трудов великого мыслителя Алишера Навои в развитии личности и воспитании. Освещены взгляды Алишера Навои на формирование совершенного человека, его учебно-нравственные взгляды на значение становления личности в развитии мысли.

SUMMARY

This article comments on the works of the great thinker Alisher Navoi, the role and importance of personality maturation and education. Alisher Navoi’s views on the formation of a perfect person, his educational and moral views are highlighted by the importance of the formation of an individual in the development of thought.

ИНГЛИЗ ТИЛИНИ ЎРГАНИШДА НОФИЛОЛОГИК МУТАХАССИСЛИКЛАР ТАЛАБАЛАРИ ЎРТАСИДА МОТИВАЦИЯНИ ШАКЛЛАНТИРИШ

Пирматова А. В.
Чирчиқ давлат педагогика университети таянч докторанти

Таянч сўзлар: нофилологик, инглиз тилини ўрганиш, чет тили, техник университет, интеграция, касб, мотивация, фаолият, тил таълими сифати.

Ключевые слова: нефилологический, изучение английского языка, иностранный язык, технический вуз, интеграция, профессия, мотивация, активность, качество языкового образования.

Key words: non-philological, English language learning, foreign language, Technical University, integration, profession, motivation, activity, quality of language education.

Бугунги кунда чет тилини билиш нафақат инсоннинг ижтимоий-маданий фазилатларининг бир қисми, балки шахсий алоқа шароитида ҳам, ишлаб чиқариш фаолиятида ишбилармонлик алоқаларини таъминлашда ҳам коммуникатив вазифаларни самарали ҳал этиш зарурати бўлиб, бу замонавий мутахассиснинг ушбу соҳада тенг ҳамкорлик қилиш имкониятини яратади. Бошқа маданият вакиллари билан мулоқот, маданиятлараро мулоқотнинг турли соҳаларида ва вазиятларида иштирок этишда ёрдам беради. Нофилологик талабаларда инглиз тилини ўрганиш инглиз тилининг коммуникатив компетенциясини ривожлантиришга қаратилган унинг таркибий қисмларидан бири ижтимоий-маданий, коммуникатив компетенциядир. Компетенция шахснинг ажралмас характеристикаси сифатида унинг билим, таълим ва ҳаётий тажриба, қадриятлар ва мойилликлардан фойдаланган ҳолда Реал ҳаётий вазиятларда юзага келадиган муаммолар ва типик вазифаларни ҳал қилиш қобилиятини белгилайди [1]. Лингвистик бўлмаган университетда инглиз тилини ўқитиш муаммоси тўлиқ ҳал қилинмаган. Албатта, тилни ўзлаштиришни касбни ривожлантириш билан бирлаштириш, талабаларнинг инглиз тилини ўрганишга бўлган қизиқишини рағбатлантириш, мавзунинг келажакдаги касб билан боғлиқлиги тўғрисида хабардорликни ошириш керак. Касбий йўналтирилган инглиз тилини ўзлаштириш талабаларнинг шахсий фазилатларини ривожлантириш, ўрганилаётган тил мамлакати маданиятини билиш ва касбий ва лингвистик

билимларга асосланган махсус кўникмаларни эгаллаш билан бирлаштирилиши керак. [2]. Шу мақсадда ўқув жараёни дарсдан ташқари ишлар билан биргаликда дарсларнинг фаол ва интерактив шаклларидан кенг фойдаланишни таъминлайди. Мутахассислик бўйича инглиз тилини ўқитишнинг мавзу контекстини аниқлаш керак:

1) ўқув жараёнини намунавий вазифаларни ҳал қилишда талабаларнинг амалий ҳаракатлари учун касбий билим манбалари сифатида махсус ҳақиқий матнлар билан ресурс билан таъминлаш;

2) касбий фаолиятда келажакдаги макон ва хулқ-атворнинг етарли моделини яратишга ҳисса қўшадиган касбий фаолиятнинг одатий ҳолатлари каталоги;

3) ахборот ресурсларига кириш, шу жумладан онлайн, шу жумладан мутахассисларнинг роли хусусиятлари ва уларнинг касбий функцияларини акс эттириш;

4) хорижий тилларни ўқитишнинг замонавий технологияларидан фойдаланган ҳолда ўқитувчилар томонидан тайёрланган тақдимот материаллари.

Нофилологик муассасаларда инглиз тилини ўқитиш жараёнида фойдаланиладиган ўқув материаллари аниқ прагматик муносабатга эга бўлиши керак. Улар мураккаблик даражасига кўра махсус танланган матнлар ва вазифаларни ўз ичига олиши, талабаларнинг тайёргарлиги, уларнинг қобилиятлари ва нутқ қобилиятлари ва қобилиятларини шакллантириш даражасини ҳисобга олиши, шунингдек, муайян фаолият соҳасидаги замонавий ютуқларга йўналтирилиши, илмий кашфиётларни акс эттириши керак. Талабаларнинг касбий қизиқишлари, уларга касбий ўсиш имкониятини бериш, инглиз тили дарсларида олинган билимларнинг келажакдаги касбий фаолияти учун амалий аҳамиятини англаш лозим.

Ижтимоий контекст таълимнинг мақсад ва вазифаларига йўналтирилган, таълим ва касбий фаолият кўринишидаги ҳаракатлар ва ҳаракатларни тартибга солиш учун талабаларнинг интеллектуал ва ижтимоий фаоллигини рағбатлантирадиган бир қатор мураккаб технологиялар ва воситаларни ўз ичига олади:

– касбдаги тренинглар тўплами;
– ҳамкорликнинг ҳақиқий шароитларини моделлаштириш;
– лойиҳа фаолиятининг якуний маҳсулоти тақдимоти;
– юзага келадиган муаммолар ёки ҳолатлар бўйича аниқ вазиятларни ҳал қилиш усули.

Масалан, муайян вазият бир неча шаклларда тақдим этилиши мумкин: кўнгилочар ҳикоя ёки амалиётдан мавжуд иш; ечимни талаб қиладиган жумбоқ; таҳлили қўшимча маълумот излашни талаб қиладиган маълумот-

лар ҳажми; келажакда вазиятни давом эттириши мумкин бўлган долзарб муаммо; асосий нарсага тўғри келадиган кўпроқ ёки камроқ типик вазият-саволнинг» назарияси «[3]. Ҳеч шубҳа йўққи, «ўқитувчи фаол иштирокчи... касб-ҳунар таълими тизими. Таълим жараёнининг бошқа иштирокчилари билан ўзаро муносабатларнинг мақбул шаклларини топишга ҳаракат қилади»[4]. Бу билим, кўникма ва қобилият каби таълим компонентлари билан бирга шаклланадиган талабанинг билим фаолиятига сезиларли таъсир қилади; ва мотивлар, қизиқишлар, муносабатлар каби мотивацион. Айнан мотивацион компонентлар талаба учун у ўрганган ва ўзлаштирган нарсаларнинг аҳамиятини, унинг ўқув фаолиятига муносабатини, унинг мазмунини, ишлаш усулларини ва фаолият натижаларини белгилайди. Инглиз тилини ўрганишга ажратилган соатлар сони сезиларли даражада кам бўлган тил факултетлари ва тилсиз факултетлар талабаларининг мотивацияси фарқ қилади. Шу билан бирга, «махсус факултет талабалари тилни онгли ва мақсадли ўрганадилар - бу уларнинг келажа гикасб.....улар дастлаб ушбу мавзу бўйича чуқур билим олишдан манфаатдор [5]. Лингвистик бўлмаган мутахассисликлар талабаларининг мотивациясининг етишмаслиги ўқитувчининг ишини сезиларли даражада мураккаблаштиради ва муайян мақсад ва вазифаларни белгилайди. Мотивация биз томонидан фаолият манбаи ва шахсни ҳаракатлар ва нарсаларга йўналтириш манбаи сифатида кўриб чиқилади, бунинг натижасида ақлий ва нутқий эҳтиёж, фикрга, сўзга эҳтиёж пайдо бўлади. «ёзма ва оғзаки нутқ материаллари,.. диалогик нутқ алоқасини амалга оширади. Нутқни тасарруф этишнинг фазовий-вақтинча тақсимланишида ҳаётий фаолиятни ривожлантириш воситаси сифатида «[6]. Фаолиятни амалга ошириш учун фақат истак шаклида эҳтиёжга эга бўлиш етарли эмас. Бу мотивацияни талаб қилади, бу эҳтиёжларга жавобан фаолиятнинг мотиватори бўлади, унга маълум бир аниқ йўналишни беради, уни маълум бир эҳтиёжни қондиришга йўналтиради, ушбу фаолиятни рағбатлантиради. Инглиз тилини муваффақиятли ўзлаштириш учун мотивация ҳар бир алоҳида кўриб чиқилган алоҳида ҳолатда ҳаракат қилиш учун рағбатдир. Биз инглиз тилини ўрганишни ўйлаяпмиз. Инглиз тилини ўрганаётганда, битта талаба дарсларга қатнашгани ва маълум миқдордаги ҳисоботларни топширгани учун ваъда қилинган мукофотга эга - тест, савол жавоб, имтиҳон, бошқа талаба эса хорижий асл манбалардан инглиз тили билимларини олади. Биринчи ҳолда, ҳар бир шахсга нисбатан мотив ҳам ички, аммо таълим фаолиятига нисбатан у ташқи ҳисобланади. Иккинчи ҳолда, ўқувчини фаолиятга ундайдиган мотив шахсга нисбатан ҳам, таълим фаолиятига нисбатан ҳам ички ҳисобланади. Шундай қилиб, мотивациянинг бажарилган фаолиятнинг мазмуни ва хусусиятлари билан боғлиқ-

лигига қараб, биз ички ва ташқи мотивация ҳақида гапиришимиз мумкин. Ташқи мотивация ўқув фаолиятидан ташқари омилларга боғлиқ. Улар ижобий ва салбий бўлиши мумкин. Икки йўналишнинг мотивациясини кўриб чиқишимиз мумкин:

1) жамоатчилик фикри, жамият олдидаги бурч ҳисси туфайли, жазодан, норозиликдан, қоралашдан ва қоралашдан сақланиш учун пайдо бўладиган ижтимоий мотивация) ёки талабанинг машғулотларда юқори натижаларга эришишига ва сифатли таълим олишига умид қилган қариндошларига (улар билан ишлаш қобилияти). касбий ўсиш ва муваффақиятли мартаба зинапоясини қуриш учун олинган тил кўникмалари ва бошқалар.

2) индивидуал йўналтирилган мотивация (ижобий ёки салбий) мотивацияга асосланган талаба баҳолаш, мақташ, рағбатлантириш, мукофотлаш ва ҳоказоларни олиш учун таълим фаолиятини амалга оширади. Огоҳлантирувчи-бу таҳдид, жазо, танбеҳ, ёмон баҳо, синфдошлари орасида тенг бўлмаган мавқеини англаш (бошқа синфдошлар фонида билим даражаси етарли эмас) ва ҳоказо. Биз бундай стимуляторларни салбий мотивацияга боғлашимиз мумкин, уни авторитар шакл, қўрқувни шакллантириш шакли деб ҳисоблашимиз мумкин, бу кўпинча инглиз тилини ўқитишда намоён бўлади. Кўпинча ўқитувчи талабаларга қарши чиқади, у эътирозларга тоқат қилмайдиган императив оҳангга эга. У талабада ҳукмронлик қилади, уни ўзига бўйсундиради, уни бошқаради, виждон ва онгга чақиради, гарчи илгари таъкидланганидек, «ўқитувчининг мақсади ўқув жараёнини мақбул равишда қуриш, аниқ ўқув муҳитини ҳисобга олган ҳолда компонентларни ижодий қўллашдир[7]. Талаба биринчи навбатда ўзига, ўқитувчига ва бошқаларга қила олишини, муваффақиятга эришишини исботлашга ҳаракат қилади. Ҳар бир талабанинг когнитив эҳтиёжлари ва интеллектуал имкониятлари муҳим роль ўйнайди. Ўқитувчи томонидан қўйилган вазифани ҳал қилиш бир неча жиҳатлардан иборат бўлиб, «ўқитувчининг муваффақияти у ўз олдига қўйган мақсадларга эришиш билан белгиланади» [8]. У талабаларнинг психологик ва педагогик хусусиятларини гуруҳда ҳам, индивидуал равишда ҳам ҳисобга олиши керак. Ва агар талаба «ривожланган кўникмаларни ўз она тилида мулоқот соҳасига ўтказишга муваффақ бўлса, шу билан у ўзининг коммуникатив тажрибасини бойитади ва буни инглиз тилида қандай қилишни ўрганади» [9]. Инглиз тилини ўзлаштириш жараёнини касбни ривожлантириш билан бирлаштиришнинг дастлабки босқичи талабанинг билим фаолиятига асосланади ва қуйидагиларни ўз ичига олади:

– мажбурий умумий илмий-техник атамаларни ишлаб чиқиш асосида турли жиҳатларда чет тилидаги нутқ фаолияти кўникма ва малакаларини шакллантириш;

– тасвирий маълумотларни жалб қилган ҳолда ўқилган матн асосида индивидуал тушунчалар учун лексик ва семантик майдонларни тузиш;
– изоҳларни таржима қилиш ва тузиш бўйича тренинг ва бошқалар.

Бундан ташқари, матнлар мавзуси талабаларнинг касбий қизиқишлари туфайли кенгайтирилиб, уларни нашрлардан олиш мумкин. Катта курсларда талабалар касбий мулоқот кўникмаларини, янада мураккаб мутахассислик бўйича илмий-техник матнлар билан ишлаш қобилиятини, бизнес ва ролли ўйинлар доирасида касбий фаолиятни моделлаштиришни ўзлаштирадилар.

Ўқув жараёнида амалий таркибий қисмни ошириш вазифаси, шубҳасиз, ўқувчиларнинг ўзларини ўқув жараёнига фаол жалб қилиш орқали ҳал қилиниши керак. Талабаларнинг мустақил ишини ташкил этишнинг зарурий шарти бу зарур маълумотларни излаш, мақсадларни аниқлаш, таҳлил қилиш, гипотезаларни илгари суриш ва уларни синаб кўриш, таснифлаш, умумлаштириш, ўз нуқтаи назарини баҳслашиш, шерик билан келишилган қарорларни қабул қилиш ва хулосалар чиқариш кўникмаларини шакллантиришдир. уларнинг нуқтаи назари ёзма ва оғзаки шаклда.

Мустақил ишларни бажариш жараёнида талаба маъруза ёзувлари билан ишлайди, инглиз тили манбаларидан ҳақиқий материалларни танлайди, компютер тақдимоти билан ҳисоботлар тайёрлайди, интернетда маълумот, ўқув ва маълумотномаларни қидиради ва ҳоказо.

– ўқув дастурига мувофиқ ушбу фанни ўрганиш учун ажратилган бутун давр мобайнида назорат бўлимларининг тизимли табиати;
– ўқув режаси ва жадвалида белгиланган муддатда ҳар бир ўқув модулини ишлаб чиқиш учун ҳар бир талабанинг мажбурий ҳисоботи;
– ҳар бир талаба ишининг мунтазамлиги, ўқув интизомининг тегишли даражасини шакллантириш, ишдаги масъулият ва изчиллик;
– талабалар, ўқитувчилар ва маъмурий органлар ўртасида фикр-мулоҳазаларни тақдим етиш, бу сизга ҳар бир талабанинг ўқув ва когнитив фаолияти муваффақиятини мослаштиришга имкон беради;
– курс давомида ҳар бир талабанинг ўқув фаолиятини назорат қилиш учун ўқитувчининг жавобгарлиги [10].

Энг кенг тарқалган замонавий баҳолаш воситалари мониторинг, рейтинг, портфел, тест ва бошқалар. Амалда сўровлар, тестлар, якуний малака ва бошқа турдаги баҳолаш ишлари, тезислар, ҳисоботлар, тестлар ва имтиҳонлар каби анъанавий баҳолаш воситалари ўз аҳамиятини йўқотмайди.

Шундай қилиб, чет тилини ўқитишнинг касбий йўналиши ушбу фанни ихтисослаштирилган фанлар билан бирлаштиришни, ўқув материаллари мазмунини синчковлик билан танлашни талаб қилади, чунки ушбу фан-

ни ўрганиш ихтисослаштирилган фанларни ўрганишдан кам эмас. Инглиз тили ёрдамида ҳақиқий мулоқотга максимал яқинлашиш турли соҳалардаги мутахассисларнинг кенгроқ касбий ўзини ўзи англашига ҳисса қўшадиган таълим, касбий, илмий ва ишлаб чиқариш ҳолатларида юзага келиши керак.

Талабани «қўзғатиш», қизиқтириш, уни инглиз тилини ўрганишга ундаш, турли услубий методлар ва шахсий тажрибадан фойдаланиш, инглиз тили воситалари тингловчиларга тарбиявий таъсир кўрсатиши ва «ўқув жараёнида диққат ва ташкилотчилик каби хусусиятларни шакллантириши, ...тингловчиларнинг нутқ фаолиятини ўқитиш ва амалга ошириш учун зарур».

Адабиётлар:

1. Абрамова А. В., Шербакова О. В., Мурнева лингвистик бўлмаган факултетларда инглиз тилларини ўқитиш. Муаммоларни ўқитувчи қиёфаси призмаси орқали ҳал қилиш (Россия университети талабаларининг амалий кузатувлари асосида). - Социосфера, 2017. 96-Б.

2. Баукина С. А., Самойлова Е. В. чет тилида ишбилармонлик алоқасининг социолингвистик жиҳати / / гуманитар Фанлар ва таълим. - Саранск, 2016. - № 1 (25) . - Б. 97-100.

3. Мурнева М. И., Шестакова Н. А. техник факултетда инглиз тили ўқитувчилари ишининг услубий хусусиятлари/ / энергия тежайдиган ва ресурсларни тежайдиган технологиялар ва тизимлар: университетлараро илмий тр тўплами. / таҳририят кенгаши: Сенин П. V. ва бошқ. - Саранск: Мордовия нашриёти. БМТ-та, 2016. - 588 б.

4. Самойлова Е. В. ёш ўқитувчиларнинг касбий фаолияти стратегиялари / шахс, жамият, давлат, ҳуқуқ. 2012 йил 15-16 октябр 2 халқаро илмий-амалий конференция материаллари. - Пенза-Прага-Қўли: , 2012. - Б. 35-38.

5. Самойлова Е. В. техник университет талабаларига чет тилини ўқитишнинг долзарб муаммолари. / Ўзгарувчан дунёда таржима: халқаро илмий - амалий конференция материаллари, Саранск, 19 йил 20-2015 март-Москва: «Азбуковник» нашриёт маркази, 2015 йил. - Б 562-564.

РЕЗЮМЕ

Ушбу мақолада инглиз тили ўқитувчисининг инглиз тилини ўрганаётганда талабалар ўртасида мотивацияни шакллантиришдаги роли муҳокама қилинади. Мақолада нофилологик талабалари томонидан мавзу ва ижтимоий контекст доирасида касбга йўналтирилган инглиз тилини ўзлаштириш жараёни келтирилган. Инглиз тилини ўзлаштириш жараёнини касбни ривожлантириш билан интеграция қилиш босқичлари, мутахассисларнинг ўзини ўзи англашига ҳисса қўшадиган талабаларнинг мустақил ишларининг роли белгиланади.

РЕЗЮМЕ

В данной статье рассматривается роль преподавателя английского языка в формировании мотивации у студентов при изучении английского языка. В статье представлен процесс овладения профессионально ориентированным английским языком студентами-нефилологами в контексте предметного и социального контекста. Определены этапы интеграции процесса овладения английским языком с освоением профессии, роль самостоятельной работы студентов, способствующей самореализации специалистов.

SUMMARY

This article discusses the role of an English teacher in shaping motivation among students when learning English. The article presents the process of mastering professional-oriented English by non-philological students in the context of the subject and social context. Stages of integration of the process of mastering the English language with the development of the profession, the role of independent work of students contributing to the self-realization of specialists is determined.

ANTONIMLARNI O‘RGANISHNING LISONIY VA KOGNITIV JIHATLARI

Xusanova G. T.

Farg’ona davlat universiteti Boshlang’ich ta’lim uslubiyoti kafedrasi o’qituvchisi

Tayanch so‘zlar: til, antonim, kognitsiya, kognitiv qiziqish, lisoniy bilish, antonimik paradigma , kognitiv yondashuv.

Ключевые слова: язык, антоним, познание, познавательный интерес, языковое познание , антонимическая парадигма, когнитивный подход.

Key words: language, antonym, cognition, cognitive interest, linguistic cognition , antonymic paradigm, cognitive approach.

Olamni bilishni tilsiz tasavvur qilish qiyin. Atrof-olamdagi bor narsa va hodisalar, voqeliklarni anglash, ular haqida tinglovchilarda tasavvur hosil qilish uchun lisoniy vositalar, ya’ni so‘zlar, iboralar, gaplar va ularning birikmalari xizmat qiladi. Har qanday so‘z inson bilgan narsalarga nom beradi.

Nomsiz ob’ekt inson bilgan va kashf etgan olam uchun sanoqli va bundaylari noma’lum deyish ham mumkin. Inson bolasi so‘zni bilishi mumkin lekin ularning barchasini ilk davrlardayoq ob’ektlar bilan bog‘lay olmaydi. Ya’ni u so‘zni biladi, ammo so‘z o‘zi nima ekanligini anglamaydi. Demak, uni real olam haqiqatlari bilan bog‘lay olmaydi. So‘z nafaqat nomlaydi, belgilaydi, balki umumlashtiradi. Tildagi leksik-semantik tizim ob’ektlarini ko‘rib chiqishga lingvokognitiv yondashuv olamga alohida qarashni shakllantirmaydi, chunki uning ob’ektlari tadqiqotchining diqqatini jalb qiladigan so‘zlardir. Lingvokognitiv yondashuv lisoniy vositalarning xususiyatlarini emas, balki insonning ob’ektiv olamni ular yordamida ongida qanday aks ettirishi va uni o‘z nutqida til vositalaridan foydalanib qo‘llashga bo‘lgan urnishini tahlil qilishni o‘z ichiga oladi.

Jamiyat va inson tafakkuri taraqqiyoti vaqt o‘tishi bilan turli yangi yo‘nalishlarning paydo bo‘lishiga olib keldi. Shunday yo‘nalishlardan biri bo‘lgan neyropsixologiya bo‘lib, bu fan sifatida inson tafakkurining xususiyatlarini ochib berishga alohida yondashuv paydo bo‘ldi. V.Z.Demyankovning fikricha, inson hatti-harakatlari neyronlar harakati jarayoni darajasi bilan bog‘liq. [[Demyankov, 1994, 17].

Shuninig uchun ham inson yer yuzida mavjud boshqa tirik mavjudotlar orasidagi o‘ziga xos mavqeini anglab yetgan paytdan boshlab, o‘ziga quyidagi savollarni berishda davom etmoqda: Inson tafakkuri qanday tashkil topgan; fikrlash jarayoni qanday amalga oshiriladi; inson tafakkuri atrofidagi dunyo haqidagi ma’lumotlarni qanday idrok etishi va qayta ishlab chiqarishi mumkin? Bu kabi savollrga javob topish bilan nafaqat falsafa, mantiq, psixologiya, biologiya fanlari, balki tilshunoslikning kognitiv tilshunoslik kabi yo‘nalishi ham shug‘ullanadi.

Kognitiv qiziqishning rivojlanish darajasi bolaning ta’limdagi muvafaqqiyatiga bog‘liq. Agar bola nima uchun u yoki materialga muhtojligini tushunmasa, uni tushunishni istamasa, uni shunchaki o‘rgatish imkonsiz. A.K.Markovaning fikricha, qiziqish – bu motivatsion sohadagi turli xil jarayonlar bilan bog‘liq bo‘lgan murakkab shaxsning shakllanishi. Kognitiv qiziqish o‘quv faoliyatining asosiy motivlaridan biri bo‘lib, uning shakllanishi nafaqat vosita, balki o‘quv jarayonining maqsadi hamdir.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining kognitsiya – ya’ni bilish jarayoniga bo‘lgan qiziqishlari ko‘p jihatdan ta’lim jarayoniga bog‘liq. Aynan shu yoshdagi bolalar uchun kognitiv qiziqishning muhimligi shundan iboratki, o‘quvchi uchun faol ijodiy fikrlash va faoliyatni talab qiladi. Kognitiv qiziqish ta’sri ostida o‘quvchilarning ta’lim olish jarayoni samaraliroq davom etadi. Kognitiv qiziqish motiv sifatida o‘quvchilarni mustaqil ijodiy faoliyatga undaydi. Shuningdek, bola o‘z faoliyatini asta-sekin tashkil qilishni o‘rganadi. O‘quvchilarda yangi bilimlarni o‘zlashtirishga bo‘lgan chanqoqlikni qondirish usul va yo‘llari ta’lim jarayonining mazmunini tashkil etadi. Boshlang‘ich sinf o‘qituvchilari tomonidan bolalarning kognitiv qiziqishini rivojlantirishning bir necha bosqichlarini ajratib ko‘rsatishadi:

– qiziquvchanlik;
– kognitiv qiziqish;
– barqaror kognitiv qiziqish;

Qiziqish –eng elementar bosqich. Bunda o‘quvchilarning e’tiborini eng g‘ayrioddiy va kutilmagan holatlarga jalb qilishi mumkin. Qiziqish bola shaxsining juda muhim holati bo‘lib, u ko‘rgan narsasining chuqurligiga kirib borish, ko‘proq tushunish, kengroq ma’lumot topish istagi bilan tavsiflanadi. Bu bosqichda bola hayrat yoki quvonch his-tuyg‘ularini ifodalaydi. Keyinchalik, bola kognitiv qiziqish bosqichiga o‘tadi, u yerda u faol mustaqil faoliyatini namoyon qiladi, bunda asosiy o‘rinni kognitiv motivlar egallaydi. Ular bolaning bilim olishi uchun yordam beradi. Kognitiv qiziqishni shakllantirish jarayoni

albatta bolaning ona tilini o‘zlashtirish jarayoni bilan ham chambarchas bog‘liqdir.

Shu boisdan ham kognitiv ilmiy yo‘nalish tobora muhim ahamiyat kasb etib bormoqda. Bunda asosiy e’tibor inson tomonidan bilim olish muammosiga va “inson qanday bilim turlariga va qanday shaklga ega ekanligi, bilim uning bilimida qanday nomoyon bo‘lishi” kabi savollarga qaratilgan. Inson bilimga qanday erishadi va undan qanday foydalanadi”. [KSKT,1996,58.]

So‘nggi davrlarda kognitiv ilmiy yo‘nalish tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda. Bunda asosiy e’tibor inson ongida dunyo va uning aksini tasvirlash, uning tafakkurini til yordamida rivojlantirish muammosiga qaratilib, bu kabi muammolarning hal etuvchi paradigmasini paydo bo‘lishini belgilash kognitivizmning asosiy vazifasiga aylandi.

V.Z.Demyankov ushbu ilmiy yo‘nalishga quyidagicha ta’rif beradi: kognitivizm “insonni axborotni ishlash tizimi sifatida o‘rganish kerak bo‘lgan qarashdir va inson hatti-harakati insonning ichki holatlari nuqtai nazaridan tavsiflanishi va tushuntirishi kerak” [V.Z.Demyankov, 1994,17.]

“Kognitiv lingvistika o‘ziga xos izohli yondashuv sifatida” maqolasida u o‘rganish ob’ektiga kognitiv yondashuvda quyidagi qoidalar juda muhim ekanligini yozadi:

1) shaxs tomonidan kuzatilgan nafaqat hatti-harakatlarni, balki ularning aqliy tasavvurlarini, ramzlarini, strategiyalarini va shaxsning boshqa kuzatilmaydigan jarayonlari va harakatlarni keltirib chiqaradigan qobiliyatlarini tekshirish kerak;

2) sanab o‘tilgan jarayonlarning borishiga harakatlar va jarayonlarning o‘ziga xos mazmuni ta’sir qilishini hisobga olish kerak;

3) shuni hisoga olish kerakki, shaxs madaniyat bilan shakllanadi, chunki individ hamisha o‘z madaniyati ta’sirida bo‘ladi. [Demyankov, 1994,19.]

Shunday qilib, kognitivizm insonning dunyoni talqin qilish mexanizmlarini va uning bu dunyodagi o‘rnini ochib berishga imkon beradi. Bunday talqin, birinchi navbatda, til sohasi bilan, chunki inson tashqi tomondan olingan ma’lumotlarni qayta ishlash operatsiyasini til yordamida amalga oshiradi va uni qayta ishlab chiqaradi. Kognitivizm va til o‘rtasidagi bog‘liqlik kognitiv fanda kognitiv lingvistika kabi yo‘nalishning paydo bo‘lishiga olib keldi.

Kognitiv lingvistikaning asosiy vazifasi – “til qobiliyati yoki tilni bilish, so‘zlovchi-eshituvchining ichki kognitiv tuzilishi va dinamikasi, ma’lumotlarni qayta ishlash tizimi sifatida qaraladigan, cheklangan miqdorga ega mustaqil modullardan iborat” tavsiflash va tushuntirishdir hamda turli darajadagi lingvistik ma’lumotlarni korrelyasiya qilish” [KSKT,1996,53.].

Kognitiv tilshunoslik nazariy va amaliy tilshunoslikning yangi sohasi ekanligini hisobga olsak, u bilish tushunchasi va uni lingvistik jihatdan o‘rganish bilan bir qatorda, bir tomondan kognitiv fanni o‘rganish boshqa tomondan bevosita leksik, grammatik hodisalarning tomonlari bilan chambarchas bog‘liq. [KSKT,1996,53-54].

Kognitiv lingvistika “idrok” tushunchasi umuman kognitiv fanda ham, xususan, kognitiv lingvistikada ham markaziy o‘rinni egallaydi. Bu atama bir vaqtning o‘zida ikkita lotincha atama – cognitio va cogitatio so‘zi bo‘lib, o‘zida ular “bilim”, “idrok” va “fikrlash”, “refleksiya” ma’nolarini mujassam etgan. [KSKT, 1996, 81].

Adabiyotlar:

1. В.З. Дем’янков // Когнитивная лингвистика как разновидность интерпретируюшего подхода 1994. №4, 17-33

2. Е.И.Диброва // Современний русский язик теория. анализ язикових единис 2001,244

3. Краткий словар’ когнитивних терминов // Под ред. Е.С. Кубряковой. - М., 1996.245 с.

РЕЗЮМЕ

Kichik yoshdagi maktab o‘quvchilariga atonimiya hodisalarini o‘rgatish va bunda bir qator usullardan foydalanishni talab qilinishi. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining kognitsiya – ya’ni bilish jarayoniga bo‘lgan qiziqishlari ko‘p jihatdan ta’lim jarayoniga bog‘liq bo‘lishi. Shu jihatdan antonim so‘zlar tildagi tizimli o‘rganilishi zarur bo‘lgan birliklar sifatida belgilanganligi. Natijada esa boshlang‘ich sinf o‘quvchilari ongiga lisoniy qoliplar va kognitiv jarayon sifatida o‘rnashashishi hamda ta’sir ko‘rsatishi yoritib berilgan.

РЕЗЮМЕ

Обучение младших школьников феноменам атонимии и требование использования при этом ряда методов. Интерес учащихся младших классов к познавательному, то есть познавательному процессу, во многом зависит от образовательного процесса. В этом отношении антонимично, что слова определяются как единицы, которые необходимо систематически изучать в языке. В результате было выявлено, как языковые шаблоны и когнитивный процесс влияют на сознание учащихся начальной школы.

SUMMARY

The need to teach atonymy phenomena to schoolchildren of younger age and the use of a number of methods in this. Primary school students ‘ interests in cognition – i.e. the process of cognition-are to a large extent dependent on the educational process. In this respect, antonym words are defined as units in the language that need systematic study. As a result, it has been highlighted that the minds of elementary students are embedded and affected as linguistic molds and cognitive processes.

BADIIY ADABIYOT VOSITASI MAQOLLAR YORDAMIDA XORIJIY TIL O'QITISH METODIKASINI TAKOMILLLASHTIRISHDA ZAMONAVIY METODLARDAN FOYDALANISH

Ulasheva U. M.
Samarqand davlat universiteti doktoranti

Tayanch so'zlar: maqollar, talaffuz, prima intervali, zamonaviy metodlardan foydalanish.
Ключевые слова: пословицы, произношение,используя современные методы.
Key words: proverbs, pronunciation, prime interval,music,modern audio songs,stories.

Bugungi kunda xorijiy tillarni bilish ko'nikmasi professional ta'limning ajralmas qismlaridan biri bo'lib qolmoqda. Insonlar o'z hayotida bo'lib o'tgan voqealarni badiiy adabiyot vositasi bo'lmish maqollar orqali ham kelajak avlodlarga qoldirishadi. O'quvchilarimizning o'z hayot yo'llarini to'g'ri tanlashda maqollarning roli beqiyosdir.

Xalq ijodiyotining ko'pchilik janrlaridan, jumladan, maqollarda xalq jamiyatidagi munosabatlar, hodisa va holatlarni soddaroq, oydinroq ifodalamoq maqsadida tabiatdagi o'z xususiyati bilan shunga mos keladigan turli narsalar (xayvonlar, o'simliklar,ularning mevalalari, jismlar, uy jihozlari kiyim-kechaklar, ish qurollari, mehnat mahsulotlari) obrazidan ustalik bilan foydalanadi. Ana shu narsalarning har birini timsol qilib olib ular vositasida muayyan sifatlarga (xoh ijobiy, xoh salbiy) ega bo'lgan kishilarng obrazini gavdalantiradi. [2, 484]

Aslida maqol so'zi arab tilidan olingan bolib hikmatli so'z, otlar so'zi kabi tarjima qilinib yuritiladi. Maqollarda barcha fikr bir umumiy ma'noga qaratiladi va har bir maqolda yashirin ma'no bo'ladi. Ko'pincha maqollar o'z ma'nosida emas, balki ko'chma ma'nod a qo'llaniladi. Chunki shu orqali insonlarni tanqid qilish ,ularni hayvonlar qushlar, o'simliklar orqaki yaxshilikka da'vat etish yashiringan bo'ladi. Bu esa fan tilida allegorik vositalar deb yuritiladi. Lekin allegoric vositalarning yana bir jihati shuki, ular qaysidir ma'noda insonlarni boshqa bir vosiitaalar orqali aks ettiradi.

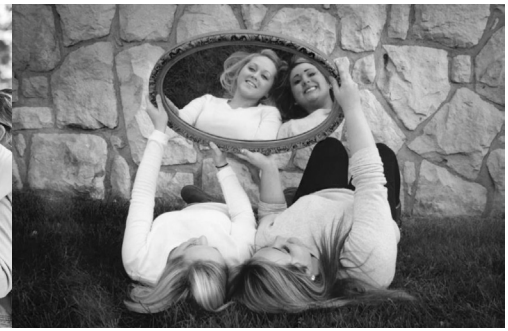
Ammo maqollar va iboralarda ma'nosi bir xil bo'lgan jihatlar, umumiyliklarni ko'rish mumkin.

A good friend is my nearest relation

– yaxshi do‘st uzoq qarindoshdan yaxshi. Ushbu maqolda ham aynan bir xil bo‘lmasa ham ma’no yaxlitligi bor. Bu maqol orqali mehrsiz qarindoshlardan bittagina sodiq do‘st yaxshi degan ma’no namoyon bo‘ladi.

The best mirror is my old friend

– do‘st do‘stning oynasi. Darhaqiqat, do‘stlar bir- birini ko‘zgusidir. Kamchiliklarni yashirish, ularni to‘g`rilash, yaxshi kunda xursand bo‘lish- bu albatta chin do‘stlik nishonasidir. Yana ko‘plab ingliz tilidagi do‘stlik haqidagi maqollarni misol sifatida keltirish mumkin.

– *Old friend and old wine are best.*
– *Only your real friends tell you when your face is dirty.*
– *Friendship is one mind in two bodies.*
– *Faithful friend is better than gold.*
– *Friendship that flames goes out in a flash. [3, 161)*

Badiiy adabiyot vositasi hisoblangan maqollar orqali ingliz tilini bolalarga o’rgatish va o’zoro o’xshash bo’lgan maqollar.

1. One good turn deserves another.
A) O’zing pishirgan osh aylan ich,o’rgil ich.

2. Two heads are better than one.
B) Bir kalla -kalla, ikki kalla-tilla.

3. A fault confessed is half redressed.
D) Egilgan boshni qilich kesmas.

4. Speak of the devil and he will appear.
J) Bo'rini yo'qlasang qulog'i ko'rinadi.

5. Business before pleasure.
O) Mehnat mehnatning tagi rohat.

6. What is done cannot be undone.
P) Og'zi kuygan qatiqni ham puflab ichadi.
7. Never put off till-to-morrow what you can do today. Q)Bugungi ishni ertaga qo'yma.
8. Healthy mind in a healty body.
C) Hechdan ko'ra kech yaxshi.

Tarjimasiz metod. Mazkur metodning turli ko'rinishlari tarixan ma'lum.

Ularni ikki yirik guruhga ajratish mumkin: tabiiy va tog'ri metodlar. Tabiiy metodda chet tilni o'rganish ona tilini egallash sharoitiga monand bo'lishi kerak. Metodning bosh maqsadi chet tilida gapirishni o'rganish orqali o'qish va yozishni o'rganib olishga imkoniyat yaratiladi, degan g'oya amaliy maqsad tarzida shakllangan. Tabiiy metod tarkibiga kiritilgan prinsiplardan eng muhimi- til muhitini yaratishdir. Olg'a surilgan metodik prinsiplarni amalda

qo'llash bobida turli yondashuvlar paydo bo'lgan. Metod namoyondalarining ijodiy faoliyatida buni yaqqol sezish mumkin.

Kommunikativ didaktika tinglab tushunish materiali sifatida tabiiy nutqiy vaziyatdan foydalanishni birinchi o'ringa qo'ydi, ya'ni, transportdagi, vokzaldagi e'lonlar, radio va televideniyedagi reklamalar, telefondagi suhbatlar va shu kabilarni misol keltirishiiz mumkin. Axborotni tinglab tushunish qabul qilish bo'yicha qo'yilgan maqsadlar o'zgardi. Tinglaganini hikoya qilish va nazorat qilish ham boshqacha tus oldi. Mazkur metod maqsaddan kelib chiqqan holda tinglovchiga tinlab tushunishning quyidagi turlarini ajratib berdi:

Keng ma'noda matnning ba'zi bir detallariga ahamiyat bermay, uning asosiy mazmunini tushunish;

Aniq informatsiya muhim bo'lganda, masalan, ma'lum bir joy uchun ob havoning zarurligi, poyezdning kelishi-ketishi tog'risidagi e'lon va boshqalar shu metod jumlasidandir.

Ingliz tili maqollari haqida gap ketganda ularning mohiyati bir biridan ajralib turadi, chunki ular turli xil tarixiy, ijtimoiy va iqtisodiy sharoitlarda rivojlangan. Masalan, Ezopning taniqli "Toshbaqa va quyon" masalida biz sekin harakatlanadigan lekin barqaror ravishda harakat qilib g'oliblikni qo'lga kiritganini guvohi bo'lganmiz. Toshbaqa va quyon inson obrazida nomoyon bo'lishiga qaramay, baibir sekin va tez harakatlanuvchi hayvonlar misolida insonlarga taqqoslash uchun stereotiplar bo'lib qolmoqda. Hikoyada sekin va tez harakatli jonzotlar majoziy tarzda anglanilgan. Misol uchun ingliz tilidagi " When cat's away, the mice will play" maqolini tahlil qiladigan bo'lsak " cat" va "mice" so'zlari orqali insonlarning majoziy obrazlari ifodalanadi va o'zbek tilidagi " Sulaymon o'lib devlar qutildi" maqoliga ekvivalent bo'la oladi. Yana bir misolda hayvon obrazlari orqali ingliz va o'zbek tillarida insonlar qiyofasi chiroyli tasvirlangan va ochib berilgan. " Dog does not eat dog" maqolida " dog" obrazi orqali inson termini izohlangan. Va bu maqolning o'zbek tilidagi muqobil variant " Qarg'a qarg'aning ko'zini cho'qimas" taezda ifodalangan. "Dog" yoki "qarg'a" nomlari orqali bir kasb yoki mansab egalari nazarda tutilgan.

Biz maqollar orqali ingliz tilini o'rgatar ekanmiz avvalo ularning manosiga e'tibor berishimiz, o'zbek tilidagi eng maqul bo'lgan muqobil variantini topa olishimiz hamda boshlang'ich sinf o'quvchilariga qiziqarli bo'lishi uchun turli tuman rasmlardan fioydalana olishimiz lozim.

" Lightly come, lightly go"-" Yengil topilgan oson ketar".

" The bad news has wing"-" Yomon xabarning qanoti bor".

" Better late than never"-" Hechdan ko'ra kech".

“ Mind your own business”-“ O’zingni bil o’zgani qo’y”.

“ Wait and see”-“ Sabrning tagi sariq oltin”.

Keltirilgan maqollarning manolari bir biriga aynan yaqin va ikki tilda ham bir manoni anglatadi. So’zning tarjimasi va aynan manosi bir biriga mos keladi.

Lekin ba’zi bir maqollar tuzilishi jihatdan bir biridan keskin farq qiladi. Bunday hollarda ular alohida izoh talab etadi.

“Between is devil and deep blue sea”-“Ikki o’t orasida”.

“To know what is what”-“ Ko’zing borida yo’lni tani, esing borida elni”.

“Forbiddin fruit is sweetest”-“ Qo’shnining tovug’i g’oz ko’rinar, kelinchagi-qiz”.

“ After a storm comes calm”- “Zamonning zindoni ham, handoni ham bor”.

Masalan, “ Forbiddin fruit is sweetest”- inglizcha maqoli o’zbek tiliga “ Qo’shnining tovug’i g’oz bo’lib ko’rinar, kelinchagi-qiz” deb tarjima qilingan. So’zma so’z tarjima qilinganda” Taqillagan meva eng shirinidir” deb tarjima qilinadi: shuningdek, maxsus tushuntirishga hojat bo’lmagan “o’zga bog’ning olmasi shirin” degan so’zlarga mos keladi.

O’zbek va ingliz tillarida maqol yoki matallardan foydalanishda bitta o’xshash narsa yoki g’oyadan foydalanib tasvirlanadi. Bu tasvirlar ikki millatning turmush tarzidan kelib chiqadi. Masalan, “ The grass is always greener on the other side of the fence” deb nomlanadigan maqol tom manoda “ to’siq otida o’t doim yashil bo’ladi”, deb tarjima qilingan.Ammo o’zbek tilida bunga o’xshash maqol yo’q. Bu qisman o’zbekcha “ Yo’qolgan pichoqning sopi oltin” maqoliga mos keladi va insonlar ongida shunday gavdalanadi.

Xulosa. Til o‘rganish faoliyati ham o‘rgatuvchi, ham o‘rganuvchilar uchun nihoyatda qiziqarli jarayondir. Amaliyot shuni ko‘rsatadiki, ingliz tili darslarida kichik hikoyalarning ishlatilishi o’quvchilarda nafaqat til ko’nikmalarini rivojlantiradi, balki o‘qishda, mehnat jarayonida va oilada, jamoat joylarida yuzaga keladigan turli nutqiy vaziyatlarda mustaqil ravishda fikr almasha olish, eshitilgan materialni idrok etish, shuningdek, yozma manbalarni o‘qish orqali axborot olish, voqea-hodisalarga o‘z munosabatini bildirish tarzida muloqotga kirishish malakasini egallab borish kabi ko‘nikmalar ham rivojlantiriladi. Shuningdek, o‘quvchilarning mantiqiy fikrlashini va ularning talablariga mos keladigan matnlar bilan ishlashga mo‘ljallangan amaliy topshiriqlarni matnlarning mazmuniga singdirish o‘qituvchi oldidagi asosiy vazifalardan biri sanaladi. Bunda o‘quvchilar matnni tushunish, tanqidiy, tahliliy fikrlash, munosabat bildirish malakalarini shakllantira oladilar. Ingliz tili fanida hikoyalardan foydalanish o‘quvchi shaxsini fikrlashga, o‘zgalar fikrini anglashga, o‘z fikrini og‘zaki hamda yozma shaklda savodli bayon

qila olishga qaratilgan nutqiy (kommunikativ) kompetensiyani rivojlantiradi. Shu bilan birga o‘quvchilarda grammatikaga oid o‘zlashtiriladigan bilimlarni (fonetika, leksikologiya, so‘zning tarkibi, so‘z yasalishi, morfologiya, yozuv va imlo, tinish belgilari) rivojlantirish hamda ingliz tilining keng imkoniyatlaridan unumli foydalangan holda to‘g‘ri va ravon bayon eta olishni rivojlantirishga qaratilgan lingvistik kompetensiyalar rivojlantiriladi.

Adabiyotlar:

1.Gilroy, M. & Parkinson, B. “Teaching literature in a foreign language.” Language Teaching ,1997.

2. Lazar, G. Literature in Language Teaching. Cambridge: Cambridge University Press,1993.

3. Mourão, S. «Using Stories in the Primary Classroom.» Council, In The British. BritLit: Using Literature in EFL Classrooms. The British Council,2009.

4. Murdoch, G. 2002. Exploiting well-known short stories for language skills development.

5. Erkaya, O. R. 2005. Benefits of using short stories in the EFL context. Asian EFL Journal

РЕЗЮМЕ

Bugungi kunda o’sib kelayotgan kelajagimiz poydevorlari bo’lgan yosh avlodga badiiy adabiyot vositasi hisoblangan maqollar vositasida xorijiy til o’qitish metodikasini takomillashtirishda zamonaviy metodlardan foydalanish,umumta’lim maktablarida ingliz tili darslarida interfaol metodlardan foydalangan holda darslarning samaraligini oshirish.

РЕЗЮМЕ

С помощью современных методов усовершенствовать методику обучения иностранному языку с помощью пословиц, которые являются основой нашего подрастающего будущего, молодому поколению, которые являются основой нашего будущего, повысить эффективность уроков с помощью интерактивных методов. на уроках английского языка в общеобразовательных школах.

SUMMARY

Using modern methods to improve foreign language teaching methods through songs, which are the foundations of our growing future, to increase the effectiveness of lessons by using interactive methods in English classes in schools from general methods.

СЕМАНТИКА ЖЕЛЕЗНОДОРОЖНЫХ ТЕРМИНОВ В РУССКОМ И УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКАХ

Кадырова Н.
Преподаватель кафедры современного русского языка,
Узбекский государственный университет мировых языков

Таянч сўзлар: атамалар, лексика, лингвистлар, аналитизм, номинация.
Ключевые слова: термины, лексика, лингвисты, аналитизм, номинация.
Key words: terms, lexicon, linguists, analytism, a nomination.

Введение. Терминологическая и отраслевая лексика – это традиционный объект лингвистов как в России, так и в Узбекистане, однако в аспекте обучения в условиях межъязыковой коммуникации она изучена недостаточно. Есть основания считать, что и в теоретическом, и в прикладном аспектах процесс обучения лексике нуждается в дальнейшем системном изучении, особенно в аспекте усвоения указанного пласта лексики на языке, не являющимся родным для обучающегося указанного пласта лексики на языке.

Русский и узбекский языки являются неродственными языками и характеризуются принадлежностью к разным типам языковой структуры. Русский язык по генеалогической классификации – индоевропейский, славянской группы, восточнославянской подгруппы; по типологической характеристике – это язык флективного (фузионного) типа, с существенными чертами аналитизма.

Узбекский язык – это язык, принадлежащий к тюркской языковой семье, агглютинативный по структуре, причем сохранивший признаки агглютинативного строя и в грамматической, и в словообразовательной системах. В то же время черты аналитизма характерны и для узбекского языка [2].

По мнению А.А.Реформатского, «одним из важных следствий проявления двух тенденций – агглютинации и фузии – является общая грамматическая направленность того или иного языка в сторону аналитизма … Под аналитизмом следует понимать расчлененность заданной в высказывании информации по отдельным элементам структуры языка. Общая формула этой тенденции: каждому элементу заданной в высказывании информации – отдельная единица самого высказывания» [3]. По отношению к терминам это проявляется в представлении термина в одном из двух видов: в

синтетической форме (однословная номинация) и в аналитической форме (словосочетание, неоднословная, иначе – составная номинация). Ср., например: чизель, кузов, передача, тепловоз, электровоз, борт, люки, флюсы – первичный двигатель, узкая колея, сцепные приборы, автодорожный мост, дежурный по переезду и мн. др.

Обсуждения. По наблюдениям современных специалистов по терминологии, именно составные номинации стали основным средством пополнения терминологических систем, что свидетельствует о нарастании аналитических тенденций в современных языках. Составные номинации как единицы, четко расчлененные на семантические составляющие, как правило, усваиваются лучше, чем обычные, синтетические лексемы, что в лингводидактическом аспекте можно использовать при составлении упражнений, включающих конкурирующие термины по одной теме (например: узкая колея – узкоколейка).

У. К. Юсуповым разработаны основные принципы сопоставительного изучения языков: принцип системности, терминологической адекватности, достаточной глубины сравнения, двусторонности сравнения, учета функциональных стилей, принцип учета родства и типологической близости языков, принцип учета межъязыковых интерференций и др. [4]. С нашей точки зрения, принцип системности реализуется прежде всего в системном учете межъярусных связей, в данном случае – связей между грамматикой и лексикой, поскольку знание определенной лексемы в словарной форме не обеспечивает для учащихся-узбеков свободного владения необходимой терминологией русского языка, а ведь именно грамматические системы русского и узбекского языков характеризуются максимальным типологическим контрастом.

Поскольку преобладающим в количественном отношении среди всех частей речи классом являются имена существительные (к тому же подавляющая часть терминов относится к существительным), то остановимся на чертах типологического контраста данной части речи в русском и узбекском языках. В русском языке имя существительное – «это часть речи, обозначающая предмет (субстанцию) и выражающая это значение в словоизменительных категориях числа и падежа и в несловоизменительной категории рода» [5].

В «Русской грамматике» в числе грамматических категорий имен существительных не названа категория одушевленности (деление существительных на одушевленные и неодушевленные признается только как лексико-грамматический разряд), однако большинство вузовских учебников выделяет данную категорию. Необходимость делить имена существительные, в том числе и неодушевленные, какими являются большинство терми-

нов, на три грамматических рода, представляет собой один из проблемных участков усвоения русской лексики в нерусской аудитории.

Категория падежа наличествует и в русском, и в узбекском языках, однако принципы ее организации принципиально иные, что должно представлять собой предмет отдельного рассмотрения.

В узбекском языке «имени существительному присущи следующие грамматические категории: категория числа, категория принадлежности, категория склонения (падежи и послелоги), категория определенности и неопределенности, категория лица и не – лица… имена существительные имеют собственную систему словообразования» [6].

А. Азизов подчеркивает, что категория принадлежности «своеобразно специфическое грамматическое явление, присущее тюркским языкам, которым выражается отношение принадлежности между лицом обладателя и предметом обладания» [7]. Наличие в узбекском языке данной категории отражается и в системе терминообразования, её аналитической части (составные номинации), проявляясь в особых аффиксах притяжательности (**балласт қатлами, бекат навбатчиси**).

А. Н. Кононов и другие исследователи узбекской грамматики выделяют также категорию лица и не-лица. «В узбекском языке, как и в других тюркских языках, нет непосредственных категорий одушевленности и неодушевленности… поскольку в узбекском языке категория одушевленности и неодушевленности не дает о себе знать ни в склонении, ни в спряжении (что в первую очередь связано с отсутствием в тюркских языках категории грамматического рода), поскольку различие непосредственно проявляется лишь в применении вопросительных местоимений **ким «кто»** и **нима «что»**, то речь может идти только о категории лица и не – лица» [8]. В русском языке субстантивная лексика организуется «под контролем» сочетающихся грамматических категорий рода и одушевленности, а также числа, а в узбекском – принадлежности и лица и не – лица. Категория числа характеризует субстантивную систему обоих сопоставляемых языков, однако организация ее в каждом языке совершенно различна. В русском языке наряду с существительными, парными по числу, выделяются еще существительные, употребляющиеся только во множественном числе (singularia tantum) и существительные, употребляющиеся только во множественном числе (pluralia tantum)]. Это свойство русского языка широко используется в терминообразовании, при обособления форм множественного числа от единственного в плане сужения семантики (ср. бытовые наименования орудий и технические термины: **ножницы, кусачки, щипцы, пассатижи, люки, флюсы, перегоны, вагонные весы**).

Выводы. В узбекском языке понятие категории числа значительно отличается от такового в русском языке. В составе существительных в узбекском языке вообще нет таких, которые имели бы только формы единственного числа или только формы множественного числа, так как в узбекском языке нарицательные существительные выражают обобщенное представление о предмете, то большинство существительных в форме единственного числа может выражать идею как единственного, так и множественного числа. Формы же множественного числа существительных, в отличие от форм единственного числа, часто показывают не только множество, но и разнообразие предметов: олма – яблоко, яблоки, но олмалар – яблоки (множество и разнообразие сортов). Поэтому усвоение русских терминов с формой pluralia tantum представляет собой значительную трудность для узбекских студентов. Существенные черты типологического контраста проявляют также словообразовательные системы русского и узбекского языков, в частности, в русском языке, помимо аффиксальных способов словообразования, продуктивным является и способ сложения, что широко используется в терминообразовании в области железнодорожного транспорта.

Литература:

1. Головин Б.Н., Кобрин Р.Ю. Лингвистические основы учения о терминах. – М.: Высшая школа, 1987. – С. 49.

2. Абдуазизов А.А. и др. Общее языкознание. – Ташкент: НУУз, 2003 – С.50 – 57..

3. Реформатский А.А. Агглютинация и фузия как две тенденции грамматического строения слова // Реформатский А.А. Лингвистика и поэтика. – М.: Наука, 1987. – С. 69.

4. Юсупов У.К. Теоретические основы сопоставительной лингвистики. – Ташкент: Фан, 2007. – С. 90 – 99.

5. Кононов А.Н. Грамматика современного узбекского литературного языка. – М.-Л.: АН, 1960. –С. 70.

РЕЗЮМЕ

Мақолада атама ва соҳа лексика масалалари ёритилган. Макола мазмунида лексикани ўргатиш жараёни келажакда систематик равишда ўрганилиши зарурлиги ҳақида этилган. Бир – бирига яқин бўлмаган ўзбек ва рус тиллари солиштирилган. У.К. Юсупов, А.А. Реформатский, А.Азизов, А. Н. Кононов каби лингвистлар фикрларига эътибор қаратилган. Ўзбек ва рус тиллари грамматикасини солиштириш мисоллари келтирилган.

РЕЗЮМЕ

В статье освещены вопросы терминологической и отраслевой лексики. В содержании статьи говорится о том, что процесс обучения лексике нуждается в дальнейшем системном изучении. Сопоставляются русский и узбекские языки,которые являются неродственными языками. Уделено внимание мнениям лингвистов, У.К.Юсупова, А.А.Реформатского А.Азизова, А.Н.Кононова. Приведены примеры сопоставительной грамматики русского и узбекского языков.

SUMMARY

In article questions of terminological and branch lexicon are taken up. In article maintenance it is said that process of training to lexicon needs the further system studying. Russian and the Uzbek languages which are unrelated languages are compared. The attention is paid to opinions of linguists: U.K.Jusupova, A.A.Reformatskogo, A.Azizova, A.N.Kononova. Are resulted examples of comparative grammar of Russian and Uzbek languages.

РАЗВИТИЕ КОММУНИКАТИВНЫХ НАВЫКОВ ПОСРЕДСТВОМ ИНТЕРАКТИВНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ

Файзуллаева З.
ст. преподаватель Каршинский университет инновационного образования

Tayanch so'zlar: interaktiv texnologiyalar, rus tili chet tili sifatida, nutq faoliyatini faollashtirish, muloqot qobiliyati, psixologik xususiyatlar, interfaol usullar tasnifi.

Ключевые слова: интерактивные технологии, русский язык как иностранный, активизация речевой деятельности, коммуникативный навык.

Key words: interactive technologies, Russian as a foreign language, activation of speech activity, communication skills, psychological characteristics, classification of interactive methods.

Введение. Разработка новых технологий обучения направлена как на решение задач его актуализации для обучающихся, адаптации к современным требованиям, так и на повышение мотивации субъектов образовательного процесса к изучению иностранных языков в частности, эффективности процесса обучения в целом.

Использование образовательной технологии подразумевает создание модели педагогической деятельности, в которой преподаватель и обучающийся или преподаватель и группа обучающихся активно взаимодействуют на всех этапах образовательного процесса: во время подготовки и проведения занятия. Основной целью является формирование и развитие коммуникативной компетенции обучающихся на изучаемом языке.

В современной образовательной системе сформировалась тенденция к активному внедрению инновационных технологий, позволяющих на основе трансформации методических приемов изменить подход к научному познанию мира.

Методология исследования. Для анализа современных технологий, применяемых в интерактивном лекционном занятии, а также для обобщения уже существующих и создания новых форм, основное внимание уделялось идее внедрения активных методов обучения, представленные в работах таких ученых, как В. В. Давыдов, М. В. Кузнецов, О. В. Ломакина. Различные аспекты развития коммуникативной компетенции учащих-

ся изучались учеными А.Абдукодировым, Р.Джураевым, Б.Ходжаевым, У.Иноятовым, О.Мусурмоновой, Х.Ибрагимовым и другими.

В качестве методов исследования использовались как методы теоретического уровня (анализ современных инновационных методических технологий), так и методы экспериментально-теоретического уровня, предполагающие моделирование и экспериментальную апробацию активных форм обучения в интерактивном занятии.

Слово «интерактив» – производное от английского interact, что означает «совместные действия, влияние друг на друга». В современной методике преподавания языка интерактивность понимается как возможность взаимодействия, диалога с кем-либо или с чем-либо. Реализация данной технологии позволяет сделать студента главным движущим элементом в процессе освоения языка, а основным источником учебного познания становится личный опыт применения изученного материала.

Роль педагога в рамках использования интерактивных образовательных технологий заключается не в сообщении готовых знаний, а в побуждении обучающихся к их самостоятельному поиску, направлении их в этом поиске и при необходимости корректировке результатов деятельности.

Применяя интерактивные формы и методы обучения, мы должны ставить перед собой ряд важнейших образовательных целей:

– стимулировать мотивацию и интерес к формированию профессиональной компетенции;
– повышать уровень активности и самостоятельности студентов;
– развивать навыки анализа, критичности мышления, взаимодействия, коммуникации;
– саморазвитие и развитие благодаря активизации мыслительной деятельности и диалогическому взаимодействию с преподавателем и другими участниками образовательного процесса.

Взаимодействие между участниками образовательного процесса осуществляется как диалоговая, взаимная двунаправленная коммуникация между учащимся и педагогом, а также как разнонаправленная коммуникация между учащимися.

Следует немаловажным подчеркнуть еще один аспект применения интерактивных технологий: они позволяют организовать эффективную учебную деятельность в группе, где наличествует разнородный контингент студентов, дифференцировать эту деятельность и в итоге работы скорректировать знания с учетом общих требований, предъявляемых к уровню владения языком.

Незатруднительным представляется создание доброжелательной, позитивной обстановки в учебном коллективе. Она не исключает конкуренции между обучающимися, которая должна протекать конструктивно, на основаниях общего сотрудничества. Педагог не должен не только навязывать, но в отдельных случаях даже и выражать собственную оценку фактов, которые рассматриваются в ходе обучения.

В англоязычных педагогических исследованиях, рассматривающих интерактивное обучение (interactive learning), акцентирована его технологическая составляющая, например использование социальных медиа или компьютерных игр в процессе обучения. Тем не менее мы полагаем, что хотя компьютерные технологии и способствуют реализации принципов интерактивного обучения, значительно упрощают процесс его организации, а какие-то его аспекты в принципе невозможны без опоры на информационно-коммуникационные средства, использование информационных технологий не является обязательным атрибутом интерактивного обучения.

Интерактивное обучение предполагает ситуацию, когда учащийся становится полноправным участником учебного процесса, причем новые знания добываются учащимся самостоятельно в процессе создания преподавателем соответствующей дискуссионно-проблемной ситуации.

Интерактивные технологии в современном вузе часто и продуктивно используются, позволяя проводить результативные занятия по иностранному языку. Исследователи называют основными задачами применения данных технологий формирование и развитие всех навыков речевой деятельности, повышение качества усвоения учебного материала, увеличение и активное поддержание на регулярной основе интереса к изучению языка. Упомянутые в статье технологии позволяют обучающимся использовать личный опыт, как учебный, так и коммуникативный, развивать коммуникативные навыки для межличностного взаимодействия и предъявления результатов собственного учебного труда и навыки общения в рамках конструктивного учебного поведения в группе.

Методика преподавания иностранных языков, в том числе русского, обладает значительным количеством разработанных, описанных многими исследователями интерактивных технологий обучения: это и работа в парах или мини-группах (устойчивых или организованных для конкретного занятия или задания), и ответ по цепочке, и мозговой штурм, и дискуссионные занятия разного типа. Описаны технологии организации командных игр (ролевых, деловых, ситуационных, лингвистических и т. д.), правила и

принципы создания учебных кроссвордов, кейсов. Разрабатываются языковые квесты, мультимедийные и интернет-технологии, подкасты, ИКТ инструменты, ориентированные на быструю совместную работу над контентом, – электронные флип-чарты, виртуальные доски. При организации процесса обучения языку сегодня можно использовать разнообразные сайты, которые позволяют обмениваться сообщениями в режиме реального времени. Можно создавать дискуссионные группы в социальных сетях. Социальные медиа представлены в виде различных онлайн-сервисов, позволяющих пользователям объединяться в сообщества с очень высоким уровнем коммуникативного взаимодействия, в том числе с возможностью организации обмена различными учебными материалами.

По сравнению с традиционными формами ведения занятий, в интерактивном обучении меняется взаимодействие преподавателя и обучаемого: активность педагога уступает место активности обучаемых, а задачей педагога становится создание условий для их инициативы. Педагог отказывается от роли своеобразного фильтра, пропускающего через себя учебную информацию, и выполняет функцию помощника в работе, одного из источников информации. Интерактивные методы ни в коем случае не заменяют лекционные занятия, но способствуют лучшему усвоению лекционного материала и, что особенно важно, формируют мнения, отношения, навыки поведения.

При использовании интерактивных форм роль преподавателя резко меняется, перестаёт быть центральной, он лишь регулирует процесс и занимается его общей организацией, готовит заранее необходимые задания и формулирует вопросы или темы для обсуждения в группах, даёт консультации, контролирует время и порядок выполнения намеченного плана. Участники обращаются к социальному опыту – собственному и других людей, при этом им приходится вступать в коммуникацию друг с другом, совместно решать поставленные задачи, преодолевать конфликты, находить общие точки соприкосновения, идти на компромиссы.

Психологами было установлено, что в условиях учебного общения наблюдается повышение точности восприятия, увеличивается результативность работы памяти, более интенсивно развиваются такие интеллектуальные и эмоциональные свойства личности, как – устойчивость внимания, умение его распределять; наблюдательность при восприятии; способность анализировать деятельность партнера, видеть его мотивы, цели.

Прежде всего, интерактивные формы проведения занятий пробуждают у обучающихся интерес; поощряют активное участие каждого в учебном процессе; обращаются к чувствам каждого обучающегося; способствуют эффективному усвоению учебного материала; оказывают многоплановое воздействие на обучающихся; осуществляют обратную связь (ответная реакция аудитории); формируют у обучающихся мнения и отношения; формируют жизненные навыки; способствуют изменению поведения.

Использование интерактивных форм в процессе обучения, как показывает практика, снимает нервную нагрузку обучающихся, дает возможность менять формы их деятельности, переключать внимание на узловые вопросы темы занятий. Основой интерактивных подходов являются интерактивные упражнения и задания, которые выполняются обучаемыми. Основное отличие интерактивных упражнений и заданий заключается в том, что они направлены не только и не столько на закрепление уже изученного материала, сколько на изучение нового.

Интерактивные методы раскрывают личностно-индивидуальные возможности каждого учащегося, развивают коммуникативно-эмоциональную сферу, навыки самостоятельного умственного труда, работают на развитие универсальных учебных действий.

В соответствии с ведущей функцией в процессе педагогического взаимодействия интерактивные методы можно классифицировать по следующим группам:

1 - методы создания благоприятной атмосферы общения, в основе которой лежит «коммуникативная атака», организуемая педагогом для быстрого включения во взаимодействие каждого участника педагогического процесса;

2 - методы обмена деятельностями, которые сочетают групповую и индивидуальную работу участников педагогического взаимодействия;

3 - методы мыследеятельности. С одной стороны, они мобилизуют творческие возможности учащихся, с другой, стимулируют их активную мыслительную деятельность;

4 - методы смыслотворчества. Ведущей функцией данных методов является создание и обмен учащимися своего индивидуального смысла изучаемых проблем;

5 - методы рефлексивной деятельности направлены на оценку эффективности состоявшегося взаимодействия;

6 - интерактивные игры представляют собой интегрированные методы, которые объединяют все функции активных педагогических методов.

Можно назвать такие приемы интерактивных методов, как «Мозговой штурм», «Пазлы», «Кластер», «Аквариум», деловая игра, работа в парах, смысловые ассоциации, «Незаконченное предложение», «Анализ казусов», интервью и др.

Включение интерактивных методов обучения в структуру урока имеет различные варианты.

1. Начало занятия (актуализации знаний) – стадия вызова: индивидуальный, парный, групповой или фронтальный «Мозговой штурм», проверка домашней творческой работы (кластеры, синквейн, «восточный стих», игра «крючок»). Данные методы воспитывают у обучающихся коммуникативные качества, доброжелательность, устанавливают контакт между учениками, позволяют «размяться» перед более серьезными упражнениями.

2. Смысловая часть (самостоятельное добывание новых знаний) – подача нового материала: опорный конспект, различные формы дискуссий, кластеры, продвинутая лекция (в ходе лекции текст соотносится с первичной информацией: если знал ранее - плюс; думал иначе - минус), «Аквариум», форма группового взаимодействия – «большой круг», изобразительный проект (составление вопросов по тексту, составление пересказа отрывка от первого лица).

3. Релаксация на уроке. Это позволят сделать активные методы - «физминутки» (приемы «Пантомима», «Делай как я» и др.).

4. На этапе обобщения знаний уместен приём синквейн. Он используется на уроках русского языка при изучении словарных слов, на уроках литературы для составления характеристики героя. С помощью данного метода можно выделять части речи, работать над синонимами, обогащать словарный запас обучающихся.

5. Рефлексия – получение обратной связи: (хокку, сказка, незаконченное предложение, минисочинение, юмористический рассказ, эссе, глоссарий. Эти методы помогают эффективно подвести итог урока. Данный этап позволяет учителю выявить, на что еще необходимо обратить внимание на следующих уроках.

Еще один интерактивный прием на уроках русского языка и литературы – это мнемотехника, обращение к которой облегчает запоминание, заучивание текстов и за счёт ассоциаций увеличивает объём памяти. Особенно целесообразен метод графических ассоциаций в словарной работе. Чтобы запомнить написание трудного слова, нужно создать картинку, обыграть в ней непроверяемую букву. Можно использовать также и звуковые ассоци-

ации, придумывая необычные фразы. Такие приёмы превращают запоминание слов в интересное занятие и формируют навык грамотного письма.

На этапе обобщения знаний можно использовать приём «Синквейн», составление которого требует умения кратко резюмировать учебный материал. Его можно использовать при изучении словарных слов или на уроках литературы при составлении характеристики героя литературного произведения.

Приём «Составление кластера», возможно использовать на разных этапах урока. Его смысл в попытке систематизировать имеющиеся и дополнить новые знания по определенной проблеме. Кластер можно применять для организации индивидуальной и групповой работы как на уроке, так и для выполнения домашнего задания

Использование педагогических технологий на основе активизации познавательной деятельности учащихся позволяет сделать обучение не столько воспроизводящим, сколько творческим процессом. Ведущей формой развития коммуникативной компетенции на уроках русского языка и литературы является сочинение. Это основное упражнение по развитию речи. Оно приучает учащихся осмысливать, оценивать увиденное, развивает наблюдательность, учит устанавливать причинно-следственные связи, сопоставлять, сравнивать, делать выводы. Сочинение – творческая работа, требует увлеченности, самостоятельности, активности, внесения в текст своего отношения. Новые тенденции в развитии методики преподавания русского языка и литературы, анализ методического опыта современных учителей-филологов показывают, что для того, чтобы ученик мог самостоятельно выражать свои мысли, наряду с традиционными методами работы над сочинением сегодня в школе нужны новые оригинальные методики. Одной из таких методик является сочинение в жанре фанфикшен.

Фанфикшен (или фанфик) – это творческая переработка известных литературных произведений, позволяющая проверить сформированность у учащихся компетенций письменной речи, образных средств языка, логики, умения мыслить, а также проследить метапредметные связи. Фанфикшен, в отличие от классического сочинения, которое больше ориентировано на репродукцию, по самой своей сути - жанр творческий. Литературные фанфики могут быть в виде рассказов, повестей, романов, пьес, стихов.

Для эффективного применения интерактивных методов обучения на уроках русского языка необходимо знать степень сформированности познавательной мотивации обучающихся, определить отношение учащихся

к учителю, однокурсникам, уточнить исходный уровень лингвистических способностей.

Подбор методов интерактивного обучения должен соответствовать логике учебного процесса, дидактическим целям, теме урока, интеллектуальным, возрастным особенностям и возможностям школьников, уровню их индивидуальной обученности и воспитанности, особенностям всего класса. Должен учитываться так же профессионализм и опыт конкретного учителя, способ руководства учебной деятельностью. Оценивание результатов интерактивного обучения должно учитывать самооценку участника групповой работы, работу в группе, свободу мышления, коммуникацию обучающихся в учебном диалоге, овладение культурными формами работы.

Несмотря на свою актуальность, идея использования интерактивных методов требует теоретической доработки и тщательной продуманности в использовании приемов. Сегодня интерактивные технологии упрекают в отсутствии четкой теоретической концепции, в смешивании под одним названием различных подходов и методов (в частности, нет общепринятой классификации методов).

Педагоги-практики, применяя методы активного обучения, отмечают наличие определенных барьеров, препятствующих их использованию. Выделяются следующие барьеры при использовании методов активного обучения:

1) трудность в преподнесении большого количества материала на занятиях;

2) активное обучение требует слишком много времени для подготовки занятия;

3) представляется невозможным использование интерактивных методов обучения в многочисленной аудитории;

4) возможность негативных последствий: отношение коллег к новым подходам; влияние оценки студентов на работу преподавателя.

Выводы. Активные методы обучения ставят обучающегося в новую позицию, он становится активным участником образовательного процесса, у обучающихся развивается способность к исследовательской деятельности. Владение технологией интерактивного обучения и использование ее в образовательном процессе, в т.ч. и на уроках русского языка, несомненно, будет способствовать развитию у обучающихся качеств, отвечающих процессам, происходящим сегодня в жизни, и требованиям, прописанным в государственных стандартах нового поколения.

Это только часть методов и приёмов активного и интерактивного обучения, помогающих воспитывать по- настоящему образованных, нравственных людей, способных к сотрудничеству, которые могут сами принимать ответственные решения, отличаются мобильностью и динамизмом.

Использование в учебном процессе интерактивных лекций трансформирует роль преподавателя. Он становится менеджером учебного процесса, оказывая адресную помощь студентам в случае необходимости, и, формируя индивидуальные траектории изучения курса каждым из студентов в своем собственном темпе, в соответствии с графиком изучения дисциплины.

Литература:

1. Кузнецов М. В. Интерактивная лекция как методическая среда для развития речевых умений в их комбинации // Вестник ТГУ. 2011. №8. С. 103-108.

2. Kuziev Sh. A. The ways of developing discourse competence in non-linguistic faculties. The academy of Ma'mun in Kharezm, 2020.

3. Ломакина О. В. Восприятие и оценка студентами методов интерактивного обучения // Проблемы современного образования. 2013. №6. С.108-111.

4. О.Д.Рахимов, О.М.Турғунов, Қ.О.Мустафаев, Ҳ.Ж.Рўзиев Замонавий таълим технологиялари /Тошкент, "Фан ва технология нашриёти", 2013й., 200бет.

5. Хидирова Б. Таълим жараёнида педагогик технологияни қўллашнинг назарий ва амалий асослари. /"Фан ва технология", Тошкент- 2009й.

6. Фанфики: виды, классификация, рейтинги и оформление [Электронный ресурс] / Фанфики в литературе – 2014 г. – URL: http://www.fanfic.ru/

РЕЗЮМЕ

Maqola rus tilini o'qitishdagi eng muhim texnologiyalardan biri - interaktiv ta'limga bag'ishlangan. Ushbu texnologiyadan foydalanish o'qitish samaradorligini oshirish va talabalarning motivatsiyasini rivojlantirishga yordam beradi, chunki u nutq kompetensiyasini faollashtirish, har bir darsda muloqotning interaktiv shakllaridan foydalanish bo'lgan asosiy maqsadni amalga oshirishga qaratilgan. Maqolada rus tilini o'rganishda qo'llanilishi mumkin bo'lgan interfaol ta'lim texnologiyalariga misollar keltirilgan.

РЕЗЮМЕ

Статья посвящена одной из важнейших технологий в преподавании русского языка – интерактивному обучению. Применение данной технологии способствует повышению эффективности обучения и развитию мотивации обучающихся, поскольку направлено на реализацию основной цели, состоящей в активизации речевой компетенции, использовании диалоговых форм общения на каждом занятии. В статье описаны примеры интерактивных технологий обучения, которые могут применяться в рамках изучения русского языка.

SUMMARY

The article is devoted to one of the most important technologies in teaching the Russian language – interactive learning. The use of this technology contributes to improving the effectiveness of training and the development of students' motivation, since it is aimed at realizing the main goal of activating speech competence, using dialog forms of communication at each lesson. The article describes examples of interactive learning technologies that can be used in the framework of learning the Russian language.

ИНОСТРАННЫЙ ЯЗЫК ДЛЯ СТУДЕНТОВ ВУЗОВ ЗАДАЧИ ОБУЧЕНИЯ

Мухаммедова О. А.
Преподаватель кафедры "Узбекского и иностранных языков" ТТА

Tayanch so'zlar: oliy ta'lim, o'qitish metodiga qo'yiladigan zamonaviy talablar, kasbiy tayyorgarlik, mamlakatimiz tibbiyot ta'limini modernizatsiya qilish, zamonaviy texnologiyalardan foydalanish, ta'lim tizimini takomillashtirish, yuqori malakali mutaxassis.

Ключевые слова: высшее образование, современные требования к методике обучения, профессиональная подготовка, модернизация медицинского образования в нашей стране, использование современных технологий, совершенствование системы образования, высококвалифицированный специалист.

Key words: higher education, modern requirements for teaching methods, professional training, modernization of domestic medical education, use of modern technologies, improvement of the education system, highly qualified specialist.

Сегодня комплексный подход к обучению русскому языку как иностранный в нефилологических вузах Узбекистана играет центральную роль. В частности, развитие современной русской литературы в области медицины становится основным источником повышения профессиональной компетентности представителей этой области. В процессе обучения русскому языку студентов медицинских вузов целесообразно использование современных технологий в развитии коммуникативной компетенции, использование литературы на русском языке с целью развития разговорных навыков. Это требует совершенствования лингводидактических механизмов подготовки будущих специалистов к общению на русском языке, методики развития коммуникативной компетенции.

Сегодня формирование профессиональных компетенций у будущих медицинских работников признано в мире научной необходимостью. Важным фактором эффективности обучения иностранному языку является гармонизация структуры, содержания и содержания учебной литературы с международными требованиями. В связи с этим важно достижение ожидаемых результатов, качества и эффективности в деятельности всех образовательных учреждений. Объясняет необходимость изучения зару-

бежного опыта и проведения совместных исследований для доведения языковой грамотности до более высоких стандартов.

С первых лет независимости особое внимание уделяется реформированию системы образования, и это благородная цель. Развитие любого государства и общества неразрывно связано со зрелостью, стремлениями и мужеством подрастающего поколения. В этой связи следует отметить, что система образования и законы и государственные программы в сфере образования успешно решают такие важные задачи, как подготовка высококвалифицированных кадров, обеспечение эффективной интеграции науки и производства, воспитание молодежи в духе национального и общечеловеческие ценности.

Расширение международных контактов и сотрудничество на всех уровнях, политика интеграции Узбекистана в европейское и мировое сообщество означают, что все сферы нашей жизни, в том числе и образовательная, должны соответствовать международным стандартам, которые предусматривают владение как минимум двумя иностранными языками международного общения. Как следствие, знание иностранных языков становится весьма значимым навыком в сфере личной и профессиональной коммуникации человека и способствует формированию международно-ориентированной личности. В современном образовании нашей страны у участников образовательного процесса большой выбор средств, форм и технологий, позволяющих формировать у обучающихся необходимые качества. Для преподавателей иностранного языка, такой технологией стало полилингвальное обучение. При обучении второму иностранному языку на базе первого иностранного языка важно исследовать основные проблемы, с которыми обучающиеся сталкиваются в процессе овладения несколькими иностранными языками одновременно, а также определить пути преодоления данных трудностей. Очевидно, что изучение второго иностранного языка должно осуществляться с учетом не только родного языка, но и иностранного языка. Также необходимо учитывать близость изучаемых языков и тенденции их взаимопроникновения. В качестве методических приемов обучения в данном случае русскому языку на базе английского, стоит использовать позитивные свойства интерференции.

В языкознании формирование личности на каждой ступени образования имеет большое значение для изучения принципов развития, научного исследования жизненных потребностей, сохранения и передачи будущим поколениям национальных и духовных ценностей, общения как средства экономического и дипломатического сотрудничества. Задача изменения

существующей системы изучения иностранных языков, создания учебно-методических комплексов для каждой ступени в соответствии с международными стандартами, постоянное совершенствование системы образования определили принципиально новые пути изучения иностранных языков. В современном глобализированном обществе очень важно знать определенный иностранный язык, показывает, насколько важны языки. Сегодня в нашей стране как никогда сильно внимание уделяется к преподаванию и изучению иностранных языков. В частности, совершенное изучение русского языка позволит еще больше укрепить сотрудничество с Россией и странами СНГ, укрепит экономические и дипломатические связи.

Сегодня мировое сообщество начало решать вопрос современного образования в образовательном процессе по повышению качества и эффективности образования. Быстрое, легкое и качественное обучение иностранным языкам с использованием современных методов и средств – это качество образования, согласованность целей и результатов, достижение поставленных целей. Знание иностранных языков является одним из важных критериев для каждого профессионала, независимо от его специализации, чтобы уметь использовать передовые методы в своей сфере деятельности, эффективно преподавать как зрелый специалист. В частности, медицинские работники могут в совершенстве владеть знанием одного из иностранных языков, участвовать в престижных международных семинарах и тренингах, высказать свои мнения, переводить учебники с профессиональной точки зрения и работать над ними. Молодое поколение, обучающееся в высших учебных заведениях, является зрелым специалистом в соответствии с современными требованиями. Главное, чтобы в основе аспектов деятельности преподавателя лежал личностно-ориентированный подход, имеющий коммуникативный и деятельностный характер и создающий положительную атмосферу взаимопонимания и продуктивного взаимодействия, когда все участники образовательного процесса делятся информацией на высоком эмоциональном уровне. А это, как показывает практика, является дополнительным ресурсом для формирования у студентов заинтересованности к изучению языков. Главными критериями при трудоустройстве являются: самоподача, базовые знания, знания иностранных языков и опыт работы. Однако знание иностранных языков выступает одним из основных критериев и очень востребовано кадровыми службами. Чтобы иметь превосходство над конкурентами на рынке труда, студенты готовы осваивать несколько иностранных языков. Знание ино-

странного языка является одной из основных составляющих успешной карьеры, и, несомненно, способствует повышению личностного роста будущего специалиста, активизирует его мыслительную деятельность. На сегодняшний день, высококвалифицированный специалист – это не просто профессионал в своей области, но и всесторонне развитый человек, с широким кругозором, способный оперативно решать как сугубо профессиональные, так и творческие задачи; это человек, который обладает способностью приспосабливаться к быстроизменяющимся технологиям современности, умеющий четко определить цели своей профессиональной деятельности. В связи с этим, обучение студентов иностранным языкам должно носить коммуникативно-ориентированный, профессионально- направленный, социокультурный характер. Важным для специалиста в любой области является владение знаниями о последних достижениях в мировой науке и технике, а для этого необходимо знание иностранных языков.

Таким образом, рассматривая вопрос о необходимости повышения эффективности процесса обучения русскому языку в неязыковом вузе, преподавателям важно помнить о нахождении средств формирования интереса к обучению, для чего и применяются сегодня различные способы активизации познавательной деятельности студентов, что в свою очередь развивает у них самостоятельность мышления и фор¬мирует навыки самообразования. Этим самым усиливается также профессиональная направленность иноязычного обучения.

Наглядная демонстрация сходств и различий грамматико-синтаксических особенностей первого и второго иностранного языков способствует более эффективному усвоению грамматического материала, помогает осознанно применять изученные грамматические структуры в речевой деятельности, и дополнительно мотивирует к изучению иностранных языков.

Из всего вышесказанного можно сделать вывод, что для решения такой многосторонней задачи в вузах, в частности неязыковых, необходим пересмотр существующей системы обучения иностранным языкам.

Литература:

1. Боев О.В., Коростелева Е.Н., Чучалин А.И. Проектирование магистерских программ на основе планирования компетенций специалистов. / Под ред. проф. А.И. Чучалина: Томск: Изд-во ТПУ, —2007. — 63 с.

2. Гаврилова О.В. Современные проблемы обучения бакалавров в неязыковом вузе // Вестник Оренбургского государственного университета. – 2014. – №2. – С. 40-43.

3. Шагбанова Х.С. Формирование языковой компетентности в сфере бытового и профессионального общения у студентов вузов // Вопросы гуманитарных наук. — 2007. —№ 3 (30). — 395 с.

4. Международный журнал экспериментального образования. – 2016. – № 3-2. – С. 312-315;

5. Рысбаева Г.А., Медетбекова Н.Н. Иностранный язык как средство формирования адаптации к профессиональной деятельности.

РЕЗЮМЕ

Maqolada oliy o‘quv yurtlarida chet tillarini o‘qitishning dolzarb muammolari yoritilgan. Mavjud ta’lim tizimini kasbiy yo’naltirilgan, ijtimoiy-madaniy yondashuv yo’nalishida yangilash zarurligi ifodalangan.

РЕЗЮМЕ

В статье рассматриваются актуальные проблемы преподавания иностранных языков в высших учебных заведениях. Высказана необходимость обновления существующей системы образования в сторону профессионально-ориентированного, социокультурного подхода.

SUMMARY

The article deals with relevant problems of teaching foreign languages at higher education institutions. The need to renovate the existing education systeis suggested, towards professionally-oriented, socio-cultural approach.

ANALYSIS OF THE WORD “TOAST” MEANING AND CULTURAL INFLUENCE

Azizova M. M.
Qo‘qon davlat pedagogika institute o‘qituvchisi

Tayanch so’zlar: o’lpon, hurmat, odat, madaniy ahamiyat, to’y.
Ключевые слова: дань, честь, обычай, культурное значение, свадебный прием.
Key words: tribute, honor, customary, cultural significance, wedding reception.

Introduction. The word «toast» is a commonly used term in the English language, referring to a slice of bread that has been heated until its surface turns brown and crispy. However, the word has several other meanings, making it an interesting subject for linguistic analysis. In this paper, we will explore the different meanings of the word «toast» and how they have evolved over time. We will also examine the word’s etymology, its use in idiomatic expressions, and its cultural significance.

The word «toast» originated from the Latin word «tostus” which means «toasted» or «roasted.» The word was first used in the English language in the 14th century, referring to a piece of bread that had been heated until it was crispy. The term «toast» was also used to describe the act of raising a glass in honor of someone or something, which became popular in the 17th century. The word’s use in this context is believed to have originated from the French word «toaster,» which means «to drink to.»

Meanings

The word «toast» has several meanings, depending on the context in which it is used. One of the most common meanings of the word is a slice of bread that has been heated until its surface turns brown and crispy. This type of toast is often eaten for breakfast, either on its own or as an accompaniment to eggs, bacon, or other dishes.

Another meaning of the word «toast» is a tribute or a speech given in honor of someone or something. This type of toast is often given at weddings, birthdays, or other special occasions. It is also common to raise a glass in a toast to someone or something, as a way of expressing goodwill or appreciation.

The word «toast» is also used in idiomatic expressions, such as «to be toast.» This expression means to be in serious trouble or facing imminent danger. Similarly, the expression «to toast someone's health» means to wish someone good health or to drink to their good health.

The word «toast» has become synonymous with a speech given in honor of someone or something. It is a tradition that has been around for centuries and has evolved into a way of showing appreciation, admiration, and respect. The origins of the word «toast» as a speech are not entirely clear, but it is believed to have originated in ancient Rome.

In ancient Rome, it was customary to place a piece of burnt bread in a wine glass as a way of improving the taste of the wine. As the practice evolved, it became common to offer a toast or speech before drinking the wine. This was a way of honoring the gods, expressing gratitude, or celebrating a special occasion.

Over time, the practice of toasting evolved into a way of honoring individuals or events. In the 17th and 18th centuries, it was common for members of high society to offer toasts at formal dinners and gatherings. These toasts were often elaborate and poetic, and they were a way of expressing admiration for the person being honored.

Today, toasting is a common practice at weddings, graduations, and other special events. It is a way of bringing people together and celebrating a shared experience. The toast is typically given by a host or guest of honor, and it can be as brief or as elaborate as the occasion calls for. One of the most common types of toasts is the wedding toast. At a wedding reception, the best man and maid of honor are often called upon to give a toast to the newlyweds. This is a chance for them to express their love and support for the couple and to wish them a happy future together. The wedding toast is often emotional and heartfelt, and it is a highlight of the reception.

Another type of toast is the birthday toast. When someone reaches a milestone birthday, such as 50 or 80, it is customary to give a toast in their honor. This is a chance to celebrate their life and accomplishments and to express gratitude for the joy they have brought to others. The birthday toast can be lighthearted or serious, depending on the personality of the honoree and the tone of the event.

Toasting can also be used to honor someone who has passed away. At a funeral or memorial service, family and friends may offer a toast to the deceased. This is a chance to express love and respect for the person who has passed and to acknowledge the impact they had on others. The funeral toast can be a powerful and emotional tribute to a life well-lived.

Cultural Significance

The act of raising a glass in a toast has become an important part of many cultures around the world. In some cultures, such as in Russia, it is customary to drink three toasts during a meal – one to honor the host, one to honor the occasion, and one to honor the guests. In other cultures, such as in Ireland, it is customary to raise a glass in a toast to the departed, as a way of honoring their memory.

The word «toast» has also been used in popular culture, such as in the 1985 movie «The Breakfast Club,» in which the character John Bender famously declares, «Screws fall out all the time, the world is an imperfect place.» He then raises his fist in a toast, saying, «Let's be imperfect and flawed and screwy and all that.»

The word «toast» is a term that is commonly used in Uzbek linguistic to describe a speech or tribute given in honor of someone or something. Uzbek is a Turkic language that is spoken in Uzbekistan and other parts of Central Asia. The word «toast» is used in Uzbek in a similar way to how it is used in English, but there are some differences in the way it is used and the context in which it is used.

In Uzbek, the word for toast is "qadah so'zi". This word is used to describe a speech or tribute given at a special event, such as a wedding, birthday, or anniversary. The "qadah so'zi" is typically given by a person of honor, such as the bride or groom, or a close family member or friend. The purpose of the "qadah so'zi" is to express gratitude, admiration, and respect for the person or event being honored.

The "qadah so'zi" is an important part of Uzbek culture, and it is often accompanied by traditional music, dance, and food. It is a way of bringing people together and celebrating a shared experience. The "qadah so'zi" can be serious or lighthearted, depending on the occasion and the personality of the person giving the speech.

In Uzbek culture, the "qadah so'zi" is often given in verse form. This is known as «munajat», which is a type of traditional Uzbek poetry. Munajat is a form of religious poetry that is used to express devotion and gratitude to God. It is often recited at special events, such as weddings and funerals.

The "qadah so'zi" is also an important part of Uzbek hospitality. When guests come to visit, they are often greeted with food and drink, and the host may give a "qadah so'zi" to express their gratitude for the visit. This is a way of showing respect and hospitality to the guest.

Conclusion. In conclusion, the word «toast» has several meanings and uses, making it an interesting subject for linguistic analysis. The word's etymology can be traced back to the Latin word «tostus,» and its use in idiomatic expressions and cultural contexts has evolved over time. The act of raising a glass in a toast has become an important part of many cultures around the world, and the word «toast» has also been used in popular culture to convey messages of imperfection and acceptance. Overall, the word «toast» is a versatile and fascinating term that continues to be used in a variety of contexts today.

The word «toast» has become a symbol of honor and respect. It is a tradition that has been around for centuries and has evolved into a way of expressing gratitude, admiration, and love. Whether it is a wedding, birthday, funeral, or business event, a toast can bring people together and create a sense of community. So the next time you raise a glass, remember the power of the toast and the importance of honoring those who are special to you.

The word «toast» is a term that is commonly used in Uzbek linguistic to describe a speech or tribute given in honor of someone or something. The "qadah so'zi" is an important part of Uzbek culture, and it is used to express gratitude, admiration, and respect for the person or event being honored. Whether it is a wedding, birthday, or visit from a guest, the "qadah so'zi" is a way of bringing people together and celebrating a shared experience.

Literature:

1. M. Fasmer, Etymological dictionary of Russian 4 (2003)
2. L.P. Krysin, Illustrative explanatory dictionary of foreign words (Eksmo, 2008)
3. P.Ya. Chernykh, Historical and etymological dictionary of modern Russian. 2 (1999) http://encyclopaedia.bid/википедия/Тост
4. A. Vezhbitskaya, Speech genres (99-111, 1997)
5. V.V. Dementiev, The study of speech genres: review of modern Russian philology 1 (1997)
6. T.V. Matveeva, Educational dictionary: Russian, culture of speech, stylistics, rhetoric (Flinta, Science, 2003)

РЕЗЮМЕ

Ushbu maqolada biz «qadah so'zi» so'zining turli ma'nolarini va ularning vaqt o'tishi bilan qanday rivojlanganligini o'rganamiz. Shuningdek, biz ushbu so'zning etimologiyasini, idiomatik iboralarda qo'llanilishini va madaniy ahamiyatini ko'rib chiqamiz.

РЕЗЮМЕ

В этой статье мы рассмотрим различные значения слова «тост» и то, как они изменились с течением времени. Мы также рассмотрим этимологию слова, его использование в идиоматических выражениях и его культурное значение.

SUMMARY

In this paper, we will explore the different meanings of the word «toast» and how they have evolved over time. We will also examine the word's etymology, its use in idiomatic expressions, and its cultural significance.

MODERN TECHNOLOGIES AS A FOREIGN LANGUAGE TEACHING TOOL

Niyatova M. N.
Mirzo Ulug'bek nomidagi O'zbekiston Milliy universitetining Jizzax filiali

Tayanch so'zlar: ingliz tili, shaxsga yo'naltirilgan ta'lim, professional kompetensiya, muhandislik, texnikoliyta'limmuassasalari.

Ключевые слова: английский язык, личностно-ориентированный подход, профессиональная компетентность, инженерия, технические вузы.

Key words: english, person-centered approach, professional competence, engineering, technical higher education institutions.

Introduction. In recent years, the integration of modern technology into education has revolutionized the way foreign languages are taught. This article explores the efficacy and potential benefits of utilizing modern technology as a means of teaching foreign languages. Through an in-depth analysis of various technological tools and their impact on language learning, we present evidence that supports the integration of modern technology in language classrooms. The findings indicate that incorporating technology enhances language acquisition, facilitates interactive and immersive learning experiences, and fosters learner autonomy. This article also discusses the challenges and limitations associated with technology integration and proposes recommendations for maximizing its benefits in language education. S.T.Gazieva says that The 21st century is the age of information, it is bringing the changes to the traditional methods of teaching target language. The use of modern computer technology in teaching process in our days is of great importance, thanks for the conditions and possibilities. These advantages give the teachers of target language great potential for teaching oral speech in other languages. Language laboratories, video, television, radio, newspapers, magazines, books, Bibliographies, phones and many sources give a great advantages and form foreign language environment for the learners of target language [1]. These kind of technologies give a hand to work with students in pairs, group works and enhance their knowledge in learning process. Teachers can evaluate the impact and effectiveness of pair work on their learners by using action research tools such as asking the learners how they feel about working like this or by actually participating in an activity

in a pair and evaluating this experience afterwards. There are many strategies in teaching-learning class. One of them is Pair Work strategy. Pair work strategy is dividing the whole class into pairs. Every student's work with his or her partner and all the pairs work at the same time. The strategy is closed related with or it can be called contextual teaching and learning strategy, where the student directly involved in learning namely by relating whatever the learned with the context in their real live for example daily activity, family life, fashion, friendship etc. Pair work is an important component of the communicative approach, and is also a form of collaborative or cooperative learning strategy which is working with one or more peers to obtain feedback, pool information or a model a language activity. Pair work means students collaborate with their partners to accomplish tasks and reach its aim. Working in pairs can help to promote interaction between the learners and as a result that it will increase their interest. We know that Positive attitudes and motivation are related to success in second language learning. It can be concluded that holding an oral work is really essential to be done by the teacher [2].There are a lot of advantages which can make the students achieve some skills such like in speaking, reading also writing.Pair work is learners working together in pairs. One of the main motivations to encourage pair work in the English language classroom is to increase the opportunities for learners to use English in the class. Example: The learners are answering comprehension questions in pairs after reading a text. This allows them to compare answers, and clarify problems together using English.

Materials and methods. Scientists have created contemporary interactive ways for teaching foreign languages that have been shown to be more successful than conventional methods. When compared to traditional approaches, interactive methods dramatically boost the learning process's capacity for knowledge. Because the learner thinks independently and collaborates with the teacher while using interactive approaches. When using current technology to teach a foreign language, the student designs the lesson, participates in it in accordance with the curriculum, selects the teaching strategies with the teacher, and takes part in the discussion of the course material. Students assist one another. In addition, according to Z. O. Mirabdullayeva in the late twentieth and early twenty-first centuries, the term «interactive» methods of education was widely used in the pedagogical literature. We will try to explain the meaning of this phrase. «Inter» is used in the extreme sense. Interactive means a very active learning method. This group of methods allows students to think independently, to be creative and to be interested in the essence of the topic.

It is more effective than traditional methods of teaching, such as interactive methods of explanation, demonstration and use of tools, which is an important factor in the formation of students as individuals, the development of personal abilities, creative independence [3]. Only specialized, professional foreign language training, such as that in business, technology, economics, professional education teaching, etc., will produce qualified specialists in the future. All novel teaching methods for English at technical higher education institutions can be categorized into the following groups:

1. Information and communication technologies (computer programs, multimedia, electronic textbooks, Internet resources, online dictionaries and libraries)

2. Person-centered technologies (multi-level training, research project work, problem-based training, collaborative training, modular block training, game training, long-term training, health training).

In addition to the view, M.N.Niyatova proves that this perspective moves the feedback procedure away from being an _after the assessment event' transmission of data from instructor to pupil and towards an ongoing dialogue to help build pupils' knowledge, skills, confidence and perception about themselves as learners [4]. Grant Wiggins, the President of Authentic Education in Hopewell, New Jersey has identified that feedback is applied so as to describe all types of comments, including mainly advice, praise and evaluation as well. However, he has added that none of these is feedback indeed. Grant Wiggins has noted that data given as a feedback should not be just judgment or recommendation on how to improve, however also should be related to aim. Instructor should not solely recommend, judge or recommend; feedback should include itself aim of learner indeed. Moreover, he has noticed that decades of education research work support the view that by teaching less and providing more feedback, we can produce greater learning. All his views he has summed up in one formula: less teaching + more feedback = better results. We also need to mention, another great scholar Harris, D (1969) has argued that feedback has variety of forms. He has regarded that most useful feedback provides the data, which learners really desire and ready hear from the instructor. Basically, feedback can be ignored in that case, if it gives too little data or vice versa. If the learner does not demonstrate his interest toward lesson and is not interested in improving, any type of feedback will be ignored. So, a very large difficulty for the instructors is knowing how a great amount of feedback to give and knowing the right time to give it.

Results and discussion. According to M. I.Solnyshkina and M.N.Niyatova, such a classification does not always seem acceptable to us: within the modern concept of education, its main task is to shape the individual with a new set of characteristics such as active cognitive activity, creative approach, independence in decision making, constant self-education and development. To achieve this goal, a modern English teacher and student must have a thorough knowledge of all the advanced information and computer technologies currently available for teaching, and the learning process itself must take place in a comfortable creative environment without compromising our health. All the technologies listed are closely related to each other and therefore the modern English teacher in technical higher education institutions should avoid the monotony of the foreign language learning process, diversify, engage and motivate future professional education teachers, intellectualize them for self-knowledge and self-development, it is recommended to use different teaching technologies to engage in creative research. In foreign language classes in technical higher education institutions, students themselves, not teachers, should take an active part in the practical application of the studied language materials[5]. Activation of independent cognitive speech activity in a foreign language by future engineers remains a key challenge to the successful mastery of the topic. Well-known methodists and teachers suggest solving this problem with personal help. A person-centered approach to the teaching of a foreign language (English) in technical higher education institutions, individualization and differentiation of the learning process is effectively carried out through the use of person-centered pedagogical technologies, which are the subject of research in this section. The main purpose of the department is to solve the following tasks: a) description of the main person-centered technologies in the teaching of foreign languages in technical higher education institutions; b)The person-centered approach to teaching a foreign language (English) in technical higher education institutions provides evidence that these technologies are the conceptual basis; Conducting a training experiment on the use of certain person-centered technologies in foreign language (English) classes in technical higher education institutions. Person-centered technologies can be recognized within the scope of the person-centered approach in the contemporary methodological literature on foreign language instruction in technical higher education institutions: As a consequence of a course on employing educational technologies to teach English to aspiring engineers in technical higher education institutions, we arrived at the following conclusions:1) The course's goal was achieved: aspiring engineers learnt how to collaborate with others or in groups using particular

texts, listening techniques, and cognitive and communicative activities in the area of English for Professional Communication; 2) The lesson's objectives have been met: aspiring engineers have become familiar with the special texts' contents within the lesson's main topic, have practiced understanding the new language material, have written a monologue on the subject, have participated in discussions based on their responses to assignments, and have evaluated the team members' performance; 3) All speech-related activities, including reading, speaking, and listening, were used. 4) In keeping with the idea of humanizing education, efficient work was done in groups organized to help future engineers who don't speak English as well as future engineers with a high level of foreign language proficiency; 5) Tasks distributed at the level of complexity helped to increase motivation in the learning process; and 6) During group training, aspiring engineers were required to share personal qualities including inventiveness and self-organization as well as the development of their cognitive and communicative skills; Because many aspiring engineers were taking this course for the first time, homework was given to those who weren't able to finish the test assignments in the permitted time. However, according to M.N.Niyatova, there are three methods of teaching that come to mind when dealing with this matter. They are individual work, group work, and class work. The individual work deals with the students own ability to complete things without the help of others. The group work is a whole different concept that deals with two or three students working together hand in hand to achieve goals. The class work is like a group discussion where the whole class comes to a suitable solution. They are all effective teaching methods, but the most effective one is group work. There are so many reasons why this is the most effective method [6].

Conclusion. To sum up, I would like to emphasize that this experiment and our observations will help to effectively master the topic in the process of professional teaching of English in technical higher education institutions, increase motivation to learn, implement a person-centered approach. Oral speech practice creates conditions for reading differentiation and individualization. Utilizing a new technology is one of the effective and vital ways of teaching a foreign language.

Literature:

1. Gazieva, S. T. (2020). Modern technology in learning foreign languages. Academic research in educational sciences, (3), 1272-1275. P.1272

2. Niyatova M.N., Sayfullayeva S., Haydarqulova S.,Makhmudova A.,Muminova Z. (2023). The role of pair work in teaching the english language."Zamonaviy innovatsion tadqidotlarningdolzarb

muammolari va rivojlanish tendensiyalari:yechimlar va istiqbollar" Respublika miqyosidagi ilmiy-texnik konferenyasi.P.479

3. Mirabdullayeva, Z. O., & Bakhadirova, D. A. (2021). Effective use of modern technologies in foreign language teaching. Emergent: Journal of Educational Discoveries and Lifelong Learning, 2(9), 1-5.

4. Ниятова, М. (2022). Significant points on assessment procedure. Современные инновационные исследования актуальные проблемы и развитие тенденции: решения и перспективы, 1(1), 587-589.

5. Solnyshkina, M. I. (2022). Teaching english through innovative technologies. Web of Scientist: International Scientific Research Journal, 3(11), 1108-1111.

6. Niyatova, M. (2023). Effectiveness of group work in teaching a foreign language. Журнал иностранных языков и лингвистики, 5(5).

РЕЗЮМЕ

Hozirgi kunda mamlakatimiz ta'lim tizimidagi barcha islohotlar ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlarni insonparvarlashtirish konsepsiyasi doirasida amalga oshirilmoqda. Ta'lim jarayonini isloh qilish shaxsga yo'naltirilgan ta'limni o'z ichiga oladi, uning asosiy vazifasi o'zgaruvchan dunyoda mustaqil fikrlash va noan'anaviy tarzda harakat qila oladigan har tomonlama rivojlangan ijodiy shaxsni tarbiyalashdir. Ta'lim tizimimizga bunday yondashuv bilan chet tillarini o'rganishni ta'limni insonparvarlashtirish muhim vositasi sifatida ko'rish mumkin.

РЕЗЮМЕ

В настоящее время все реформы в системе образования страны осуществляются в рамках концепции гуманизации социально-экономических отношений. Реформирование образовательного процесса предполагает личностно-ориентированное образование, главной задачей которого является воспитание всесторонне развитой творческой личности, способной самостоятельно мыслить и нестандартно действовать в постоянно меняющемся мире. При таком подходе к нашей системе образования изучение иностранных языков можно рассматривать как важное средство гуманизации образования.

SUMMARY

At present, all reforms in the education system of the country are carried out within the framework of the concept of humanization of socieconomic relations. Reforming the educational process involves person-centered education, whose main task is to cultivate a comprehensively developed creative personality who can think independently and act in an unconventional way in an ever-changing world. With such an approach to our education system, learning foreign languages can be seen as an important means of humanizing education.

ПЕДАГОГИКА, ПСИХОЛОГИЯ

ТАЛАБАЛАРДА БОШҚАРУВ МАДАНИЯТИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ТЕХНОЛОГИЯЛАРИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ

Ҳамдамова М. Т.
Низомий номидаги Тошкент давлат Педагогика Университетининг Мактабгача таълим факультети декани

Таянч сўзлар: менежмент, маданият, директор, ўқув фаолият, мактабгача таълим ташкилоти.

Ключевые слова: управление, культура, директор, учебная деятельность, дошкольная образовательная организация.

Keywords: management, culture, director, educational activities, preschool organization.

Мамлакатимизда амалга оширилган ислоҳотлар натижасида, жумладан, Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегиясида “...мактабгача таълим муассасалари тармоғини кенгайтириш ва ушбу муассасаларда болаларнинг ҳар томонлама интеллектуал, эстетик ва жисмоний ривожланиши учун шарт-шароитларни тубдан яхшилаш, болаларнинг мактабгача таълим билан қамраб олинишини жиддий ошириш ва фойдаланиш имкониятларини таъминлаш, педагог ва мутахассисларнинг малака даражасини юксалтириш”[9] каби йўналишлар белгиланган. Бу ўз навбатида, мактабгача таълим тизимининг интеграллашган мазмунига замонавий ёндашувларни сингдириш, мутахассисларни малака ошириш жараёнида бошқарув компетенцияларини ривожлантириш, мактабгача таълим ташкилотлари билан ҳудудий ҳамда хорижий мактабгача таълим малака ошириш ташкилотлари ўртасида узлуксиз ҳамкорликни кучайтиришни устувор принциплар асосида ишлаб чиқишни тақозо қилади.

Мактабгача таълим ташкилотлари директорларининг бошқарув маданиятини ривожлантиришга йўналтирилган таълим жараёни модели мазмунли, мотивацион-мақсадли, методологик ва технологик ёндашувлар асосида ривожлантирилади ва амалиётга тадбиқ этилади. Мактабгача таълим ташкилоти директорининг бошқарув маданиятларини шакллантиришнинг мониторинг тизими, таълим дастурларини табақалаштириш

ҳамда таълим мазмунини бойитиш мақсадида мактабгача таълим ташкилоти директорлари учун малака ошириш курслари ташкил этилган.

Мактабгача таълим ташкилоти директорларида бошқарув компетенциясини ривожлантириш кўрсаткичлари ва таркибий тузилишининг шахсий ҳамда касбий фаолияти сифатида бошқарув компетенциясининг психологик-педагогик хусусиятларини аниқлаштиришга доир таклифлар (Мактабгача таълим вазирининг 2019 йил 12 декабрдаги 216-сонли буйруғи билан тасдиқланган) мактабгача таълим ташкилоти раҳбарининг малака ошириш курси ўқув дастурлари фаолияти мазмунини такомиллаштиришда фойдаланилган (Мактабгача таълим вазирлигининг 2020 йил 1 декабрдаги 02-02/2-1452-сонли маълумотномаси). Мактабгача таълим ташкилотлари директорларининг бошқарув маданиятини ривожлантиришнинг ташкилий-дидактик механизмлари лойиҳавий таълим, ўқитиш, инновацион-интерактив технологияларга асосланган вариатив ахборотни таъминлашни ишлаб чиқиш орқали ривожлантирилади.

Мактабгача таълим ташкилоти директорининг бошқарув маданиятини ривожлантириш масалаларини ўрганиш бошқарув фаолияти методологиясига мурожаат қилишни, фанлараро таҳлил қилиш тадқиқот муаммоси учун зарур бўлган илмий асосни белгилаб беришни талаб қилади. Мактабгача таълим ташкилоти директорининг бошқарув маданиятлари менежмент фанининг асосий тоифалари билан узвий асослангандир. Шу муносабат билан бошқарув маданияти моҳиятини, унинг ўзига хослигини, таркибини ўрганиш бошқарув фаолияти назарияси ва амалиётининг илмий асосларини таҳлил қилишни ташкиллаштиришдан иборатдир.

Мактабгача таълим ташкилоти раҳбарининг бошқарув компетенциясини ривожлантириш масалаларини ўрганиш бошқарув фаолияти методологиясига мурожаат қилишни, фанлараро таҳлил қилиш тадқиқот муаммоси учун зарур бўлган илмий асосни белгилаб беришни талаб қилади. Мактабгача таълим ташкилоти раҳбарининг бошқарув компетенциялари бошқарув ва менежмент фанининг асосий тоифалари билан узвий боғлиқдир. Шу муносабат билан бошқарув компетенцияси моҳиятини, унинг ўзига хослигини, таркибини ўрганиш бошқарув фаолияти назарияси ва амалиётининг илмий асосларини таҳлил қилишни талаб қилади.

Мактабгача таълим ташкилотини бошқариш назариясининг умумий таҳлили раҳбарнинг бошқарув фаолияти жараёнида бажарадиган функцияларини аниқлашга имкон беради – бу режалаштириш, ташкил этиш, бошқариш (ёки буйруқ бериш), мотивация, етакчилик, мувофиқлаштириш, назорат қилиш, қайта алоқа, тадқиқотлар, баҳолаш, қарорлар қабул

қилиш, ходимлар билан таъминлаш, вакиллик музокаралар олиб бориш ёки битимлар тузиш ва ҳокозо. Биз олимларнинг позицияларини кўриб чиқишни ва таълим ташкилотидаги раҳбарнинг бошқарув фаолиятига бевосита тегишли бўлган функцияларни таъкидлашни ўринли деб ҳисоблаймиз.

Режалаштириш ва баҳолаш функцияси идеал ва ҳақиқий мақсадларни танлаш – бу асосан режалаштириш функцияси билан таъминланади, аммо шу билан бирга, баҳолаш раҳбарга таълим ташкилотининг ривожланишини олдиндан кўриш ва мумкин бўлган ишларни режалаштиришга имкон беради.

Давлат даражасида чиқарилган норматив ҳужжатлар таҳлили нафақат мактабгача таълим тизимида пайдо бўлган ёндашувларни аниқлаш, балки мактабгача таълимни бошқариш тизимини ривожлантиришнинг устувор йўналишларини аниқлаш имконини берди. Ўзбекистон Республикаси «Таълим тўғрисида»ги қонунининг[16] янги таҳририда раҳбарнинг таълим сифатига, бошқарувга илмий ёндашувлар, ўқитувчилар ва ёрдамчи ходимларни танлаш, уларнинг даражаси ва малакасига жавобгарлиги; ўқув дастурлари ва ўқув дастурларини ишлаб чиқиш ва тасдиқлаш; таълим ташкилоти фаолиятига мос келадиган бошқарув тузилмасини яратиш; кадрлар таркибини ривожлантириш, вазифаларни тақсимлаш; таълим ташкилотининг низомини, ички қоидаларини ишлаб чиқиш ва қабул қилиш; таълим ташкилоти низоми, лицензия ва аккредитация тўғрисидаги гувоҳномага мувофиқ ўқув жараёнини амалга ошириш; ўз вақтида назоратни амалга ошириш кўрсатиб берилган.

Шундай қилиб, замонавий назария ва амалиётда менежментга илмий ёндашувлар ва таълимнинг ўзгарган модели ҳақидаги жаҳон ва маҳаллий фанларда шаклланган ғоялар таъсири остида педагогик жараённи бошқариш масалалари жадал ривожланмоқда. Шу билан бирга, шуни таъкидлаш керакки, мактабгача таълим ташкилотларини бошқариш – бу жамият номи ва мазмуни жиҳатидан нисбатан янги муаммо бўлиб, у жамиятнинг ижтимоий-иқтисодий ўзгаришлари ва таълим тизимини ислоҳ қилиш даврида алоҳида эътиборга лойиқдир.

Адабиётлар:

1. Азизходжаева Н.Н. Формирование профессиональных компетенций будущих специалистов. Образование через всю жизнь: непрерывное образование в интересах устойчивого развития. Вып. 12. Ч.1. СПб, 2014. – 63 с.

2. Акинфиева Н.В., А.П. Владимирова Государственно-общественное управление образовательными системами. Саратов, 2001. С.

3. Қурбонов Ш., Сейтхалилов Э. Таълим сифатини бошқариш. Т.: “Турон - Иқбол”: 2006. – 592 б.

4. Мардонов Ш. Педагог кадрларни таълимий қадриятлар асосида тайёрлаш ва малакасини оширишнинг педагогик асослари. Пед.фан.док. ...дисс.- Т.: 2006.-302 б.;

5. Махмудов А.Х. Бўлажак магистрларни компетентли тайёрлашнинг дидактик таъминотини такомиллаштириш: Пед.фан.док.дисс. автореферат-Т-2017.-69 б

6. Маҳкамов, У., Жуманова, Ф., & Равшанов, Ж. (2020). Бўлажак ўқитувчиларни тарбиявий ишларини ташкил этиш ва бошқаришга тайёрлаш. Асадемис ресеарч ин эдусатионал ссиенсес, (3), 815

7. Мактабгача таълим ташкилотларида таълим жараёнининг сифати ва самарадорлигини такомиллаштириш: муаммо ва ечимлар // республика илмий-амалий конференцияси материаллари. Т.: ЎзПФИТИ. Лессон пресс. 2017 йил 15 сентябрь. 168 бет.

РЕЗЮМЕ

Мактабгача таълим ташкилотларида бошқарувга тайёргарлик фан дастурларини такомиллаштириш, дарслик ва ўқув қўлланмалар яратишда бошқарув фаолиятига тайёрлаш методикасини ривожлантириш, таълим-тарбия жараёни босқичлари малака ошириш тизимидаги фанларни, шу жумладан бошқарув фанларини ўқитишда тингловчиларни бошқарув фаолияти ва маданиятига йўналтирувчи ўқув қўлланмаларининг навбатма-навбатлиги ва узвийлигини инобатга олиниши керак.

РЕЗЮМЕ

Подготовка к управлению в дошкольных образовательных организациях совершенствование предметных программ, разработка методики подготовки к управленческой деятельности при создании учебников и учебных пособий этапы учебно-воспитательного процесса при преподавании дисциплин в системе повышения квалификации, в том числе дисциплин управления, должны учитывать очередность и преемственность учебных пособий, направляющих слушателей к управленческой деятельности и культуре.

SUMMARY

Improvement of pre-management science programs in preschool educational organizations, development of the methodology of preparation for management activities in the creation of textbooks and teaching aids, stages of the educational process when teaching subjects in the system of professional development, including management subjects, should take into account the alternation and continuity of teaching aids that direct listeners to management activities and culture.

OLIY TA’LIM MUASSASALARIDA O’QUV JARAYONINI TASHKIL ETISHDA INDIVIDUAL YONDASHUVNING KONSEPTUAL MODELI

Rizayeva S. D.
Chirchiq davlat pedagogika universiteti o’qituvchisi

Tayanch so’zlar: Individual ta’lim, individual ta’lim trayektoriyasi, individual yondashuv, konseptual model, kognitiv faoliyat,ta’limning differentsiatsiyasi, differentsial yondashuv, individual qobiliyat, axborot texnologiyalari.

Ключевые слова: индивидуальное обучение, индивидуальная траектория обучения, индивидуальный подход, концептуальная модель.

Key words: individual learning, individual learning trajectory, individual approach, conceptual model.

Kirish. Hozirgi axborotlashtirish davrda ta’lim tizimini isloh qilishni jadal sur’atlarda rivojlantirish zarur. Jamiyatning ta’lim tizimini isloh qilishda yangi axborot texnologiyalari muhim rol o’ynaydi. Bu pedagoglar o’z ishlarining usullari va tashkiliy shakllarini sifat jihatidan o’zgartirishi, talabalarning shaxsiy xususiyatlarini to’liq rivojlantirishi, o’quv jarayonini tashkil etishni doimiy ravishda dinamik ravishda yangilab turishi mumkin bo’lgan vositadir[1].

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-oktabrdagi PF-5847-son farmoni bilan tasdiqlangan “O‘zbekiston Respublikasi Oliy ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish Konsepsiyasida Oliy ta’lim bilan qamrovni kengaytirish, oliy ma’lumotli mutaxassislar tayyorlash sifatini oshirish bo‘yicha bir qancha tadbirlar amalga oshirilishi bilan bir qatorda individual ta’lim trayektoriyalariga asoslangan, talabalarda kreativ fikrlash, amaliy ko‘nikmalarni shakllantirishga qaratilgan o‘quv rejalar ishlab chiqish orqali talabalar qiziqishlari hamda kadrlar buyurtmachilari ehtiyojlariga muvofiq ta’lim dasturlarini shakllantirish, ularni tasdiqlash bo‘yicha oliy ta’lim muassasalariga bosqichma-bosqich akademik mustaqillik berish tadbirlari nazarda tutilgan[2].

Telekommunikatsiya vositalarining rivojlanishi mutaxassislarga har qanday yoshda va makonning istalgan nuqtasida individual ta’lim traektoriyalari bo’yicha zarur bilim, ko’nikma va malakalarni egallash uchun to’liq imkoniyatlarning paydo bo’lishini bashorat qilishga imkon beradi. Bunday

kontsepsiya universitetlardan o’quv jarayonini shunday rejalashtirish va tashkil etishni talab qiladiki, birinchi o’rinda rejalar emas, balki talabalarning xohish-istaklari va o’qituvchilarning imkoniyatlari turadi. Bunday yondashuv bozor qonunlariga taqlid qiladi - o’qituvchilar kurslar to’plamini taklif qilgani va talabalar ularni o’rganish istagini bildirganligi sababli talabalar ma’lum bir kompetensiya va mazmunga ega bo’lgan fanlarni shakllantirish bo’yicha so’rovlarni ilgari suradilar va o’qituvchilar ushbu kurslarni ishlab chiqadilar.

Jamiyat taraqqiyotining zamonaviy ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlari ta’limning maqsad va mazmunining o‘zgarishiga olib keldi. Bugungi kunda har bir oliy ta’lim muassasalari bitiruvchisi mehnat bozorida raqobatbardosh bo‘lishi uchun o‘z mutaxassisligi bo‘yicha yuqori sifatli individual tayyorgarlikka ega bo‘lishi kerak. Talabalar ta’limini individuallashtirish nuqtai nazaridan oliy ta’lim mazmunini ishlab chiqish va amalga oshirish universitetda talabalarni o’qitish jarayonining muhim jihati hisoblanadi[3].

Ta’lim sohasida olib borilgan ko‘pgina tadqiqotlar axborot texnologiyalarini pedagogik jarayonning barcha bosqichlarida:

- o‘quvchilarga o‘quv axborotni taqdim etishda;
- o‘zlashtirilgan bilim, ko‘nikma va malakalarni takrorlash va mustahkamlashda;
- oraliq va yakuniy nazorat va erishilgan o‘qitish natijalarini o‘zini-o‘zi nazorat qilishda, shuningdek sinflashtirish yo‘li bilan o‘quvchilarning bilish faoliyatini boshqarishini to‘g‘rilashda;
- o‘quv axborotni tartibga solishda;
- o‘quvchilarning individual xususiyatlarini hisobga olgan holda axborot texnologiyalarining imkoniyatlarini to‘laroq foydalanishda qo‘llash mumkin.

Oliy ta’lim muassasalarining rivojlanishi va mutaxassislarni tayyorlash darajasiga qo’yiladigan talablarning ortib borayotgan zamonaviy sharoitida universitetda talabalarning o’qishini individuallashtirish muammosini o’rganish dolzarb masaladir, bu ilg’or tizimlarni ishlab chiqish va joriy etish bilan belgilanadi. Ta’lim texnologiyalari, shu jumladan kredit, masofaviy ta’lim va individual ta’limning tuzilishi va mazmuni bo’yicha xalqaro ta’limga oid bakalavriat ta’lim dasturlarini ishlab chiqish muhim ahamiyat kasb etmoqda

Asosiy qism. Ko’p darajali ta’lim tizimining rivojlanishi bilan bog’liq holda oliy ta’lim muassasalari talabalarining ta’lim sifati muammosi paydo bo’ladi. Uning qarorida o’qituvchining samaradorligini oshirish va talabalar faoliyatini faollashtirishga imkon beradigan individual yondashuvlarga alohida ahamiyat beriladi.

Buning uchun o’quv jarayonini shunday tashkil etish kerakki, bunda talaba kognitiv faoliyat sub’yektiga aylanadi. Shu bilan birga, bilim, ko’nikma va malakalarni o’zlashtirishda mustaqillik shakllanadi, fikrlash, nutq, xotira, ijodiy tasavvur rivojlanadi. O’zgaruvchan va takroriy bilimlarni olishning ushbu jarayoni nafaqat o’quv materialini, o’qitish usullarini, vizual va texnik vositalarni tanlash va o’zgartirishni, balki har bir talabaning xususiyatlarini hisobga olgan holda frontal, guruhli, juftlashgan, individual tashkiliy shakllarning maqbul kombinatsiyasini ham o’z ichiga oladi.

Talabaning individual xususiyatlarini hisobga olish pedagogikaning qadimgi an’anasidir (Ya.A. Komenskiy, J. J. Russo, K. D. Ushinskiy). Biroq, hozirgi vaqtda ta’limni individuallashtirish va farqlash muammosi metodologiyada kam ishlab chiqilganlardan biri bo’lib qolmoqda, ammo har bir talabaning xususiyatlarini hisobga olish zarurati aniq: barcha talabalar turli ko’rsatkichlar bo’yicha bir-biridan farq qiladi. Bu ularning individual farqlari bilan belgilanadi, ular individual va tabaqalashtirilgan yondashuvlarning «o’lchovini» yoki talabalarga maqsadli pedagogik ta’sirlarni belgilaydi. Zamonaviy pedagogika fani va amaliyotiga yangi atamalar kiritildi - individuallashtirish va farqlash, individual va tabaqalashtirilgan yondashuvlar bilan ko’p o’xshashliklarga ega[4].

Pedagogikadagi ko’plab tushunchalarga aniq ta’rif berish juda qiyin, bunday hodisalar «ta’limni individuallashtirish»ni ham o’z ichiga oladi.

I.E. Unt ta’limni individuallashtirishni «o’quv jarayonida o’quvchilarning individual xususiyatlarini qanday xususiyatlar va qay darajada hisobga olinishidan qat’i nazar, uning barcha shakl va usullarida hisobga olish» deb tushunadi [5].

G.K. Selevko shunday ta’riflaydi: «O’rganishni individuallashtirish - bu:

1) o’quv jarayonini tashkil etish, unda usullar, uslublar, o’rganish tezligini tanlash talabalarning individual xususiyatlari bilan belgilanadi;

2) individual yondashuvni ta’minlovchi turli o’quv-uslubiy, psixologik-pedagogik va tashkiliy-boshqaruv faoliyatini mavjudligi [6].

Bu boradagi adabiyotlarda yana ikkita nuqtai nazar ochib berilgan. Birinchidan, bu bilim, ko’nikma va malakalar tizimi bo’lib, ularni o‘zlashtirish o‘quvchi shaxsini har tomonlama kamol toptirishga, shuningdek, jamiyat ehtiyojlariga mos ravishda kasbiy malakalarni egallashga xizmat qiladi, ikkinchidan, bu intellektual va axloqiy qadriyatlar tizimi bo’lib, shaxsning har tomonlama rivojlanishini va mutaxassisning kasbiy shakllanishini ta’minlaydi. Bir qarashda, ta’riflardagi farq unchalik katta emas, lekin har bir talabaning intellektual va axloqiy qadriyatlari shakliga individual ta’limni joriy etish

ushbu qadriyatlarni ta’lim mazmunining ajralmas qismi sifatida qabul qilishni anglatadi[9].

Individual yondashuvning pedagogik texnologiyalarini ko’rib chiqish, o’rganishda «ta’limni differentsiatsiyalash» tushunchasi asosiy o’rin egallaydi. Psixologik va pedagogik adabiyotlarda bugungi kunda «ta’limni differentsiatsiyalash»» tushunchasining umumiy qabul qilingan yagona ta’rifi mavjud emas. Taniqli didaktik olimlar (Yu.K.Babanskiy , V.P.Bespalko va boshqalar) asarlarini tahlil qilish asosida shuni aytishimiz mumkinki, ta’limni differentsiallashtirish ta’limni tashkil etishning maxsus shakli sifatida qaraladi, bunda talabalarning individual psixologik xususiyatlarini hisobga olgan holda, maxsus «o’qituvchi - talaba» munosabatlari va muammolarni hal qilishda talabalarning o’quv faoliyatining maxsus usullaridan foydalaniladi[9].

Ya.A.Komenskiy rus pedagogikasida ta’limni individuallashtirish muammosining nazariy rivojlanishining boshlanishi bilan bog’liq holda u guruh va individual o’quv faoliyatini birlashtirish zarurligini asosladi

K. D. Ushinskiy o‘quvchilarni o‘ziga xos xususiyatlaridagi o‘xshashliklariga ko‘ra guruhlarga ajratishni taklif qilgan

Oliy xorijiy maktablarda individuallashtirishning turli shakllari amalga oshiriladi. Demak, bu shakllardan birini amerikalik o‘qituvchi A.Astin kontseptsiyasi misolida ko‘rsatish mumkin, u o‘quvchining o‘quv materialini o‘zlashtirish darajasi va uning shaxsiy fazilatlarini rivojlantirish darajasiga to‘g‘ridan-to‘g‘ri proportsionaldir, deb hisoblaydi. o’qituvchi va talabaning o’zaro aloqasi o’quvchilarning xususiyatlariga moslashtirilgan turli xil individual o’quv dasturlari bilan belgilanadigan o’quvchilarning ta’lim jarayoniga jalb qilish darajasi [10].

AQSH va Yevropada oliy ta’limda umumiy ta’lim gorizontal (qo‘shimcha ma’lumot), vertikal (materialni chuqurlashtirish) boyitish bilan to‘ldiriladi. Asosiy bilim darajasini individual sur’atda to’liq o’zlashtirish tushunchasi keng tarqaldi (J. Kerroll, B. Blum) Ta’limni individuallashtirishning kombinatsiyalangan shakliga misol sifatida AQSh va boshqa ingliz tilida so’zlashuvchi mamlakatlarda oliy ta’limda qo’llaniladigan shaxsiylashtirilgan o’quv tizimini keltirish mumkin, uning asosiy xususiyati butun ta’lim jarayonini rejalashtirilgan yakuniy natijaga qaratishdir. Talabaning mustaqil ishi yozma hisobotlar bilan birga olib boriladi va individual sur’atda amalga oshiriladi. Yana bir misol, jamoadan individual yo’nalishga o’tib o’qitish. Individual mashg’ulotlar unda kichik guruhlarda ishlashni tashkil etish bilan birlashtirilgan. Bunda o‘quv materiali dasturlashtirilgan bo‘lim-bo‘limlarga bo‘linadi, har bir talaba o‘z tezligida material ustida ishlaydi [10].

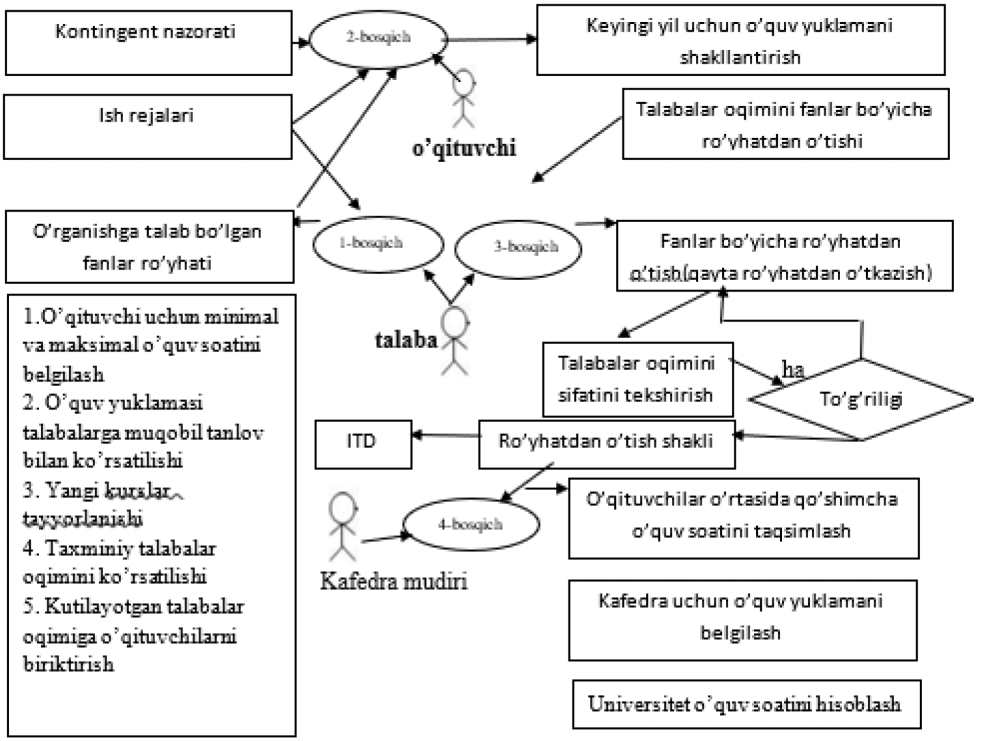
Tegishli adabiyotlarni tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, har bir alohida holatda ushbu kontsepsiyaning aniqroq mazmuni individuallashtirish haqida gap ketganda qanday maqsad va vositalarni nazarda tutishiga bog'liq.

Ushbu atamani qo'llashda turli mamlakatlarda ham, turli mualliflar orasida ham, kundalik ta'lim muassasalari amaliyotida ham katta farqlar mavjud.

Eng katta qiyinchilik shundaki, «individuallashtirish» va «farqlash»kabi ikkita tushuncha aralashtiriladi. Pedagogikada ma'lum bir so'zni afzal ko'rish, aksariyat hollarda an'ana yoki kelishuv masalasidir.

"Pedagogika entsiklopediya" da "individuallashtirish" deb ta'riflanadi...o'quv jarayonini tashkil etish, unda o'qitish usullari, su'ratlarini tanlash o'quvchilarning individual farqlarini, ularning o'rganish qobiliyatining rivojlanish darajasini hisobga oladi"[11].

Quyida oliy ta'lim muassasasida o'quv jarayonini tashkil etish va rejalashtirishda o'qituvchilar va talabalarga individual yondashuvning kontseptual modeli keltirilgan(3-rasm).

1-rasm. o'qituvchilar va talabalarga individual yondashuvning kontseptual modeli

Birinchi bosqichda talaba o'zining asosiy ishchi o'quv rejasi bilan tanishishi va uni tahlil qilgandan so'ng, keyingi o'quv yilida o'qishni rejalashtirgan fanlar ro'yxatini tuzishi kerak. Barcha talabalar o'zlari tanlagan fanni o'rganish istagini bildirgan talabalarning umumiy kontingentini ko'rishlari kerak. Shuningdek, talaba universitetda o'qitilmaydigan fanni o'rganishni taklif qilish huquqiga ega

Ikkinchi bosqichda o'qituvchi kelgusi o'quv yili uchun kutilayotgan talabalar kontingentini, ularning ish rejalarini, shuningdek, ular o'qishni istagan fanlarning ro'yxatini shakllantiradi. Ushbu ma'lumotlarga asoslanib, o'qituvchi keyingi o'quv yili uchun o'zining o'quv yuklamasini shakllantiradi:

- ► minimal va maksimal mumkin bo'lgan o'quv soatlarini ko'rsatadi;
- ► talabalarning maksimal va minimal sonini hosil qiladi;
- ► o'tkaziladigan mashg'ulotlar turlari bo'yicha boshqa o'qituvchi-yordamchilarni ko'rsatadi.

Shu bilan birga, u yangi o'quv kurslarini yaratadi. Har bir fan bo'yicha o'qituvchi universitetda o'tkaziladigan yoki talabalar tomonidan yangi fanlar sifatida so'ralgan muqobil fanlar ro'yxatini belgilashi mumkin. Shuningdek, fanlarga batafsil izoh berilgan, shakllangan kompetensiyalar, shartlar, shuningdek, moddiy-texnika resurslari va kurs uchun tashkiliy talablar belgilanadi.

O'qituvchilar tomonidan taxminiy talabalar sonini shakllantirish natijalariga ko'ra, tizim keyinchalik talabalar tomonidan fanlarga ro'yxatdan o'tish uchun o'quv soatlarini yaratadi. Barcha yetishmayotgan majburiy o'quv soatlar kafedra rahbariyati tomonidan tuziladi. Kafedra mudiri individual o'quv yuklamalarini shakllantirish jarayonini nazorat qiladi va talabalarga nafaqat majburiy va fakultativ bo'limlar, balki muqobil fanlarni ham tanlash imkoniyati mavjudligini nazorat qiladi.

Keyingi bosqichda talabalarni fanlar bo'yicha ro'yxatga olish ochiladi. Talaba, moliyaviy imkoniyatlaridan kelib chiqqan holda, maksimal va minimal o'quv yukiga qo'yiladigan talablarni hisobga olgan holda, keyingi o'quv yili uchun individual o'quv rejasini tuzadi. Talaba fanlar katalogi bilan tanishadi: tavsifga, shakllanayotgan kompetensiyalarga, kursni o'zgartirish tarixiga, ta'lim va o'quv natijalari bo'yicha statistik ma'lumotlarga, shuningdek kursni tugatganlarning sharhlariga qaraydi. Fanlarni tanlash belgilangan shartlarga muvofiq tartibga solinadi.

Fanlar bo'yicha ro'yxatga olish muddati tugagandan so'ng, talabalar oqimlarini sifatini tekshirish jarayoni boshlanadi, uning natijalariga ko'ra o'quv yuklamasiga tuzatishlar kiritiladi. O'qituvchi fanlar bo'yicha ro'yxatdan o'tish

jarayonini muvaffaqiyatli yakunlamagan har bir talaba bilan individual ta’lim traektoriyasini ishlab chiqadi.

Fanlar bo’yicha ro’yxatdan o’tish (qayta ro’yxatdan o’tkazish) jarayoni tugagach, har bir talaba uchun ro’yxatga olish blankalari shakllantiriladi, chop etiladi va imzolanadi. Ro’yxatga olish shakli asosida talabalarning individual o’quv rejasi tuziladi.

Fanlar bo’yicha ro’yxatga olish (qayta ro’yxatdan o’tkazish) natijalari bo’yicha kafedralar bo’yicha soatlar hisobi shakllantiriladi. Kafedra rahbariyati o’qituvchilar o’rtasida o’quv yuklamani taqsimlaydi. Soatlarning taqsimlangan hisob-kitobi asosida kafedra uchun o‘quv yuklamasi, shuningdek, universitet soatlari hisobi tuziladi.

Individual ta’lim trayektoriyasi o’quv jarayonini tashkil etishga tuzatishlar kiritadi: endi talabani kursdan kursga o’tkazish tartibini shakllantirish shart emas. Shaxsiy o’quv yo’lini shakllantirishda, ba’zi fanlarni o’rganishni boshqa davrga kechiktirganda, talaba real vaqt rejimida o’zining shaxsiy o’quv rejasi qanday o’zgarishini ko’radi: o’qishning taxminiy davri, har bir yil uchun ish yuki o’zgaradi, shuningdek moliyaviy muammolarni hal qilishi mumkin.

Shunday qilib, universitetda fanlar va talabalar banki shakllantiriladi, shuningdek, o’quv dasturlari mazmunining ish beruvchilar talablariga muvofiqligini ob’yektiv baholash mumkin bo’ladi.

Xulosa. Xulosa qilib shuni ta’kidlaymizki, individual ta’lim usullari va shakllarini ta’lim jarayoniga joriy etish har tomonlama, barcha fanlar doirasida amalga oshirilishi kerak. Ta’lim jarayonini individuallashtirish g’oyasini teng ravishda baham ko’radigan o’qituvchilar jamoasining tizimli faoliyatida ¬o’qitishning asl ma’nosi o’quvchiga ochib beriladi, u uning qiymati, maqsadi va o’ziga xosligini tushunadi.

Hozirda talabalarga yo’naltirilgan deb ataladigan texnologiyalar va o’qitish modellariga qiziqish ortib bormoqda. Ular an’anaviydan ko’ra ko’proq, talabalarning imkoniyatlariga mos keladi. 8Talabalarga yo’naltirilgan individual yondashuv quyidagi xulosalarga kelish imkonini berdi:

1. Ta’limni individuallashtirish muammosi ancha dolzarbdir. Mutaxassislarning kasbiy tayyorgarligiga qo‘yiladigan talablar ortib borayotgan bir sharoitda har bir talaba o‘zining har tomonlama rivojlanishi va qobiliyatini oshirishga intilishi, bilim va amaliy ko‘nikma va malakalarning, shuningdek, shaxsiy fazilatlarning muhimligini yaxshi anglashi zarur. Bu esa individuallashtirishni kuchaytirishni taqozo etadi. Bundan tashqari, o’quv faoliyatining mazmuni va xarakteri kursdan kursga murakkablashib borishi bilan talabalarning individual

farqlari, ayniqsa motivatsion, irodaviy va intellektual sohalarda kuchayib boradi va aniqroq bo'ladi.

2. Ta'lim jarayoniga individual o'qitish usullari va shakllarini har tomonlama, barcha fanlar doirasida kiritish maqsadga muvofiqdir. Agar o'qituvchilar jamoasi tomonidan o'quvchilar uchun ta'lim jarayonini individuallashtirish bo'yicha birgalikdagi sa'y-harakatlar amalga oshirilsa, ular ta'limning asl qadr-qimmatini kashf etadilar, uning maqsadi va o'ziga xos afzalliklarini tushunadilar.

Takliflar. Ilmiy maqola yuzasidan quyidagi amaliy takliflarni beramiz:

- √ OTM larda individual ta'limni qo'llash bo'yicha strategiya ishlab chiqish lozim;
- √ oliy ta'lim muassasalarining barcha yo'nalishlarida individual ta'lim texnologiyalarini qo'llash va joriy etish lozim. Ushbu texnologiyani qo'llash o'quv mashg'ulotlarida qatnashuvchi talabaning passiv rolini faol rolga aylantirishga qaratilgan.
- √ OTMlarda individual ta'lim muhitida talabalar mustaqil bilim olishlari uchun fanlardan sifatli o'quv-uslubiy materiallarni yaratish. Sifatli elektron resurslar bilan ishlash o'quv jarayoniga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Talabalar qaror qabul qilishni, ongli ravishda tanlashni va mas'uliyatni o'z zimmalariga olishni o'rganadilar. Ularda axborot makonida ishlash, mustaqil ravishda axborot izlash, tanlash va tahlil qilish, turli zamonaviy texnologiyalar yordamida olingan natijani taqdim etish ko'nikma va malakalari shakllanadi.

Adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasining 2020-yil 23-sentyabrdagi "Ta'lim to'g'risidagi" O'RQ 637-sonli qonuni.

2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-oktyabrdagi "O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida" PF-5847-sonli farmoni

3. Воробьева С. В. Теоретические основы дифференциации образовательных программ [Текст]: дис. … доктора пед. Наук: 13.00.01 / Воробьева Светлана Викторовна.—СПб.,1999.—460с.

4. Komenskiy Ya.A. Tanlangan pedagogik asarlar. - M., 1955. - S. 257.

5. Unt, I. E. Ta'limni individuallashtirish va differensiallashtirish. [Matn] / I.E. Unt-M.: Ta'lim, 1990.-192 b

РЕЗЮМЕ

Maqolada talabaning individual qobiliyatlarini ochish, ularning o'z-o'zini rivojlantirishni faollashtirish, o'quv faoliyatini yaxshilash va bilimlarini chuqurlashtirish, har bir talabaning o'quv qobiliyatini kengaytirish uchun shart-sharoitlarni yaratishga qaratilgan ta'limni individuallashtirish va differentsiallashtirish masalalari bilan bir qatorda oliy ta'lim tizimida elektron ta'limning ahamiyati, individual ta'lim tushunchasining adabiyotlarda berilgan bir qator maxalliy va xorijiy olimlarning ta'riflari, fikr-mulohazalari, qarashlari va yondoshuvlari, individual yondashuvning konseptual modelining tasnifi va bu modelni o'quv jarayoniga qo'llashning afzalliklari, kamchiliklari, qo'llanilish usullari keltirib

o’tilgan. Oliy ta’lim muassasalarida bo’lajak mutaxassislarni o’qitishni individuallashtirish uchun zarur shart-sharoitlarni, talabalarning o’quv jarayonini individuallashtirishni ta’minlaydigan pedagogik shart-sharoitlarni aniqlash yoritib berilgan. Psixologik pedagogik adabiyotlarni nazariy tahlil qilish asosida “ta’limni differentsiallashtirish”, “ta’limni individuallashtirish” tushunchalarining mohiyati oydinlashtiriladi. Axborot texnologiyalari kursini o’rganish misolida o’qitishga individual yondashuvni amalga oshirish uchun foydalaniladigan shakl va vositalar aniqlangan.

РЕЗЮМЕ

В данной статье рассматривается выбор наиболее эффективных инновационных методов и технологий в системе высшего образования, значение электронного обучения в системе высшего образования, определение, отзывы, взгляды и подходы ряда отечественных и зарубежных ученых, приведенные в литературе в части концепции индивидуального образования и ее моделей, классификация концептуальной модели индивидуального подхода и преимущества,недостатки применения данной модели в образовательном процессе, приведены способы применения. Выделение предпосылок индивидуализации обучения будущих специалистов в высших учебных заведениях, выявление педагогических условий, обеспечивающих индивидуализацию образовательного процесса обучающихся, разработка модели индивидуализации образовательного процесса. освещаются аспекты, касающиеся обучения будущих специалистов в университете и оценки его эффективности. Внедрение новой формы обучения позволило концептуально перестроить учебный процесс, придать ему подлинную индивидуализацию, объективность в наблюдении и оценке успеваемости учащихся, усовершенствовать образовательные технологии.

RESUME

This article examines the choice of the most effective innovative methods and technologies in the higher education system, the importance of e-learning in the higher education system, the definition, reviews, views and approaches of a number of domestic and foreign scientists given in the literature regarding the concept of individual education and its models, the classification of the conceptual model of individual approach and the advantages and disadvantages of using this models in the educational process, methods of application are given. Identification of prerequisites for individualization of training of future specialists in higher educational institutions, identification of pedagogical conditions that ensure the individualization of the educational process of students, development of a model of individualization of the educational process. the aspects concerning the training of future specialists at the university and the evaluation of its effectiveness are highlighted. The introduction of a new form of education allowed us to conceptually restructure the educational process, give it genuine individualization, objectivity in monitoring and evaluating student performance, and improve educational technologies.

РИВОЖЛАНТИРУВЧИ ТАЪЛИМ ТИЗИМИ ШАРОИТИДА КАСБИЙ ВА ШАХСЛАРАРО МУЛОҚОТНИНГ ЎРНИ

Эшбуриева М. У.
Ўзбекистон Миллий университетининг ассистенти

Таянч сўзлар: педагогик фаолият, технология, педагогик технология, самарадорлик, шахслараро мулоқот, таълим жараёни, амалий фаолият.

Ключевые слова: педагогическая деятельность, технология, педагогическая технология, эффективность, межличностное общение, образовательный процесс, практическая деятельность.

Key words: pedagogical activity, technology, pedagogical technology, efficiency, interpersonal communication, educational process, practical activity.

Кириш. Замонавий педагогик технология мулоқот характерига эга бўлиши ва қуйидаги асосий методологик тамойилларга жавоб бериши керак: шахслараро мулоқот, концептуаллик, изчиллик ва мураккаблик, ривожланиш, бошқариш, самарадорлик, такрор ишлаб чиқариш.

Биз дидактик тамойиллар тизимида шахслараро мулоқот тамойилининг вужудга келишини замонавий дидактика тараққиётининг зарурий босқичи деб биламиз. Муҳим, меъёрий ва процессуал дидактик функциялар шаклида тақдим этилган воситалилиги туфайли у мулоқотли таълимни технологиялаштиришга имкон беради. Бунда биз ушбу тамойилнинг нафақат назарий, балки амалий аҳамиятини ҳам кўрамиз.

Таълим амалиётида ҳозирги вақтда бир вақтнинг ўзида иккита тушунча педагогик технология ва методика мавжуд эканлигини ҳисобга оламиз. Таълим амалиётида кўпинча бир-биридан фарқланмайдиган, тадқиқотчиларнинг ушбу тушунчалар ўртасидаги муносабати ҳақидаги турли қарашларини таҳлил қиламиз.

Адабиётлар таҳлили. С.И.Змеевнинг фикрига кўра, “технология методикадан бир қатор жиҳатлари билан фарқ қилади: ўқув жараёнининг барча босқичларида унинг барча элементларининг ўзаро таъсирини тизимли ташкил этиш; ўқув жараёнини ташкил этиш ва амалга оширишдаги асосий операцияларни аниқлаш; ўқув жараёнига жалб қилинган элементларнинг асосий характеристикалари ва параметрларини аниқлаш; биринчи

навбатда ўқув жараёнининг фаол элементлари (иштирокчилари): талаба ва ўқитувчи ҳаракатлар ва функцияларни аниқлаш; белгиланган ўқув мақсадларига эришишнинг юқори даражадаги ишончлилиги кафолати" [61, 18 б.].

Ю.Г.Фокиннинг фикрига кўра, технология методикадан маълум бир методик ишланмани танлашдан ташқари (яъни, нима қилиш керак деган саволга жавоб) у ўқувчиларнинг ўқув-билиш фаолиятининг тузилиши ва мазмунини белгилаши билан фарқ қилади" [152]. Муаллифлар жамоасининг фикрига кўра (Касаткина Н.Э., Градусова Т.К., Жукова Т.А., Кагакина Е.А., Колупаева О.М., Солодова Г.Г., Тимонина И.В.) "технология бирликда ҳаракат қиладиган ва муайян муаммони ҳал қилиш мақсадида бўлган турли хил методлар, усуллар, воситалар ва техникаларни назарда тутади" [140].

Таҳлилдан кўриниб турибдики, муаллифлар ўқитиш методикасидан кўра таълим технологиясига устувор аҳамият берадилар. Шу билан бирга, педагогик технологиядан фойдаланиш, методикадан фарқли ўлароқ, муаллифларнинг фикрига кўра, педагогик жараённинг яхлитлигини амалга ошириш учун шарт-шароитларни яратиш имконини беради.

Муаллифлар ўз ишларида олий таълим муассасаларида талабаларни ўқитиш технологияси бўйича қуйидаги хулосага келишади:

"Олий таълимда таълим технологияси – аввалдан қўйилган муайян дидактик вазифани ҳал этиш натижаларини объектив диагностика қилиш билан ҳал қилишни таъминлаш орқали амалга ошириладиган таълим назарияси ва ўқитувчига процессуал тавсияларда ўқув фанининг дастури талабларини ўзгартириш қонуниятлари ва усулларини ўрганувчи амалий педагогик фандир" [140].

Биз кўриб чиққан "педагогик технология" тушунчасининг таърифларини, унинг ўзига хослигини, шунингдек, педагогик технология ва методиканинг мазмун ва процессуал ҳолатидан фарқини таҳлил қилиб, биз шундай хулосага келдик, методика талаба иштирок этмайдиган таълим жараёни лойиҳасини ўз ичига олади; технология - бу ўқувчи асосий шахс бўлган ўқув жараёни лойиҳасини ўз ичига олади.

Тадқиқот метадологияси. Педагогик технологиялардан фойдаланган ҳолда ўқитувчи шу орқали қуйидаги педагогик вазифаларни ҳал қилиш учун маълум шарт-шароитларни яратади:

- ўқув машғулотларига қизиқишни ошириш;
- таълим ва ўқув жараёнининг самарадорлигини ошириш;

- компетентли ёндашувдан фойдаланишда амалий фаолият кўникмаларини шакллантириш;

- ўқувчилар фаолиятида ўз-ўзини назорат қилиш ва ўз-ўзини баҳолашни шакллантириш учун зарур педагогик шарт-шароитларни яратиш;

- талабаларнинг коммуникатив компетентлиги ривожлантириш;

- педагогик таълим жараёнининг яхлитлигини амалга ошириш учун шароит яратиш;

- ўқитувчининг ва ўқувчининг ижодий фаоллигини ошириш;

- талабанинг келажакдаги касбини ўзлаштиришга психологик муносабатини ташкил этиш.

Ҳозирги вақтда шахсга йўналтирилган ривожлантирувчи таълимининг педагогик тизими бошқа технологиялар эга бўлган энг яхши нарсаларни бирлаштиради. Шунинг учун биз уни интеграл педагогик тизимга киритамиз. Аммо шуни таъкидлаш керакки, у таълим фаолиятига асосланади, бу педагогик тизимнинг асосчилари томонидан ўқувчининг "илмий тушунчалар билан ишлаш, уларни ўзлаштириш фаолияти сифатида талқин қилинади. Бундай ҳолда, бола янги қобилиятларга, яъни илмий тушунчалар билан ҳаракат қилишнинг янги методларига эга бўлади" [158]. Бинобарин, бундай педагогик тизим "билим" парадигмаси доирасида ишлайди, унда билим ва уни амалда қўллаш қобилияти ўртасида доимо узилиш мавжуд. Ушбу муаммони ҳал қилишда ижобий қадам амалиётга йўналтирилган ривожлантирувчи таълим билан уйғунликдаги компетентли ёндашув бўлиб, у ривожлантирувчи таълимининг тўлиқ педагогик тизимини яратиш имконини берадиган диалектик бирликни шакллантириши мумкин. Кўрсатилган ёндашувларни бир-биридан алоҳида ўрганиш тўлиқ ҳисобланмайди.

Мулоқотли таълим шароитида педагогик фаолиятнинг асосий шакллари шахслараро мулоқот шароитида амалга ошади. Албатта, шахслараро мулоқотда нафақат маълумот алмашиш, балки биргаликдаги фаолият орқали ўзини бошқа шахсга "эшиттириш" ҳам амалга оширилади. Айнан шу маънода мулоқот педагогика олий таълим муассасаларида ўқитувчилар тайёрлашда таълим-тарбиявий ва касбий муаммоларни ҳал этишда муҳим психологик-педагогик восита сифатида тақдим этилади. Ўқитувчи ва талабалар ўртасида ижодий шахслараро мулоқотни ташкил қилмасдан туриб, олий касбий мактабнинг дидактик, тарбиявий ва ривожлантирувчи вазифаларини самарали амалга ошириш мумкин эмас.

Шундай қилиб, таълимда шахслараро мулоқот, бизнинг фикримизча, бешта асосий жиҳатга эга бўлиб, улар қуйидагилардан иборат:

- ўқув, касбий ва илмий муаммоларни ҳал қилиш методи;

- таълимий, тарбиявий ва ривожлантирувчи жараёнларини дидактик таъминлаш тизими;

- ўқитувчилар ва талабалар ўртасидаги кўп даражали муносабатларни ташкил этиш усули;

-шахснинг касбий компетентлигини ва унинг ижодий индивидуаллигини тарбиялаш жараёни;

- мактабда мулоқотли таълимни амалга ошириш учун қулай дидактик шароитларни яратадиган бўлажак ўқитувчининг субъектив ривожланиши, унинг хулқ-атвори ва мулоқотга технологик тайёрлиги омили.

Демак, ўқитувчи олий таълим муассасасида бўлажак ўқитувчиларни тайёрлашда шахслараро мулоқотни ташкил қилади, унинг мазмуни: таълимнинг кенг қамровли методик тизими ва шахслараро мулоқот дидактик тамойилига асосланган “вазифа - диалог – ўйин” интерфаол таълимнинг тегишли мураккаб технологияси. Бу тамойилни таълим жараёнига татбиқ этиш учун унинг дидактик функцияларини ишлаб чиқиш лозим бўлади.

Адабиётлар:

1. Adams, W. K., & Wieman, C. E. (2011). Development and validation of instruments to measure learning of expert-like thinking. International Journal of Science Education, 33(9), 1289-1312.

2. Chasteen, S. V., Perkins, K. K., Beale, P. D., Pollock, S. J., & Wieman, C. E. (2012). A comparison of research-based instructional strategies for mechanics in upper-division courses. American Journal of Physics, 80(4), 377-386.

3. Irving, P. W., Sayre, E. C., & Ball, D. L. (2015). Developmental education for physics: A model for transforming introductory physics for at-risk students. Physical Review Special Topics-Physics Education Research, 11(1), 010105.

4. Kost-Smith, L. E., Pollock, S. J., & Finkelstein, N. D. (2009). Characterizing the gender gap in introductory physics. Physical Review Special Topics-Physics Education Research, 5(1), 010101.

5. Kuhl, D. L., & Wieman, C. E. (2008). The impact of video on student learning in physics courses. American Journal of Physics, 76(4), 406-409.

РЕЗЮМЕ

Мақолада ривожлантирувчи таълим тизими шароитида педагогик технология, касбий ва шахслараро мулоқотнинг ўрни ҳақида баён этилган. Шунингдек, таълимда шахслараро мулоқотнинг асосий жиҳатларига тўхталиб ўтилган.

РЕЗЮМЕ

В статье изложена роль педагогической технологии, профессионального и межличностного общения в условиях развивающей системы образования. Он также затрагивает ключевые аспекты межличностного общения в образовании.

RESUME

The article describes the role of pedagogical technology, professional and interpersonal communication in the conditions of a developing educational system. Education also focuses on key aspects of interpersonal communication.

“INDIVIDUAL MASLAHAT” DIDAKTIK RESURSLARINING O‘QUVCHILARNI KASBGA YO‘NALTIRISH TIZIMIGA TADBIQ ETISH

Maxkamova D.
Qo‘qon davlat pedagogika instituti «Maktab menedjmenti» kafedrasi o‘qituvchisi

Tayanch so’zlar: didaktika, resurs, maslahat, o’quv jarayoni, dars, ichki dunyo, psixologik xususiyat, talaba.

Ключевые слова: дидактика, ресурс, консультация, учебный процесс, урок, внутренний мир, психологическая характеристика, студент.

Key words: didactics, resource, consultation, educational process, lesson, inner world, psychological characteristic, student.

Kirish (Introduction). O’quv jarayonini tashkil qilishda, ayniqsa, seminar, amaliyot darslarini ko’ngildagidek o’tishini ta’minlashda maslahat darslarining o’z o’rni bor.

Maslahat darsining asosiy qismi individual tarzda o’tkazilib, u ixtiyoriy ravishda tashkil etiladi. Talabalar qayerda maslahat darsidan zarur yordam olsalar, o’sha yerda maslahat darsiga bajonidil qatnashishadi. Aynan maslahat darslarida talabalar adabiyotlarni konspekt qilish, mustaqil o’qishni tashkil etish masalalari bo’yicha hamda o’zlari uchun qiyin bo’lgan boshqa savollarga javob olishadi. O’qituvchi maslahat darsida faqat talabaning savoliga javob berish bilangina qanoatlanib qolmay, balki qoloq talabalar bilan ishlashga e’tibor qaratishi lozim. Maslahat darsi qaerda, qachon, qanday mavzuda o’tishini talabalarga etkazish kerak.

Individual maslahat darsi o’qituvchining o’quvchi, talabani yaqindan bilishiga, uning ichki dunyosi, psixologik xususiyatlarini to’laroq his qilishiga yordam beradi. Unda o’quvchitalaba faqatgina axborotga ega bo’lib qolmay, fan bo’yicha har tomonlama maslahat oladi. Shuning uchun ham fanni chuqur o’zlashtirishga, izlanishga, uning qiziqishini kengaytirishga yordam beradi.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili (Literature review). O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining, «Ta’lim-tarbiya va kadrlar tayyorlash tizimini tubdan isloh qilish, barkamol avlodni etkazish to‘g‘risida»gi Farmoni

(08.10.1997-yil), «Ta'lim to'g'risida» gi qonun va «Kadrlar tayyorlash milliy dasturi» ni hayotga tatbiq etish - davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biriga aylandi. Ushbu dasturiy hujjatlarda kadrlarning mamlakatimizni iqtisodiy ravnaq topishini ta'minlashda hal qiluvchi rol o'ynashi hisobga olingan.

O'qitish metodi quyidagicha tavsiflanadi: o'qitishning maqsadi, o'zlashtirish usuli, o'quv jarayoni qatnashchilari (o'qituvchi, o'quvchi, talaba)ning o'zaro munosabati.

O'qitish metodikasi tushunchasi:

a) pedagogning o'qitish usullari va o'quvchining o'qish usullari hamda o'quvchining o'qituvchi bilan o'zaro bog'langanligini;

b) o'qitishdan ko'zlangan maqsadga erishish bo'yicha hamkorlikda ishlashning o'ziga xosligi, ya'ni, o'qitish metodlari belgilangan maqsadga etish uchun ta'lim vazifalarini hal etishda o'qituvchi va o'quvchining hamkorlikdagi faoliyatidir.

I.P.Podlasiyning fikricha, metodjarayonning o'zagi, rejalashtirilgan maqsadni yakuniy natija bilan bog'lovchi bo'g'in. "Maqsad – mazmun – metodlar – shakllar o'qitish vositalari» tizimidagi rollarni aniqlovchidir.

Ta'lim metodlari bir tomondan, obyektiv xarakterga ega bo'lib, qaysi pedagog qo'llashidan qat'i nazar, doimiy amal qiladigan mustahkam qonunqoidalar bilan bog'liq. Ular barcha didaktik qoidalar, qonunlarning talabi hamda maqsadlarning doimiy komponentlari, o'quv faoliyatining mazmuni, shaklini ifodalaydi. Ikkinchi tomondan, subyektiv xarakterga ega bo'lib, u pedagog shaxsi, talabalarning o'ziga xos tomonlari, aniq sharoit bilan belgilanadi,

O'qitish metodlarining polinar tasnifi V.F.Palamarchuk va V.I.Palamarchuk singari tadqiqotchilar tomonidan ishlab chiqilgan bo'lib, unda ta'kidlanishicha, bilim manbai uning faolligi darajasi, o'qish jarayonida olinadigan bilimlarning mantiqiy yo'llari majmuidan tarkib topadi.

Guruhlarga ajratish, tasniflashga doir yana qator yondashuvlar mavjud. Ulardan biri didaktika bo'yicha nemis mutaxassisi L.Klinberg tasnifi bo'lib, u o'qitish metodlarini hamkorlik shakllari bilan birga olib qaraydi, ya'ni: monologik metodlar: ma'ruza, hikoya, namoyish qilish;

dialogik metodlar; suhbat, munozara va boshqalar; Hamkorlik shakllari: individual, guruhiy, umumiy (frontal), jamoa tarzida bayon qilinadi.

Tadqiqot metodologiyasi (Research Methodology). Jamiyatning taraqqiyot darajasi, davrimizning axborot asriga aylanishi, iqtisodiyotdagi tarkibiy o'zgarishlar shuni ko'rsatadiki, yoshlarni yetuk, vaziyatni tezda baholaydigan, har qanday holatda ham to'g'ri va oqilona qaror qabul qila oladigan malakali mutaxassis qilib tayyorlash uchun faqat an'anaviy uslublarga tayanib dars

o‘tish etarli emas. Bu esa ta’lim tizimida jahon tajribasidan keng foydalanishni talab etadi.

Kadrlar tayyorlashdagi asosiy maqsad zarur bilimlarni o‘zlashtirish bilan birga o‘quvchilarning intellektual qobiliyatlarini rivojlantirish, ularda mustaqil tanlash va qaror qabul qilish ko‘nikmasini hosil qilishdir.

Jahon pedagogikasida diqqat-e’tibor o‘quvchilarda ana shu xislatlarni hosil qilish va tarbiyalashga qaratilgan. Tajriba o‘quvchilarda aynan ana shu xislatlar, ko‘nikmalarni hosil qilishda dars berishning interaktiv metodlarini qo‘llash ijobiy natija berishini ko‘rsatdi. Bu uslublar dars o‘tishni dialog tarzida amalga oshirishga, ayniqsa, o‘quvchilarni darsga faol qatnashishlarini ta’minlashga qaratilgan.

O‘quvchining intellektual rivojlanishidagi muvaffaqiyatga asosan darsda, o‘qituvchi o‘z o‘quvchilari bilan yolg‘iz qolganda erishiladi. Va uning tizimli, kognitiv faoliyatni tashkil etish qobiliyatidan talabalarning o‘qishga qiziqish darajasi, bilim darajasi, doimiy o‘z-o‘zini tarbiyalashga tayyorligi, ya’ni, ularning intellektual rivojlanishi shakllanadi..

Intellektual rivojlanish har qanday inson faoliyatining eng muhim tarkibiy qismi sifatida ishlaydi. Muloqot, o‘qish, mehnatga bo‘lgan ehtiyojlarini qondirish uchun inson dunyoni idrok etishi, faoliyatning turli tarkibiy qismlariga e’’tibor berishi, nima qilish kerakligini tasavvur qilishi, eslashi va o‘ylashi kerak. Demak, insonning intellektual qobiliyatlari faoliyatda rivojlanadi va o‘zlari faoliyatning alohida turlari hisoblanadi.

Ma’lumki, iqtisodiyotdagi tarkibiy o‘zgarishlar, o‘z navbatida, ishchi malakasi, mahoratining yuqori bo‘lishi, mehnat bozori talabiga moslashuvchan, o‘z malakasini oshirishga intiluvchan bo‘lishni talab etadi. Shuning uchun o‘quvchilarga ham mustaqil izlanish, fikrlash, turli qarashlarni taqqoslash, tahlil qilish, xulosa chiqarishni o‘rgatish lozim bo‘ladi. Buni o‘rgatish, eng avvalo, ta’lim jarayonida amalga oshiriladi.

Tahlil va natijalar (Analysis and results). Ta’lim tizimi, o‘qitishning shakl va metodlari majmui o‘quv jarayonining ob’ektiv qonuniyatlari bilan belgilanadigan yagona didaktik kompleksni tashkil etadi. Psixologik-nuqtayi nazardan qaraganda insonning bilim egallash jarayoni sezish, idrok, xotira va tafakkur tufayli kechadi. Sezish va idrok bilimning dastlabki, eng oddiy bosqichi hisoblanadi. Sezish orqali tashqi dunyo taassurotlari, xususiyatlari bosh miyaga alohida-alohida axborot tarzida berilib aks etadi. Idrokda ana shu taassurotlarning yaxlit obrazi hosil bo‘ladi.

Demak, idrok sezishga nisbatan murakkab bosqich. Unga odamning yoshi, bilimi, hayotiy tajribasi, nutqi, idrok ob’ektiga munosabati, ruhiy holati

va boshqalar ta’sir etadi. Sezgi va idrok asosida odamning ichki dunyosi shakllanib boradi. Xotira idrok etilgan taassurotlari bosh miyada saqlanib qolishi, keyinchalik qayta tiklanishi hisoblanadi.

Insonning esda saqlab qolishi tufayli unga qaraganda ham murakkab jarayon tafakkur shakllanadi. Tafakkur deganda shaxsning ma’lum muammo haqida o‘ylashi, fikr yuritishi tushuniladi. Tafakkur keng va chuqur bilimga asoslanadi. Insonda o‘ylash, fikr yuritish ma’lum bir muammo paydo bo‘lganda, ob’ektiv zarurat tufayli sodir bo‘ladi. O‘quvchilarni bilim olish, teran fikrlashga o‘rgatish esa ta’lim jarayonida amalga oshiriladi.

Ta’lim muassasalarida o‘quvchilarga ta’lim berish jarayonida real hayotda sinab ko‘rilgan hamda o‘zini oqlagan o‘qitish shakllari: ma’ruza, seminar, maslahat, amaliyot darslari, laboratoriya ishlari, amaliyot, auditoriyadan tashqari mustaqil ishlar, joriy, oraliq, yakuniy baholash, davlat attestasiya komissiyasi imtihoni, turli konkurslar, olimpiadalar va boshqa shakllaridan hamda turli metodlaridan foydalaniladi.

Ta’lim berish jarayonida o‘qitishning asosiy shakllari: auditoriyada va auditoriyadan tashqarida mashg‘ulot o‘tkazishga bo‘linadi.

Auditoriyada o‘qishga — ma’ruza, seminar darslari, amaliy mashg‘ulotlar, laboratoriya ishlari, maslahat darsi, joriy, oraliq, yakuniy baholash, davlat attestasiya komissiyasining yakuniy baholashi kirsa, auditoriyadan tashqari o‘qishga sayyor darslar, o‘quv anjumanlari, ilmiy-amaliy konferensiyalar, davra suhbatlari, o‘quv ishlab chiqarish amaliyoti, auditoriyadan tashqari bajariladigan mustaqil ishlar kiradi.

Sanab o‘tilgan o‘quv-tarbiya shakllarining hech biri universal emas. Biri ikkinchisining o‘rnini bosa olmaydi. Shu bilan birga, ular bir-biriga bog‘liq, biri ikkinchisini mantiqiy ketma - ketligini taqozo etadi.

Ta’lim-tarbiya berishning bir shakli albatta, ikkinchisiga ta’sir ko‘rsatadi. Masalan, ma’ruza o‘qish, unda muayyan metodni qo‘llash seminar o‘tkazish saviyasiga katta ta’sir ko‘rsatadi va hokazo.

Dars o‘tishning shakl va metodlari o‘rtasidagi nisbat o‘zgarib turadi. Yuqori sinflarda seminar darslarining va mustaqil ishlarning roli ortadi. O‘quv mashg‘ulotlarining barcha turlari o‘quvchilarni, bilishning eng yuqori bosqichi baholash darajasigacha ko‘tarilishini ta’minlashdir.

O‘quv jarayoni o‘zaro bog‘langan, biri ikkinchisini taqozo etuvchi ikki faoliyatni qamrab oladi va ta’lim unga tayanadi:

1.O‘quv jarayonini boshqarish va tashkil etish bo‘yicha o‘qituvchilarning faoliyati.

2. O‘quvchilarning o‘quv va bilim olish faoliyati.

Ta’lim (dars) jarayoni - ta’lim beruvchi va ta’lim oluvchining darsga qo‘yilgan maqsadni amalga oshirish borasida avvaldan ko‘zlangan natijaga erishishga qaratilgan faoliyat jarayonidir (jarayon - lotincha prosessiv - oldinga harakatlanish, o‘zgarish ma’nosini ifodalaydi).

O‘quvchi-o‘quvchilarning fanni o‘rganishlarida nazariy va amaliy darslar bilan bir qatorda maslahat darslari ham muhim o‘rin tutadi.

O‘quv jarayonini tashkil qilishda, ayniqsa, seminar, amaliyot darslarini ko‘ngildagidek o‘tishini ta’minlashda maslahat darslarining o‘z o‘rni bor.

Maslahat darslari guruhiy va individual tarzda o‘tkazilishi mumkin. Guruhiy maslahat darslarini chorak yakunida yoki murakkab mavzuni muhokama qilishda o‘tkazish yoki guruhning talabi bilan, aytaylik, yangi o‘quv adabiyotini o‘rganish, munozarali muammolarni hal etish uchun tashkil etish mumkin.

Maslahat darsining asosiy qismi individual tarzda o‘tkazilib, u ixtiyoriy ravishda tashkil etiladi. O‘quvchilar qaerda maslahat darsidan zarur yordam olsalar, o‘sha erda maslahat darsiga bajonidil qatnashishadi. Aynan maslahat darslarida o‘quvchilar adabiyotlarni konspekt qilish, mustaqil o‘qishni tashkil etish masalalari bo‘yicha hamda o‘zlari uchun qiyin bo‘lgan boshqa savollarga javob olishadi. O‘qituvchi maslahat darsida faqat talabaning savoliga javob berish bilangina qanoatlanib qolmay, balki qoloq o‘quvchilar bilan ishlashga e’tibor qaratishi lozim. Maslahat darsi qaerda, qachon, qanday mavzuda o‘tishini o‘quvchilarga etkazish kerak. Individual maslahat darsi o‘qituvchining o‘quvchi, talabani yaqindan bilishiga, uning ichki dunyosi, psixologik xususiyatlarini to‘laroq his qilishiga yordam beradi. Unda o‘quvchi-talaba faqatgina axborotga ega bo‘lib qolmay, fan bo‘yicha har tomonlama maslahat oladi. Shuning uchun ham fanni chuqur o‘zlashtirishga, izlanishga, uning qiziqishini kengaytirishga yordam beradi.

Xulosa va takliflar (Conclusion/Recommendations). Qisqacha aytadigan bo‘lsak o‘quv jarayonini tashkil etishda o‘quvchilarga ta’lim berish jarayonida real hayotda sinab ko‘rilgan hamda o‘zini oqlagan o‘qitish shakllari va turli metodlaridan foydalaniladi.

O‘qitish jarayon sifatida obyektiv va subyektiv tomonlarning birligidir. O‘quv jarayonini tashkil etish dars berish metodlarini samaraliligini ta’minlashda o‘qituvchi asosiy rol o‘ynaydi. Shuning uchun ham har bir o‘qituvchi unga qo‘yilgan talablarga javob berishi, o‘z o‘stida tinmay izlanishi, metodikani puxta egallagan holda o‘rganilayotgan fanning, mavzuning xususiyatlariga ko‘ra, turli metodlarni qo‘llay bilish ko‘nikmasiga ega bo‘lishi zarur.

Adabiyotlar:

1. O’zbekiston Respublikasining «Ta’lim to’g’risida» qonuni. Oliy ta’lim. Me’yoriy hujjatlar to’plami. T.: «Sharq», 2001.

2. O’zbekiston Respublikasining «Kadrlar tayyorlash milliy dasturi to’g’risida» Qonun. Oliy ta’lim. Me’yoriy hujjatlar to’plami. T.:»Sharq», 2001.

3. Pronina E.N., Lukashevich. V.V.“Psixologiya i pedagogika”. Uchebnik dlya studentov VUZov. Izdatelstvo «Elit», Moskva 2004.

4. Ziyomuhammadov B., Abdullaeva Sh. Ilg’or pedagogik texnologiya: Nazariya va amaliyot. «Ma’naviyat asoslari» darsi asosida ishlangan uslubiy qo’llanma. T.: «Abu Ali ibn Sino nomidagi tibbiyot nashriyoti», 2001.

5. Podlasiy I.P Pedagogika, Noviy kurs, M.: 1999

РЕЗЮМЕ

Mazkur maqolada “Individual maslahat” didaktik resurslarining o‘quvchilarni kasbga yo‘naltirish tizimiga tadbiq etish masalasi, maslahat darslarining tashkil etilishi, dasrlarning ta’limiy va didaktik ahamiyati yoritib berilgan. Maslahat darslari guruhiy va individual tarzda o’tkazilishi mumkin. Guruhiy maslahat darslarini semestr yakunida yoki murakkab mavzuni muhokama qilishda o’tkazish yoki guruhning talabi bilan, aytaylik, yangi o’quv adabiyotini o’rganish, munozarali muammolarni hal etish uchun tashkil etish mumkin.

РЕЗЮМЕ

В данной статье освещается вопрос применения дидактических средств «Индивидуального консультирования» в системе ориентации студентов на профессию, организация консультационных занятий, воспитательная и дидактическая значимость занятий. Консультационные занятия могут проводиться в группах и индивидуально. Групповые консультационные занятия могут быть организованы в конце семестра или во время обсуждения сложной темы, или по желанию группы, например, для изучения новой учебной литературы, решения спорных задач.

SUMMARY

In this article, the issue of application of didactic resources of «Individual counseling» to the system of guiding students to the profession, the organization of counseling classes, the educational and didactic importance of the classes are highlighted. Counseling classes can be held in groups and individually. Group consultation classes can be organized at the end of the semester or during the discussion of a complex topic, or at the request of the group, for example, to study new educational literature, to solve controversial problems.

TALABALARDA KORPUS TEXNOLOGIYALARI ASOSIDA PRAGMATIK KOMPETENTSIYANI SHAKLLANTIRISHNING MODELI

Adizova N. B.
BDPI dotsenti

Tayanch so‘zlar: korpus, pragmatik kompetentsiya, model, iyerarxiy, milliy dastur, lingvodidaktik, kommunikativ-kognitiv, kompetensiya, gumanistik ta’lim.

Ключевые слова: корпус, прагматическая компетенция, модель, иерархическая, национальная программа, лингводидактическая, коммуникативно-когнитивная, компетенция, гуманистическое образование.

Key words: corpus, pragmatic competence, model, hierarchical, national program, linguodidactic, communicative-cognitive, competence, humanistic education.

Har qanday uslubiy model pedagogik maqsadlarga erishish uchun bir qator xususiyatlar bilan tavsiflanadi. Uning birinchi xususiyatini, iyerarxik sifatida ajratib ko‘rsatish odatiy holdir. Uslubiy modelning yana bir xususiyati uning yaxlitligidir. Bunday holda, model bir nechta komponentlardan tashkil topgan tizimning bir turi sifatida qaraladi. Ushbu tarkibiy qismlarning o‘zaro bog‘liqligi strukturaviy xususiyatda namoyon bo‘ladi. Uslubiy modellarning alohida xususiyati ko‘plikdir, bu modelning bir xil iyerarxik darajasida bir nechta elementlarning mavjudligini nazarda tutadi. Uslubiy modellarning oxirgi xususiyati esa izchillikdir. Bu xususiyat modelning yagona, uyushgan va samarali tizim sifatida ishlashida namoyon bo‘ladi [3;188]

Uslubiy modelga xos bo‘lgan xususiyatlarni ko‘rib chiqib, biz uslubiy model haqida quyidagi tushunchani taklif qilishimiz mumkin: tuzilgan o‘quv kursida ta’lim jarayonining barcha ishtirokchilari uchun tashkiliy-pedagogik ko‘rsatmalar to‘plami.

Har xil turdagi modellar mavjud. Agar tarixga murojaat qilsak, eng qadimgi ta’lim modellaridan biri an’anaviy ta’lim modelidir. Bu modelning mohiyati shundan iboratki, o‘qituvchi bilimlarni bevosita o‘quvchiga beradi. Ushbu model o‘qituvchini markazga qo‘yadi va talabalar o‘qituvchi taqdim etgan ma’lumotni passiv qabul qiluvchi sifatida o‘zlashtirishadi. O‘qituvchi o‘z sohasining mutaxassisi sifatida mazmunning o‘quvchilar tomonidan qanday o‘zlashtirilishini nazorat qiluvchi zo‘r ma’ruzachi ham bo‘lishi kerak. Ushbu

modelning afzalliklari va kamchiliklari mavjud. Bir tomondan, an'anaviy model ma'lumotni o'qituvchidan talabalarga to'g'ridan-to'g'ri uzatish uchun juda qulaydir. Boshqa tomondan, bunday model o'rganishning faqat bitta turiga asoslangan - materialni, asosan, quloq yoki takroriy eslatmalar bilan yodlash. Bu talabaning eshitishdan ko'ra ko'proq vizual, raqamli bo'lgan bir qator holatlarda uning cheklovlari va samarasizligini ko'rsatadi. Shunga qaramay, ushbu ta'lim modelining kamchiliklariga qaramay, u zamonaviy o'quv jarayonida qo'llanilishi mumkin.

Kognitiv ta'lim nazariyotchilari ishonishadi, o'rganish ichki jarayon ekanligi, unda ma'lumotlar kognitiv yoki intellektual tuzilishga birlashtirilgan. O'rganish axborotni ichki qayta ishlash orqali sodir bo'ladi. Kognitiv ma'lumotlar nuqtai nazaridan, yangi ma'lumotlarning qanday taqdim etilishi muhim ahamiyatga ega. Ta'limning birinchi yoki kognitiv bosqichida o'quvchi vazifa nimada va mashg''ulot ketma-ketligi haqida umumiy tasavvurni bilib oladi. O'qitish yoki topshiriqni bajarish uchun talaba, qat'iy bosqichda ko'rinishiga ega bo'la turadi. Jismoniy vazifaning to'liq yoki qismlarga bo'linib o'rganilishi uning murakkabligiga bog'liq.

Gumanistik ta'lim nazariyotchilari o'rganishni butun shaxsning funktsiyasi sifatida ko'rib chiqadilar va agar kognitiv va affektiv sohalar ishtirok etmasa, o'rganish amalga oshirilmaydi, deb hisoblashadi. Insonning o'z taqdirini o'zi belgilash qobiliyati gumanistik nazariyaning muhim qismidir.

Ta'limning yana bir modeli konstruktivizmdir. Ushbu model birinchi navbatda talabalarga qaratilgan. Ular bilim olib, ulardan ma'lum bir tizim tuzadilar, uning elementlarini o'zlarining kasbiy maqsadlarida qo'llaydilar. Ushbu modeldagi o'qituvchining roli har bir o'quvchining xususiyatlari va maqsadlarini hisobga olgan holda o'quv materialini o'zgartirish va moslashtirishdan iborat. Shuni ham ta'kidlash joizki, o'qituvchi faqat o'quvchilarga rahbarlik qiladi, izlanish va tadqiqot orqali o'rganishni rag'batlantiradi. [4;65]

Ta'limning konstruktivistik modelida materialni o'qitishning tuzilishi ham muhim ahamiyatga ega. Bunday yondashuv talabalar uchun rag'batlantiruvchi omil bo'lib xizmat qilishi kerak. O'rganish misollarni kuzatish va ularni takrorlash, haqiqiy materialga qandaydir taqlid qilish orqali sodir bo'ladi.

Bugungi kunda eng ommabop ta'lim modellaridan biri muammoli ta'lim modelidir. Bunday ta'lim modeli o'quv jarayonida o'quvchilarning avtonomiya darajasini oshirish uchun mo'ljallangan. Modelning mohiyati o'quvchilardan yechim talab qiladigan muayyan muammoli vaziyatni yaratishdan iborat.

Hozirgi vaqtda keng qo'llaniladigan yana bir model - dasturlashtirilgan ta'limdir. Ushbu turdagi mashg'ulotlar o'quvchilar tomonidan oldindan belgilangan algoritmga rioya qilgan holda aniq bosqichma-bosqich harakatlarni

o‘z ichiga oladi. Bu yerda o‘qituvchining vazifasi topshiriqlarning to‘g‘riligini tekshirishdan iborat.

Ushbu tadqiqotning maqsadi korpus texnologiyalari asosida talabalarning pragmatik kompetentsiyasini shakllantirishdir.

Keling, korpus texnologiyalari asosida talabalarning pragmatik kompetentsiyasini shakllantirishning uslubiy modelini yaratishning zaruriy shartlarini ko‘rib chiqaylik. Yuqoridagi shartlar sifatida biz quyidagi uchta taklifni ajratib ko‘rsatamiz. Ulardan birinchisi, chet tili bo‘yicha pragmatik ko‘nikmalarga ega bo‘lgan talabalarni tayyorlash. Ushbu metodik modelni yaratishning ikkinchi sharti bakalavriat darajasida Oliy ta’limning Milliy dastur talablariga rioya qilish zarurati hisoblanadi. Uchinchi shart - korpus texnologiyalarining lingvodidaktik salohiyati va ulardan pragmatik kompetentsiyani shakllantirishda foydalanish o‘rtasidagi qarama-qarshiliklarning mavjudligi.

Uslubiy modelni yaratishning keyingi bosqichi uning nazariy blokini qurishdir. Bu element o‘quv jarayonida qo‘llaniladigan tamoyillar va yondashuvlarni o‘z ichiga oladi. Prinsip – ta’lim jarayonining, ajralmas boshlang’ich nuqtasidir. Yondashuv turli tamoyillarni o‘zida mujassamlashtiradi, shu bilan o‘quv jarayonini u yoki bu yo‘nalishga yo‘naltiradi. Muayyan metodologik modelda yondashuv va tamoyillarni tanlashning ahamiyati shundan kelib chiqadi.

Shunday qilib, ushbu maqola doirasida biz quyidagi yondashuvlarni kiritishni to‘g’ri deb hisoblaymiz: a) kommunikativ-kognitiv, b) tizimli, v) shaxsiy-faollik d) kompetensiyaga asoslangan. Keling, har bir yondashuvni batafsil ko‘rib chiqamiz, uning tanlovini asoslaymiz.

Kommunikativ-kognitiv yondashuv. O‘quvchilarda mutanosiblikni nazarda tutadigan nutqiy ko‘nikmalarni rivojlantirish va o‘rganilayotgan til haqidagi nazariy bilimlarni o‘zlashtirish muhim o‘rin tutadi. Ushbu yondashuv kommunikativ-kognitiv yo‘nalishga ega, bu uning asosiy tamoyilidir. Ushbu tamoyilning kognitiv komponenti lingvistik tizimlar haqidagi bilimlardan foydalanish, tilni o‘rganish jarayonida mazmunlilikni singdirish uchun mo‘ljallangan. Ushbu e’tibor lingvistik tajribadan foydalanish tufayli samarali deb hisoblanadi. Bundan chet tilini o‘rgatish jarayonida ona tili, adabiyoti, tilshunosligi, boshqa tillar va madaniyatlar haqidagi bilimlarni faollashtirishni nazarda tutuvchi filologizatsiya tamoyili kelib chiqadi. Nazariy jihat chet tilini o‘qitishga qaratilgan insoniyat madaniyatining bir qismi sifatida til tizimiga ta’sir qiladi. Bu darajada filologizatsiyani amalga oshirishning bir qancha usullari mavjud. Birinchidan, tilni tizim sifatida uning turli yo‘nalishlarda rivojlanishi nuqtai nazaridan ko‘rib chiqish mumkin: tarixiy, grammatik, ijtimoiy va boshqalar. Ikkinchidan, ona tili va yoki boshqa ilgari o‘rganilgan

tillar haqidagi bilimlardan chet tilini o‘qitishda o‘ziga xos yordam sifatida foydalanish mumkin. Uchinchidan, ijtimoiy-madaniy komponent chet tilini o‘rganuvchilarning kommutativ kompetensiyasini shakllantirishda faol ishtirok etishi mumkin. Filologizatsiyaning amaliy ahamiyatiga kelsak, u turli xil matnlardan foydalanishdadir. Shunday qilib, kommunikativ va kognitiv yo‘nalishning uyg’unligi pragmatik kompetentsiyani shakllantirishning samarali modelini yaratadi, deb hisoblaymiz. [6;208]

Har qanday o‘qitish metodikasi asosan qandaydir tizimga ega. Ta’limning, tizimsiz tabiati o‘quvchilarning rivojlanishiga sezilarli darajada to‘sqinlik qiladi, shuningdek, ularning motivatsiyasini pasaytiradi. Shuning uchun biz korpus texnologiyalari asosida pragmatik kompetentsiyani shakllantirish uchun taklif etilayotgan modelda tizimli yondashuvdan foydalanishni majburiy deb hisoblaymiz.

O‘tgan asrning 60-yillarida rus pedagogikasida paydo bo‘lgan tizimli yondashuv o‘qitish metodikasini tashkil qiladi va tuzadi. Tizimli yondashuv tarafdorlaridan biri I.V. Blauberg ushbu yondashuvning tarkibini taklif qildi. [1;142] Olim integratsiyani birinchi elementi sifatida ko‘rib chiqishni taklif qildi. Muallifning fikriga ko‘ra, bu parametr kalit bo‘lib, tizimning ma’lum bir yaxlitligini nazarda tutadi. Integrativlik bilan bir qatorda tizimli yondashuvning boshqa tamoyillari ham ajralib turadi. Iyerarxiya prinsipi tizim elementlarining tizimli rivojlanishi mavjudligini nazarda tutadi. Bu keyingi tamoyilga - tuzilishga olib keladi. Bu tizimni muayyan qoidalarga muvofiq tashkil qilishni o‘z ichiga oladi..

O‘qitishda tizimli yondashuvdan foydalanishning afzalliklarini alohida ta’kidlash kerak. Birinchidan, bu yondashuv modelning strukturaviy elementlari o‘rtasida mustahkam aloqa o‘rnatib, ularni umumiy ta’lim maqsadiga yo‘naltiradi. Ikkinchidan, bir butun bo‘lgan holda, uslubiy model iyerarxik tuzilishga ega, uning elementlari ham o‘z iyerarxiyasi va tashkil etilishiga ega. Uchinchidan, struktura elementlarining o‘zaro bog’liqligi modelning mohiyatiga zarar etkazmasdan, uni o‘qituvchining talablari va ehtiyojlariga moslashtirib, unga tizimli ravishda o‘zgartirishlar kiritish imkonini beradi[7;95].

Shaxsiy-faollik yondashuvi odatda uning nomini tashkil etuvchi ikkita komponentni qo‘llash doirasida ko‘rib chiqiladi. Ulardan birinchisi, shaxsiy, har bir talabani individual shaxs sifatida ko‘rib chiqishni o‘z ichiga oladi - barcha sotsiologik va psixologik o‘zgaruvchilarni hisobga olgan holda bunday yondashuv, albatta, o‘qituvchiga o‘quv jarayonini o‘quvchilarning shaxsiy fazilatlariga mos ravishda qurishga yordam beradi.[2;145]

Ushbu yondashuvlarning barchasi o‘quv jarayonini, shu jumladan uning mazmunini anglashi, o‘quvchilarning individual yoshi, jinsi va psixologik

xususiyatlariga maksimal darajada moslashtirishga qaratilgan. Ikkinchi komponent - bu faoliyat. Uning mohiyati o‘quvchilarning shaxsiy fazilatlarini shakllantirish uchun o‘quv jarayonida ta’lim faoliyatini qo‘llashdan iborat. Bu yondashuv bir qator psixologik-pedagogik tadqiqotlar va nazariyalardan kelib chiqadi. [5;65] Shuni ta’kidlash kerakki, bu yondashuvni qo‘llashda aks ettirish muhim rol o‘ynaydi. Vazifani bajargandan so‘ng, talaba uni amalga oshirish jarayonida nimani o‘rganishga muvaffaq bo‘lganligini tahlil qilishi, shuningdek, yangi bilimlar hajmini anglashi kerak. Shunday qilib, o‘quvchi shaxsini muvaffaqiyatli shakllantirish uchun shaxsiy-faollik yondashuvidan foydalanish zarur.

Yuqoriagi fikrlardan kelib chiqib, talabalarda korpus texnologiyalari asosida pragmatik kompetentsiyani shakllantirishning modeli ishlab chiqildi. Har qanday o‘qitish metodikasi asosan qandaydir tizimga ega. Biz fikrlarimizni tizimli bayon qilish orqali, talabalarda pragmatik kompetensiyani shakllantirishni o’z oldimizga maqsad qilib oldik.

Adabiyotlar:

1. Блауберг И.В. Проблема целостности и системный подход М.: Эдиториал УРСС, 1997. - 450 с.

2. Бондаревская Е.В. Концепции личностно-ориентированного образования и целостная педагогическая теория // Шк. духовности. - 1999. - №5. - С. 41-66.

3. Воскобойников А.Э. Системные исследования: базовые понятия, принципы и методология // Научные труды Московского гуманитарного университета. М.: Издательство Московского гуманитарного университета. - 2013. - № 4. - С. 35-66.

4. Выготский Л.С. Мышление и речь. 5-е изд., испр.- М.: Лабиринт, 1999. - 350 с.

5. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность. М.: Политиздат, 1975. - 130 с

РЕЗЮМЕ

Maqolada talabalarning kreativ korpus texnologiyalari asosida pragmatik kompetentsiyani shakllantirish modeli ishlab chiqilgan. Har xil turdagi modellar mavjudligi ochib berilgan. Bugungi kunda eng ommabop ta’lim modellaridan biri muammoli ta’lim modeli ekanligi bayon qilingan.

РЕЗЮМЕ

В статье разработана модель формирования прагматической компетентности студентов на основе творческих корпусных технологий. Выявлено, что существуют разные типы моделей. Констатируется, что одной из самых популярных на сегодняшний день моделей обучения является проблемно-ориентированная модель обучения.

SUMMARY

In the article, a model of students’ pragmatic competence formation based on creative corpus technologies was developed. It is revealed that there are different types of models. It is stated that one of the most popular education models today is the problem-based education model.

NEFT VA GAZ ISHI ASOSLARI FANI NEGIZIDA TALABALARNING MUHANDISLIK KOMPETENSIYALARINI SHAKLLANTIRISH METODIKASI

Azizova D. G'.
Qarshi muhandislik-iqtisodiyot instituti

Tayanch so'zlar: neft va gaz ishi asoslari, muhandislik, kompetensiyalar, shakllantirish, metodikalar, teorik bilimlar, amaliyot, iltimoslar, mahoratlar, texnik yondashuv, dasturlash, o'zlashtirish, kasblar, rivojlanish, amaliyotda ish bilan tanishish.

Ключевые слова: основы нефти и газа, инжиниринг, компетенции, формирование, методологии, теоретические знания, практика, запросы, навыки, технический подход, программирование, мастерство, профессии, развитие, опыт работы на практике.

Key words: oil and gas fundamentals, engineering, competencies, formation, methodologies, theoretical knowledge, practice, requests, skills, technical approach, programming, mastery, professions, development, work experience in practice.

Kirish. Neft va gaz sanoati, jahon iqtisodiyotining muhim tarmog'idir. Ushbu soha muhandislar uchun katta talabga ega bo'lib, ularning kasbiy kompetensiyalari va bilimlari doimiy ravishda rivojlantirilishi talab qilinadi. Neft va gaz ishi asoslari fani, talabalarning muhandislik kompetensiyalarini shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. Bu maqolada, neft va gaz ishi asoslari fani negizida talabalarning muhandislik kompetensiyalarini shakllantirish metodikasi haqida bahslanadi.

1. Nazariy bilimlarni amaliyotga tadbiq etish

Talabalarning nazariy bilimlari amaliyotga tadbiq etishga tayyor bo'lishi, ularning muhandislik kompetensiyalarini oshirish uchun muhimdir. Bu maqsadda, neft va gaz ishi asoslari fanidan o'qituvchilar quyidagi usullardan foydalanishi mumkin:

– Laboratoriya ishlari va praktikumlar tashkil etish, bu yerda talabalar neft va gaz ishlarining turli bosqichlarida qo'llanadigan uskunalarni va texnikalarini amaliyotda sinab ko'rishi mumkin.
– Ish stajirovkasi tashkil etish, bu yerda talabalar neft va gaz sanoatidagi korxonalar va muassisalar bilan ishlash vaqtida nazariy bilimlarini amaliyotda tadbiq etishi mumkin.

2. Interfaol va guruh ishlari

Interfaol va guruh ishlari orqali talabalar o'zaro hamkorlik qilish va bir-biridan o'rganish imkoniyatiga ega bo'ladi. Bu usul, muhandislik kompetensiyalarini oshirishda muhimdir, chunki neft va gaz sanoatida muhandislar doimiy ravishda bir-biriga bog'liq bo'ladi. Guruh ishlari tashkil etish orqali:

– Talabalar masalalarni birgalikda hal qilish va o'zaro fikr almashish orqali o'zaro hamkorlikni oshirishadi.
– Talabalar bir-birining bilim va tajribasidan foydalanish, shuningdek, yangi muammolarni yechish uchun bir-biriga yordam berish imkoniyatiga ega bo'ladi.

3. Loyihalash va muammosini hal qilish

Neft va gaz ishi asoslari fani negizida talabalar loyihalash va muammosini hal qilish bilan shug'ullanishi, ularning muhandislik kompetensiyalarini oshirishga yordam beradi. Bu maqsadda:

– Talabalar neft va gaz sanoatidagi muammolarni aniqlash va ularni hal qilish uchun loyiha ishlarini amalga oshirishiga ruhsat beriladi.
– Talabalar o'qituvchilar va sanoat ekspertlari bilan ishlash orqali loyiha ishlarini amalga oshirish va muammolarni hal qilish uchun yangi yondashuvlar ishlab chiqish imkoniyatiga ega bo'ladi.

4. Muvaffaqiyatli amaliyotlarni o'rganish

Talabalar, neft va gaz sanoatida muvaffaqiyatli amaliyotlar va texnologiyalarni o'rganish orqali o'z muhandislik kompetensiyalarini oshirishlari mumkin. Bu jarayon quyidagi usullardan iborat bo'ladi:

– O'qituvchilar, talabalarga neft va gaz sanoatidagi muvaffaqiyatli amaliyotlar, texnologiyalar va yangi yondashuvlar haqida ma'lumot berishadi.
– Talabalar, neft va gaz sanoatidagi muvaffaqiyatli amaliyotlar va texnologiyalarni o'rganish uchun seminarlar, konferensiyalar va vebinarlarga qatnashishadi.
– Talabalar, neft va gaz sanoatidagi muvaffaqiyatli amaliyotlar va texnologiyalar haqida o'qituvchilardan va sanoat ekspertlaridan maslahat olishadi.

5. Muntazam qiymatlantirish va qayta ko'rib chiqish

Muhandislik kompetensiyalarini shakllantirishda muhim jihat, talabalarning o'z bilim va ko'nikmalarini muntazam ravishda qiymatlantirish va qayta ko'rib chiqishdir. Bu jarayon quyidagi usullardan iborat bo'ladi:

– O'qituvchilar, talabalarning bilim va ko'nikmalarini tekshirish uchun imtihonlar, testlar va amaliy mashqlar tashkil etishadi.
– Talabalar o'z muhandislik kompetensiyalarini o'zgartirish va takomillashtirish uchun o'qituvchilardan va sanoat ekspertlaridan qayta ko'rib chiqish va maslahat olishadi.

– Talabalar, o’z muhandislik kompetensiyalarini shakllantirishda qanday yaxshilashlari mumkinligini o’rganish uchun o’z o’qish jarayonini muntazam ravishda muhokama qilishadi.

Neft va gaz ishi asoslari faniga oid talabalarning muhandislik kompetensiyalarini shakllantirish metodikasi, aynan bu sohada keng ko’lamli ishlab chiqarishni tashkil qilishga qaratilgan. Bu metodikada quyidagi bosqichlar mavjud:

1. Teorik bilimlarni o’rganish: Talabalar neft va gaz ishi asoslari fanidan nazoratli va tizimli bir kurs o’tishlari kerak. Bu o’quv kursi talabalarga neft va gaz ishi asoslari sohasida kerakli asosiy teorik bilimlarni o’rganishga yordam beradi.

2. Amaliyotni o’rganish: Talabalar neft va gaz ishi asoslari fanidan o’tgan teorik bilimlarni amaliyotda qo’llashlari kerak. Bu bosqichda, talabalar laboratoriya ishlarini bajargan holda, tushunchalarini, umumiy qonuniyatlarni va rivojlanayotgan texnologiyalarni o’rganishadi.

3. Iltimos va mahorat: Talabalar neft va gaz ishi asoslari sohasidagi mahoratlar va iltimoslar haqida tushuntiriladi. Bu bosqichda, talabalar neft va gaz ishi asoslari sohasidagi yangiliklar va iltimoslar haqida ma’lumot olishadi.

4. Texnik yondashuv: Talabalar neft va gaz ishi asoslari sohasidagi texnik yondashuvlarni o’rganishadi. Bu bosqichda, talabalar neft va gaz ishi asoslari sohasidagi yangi texnologiyalar va ularni qo’llash usullarini o’rganishadi.

5. O’zlashtirish: Talabalar o’zlashtirish jarayoniga kiradi. Bu bosqichda, talabalar o’zlashtirishni, o’zlashtirishni nazorat qilishni va neft va gaz ishi asoslari sohasidagi ishlar yuzasidan o’z fikrlarini yozib olishni o’rganishadi.

6. Dasturlash: Talabalar neft va gaz ishi asoslari sohasidagi dasturlashni o’rganishadi. Bu bosqichda, talabalar dasturlash tili va usullarini o’rganishadi va neft va gaz ishi asoslari sohasidagi dasturiy yechimlarni yaratishni o’rgatishadi.

Bundan tashqari, talabalar neft va gaz ishi asoslari sohasida ish bilan tanishishadi va professional kasblarni rivojlantirishga qaratilgan kurslarga qatnashadilar. Bu metodikalar bilan talabalar neft va gaz ishi asoslari sohasidagi muhandislik kompetensiyalarini shakllantirishadi.

Neft va gaz ishi asoslari sohasidagi muhandislik kompetensiyalarini shakllantirish metodikasi talabalarga bir qancha imkoniyatlar yaratadi:

1. Kasblar bo’yicha rivojlanish: Bu metodikada talabalar neft va gaz ishi asoslari sohasida ishlashga tayyorlanishadi. Ushbu sohada kasblar bo’yicha rivojlanishlarini olib borishadi. Bu rivojlanishlar talabalarga yuqori darajada kasblarni o’rganish va ularni amaliyotda qo’llashni o’rgatadi.

2. Amaliyotda ish bilan tanishish: Talabalar laboratoriya ishlari, texnik tajriba va boshqa amaliyotlar orqali neft va gaz ishi asoslari sohasida ish bilan tanishishadi. Bu, talabalarga sohaning amaliyoti haqida yaxshi tushuncha beradi va ularni o’zlashtirishlariga qo’shimcha osonlik yaratadi.

3. Yangiliklarni kuzatish: Bu metodikada talabalar neft va gaz ishi asoslari sohasidagi yangiliklarni kuzatishadi. Ushbu yangiliklar talabalarga sohaning rivojlanishi va qo'shimcha kasblar haqida ma'lumot beradi.

4. Texnik yondashuv: Talabalar neft va gaz ishi asoslari sohasidagi texnik yondashuvlarni o'rganishadi. Bu, ularni sohada yuqori darajada ko'p tajriba bilan ishlashga tayyorlaydi.

5. Dasturlash: Neft va gaz ishi asoslari sohasidagi dasturlashni o'rganish, talabalarga sohaga oid dasturiy yechimlarni yaratish imkoniyatini beradi.

6. O'zlashtirish: Talabalar o'zlashtirish jarayoniga kirishadi. Ushbu jarayonda ular o'z fikrlarini, kasblarini va ko'nikmalarini yozib olishadi. Bu ularning sohada yuqori darajada rivojlanishini ta'minlashga yordam beradi.

Shunday qilib, neft va gaz ishi asoslari sohasidagi muhandislik kompetensiyalarini shakllantirish metodikasi talabalarga yuqori darajada tayyorlanish imkoniyatini beradi va ularni sohada yuqori darajada rivojlanishiga yordam beradi.

Neft va gaz ishi sohasidagi muhandislik kompetensiyalarini o'rganish uchun quyidagi kasblar kerak:

1. Neft va gaz muhandisi: Bu sohada mutaxassislar, neft va gazni yaxshi ta'sir qiluvchi, qulay va ishlovchi usullar bilan ishlab chiqarishga qaratilgan. Neft va gaz muhandislarining vazifalari, sohaning texnik tarqalishini kuzatish, yangi texnologiyalar va usullarni o'rganish, neft va gazni qayta ishlash va transport qilish usullarini rivojlantirish va boshqa ko'rsatmalarni o'z ichiga oladi.

2. Geolog: Geologlar, neft va gaz ishi sohasida yer osti va yer ustidagi qatlam tushunchalarini va neft va gaz maydonlarini topish va ulardan foydalanish usullarini o'rganishadi.

3. Kimyo muhandisi: Kimyo muhandislarining vazifalari, neft va gazni qayta ishlash usullarini rivojlantirish, kimyo zaxiralarni tuzish, neft va gazni transport qilish usullarini tahlil qilish va boshqa ko'rsatmalarni o'z ichiga oladi.

4. Mexanik muhandisi: Mexanik muhandislar neft va gaz tizimlarini tuzish, neft va gazni transport qilish usullarini rivojlantirish, tizimni boshqarish va tizimni ishga tushirish usullarini o'rganishadi.

5. Elektrik muhandisi: Elektrik muhandislarining vazifalari, neft va gaz ishi sohasidagi elektrik tizimlarini tuzish, tizimni boshqarish va tizimni ishga tushirish usullarini o'rganish, elektrikni tahlil qilish va boshqa ko'rsatmalarni o'z ichiga oladi.

6. Informatika muhandisi: Informatika muhandislarining vazifalari, neft va gaz ishi sohasidagi tizimlar va dasturlarni yaratish, tizimni boshqarish va tizimni ishga tushirish usullarini o'rganish, tizimlarni nazorat qilish va boshqa ko'rsatmalarni o'z ichiga oladi.

Shunday qilib, neft va gaz ishi sohasidagi muhandislik kompetensiyalarini o'rganish uchun bir necha kasblar kerak. Bu kasblar o'zaro ko'p ko'rsatkichlari bilan ishlaydi va neft va gazni oqibatli va samarali usullarda ishlab chiqarish va transport qilish uchun kerakli tizimlarni yaratishda katta ahamiyatga ega.

Xulosa. Neft va gaz ishi asoslari fani negizida talabalarning muhandislik kompetensiyalarini shakllantirish metodikasi, nazariy bilimlarni amaliyotga tadbiq etish, interfaol va guruh ishlari, loyihalash va muammosini hal qilish, muvaffaqiyatli amaliyotlarni o'rganish va muntazam qiymatlantirish va qayta ko'rib chiqish kabi usullarni o'z ichiga oladi. Bu usullar orqali, talabalar o'z muhandislik kompetensiyalarini oshirish va neft va gaz sanoatiga a'lo darajada tayyorlangan kadrlar sifatida kirish imkoniyatiga ega bo'ladilar.

Adabiyotlar:

1. M. A. Qadeer. Oil and Gas Engineering: Principles and Practice. 2018. 400 C.
2. Havard Devold. Oil and Gas Production Handbook: An Introduction to Oil and Gas Production. 2016. 360 C.
3. Boyun Guo va William C. Lyons. Petroleum Production Engineering: A Computer-Assisted Approach. 2007. 672 C.
4. Amanat U. Chaudhry. Oil and Gas Well Testing Handbook. 2003. 424 C.
5. Charlotte J. Wright va Rebecca A. Gallun. Fundamentals of Oil and Gas Accounting. 2013. 696 C.
6. Ramesh Singh. Oil and Gas Pipelines: Integrity and Safety Handbook. 2015. 784 C.

РЕЗЮМЕ

Bu maqola «Neft va gaz ishi asoslari» faniga oid talabalarning muhandislik kompetensiyalarini shakllantirish metodikasini o'rganishga bag'ishlangan. Ushbu metodikada talabalar neft va gaz ishi asoslari sohasida kerakli asosiy teorik bilimlarni o'rganish, amaliyotda qo'llash, iltimoslar va mahoratlar haqida tushuntirilish, texnik yondashuvlarni o'rganish, dasturlash va o'zlashtirishni o'rganish kabi bosqichlar mavjud. Bu metodikalar talabalarga neft va gaz ishi sohasidagi kasblar bo'yicha rivojlanish, amaliyotda ish bilan tanishish, yangiliklarni kuzatish, texnik yondashuvlarni o'rganish, dasturlash va o'zlashtirish jarayoniga kirish imkoniyatini beradi.

РЕЗЮМЕ

Данная статья посвящена исследованию методики формирования инженерных компетенций студентов специальности «Основы нефтегазового дела». В этой методике студенты изучают необходимые базовые теоретические знания в области нефтегазовых работ, применяя их на практике, объясняя запросы и навыки, изучая технические подходы, изучая программирование и осваивая. Эти методологии предоставляют студентам доступ к развитию карьеры в нефтегазовой отрасли, практическому опыту работы, отслеживанию инноваций, обучению техническим подходам, программированию и освоению.

SUMMARY

This article is devoted to the study of the methodology of formation of engineering competences of students of Oil and Gas Work Fundamentals. In this methodology, students learn the necessary basic theoretical knowledge in the field of oil and gas work, applying it in practice, explaining about requests and skills, learning technical approaches, learning programming and mastering. These methodologies provide students with access to oil and gas career development, hands-on work experience, innovation tracking, technical approach learning, programming and mastering.

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ УМУМТАЪЛИМ МАКТАБЛАРИДА ТАРИХИЙ-МАДАНИЙ МИЛЛИЙ МЕРОСДАН ФОЙДАЛАНИШ ЙЎНАЛИШЛАРИ ВА МОДЕЛИ

Ҳошимов И.
Қори Ниёзий номидаги Ўзбекистон педагогика фанлари илмий тадқиқот институти доктаранти

Таянч сўзлар: тарихий-маданий миллий мерос, музей, инновацион фаолияти, маданият, тарихий мерос, баркамол инсонни тарбиялаш, маънавий қадриятлар, масъулият.

Ключевые слова. историко-культурное национальное наследие, музей, инновационная деятельность, культура, историческое наследие, воспитание гармоничной личности, духовные ценности, ответственность.

Key words. historical and cultural National Heritage, Museum, innovation activities, culture, historical heritage, upbringing of a harmonious person, spiritual values, responsibility.

Ҳозирги вақтда ҳудудларда тарихий-маданий меросни ўрганиш ва сақлаш билан боғлиқ масалалар, айниқса, долзарб бўлиб қолди. Ўзбекистонда амалга оширилган ижтимоий-маданий жараён туфайли тарихий-маданий хусусиятларига қизиқиш ортди. Бу жараён, шунингдек, сиёсий ва иқтисодий бўлиб, шубҳасиз, ҳудудларнинг ва умуман бутун давлатнинг маданий ҳаётига бевосита тааллуқлидир.

Тарихий-маданий миллий мерос – бу жамиятнинг барча моддий ва маънавий маданий ютуқлари, унинг тарихий тажрибаси, жамоат хотираси арсеналида сақланиб қолган. Тарихий-маданий миллий мерос турли ёшдаги ютуқлардан иборат бўлиб, янги даврларда янги авлодларга ўтади.

Тарихий-маданий миллий меросни сақлаш дастурида маданий муассасалар – музейлар, кутубхоналар ва архивлар муҳим рол ўйнайди. Айнан уларда мамлакатнинг тарихий-маданий миллий мероси жамланган, уларда сақланиб қолган ва тарғиб қилинган. Ушбу маданий қадриятларнинг ҳар бири ноёбдир.

Бугунги кунда бу жараёнда таълим муассасалари ҳам муҳим рол ўйнамоқда. Тарбиявий ишларнинг йўналишларидан бири – бу ўқувчилар, талабаларда ватанпарварлик ва фуқаролик туйғусини шакллантиришдир. Ўз Ватанининг тарихий ва маданий миллий мероси билан танишиш тарихий

билимларни кенгайтириш, аждодлар билан фахрланиш туйғусини ва миллий ўзига хосликни тарбиялашнинг асосий усулларидан биридир.

Президентимиз ўз чиқишларида фуқаролик позициясини мустаҳкамлаш, жамоатчилик фикрини тинглаш ва зиёлиларнинг интеллектуал салоҳиятидан муаммоли масалаларни, шу жумладан. тарихий ва меъморий ёдгорликларни сақлашнинг қийин масалаларини ҳал қилишда фойдаланиш зарурлиги ҳақида тез-тез гапиради.

Тарихий-маданий миллий меросни бутун яхлитлиги ва тўлиқлиги билан сақлаб қолиш зарурати, одамлар унинг намуналарини ўзлаштиргандагина мумкин бўлади. Ўзлаштириш – бу меросни сақлашнинг универсал усули, бунинг натижасида у ўзининг маънавий мавжудлигини ва бошқа вақт ва макон маданиятининг янги шаклида мужассамланиш қобилиятига эга бўлади. Тарихий-маданий миллий меросни ўзлаштириш даражаси ва ундан фойдаланиш жамият ривожланишининг энг муҳим кўрсаткичидир.

Ҳозирги кунда маданият, тарихий мерос, баркамол инсонни тарбиялаш муаммолари ҳақида кўплаб ёзувлар мавжуд. Мактаб ҳар бир инсон ҳаётида муҳим рол ўйнайди. Бу маънавий қадриятларни одамларнинг имкониятлари ва миллий аҳамияти жиҳатидан тарқатишга энг катта ҳисса қўшади. Тарихий ва маданий миллий меросни асраб-авайлашнинг алоҳида аҳамияти ёшларда “кичик Ватан” туйғусини, ўз қишлоғи, шаҳри тақдири учун масъулиятни тарбиялаш, ватанпарварлик ва буюк Ватани билан фахрланиш туйғусини мустаҳкамлашдан иборат.

Одамларнинг маънавий фаолияти хилма-хилдир, ҳар бир киши унинг шакллари ва турларининг кенг танловига эга. Ва инсон қайси қадриятларни афзал кўриши кўп жиҳатдан унинг ўзи нима эканлигига боғлиқ. Билим йўлидан борадиган ўқитувчи узоқ вақт давомида ўқувчилар қалбида қолади. Ота-оналар, танишлар, тенгдошлар билан суҳбатлар шуни кўрсатадики, айнан мактаб ва ўқитувчи ёш авлод учун маънавиятнинг асосий қўриқчилари ва тарқатувчиси ҳисобланади.

“Маданият, Д.С. Лихачевнинг фикрига кўра, биринчи навбатда ахлоқдир ва бизнинг қийин давримизда адабиёт ва санъатнинг вазифаси инсонни ҳаётга ахлоқий, ҳалол муносабатда тарбиялашдир”. Академик ҳаётга бундай муносабатни шакллантиришда мактабда ўқитиладиган ижтимоий фанларга катта аҳамият берилган.

Ватанпарварлик туйғусини тарбиялашда тарих ва адабиётга алоҳида аҳамият берилади, бу нафақат она Ватанга ва унинг тарихий-маданий миллий меросига бўлган муҳаббатни кучайтиради, балки тарихий-маданий ёдгорликларни сақлаб қолиш мумкин бўлмаган билимларни ҳам беради.

Ҳудуднинг тарихий анъаналари ва тарихий-маданий ҳаёти билан танишиш ўқувчилар учун жуда муҳим рол ўйнайди. Ушбу йўналишдаги асосий вазифалардан бири музей педагогикасини ҳал қилишга ёрдам беради, бу илмий билимларнинг фанлараро соҳаси сифатида белгиланади, педагогика, психология, санъат тарихи, музейшунослик чорраҳасида шаклланади, музейларнинг ўқув фаолиятини амалга ошириш вазифалари, тамойиллари, усуллари, шаклларини ўрганади. Музейнинг ўзига хослиги ҳақида гапирганда, биз яна бир бор таъкидлаймизки, тарих ва маданият ҳақиқати билан шахсий алоқа тажрибаси бошқа цивилизация институтлари таъминлай олмайдиган асосий нарсадир.

Мактаб музейи педагогикаси дунёнинг мавжудлигини ва инсоннинг индивидуал ҳаётини тушуниш ғояларига асосланади, ўз нуқтаи назаридан бу доимий ўзгарувчан дунёда инсон қандай бўлиши кераклиги ҳақидаги саволни ҳал қилади. Мактаб билан ҳамкорлик қиладиган ҳар қандай музей ишининг педагогик мақсади – бадиий ва эстетик тарбия тизимида ўқувчининг тарихий-маданий миллий мерос қадриятларига ҳиссий ва шахсий муносабатини шакллантиришдир, бу унга ҳар бир нарсанинг асл нусхалари билан танишиш орқали маданият дунёси ҳақида тушунча беради. Маданият тушунчаси XXI аср бошларида мамлакатимизда юзага келган янги таълим ҳолати музей фаолиятининг вазифалари ва тамойиллари ғоясини объектив равишда ўзгартиради. Томошабинларга монологик таъсир тушунчалари алоқа ёндашуви тушунчасига йўл беради.

В.Г. Ванслованинг таъкидлашича, музей педагогикаси таълим жараёнида бебаҳо ёрдам бериши, инсоннинг ижодий шахс бўлишига ёрдам бериши, энг муҳими моддий эмас, балки инсоний муносабатлар бўлган қадриятлар тизимини шакллантириши мумкин. Унга ўқувчи, маданият соҳасидаги шахс киради.

Бугунги кунда деярли ҳар бир мактабда ўқув жараёнига бемалол мос келадиган музей мавжуд. Тарихий-маданий миллий меросни ўрганиш, сақлаш, электрон маълумотлар базаларини яратиш, тарихий-маданий миллий маданий меросга оид ахборот ресурсларидан фойдаланишни таъминлаш доирасида мактаб музейининг архивлар, оммавий ахборот воситалари билан ўзаро алоқаси ўқувчиларнинг ўтмиш маданияти, уни билиш ва ривожлантириш имкониятларини кенгайтиради. Мактаб музейларининг аҳамияти, айниқса, ҳудуднинг маданий қадриятлари ҳақидаги ноёб маълумотларни сақловчи, ҳудуд ҳақидаги билимларни тўплайдиган ва тарғиб қилувчи марказлар сифатида муҳим ўрин тутади.

Маҳаллий меросни аниқлаш, ўрганиш ва улардан оқилона фойдаланиш бўйича кўплаб ишлар ўлкашунослик ўқувчилари томонидан ўқитувчилари раҳбарлигида амалга оширилади. Кўпинча бу фаолият фаол туризм элементларидан фойдаланиш билан боғлиқ: экскурсиялар, саёҳатлар, илмий экспедициялар.

Ўқувчилар ўз она юртининг ўтмиши ва бугунги кунини ўрганиш, сайр ва экскурсиялар, илмий экспедициялар қилиш орқали унинг тарихий-маданий тарихининг ўзига хослиги, қурол-яроғ ва ватандошларнинг тақдири, уларнинг мамлакат иқтисодиёти ва маданиятига қўшган ҳиссаси ҳақида билиб оладилар. Бу ўқувчиларга ўз она юрти тарихи мамлакат тарихи билан қандай боғлиқлигини, ўлкашунослик ва маданиятнинг айрим воқеа ва ҳодисалари ҳудуд, этник гуруҳ, давлат тарихи ва маданияти билан қандай боғлиқлигини тушунишга ёрдам беради.

Ўқитувчилар раҳбарлигида ўқувчиларни тарихий-маданий миллий меросни сақлаш билан таништиришнинг ёрқин мисолларидан бири қишлоқ аҳоли пунктларининг тарихий, маданий ва маънавий меросини ўрганиш, тиклаш ва тарғиб қилишга қаратилган. Бу борада "Қишлоқ тарихи ва маданияти" тадқиқот лойиҳаси муҳим аҳамиятга эга. Қизиғи шундаки, кўплаб уйларда нафақат архивда, балки музейга ҳам муносиб бўлган оилавий мерос ва фотосуратлар мавжуд. Иш давомида ўқувчилар ўз қишлоғининг тарихи, анъаналари ва урф-одатларини ўрганишади ва тасвирлаб беришади. Иш натижалари сифатида ўқувларнинг ўзлари томонидан тайёрланган тўпламларни нашр этиш мумкин.

Таълим муассасаларининг оммавий ахборот воситалари билан алоқаси ҳам муҳим рол ўйнайди. Бугун улар энг катта аудиторияни тўплайдилар. Айнан оммавий ахборот воситалари ёрдамида биз тарихий-маданий миллий меросга, миллий мулкка айланган фильмларга қўшилишимиз, музейларга ташриф буюришимиз, дунё бўйлаб саёҳат қилишимиз мумкин. Ушбу ҳамкорликда ўқитувчининг асосий вазифаси оммавий ахборот воситалари томонидан тақдим этиладиган маълумотларни танлашда талабчан бўлишдир.

Ва, албатта, ўқитувчи ўқувчиларнинг тарихий-маданий миллий меросни ўзлаштиришга бўлган эҳтиёжини рўёбга чиқариши мумкин бўлган асосий нарса бу дарсдир. Дарслар, адабиёт, ижтимоий тадқиқотлар ўқувчиларни турли даврлардаги инсоний муносабатлар дунёси билан таништиради. Бу нафақат ўқувчиларнинг миллий маданиятимизнинг келиб чиқиши ҳақидаги фикрларини чуқурлаштиради, балки уларнинг дунёқарашини кенгайтиради, янги нарсаларни излашга доимий қизиқишни шакллантиради ва шу

билан ижодий фикрлашининг ривожланишига ҳисса қўшади. Зеро, биз ҳар қандай ҳолатда ҳам ўз авлодларимиз, инсоният учун мамлакатнинг тарихий-маданий миллий маданий меросини, унинг миллий ўзига хослигини сақлаб қолишимиз ва авлодлар алоқасини таъминлашимиз керак.

Тарихий-маданий миллий меросни муҳофаза қилиш соҳасида кўплаб муаммолар мавжуд. Бунга тарихий обидалар ва музей мажмуаларидан суистеъмол қилиш, тарихий-маданий миллий мерос объектлари ҳудудида иморат қуриш, ҳудудларнинг тарихий марказларининг кўринишини ўзгартириш, маҳаллий ҳокимият органларининг келишуви билан ҳар қандай баҳона билан музей, архив, кутубхоналарни кўчириш киради.

Давлат маданият ва унинг қадриятлари олдидаги мажбуриятларини бажара олмаган шароитда таълимнинг роли беқиёс даражада ошади. Ёдгорликларни каталоглаштириш ва тиклашда мактаб ўқувчилари ва талабаларнинг ёрдами бебаҳо бўлиши мумкин. Мамлакатнинг буюк тарихига тегиш, шубҳасиз, уларнинг қонуний ғурурига сабаб бўлади ва олимлар, археологлар, тарихчилар, реставраторлар билан биргаликдаги ишларнинг тарбиявий аҳамиятини ортиқча баҳолаш қийин.

Оммавий маданият ғоясини С.Н. Рерих ва Д.С. Лихачев ҳимоя қилдилар. “Фақат бутун жамият маданият учун ҳамма нарсани қила олади, чунки у ҳокимиятдагилар эмас, балки унинг ташувчиси, у ҳукумат амалдорлари эмас, балки маданиятни ҳимоя қилишни ташкил қилиши мумкин”, дейди академик Л.В. Шапошникова. Маданиятнинг ўзи эркин ижод макони бўлиб, ижтимоий ва халқ илдизларига эга. Маданият жамият томонидан ва жамият учун яратилган”.

Мактабнинг музейлар, архивлар билан ўқув жараёнидаги ўзаро алоқаси ўқувчиларнинг бадиий-эстетик, ахлоқий, ватанпарварлик тарбияси ва қидирув-тадқиқот фаолиятига ёрдам беради. Бу ўқувчиларга ўз она юрти тарихини, шу жумладан, ватандошларининг маданий меросини ўрганиш имкониятини беради. Бундан ташқари, музейлар ўқувчиларнинг бўш вақтларини маданий ўтказиш, ўқувчиларнинг қизиқарли одамлар билан танишишини тарғиб қилиш имконини беради.

Инсониятнинг тарихий-маданий миллий меросини сақлашда музейларнинг ролини ортиқча баҳолаш қийин. Уларнинг коллекцияларида бебаҳо тарих, маданият ва санъат ёдгорликлари мавжуд. Музейлар ижтимоий хотирани сақловчилардир, улар бизга ўтмишни ўрганиш, ҳозирги кун ҳақида ўйлаш ва келажакка қараш имкониятини беради. Музей коллекцияларининг улкан маданий салоҳияти таълим ва тарбия учун катта имкониятларни ўз

ичига олади. Бугунги кунда музей нафақат маданий, балки таълим маконига ҳам айланиб бормоқда.

Музейлар фаолиятининг энг муҳим йўналишларидан бири – бу музей педагогикаси. Музей педагогикаси таълим, фан ва маданият соҳаларини қамраб олган интеграция жараёнларининг табиий натижаси, шунингдек, дунёнинг турли мамлакатларидаги музейларнинг маданий-маърифий фаолиятининг ривожланиши сифатида вужудга келади. Музей педагогикаси – бу музей ходими ва музей ўқитувчисининг саъй-ҳаракатларини бирлаштирган илмий-услубий интизом ва амалий фаолиятни ўз ичига олган интеграл соҳа. Музей педагогикаси фанлараро характерга эга бўлиб, у музейшунослик, санъат тарихи, тарих, психология, ўлкашунослик каби фанлар билан чамбарчас боғлиқ бўлиб, музей коллекциясига асосланган маданият ва санъат ривожланишининг сифат жиҳатидан янги босқичини таклиф этади. Музей педагогикасини инновацион педагогик технология деб ҳисоблаш мумкин.

Музей педагогикаси шахсни ягона таълим жараёнида маънавий-ахлоқий, фуқаролик-ватанпарварлик, тарихий ва ўлкашунослик таълими амалиётида тобора кўпроқ талаб қилинмоқда. Музей ва мактаб ҳамкорлигига йўналтирилган таълимни гуманитар янгилаш истаги XXI асрнинг янги таълим парадигмасининг асосини ташкил этади.

Музей педагогикасининг долзарблиги ўқув ишларини музей фаолияти билан бирлаштириш орқали ўқувчиларнинг узлуксиз мактаб таълимини амалга оширишнинг ҳозирги босқичида алоҳида аҳамиятга эга еканлиги билан белгиланади. Музей педагогикаси илмий билимлар соҳаси сифатида ўтмишни ҳозирги ва келажак билан боғлайди, дунёга инсоният тўплаган энг яхши нарсаларни тақдим этади.

Музей педагогикасининг мақсади ўқувчини музейнинг турли фаолиятига қўшиш орқали унинг эркин, ижодий, ташаббускор шахсини ривожлантириш учун шароит яратишдир.

Музей педагогикасининг инновацион фаолияти вазифалари қуйидагилардан иборат:

- музей педагогикаси билан танишиш орқали таълим соҳасини кенгайтириш;
- ижодий шахсни ривожлантиришни уйғунлаштириш;
- анъаналарни асраб-авайлаш, асл маънавий қадриятларга қайтиш; она юртга ва унинг равнақи ҳақида қайғурадиган одамларга муҳаббатни тарбиялаш;

- янги музей аудиториясини яратиш; музейнинг таъсир майдонини кенгайтириш;
- ўз-ўзини англашни шакллантириш, фаол ҳаётий позицияни шакллантириш, ташқи дунёга муваффақиятли мослашиш қобилияти;
- ижодий ва ташкилий қобилиятларни ривожлантириш, уларнинг мойиллиги ва қизиқишларига мувофиқ амалга ошириш, ўзига хос шахсиятини очиб бериш имкониятини беради;
- музей амалиёти материаллари асосида ўқувчилар ва катталар биргаликдаги фаолиятини шакллантириш;
- музей ўқитувчисининг касбий малакасини шакллантириш, янги турдаги ўқув машғулотларини ўзлаштириш;
- музей педагогикасининг таълим натижаларини баҳолаш мезонлари ва механизмлари тизимини шакллантириш.

Музей педагогикасининг илмий аҳамияти қуйидагиларни ташкил этади:

- назарий асосни ишлаб чиқиш ва асосий таълимни музей фаолияти билан бирлаштиришда ижтимоийлаштирувчи функцияни амалга ошириш учун педагогик шарт-шароитлар тўпламини аниқлаш;
- ўқувчи-музейшунос моделини назарий асослаш ва текшириш, қуйидаги фаолият типологиясини аниқлаш: гидлар, мухбирлар, журналистлар, музейшунослар, тадқиқотчилар, фотосуратчилар;
- замонавий музей асосида ўқувчиларнинг мактаб ва оилавий тарбияси ўртасидаги боғлиқликни аниқлаш.

Музей педагогикасининг амалий аҳамияти эса қуйидаги вазифаларни амалга оширишдан иборат:

– ижтимоий-педагогик функцияни амалга оширишга қаратилган интеграциялашган мактаб ўқув дастурлари мажмуасини яратиш;
– дарсликлар, услубий тавсиялар, сценарийлар, дидактик материаллар, технологик хариталар, амалий машғулотлар учун маршрут варақалари, мактаб ўқувчиларининг мустақил ишлари ва бошқаларни ишлаб чиқиш;
– хотира албомларини яратиш.

“Мактаб – музей – мактаб” узлуксиз таълим тизимининг фаолияти ҳақида ҳам гапириш мумкин.

Ўқитувчилар ўқувчининг эркин, ижодий, ташаббускор шахсини ривожлантириш учун махсус музей-маърифий, маданий дастурларни, экскурсия ва кўргазма ишларини, синов музейининг педагогик технологияларини амалга оширадиган махсус ўқув майдонини яратиши керак. Бунинг учун қуйидагиларни режалаштириш мумкин:

- музей алоқасининг янги шаклларини, ноанъанавий дарс шаклларини синовдан ўтказиш;
- ёш авлодни ўқитиш ва тарбиялашнинг комплекс воситаси сифатида музей негизида ўлкашунослик ишларини ташкил этиш;
- ижтимоий-педагогик функцияни амалга оширишга йўналтирилган интеграциялашган мактаб ўқув дастурлари, факультатив курслар мажмуасини яратиш;
- рақамли технологияларидан фойдаланиш, ўлкашунослик материалларини яратиш орқали услубий соҳани кенгайтириш;
- психологик-педагогик методлардан фойдаланиш орқали музей педагогикасининг тарихий-маданий миллий меросга қадрият муносабатини шакллантиришга таъсирининг самарадорлигини текшириш.

Музей педагогикаси, умуман, педагогика шахсий таълим ва ривожланиш вазифаларига қаратилган. Музей-педагогик жараён – бу педагогик тоифалар (тарбия, ривожланиш, таълим, ўқитиш) билан белгиланадиган таркибий қисмларнинг ягона ва динамик тизими. Музей педагогикаси бир хил тушунча ва тоифалар билан ишлайди ва умумий педагогика билан бир хил қонунларга бўйсунади. Шунинг учун музей педагогикасининг шакллари, усуллари, тамойиллари ва воситаларини ҳисобга олган ҳолда музей педагогикаси технологияларини ажратиб кўрсатиш мумкин. Ҳар қандай ўқув технологияси асосий услубий талабларга жавоб бериши керак, масалан: концептуаллик, изчиллик, бошқариш, самарадорлик, такрорланувчанлик.

Фаолиятнинг самарадорлик кўрсаткичлари қуйидагилар бўлади:

– лойиҳани амалга оширишда иштирок этган ўқувчилар ва ўқитувчилар сони;
– инновацион иш иштирокчиларининг кўрсатилаётган хизматлар сифатидан қониқиш даражаси;
– бошқа таълим муассасалари орасида тажрибанинг тарқалиши;
– ўқувчиларнинг таълим даражаси, уларнинг умумий маданияти, хабардорлиги, рақобатбардошлиги, психологик барқарорлиги сезиларли даражада ошиши;
– янги технологиялар, усуллар, воситаларни яратиш ва ривожлантириш.

Технология ва методологияни фарқлаш муаммоси ҳали ҳам мунозарали. Баъзи олимлар технологияни методологияни амалга ошириш шакли деб ҳисоблашади, бошқалари технология тушунчаси методологиядан кенгроқ деб ҳисоблашади. В.И. Загвязинскийга кўра, технология ҳам, методология ҳам тизимли, аммо идеал технология мақсадга олиб келиши кафолатланган қатъий белгиланган рецептлар тизимига эга. Бошқа томондан, методология

назарий қоидаларни амалга ошириш усулларининг хилма-хиллигини, ўзгарувчанлигини таъминлайди ва шунинг учун мақсадга эришиш кафолатини англатмайди, яъни ҳатто идеал техника ҳам юқори инструменталликка эга эмас.

Замонавий музей педагогикаси турли шакл, усул ва технологиялардан фойдаланади. М.Ю. Юхневич музейнинг маданий-маърифий фаолиятининг қуйидаги ўнта асосий шаклига ишора қилади: экскурсия, маъруза, маслаҳат, илмий ўқишлар (конференциялар, сессиялар, учрашувлар), клуб (тўгарак, студия), танлов (олимпиада, викторина), қизиқарли одам билан учрашув, концерт (адабий кеча, театрлаштирилган томоша, кино намойиши), байрам, тарихий ўйин.

Замонавий музейнинг ўқув фаолияти уч жиҳатдан – когнитив, ижодий ва ижтимоий жиҳатдан кўриб чиқилиши керак. Уларнинг ҳар бири бошқалар билан яқин алоқада бўлиб, ушбу соҳадаги музей ишларининг маълум мазмунини акс эттиради.

Когнитив жиҳат. “Когнитив” тушунчаси “билим” тушунчасига асосланади, унинг мазмунини аниқлаш қадимги давр фалсафаси ва фани учун асосий муаммо ҳисобланади. Мисол тариқасида биз қадимги файласуфларга мурожаат қиламиз. Шундай қилиб, Афлотун билимни қарама-қарши “фикр” орқали тавсифлади ва Аристотел уни “маҳорат”, яъни ҳунармандчилик, тил, маросим ва ҳ.к.ларни билиш сифатида ифодалайди.

Инсоннинг ҳиссий соҳасини уйғотиш (ёки фаоллаштириш) ва ақлни ривожлантириш, бу унинг шахсий ўсиши учун шартдир, чунки инсон унда ўзини танийди. Шундай қилиб, музейда олинган билимларнинг табиати, илмий ва бадиий таркибий қисмларнинг ички бирлигига асосланиб, музейни ҳаётни тушуниш мактаби деб аташга имкон беради.

Назарий билимларни фиксация қилиш ва кейинчалик таржима қилиш шакли илмий конференциялар ва семинарлар, босма нашрлар бўлиб, улар орасида музей фаолияти тушунчалари ва методологиясини акс эттирувчи музей коллекциялари каталоглари ва илмий-услубий ишлар тўпламлари алоҳида ўрин тутади. Шундай қилиб, назарий билимлар амалий фаолият натижаларини таҳлил қилиш асосида шаклланади ва матнларда мустаҳкамланиб, тушунчалар, қонунлар, назариялар ва мақолалар шаклида мавжуд бўлади.

Ижодкорлик психологик тадқиқот субъектлари тўплами сифатида ҳам тушунилади, унда қуйидаги калит сўзлар бор: иқтидор, фантазия, фантастика, ўзига хослик, сезги, ижодий тасаввур, илҳом ва бошқалар. Илмий ва

бадиий ижод унинг натижаларининг мижози ва истеъмолчиси бўлган ижтимоий-маданий муҳитда содир бўлади.

Ижтимоий жиҳат. Музей атроф-муҳитнинг бир қисмидир ва инсонни ёшлигидан ижтимоийлаштиришда фаол иштирок этади, унинг атрофидаги дунё ҳақидаги тасаввурини кенгайтиради. Атрофдаги дунё ва жамият билан танишиш унинг муҳитида ҳиссий тажриба, билим, кўникма ва қадриятларни авлоддан авлодга ўтказиш жараёнида содир бўлади. Бу жараён узлуксиз таълим концепциясига мос келади, чунки унинг таълим натижаси ижтимоий-маданий тажрибани ўз муносабатларига, қадриятларига, йўналишларига, ижтимоий меъёрларни, ролларни ўзлаштиришга ва ҳ.к.ларга айлантиришдир.

Музей дарслари методологиясида турли шакл ва турлар ажратилади: экскурсия, спектакл, концерт, мастер-класс.

Гуруҳли шакллар синтез технологиясидан фойдаланиш белгилари ва бажарилган ҳаракатларнинг кўплиги бўйича гуруҳланган: экскурсия ва маъруза цикллари, тўгарак, студия, курслар, фестивал, музей байрами, музей аксиялари клуби, кечалар. Музейдаги дарсларнинг анъанавий шакли экскурсия бўлиб, ҳозирда улар ноанъанавий дарслар билан алмаштирилади ва бирлаштирилади, интерактив дарслар ўтказилади, замонавий технологиялар қўлланилади.

Музей дарслари мавзуга мос келадиган материалнинг мазмуни шарти билан мактаб дарслари билан тенглаштирилиши мумкин. Музей педагогикасида ҳам қўлланилиши мумкин бўлган дарснинг ноанъанавий моделларига қуйидагилар киради:

– фанлараро алоқаларга асосланган интеграциялашган дарслар;
– мусобақалар ва ўйинлар, танловлар, турнирлар, эстафета пойгалари, викториналар кўринишидаги дарслар;
– жамоат амалиётида маълум бўлган иш шакллари, жанрлари ва усулларига асосланган дарслар: тадқиқот, ихтиро, бирламчи манбаларни таҳлил қилиш, шарҳ, ақлий ҳужум, репортаж;
– ноанъанавий ташкил этиш ва ўқув материалини тақдим этишга асосланган дарслар: донолик дарси, жасорат дарси, севги дарси, тақдимот дарси.

Амалиёт шуни кўрсатадики, дарсларни қуришда ўқувчиларнинг ёш хусусиятларини ҳисобга олиш керак. 9-13 ёшдаги ўқувчилар билан музей фаолиятини амалга ошириш учун асос уларнинг психологик хусусиятлари ҳисобланади. Вазиятни идрок этиш ва фикрлаш туфайли улар музей экспонатларини ва музейнинг ўзини маълум бир муҳитга кириш деб билишади.

Дарсда ўқитувчи пантомима элементларидан ҳам фойдаланиши мумкин, унинг давомида у инсон характерининг турли хусусиятларининг юз ифодалари тасвиридан ва ўзи ёқтирган расм ёки ҳайкалнинг ҳаракати тасвиридан фойдаланиши мумкин. Ўқитувчи билан биргаликда ўқувчилар архитектура элементларини, интерьер буюмлари ва қисмларини мусиқа остида ўрганадилар. Масалан, “ёритилган қандил табассум ва очиқ қўллар билан тасвирланган”, “сарой эшикларида бирга турган ёки бир-биридан ажралиб турадиган иккита ўқувчи тасвирланган”, “камин тасвири учун ўқувчилар ёнаётган оловни қўллари билан кўпайтирадилар”. Музейдаги асосий қоида –бир жойда узоқ вақт турмаслик ва ҳаракатда ўқиш.

Адабиётлар:

1. “Маданий мерос объектларини муҳофаза қилиш ва улардан фойдаланиш тўғрисида”ги Қонун. www.lex.uz

2. “Музейлар тўғрисида”ги Қонун. www.lex.uz

3. Ботякова, О. А. Музей этнографического профиля в контексте образования и культуры России: дис. ... канд. культурологии: 24.00.03/ Ботякова Ольга Анатольевна. – СПб., 2007. – 104 с.

4. Копсергенова, А. А. Культурное наследие: философские аспекты анализа: дис. … канд. филос. наук: 09.00.13/ Копсергенова Анна Адемировна. – Ставрополь, 2008. –184 с.

5. Кальницкая, Е. Я. Новые пути музеефикации памятника архитектуры: Михайловский замок / Е. Я. Кальницкая // Известия РГПУ им. А.И. Герцена. – 2008. – № 75. – С. 57.

6. Каулен, М. Е. Музеефикация историко-культурного наследия России / М. Е. Каулен. – М., 2012. – 126 с.

7. Квартальнов, В.А. Биосфера и туризм: глобальное взаимодействие и экология, география научного исследования территорий туристского назначения, культура мира, системы туристских миграций, педагогика, социология и стратегия управления: В 5 т./Рос. междунар. акад. туризма, Междунар. каф. ЮНЕСКО по культур. туризму в целях мира и развития / В. А. Квартальнов. – М.: Наука, 2002. – 205 с.

8. Курьянова, Т. С. Музей и нематериальное культурное наследие / Т. С. Курьянова // Вестник Томского государственного университета. – 2012. – №361. – С. 142.

РЕЗЮМЕ

Мақолада тарихий-маданий миллий меросини сақлашда музейларнинг роли ва музейлар фаолиятининг энг муҳим йўналишларидан бири – бу музей педагогикаси ёритилган. Шунингдек, музей педагогикасининг инновацион фаолияти вазифалари айтиб ўтилган.

РЕЗЮМЕ

В статье рассматривается роль музеев в сохранении своего историко-культурного национального наследия и одно из важнейших направлений музейной деятельности – музейная педагогика. Также упоминаются задачи инновационной деятельности музейной педагогики.

SUMMARY

The article covers the role of museums in the preservation of their historical-cultural national heritage and one of the most important areas of museum activity – Museum pedagogy. The tasks of the innovative activities of museum pedagogy are also mentioned.

BO‘LAJAK O‘QITUVCHILARDA KASBIY KARYERANI LOYIHALASHTIRISH KO’NIKMASINI RIVOJLANTIRISH ILMIY-METODIK KUZATUVNING PEDAGOGIK XUSUSIYATLARI

Djalolova S. X.
SamDU Maktabgacha va boshlang’ich ta’lim fakulteti,
fakultetlararo pedagogika kafedrasi, tayanch doktoranti

Tayanch so’zlar: kasbiy martaba, kasbiy rivojlanish, bo’lajak o’qituvchining kasbiy rivojlanish modeli, kasbiy rivojlanish tamoyillari, prinsiplari.

Ключевые слова: профессиональная карьера, профессиональное развитие, модель профессионального развития будущего педагога, принципы, принципы профессионального развития.

Key words: professional career, professional development, professional development model of the future teacher, principles of professional development.

Kirish. Uzluksiz pedagogik ta’lim jarayonida o’qituvchining kasbi bo’lish muammosiga qiziqish jamiyatning barcha asosiy sohalarini isloh qilish bilan bog’liq bo’lib, bu ko’plab jarayonlar va hodisalarga munosabatning o’zgarishiga olib keldi. Hali ham ko’rinmas ularning salbiy idroki tufayli yoki ahamiyatlilikning past darajasi. Zamonaviy martaba g’oyasi so’nggi paytlarda mahalliy nazariyada hukmronlik qilgan yondashuvlardan sezilarli darajada farq qiladi va o’qituvchilarni o’qitish amaliyoti, ilgari ta’lim muhitida nima bo’lgan karerizm bilan aniqlangan, endi jamiyatda o’qituvchining yuksaklikka yo’naltirilgan rivojlanishining muhim ko’rsatkichidir, uning professional shakllanishi malaka, kasbiy mahorat darajasini oshirish. Bugungi kunda martaba nafaqat targ’ib qiluvchi faoliyatdir xizmatda, professional muvaffaqiyat, va «muvozanatli nisbat, insonning ichki rivojlanishi va uning tashqi harakati jarayonlarining o’zaro ta’siri ijtimoiy makonni rivojlantirish” [4,135b].

Asosiy qism. Rivojlanishning o’ziga xos xususiyatlariga yangi qarash o’qituvchining martaba haqida unga dinamik o’tish sifatida ma’lum martaba davrlari, har biri ularning malaka oshirish mini-bosqichlaridan iborat va uzluksiz o’quv jarayoni bilan birga keladi. Shunga asoslanib, protsessual mohiyat o‘qituvchilik kasbini ko‘rish mumkin bo’lgan uch jihat:

- ► shaxsiy
- ► ijtimoiy va
- ► tashkiliy

Shaxsiy jihat ushbu hodisani nuqtai nazardan ko'rib chiqishni o'z ichiga oladi. Shaxsiyat, ko'rish xususiyatlarini ochib beradi uning figurasi sifatida martaba, bu bilan bog'liq bo'lib, martaba jarayonining tabiatiga sub'ektiv baho berish, martaba rivojlanishining oraliq natijalari. Bunday holda, martaba o'z ishi haqida sub'ektiv ongli hukmdir kelajak, o'zini namoyon qilish va ishdan qoniqishning kutilgan usullari haqida.

Ijtimoiy jihat orqali ifodalanadi martaba istiqboli jamiyat. Birinchidan, u ishlab chiqilgan martaba rivojlanish jarayoni marshrutlar, u yoki bu balandlikka erishishning tasdiqlangan usullari kasbiy faoliyat sohasi, jamoat hayotining ba'zi sohalari. Ikkinchidan, bu yo'llar bo'ylab harakatning tabiati haqida yaxshi tasdiqlangan g'oyalar, tezlik, tezkorlik bilan bog'liq, martaba traektoriyasi, qo'llaniladigan usullar va usullar bilan.

Tashkiliy jihat mansabni maqsadli rasmiy va kasbiy o'sish, progressiv ko'tarilish sifatida tushunishni ta'minlaydinarvon, malaka imkoniyatlari va ish haqining o'zgarishi. Bu yondashuvlar aniqlash imkonini beradi o'qituvchining kasbiy faoliyati nafaqat maqsadli va izchil jarayon sifatida kasbiy rivojlanish, obro'ning o'sishi, ijtimoiy, iqtisodiy, ma'naviy sohalardagi mavqei, ifodalangan ierarxiya, malaka zinapoyasida yuqoriga ko'tarilish professional muhitda obro'-e'tibor, balki yaxlit tasvirni yaratish jarayoni sifatida o'zlarini malakali mutaxassis sifatida ko'rishdir.

Afsuski, uzluksiz pedagogik ta'limning zamonaviy tizimi O'qituvchi martaba o'sishi uchun imkoniyatlar yaratmaydi, chunki u:

- √ kasb-hunar ta'limining maqsadli tizimi mavjud emas kasbiy rivojlanishning turli bosqichlari;
- √ yetarlicha ishlab chiqilmagan tizim ta'lim muassasalarida kadrlar siyosati;
- √ turli malaka darajasidagi pedagog xodimlarning qurilish jarayonida individual ta'lim traektoriyasini tanlash huquqi uning barcha bosqichlarida martaba va xavfsizlik;
- √ diagnostika va tanlov o'tkazilmaydi iqtidorli o'qituvchilar kurs uchun ta'lim sohasida yetakchi kadrlar zaxirasi;
- √ integratsiyalashgan tizim mavjud emas o'qituvchining kasbiy faoliyati jarayonida kasbiy faoliyatining shakllanishiga hamrohlik qiladigan rivojlanish.

Kasbiy rivojlanish murakkab va inson hayotining muhim davrini qamrab olgan uzoq jarayon. Psixologik va pedagogik adabiyotlarda kasbiy rivojlanishning to'rtta asosiy bosqichi ajratiladi:

1.rasm

1.rasm. Kasbiy rivojlanishning to'rtta asosiy bosqichi

Albatta, eng muhimi o'qituvchining kasbiy faoliyatining uzluksizligini ta'minlash bosqichi hisoblanadi kasbiy ta'lim: tezroq nima haqida o'ylay boshlaydi u istaydi va kelajagidan nimani kutadi kasbiy faoliyat, uning kasbiy va martaba o'sishi jarayoni qanchalik muvaffaqiyatli bo'ladi. Biroq, kasbiy faoliyatni o'rganishga zamonaviy tushunchalar va yondashuvlar martaba buning ahamiyatini kam baholaydi bosqich. Kasbiy faoliyat va kasbiy o'zini o'zi takomillashtirish jarayonida martaba rivojlanishini tahlil qilishga ustunlik beriladi.

Bizningcha, Mansab o'sishi, birinchi navbatda, kasbiy tayyorgarlik bilan bog'liq, shuning uchun unda talabaning kasbga yo'naltirilgan rivojlanishi qanday aniq amalga oshirilganligi, ularning qobiliyatlari va tanlangan mutaxassislik imkoniyatlarining muvofiqligi to'g'risida xabardorlik mavjud, kelajakdagi kasbiy faoliyati rejalashtirilgan. Bu Ichida davri shakllantirilmoqda muvaffaqiyatli rivojlanish uchun zarur bo'lgan shaxsiy va professional fazilatlar martaba: xarakter xususiyatlari, qobiliyatlari, axloqiy pozitsiya, kasbga tayyorlik, kasbga yo'naltirilganlik, martaba kompetensiyalar.

Kasbiy ta'limni kasbiy martaba rivojlanishining boshlang'ich bosqichi sifatida belgilash ma'lum akmeologik sharoitlarni yaratishni talab qiladi.

Biz taklif qilgan variant protsessual-mazmun modeli quyidagi strukturani ifodalaydigan elementlar:

- o'qituvchining karerasini shakllantirishning asosiy tamoyillarini ishlab chiqish kasbiy tayyorgarlik bosqichi;

- bo'lajak o'qituvchining muvaffaqiyatli martaba rivojlanishiga yordam beradigan tizimni shakllantiruvchi omillarning dastlabki diagnostikasi;
- maqsadli rejalashtirish martaba, martaba dasturlarini ishlab chiqish;
- martaba shakllantirish dizayni universitet muhiti;
- universitetda ta'lim olish davrida talabaning kasbiy martaba shakllanishini monitoring qilish.

Modelning barcha komponentlari bir-biriga bog'langan o'zaro va ierarxiyaga ega struktura, mantiq, ketma-ketlik. Umumiy boshlanish nuqtasi sifatida, mazmuni va faoliyati uchun asosiy talablarni ifodalaydi Ishlab chiqilgan model quyidagi printsiplarga asoslanadi:

- xilma-xillik tamoyili;
- universitetning o'quv jarayonida foydalanish turli martaba shakllantirish shakllari va o`qitish usullari, pedagogik turlari kelajakdagi o'qituvchining martaba o'sishiga hissa qo'shadigan faoliyat, ko'plik sub'ektlarning qiymat-semantik pozitsiyalari kasbiy martaba;
- ochiqlik tamoyili – adekvat jamiyat ta'sirini idrok etish va ularga o'ziga xos o'zgarishlar bilan munosabatda bo'lish, tuzilishga doimiy qo'shilish yangi elementlarning ta'lim jarayoni;
- yangi faoliyat, yangi munosabatlar, kasb-hunar ta'limining yangi mazmuni va boshqalar;
- madaniy-ma'rifiy rezonans printsipi;
- mansab maqsadlarining kontseptualligi va umumiy ahamiyatiga tayanish;
- ularning o'sishiga ta'siri etuvchi ijtimoiy guruhlar, jamoalar; mavjud madaniy an'analarni rivojlantirish va yangi shaxsiy va jamoat qadriyatlari, rag'batlantirish martaba o'sishi;
- bir-birini to'ldirish tamoyili - martaba rivojlanishining turli va hatto qarama-qarshi tendentsiyalarini loyihalash - o'qituvchining ta'minlash istagi ularning martaba rivojlanishi va shu bilan birga barqarorlikni saqlab qolish; har bir kishi uchun martaba professionallashuvi va shu bilan birga o'z martaba traektoriyasini rivojlantirish imkoniyatini taqdim etish,o'sishi va boshqalar;
- muvozanatsizlik printsipi – martaba bo'lish - chiziqli bo'lmagan jarayon, ya'ni kichik ta'sirdan eng katta sezgirlik holatiga o'tish, bu erda uning ta'sirga javobi nochiziqli ravishda unga bog'liq;
- parametrik nazorat printsipi - martaba rivojlanishini boshqarish sharoitlar yaratish orqali o'qituvchining martaba o'sishi yo'nalishini tanlashni boshqarish imkonini beruvchi ushbu jarayonni ta'minlash.

Ushbu tamoyillarga asoslanib, bo`lajak o`qituvchining kasbiy faoliyatiga aylanish jarayonini refleksiv qilish, aniqlash uni eng muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun zarur shart-sharoitlar, amalga oshirish har qanday ierarxik darajadagi boshqaruv va shu bilan talabaning shaxsiy va martaba o'sishiga intilishini rag'batlantiradi. Diagnostikani boshlash quyidagilarni o'z ichiga oladi birgalikda aniqlaydigan zaruriy vakolatlarni aniqlash uchun diagnostika vositalarini ishlab chiqish o'qituvchining kasbiy malakasi, bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy tayyorgarlik darajasi va olingan ma'lumotlar asosida individual akmeogramma tuzishdan iboratdir.

Karyera tayyorligi taxmin qilinadi pedagog mansabni rejalashtirish va qurishga qaratilgan shaxsiyat ifodasi, shu jumladan, uning e'tiqodi, qarashlari, motivlari, his-tuyg'ulari, munosabati, munosabati muvaffaqiyatni ta'minlaydigan xatti-harakatlar martaba qurish va shaxsning kutganlarini martaba muhiti kutganlariga moslashtirish" [3,9]. Kasbiy tayyorgarlik o'qituvchilik kasbiga motivatsiyaning shakllanish darajasi, mavjudligi bilan belgilanadi mavjud pedagogik qobiliyatlar va ularning muvaffaqiyatli professional o'zini o'zi anglash uchun zarur bo'lgan vakolatlar bilan o'zaro bog'liqligi, shaxsiy ijobiy va salbiy ma'lumotlar to'plami martaba muvaffaqiyatiga ta'sir qiluvchi fazilatlar, o'z martaba bo'yicha talabaning umidlari, kelajakdagi professional martaba uchun maqsadlarni loyihalash qobiliyati.

Diagnostika vositasi sifatida «Karera motivatsiyasi» so'rovnomasidan foydalanish mumkin (usul A. Noe, R. Noe), aniqlash imkonini beradi martaba sezgi rivojlanish darajasi, martaba ishtiroki, martaba barqarorligi; test «Kasbiy soha afzalliklar» - Yovaishi so'rovnomasining o'zgartirilgan versiyasi bo'lib, u turli xil moyillikni baholash uchun mo'ljallangan kasbiy faoliyat sohalari (san'at, texnik qiziqishlar, bilan ishlash odamlar, aqliy mehnat, jismoniy mehnat, moddiy ne'matlarni ishlab chiqarish va iste'mol qilish); proektiv test «Doiralar va satrlar «(E. A. Mogilevkin), martabaga munosabatni tavsiflovchi. Taxmin qilish professional ahamiyatga ega bo'lgan kompetentsiyalarning mavjudligi xodimlarni baholashning zamonaviy texnologiyasi yordamida ham mumkin "Baholash markazi" [4].

Rag'batlantiruvchi harakatlantiruvchi motiv odamlarni rivojlantirish uchun harakat qilishlari kerak martaba - bu kasbga yo'naltirilganlik - bu o'z-o'zini kontseptsiyaning tarkibiy elementi bo'lib, kasbiy yuksalishga bo'lgan munosabatni aks ettiradi. Shu tufayli bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy yo'nalishlari to'g'risida xabardorligini va ularning ta'sirini o'rganish martaba rejalashtirish muhim ahamiyatga ega mansab motivatsiyasini kompleks diagnostikasining tarkibiy qismi. Bu muammoni hal qilish yetakchi martabani

aniqlashga yo‘naltirilgan “Karyera yo‘nalishi” (E. Sheyn) metodologiyasidan foydalanishni targ‘ib qiladi. D. Gollandiyaning so’rovnomasi, unga ko’ra kasb tanlash tasodifiy hodisa emas, balki shaxsiyatning ifodasidir.Bu yerda tasodif ro’l o’ynaydi. Bu tanlov eng mos keladiganini topishga to’g’ri keladi muhit, ya’ni professional odamlar bo’lgan guruh o’ziga xos shaxsiy xususiyatlarga ega bo’lgan bir xil yo’nalishlar [1].

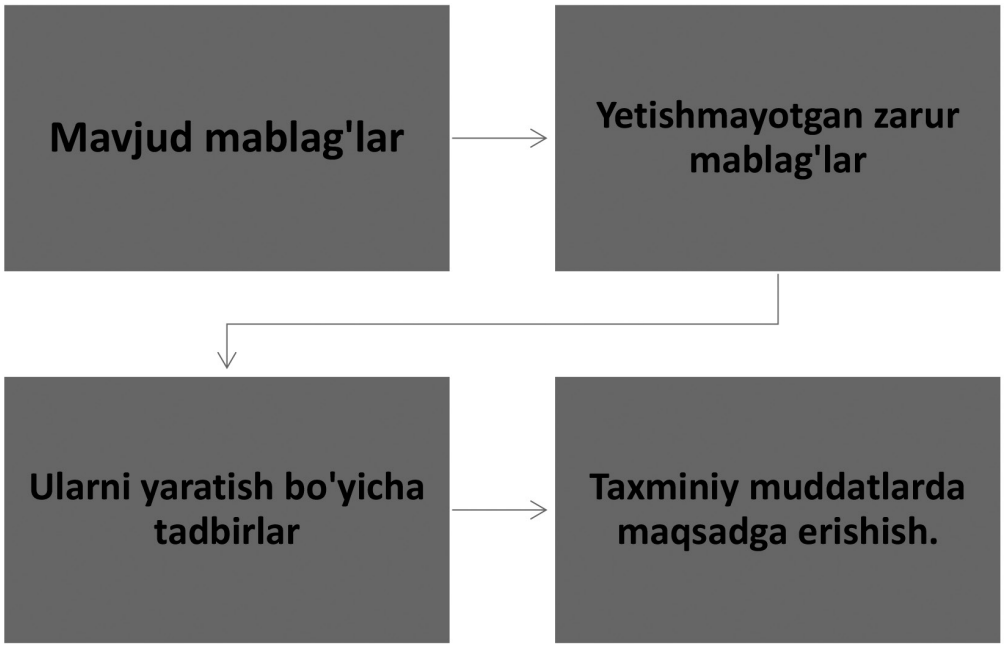
Diagnostika muolajalari natijasida olingan ma’lumotlar talabaning shaxsiy akmeogrammasini tuzishi uchun zarurdir. Akmeogramma «xususiyatlarni» ochib beradi kasbiy o’zini-o’zi takomillashtirish, kasbiy faoliyatning yuqori darajasiga erishish yo’llari» va talablar tizimidir shaxsning progressiv rivojlanishiga yordam beradigan shart-sharoitlar va omillar»[2]. Bizning amaliyotimizda biz soddalashtirilgandan foydalanamiz akmeogramma versiyasi - muvaffaqiyatli martaba rivojlanishi uchun zarur bo’lgan kasbiy vakolatlarni aniqlash va ularning shakllanishi uchun shart-sharoitlar. Akmeogrammani tuzish o’z qobiliyatlarini, fazilatlarini, talablari bilan bilim, ko’nikma o’qituvchining kasbiy malakasi. Akmeogrammani loyihalash imkonini beradi kelajakda talaba maqsadli martaba rivojlanish rejasini tuzish. Ushbu bosqichda talabalar faoliyatini pedagogik qo’llab-quvvatlashning eng samarali shakli «Karyerani rejalashtirish» tanlov kursi, maqsadi, bu kasbni rejalashtirishning turli yondashuvlari va zamonaviy usullari bilan tanishishdir.

Rivojlanish jarayonida, ushbu kurs quyidagi vazifalarni hal qiladi:

– talabalarga amaliy ko’nikmalar va kasbiy rejalashtirish ko’nikmalarini o’rgatish;
– kasbiy va rasmiy o’sishda muvaffaqiyatga erishishning eng samarali usullari, vositalari va usullarini aniqlash ko’nikmalarini rivojlantirish;
– algoritmlarni ishlab chiqish va shaxsiy martaba tuzish qoidalari reja. Talabalarning faoliyati natijasi Ushbu kurs doirasida martaba rejasini ishlab chiqish individualdir martaba o’sishi uchun mumkin bo’lgan yo’nalishlar, ushbu sohani amalga oshirish maqsadlari va tadbirlarni o’z ichiga olgan reja ularning muvaffaqiyati bilan. Quyidagi martaba yo’li algoritmi taklif etiladi:

Biroq, maqsadlar mumkin qisqa muddatli bo’lishi (master ish bo’yicha kompyuter), o’rta muddatli (muvaffaqiyatli kurs loyihasini himoya qilish), uzoq muddatli (doktaranturaga kirish uchun). Belgilangan uzoq muddatli maqsadga erishish orqali bosqichma-bosqich amalga oshirish oraliq maqsadlarni hal qilish va har bir bosqichning introspektsiyasi. Karyera rejasi hayotiy tamoyillar va qoidalarga asoslanadi va martaba maqsadlariga erishish uchun aniq qadamlarni o’z ichiga oladi. Talabalar tomonidan ishlab chiqilgan kariyerogramma va

2.rasm

2.rasm. professional maqsad - uni amalga oshirish uchun zarur bo'lgan vositalar

akmeogrammalarni amaliyotda amalga oshirish uchun universitetda kasbiy faoliyatni shakllantirish muhitini - kasbiy tayyorgarlik jarayonida talabaning shaxsiy va kasbiy o'sishiga yordam beradigan shart-sharoitlarni yaratish kerak. maqsadga muvofiq Bunday shartlarning uchta guruhini ajratib ko'rsatish: qiymat-motivatsion, tashkiliy-pedagogik, texnologik. Qiymat-motivatsion sharoitlar motivatsiyasini oshirishga yordam beradi pedagogik faoliyat, tokasbiy rivojlanish va kasbiy o'zini o'zi takomillashtirish mansab o'sishining harakatlantiruvchi kuchi sifatida; xabardorlikka o'qituvchilik kasbining qadriyatlari, nufuzini oshirish.

Bu shartlarni faraz qiling:

talabalarni turli kasbiy, ijodiy va ilmiy birlashmalar va jamoalar (yoshlar markazlari, pedagogik klublar, talabalar uyushmalari, ijodkor yoshlar uyushmalari va boshqalar) ishiga jalb etish;

talabalar ilmiy guruhlarini yaratishni boshlash va rag'batlantirish ilmiy-amaliy konferensiyalar, forumlar, ilmiy loyihalar tanlovlari doirasida;

bo'lajak o'qituvchilarni kasbiy tanlovlar va bayramlarga jalb qilish ("Yil o'qituvchisi", "Yil tarbiyachisi", pedagogik iste'dodlar festivali, ijodiy taqdimotlar va boshqalar); tashkilot va o'qituvchilik kasbining ahamiyatini ochib beruvchi o'quv tadbirlarini o'tkazish (professional o'qituvchilar bilan uchrashuvlar, shahar

va respublikaning innovatsion ta'lim muassasalariga ekskursiyalar, qo'shma ijodiy ta'lim muassasalarida bayramlar, turli xayriya tadbirlari va loyihalar va boshqalar). Tashkiliy-pedagogik shart-sharoitlar pedagogik qo'llab-quvvatlash, qo'llab-quvvatlash, rag'batlantirish va jarayonda bo'lajak o'qituvchiga yordam berish martaba qurish. Shu maqsadda universitetda faoliyat ko'rsatayotgan akmeologik markazlar va kasbga yo'naltirish xizmatlarini tashkil etish zarur. va bandlik, talabalar xodimlari agentliklar, mansab markazlari amalga oshiradi uni rivojlantirish uchun konsalting dasturlari. Bunday xizmatlar faoliyatining strategik yo'nalishi psixologik, pedagogik va tashkiliy hisoblanadi bo'lajak o'qituvchining kasbiy faoliyatini qo'llab-quvvatlash va qo'llab-quvvatlash, ular taqdim etiladi mutaxassislar (o'qituvchilar, psixologlar, repetitorlar).

Har tomonlama qo'llab-quvvatlash talabalarning martaba rivojlanishi universitet ta'limi davrida kasbiy umidlarni hisobga olishni o'z ichiga oladi va o'rnatish; kelajakdagi kasbiy faoliyatga moslashishda yordam berish; shaxsiy o'sish va shaxsiy tanlov bo'yicha maslahat martaba yo'nalishi; o'z-o'zini baholash texnologiyalari va shaxsiy va biznes salohiyatini ro'yobga chiqarishga o'rgatish; monitoring shaxsiyatdagi sifat o'zgarishlari va kasbiy rivojlanish; martaba repetitorlik [4]. Bizning tajribamiz shuni ko'rsatadiki, bo'lajak o'qituvchining martaba rivojlanishida universitet bandlik xizmati muhim rol o'ynaydi. Bu xizmat, bir tomondan, ta'lim muassasalari va kelajak o'rtasida vositachi vazifasini bajaradi o'qituvchilar, boshqa tomondan, talabalarning bandligini ta'minlash uchun o'z dasturlarini amalga oshiradi. Ushbu tarkibiy bo'linmaning amaliyotida quyidagi ish shakllari o'zini ijobiy isbotladi: bitiruvchilarning ma'lumotlar bazasini yuritish va o'qituvchilik kasbidagi bo'sh ish o'rinlari; maslahat berish talabalarni ishga joylashtirish masalalari va rezyumeni tuzish; "Kunlar martaba" va "Bo'sh ish o'rinlari yarmarkalari"; ta'lim muassasalari va organlari rahbarlari bilan davra suhbatlari tashkil etish ta'limni boshqarish. Ushbu tadbirlarda ishtirok etish natijasida talabalar mehnat bozoridagi haqiqiy vaziyat, mumkin bo'lgan narsalar haqida bilimga ega bo'ladilar ish topish yo'llari, ish beruvchilar bilan munosabatlarning huquqiy jihatlari haqida va shuningdek, o'zgarishlarni tahlil qilish qobiliyati, mehnat bozorida ro'y berayotgan, ularni hisobga olish kasbiy ta'lim jarayonida, rezyumeni yozish va boshqalar. Kasbiy ta'lim bosqichida o'qituvchining kasbiy martabasini shakllantirish uchun texnologik shart-sharoitlarni yaratish ishlab chiqish va foydalanishni nazarda tutadi kasb-hunarni shakllantirishning o'quv jarayoni, o'qitishning shakllari, vositalari va usullari - treninglar, ishbilarmonlik o'yinlari, taqdimotlar, mini-ma'ruzalar, pedagogik seminarlar, mahorat darslari va h.k.

Xulosa. Bo'lajak o'qituvchining martabasini shakllantirishning protsessual-kontent modelini universitetning o'quv jarayoniga joriy etish samaradorligini o'rganishning diagnostik mezoni rivojlanish dinamikasi bilan baholanadigan shaxsiy va kasbiy kompetentsiyadir. Uning tarkibiy qismlari darajasi (kasbiy-pedagogik, ijtimoiy-shaxsiy, ijtimoiy boshqaruv, ijodiy tadqiqotlar va boshqalar).

Shunday qilib, barchaning mazmuni va texnologiyasining o'ziga xos xususiyati Universitet ta'limi jarayonida bo'lajak o'qituvchining martabasini shakllantirishning protsessual-mazmun modelining tarkibiy elementlari - ularning imkoniyat va sharoitlar yaratishga qaratilganligi. tanlagan mutaxassislik doirasida martabaga tayyorlikni shakllantirish va rivojlantirish; shaxsiy va kasbiy rivojlanish uchun martaba o'sishiga va martaba potentsialini ro'yobga chiqarishga, muvaffaqiyatli ishga joylashishga va martabalar orqali ko'tarilishga hissa qo'shadigan kompetentsiyadir.

Adabiyotlar:

1. Жданович А. А. Карьерные ориентации в структуре профессиональной Я-концепции студентов: Автореф. дис. … канд. психол. наук. М., 2008.

2. Лотова И. П. Развитие профессиональной карьеры кадров государственной службы. М., 2003.

3. Миронова-Тихомирова А. С. Психологическая структура карьерной готовности выпускника вуза: Автореф. дис. …канд. психол. наук. М., 2006.

4. Могилевкин Е. А. Карьерный рост: диагностика, технологии, тренинг. СПб.: Речь, 2007. REFERENCES

5. Статья опубликована при финансовой поддержке МОН за счет средств ФЦП «Научные и научнопедагогические кадры инновационной России» на 2009–2013 годы по теме «Определение теоретикометодологических положений и соответствующих им педагогических условий проектирования и реализации содержательно-процессуальной модели формирования профессиональной компетентности студента педагогического вуза» (П827 от 24.05.2010 г.)

6. С. В. Кутняк. Становление карьеры будущего учителя в процессе

РЕЗЮМЕ

Ushbu maqolada uzluksiz ta'lim jarayonida bo'lajak o'qituvchining kasbiy rivojlanishdagi muammolari va o'ziga xos xususiyatlari haqida ko'rib chiqiladi. Kasbiy ta'lim bosqichiga alohida e'tibor qaratilayotganligi va professional faoliyat bosqichida bo'lajak o'qituvchining karyerasini shakllantirishning protsessual-mazmun modelining varianti taklif etiladi.

РЕЗЮМЕ

В данной статье рассматриваются проблемы и особенности профессионального развития будущего педагога в процессе непрерывного образования. Особое внимание уделено этапу профессионального образования и предложен вариант процессуально-содержательной модели становления карьеры будущего педагога.

RESUME

This article examines the problems and characteristics of the professional development of the future teacher in the process of continuous education. Special attention is paid to the stage of professional education and a variant of the procedural-content model of career formation of the future teacher is proposed.

ПЕДАГОГЛИК КАСБИГА ЙЎНАЛТИРИШ ЖАРАЁНИДА ТАЛАБАЛАРНИНГ ШАХСИЙ РИВОЖЛАНИШИ

Холбозорова Н. Х.
Шаҳрисабз давлат педагогика институти ўқитувчиси

Таянч сўзлар: талаба, таълим, жараён, натижа, муаммо, шароит, педагог, психолог, касб, тайёргарлик, йўналтириш, фазилатлар, сифатлар, муҳимлик, ривожланиш.

Ключевые слова: ученик, образование, процесс, результат, проблема, обстоятельства, педагог, психолог, профессия, подготовка, ориентация, качества, качества, значимость, развитие.

Key words: student, education, process, result, problem, circumstances, educator, psychologist, profession, preparation, orientation, qualities, qualities, importance, development.

Кириш. Ўзбекистон Республикаси олий таълим муассасаларида таълим тизимини такомиллаштириш орқали ҳар томонлама етук, мустақил фикрлайдиган, ташаббускор, ишлаб чиқариш соҳасида юзага келган рақобатга бардошли, кескин ўзгаришларга мослаша олувчи, шунингдек, меҳнат бозорида мутахассислар малакасига қўйилаётган талаблар даражасида самарали фаолият юрита оладиган мутахассис кадрларни тайёрлашга катта эътибор берилаяпти. Ҳозирги даврда ишлаб чикаришда техника ва технологияларнинг янгиланаётганлиги, илм фаннинг жадал тараққиёти мутахассис кадрлардан ўз билимларини мустақил ва мунтазам равишда чуқурлаштириб, янгилаб, тўлдириб ва кенгайтириб боришни талаб этади.

Олий таълим жараёнида талабанинг бўлажак мутахассис сифатида бир қатор йўналишлар бўйича шахсини ривожлантириш учун шарт-шароитлар яратилиши керак: мафкуравий ишончни мустаҳкамлаш, касбий йўналишни шакллантириш, зарур қобилиятларни ривожлантириш, ақлий жараёнлар, ҳолатлар, тажрибаларни такомиллаштириш, профессионаллаштириш, бурч ҳиссини, касбий фаолиятда муваффақиятга эришиш учун масъулиятни ошириш, талабанинг индивидуаллигини ривожлантириш, талаба шахсининг касбий даъволарининг ўсиши, ижтимоий ва касбий тажрибани интенсив равишда узатиш ва зарур фазилатларни шакллантириш асосида талаба шахсининг умумий етуклиги ва барқарорлигини ошириш, бўлажак мутахассис сифатида унга зарур бўлган фазилатлар, тажрибани шаклланган

тиришда талабаларнинг ўз-ўзини тарбиялаш улушини ошириш, касбий мустақилликни мустаҳкамлаш ва келажакдаги амалий ишларга тайёрлик кабилар шулар жумласидандир.

Бўлажак мутахассисларни тайёрлаш тизимининг марказий бўғини ушбу тизимнинг барча бошқа элементларини ўзида мужассам этган шахсий тренинг бўлиши керак. Бўлажак мутахассисларнинг шахсий тайёргарлиги муаммосига, хусусан, ижобий ўзини ўзи тушунчасини шакллантириш муаммосига замонавий ёндашув асосида талабаларнинг шахсий ривожланишига, уларнинг касбий маданиятини ва касбий идентификациясини шакллантиришга йўналтирилганлик киради.

Асосий қисм. Замонавий жамиятда психологик хусусиятларнинг аҳамияти ва уларга қўйилган вазифаларни профессионал равишда ҳал қила оладиган юқори малакали мутахассисларга бўлган эҳтиёж ортиб бормоқда. Мутахассис мослашувчан, ривожланишга қодир, ўзига ва танланган иш стратегиясига ишончли бўлиши керак, шунинг учун бўлажак мутахассисларнинг шахсий ўсиши ва такомиллаштириш йўлларини топиш жуда муҳимдир. Бўлажак мутахассиснинг касбий муҳим шахс хусусиятларини шакллантириш муаммосининг долзарблигини украиналик тадқиқотчилар А.Ф.Бондаренко, С.В.В.Васковская, Ж.П.Вирна, В.В.Власенко, П.П.Горностай, Л.В.И.Карикаш, Н.Л.Коломинский, В.Г.Повякел, Л.Г.Терлетская, Н.В.Чепелева, Т.С.Яценко кабилар томонидан асослаб берилган. Талаба шахсининг шаклланиши касбий йўналтирилган таълим жараёнида содир бўлади, бу асосий фаолият бўлиб, ёш шахс ҳаётининг барча жабҳаларига таъсир қилади. Шунинг учун замонавий шароитда касбийлаштириш жараёнини бошқариш, унинг касбий ривожланишининг барча босқичларида талаба шахси ривожланишининг психологик қонуниятларини ҳисобга олган ҳолда самарали бўлиши мумкин.

Талаба тушунчаси (лот. талабалар - меҳнаткаш) одатда олий таълим муассасалари талабасини англатади. Шундай қилиб, Қадимги Римдан бошлаб ва ўрта асрларда талабалар билиш жараёнида иштирок этадиган ҳар қандай шахсни назарда тутган. 12-асрда университетлар пайдо бўлиши билан уларда таҳсил олаётган талабаларга нисбатан “талаба” атамаси қўлланила бошланди.

Талаба шахс сифатида 3 та позицияда тавсифланиши мумкин:

1) психологик ҳолатлар, жараёнлар ва шахсий хусусиятларнинг бирлиги сифатида. Ушбу позициянинг асосий хусусияти психик хусусиятларнинг (қобилиятлар, характер ва темперамент) аниқланиши мумкин, улар руҳий ҳолатларнинг пайдо бўлишини, ақлий жараёнларнинг боришини ва ақлий

шаклланишларнинг намоён бўлишини белгилайди. Шу билан бирга, шуни унутмаслик керакки, маълум бир талаба ҳар бир шахснинг хусусиятларини, унинг руҳий жараёнларини ва ҳолатини ҳисобга олиши керак.

2) ижтимоий билан, улар орқали талабанинг маълум бир ижтимоий гуруҳга, миллатга мансублигидан келиб чиқадиган ижтимоий фазилатлар ва муносабатлар гавдаланади.

3) биологик, шартсиз рефлекслар каби, юқори асабий фаолият тури, инстинктлари, физикаси, юз хусусиятлари, терининг ранги, кўзлари, жисмоний кучнинг ўсиши ва бошқалар билан. Бу томон асосан ирсият ва туғма мойиллик билан белгиланади, лекин яшаш шароитлари таъсирида ўзгариши мумкин.

Бу жиҳатларнинг барчасини ўрганиш талабанинг фазилатлари ва имкониятларини, шунингдек, унинг ёш ва шахсий хусусиятларини очишга ёрдам беради.

Бундан ташқари, бу ўсмирлик даврининг энг юқори тезлиги ва диққатни ўзгартириш, мантиқий муаммоларни ҳал қилиш ва бошқалар билан ажралиб туради [10]. Шундай қилиб, талабалик ёши биологик, психологик, ижтимоий ривожланишнинг барча олдинги жараёнларига асосланиб, энг юқори натижаларга эришиш билан тавсифланади.

Агар талабани шахс нуқтаи назаридан кўриб чиқсак, 18-20 ёш оралиғи ахлоқий ва эстетик туйғуларнинг энг фаол ривожланиши, характернинг шаклланиши ва барқарорлашуви, шунингдек, тўлиқ ўзлаштириш даври ҳисобланади. Катталарнинг ижтимоий роллари: фуқаролик, касбий ва меҳнат ва бошқалар саналади.

Ананиев Б.Г., Дмитриев А.В., Кон И.С., Лисовский В.Т. каби маҳаллий олимлар нуқтаи назаридан. Есарева З.Ф. ва бошқаларнинг таъкидлашича, шахснинг олий таълим олиш вақти шахсий хусусиятларни шакллантиришнинг мураккаблиги билан тавсифланган ўсмирликнинг 2-даврига тўғри келади. Бу ёшдаги ахлоқий ривожланишнинг ўзига хос хусусияти - хатти-ҳаракатларнинг онгли мотивларини кучайтиришдир. Мактаб юқори синфларида тўлиқ етишмаётган барча фазилатлар сезиларли даражада мустаҳкамланади - қатъиятлилик, мақсадлилик, мустақиллик, қатъиятлилик ва ўзини тута билиш қобилияти, бундан ташқари, ахлоқий муаммоларга (турмуш тарзи, мақсад, бурч, севги, садоқат ва бошқалар) қизиқиши кучайиши кузатилади. Асосий омиллардан бири талабаларнинг олий таълимдаги ўқув жараёнига мослашиши ҳисобланади.

Олий таълимда талабаларнинг ижтимоий мослашувини қуйидагиларга бўлиш мумкин:

а) касбий мослашув, таълим жараёнининг мазмуни, табиати, шароитлари ва ташкил этилишига мослашиш, ўқув ва илмий ишда мустақилликнинг асосий кўникмаларини ривожлантириш;

б) ижтимоий-психологик мослашув, бу шахснинг ўз гуруҳига мослашиши, у билан муносабатлари ва ўзига хос хулқ-атвор услубини ривожлантириш орқали амалга оширилади [1].

Шундай қилиб, адаптив қобилият инсоннинг ички ноқулайлик ва атроф-муҳит билан зиддиятсиз турли хил атроф-муҳит шароитларига (ҳам ижтимоий, ҳам жисмоний) мослашиш қобилияти сифатида тушунилади.

Натижалар ва муҳокамалар. Талаба шахсининг психологик ривожланиши деганда ташқи томондан ички ва ўз устида фаол ишлашга ўтишдаги қарама-қаршиликларнинг пайдо бўлиши ва ҳал этилишининг диалектик жараёни тушунилади.

М.В. Буланова-Топоркова турли курсларда ўқув жараёнида талабанинг ривожланишининг қуйидаги ўзига хос хусусиятларини ажратиб туради [6]:

Биринчи йилда талабалар ҳаёти билан танишиш вазифалари ҳал қилинади. Бу босқичда талабаларнинг хулқ-атвори юқори даражадаги мослашувчинликка асосланиши билан тавсифланади, шу билан бирга уларнинг ижтимоий ролларига дифференциал ёндашув юзага келмайди.

Иккинчи курсда талабаларнинг энг қизғин ўқув фаолияти даври ажратилади, чунки таълим ва тарбиянинг барча шакллари ўз ичига олади. Шу билан бирга, талабалар умумий тайёргарликдан ўтадилар, уларнинг кенг маданий эҳтиёжлари ва эҳтиёжлари шаклланади.

Учинчи курсда талабаларнинг касбий қизиқишларини янада ривожлантириш ва чуқурлаштиришнинг акси сифатида шахснинг кўп қиррали манфаатлари доирасини торайтириш ва илмий ишларга қизиқишни кучайтиришдан иборат бўлган мутахассислик бошланади.

Тўртинчи курсда бўлажак мутахассислик билан биринчи ҳақиқий танишиш ўқув амалиётидан ўтиш орқали амалга оширилади. Ушбу босқичда талабаларнинг хатти-ҳаракати махсус тайёргарликнинг янада оқилона усуллари ва шаклларини фаол излаш билан тавсифланади, талабалар томонидан ҳаёт ва маданиятнинг кўплаб қадриятларини қайта баҳолаш мавжуд.

Бешинчи йилда олий таълимни тезроқ тугатиб ўз фаолиятини бошлаш истиқбол режалари пайдо бўлади - бу келажакдаги касб учун аниқ амалий кўрсатмаларни шакллантиради. Моддий ва оилавий аҳвол, иш жойи ва бошқалар билан боғлиқ янги қадриятлар намоён бўлади.

Талаба шахсининг бўлажак олий маълумотли мутахассис сифатида ривожланиши қуйидаги йўналишларда амалга оширилади:

- ғоявий эътиқод, касбий йўналиш мустаҳкамланади, зарур қобилиятлар шаклланади;
- талабанинг касбий фаолияти муваффақияти учун бурч ва масъулият ҳисси кучаяди;
- талабанинг келажакдаги касби бўйича шахсиятига бўлган талаблари кучайиши;
- зарур сифатларнинг шаклланиши ҳисобига талаба шахсининг умумий етуклиги ва барқарорлиги ўсиб боради;
- талабанинг бўлажак мутахассис сифатида ўзи учун зарур бўлган фазилатларни шакллантиришда ўз-ўзини тарбиялаш салмоғи ортади;
- касбий мустақиллик ва келгусидаги амалий ишларга тайёрлик мустаҳкамланади.

Талаба шахсининг ривожланиши қуйи тузилмаларнинг ортиб бораётган интеграцияси ва уларнинг тобора мураккаб синтези сифатида тушунилади [9]. Бошқа томондан, психик функцияларни дифференциациялашнинг параллел жараёни (руҳий жараёнларнинг ривожланиши, мураккаблашиши, «тармоқланиши», ҳолатлар, хусусиятлар) мавжуд.

И.Андрийчукнинг фикрича, талабанинг шахсияти модели ўз ичига муҳим шахсий хусусиятлар ва фазилатларни ўз ичига олади, у ижобий "Мен-концепция" тушунчасига бирлаштиради, унинг кўрсаткичлари ўз-ўзини ҳурмат қилишнинг адекватлиги ва барқарорлиги, ўзини ўзи англашнинг юқори даражасидир. - ҳурмат, назорат ўчоғининг ички тенденцияларининг устунлиги, жиддий ички муаммолар ва шахсий ташвишларнинг йўқлиги ҳисобланади [2].

Бизнинг фикримизча, бўлажак мутахассиснинг шахсиятининг ўзини ўзи англаш - бу ўзини-ўзи шахсий тушунчасини уйғунлаштириш ўқув жараёнини ўз-ўзини билиш ва ўзини ўзи англаш жараёнларини фаоллаштиришда унинг имкониятларидан фойдаланган ҳолда шахсга йўналтирилиши билан боғлиқ.

Моҳиятига кўра талабаларида ижодкорлик сифатларини ривожлантириш улар томонидан педагогик, психологик ҳамда мутахассислик фанлари асосларидан тўла хабардор бўлиш, улар томониан ўзлаштирилган билимларни амалиётда фаол қўллай олиш кўникма ва малакаларини шакллантириш ҳисобига кечади [11].

В.В.Утёмов, М.М.Зинковкина, П.М.Горевларнинг қайд этишларича, шахсни шакллантириш уч босқичда кечади [12]. Яъни (2-жадвал):

2-жадвал. Талабанинг шахсий ижодкорлигини шаклланиш босқичлари

Босқичлар	Мазмуни
Табиий имкониятларга асосланувчи ижодкорлик	Индивиднинг ўзига хос хатти-ҳаракатларини ифодалайди
Бирламчи (умумий) ижодкорлик	Шахснинг ижодкорлигини намоён этувчи умумий қобилият (у боланинг 3-5 ёшида намоён бўлиб, 6-7 ёшида унинг хатти-ҳаракатларида яққол ифодаланади
Ижтимоий соҳалар бўйича ижодкорлик	Ижтимоий фаолиятнинг муайян тури бўйича ижодкорликни намоён этувчи қобилият (унга кўра касбий-ижодий фаолият тажрибаларига таянган ҳолда, унинг таъсирида умумий ривожланиши)

Талабалара ижодкорлик сифатларининг ўзлаштирилишига эришиш йўлида педагогик фаолиятни ташкил этишда юқорида қайд этиб ўтилган барча босқичлар бирдек аҳамиятли саналади [7].

Юқори босқич талабаларининг ўз-ўзини англаш даража кўрсаткичлари юқори даражадаги ўз-ўзини ҳурмат қилишнинг ўсиш тенденцияси ва юқори босқичда ўзини ўзи қадрлашнинг паст даражасининг пасайиши билан фарқланади. Бу шуни кўрсатадики, ўқув жараёнида талабалар ўзлари ҳақидаги тасаввурларини шакллантирадилар ва мураккаблаштирадилар, бу уларнинг ўзига ва бошқаларга нисбатан ҳиссий ва қадриятли муносабатини ўзгартиришга олиб келади. Бўлажак ўқитувчиларнинг шахсий ўсиш жараёни инсоннинг табиий салоҳияти, истеъдоди ва имкониятларини очиб беришни ўз ичига олади, бу ҳам ўз устидаги ички меҳнатнинг натижаси, ҳам ижтимоий, психологик ва педагогик омилларнинг таъсиридир. У ўз-ўзини билиш, ўзини ўзи қадрлаш ва ўзини ўзи қабул қилиш даражасини ошириш, ижобий муносабатни шакллантириш, ўқувчи ва ўқитувчи тизимидаги шахслараро муносабатларни оптималлаштириш жараёни билан чамбарчас боғлиқ.

Н.Дидикнинг фикрича, индивидуал дастур яратиш, ўсиш кундаликларини юритиш, психологик амалиёт, ўз-ўзидан ҳикоялар ёзиш, шахсий ўсиш «ютуқлари» ҳақида индивидуал ҳисоботлар, фаол ўз-ўзини тарбиялаш, ўз-ўзини тарбиялаш ва ўз-ўзини ривожлантириш долзарбдир. Шахсий ва касбий ўсишда эришган ютуқлари тўғрисидаги семестр ва йиллик ҳисобот-

лар амалий, лаборатория машғулотларида ёки давра суҳбатлари шаклида тақдим этилиши мумкин. Бу ўз-ўзини тартибга солиш, ўз-ўзини амалга оширишни фаоллаштиради. [4].

Бўлажак мутахассисларнинг шахсий етуклигининг муҳим касбий аҳамиятли хусусияти ўзини ўзи қабул қилишдир. И.Андрийчук томонидан таклиф этилган бўлажак мутахассислар шахсининг ижобий ўзини-ўзи шакллантиришининг психологик-педагогик тренинг материаллари ўз-ўзини билиш, шахсий ўзини ўзи ривожлантириш ва шакллантириш жараёнларини фаоллаштиришни назарда тутади [2].

Ижтимоий-психологик тренингдан, мустақил шахс ривожланиши учун мотивацияни рағбатлантиришдан, фаол ижтимоий-психологик таълим усуллари ва усулларидан (гуруҳ муҳокамалари, муаммоли вазиятларни таҳлил қилиш; ролли ўйинлар; ўз-ўзини билиш ва ўзини ўзи қадрлаш машқлари) фойдаланиш муҳимдир. Таълим жараёнида ақлий ҳужум; психодравинг; (оғзаки бўлмаган усуллар), профилактик суҳбатлар, индивидуал ва гуруҳ маслаҳатлари, ижодий ишлар (берилган мавзулар бўйича иншолар) ва ўз-ўзини ҳисоботлар, муҳокама жадваллари ва тематик семинарлар ўтказиш, уларни кейинги психологик ва педагогик таҳлил билан махсус танланган видеоларни томоша қилиш ва ҳ.к. [8].

Ўқитишнинг фаол усулларини қўллаш натижасида бўлажак мутахассисларнинг касбий муҳим хусусиятлари бўлган мустақиллик, ақл-заковат, ижодкорлик ривожланади. Бўлажак мутахассисларнинг самарали касбий фаолиятининг муҳим шарти унинг маҳорат даражасини таъминлайдиган шахсни уйғунлаштириш жараёнидир. [3, 5].

Хулоса. Талаба шахсининг ривожланиши - бу қарама-қаршиликларнинг пайдо бўлиши ва ҳал этилиши, ташқининг ички ҳолатга ўтиши, ўз-ўзини ўзгартириш ва ўз устида фаол ишлашнинг мураккаб жараёни саналади.

Талабаларда ижобий ўзини-ўзи тушунчасини шакллантириш ва шакллантириш тизимли хусусиятга эга. Шу сабабли, олий таълимда талабаларнинг таълим олишининг шакллантирувчи таъсирига эътибор қаратиш керак, бунда нафақат касбий билимлар, балки касбий кўникма ва малакалар ҳам шаклланади. Асосий касбий фанларни ўрганиш жараёни ва натижаси касбий ўзини ўзи қадрлашнинг шаклланишига сезиларли даражада таъсир қилади. Шунинг учун олий таълимда ўқиш жараёнида ўз-ўзини англаш ва унинг асосий таркибий қисмларини ривожлантириш учун шароит яратиш керак. Касбий тайёргарлик шароитида талабаларнинг ўз-ўзини англашини самарали шакллантиришнинг психологик-педагогик шартлари қуйидагилардир: олий таълимда ўқув жараёнини ташкил этишга диалогик ёнда-

шувни амалга ошириш, талабаларга касбий фикрлашни янгилашда ёрдам бериш, ўз тақдирини ўзи белгилаш, таълим жараёнига онг ва ўз-ўзини англашни шакллантиришнинг фаол усулларини киритиш.

Бўлажак мутахассисларни тайёрлаш жараёнида талабаларни касбий ва шахсий ўсишнинг қуйидаги усуллари ва воситаларидан фойдаланишни рағбатлантириш керак: таниқли психологларнинг асарлари, психологик муаммолар бўйича илмий журналлар билан танишиш, суҳбатлар, давра суҳбатлари, тақдимотлар билан фундаментал илмий тадқиқотлар ташкил этиш. илмий конференциялар, автотренинг усуллари ва бошқалар.

Бўлажак мутахассисларнинг шахсий етуклигининг касбий жиҳатдан муҳим хусусиятларини ривожлантириш учун талабалар шахсий ва касбий ўсишда фаол субъектив позицияни эгаллаган мустақил ишдир. Бу турдаги иш, айниқса, мустақиллик ва масъулиятни ривожлантиришга ёрдам беради.

Адабиётлар:

1. Абдулина, О. А. Личность студента в процессе профессиональной подготовки / О. А.Абдулина // Высшее образование в России. - 1993. - № 3.

2. Андрійчук І.П. Формування позитивної Я-концепції особистості майбутніх практичних психологів у процесі професійної підготовки: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук: спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія». К. : 2003. 20 с.

3. Гуменюк О.Є.: Психологія Я-концепції: Навч. посіб. Тернопіль: Економічна думка, 2004. 310 с;

4. Дідик Н.М. Професійно значущі характеристики особистісної зрілості майбутніх психологів: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук: спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія». К. : 2013. 20 с.

5. Дуткевич Т.В., Савицька О. В. Практична психологія: вступ у спеціальність. К.: Центр учбової літератури, 2007. 256 с.

РЕЗЮМЕ

Мақолада олий таълимда педагоглик касбига йўналтириш жараёнида талабаларнинг шахсий ривожланиши ва касбий ривожланиши муаммосини ўрганишга индивидуал ёндашувлар, олий таълим жараёнида самарали касбий шаклланишнинг психологик-педагогик шартлари умумлаштирилиб, талабаларнинг ички ақлий ривожланиши ва ўқув жараёнининг ташқи шароитларини уйғунлаштириш орқали ривожланиши муаммосининг ечимига қаратилган амалий тавсиялар келтирилган.

РЕЗЮМЕ

В статье обобщены индивидуальные подходы к изучению проблемы личностного и профессионального развития учащихся в процессе педагогической профориентации в высшем образовании, психолого-педагогические условия эффективного профессионального становления в высшем образовании, даны практические рекомендации, направленные на решение проблемы внутреннего психического развития учащихся и развития через гармонизацию внешних условий образовательного процесса.

SUMMARY

The article summarizes individual approaches to the study of the problem of personal development and professional development of students in the process of orientation to the profession of pedagogy in higher education, psychological and pedagogical conditions of effective professional formation in the process of Higher Education, presents practical recommendations aimed at solving the problem of development of students by harmonizing internal mental development and external.

ТАЛАБАЛАРНИ ДУНЁҚАРАШИНИ ШАКЛЛАНТИРИШДА БАДИИЯТНИНГ ЎРНИ

Солиева М.
Жиззах давлат педагогика унверситети

Таянч сўзлар: бадиийлик, креатив ғоялар, қадриятларга, интеллектуал ғоялар, бадиийлик ва адриятлар уйғунлиги, бадиийликда нафосат олами.

Ключевые слова: искусство, творческие идеи, гармония ценностей, интеллектуальные идеи, артистизм и литература, мир утонченности в искусстве.

Key words: art, creative ideas, harmony of values, intellectual ideas, artistry and letters, world of sophistication in art.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 26.03.2021йилдаги “Маънавий-маърифий ишлар тизимини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-5040-сон қарорида,мамлакатимизда амалга оширилаётган кенг қамровли ислоҳотлар ва бунёдкорлик ишлари натижасида халқимизнинг онгу тафаккури, дунёқарашининг тубдан ўзгариб бораётганлиги «Миллий тикланишдан — миллий юксалиш сари» деган ҳаётбахш ғоя асосида тобора мухим ахамият касб этмоқда. Шу билан бирга, жаҳонда ғоявий-мафкуравий курашлар кескин давом этаётган, маънавий таҳдидлар кучайиб бораётган ҳозирги даврда ёшлар ўртасида миллий қадриятларга беписандлик, зарарли ёт ғоялар таъсирига берилиш, жиноятчилик ва экстремизм ҳаракатларига адашиб қўшилиб қолиш ҳолатлари ҳамон учрамоқда. Бугунги ижтимоий-маданий ҳаётда ёш авлодни ватанпарварлик руҳида тарбиялаш энг долзарб муаммолардан бири ҳисобланади. Таълим соҳасидаги давлат сиёсати нафақат миллий таълим тизимида давлатнинг ижтимоий буюртмаси бажариш, балки бошқа халқларнинг шахс ҳуқуқ ва еркинликларини, урф-одатлари ва маданиятини ҳурмат қиладиган юксак ахлоқий фазилатларга эга, ватанпарвар шахсни тарбиялашга ҳам қаратилган.

Ўзбекистон Республикасининг қонуни таълим тўғрисида Қонунчилик палатаси томонидан 2020 йил 19 майда қабул қилинган Сенат томонидан 2020 йил 7 августда маъқулланган (3-модданинг саккизинчи хатбошиси Ўзбекистон Республикасининг 2021 йил 12 октябрдаги ЎРҚ-721-сонли

Қонуни таҳририда — Қонунчилик маълумотлари миллий базаси, 12.10.2021 й., 03/21/721/0952-сон)

тарбия — аниқ мақсадли ҳамда ижтимоий-тарихий тажриба асосида ёш авлодни ҳар томонлама камол топтиришга, уларнинг онгини, маънавий-ахлоқий қадриятлар ва дунёқарашини шакллантиришга қаратилган тизимли жараён;

таълим — таълим олувчиларга чуқур назарий билим, малакалар ва амалий кўникмалар беришга, шунингдек уларнинг умумтаълим ва касбий билим, малака ҳамда кўникмаларини шакллантиришга, қобилиятини ривожлантиришга қаратилган тизимли жараён

таълим кампуси — ягона ҳудудда бирлаштирилган ўқув биноларини, илмий-тадқиқот институтларини (марказларини), ишлаб чиқариш мажмуалари ва технопаркларни, таълим-тарбия жараёни иштирокчиларининг вақтинча яшаш жойларини, лабораторияларни, ахборот-ресурс марказларини (кутубхоналарни), спорт иншоотларини, умумий овқатланиш объектларини ўз ичига олган бинолар ҳамда иншоотлар мажмуидан иборат бўлган, ўқув жараёни, маънавий-ахлоқий тарбиянинг юқори самарадорлигини таъминлайдиган таълим-тарбия муҳити катта ахамятга ега.

Бугун айрим Ғарб давлатлари глобаллашув ва демократия байроғи остида ўз мадаяти турмуш тарзини жаҳонга ёйишга интилмоқда. Шу боис келажагимиз эгалари ёшларнинг онги дунёқараши ва тарбиясига самарали таъсир кўрсатувчи воситалардан унумли фойдаланиш тақозо етилади. Жумладан зиддиятларга бой замон муоммолараини англашлари учун ёшларни маданий, мерос аньаналари ва қадрятлар воситасида тарбиялаш талаб этилади. Зеро маданий меросимизда ёшларга хар томонлама ибрат бўла оладиган бетакрор бадиий образлар, гўзал фазилатларга ега олийжаноб қаҳрамонлар, ҳалқ орзу-умидлари мужассам бўлган идиаллар мавжудки бу ёшларни юксак маънавиятли қилиб тарбиялашга хизмат қилади.

Бадиий-естетик идеал ижтимоий борлиқни инсоннинг бадиий маънавий руҳи ҳаётини гўзаллаштиришда нафосат қонунларига муофиқ уни такомиллаштиришга қаратилган ижтимоий онгдир. Кибернетика соҳасида атоқли олим, академик Восил Қобулов “Гулистон” мухбири билан суҳбатда бундай деган эди: “Нафосат, санъат, бадиий адабиёт талаба онгининг камол топишида асосий манбадир. Қандай касб эгаси бўлишидан қатъи назар, оламни тўла-тўкис билишни истаган ҳар бир одам бадиий адабиётни жон-дилидан севиши керак. Талаба ёшлар ҳам нафосатга, бадиий адабиётга қанчалик ихлос қўйса, унинг маънавий олами, иқтидори шунчалик юксалади”.

Бадиий, эстетик диднинг пасайиши китобхоннинг маънавий қашшоқлигидан келиб чиқади.Бадиий асарнинг ғояси ўта ижтимоий, фалсафий ва ўта шахсий ҳам бўлиши мумкин эди. Эсхилнинг “Занжирбанд Прометей” трагедиясидаги ғоя ўта ижтимоий-сиёсий: халқ манфаатини ҳимоя қилиш учун қаҳрамоннинг олий ҳокимият – илоҳлар ҳукмига қарши боришидир. “Медея” (Эврипид) трагедиясининг ғояси ўта шахсий, оилавий севгиси оёқости қилинган аёл бевафо эри Ясондан қасос олиш мақсадида икки фарзандини ўз қўли билан ўлдиради. Кейинроқ аниқланишича, Медея бундай иш қилмаган, буни Эврипид тўқиган экан. Ҳар қандай бадиий асар сюжети орқали адиб ижтимоий ва поетик ғояни очишда характерлардан фойдаланади, характерлар тўқнашуви орқали асар ғоясини очади. “Арафа” (Тургенев) романида номнинг ўзиёқ асар ғоясини, буюк ўзгаришлар арафасини ва қандай инсон шу замонда (Тургенев замонида) қаҳрамон бўлиши мумкинлигини эслатади. Арафа романида эстетик идеал бўлмиш ақлли ва гўзал, аслзода қиз Елена кўп йигитлар орасидан хорижлик инқилобчи, Болгария фуқароси Инсаровни танлайди.

Бадиий сўзининг маъноси:

1 Воқеликни нафис санъат воситалари, усуллари, образлари орқали ифода этувчи; Бадиий адабиёт. Бадиий асар. Бадиий санъат. Бадиий фильм, Бадиий адабиётнинг замири ҳаётдир.

2 Бадиийликка тегишли, мансуб. Бадиий маҳорат. Бадиий тасвир. Бадиий тафаккур. Бадиий дид. Бадиий салоҳият. Масалан, Ижодда фақат ниятнинг ўзи кифоя қилмайди, шунга яраша бадиий салоҳият ва теран фикр ҳам зарур. Газетадан. Бадиий фикр ўзининг шакли билан туғилади. У. Норматов, Талант тарбияси.

3.Бадиий ижод билан боғлиқ ижодий фаолят. Бадиий раҳбар, бадиий ҳаваскорлар, бадиий жамоа .

Бадиий онг ижтимоий онг шакллари сингари маълум даврларда ўзининг нисбий мустақиллиги туфайли жамият асосини ташкил этувчи баъзи моҳиятларни тубдан ўзгартириб боришга фаол таъсир кўрсатиш мумкин. Бадиий қадрият талаба иродасини намоён бўлишида катта рол ўйнайди. Бадиий қадриятни талабаларда шакллантиришда уларнинг умуммиллийлиги, тарихий ҳодисалар, ўтмиш маданятига муҳаббат, миллий ифтихор туйғулари сифатида намоён бўлади. Бундан хулоса чиқариб айтиш мумкинки бадиий қадриятларни ижтимоий, иқтисодий, сиёсий ва ахлоқий омилларга суяниб миллий мафкура асосида ривожлантириш мақсадга муофиқдир.

Миллий қадриятлар руҳида тарбиялашда талаба ёшларга кўпроқ бадиий руҳиятни сингдиришда урф одатларимиз, миллий қадриятларимиз аҳамя-

ти жуда каттадир. Мисол тариқасида миллий қадрятларимиздан бўлмиш Аллани оладиган бўлсак унинг бадиийлиги сўз маънолари кенглиги болани ором олишига, она меҳрини ҳис қилишини, қадрийлигини англатади. Шундай экан олий ўқув юртларида ҳам бадиийликка ёндашиш бадиийликни қадрият билан олиб бориш талабаларда маънавий бўшлиқни пайдо бўлишига олиб келмайди. Маънавий онг ўсиши ватанпарварлик руҳини кенгайишага ёрдам беради. Бу эса келажакда талабаларни ҳаётда ўз ўрнини топишига уларни янада ўсишига оила мустаҳкамлагини ушлай олишига ва мен концепция ривожланишига ёрдам берди.

Форобий дунёқарашининг шаклланишига асосан Шарқнинг қадимги илғор маданияти анъаналари, араб халифалигига қарши халқ ҳаракатлари, ўрта аср табиий-бадиий тафаккур ютуқлари, Юнонистоннинг фалсафий мероси таъсир кўрсатди. Форобий аввалам-бор Аристотель таълимотини тиклаш, асослаш ва илғор томонларини сўнгги илмий ютуқлар асосида ривожлантиришга ҳаракат қилиб, Шарқ аристотелизм оқимини вужудга келтирди. Бу оқимнинг услуби, муҳим масалалари, категорияларини ишлаб чиқди. Форобий учун дунё ғунча бўлиб, аста-секин ўзининг ранг-баранг томонларини ва битмас-туганмас бойликларини тобора кўпроқ намоён қилиб очила боради. Борлиқнинг бундай талқини табиий-илмий ғояларнинг янада ривожланиши учун кенг йўл очди. Абу Али ибн Сино ва ундан кейинги мутафаккирлар ўзларининг фалсафий қарашларида шу борлиқ тизими асосида иш олиб бордилар. Инсоннинг ибтидосида, аввало «озиқлантирувчи қувват» пайдо бўлиб, унинг ёрдамида инсон овқатланади. Шундан сўнг «ташқи қувват», яъни бевосита ташқи таъсир натижасида сезги органлари орқали вужудга келувчи «қувват»лар — 5 турлидир: тери-бадан сезгиси; таъм билиш сезгиси; ҳид билиш сезгиси; эшитиш сезгиси; кўриш сезгиси. Буларнинг ҳаммасини Форобий «ҳиссиёт қуввати» («қувваи ҳиссийя») деб атаб, ҳиссий билиш қисмлари сифатида қарайди. «Ички қувват»га эсда олиб қолиш, хаёл (хотира, тасав-вур), ҳис-туйғу, нутқ (фикрлаш) «қувват»лари киради. «Ички қувват»да Форобий ақлий билиш босқичини назарда тутади. Илмни эгаллаш шу қувватлар орқали амалга оширилади.

Форобий билиш жараёни ҳар 2 босқичга боғлиқлигини, ақлий билиш ҳиссий билишсиз вужудга келмаслигини алоҳида таъкидлайди.

Форобий «Ақл маънолари ҳақида» рисоласида ақл масаласини чуқур талқин қилади. У ақл бир томондан, руҳий жараён, иккинчи томондан, ташқи таъсир — таълим-тарбиянинг натижаси эканлигини уқдиради. Форобий фикрича, ақл фақат инсонгагина хос бўлган туғма қувват — руҳий

куч билан боғлиқ. Рухий кучни мустаҳкамлашда эса бадиий қадриятни аҳамяти каттадир.

Талабаларнинг дунёқарашини, унинг онгини шакллантиришда жамнятни, унинг келиб чиқиши ва ривожланиш қонуииятларнни англаб олиш катта аҳамиятга эга. Жамиятда рўй бераётган иқтисодий, сиёсий, нжтимоий ва маънавий ҳодисалар, уларнинг келиб чиқиши, ривожланиш йўналишларини бадиий англаш жамиятимизда рўй бераётган жараёнларни атрофлича ва чуқур мушоҳада этиш билан бир қаторда, инсоннинг уларга қандай муносабатда бўлишини аниқлаб олиш имкониятини туғдиради.

1 Воқеликни нафис санъат воситаларни тасвирловчи ва ифодоловчи

- Бадиий адабиёт, бадиий асар бадиий асар бадиий филм. Бадиий адабиётнинг замири – ҳаётдир.

2 Бадиийликка тегишли, мансуб

- Бадиий маҳорат, бадиий тасвир, бадиий тафаккур, бадиий дид, бадиий салоҳият.

3 Бадиий ижод билан боғлиқ ижодий фаолят

- Бадиий раҳбар, бадиий ҳаваскорлар, бадиий жамоа.

Бадиятни қадрият билан бирга олиб бориш талаба ёшларни маънавий бўшлиқни тўлдиришга , уларни миллий қадриятлиримизни эъзозлашга , ватанпарварлик руҳиятини янада такомиллаштиришга ёрдам беради десак муболаға бўлмайди. Талабаларни бадиий қадриятга йўналтиришда бадиийликни барча турларини намоён қилишда адбиётнинг барча йўналишлариг эътибор қаратиш лозим. Дарс жараёнларида бадиий маҳоратликни уйғунлаштириш ҳамда унинг барча турларини мужассамлаштириш керакдир. Талабаларга театр, бадиий филм бадиий асар қадриятларини уйғунлаштиришда замонавий технологиялар ҳамкорликда уйғунлаштириш лозим.

Бадиийликни қадрият билан бирлаштиришдан олдин қадриятнинг ўзига тўхталиб ўтсак. Қадриятлар мавзусининг тарихи, илдизлари ва инсониятга ҳос қадрлаш тамойиллари шаклланиши узоқ ўтмишга эга. Ғарб олимлари бу борада, асосан, Европа маданий мероси ва ғояларига таянадилар, кўплаб алломаларнинг номларини тилга оладилар. Ғарбда қадриятлар билан шуғулланадиган фалсафий соҳа — Аксиология (аксио — қадрият, логос — таълимот) фанининг шаклланган ҳам уларнинг бундай қарашлари учун муайян асос бўлади. Биз Суқрот ва Афлотун, Арасту ва Ҳегеллар катта эътибор берган бу мавзунинг Ғарб фалсафасида ўз тарихига эга эканлигига шубҳа қилмаймиз.

Аммо ушбу мавзу кўҳна ва навқирон Шарқ, ҳусусан Ўзбекистон учун бегона эмас! Унинг энг теран жиҳатларини фақат Ғарбдан эмас, балки

Шарқдан қидириш ҳам фойдадан ҳоли бўлмаса керак. Номлари сивилизасиямиз тарихига абадий битилган Хоразмий, Форобий, ал-Буҳорий, ат-Термизий, Беруний, Ибн Сино, Нажмиддин Кубро, Яссавий, Нақшбанд, Улуғбек, Навоий, Машраб, Бедил, Беҳбудий, Авлоний каби мутафаккирлар ижодида ҳам бу мавзунинг излари бор, теран қирралари очилган. Гап ана шу изларни излаб топишда, уларни унутмасликда, сайқаллаб туришда, замона реалликлари нуқтаи назаридан ҳолисона талқин қилишдадир. Авлод ва аждодларимиз яратган қадрлаш мезонларининг тарихи энг қадимги нақллар, ривоятлар, афсона, ҳикоят, достонларга, яъни ҳалқ оғзаки ижоди намуналарига бориб тақалади. Спитамен, Муқанна ва Жалолиддин Мангуберди туғрисидаги асарларда, Алпомиш, Тўмарис ва Широқ тўғрисидаги афсона ва достонларда ватанпарварлик, ҳалқ ва юрт озодлиги учун фидойилик каби кўплаб умуминсоний қадриятлар тасвирланган. Маънавий меросимизнинг ёрқин намунаси – «Авесто» зардўштийликнинг муқаддас китоби бўлганлигидан, унда бу диннинг қадриятлар тизими, қадрлаш мезонлари, ўша даврдаги миллий Ғоялар ёрқин ифодаланган.

Қадрлаш туғрисидаги қарашлар ривожида ўрта асрлар катта аҳамиятга эга. Бу даврда араб истилоси амалга оширилган, ислом ҳукмрон динга айланган эди. Эътироф этиш керакки, Қуръон ва Ҳадисларда таърифлаб берилган илоҳий қадрият ва қадрлаш масалалари ҳалқимиз тарихи ва маданиятига таъсир кўрсатган. Шу билан бирга, араб истилоси даврида кўпгина миллий қадриятларимизнинг йўқотиб юборилганлигини ҳам қайд қилмоқ керак. Бу туғрида Беруний «Қадимги ҳалқлардан қолган ёдгорликлар» асарида афсус билан ёзиб қолдирган. Ҳозирги кунда ахборот технологияси ривожланган бир пайтда, ташқи муҳит омиллари кўпчилик ёсжларни ингини заҳарлашга ва уларни нотўғри йўлга бошқаришга ҳам қайтишмаяпти. Зеро шундай экан биз талаба ёшларга ташқи муҳитнинг таъсири ўз кучуни кўрсатишга қарши ўзимизнинг миллий аждодларимиз нинг қадриятларидан фойдаланиб уларнинг бадиий асарларидан фойдаланган ҳолда бадиий қадрият дарцикларини ташкиллаштириш келажак авлодимизнинг мақсадлари сари тўғри йўлдан адашмасликка бошқаришга ёрдам беради. Қадрият, баҳо ва қадр. Қадриятлар муаммосига бағишланган (асосан рус тилидаги) илмий-фалсафий манбаларнинг кўпчилигида қадрият (сенностъ) тушунчасини баҳо (осенка) тушунчаси билан қиёслаш, уларга бир ҳил даража ва кўламдаги тушунчалар сифатида қараш ҳоллари учрайди. Бу икки тушунча қиёсланаётганда, қадр тушунчаси эътиборга олинмайди. Балки, бундай ҳолга рус тилидаги «осенка» ва «сена» сўзларининг ўхшаш маъноли (кўпроқ иқтисодий) тушунчалар эканлиги сабаб бўлиши ҳам мумкин. Рус тилида

қадр ибораси ишлатилмайди, унинг русча таржимаси йўқ. Қадр тушунчаси ўзбек тилида серқирра маъно ва мазмунга эга, у тилимиздаги баъзи ибора ва сўзларда ўзига ҳос шарқона фалсафий мазмун борлигидан далолат беради.

Бадиий қадриятларни юксалтириш борасида барча соғлом кучлар билан ҳамкорликни кучайтириш катта аҳамят касб этади. Хусусан жамоа билан ҳамкорлик, маҳалла, оила ота-оналардир. Уларнинг ташаббуси ва фаол иштироки билан бадиий қадрйтлани янада такомиллаштириш зарурдир.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёевнинг “2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устивор йўналиши бўйича “Ҳаракатлар стратегияси” ва бошқа ме’ёрий ҳужжатларида та’кидлаганидек, “Одамлар билиши керак, оила муқаддас биз учун. Оилани сақлаб қолмасак, биз ўзлигимизни йўқотамиз”. “Бугун замон шиддат билан ўзгарияпти. Бу ўзгаришларни ҳаммадан ҳам кўпроқ ҳис этадиган ким – ёшлар. Майли, ёшлар ҳозирги даврнинг талаблари билан уйғун бўлсин. Лекин айни пайтда ўзлигини ҳам унутмасин. ... Бунга ниманинг ҳисобидан эришамиз? Тарбия, тарбия ва фақат тарбия ҳисобидан”. Бинобарин, оилавий тарбия масалаларига илмий ёндашиш мамлакатимиз тараққиётини белгилаб берган ҳаракатлар стратегиясининг муҳим 5 йўналишларидан бири бўлиб, унинг шарт-шароитларини белгилаб бериш муҳим вазифалар қаторидан ўрин олади. Таълим тарбиянинг муҳим омиллари бўлган қадриятларнинг намоён бўлиш шакллари орасида ўз аҳамиятини, ижобийлик ҳусусиятларини доимий сақлаб қоладиганлари ҳам бор. Булар — инсон вужудининг тириклиги, умри ва ҳаёти, сиҳат-саломатлиги, меҳнати, билими, муомаласи. улар инсон ва жамият бор экан, ўзининг ижтимоий аҳамиятини сақлаб қолаверади. Афсуски, уларнинг қарама-қаршиси бўлган касаллик, маъносиз ҳаёт кечириш, билимсизлик ва бошқалар ҳам тарихий жараёнларнинг ҳамроҳи. Тириклик бор экан — ўлим, борлиқ энг буюк маъво экан — йўқлик, инсон тирик жонзод экан — касаллик, ҳаёт кечиришдан мақсад мазмунли умр экан — маъносиз қўйилган баъзи қадамлар, яшашнинг зарурий шартларидан бири билиш ва англаш экан — билимсизлик, тараққиётга интилиш бор экан — таназзул ва бошқалар инсониятни доимо таъқиб қилади. Юқоридаги ижобий қадриятларнинг аҳамияти ҳам уларга тескари бўлган жиҳатларга нисбатан аниқланади. Ёшларда, айниқса, талаба ва ўқувчиларда маънавий этук туйғуларни шакллантиришда ана шундай аксиологик боғлиқликларнинг ботиний ва зоҳирий томонларини ўргатиш катта аҳамият касб этади. Ёшлар, хусусан талабалар ва ўқувчиларни маънавий баркамол авлод вакиллари сифатида тарбиялаш ва шакллантиришда қадр ва қадрлаш туйғуси, қадриятлар категорияси, уларнинг моҳияти, маз-

муни, намоён бўлиш шакллари туғрисидаги билимларнинг мажмуаси бўлган замонавий аксиология, яъни қадриятшуносликнинг асосларини ўргатиш ниҳоятда муҳим. Ана шу сабабдан ҳам умуминсониятнинг қадрлаш меъёрлари борасида тўплаган ютуқларини умумлаштирган билим соҳалари имкониятидан фойдаланиш таълим-тарбия самарадорлигининг асосий мезонларидан биридир. Қадриятлар жамиятимизнинг бойлиги бизнинг миллий ифтихоримиз. Уларни авайлаб асраш ва муҳофоза қилиш барчамизнинг бурчимиздир. Дарҳақиқат маҳалла, туман, шаҳар ва вилоятлар, мамлакатлар ҳам оилалардан ташкил топади. Демак, оиланинг жамиятдаги муҳим ўрни, ма'навияхлоқий, тарбиявий аҳамияти, қадр-қимматини англаш ва шу ижтимоий педагогик вазифаларни амалга ошириш бугунги долзарб масаладир. Шундай экан талаба ёшларни энг аввало бадиий қадрятга йўналтиришнинг энг асосий омили оила, маҳалла ва оилй ўқув юртлари муҳум рол ўйнайди десак муболаға бўлмайди.

Талабаларни бадиий қадриятларни шакллантиришда қуйидагиларни бажар олиши зарур.

– бадиий таҳлил турлари ва уларни асарга тадбиқ этиш йўлларини амалга ошириш;
– бадиий асарни ҳар томонлама чуқур таҳлил ета билиш;
– жаҳон адабиёти ва адабиётшунослиги тажрибаларини миллий адабиётга
– қўллай билиш;
– бадиий таҳлил методлари тарихини англаш;
– барча турдаги асарларни таҳлил ета олиш.

Бадиий қадирятларни ўрганиш талабаларнинг адабий-эстетик тафаккурини юксалтиради, уларнинг эвристик ва креатив қобилиятини ривожлантиради, илмий мушоҳада қилишга ёрдам беради. Шунингдек, биз Чўлпоннинг «Адабиёт чин маъноси ила ўлган, сўнган, ўчган, ярадор кўнгилга руҳ бермак учун, фақат вужудимизга эмас, қонларимизга қадар сингишган қора балчиқларни тозалайдирғон, ўткур юрак кирларини ювадурғон тоза маърифат суви, хиралашган ойналаримизни ёруғ ва равшан қиладирғон, чанг ва тупроғлар тўлган кўзларимизни артуб тозалайдирғон булоқ суви бўлғонликдан бизга ғоят керакдир» каби бадиийликка даҳлдор фикрлари ҳамма замонлар учун ҳам муҳим ва долзарблигини етказа олишимиз лозим. Бадиий қадриятларга йўналтиишда талабалар ўртасида тажриба синов ўткзиш ва уни оммалаштириш мақсадга муофиқдир.Тажриба синов якуний хулосаларига таянган ҳолда бадиийликни шакллантириш дарслар кесимида келтирилиш даркордир.Тажриба синов дастурини тест шаклида

ишлаб чиқиш ва уларни тарғиб қилиш лозим.Тажриба синов жараёнлари бадиий қадриятларни ривожлантирида яхси самара беради. Хulosa қилиб айтганда талабагга бадиий қадгиятни sингдигиш дагциклар sifatида foйдаланиш ҳаётда ўз ўгнини торишга катта аҳамят касб этади. Бадиийликминг йиллар давомида то'планган инсониятнинг о'зига хос ма'навий капитали бо'либ, у нафақат қадрсизланмайди, балки, қоида тариқасида, о'сиб боради. Бадиий қадриятларнинг табиати қадриятлар назариясида о'рганилади, у қадриятлар ва инсон ҳаёти ҳақиқатлари дунёси о'ртасидаги муносабатларни о'рнатади. Бу, биринчи навбатда бадиийлик ҳақида. Улар ҳақли равишда энг юқори деб ҳисобланадилар, чунки улар бошқа қадриятлар тизимларида инсон хатти-ҳаракатларини белгилайди.

Адабиётлар:

1 Ўзбекистон Республикасининг 2016 йил 14 сентябрда қабул қилинган «Ёшларга оид давлат сиёсати тўғрисида»ги Қонуни.

2 Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги «Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар Стратегияси тўғрисида»ги ПФ-4947-сон Фармони. Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами. 2017 йил, 6-сон, 70-модда.

3 Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 3 майдаги «Маънавий-маърифий ишлар самарадорлигини ошириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида»ги ПҚ-4307-сон қарори

4 Ўзбекистон республикаси президентининг 2021 йил 26 мартдаги «Маънавий-маърифий ишлар тизимини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида» ПҚ-5040-сон қарори.

5 Ўзбекистон Республикасининг 2020 йил 23 сентябрдаги «Таълим тўғрисида»ги Қонуни 1992, 1997, 2020й.

6 Ўзбекистон республикаси президентининг 2021 йил 26 мартдаги «Маънавий-маърифий ишлар тизимини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида» ПҚ-5040-сон қарори.

7 Ўзбекистон республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирининг 2017 йил. 1 март № 107 сонли буйруғи

РЕЗЮМЕ

Мақола талаба ёшларни дунёқарашини шакллантириш бадиийликни ўрни бўлиб, бунда бадиийлик орқали креатив ғояларни илгари суриш ва бадиий қадриятга йўналтиришдан иборат.

РЕЗЮМЕ

Статья посвящена роли артистизма в формировании мировоззрения студенческой молодежи, которая заключается в продвижении творческих идей с помощью артистизма и направлении их к художественной ценности.

SUMMARY

The article is the role of artistry in the formation of the worldview of student youth, which consists in advancing creative ideas through artistry and directing them towards artistic value.

OLIY TA’LIMDA XORIJIY TAJRIBALARDA SINALGAN O‘QUV DASTURLARDAN FOYDALANISHNING PEDAGOGIK ASOSLARI

Umirova N. M.
Sharof Rashidov nomidagi SamDU Maktabgacha va Boshlang’ich ta’lim fakulteti fakultetlararo pedagogika kafedrasi doktoranti

Tayanch so’zlar: zamonaviy ta’lim, metod, ilg’or ta’lim texnalogiyalari, pedagogik vositalar, xorijiy o’quv dasturlar.

Ключевые слова: современное образование, методика, передовые образовательные технологии, педагогические инструменты, зарубежные образовательные программы.

Key words: modern education, method, advanced educational technologies, pedagogical tools, foreign educational programs.

O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 06.07.2021 yildagi “O‘zbekiston Respublikasi va xorijiy hamkor oliy ta’lim tashkilotlarining qo‘shma ta’lim dasturlari asosida ta’lim faoliyatini tashkil etish tartibi to‘g‘risidagi nizomni tasdiqlash haqida” 421-sonli qarori hamda, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 20.04.2017 yildagi “Oliy ta’lim tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida” PQ-2909-sonli Qarorilarini ijrosini ta’minlash maqsadida oliy ta’lim tizimida yangi ilg’or xorijiy dasturlarni tadbiq qilish va amalda qo’llanilishini ta’minlash nazarda tutilgan.

Bugungi shaxs kamolotini shakllantirish uning fikrlash salohiyatini kengaytirish ta’lim tizimida ko’zda tutilgan asosiy mezonlardan biridir. Shaxsni komillikka yetaklash va uning ongini yuksak darajaga yetkazish ta’lim tizimining asosiy vazifasi bo’lgani uchun bu uchun nima tadbir qilish kerak bulsa shuni amalda qo’llash davlat siyosati darajasidadir. Oliy ta’limda talabalarni mustaqil fikrlashga o’rgatish va ilmiy dunyoqarashini kengaytirish uchun juda ham ko’p vositalardan va metodlardan foydalanilishi ta’limning maqsadli usullaridan biridir. Bugungi texnika asrining o’sib kelayotgan yosh avlodlari o’zidan oldingi yoshlarga nisbatdan ancha teran fikrga ega, o’z haq-huquqini yaxshi biladigan zamonaviy yoshlardir, chunki ular ta’lim va tarbiyani oila va ta’lim muassasalari bilan birgalikda ijtimoiy tarmoqlar orqali o’zida shakllantirmoqda.

Hayot tarzimiz texnikalar bilan birgalikda yuksalayotgan bir vaqtda yoshlarimiz ham bilim olishni, kasb egallashni, ijtimoiy ehtiyojlarni zamonaviy usullarda amalga oshirmoqda. Ta'lim olishni masofaviy tarzda, savdo-sotiq, ma'lumot olish va topish va bor bir kasbni boshqa davlatlarda qanday usullarda egallayotganini internet orqali o'rganmoqda. Shuning uchun ham ta'lim zamonaviylikni talab qilmoqda va yangicha o'quv metodlar va vositalardan foydalanaish bugungi kun talabalarini talablarini bajarish ta'limdan ko'gli to'lishi, ilm olishga ishtiyoqini oshishi, kasb egallash sirlarini qiziqarli tajribalarda zamonaviy shaklda o'rganishi bugungi kun dorzarb masalalaridan biridir.

Oliy ta'lim tizimida talabalar bilim doirasini kengaytirish, kasbiy tayyorgarligini zamon talablari darajasida bajarish va xorijiy ilg'or usullardan foydalanish hamda hamkorlikda ishlash, ular bilan fikr almashish, talabalar bilim saviyasini xorijiy tajribalar darajasiga ko'tarish asosiy maqsaddir. Shuningdek ta'lim sifatini jahon talablari darajasiga yetkazish uchun xorijiy davlar o'quv dasturlaridan bevosita va bilbosita foydalanish ular tajribalaridan foydalanish ta'lim berish va olish sifatini oshishiga, hamda samaradorlikni o'sishiga bir muncha erishilgan bo'ladi.

Oliy talim bosqichida talabalarni mustaqil o'z fikrini bayon qila olishga talaygina milliy va tajribalarda sinalgan usulllardan foydalaniladi lekin buni xorijiy ta'lim muassasalarda foydalanilayotgan va samarasi yuqori bo'lgan usullarni olib kirishimiz bir muncha maqsadli bo'ladi. Ta'limda hamkorlik qilish ta'lim sifatini yaxshilanishga va talabalarni dunyoqarashini kengayishiga ta'sir qiluvch texnik vositalar va o'qitish usullaridan foydalanish biz ko'zlagan oliy maqsadlardan biridir. Oliy ta'limda talabalarni ular ega bo'lgan bilimlarni o'sishiga va kengayishiga ta'sir qiluvchu vositalarni va adabiyotlarni berish muhimdir.

Talabalar oliy ta'limga egallab kelgan bilimlarini shakllanishi asosan ilmiy dunyoqarashga qaratilgan bo'ladi, chunki birlamchi bilimlar hayotiy misollar orqali maktab darsliklari asosida shakllanadi. Bu mavjud bilimlar kasb egallashiga zamin bo'ladi. O'qitiladigan va talabalar ongida shakllantiriladigan bilimlar ilmiylikka asoslanib mavjud bilimlar kengaytiriladi. Xorijiy usullardan foydalanish milliy tushunchalarimiz bilan uyg'unlikda boyitilishi zamonaviy va xorijiy sifatlarga ega bo'ladi.

Bugungi kunda ko'pgina kasblar va soha mutaxassislari jamiyatda yo'qolib bormoqda va uning o'rniga boshqa kasblar paydo bo'lmoqda bu es o'z-o'zidan mutaxassis tayyorlovchi oliy ta'lim tashkilotlarini shu o'zgarishlarga mutaxassis tayyorlashga tayyor turishini taqazo qiladi. Chunki jamiyatdagi

talablarga mos kadrlar chiqarib berishi talab bo'yicha ishlashi uchun oliy ta'lim tizimi xorij hamkorlari bilan tayyor turmog'i birgalida ishlashi yangiliklar va o'zgarishlarga tayor turishi lozim. Shundagina jamiyat va shaxs talablariga munosib bo'la oladi. Jamiyatdagi o'zgarishlardan bir muncha oldinga yurishi ta'lim sohasining vazifasidir.

Talabalarni zamon talabalari asosida bilimli va ilmli bo'lishi davlat ravnaqi uchun xizmat qiladi. Chet el hamkor davlat ta'lim tashkilotlarida talabalar tajriba almashishi, malakasini oshirishi va bilimini yanada kengaytirishi kabi imkoniyatlarga ega bo'ladi. Ta'lim va tarbiyani milliylik va zamonaviylik bilan birgalikda olib borish jamiyat ravnaqi va insoniyat ehtiyojlaridan kelib chiqib bajariladi. Ta'lim har 'oim rivojlanishni shakllanishni taqozo qilgan. Shuning uchun jahon ta'lim tashkilotlari rivojlangan mamlakat ta'lim muassasalari bilan tajriba almashishi va ularning tajribalaridan foydalanish bilan ta'limdagi qotib qolishdek muammolar yechiladi. Ta'lim oluvchilar talablari darajasida maqsad qo'yish ularni bilim olishga bo'lgan intilishini susytirmasdan ularning vaqtdan unumli foydalanishlari uchun kerakli topshiriqlarni ilg'or tajribalar asosida belgilab berish va tashkil etish zamon talabidir.

Talabalarni ilmiy va mustaqil dunyoqarashini kengaytirish ularni mustaqil izlanishlarini tashkil etish dastlabki nazariy va amaliy mashg'ulotlardan tashqari ualarni mustaqil tanlagan tadqiqotlari ustida ishlashi imkoniyatini yaratish va undash xorijiy tajribalarda sinalgan usuldir. Bu usulda talaba mustaqil resurs markazlariva labaratoriyalarda o'z mavzusi ustida izlanish olib borishi, ma'lumotlar to'plashi va tajriba-sinov ishlarini o'tkazishi samarali usul hisoblanadi. Talabani mustaqil ta'lim ishini tashkil etishida kerakli yo'l-yo'riqlarni berib borish va to'plagan ma'lumotlarini birgalikda taxlil qilish ve keyingi jarayonlarga topshiriqlar berib borish lozim. Talaba mustaqil izlanishi uning bilimlarini kengayishiga asos bo'ladi, chunki mustaqil ma'lumotlar to'plash jarayonida ko'plab ma'lumotlarni o'rganadi ko'p adabiyatlar bilan tanishadi va ma'lumotlarni yangiligini taqqoslash orqali fikr doirasi kengayib mustaqil tafakkur qila olish ko'nikmasi shaklana boradi.

Ikkinchidan, xorijiy o'quv dasturlarning yana bir ijobiy tomoni talabalarga nazariy bilimlar berilishi faqatgina bajarishi kerak bo'lgan topshiriqlarini va mustaqil tajriba-sinov ishlarini bajarilishi uchun yo'naltirilgan qisqacha ma'lumotlar va ko'rsatmalar beriladi. Asosiy ma'lumotlar topish va ularni taqqoslash talabalar o'zlariga yuklanadi.Auditoriya usulida o'tkaziladigan mashg'ulotlar ham asosan zamonaviy didaktik vositalar bilan o'tkaziladi.

Uchinchidan, jahon standartlari asosida o'qitilayotgan o'quv dasturlarning yana bir pedagogik asoslaridan biri bu muammoga va oldiga qo'ygan masalalarni,

topshiriqlarni, jumboqlarni yechimini mustaqil topadi, imtihonlarga ham mustaqil tayyorlanishadi, topshirolmagan talabalarga qaytadan to'lov orqali topshirishi qat'iy belgilab berilgan. O'quv jarayonini moliyaviy tomonga taqab qo'yishi talabalarda yanada harakat qilish, mustaqil izlanishga, o'zini ta'lim olishga bag'ishlashi taqozo qilingan.

Yana bir xorijiy o'quv dasturlarni afzallik tomani, o'quv jarayoni qisqa muddatli bo'lishi, talabalar o'quv jarayoniga moslashishi va o'qub yurti imkoniyatlarini o;rganib chiqish uchun moslashish davri belgilanadi, keyingi bosqish ma'ruzalarga qatnashish va topshiriqlarni olish hamda ularni bajarish muddatlarini belgilashdan iborat. Ya'ni bir o'quv smestri talaba imkoniyatlaridan kelib chiqib, fanlar va topshiriqlar muddati talaba imkoniyatidan kelib chiqib belgilanadi va qaytadan uzaytirilmaydi. Oxirgi belgilangan muddatda topshirolmagan talaba keyingi yildan bishqatdan topshirishga qoldiriladi. Bundan ko'zlangam maqsad talabalarni qunt bilan faqat o'zlari harakat qilishi va mavjud resurslardan oqilona foydalanishdir.

Undan tashqari xorijiy o'quv dasturlarda talabalarn dunyoqarashini kengaytirish va shakllantirish uchun dual ta'limdan ha keng foydalanailadi. Dual ta'limdan foydalanish talaba bevosita ta'limni amaliyot bilan bog'lashi nazarda tutilgan. Ya'ni nazariyani amaliyot bilan bog'lashi va olgan bilimlarini amaliyotda qanday natija berishini ko'rib borish samarali usullarni joriy qilish va dunyoqarashini kengayishi uchun sabab bo'ladigan tajribalarni o'z amaliyotida kuzatishi, maslahatlar olishi fikr almashishi va qo'llay olish usullarini joriy qilish kabi malakalari va ko'nikmalari shakllanadi. Shu bilan birgalikda talabani mustaqil ishlay oladigan kadr qilib tayyorlash va o'z moliyaviy ahvolini ta'minlash imkoniyatlari ham mavjud.

Shuningdek o'quv jarayonida oliy talim talabalari fanlar majburiy va ixtiyoriy fanlardan mustaqil ma'lumotlar to'playdilar bundan asosiy ko'zlangan maqsad ular har bir ma'lumotgamustaqil yondashishi, munosabati o'rganiladi.Majburiy fanlar asosan mutaxassis fanlar va kasbga tayyorlash fanlari hisoblanadi tanlaov fanlar esa ular qiziqishlariga tayanib mustaqil tanlashadi va mustaqil nazariy va amaliy topshiriqlarga tayyorlanadi.

Yuqoridagi jahon tajribalarda sinalgan o'quv dasturlardan foydalanishmetodlardan foydalanib oliy ta'limda talabalar dunyoqarashini kengaytirish mustaqil fikrlash ko'nikmalarini shakllanishiga erishish bugungi shiddatli hayotda dolzarb masalalardan biridir. Talabalarni mustaqil fikrlashga undash, ularni teran fikrlay oladigan qilish birinchi navbatda ularni mustaqil topshiriqlarni bajarishi, qanday usulda fikrlashidan qat'iy nazar ularni tinglash va munosabat bildirishga undash oliy ta'lim tizimining asosiy vazifasidir.

Shunday ekan milliy tarbiyamizga mos va mavjud shart-sharoitlarga ta’gri keladigan xorijiy dasturlarni ta’limga olib kirish, va o’quv dasturlar asosini talabalar ilmiy ongini kengayishiga turtki bo’luvchi mezonlarni amalga tadbiq qilish maqsadlidir.

Adabiyorlar:

1. Mirziyoyev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. “O‘zbekiston” NMIU, 2017. – 485 bet

2. I.Karimov. O‘zbekiston buyuk kelajak sari. – Toshkent: O‘zbekiston, 1998.

3. A.Musurmanova, X. Ibragimov, O. Jamoliddinova, K. Risqulova, S. Yo‘ldosheva, A. Jumayev, F. Babashev, P. Isamova, S. Sharipova, G‘. Salohiddinova, K. Todjibayeva. Umumiy pedagogika. – Toshkent: “Yoshlar nashriyot uyi”, 2020.

3. A. Avloniy. Turkiy guliston yoxud axloq. – Toshkent: Yoshlar nashriyot uyi, 2018.

4. R. A. Mavlonova, N. H. Rahmonqulova, K. O. Matnazarova, M. K. Shirinov, S. Hafizov. Umumiy pedagogika. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2018

5. N.Shukrullayeva.Ta’lim-tarbiya jarayonida o’quvchiralda ilmiy dunyoqarash va tafakkurni shakllantirishning ahamiyati.Maqola. Eurasian Journal of Academic Research, 2023 - in-academy.uz

6. Qulieva Sh.H., Ismoilova M.M. Ta’lim jarayonida tizim va tizimli yondashuv // Pedagog kadrlar malakasini oshirish va qayta tayyorlash jarayoniga innovatsion texnologiyalarni joriy etish muammolari. Respublika ilmiy-amaliy konferensiya materiallari. – T.: 2010. – B. 148.

РЕЗЮМЕ

Ushbu maqolada ta’lim tizimining asosiy bo’g’inlaridan bo’lgan oliy ta’lim bosqichida talabalar mustaqil fikrlashiga asos bo’la oladigan jahon ta’lim standartlariga javob mos keladigan o’quv dasturlarning pedagogik jihatlari asoslari ochib berilgan. Bugungi kunda ta’lim tizimining barcha bo’g’inlarida xorijiy o’quv dasturlardan milliy dasturlar va darsliklar bilan bir qatorda asosiy va yordamchi vosita sifatida ta’lim oluvchilar ongini shakllanish va qolaversa kengayishi uchun xizmat foydalanishning ta’lim berish va ta’lim olishdagi ilg’or pedagogik metodlarini ochib berishdir.

РЕЗЮМЕ

В данной статье раскрыты основы педагогических аспектов учебных программ, соответствующих мировым образовательным стандартам, которые могут стать основой самостоятельного мышления учащихся на этапе высшего образования, являющегося одним из основных звеньев системы образования. Сегодня во всех звеньях системы образования целью формирования и дальнейшего расширения сознания обучающихся наравне с национальными программами и учебниками основных и вспомогательных средств зарубежного обучения является раскрытие передовых педагогических методов использования услуг в обучении и обучении.

SUMMARY

This article reveals the basics of pedagogical aspects of educational programs that comply with world educational standards, which can be based on the independent thinking of students at the stage of Higher Education, which are the main branches of the educational system. Today, in all branches of the educational system, the use of foreign curricula as a basic and auxiliary tool, along with national programs and textbooks, as well as the formation and further expansion of the consciousness of learners, is the disclosure of advanced pedagogical methods in teaching and learning.

KOMPETENTSIYAVIY YONDOSHUV ASOSIDA O‘QUVCHILARNING KREATIV FIKRLASHINI RIVOJLANTIRISHNING TARIXIY-PEDAGOGIK ASOSLARI

Abdisharipova Sh. B.
Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika instituti doktoranti

Tayanch so‘zlar: kompetentsiya, kompetentlik, kompetentsiyaviy yondashuv, kreativlik, kreativ fikrlash, tarixiy-pedagogik asoslash, texnologiyalar, mezonlar, darajalar, mexanizimlar, natijalar.

Ключевые слова: креативности, способности, креативность, иннавацонные педагогические технологии, критерии, уровни, механизмы, технологические этапы, результаты.

Key words: creativity, ability, creativitiy, innovative pedagogical technologies, criteria, levels, mechanisms, technological stages, results.

Dunyoda globallashuv jarayonining jadallashuvi, ijtimoiy huquqiy ziddiyatlarning kuchayib borayotganligi bois 2 milliarddan ortiq yoshlarning ongi va dunyoqarashini o‘zgartirishga qaratilgan[1] kurash avj olmoqda. Yoshlar ijtimoiy faolligining darajasi ertangi kun taraqqiyotini belgilab berish munosabati bilan mazkur masala toboro globol va dolzarb ahamiyat kasb etmoqda[2]. BMT assambliyasi tomonidan yoshlarni ijtimoiy-huquqiy va siyosiy jihatdan faol fuqaro sifatida tarbiyalash masalasi ustuvor yo‘nalish sifatida e’tirof etilgan.

“Tayanch kompetentsiyalar atamasi birinchi marta 1992-yil Yevropa kengashining “Yevropada o‘rta ta’lim” loyihasida paydo bo‘ldi va bu o‘quv jarayoni mazmunini modernizatsiya qilishning global tendensiyasini boshlab berdi. Natijada, 1996-yilda Yevropa Kengashi tomonidan Bernda o‘tkazilgan “Yevropa uchun tayanch kompetentsiyalar” simpoziyumida zamonaviy bitiruvchilarning 5 ta muhim kompetentsiyalari[82] aniqlandi. Yevropa ittifoqiga a’zo davlatlarning davlat ta’lim standartlarida 8 ta tayanch kompetentsiyalar ko‘rsatib o‘tilgan bo‘lib, 1. Ona tilida muloqot qila olish (Communication in the mother tongue). 2. Chet tilida muloqot qila olish (Communication in foreign languages). 3. Matematik savodxonlik, fan va texnikaga oid kompetentsiyalar (mathematical competence and basic competences in science and technology). 4. Axborot texnologiyalaridan foydalanish kompetentsiyasi (Digital competence).

5. O‘rganish uchun o‘qish yoki mustaqil bilim olish kompetentsiyasi (Learing to learn). 6. Ijtimoiy va fuqarolik kompetentsiyasi (social and civic competences). 7. Tashabbuskorlik va tadbirkorlik kompetentsiyasi (science of initiative and entrepreneurship). 8. Turli madaniyatlar, qadriyatlarni tushinish va o‘z madaniyatiga ega bo‘lish, namoyish etish kompetentsiyasi (Cultural awareness and expression)dan [3] iborat.

Mazkur xalqaro ta’lim standartlariga asoslanib respublikamiz umumiy o‘rta ta’lim maktablarida 6 ta tayanch kompetentsiyalari: komunikativ kompetentsiya, axborot bilan ishlash kompetentsiyasi, shaxs sifatida o‘z-o‘zini rivojlantirish kompetentsiyasi, ijtimoiy faol fuqarolik kompetentsiyasi, umummadaniy kompetentsiya, matematik savodxonlik, fan va texnika yutuqlaridan habardor bo‘lish hamda foydalanish kompetentsiyasi [4] ishlab chiqilgan.

Mamlakatimizda ta’limning uzluksizligi, uzviyligi, o‘quvchi shaxsi ustuvorligidan kelib chiqib ularning psixologik yosh xususiyatlariga mos ravishda quyidagi tayanch kompetentsiyalar shakllantiriladi:

– komunikativ kompetentsiya ijtimoiy vaziyatlarda eng avvalo ona tilida hamda birorta xorijiy tilde o‘zaro samarali muloqotga kirisha olish, muloqotda muomala madaniyatiga amal qilish, ijtimoiy moslashuvchanlik, hamkorlikda jamoada ishlay olish layoqatini nazarda tutadi;
– axborot bilan ishlash kompetentsiyasi media manbalardan zarur ma’lumotlarni izlab topa olish, saralash, qayta ishlash, saqlash, ulardan samarali foydalana olish, ularning havfsizligini taminlash ko‘nikmalarini egallashni hamda media madaniyatga ega bo‘lishni anglatadi;
– o‘z-o‘zini rivojlantirish kompetentsiyasi esa doimiy ravishda o‘z-o‘zini jismoniy, ma’naviy, ruhiy va intellektual rivojlantirish, kamolotga intilish, hayot davomida mustaqil o‘qib-o‘rganish, bilim va tajribani mustaqil ravishda muntazam oshirib boorish, o‘z xatti-harakatini adekvat baholash va mustaqil qaror qabul qila olishni bildiradi;
– ijtimoiy faol fuqarolik kompetentsiyasi jamiyatda bo‘layotgan voqea, hodisa va jarayonlarga dahldorlikni his etish va ularda faol ishtirok etish, o‘zining fuqarolik burch va huquqlarini bilish, unga rioya qilish, mehnat va fuqarolik munosabatlarida muomala va huquqiy madaniyatga ega bo‘lishni anglatadi;
– milliy va umummadaniy kompetentsiya vatanga sadoqatli, insonlarga mehr-oqibatli hamda umuminsoniy va milliy qadriyatlarga etiqodli bo‘lishni, badiiy va san’at asarlarini tushinish, orasta kiyinish, madaniy meyyorlarga va sog‘lom turmush tarziga amal qilishdan iborat;

– matematik savodxonlik fan va texnika yangiliklaridan xabardor bo‘lish hamda foydalanish kompetentsiyasi aniq hisob-kitoblarga asoslangan xolda shaxsiy, oilaviy, kasbiy va iqtisodiy rejalarni tuza olish, kundalik faoliyatda turli formula, model, chizma va diagrammalarni o‘qiy olish, inson mehnatini yengillashtiradigan, mehnat unumdorligini oshiradigan qulay shatr-sharoitga olib keladigan fan va texnika yangiliklaridan foydalana olish ko‘nikmlalrini nazarda tutadi.

“Kompetensiya” so‘zi tarjimada “layoqatli”, “munosib bo‘lmoq” kabi ma’nolarni anglatuvchi lotincha “competere” so‘zi asosida hosil bo‘lgan. “Kompetensiya” deyilganda, shaxsning biror-bir sohadan xabardorlik, shu sohani bilish darajasi tushuniladi.

“Kompetensiya” tushunchasi, kompetensiya nuqtai nazaridan yondoshuv, kompetensiya egasi, bu atamalarning mazmuni haqida to‘xtalish uchun, eng avvalo, asrlar davomida shakllangan bu boradagi milliy an’ana va qadriyatlarga e’tibor qaratamiz. Bizning yurtimizda biron-bir kasbkor egasi o‘z kasbini mahorat bilan egallab, uni shogirdlariga o‘rgata boshlasa, uning nomiga mazkur kasb atamasini qo‘shib atay boshlaganlar. Mosh tabib, Omon tabib, Oboqul kulol, Latif sartarosh, Murodjon hofiz, Mamatoy temirchi yoki Mamatoy aka pichoqlari va hokazo. Bu e’tirof aynan shu odamning ma’lum bir kasb egasi bo‘lganligi uchun emas, balki yuksak hudud aholisining biron-bir kasb bilan shug‘ullanishi ham ana shunday e’tirofga yuksak muvaffaqiyatlari orqali erishganliklari dan dalolat beradi. Chust pichoqlari, Chust do‘ppisi, Rishton kulollari, Urgut kulollari, Samarqand nonvoylari, nonlari va hokazo. Bu albatta, o‘z kasbkorini uzluksiz rivojlantirib, ko‘p yillar mobaynida elga xizmat qilgan kishi yoki kasbkor egasiga yoki jamoaga berilgan e’tirof, vakolat, ishonch – zamonaviy va ilmiy til bilan aytadigan bo‘lsak, kompetensiya ekanligini sezib olish qiyin emas. Xalq san’ati borasida ham shunday fikrlarni aytish mumkin, ammo kasbning oliy darajaga ko‘tarilishi, bu kompetensiyadan balandroq malaka –mahoratidir. Abdurahim Dorboz, Tursunboy polvon, Mamat o‘qituvchi, Mamat domla va boshqalar[5].

Xulosa qilib aytadigan bo‘lsak “Kompetensiya” tushunchasini izohlar ekanmiz, bu atamaning mazmun-mohiyatiga e’tibor qaratamiz. Kompetensiya lotincha so‘z bo‘lib, o‘zbek tilida “munosib”, “to‘g‘ri keladi” yoki “mos keladi” ma’nolarini anglatadi. O‘z bilim, mahorat va amaliy tajribalarni qo‘llagan holda oddiy va murakkab masalalarni yecha olishga munosib inson deb tushunsa bo‘ladi. Ko‘p hollarda “kasbiy kompetenlik” atamasi qo‘llaniladi. Bu so‘zni kasbiy vazifalarini amalga oshirishda o‘z amaliy tajribalari, bilim va ko‘nikmalarini muvaffaqiyatli qo‘llay olish qobiliyati deb tushunsa bo‘ladi.

Adabiyotlar:

1. Muxsiyeva A.SH. Umumiy o‘rta ta’limmaktabi o‘quvchilarida ijtimoiy kompetentsiyalarni rivojlantirish., Ped.fan.dok. … diss. – T., 2022. 9 b.

2. Бермус А.Г. Проблемы и перспективы реализации компетентностного подхода в образовании. www.eidoc.ru. 2005, 09, 10.

3. Лебедев О.Е. Компетентносный подход в образовании. www.nekrasovepb.ru

4. Зимняя И.А., И.А. Ключевных. Компетенции – новая парадигма результата образования. quality.petrsu.ru

5. Axmedova M.T. Pedagogik kompetentlik. Uslubiy qo‘llanma. “TDPU” nashriyoti., 2018 yil.

РЕЗЮМЕ

Maqolada kompetentsiyaviy yondashuv asosida o‘quvchilarning kreativ fikrlashini rivojlantirishning tarixiy-pedagogik asoslarini aniqlash, mezonlari va mexanizimlarini takomillashtirish bo‘yicha to‘xtalib o‘tilgan.

РЕЗЮМЕ

В статье определить историки-педагогичиеские основе компетентностного подхода и совершенствания и способностей.

SUMMARY

In the article, to determine the historical and pedagogical foundations of the development of students’ creative thinking based on the competence approach and improving their abilities.

EGRA, EGMA XALQARO BAHOLASH DASTURLARI VA ULARNING AHAMIYATI

G'ayipova G. N.
Chirchiq davlat pedagogika universiteti mustaqil tadqiqotchisi

Tayanch so'zlar: egra, egma, ta'lim, matematika, mantiqiy masala, pedogogika, texnologiya, faoliyat, baholash, qobiliyat.

Ключевые слова: egra, egma, образование, математика, логика, педагогика, технология, деятельность, оценка, способности.

Key words: egra, egma, education, mathematics, logical matter, pedogogy, technology, activity, assessment, ability.

Bugungi kunda ta'lim tizimida fan va innovatsiya faoliyatining yutuqlaridan keng foydalanish, jamiyat va davlat hayotining barcha sohalarini barqaror rivojlantirish mamlakatning munosib kelajagini yaratishning muhim omili bo'lib bormoqda. AQSH, Angliya, Janubiy Koreya, Yaponiya, Rossiya kabi davlatlarda yuqori kompetentlikka ega, raqobatbardosh kadrlar tayyorlashga rivojlanishning asosiy yo'nalishi sifatida qaralib, ta'limda innovatsiyalarni, shu jumladan, o'qitishning ilg'or, interfaol va ijodiy uslublarini keng joriy etilishi ta'minlanmoqda. Ta'lim sohasidagi sifat o'zgarishlari va yuqori samaradorlik hamda jahon ta'lim talablari bilan mosligi, o'quvchilarning matematik savodxonligi PISA xalqaro tadqiqotlarida ishtirok etib ijobiy natijaga erishishi, ta'lim oluvchilarda olgan bilimlarini amaliyotda muvaffaqiyatli foydalanish kompetensiyalarini shakllantirish, o'z qobiliyatlarini, ijodkorligini, tashabbuslarini ro'yobga chiqarishga sharoit yaratuvchi ta'lim muhitini joriy qilishda muhim ahamiyatga ega.

Ta'lim oluvchilarni innovatsion tayyorlash, zamonaviy ta'limni amalga oshirish bo'yicha dunyoning yetakchi ta'lim muassasalari va ilmiy markazlari tomonidan olib borilayotgan tadqiqotlarda ta'lim oluvchilarning kompotentlik mezonlari, innovatsion ta'lim muhitini yaratish muammolari, xalqaro ta'lim standartlari talablarining joriy qilinishiga alohida ahamiyat qaratilmoqda. Mazkur tadqiqotlarda ta'lim oluvchilarning o'quv-bilish kompetensiyalari tarkibini zamonaviy axborot va pedagogik texnologiyalarni ta'lim jarayonida muvaffaqiyatli qo'llash, motivatsion, kognitiv, operatsion, refleksiv va o'z-

o’zini baholash kabi indikatorlarni shakllantirish asosida kengaytirishga qaratilgan ilmiy izlanishlar muhim o’rin tutadi.

Mamlakatimizda ilg’or xorijiy tajribalar asosida uzluksiz ta’lim tizimi uchun o’quvchilarda o’quv-bilish kompetensiyalarini shakllantirishni nazarda tutuvchi umumiy o’rta ta’lim tizimida zamonaviy kompetensiyali yondashuvlarni ishlab chiqishni ta’minlashga qaratilgan islohotlar natijasida o’quvchilarda o’quv-bilish kompetensiyalarini shakllantirishning zamonaviy ta’lim mazmunini modernizatsiyalash, ularning ichki imkoniyatlarini ro’yobga chiqarishga imkon beruvchi zarur shart-sharoitlar yaratishga yo’naltirilgan ta’lim muhitini yaratish bo’yicha bir qator ishlar amalga oshirilmoqda. Uzluksiz ta’lim tizimida matematika fanlari alohida o’rin tutganligi bois, bu fanlarni o’qitishga qaratilgan asosiy e’tibor har doim o’z dolzarbligini saqlab kelmoqda.

Hozirgi kunda o‘quvchilarning o‘qish (**EGRA**) va matematika (**EGMA**) bo‘yicha qobiliyatlarni baholash tadqiqotlarini tizimga tatbiq etish boshlangan.

Mazkur tadqiqotlar boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining o‘zlashtirishini yaxshilash hamda ta’lim jarayonidagi kamchiliklarni aniqlashga yordam beradi.

Ushbu baholash tizimi dunyoning 70 dan ortiq mamlakatlarida qo‘llaniladi. Shuningdek, PISA, TIMSS, PIRLS kabi o‘quvchilar bilimi darajasini baholash uchun xalqaro tadqiqotlar hamda dasturlar tayyorlash uchun yaxshi vosita hisoblanadi.

EGRA va **EGMA** tadqiqotlari boshlang‘ich sinflarni o‘qitishda tizimli bo‘shliqlarni tashxislash va ularni hal etishning eng maqbul yechimlarini aniqlovchi, o‘qish hamda savodxonlik ko‘nikmalarini sinovchi ilmiy asoslangan modellar hisoblanadi.

Bu tadqiqotlar O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi vazirligi tomonidan AQSh ning Xalqaro Taraqqiyot Agentligi (USAID) bilan hamkorlikda olib borilmoqda. Mazkur loyiha 2019 yil 28 sentyabrda XTV va USAID o‘rtasida 50 million dollarga imzolangan besh yillik rivojlanish maqsadlari to‘g‘risidagi bitimning birinchi tarkibiy qismidir

AQSh ning O‘zbekistondagi elchisi Deniyel Rozenblyumning ta’kidlashicha, EGRA va EGMA boshlang‘ich sinf o‘qivchilarning savodxonligi va matematika bo‘yicha ko‘nikmalarini baholovchi oddiy, arzon va kuchli vositadir. Men “baholash” so‘zi bekorga tanlanmaganligini ta’kidlamoqchiman. Bu vosita bolaning bilimi, o‘qituvchining dars berishi yoki direktorning maktabni boshqaruv ko‘nikmalarini tekshirmaydi. Shuningdek, jarayonda o‘tish yoki yomon baho bo‘lmaydi. Tibbiyot xodimlari bemorga muolaja belgilash, ko‘rikdan o‘tkazishdan avval uni tekshiradi. **EGRA** va **EGMA** esa boshlang‘ich sinflarda o‘qish hamda matematika bo‘yicha ko‘nikmalariga baho

beradi. Baholash natijalariga ko‘ra yangi o‘quv dasturlari, o‘qitish uslubi va yondoshuvlar O‘zbekiston yoshlarining yaxshi natija ko‘rsatishi uchun mosla shtiriladi.

EGRA (The Early Grade Reading Assessment) baholash modelining maqsadi boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining nutq malakalarini rivojlantirish, nutqiy ko‘nikma va malakalarini hamda o‘qish savodxonligini oshirishdan iborat.

EGRA og’zaki o’qish uchun ravonlikni tushunish, to’g’ridan to‘g‘ri ravonlikni o‘lchash, og‘zaki o‘qish ravonligi bo‘yicha kichik topshiriqdan tashqari belgilangan vaqtda so‘zlar va xarflar nomini aniqlash, so‘zsiz o‘qish, tanish so‘zlarni o‘qish aniqligini va tezligini belgilaydi

EGRA ning asosiy vazifasi tinglashni, tushunishni baholaydi, tushunishdagi qiyinchiliklar, avvalo o‘qish qobiliyatining pastligidan kelib chiqadimi yoki o‘qish qobilyatining yo‘qligini aniqlash.

EGMA (The Early Grade Mathematics Assessment) baholash modelining maqsadi 2-4 sinf o‘quvchilarining og‘zaki hisoblash malakalarini rivojlantirish, mantiqiy fikrlash qobiliyatini o‘stirish, matematik savodxonligini oshirishdan iborat.

Boshlang‘ich sinflar davomida matematikadan olingan mustahkam poydevor kelajakdagi muvoffaqiyat kaliti hisoblanadi.

Shuningdek, matematika kelajakda ish joyidagi ko’nikmalar va bilimlarni rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega bo’lgan fandir.

EGMA bolalarning asosiy ko‘nikmalarini rivojlatirayotganligini aniqlash imkonini beradi, boshqa matematik ko‘nikmalar hosil qiladi va harakatlarni eng yaxshi tomonga yo‘naltiradi. Bu esa ta’lim sifatini oshirishda juda muhim.

EGMA – bu raqamlarni ta’kidlab, matematika va undagi operatsiyalarni erta o‘rganishni baholash.

EGMA quyidagi: raqamni identifikatsiya qilish (raqamni aniqlash); kattalik haqida mulohaza yuritish (raqamlarni kamsitish); raqamlarni tan olish (yo‘qolgan raqam); qo‘shish va ayirish; birinchi va ikkinchi darajalar va so‘z muammolarini o‘z ichiga oladi.

So‘nggi yillarda mamlakatimizda amalga oshirilayotgan islohotlar natijasida ulkan iqtisodiy o‘sish ko‘rsatkichlariga erishilayotganligi barcha sohalarda malakali kadrlar va yetuk mutaxassilarga bo‘lgan talabni yanada oshirmoqda. Bu o‘z-o‘zidan o‘quvchilarimizning darslarga qiziqish xususiyatini oshirish va o‘qituvchilarning har tomonlama ta’lim tarbiyaga e’tiborini kuchaytirishni talab etadi. Yuqoridagi talablarning ta’lim tizimi uchun juda muhim ekanligi, aksariyat xorijiy davlatlardagi kabi ta’lim va fan sohalari rivojlanishini

baholash va monitoring qilish orqali ta’lim sifatini oshirishga qaratilgan ilg‘or tajribalarni sohaga jalb qilish kerakligini anglatadi.

Demak, yuqoridagi vazifalarning o‘z vaqtida va sifatli bajarilishi mamlakatimiz ta’lim tizimining xalqaro ta’lim jarayoniga integratsiyalashuvini ta’minlaydi, sohadagi bo‘shliqlarni aniqlashga, yangi vazifalarni belgilab olishga xizmat qiladi. Eng muhimi, o‘quvchilar bilimini adolatli va shaffof baholashga erishamiz.

Adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 29 apreldagi “O‘zbekiston respublikasi xalq ta’limi tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish to‘g‘risidagi konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi PF -5712 farmoni.

2. Implementing the Proposed Mathematics Framework: Recommendations for PISA 2021, Peggy G. Carr, Ph.D., Vice Chair, PISA Governing Board Associate Commissioner, National Center for Education Statistics (NCES) May 25, 2018.

3. Carter, J. (2001), Creating Writers: A Creative Writing Manual for Schools, Routledge/Falmer, https://epdf.tips/creating-writers-a-creative-writingmanual-for-schools.html (accessed on 27 March 2018).

4. A.A.Ismailov, N, Karimov, B.Q.Xaydarov, Sh. Ismailov, Xalqaro tadqiqotlarda o’quvchilarning matematik savodxonligini baholash, uslubiy qo’llanma, Toshkent, “Sharq” nashriyoti, 2019-yil, 120 bet.

РЕЗЮМЕ

Mazkur maqolada xalqaro baholash dasturlaridan EGRA VA EGMA haqida ma’lumotlar keltirilgan. Shuningdek, bu halqaro baholash dasturlari bilan ishlash ahamiyati va ularning vazifasi yoritib berilgan.

РЕЗЮМЕ

В этой статье представлена информация о EGRA и EGMA из международных оценочных программ. Он также освещает важность работы с международными оценочными программами и их миссию.

SUMMARY

this article presents information about EGRA and EGMA from international assessment programs. It also highlights the importance of working with international assessment programs and their function.

MUSTAQIL TA’LIMDA O’QISH KO’NIKMASINI QO’LLASH ORQALI OG’ZAKI NUTQNI RIVOJLANTIRISHNING IJTIMOIY-PEDAGOGIK, KONSEPTUAL ZARURIYATI

Israilova Sh. J.
Chirchiq Davlat Pedagogika Universiteti doktoranti

Tayanch so’zlar: gapirish ko’nikmasi, og’zaki nutq, mustaqil ta’lim, mustaqil o’qish, kommunikativ kompetensiya.

Ключевые слова: разговорные навыки, устная речь, самообучение, домашнее чтение, коммуникативная компетентность.

Key words: speaking skills, oral speech, self-study, home reading, communicative competence.

Kirish. Til o’rganish ming yillar davomida ko’plab tadqiqotchilarning doimiy e’tibor markazidagi masala bo’lib kelgan. Eng qadimgi davrlardan boshlab, tilshunoslik alohida ilmiy fan sifatida paydo bo‘lishidan oldin ham, odamlar tilning nafaqat kundalik hayotdagi muhimligi, balki insoniyatning o‘ziga xos xususiyati sifatida ham muhim rol o‘ynashini, insonni boshqa mavjudotlardan tubdan ajratib turishini anglab yetishgan.

Til biz uchun nafaqat dunyoni bilish va tushunish uchun, balki ma’lumotni to’plash, saqlash va yetkazish uchun ham mavjud bo’lgan asosiy tizimdir. Shuning uchun, tilni o’zaro muloqot qilish uchun mavjud bo’lgan asosiy tizim sifatida tushunish mumkin. Boshqa barcha ma’lumotlarni uzatish tizimlari aslida ushbu muhim, asosiy tizim-tilga asoslanadi.

Bugungi globallashuv davrida xalqaro tillarni o’rganish muhim ahamiyat kasb etibgina qolmay, ko’pgina imkoniyatlar eshigini ochishga ham xizmat qiladi. Bugungi kunda qay sohada bo’lishidan qat’iy nazar xohlagan sohadagi eng so’nggi va eng tezkor ma’lumotlar, axborotlar, yangiliklar va ilmiy manbaalar ham chet tili ayniqsa ingliz tilida yetarlicha topiladi. Bu esa, qaysi sohada bo’lishidan qat’iy nazar, jamiyatning kasbiy rivojlanishni istagan har bir vakilidan eng kamida bitta xalqaro chet tilini o’rganishni talab etadi. Aynan shu maqsadni ko’zda tutgan holda so’nggi yillarda mamlakatimizda chet tili ayniqsa ingliz tili o’rgatish va o’rganishga doir ko’pgina ishlar amalga oshirilmoqda.

Berilgan imkoniyat va qo'llab-quvvatlash natijasi o'laroq bugungi kunda IELTS, Multilevel (CEFR), APTIS, TEFL, TESOL singari chet tili bilish darajasini aniqlovchi imtihonlarga talabgorlar hamda ingliz tilida 4ta nutq mahorati turlari (speaking, reading, writing, listening) bo'yicha tayyorlanayotgan o'quvchi va o'qituvchilar sonining oshishiga sabab bo'ldi.

Barchaga ma'lumki, til o'rganishdagi ko'plab qiyinchiliklar so'zlashuv (speaking) va yozuv (writing) nutq mahorati turlarida kuzatiladi va aynan so'zlashuv (speaking) mahorati o'qituvchidan ko'ra ko'proq til o'rganuvchining o'ziga bog'liq.

Ingliz tilida mustaqil ta'lim tushunchasi avtonom ta'lim deb ham ataladi. Bu tushuncha nafaqat Sharq mamlakatlarida balki G'arb mamlakatlarida ham keng tarqalgan. Ushbu ta'lim kontseptsiyasiga ko'ra, o'quv jarayonida asosiy mas'uliyat o'qituvchi emas aksincha o'quvchi zimmasiga yuklanadi. Talabalar dars paytida ham faol bo'lib, dars tugagandan so'ng ham o'qituvchi tomonidan tavsiya etiluvchi mavzuga doir o'quv materiallaridan foydalangan holatda o'z ustilarida ishlashlari talab etiladi.

Mustaqil ta'lim tushunchasi albatta ilm-fan sohasiga endigina kirib kelgan atama emas va shubhasiz ko'pgina pedagoglar, tadqiqotchilar va olimlar ko'plab izlanishlar olib borishgan. Ularning har birlari mustaqil ta'lim atamasiga turlicha ta'rif beradilar. Ayrim olimlar bu jarayonni o'quvchi mistaqil holatda o'z fikrlari, ijodkorligi, izlanuvchanligi, iste'dod va qobiliyatlariga asoslangan holatda yangi bilimlarni egallab, olingan bilimlarni mustahkamlash jarayoni deb takidlashsa, yana boshqa bir guruh tadqiqotchilar bu jarayonda o'qituvchi ham o'ziga xos o'ringa ega bo'lib, u o'quvchiga yo'nalish ko'rsatishi kerakli, ma'lumotlar va adabiyotlar ro'yxati bilan ta'minlashi, unga o'z fikr-mulohazalari (feedback)ni bayon etishi, bir so'z bilan aytganda, maqsadgacha yetib boruvchi yo'l xaritasini shakllantirib berishi kerak deb fikr bildirishadi.

Adabiyotlar tahlili. Egelning [1] ta'kidlashicha esa, mustaqil ta'lim faoliyati insonning umri davomida ta'lim oluvchi sifatida rivojlanishiga yordam beradi. Agar kimgadir mustaqil o'qish uchun ko'p imkoniyatlar berilsa, u ham umri davomida o'rganuvchi bo'lish orqali kerakli ko'nikmalarni rivojlantirish imkoniyatiga ega. Biroq bu imkoniyat shaxslarning mustaqil ta'lim faoliyatini amalga oshirishga bo'lgan ishtiyoqi orqali rivojlantirilishi kerak. Bugungi kunda jamiyatning har bir vakili zimmasida umrining oxirigacha mustaqil izlanuvchi bo'lish mas'uliyati mavjud. Har birimizdan ushbu jadal sur'atlarda rivojlanib borayotgan texnika asrida o'rganish va o'z ustimizda ishlab, bilimlarimizni yangilab borishimiz talab etiladi.

Gulyamova M.X. [2] ning ta'kidlashicha Xorijiy til (Ingliz tili) fan dasturi O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi 2017-yil 603-sonli buyrug'I bilan ruyxatga olingan. Ingliz tilining asosiy maqsadi talabalarning ko'p madaniyatli dunyoda kasbiy, ilmiy va maishiy sohalarda faoliyat yuritishlarida kommunikativ kompetensiyani shakllantirishdan iborat etib belgilangan. Uning vazifalaridan biri nutqiy kompetensiyalarni rivojlantirishdan iborat etib belgilangan. Nutq faoliyati turlari ustida ishlash uchun quyidagi vaqt taqsimoti ajratilgan: tinglab tushunish 25%, gapirish 30%, o'qish 25% va yozuv 20%. Demak, kommunikativ kompetensiyaga erishish uchun gapirishga ko'proq e'tibor qaratilishi muhimligini taqozo etadi.

Tadqiqot metodologiyasi. Bundan ko'rinib turibdiki, fanning asosiy maqsadi o'quvchini gapirtira olishga qaratilishi zarur. Darhaqiqat, har qanday tilni o'zlashtirishdan asosiy maqsad o'sha tilda so'zlashuvchi insonlar bilan muloqot qila olish, o'zaro fikr va ma'lumot almashishdir.

Til o'qituvchilari kasbiy faoliyatlari davomida ko'plab Grammatik bilimi kuchli bo'lgan, hattoki barcha grammatik qoidalarni yoddan ayta bera oladigan, so'z boyligi ham yetarlicha bo'lgan, tilga oid har qanday mashqlarni bemalol bajara oladigan ammo ushbu bilimlarni gapirish orqali amalda qo'llashga kelganda qiyinchiliklarga duch keladigan talabalarni ko'p uchratishadi.

Tahlil va natijalar. Oddiygina misol, "to have" fe'li hamda "there is/there are" so'z birikmalari o'rtasidagi farqni boshlang'ish darajadagi til o'rganuvchisi ham juda yaxshi bilishiga qaramasdan hattoki o'rta (intermediate) ba'zi hollarda undan ham baland darajadagi talabalar ham xato qilishlari, "there is/ there are" o'rnida to have fe'lini qo'llash holatlari juda ko'p kuzatiladi.

Our family has five members.

There are five members in our family.

Yoki bo'lmasam, yana bir ko'p kuzatiladigan xatoliklardan yana biri bu hozirgi oddiy zamon (Present Simple Tense) da "to be" fe'lini qo'llash orqali gaplar tuzish.

My brother is wake up at seven o'clock.

My brother wakes up at seven o'clock.

O'zbek tilida muqobil varianti yo'q bo'lganligi sababli holatni ifodalash uchun sifatlardan oldin "to be" fe'lining qo'llanilmaslik holatlari.

Our house big.

Bizning uyimiz katta.

Our house is big.

Xulosa va takliflar. Bunday misollarni ko'plab keltirish mumkin. Shu singari xatolar O'qish (reading) ko'nikmasi orqali bartaraf etilishi mumkin.

Yuqorida aytib o'tilganidek o'quvchi ma'lumotning 25% qismini ko'rish orqali eslab qoladi, shuningdek u ushbu jarayon davomida qaysi so'zlar birgalikda so'z birikmasi (collocation) sifatida ishlatilishi, grammatik strukturalarning ishlatilish holatlari va shunga o'xshash ko'plab tilga oid bo'lgan qonuniyatlarning qo'llanilish holatini ko'rish orqali yodda saqlanadi va nutqda ishlatilganda esa avtomatik tarzda bir so'z ortidan keyingi so'zni ishlatish darajasiga olib keladi.

Adabiyotlar:

1. Egel I. P. Learner autonomy in the language classroom: From teacher dependency to learner independency. Procedia - Social and Behavioral Sciences, 1(1), 2019, 2023–2026 pp. https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2009.01.355.

2. Gulyamova M.X. //Ingliz tilini o'qitishda talabalar kommunikativ kompetensiyasini rivojlantirishga integrativ yondashuv//, Toshkent, 2019.

РЕЗЮМЕ

Bugungi kunda chet tilida so'zlashuv ko'nikmasini shakllantirishtirish chet tili o'qitish metodikasi sohasidagi eng dolzarb muammolardan biri hisoblanadi. Ushbu maqolada ingliz tilida so'zlashuv nutq mahoratini shakllantirishda mustaqil ta'lim va mustaqil o'qishning tutgan o'rni haqida fikr yuritiladi.

РЕЗЮМЕ

На сегодняшний день формирование навыка владения иностранным языком является одной из наиболее актуальных проблем в области методики обучения иностранному языку. В этой статье будет рассмотрена роль самообучения и домашнего чтения в развитии навыков разговорной речи на английском языке.

SUMMARY

Nowadays, the formation of the ability to speak in a foreign language is one of the most urgent problems in the field of foreign language teaching methodology. In this article the role of self-study and home reading in developing speaking skills in English will be discussed.

TA’LIM OLUVCHILARNING KREATIVLIGI PEDAGOGIK MUAMMO SIFATIDA

Nasriddinov X. B.
Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti stajyor tadqiqotchi

Tayanch so‘zlar: kreativlik, kreativ ta’lim, ijodkorlik, qobiliyat, kreativ shaxs, kreativ yondashuv.

Ключевые слова: креативность, креативное образование, креативность, способность, креативная личность, креативный подход.

Key words: creativity, creative education, creativity, ability, creative personality, creative approach.

Kreativlik sotsiologlar, psixologlar va pedagoglar tomonidan XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab chuqur o‘rnila boshlandi. “Zamonaviy psixologik lug‘at”da ushbu tushunchaga “insonning ijodiy imkoniyatlari (qobiliyatlari) bo‘lib, u fikrlashda, his-tuyg‘ularda, muloqotda, faoliyatning ayrim turlarida namoyon bo‘ladi, faoliyat mahsuldorligi, ularni yaratish jarayonlarida shaxsning alohida tomonlarini yohud yaxlit holda uni tavsiflaydi” deya ta’rif beriladi [12, 192 b.].

Pedagogik lug‘atda kreativlikka shaxsning ijodiy iqtidori darajasi, ijodkorlikka oid qobiliyati sifatida ta’riflanib, shaxsning nisbiy barqaror tavsifidan iboratligi ta’kidlanadi [5, 33 b.].

Kreativlik kasbiy pedagogikada ijodkorlikka, yangiliklarni qabul qilish va yaratish, nostandart fikrlashga, katta hajmdagi original va foydali g‘oyalarni generalizatsiyalashga oid qobiliyat sifatida qaraladi.

Shaxsning kreativligi uning o‘zgarishlarga tayyorligini, stereotiplardan voz kechishini belgilaydi, noaniq vaziyatlardagi murakkab muammolarga original yechim topishga yordam beradi; u insonning ichki resursi bo‘lib, unga jamiyatda o‘z-o‘zini muvaffaqiyatli anglashiga imkon beradi.

Xorijiy adabiyotlarda kreativlik tushunchasiga berilgan turli xil ta’riflar mavjud. Bu “turli xillikni” R.Xollmenning umumlashtiruvchi fikri bilan ifodalash mumkin: “Kreativlik o‘zida yangicha usulda amalga oshirilgan idrokning uyg‘unlashuvi (E.Makkellar), yangi bog‘lanishlarni topish qobiliyati (L.Kyubi), yangi munosabatlarni yaratish (K.Rodjers), yangi asarlarni yaratish (G.Merrey), yangiliklarni bilish va amalga oshirishga moyillik (G.Lassuel), yangicha

anglashga olib keladigan aqliy faoliyat (K.Jerar), yangi tashkilotga tajribaning transformasiyalash (F.Teylor), qiymatlarning yangi konstellyatsiyasi tasavvur qilish (I.Gizelin)ni namoyon qiladi" [15].

Boshqa eng keng qabul qilingan ko'pchilik zamonaviy xorijiy tadqiqotchilarning ta'riflarida unga yangi mahsulotni yaratish qobiliyati sifatida qaraladi (T.Amabayl, F.Barron, T.Lyubart, D.Makkinon, R.Okse, R.Shternberg) [7, 20 b.].

Dastlab kreativlik intellekt funksiyasi sifatida qaralgan, va intellektning rivojlanish darajasi kreativlikning rivojlanish darajasi bilan aniqlangan. Natijada, intellekt darajasi kreativlik bilan faqat ma'lum darajada korrelyasiyaga egaligi aniqlangan, o'ta yuqori intellekt esa kreativlikka xalaqit berishi ma'lum bo'lgan. Hozirda esa kreativlik shaxs intellektining ajralmas yaxlit funksiyasi sifatida qaralmoqda va u psixologik xarakteristikalarning butun kompleksi bilan bog'liqligi aytilmoqda (Dj.Gilford, Ye.Torrens, R.Vaysberg, K.Rodjers, A.Maslou, T.Amabayl va b.). Shu bilan birga, kreativlikni o'rganishdagi asosiy yo'nalish – u bilan bog'liq bo'lgan shaxsiy sifatlarni o'rganishdan iboratdir. Kreativlik nazariyasi asoschilaridan biri J.Gilford [3] uning oltita ko'rsatkichini ajratib ko'rsatadi:

1) Muammolarni aniqlash va ularni qo'yish qobiliyati;
2) Ko'plab muammolarni generalizatsiyalash qobiliyati;
3) Semantik spontan egiluvchanlik– turli xil g'oyalarni mahsulotga aylantirish qobiliyati;
4) Originallik – har xil qarashlarni, noan'anaviy javoblarni, nostandart yechimlarni mahsulotga aylantirish qobiliyati;
5) Turli detallarni qo'shish orqali ob'yektni takomillashtirish qobiliyati;
6) Semantik egiluvchanlikni namoyon qilgan holda nostandart muammolarni yechish qobiliyati, ya'ni ob'yektda yangicha belgilarni, ulardan yangicha foydalanishni topish.

J.Gilford o'z nazariyasida kreativlikni ijodiy fikrlashni ta'minlovchi shaxsiy xususiyatlar yig'indisi sifatida ta'riflaydi. Uning fikricha, kreativlik turli aqliy operatsiyalarga, xususan divergent fikrlashga tayanadi. F.Barron va D.Xarrington kreativlik sohasiga oid 1970 yildan 1980 yilgacha o'tkazgan tadqiqot natijalarini umumlashtirib, kreativlik haqida mashhur bo'lgan quyidagi xulosani berishadi: Kreativlik – bu yangicha yondashuvlarga va yangi mahsulotlarga bo'lgan ehtiyojni adaptiv qabul qilish qobiliyatidir. Mazkur qobiliyat, garchi jarayonning o'zi ham anglangan, ham anglanmagan xarakteriga ega bo'lsa-da, hayotda yangiliklarni anglash imkonini ham beradi. Yangi ijodiy mahsulotni yaratilishi ko'p jihatdan ijodkor shaxsiga va uning ichki motivatsiyasi kuchiga bog'liq bo'ladi. Kreativ jarayon, mahsulot va shaxsning o'ziga xos xususiyatlari uning originalligi,

mahsuldorligi, adekvatligi bo‘lib, yana bir xususiyati uning muvofiqligi, ya’ni mazkur vaziyatga estetik, ekologik, samarali shakli, mosligi va originalligi bilan to‘g‘ri kelishi bilan xarakterlanadi.

Kreativ mahsulotlar tabiatan turlicha bo‘lishi mumkin: matematikaga oid muammolarning yangicha yechimi, kimyoviy jarayonga oid ixtirolar, musiqa, kartina va poema, yangi falsafiy va diniy tizimning yaratilishi, iqtisodiyot yoki yurisprudensiyadagi innovatsiyalar, ijtimoiy muammolarga oid yangi yechimlar va boshqalar [13].

Kreativlik to‘g‘risidagi zamonaviy tadqiqotlarda an’anaviy qarashlar to‘g‘risida so‘z borar ekan, A.V.Morozov quyidagilarga to‘xtalib o‘tadi, ya’ni “u shaxsiy kategoriya sifatida qaralib, munozara asosan uning izohlanishini aniqlashtirish bo‘yicha yuritilgan, xususan: kreativlik divergent fikrlash sifatida (J.Gilford, O.K.Tixomirov), yoki intellektual faollik (D.B.Bogoyavlenskaya, L.B.Yermolayeva Tomina), yoki shaxsning integrallashgan xususiyati sifatida (Ya.A.Ponomarev va b.) qaralgan” [8, 69 b.]. Tadqiqotlarda kreativlik fenomenini interpretatsiyalashga oid bir necha yondashuvlar ishlab chiqilgan. Ularning ba’zilarida kreativlik yangi mahsulotni yaratilishi yoki ijodiy fikrlash natijasi ekanligini nazarda tutilsa (O.K.Tixomirov), boshqalarida yangining yaratilishidagi ijodiy jarayon (A.V.Brushlinskiy, V.A.Molyako, P.M.Yakobson) deyiladi.

Hozirgi kunda kreativlik to‘g‘risida vujudga kelgan an’anaviy qarashlar to‘g‘risida gapirilganda uni individlarning original qadriyatlarni yaratish, nostandart yechimlar qabul qilish, ma’lum bo‘lgan chegaradan chiqish borasidagi xususiyatlarini; shaxsning ijodiy imkoniyatlarini mujassamlashtirgan integral xususiyatlarini aks ettiruvchi qobiliyati sifatida ham tushunish talqin etiladi [10].

Kreativlik muammosiga oid tadqiqotchilardan “o‘z ichiga o‘zaro aloqador qobiliyatlar elementlarini birlashtiruvchi integrativ qobiliyat” sifatida kreativlikni interpretatsiyasiga yondashuvni yoqlaydigan olimlardan A.V.Xutorskiyni ajratib ko‘rsatish mumkin [14, 22 b.].

U ta’lim jarayonini tashkil etishda pedagoglarning metodologik, kognitiv va kreativ faoliyatini ajratib ko‘rsatadi va bunda pedagog shaxsida mos ravishda metodologik, kognitiv va kreativ sifatlar shakllanishini qayd etib o‘tadi.

Xususan kreativ sifatlarga: assosiativlik, ijodiy tasavvur, rivojlangan intuitsiya, zehnlilik, ixtirochilik, fikrlashning o‘ziga xosligi va boshqalar kiradi. Chunonchi kreativlik – o‘z-o‘zini namoyon etishning ajralmas atributi bo‘lib, u barcha narsada ijod qilish uchun imkoniyatlarni topish qobiliyatida namoyon bo‘ladi. O‘z-o‘zini rivojlantirishga va ijodkorlikka yo‘naltirilgan kreativ odamlar kasbiy faoliyatdagi innovatsiyalarga psixologik tayyor bo‘ladi, kasbiy “charchash”larga kam yo‘liqadilar [2]. Ijtimoiy-madaniy o‘zaro ta’sirda kreativlik zaruriy tashkil

etuvchi sifatida aks etadi. Shaxsning kreativlik darajasi qanchalik yuqori bo‘lsa, shunchalik uning ijodiy mehnati samarali bo‘ladi. Tadqiqotchilar kreativlikka “ijodkorlik” sifatida, ijodiy yondashuvni namoyon etish va ijodiy qobiliyat sifatida qarashadi (D.B.Bogoyavlenskaya, N.M.Gnatko, V.A.Prosetskiy va b.). “Ijodkorlik” va “kreativlik” tushunchalarini ajratishga urinishlar ham mavjud.

Bunday differensial yondashuv doirasida ijodkorlik o‘zida jarayon va uning natijasini namoyon etsa, kreativlik esa uning sub’yekti bilan bog‘liq tavsifini ifodalaydi. Ijodkorlik – bu yangi mahsulotni yaratishga yo‘naltirilgan jarayon bo‘lib, kreativlik esa – shaxsning ichki potensiali bo‘lib, ma’lum doiradan chiqishni nazarda tutuvchi, fikrlash va faoliyatda stereotiplardan voz kechish, nostandart, original fikrlash va boshqalarga moyillikda namoyon bo‘ladi.

Ijodkorlikni o‘rganishga oid istiqbolli yo‘nalishlar orasida D.B.Bogoyavlenskayaning tadqiqotlari ajralib turadi. U ijodkorlik tahlilining birligini ajratib ko‘rsatgan. Bunday birlik sifatida intellektual faollik ajratib ko‘rsatiladi, u esa o‘zida ijodkor shaxsining bilish va motivatsion xarakterini birlashuvini aks ettiradi.

D.B.Bogoyavlenskaya kreativlikni intellektning o‘ziga xosligi yoki fikrlash darajasi sifatida, intellektual faollikning yuqori darajadagi sifat belgisi sifatida qarab chiqadi. U kreativlikni rivojlanishining shart-sharoitlari va manbalari haqida fikr yuritar ekan, uni ijtimoiy hodisa sifatida tavsiflab, faoliyat davomida rivojlanishini qayd etib o‘tadi. D.B.Bogoyavlenskayaning nuqtai nazari bo‘yicha intellektual faollikning o‘lchami, uning sifat xarakteristikasi bu - intellektual tashabbusdir. Intellektual tashabbus – bu fikrlash faoliyatining mavjud sharoitdan tashqarida davom etishi bo‘lib, amaliy ehtiyojlar bilan ham, ishni tashqi yoki sub’yektiv salbiy baholanishi bilan ham bog‘liq emas [1, 104 b.].

Ob’yektiv mezonlar asosida u intellektual faollikning uchta darajasini ajratib ko‘rsatadi: rag‘batlantiruvchi-samarali, evristik va kreativ. Intellektual faollikning yuqori darajasi – kreativlik – ichki motivatsiyaga asoslangan, muammolarning yechish usullarining eng mukammal yo‘llarini topish faoliyatini nazarda tutadi. Kreativ darjasining aqliy faoliyati uchun qator vaziyatlarni taqqoslash majburiy talab etilmaydigan chuqurlashtirilgan jarayon xarakterlidir. Intellektual faoliyatning eng yuqori darajasiga erishgan pedagog o‘z kasbiy faoliyatini o‘zgartirishga qaratilgan innovatsiyalarning tashabbuskoriga aylanadi, deyish mumkin. Ushbu yondashuv amalda kuzatilgan innovatsion faoliyatni talqin qilishda, xususan, yangilik darajasi va kiritilgan innovatsiyalar darajasini tahlil qilishda samarali bo‘ladi. O‘z kasbiy faoliyatini amalga oshirishda pedagog uni takomillashtirish zarurligini tushunadi. Bunga ikki yo‘l bilan erishish mumkin: shunchaki ma’lum tafsilotlarni qo‘shish orqali faoliyatga bo‘lgan yondashuvini takomillashtirish yoki eski pozitsiyadan butunlay voz kechish. Deyarli bir xil

sharoitda bo‘lgan pedagoglar innovatsion faoliyatga turlicha kirishishlari mumkin. Innovatsion faoliyatning o‘zlashtirilishidagi farqlar shu bilan birga shaxsning kreativlik darajasi bilan ham belgilanadi. Kreativ odamlar tanlangan faoliyat turini bu jarayonning deyarli barcha bosqichlarida taqlid qiluvchi harakatlarga murojaat qilmagan holda, ijodiy tarzda o‘zlashtiradilar, deb hisoblash qabul qilingan. Biroq mazkur hodisaga yana bir yondashuv mavjud bo‘lib, unga ko‘ra har qanday faoliyat singari ijodiy faoliyat ham ma’lum bir taqlid elementlarini o‘z ichiga oladi, degan taxminga asoslanadi (N.M.Gnatko, A.G.Kovalev, B.D.Larigin, V.A.Prosetskiy, P.A.Rudik va b.). Masalan, V.A.Prosetskiyning fikriga ko‘ra, ijodiy faoliyatning boshlang‘ich bosqichlari sezilarli darajada taqlid xarakteriga ega bo‘lib, asta-sekin taqlid ta’siridan xalos bo‘lib, haqiqiy ma’noda ijodkorlikka aylanadi [9, 40–41 b.]. Shu tariqa, taqlid qilishdan kreativlik rivojlanishga o‘tishning davriy chizig‘i, ya’ni ijodiy taqlid orqali nusxa ko‘chirish va ijodiy taqliddan haqiqiy ijodga o‘tish ko‘zga tashlanadi.

Mazkur chiziqning boshlang‘ich va oxirgi nuqtalari qarama-qarshi, so‘nggi qutblar bo‘lib, ular orasida oraliq, faoliyatning o‘tish shakllari mavjud. Bu yondashuvni N.M.Gnatkoning potensial va haqiqiy kreativlik haqidagi nazariyasi bilan integratsiyalashgan holda ko‘rib chiqish mumkin. Potensial kreativlik – bu, muallifning fikricha, shaxsni potensial moyilligi nuqtai nazaridan tavsiflanuvchi, muayyan tashqi sharoitlarda haqiqiy ijodkorlikni egallashga, ijodiy faollikni namoyon etishga asosiy tayyorlik shaklida ifodalangan faoliyatdan oldingi ijodkorlik; potensial kreativlik – ijodkorlikning zaruriy sub’yektiv shartidir.

Haqiqiy kreativlik – bu ijodiy shaxsning individual xususiyatlarining ma’lum bir faoliyat turining xususiyatlari bilan o‘zaro ta’sirining paydo bo‘lishi, bu uning egasining tegishli faoliyat turida ijodiy faoliyatni namoyon etishga haqiqiy, bevosita tayyorligini belgilaydi; haqiqiy kreativlik – ijodkorlikning yetarli sub’yektiv shartidir [4, 10–11 b.]. Shunday qilib, potensial kreativlik – bu imkoniyatdagi kreativlik. Imkoniyatdagi kreativlik voqelikdagi kreativlikka, ya’ni haqiqiy kreativlikka aylanishi uchun birinchi navbatda u o‘zining egasi tomonidan ma’lum bir faoliyat turini o‘zlashtirish orqali taqliddan haqiqiy ijodga o‘tishi lozim. Har bir inson tabiatan ijodkorlik salohiyatiga ega. Ijodiy qobiliyatlar, ya’ni mustaqil ravishda yangi narsalarni yaratish qobiliyati, individual va uyg‘unlashgan xarakterga ega bo‘lib, ular inson faoliyat turlari kabi xilma-xil ko‘rinishga ega. Ular tabiiyki kundalik faoliyat turlarida har xil darajada namoyon bo‘ladi, masalan, o‘quv-bilish, badiiy, sport, tashkilotchilik, mehnat faoliyatlari va boshqalar. Pedagogik tajribada har bir o‘qituvchining hayot sharoitlari, motivatsiyasi, pedagogik o‘zaro ta’sir xarakteri va boshqa sharoitlarning o‘zgarishi bilan ijodkorligining namoyon bo‘lish darajasi oshadi yoki pasayadi. Tabiiyki pedagogik jarayonning xarakteri – ta’lim oluvchilar

ijodiy qobiliyatini boshqarishning asosiy omili hisoblanadi. Pedagogik jarayon shunday tashkil etilishi lozimki, u ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirish va namoyon etish imkonini ta’minlasin. Amaliyotning ko‘rsatishicha, kreativlikning shakllanishi va mutaxassisning ijodiy individualligining rivojlanishi uning kompetentligi va professionalligini oshirish imkonini beradi. Mutaxassisni tayyorlash jarayonida kreativlikni shakllantirish muammosini o‘rganishning ijtimoiy ahamiyati shundaki, u kasbiy faoliyatning asosi bo‘lib, mutaxassisning ijtimoiy sohada ijodiy salohiyatini rivojlantirishga va uning ijodiy salohiyatini rivojlantirishga yordam beradi. Kreativ ta’lim jarayoni har bir ta’lim darajasidagi uning ishtirokchisiga nafaqat ijodiy salohiyatni rivojlantirishga, balki o‘z-o‘zini anglash, ijodiy o‘z-o‘zini rivojlantirish va o‘z-o‘zini ob’yektiv baholashga bo‘lgan ehtiyojini shakllantirish imkonini beradi. Zamonaviy oliy ta’lim talabalar kreativligini namoyon bo‘lishi uchun shart-sharoitlarni yaratishga qaratilgan bo‘lib, bu ularning iyerarxiyasida kasbiy faoliyatlarni rivojlantirish bilan ham bog‘liq. Oliy ta’limda bo‘lajak mutaxassisning potensial kreativligini ro‘yobga chiqarish uchun shart-sharoitlarni yaratish bo‘yicha keyingi ishlar uning kompetensiyasini shakllantirish uchun ham, muloqot qobiliyatlarini rivojlantirish uchun ham zarurdir.

Adabiyotlar:

1. Башина, Т.Ф. Креативность как основа инновационной педагогической деятельности // Молодой ученый. — 2013. — №4. — Б. 521-525.

2. Богоявленская, Д.Б. Психология творческих способностей: Учеб.пособие для студ. высш. уч. заведений. — М.: Издат. центр «Академия», 2002. — 320 б.

3. Брякова, И.Е. Формирование креативных качеств личности в процессе открытого образования // http://obrazovanie21.narod.ru/Files/2009–1_p041–45.pdf

4. Гилфорд, Дж. Три стороны интеллекта // Психология мышления / под ред. А. М. Матюшкина. — М., 1965. — Б.124–145.

5. Гнатко, Н.М. Проблема креативности и явление подражания. — М, 1994.

РЕЗЮМЕ

Ushbu maqolada ta’lim jarayonida ta’lim oluvchilarning kreativligini rivojlantirish, mazkur muammoga mutaxassislarning yondashuvlari, zamonaviy ta’limda kreativ ta’limning o‘ziga xos jihatlari yoritib berilgan.

РЕЗЮМЕ

В данной статье освещены развитие креативности обучающихся в образовательном процессе, подходы специалистов к этой проблеме, особенности креативного обучения в совремменом образовании.

SUMMARY

This article highlights the development of student’s creativity in the educational process, the apporoaches of specialists to this problem, the features of creative learning in modern education.

OLIY TA'LIM MUASSASALARIDA MULTIMEDIYA VOSITALARI ASOSIDA TALABALARNING IJTIMOIY PEDAGOGIK FAOLIYATINI TAKOMILLASHTIRISH

Raximova F. N.
Qo'qon davlat pedagogika instituti katta o'qituvchisi, PhD

Tayanch so'zlar: oliy ta'lim, talaba, funksiona, vazifalari, qadriyat, ahloqiy-tarbiyalash, pedagogik faoliyat.

Ключевые слова: высшее образование, студент, функция, задачи, ценность, нравственное воспитание, педагогическая деятельность.

Key words: higher education, student, function, tasks, value, moral education, pedagogical activity.

Kirish. «Multimediya» atamasi tahliliga to'xtalar ekanmiz, pedagogik atamalar lug'atida shunda ta'rif berilgan: "multimedia – kompyuterning o'quv materiallarni rangli grafika, matn va grafikda effektlar, ovozlarning chiqishi va sintezlashgan musiqalar, animasiya, shuningdek, to'laqonli videokliplar, hatto videofilmlar kabi turli xil ko'rinishlarda berilishi, ingliz tilida so'zlash manbalaridan kirib boradigan lotinizm, deyarli bir xil transkripsiyaga kiradi" deb ta'riflangan. Ushub tushuncha "mulyum" (ko'p) va OAV, MEDIA (Mentemorlik, vositalar, usul)" so'zlari tarkibida ham keladi deb ifodalangan. Shunday qilib, tom ma'noda «multimedia» «ko'plab muhitlar» degan ma'noni anglatadi.

Adabiyotlar tahlili. Multimediya vositalari asosida talablarni ijtimoiy pedagogik faoliyatini takomillashtirishda asosiy masala talabalarning ijtimoiy tarbiyalanganligi hamda talabada, ijtimoiy faollikni, kreativ-ijodiy yondashishni, ma'naviy-ahloqiy tarbiyalanganlik masalalarini olimlari O.Musurmonova, O.Jomoliddinova, X.Tojiboyeva, N.Djamilova, Q.Quronboyev, B.Shermuhammadov, G.J.Tulenova, R.Safarova, A.Akromovlar tomonidan olib borilgan ilmiy izlanishlar jaryonida tadbiq qilib, pedagogning faoliyat jarayonida ta'lim vositalaridan foydalangan holda ijtimoiy faol, axloqiy tarbiyalanganlikning ilmiy-nazariy asoslari va talabalarning ijtimoiy pedagogik faoliyat jarayonini takomillashtirish darajasiga oid fikrlarni yoritganlar.

O.Musurmonova o‘z tadqiqotlari doirasida yoshlarning ma’naviy madaniyatini shakllantirish, ularning pedagogik faoliyatida axloqiy tarbiyalanganlik sifatlari, ijtimoiy munosabatlarga kirishishda o‘qituvchining ma’naviy tarbiyalanganligi kabi muammolarga doir tadqiqot ishlarini olib borgan.

N.Djamilova o‘z tadqiqotlari doirasida pedagogik oliy ta’lim muassasalari talabalarida tashabbuskorlik g‘oyalarini rivojlantirish masalalariga to‘xtalar ekan, shunday ta’kidlaydi: “talabalarda tashabbuskorlik bu o‘quv va kasbiy faoliyatda muvaffaqiyatga erishish uchun yangi g‘oya va takliflarni ilgari surish hamda amaliy faoliyatda namoyon etishga qodirlik” sifatlari uning jamoadoshlari orasida ijtimoiy munosabatlarga kirisha olishlarida namoyon bo‘ladi deb ifodalagan. Chunki ijtimoiy tarbiya talabalarda irodaviy, talabachanlik, axloqiy, qat’iyatlilik, mas’ulyatlilik, o‘zi-o‘zini iroda qila olishlari kabi sifatlar rivojlanishida muhim omil hisoblanadi.

Q.Quronboyev o‘z izlanishlarida pedagoglar faoliyatida ijtimoiy tarbiya talabalarning pedagogik asoslari, ma’naviy–axloqiy muammolari, yoshlar ta’lim-tarbiyasida oid burch va mas’uliyat hamda ongli intizomni ma’naviy – ijtimoiy faolligini rivojlantirish uslublari va mazmuni, xususida fikr yuriganlar” va shu masalalariga doir vaziflarga to‘xtalib o‘tgan.

B.Shermuhammadov o‘z izlanishlarida “talaba yoshlarning ijtimoiy tarbiyalanganligi, salohiyati ilmiy-amaliy jihatdan o‘sish imkoniyatlarini, ijtimoiy faollik qobiliyatlarini oldindan aniqlashi, kreativ-ijodiy fikrlash” masalalariga doir tadqiqotlarga to‘xtalib o‘tgan.

Tadqiqot metodologiyasi. Oliy ta’lim muassasalarida, multimediya vositalari asosida talabalarning ijtimoiy pedagogik faoliyatini takomillashtirishda talabalarni alohida funksional – vazifalarini ajratib ko‘rsatishimiz mumkin. Masalan:

1. Talabalarning qadriyatga yo‘naltiruvchi funksiyasi - etik jihatdan, axloqiy o‘z-o‘zini anglash, axloqiy-ma’naviy fazilatlar va jamiyat me’yorlari va an’analariga mos munosabatlarni shakllantirishni o‘z ichiga oladi. Tarbiya beruvchi tashkilot sifatida, oliy ta’lim tashkiloti doirasida o‘ziga xos an’ana va me’yorlar mavjud. Ham umuminsoniy va ham kasbiy qadriyatlar asosida jamiyat va talaba o‘rtasida vositachi sifatida xizmat qiladi. Oliy ta’lim tashkilotining vazifasi va asosiy omillari bu professionallikni rivojlanishi, Oliy ta’lim muassasalari, tarbiya tashkiloti sifatida bo‘lajak pedagoglarni kasb, ta’lim va madaniyat qadriyatlari bilan bog‘liqligidir. Bizning tushunchamizdagi qadriyatlar - bu talaba shaxsi, ijtimoiy guruh yoki jamiyatda ijtimoiy tarbiyalashga harakat qiladigan har qanday moddiy yoki

mukammal hodisalardir. Ta'limning aksiologizasiyasi talabaning kelajakdagi kasbiy faoliyatiga yo'nalish beribgina qolmay, balki uning dunyo va odamlar bilan o'zaro faoliyatini belgilaydigan qadriyatlar tarkibi va ierarxiyasi ham hisoblanadi. Oliy ta'lim muassasasining imkoniyatlari, shaxsini "talabani" ijtimoiy va individual faollashuvin o'zlashtirishini, oliy ta'lim tashkilotlarida uning kasbga, hayotga, qadriyatlarga, o'ziga qadriyatli-ma'no-mazmun munosabati amalga oshirilsa, u kasbiy faoliyatining xulosalarini, qadriyatlarga asoslab puxta o'ylangan, ehtiyoji rivojlanayotgan bo'lsa talaba shaxsining bo'lajak ijtimoiy va individual rivojlanish holatlarini oldindan ko'ra bilishga yordam beradi.

2. Talabalarni ijtimoiy tarbiyalashning kommunikativ funksiyasi. Bu funksiya interfaol pedagogik faoliyat- pedagogik jarayon ishtirokchilarining bevosita maqsadga yo'naltirilgan o'zaro kommunikasiyasidir. Bu kommunikasiyaning eng muhim xususiyati pedagog va talabalarning «o'zganing rolini qabul qilish», ularning muloqot bo'yicha sherigi tomonidan qanday qabul qilinishini tasavvur qilish va shunga ko'ra pedagogik vaziyatni izohlash, o'z harakatlarini loyihalashdir. Interfaol o'zaro ta'sir-pedagogik jarayon ishtirokchilarining o'zaro faoliyati bo'lib, uning zamirida har bir inson hayotining shaxsiy tajribasi yotadi.

Interfaol o'zaro faoliyat - pedagog va muallimlar birgalikdagi faoliyatlar almashuvi jarayoni, talabalar faoliyatining pedagog faoliyati bilan shartlanganligi va aksincha shartlanganlik bilan ifodalanganligi, va bu muallim va talabalarning uzviy faoliyati jarayonidir, uning sifatlari quyidagilar: ishtirokchilarning bir-biri bilan shaxsan axbarot almashish jarayonini imkonini beruvchi makon va zamonda ishtiroki; jarayonning umumiy maqsadining, oldindan kutilayotgan, har birining ehtiyojlarini amalga oshirishga yordam beradigan natijaning mavjudligi; harakatlarni rejalashtirish, nazorat qilish, tuzatish va muvofiqlashtirish; hamkorlikning, umumiy faoliyatning yaxlit jarayonining ishtirokchilar o'rtasida baham ko'rilishi; shaxslararo munosabatlarning paydo bo'lishi. Interfaol o'zaro faoliyat - pedagogik jarayon ishtirokchilarining jadal kommunikativ faoliyati, faoliyat turlari va shakllari, usullarining xilma-xilligi va o'zgarishidir. Samarali interfaol pedagogik o'zaro faoliyat natijasida pedagogik jarayon ishtirokchilarining sub'ektlararo munosabatlari vujudga keladi, bu esa ularning bir-birlarini ushbu jarayonning to'laqonli huquqli ishtirokchilari, o'z tipologiyasini anglaydigan betakror individualliklar sifatida idrok etishlarini belgilaydi.

3. Talabalar ijtimoiy pedagogik faoliyatida ahloqiy-tarbiyalashni dolzarblashtirish jarayoni, ushbu jarayon ijtimoiy pedagogik faoliyatda

tarbiyalashning ma’no-moxiyatini ifodalab. Bu orqali pedagogik jarayon sub’ektlarining o‘zaro faoliyatli, voqelik hodisalarini, o‘z faoliyatini refleksiya qilishi, boshqalar bilan o‘z individualligi holati-nuqtai nazardan o‘zaro faoliyat olib borish talaba amaliy faoliyatning motivi va maqsadlari bilan uning etakchi maqsadiga nisbati sifatida amal qiladi: «muayyan, konkret-psixologik ongli ma’no insonning boshida aks etgan uning ob’ektiv munosabati bilan yaratiladi. Uni harakatning uning o‘zi bevosita natijasi hisoblangan maqsadga tomon harakatga undaydi.

Talabalar ijtimoiy pedagogik faoliyati kasbiy-sohaviy bilmilarini egallashlarida kasbiy kompetensiyalar roli alohida ahamiyat kasb etadi. CHunnki ta’limda talabaning ijtimoiy pedagogik faoliyatda motivasion-qadriyatli yondashuv orqali pedagogik faoliyatda multimediya vositalaridan foydalngan holda tarbiyalanib boradi.

Kognitiv-faoliyat jarayonida talaba-shaxsining mustaqil fikrlash jarayoni, alohida iqtidorli bolalarga ta’lim-tarbiya berish jarayonida shaxsiy-refleksiv faoliyatda talabaning shaxsiy harakatlari va ularning qonun qoidalarini fikrlashga yo‘naltirilgan o‘quv faoliyatida multimedia vositalaridan adaptiv ya’ni o‘quv faolyatiga moslashtirish orqali ta’lim-tarbiya jarayonida sub’ekt sifatida ma’lum bilimlar tizimini o‘zlashtirish bilan bog‘liq bo‘lgan tushunish jarayoni yotganligi sababli, bilimlarni o‘zlashtirishning strukturasi ma’no yaratishning strukturasini ham belgilab beradi, deb taxmin qilish mumkin.

Multimediya vositalari asosida talabalarning ijtimoiy pedagogik faoliyatini takomillashtirish tizimi quyidagilarlardan iborat: idrok qilish, ijtimoiy takomillashtirish, (yakka tartibli tarbiyani takomillashtirish), ijtimoiy tarbiyalashni rivojlantirish, individual tarbiyalash orqali umumlashtirish, moslashtirish, takomillashtirish, ijtimoiy-ahloqiy tarbiyani qo‘llash. Oliy ta’lim tashkilotining pedagogik jarayonida ma’no-mazmunni yaratish talaba va o‘qituvchilarning aqliy ijodiy faoliyatini ularning individual ma’nolarini taqdim etish va ularni boyitish maqsadida bu ma’nolarni almashish orqali yangi ma’no yaratishni nazarda tutadi.

Oliy ta’lim tashkilotlari pedagogik jarayonining mazmuni uning ishtirokchilari ma’no-mazmun yaratishining mahsuli, natijasiga aylanadi. O‘quv-tarbiya jarayonining o‘ziga xos tashkil qilinishi mavjud. Oliy ta’lim tizimi faoliyatining mavjud turli xil (o‘quv, ijodiy, tarbiyaviy - axloqiy.) turlari asosda ma’no-yaratishni tashkil qilish uchun, shuningdek, taklif qilinayotgan faoliyatda variantlarida ishtirok etayotgan talabalar guruhlarini maxsus tanlash orqali ma’no yaratish jarayonida talabaning ijobiy his-tuyg‘ularini his qilish uchun vaziyatlarni yaratish asosida; guruhlarda ijobiy emosional-hissiy muhitni,

ijtimoiy tarbiyaviy tadbilarda maqom-roli ierarxik dinamikasini, muvaffaqiyat vaziyatlarni va boshqalarni yaratish asosida ma'no yaratishni tashkil qilish imkoniyatini beradi

4. Tashkilotchilik vazifasi. Bu funksiya oliy ta'lim tashkilotlarining turli tashkiliy darajalarida amalga oshiriladi: guruh, fakultet, oliy ta'lim tizimi. Talaba bo'lajak mutaxassis o'quv jarayonining tashkilotchisi sifatida harakatda bo'lishi va o'quv jamoasi va muallimlar o'rtasida bog'lovchi xalqa bo'lishi mumkin. O'quv guruhlarining boshliqlari yig'ilishida, fakultetning stipendiya qo'mitasida, oliy ta'lim tashkilotining saylov va ma'muriy organlarida o'z kursdoshlarining manfaatlarini himoya qiladi; talabalarning intizomini, fakultetdagi ichki tartib qoidalarga rioya qilishlarini ta'minlaydi.

Talaba oliy ta'lim tashkilotining vakili masalan, madaniyat tashkilotchisi, kasaba uyushmasi tashkilotchisi bo'lishi mumkin. Oliy ta'lim tashkilotida madaniyat tashkilotchilari birlashmalari mavjud. Bo'lajak mutaxassis oliy ta'lim tashkilotining madaniyat tashkilotchisi bo'lib, uning manfaatlarini ifodalaydi, boshqa talabalar nomidan amal qiladi, ish yuritadi, oliy o'quv yurtining tarkibiy bo'linmalarining boshqa vakillari bilan o'zaro faoliyat qiladi.

Tarbiya tashkiloti sifatida oliy ta'lim tashkiloti bo'lajak mutaxassislarga nafaqat o'zlari mansub bo'lgan fakultet doirasida, balki butun oliy ta'lim tashkiloti darajasida ham o'zlarini namoyon qilish imkoniyatini beradi. Bo'lajak mutaxassislar ilmiy-amaliy anjumanlarda ishtirok etishi, shahar, viloyat, mamlakat miqyosidagi ijodiy faoliyatda oliy ta'lim tashkilotining vakili bo'lib qatnashishlari mumkin. Oliy ta'lim tashkilotida tyutorlik tizimi yo'lga qo'yilgan bo'lib, u talabalar va guruhlarga ularning muammolarini hal qilishda oldini olish va tezkor yordam berishga qaratilgan sub'ekt-sub'ekt pedagogik o'zaro amaliy faoliyatda ijtimoiy qo'llab – quvvatlash, yo'l-yo'riq ko'rsatishlarida namoyon bo'ladi.

5. Amaliy faoliyatga asoslangan faoliyat funksiyasi. Oliy ta'lim tashkilotida bo'lajak mutaxassisni tayyorlash jarayoni faoliyatining bir-birini o'zaro to'ldiruvchi: ta'lim, ilmiy-tadqiqot, ijtimoiy-pedagogik yo'nalishlarda amalga oshiriladi.

Bo'lajak mutaxassislarning uzluksiz kasb ta'limi doirasidagi ta'lim berish faoliyati etakchi faoliyat turi bo'lib, uning maqsadi talabani o'qitish ob'ektidan ta'lim va kasbiy amaliy faoliyat sub'ekti sifatida tan olishdan iborat. Talaba bevosita o'quv jarayoni va amaliyot bilan uyg'un holda tarbiyalanib boradi. Tashkil qilish nuqtai nazaridan, o'quv jarayoni turli guruhlarda amalga oshiriladi: ma'ruza o'qish guruhlari (bir kursning bir necha o'quv guruhlari), asosiy o'quv guruhi, seminarlar, laboratoriya va amaliy mashg'ulotlar uchun

kichik guruhlar. Yuqorida sanab o‘tilgan tashkiliy shakllar doirasida har bir talabaning ta’lim jarayonida turli darajada ishtirok etishi nazarda tutiladi. Bo‘lajak o‘qituvchi holatida bo‘lishi, ya’ni faqat axborotni qabul qilishi va qayd etishi mumkin, yoki ijtimoiy faollikni namoyish qilish, o‘qituvchi tashkil qiladigan muhokamalar, munozaralarda ishtirok etishi, individual nuqtai nazarga ega bo‘lishi mumkin. Talaba kasbiy amaliyot faoliyatining natijasi bo‘lajak o‘qituvchi sifatida ijtimoiy tarbiyalanishida oliy ta’lim tashkiloti ta’lim tizimida muhim o‘rin tutadi.

Oliy ta’lim tashkilotlarida ijtimoiy pedagogik tarbiya masalasi avvalo - jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy va madaniy holati hamda uning ijtimoiy-madaniy xususiyatlari bilan chambarchas bog‘liq bo‘lgan holda muayyan-tarixiy jarayonni aks ettiradi. Jamiyatning yangilanish sharoitida talabalarning ijtimoiy tarbiyasining natijalari va samaradorligi insonning madaniy qadriyatlar va ijtimoiy tajribani o‘zlashtirishi va qayta ishlab chiqishni ta’minlashi bilan emas, balki jamiyat a’zolarining ularga o‘tgan avlodlar tajribasi orqali oldinga surilgan vazifalarni bajarishlari lozim bo‘ladi. Shuning uchun, jamiyat taraqqiyotida talabalarning o‘zaro munosabatlarga kirishishlarida o‘z oldiga qo‘ygan vazifalarni bajarishlari va tadqiqot oldiga qo‘ygan muammoni yechish imkonini beruvchi ongli faoliyat va mustaqil ijodiy faoliyatga tayyorlik hamda tayyorlanganlik darajasi bilan belgilanadi.

Xulosa. Quyida keltirib o‘tilgan fikr-mulohazalarga asoslanib, multimediya vositalari asosida ijtimoiy-madaniy faoliyatning tarkibiy qismi ekanligi, bu faoliyat ishtirokchilari bo‘sh vaqtlarini mazmunli tashkil qilishi haqidagi xulosaga kelish mumkin. Multimedia vositalari asosida mohiyatini real harakatlar yo‘llarida, o‘zaro faoliyatning muayyan turlari va ko‘rinishlarida ifodalash mumkin. Multimedia vositalari asosida-inson shaxsini ijtimoiylashtirish maqsadida maxsus tashkil etilgan va boshqariladigan faoliyat turidir. Shu mazmunda multimedia vositalari asosidagi faoliyatining tarbiyaviy imkoniyatlari namoyon bo‘ladi. Uning o‘ziga xos xususiyatlari, strukturasi va mazmuni undan talabalarni ijtimoiy tarbiyalash vositasi sifatida foydalanish imkonini beradi.

Adabiyotlar:

1. Хусайн Воиз Кошфий. Ахлоқи Муҳсиний.:Тошкент 2010 й..

2. Асмолов А. Психология личности: Принципы общепсихологи¬ческого анализа : учебник //. - М.: Изд-во МГУ, 1990 г..

3. Арипов М., Б.Бегалов, У.Бегимқулов, М.Мамаражабов Ахборот технологиялари.: Т.2009 й.

4. Абдуғаниев О.Т. Талабаларда ижтимоий фаол фуқаролик компетенцияларини ривожлантириш. Дисс 2021 й.

5. Авлияқулов Н.Х., Н.Н.Мусаева Педагогик технология.: “Тафаккур Бўстони”.: 2012 й.

6. Авлоний А. Туркий гулистон ёхуд ахлоқ. – Т.: Ўқитувчи, 1992. –160 б.

РЕЗЮМЕ

Ushbu maqolada Oliy ta’lim muassasalarida, multimediya vositalari asosida talabalarning ijtimoiy pedagogik faoliyatini takomillashtirishda talabalarni alohida funksional – vazifalari ko‘rsatilingan masalan talabalarning qadriyatga yo‘naltiruvchi funksiyasi, talabalarni ijtimoiy tarbiyalashning kommunikativ funksiyasi, talabalar ijtimoiy pedagogik faoliyatida axloqiy-tarbiyalashni dolzarblashtirish jarayoni, tashkilotchilik vazifasi, Amaliy faoliyatga asoslangan faoliyat funksiyasi haqida fikr yuritilingan.

РЕЗЮМЕ

В данной статье в совершенствовании социально-педагогической деятельности студентов высших учебных заведений на основе мультимедийных средств показаны специальные функциональные задачи студентов, например, функция ориентировки студентов на ценности, коммуникативная функция социальной воспитание учащихся, процесс актуализации нравственного воспитания в социально-педагогической деятельности учащихся, организационная задача, рассматривается функция деятельности, основанной на практической деятельности.

SUMMARY

In this article, in the improvement of the social pedagogical activity of students in higher education institutions, on the basis of multimedia tools, special functional tasks of students are shown, for example, the function of directing students to values, the communicative function of social education of students, the process of actualizing moral education in the social pedagogical activity of students, the organizational task. , the function of activity based on practical activity is considered.

VIRTUAL PSIXOLOGIK XIZMATNI TASHKIL ETISHNING VAZIFALARI VA AFZALLIKLARI

Ravshanov O.A,
O‘zbekiston milliy universiteti Jizzax filiali “Yoshlar psixologiyasi” kafedrasi katta o’qituvchisi

Tayanch so’zlar: internet, virtual, portal, oflayn, onlayn, axborot, kognitiv faollik, kognitiv jarayonlar.

Ключевые слова: интернет, виртуальный, портал, офлайн, онлайн, информация, познавательная деятельность, познавательные процессы.

Key words: Internet, virtual, portal, offline, online, information, cognitive activity, cognitive processes.

Har xil turdagi xizmatlarni, shu jumladan psixologik yordamni ko’rsatish uchun Internet maydonidan foydalanish faqat so’nggi bir necha yil ichida texnik jihatdan mumkin va iqtisodiy jihatdan foydali bo’ldi. Bu axborot tarmoqlari orqali ma’lumotlarni uzatishning yangi shakllarining paydo bo‘lishi, yuqori samarali va nisbatan arzon telekommunikatsiya uskunalarining joriy etilishi, Internet-kontentning modulli elementlarini ishlab chiqishda texnik yordam ko‘rsatuvchi qator muassasalarning paydo bo‘lishi va boshqalar bilan bog‘liq.

Shu bilan birga, internet muhitida xizmatlarni samarali va muvaffaqiyatli taqdim etishning asosiy muammosi turli muammolarni hal qilishga qodir bo’lgan ixtisoslashtirilgan inson-mashina tizimlarini loyihalash va joriy etish asosiy vazifadir. Ushbu maqolada psixologlar va potentsial mijozlarning birgalikdagi faoliyatini tashkil etish vositasi sifatida internetdan (psixologik portal shaklida) foydalanishga asoslangan virtual psixologik xizmatni (VPX) tashkil etish haqida fikr yuritiladi.

Psixologik xizmatlar ko’rsatish va psixolog va mijoz o’rtasidagi o’zaro munosabatlarning o’zi Internet muhiti vositasida amalga oshirilganda, biz virtual psixologik xizmatni inson-mashina tizimining bir turi sifatida ko’rib chiqamiz. Internet orqali psixologik yordam ko’rsatish «mijoz-psixolog» qo’shma faoliyatining inson-mashina tizimlarini loyihalash uchun ideal muhitdir, chunki u manfaatdor ishtirokchilarni aniqlash, muhokama qilish jarayonida o’zaro munosabatlarning turli shakllarini joriy qilish uchun amalda cheksiz

resurslardan foydalanishga imkon beradi va turli masalalar va muammolarni amaliy hal qilishdir.

Internetda ishlashning o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda (anonimlik, mijoz va psixolog o'rtasida jismoniy aloqaning yo'qligi, «birovni boshqa birovga taqlid qilish» qobiliyati) psixologik xizmatni yaratish modellar tizimini ishlab chiqishdan boshlanishi kerak. Bunday rivojlanish, birinchidan, psixologik internet portalining mazmunli dizayni va ushbu portal taqdim etishi mumkin bo'lgan vazifalar doirasini aniqlash, ikkinchidan, foydalanuvchilarning turli guruhlar so'rovlari (murojaatlari) xususiyatlarini tahlil qilishdan kelib chiqadi. [3]

Portallar (Vikipediya) - ma'lum bir mavzu yoki ilm sohasi bo'yicha bosh sahifa. Portallar bir nechta loyihalar bilan bog'liq bo'lishi mumkin. Loyihalar faqat maqola ustida ishlashga (mualliflarga) mo'ljallangan bo'lsa, portallar ko'proq o'quvchilarga mavzular bo'yicha umumlashtirilgan ma'lumot beradi.

Har bir portal quyidagi umumiy xususiyatlarga ega bo'lishi kerak:

- ma'lumotlar yig'ish;
- turli manbalardan olingan ma'lumotlarni turkumlash va ixtisoslashtish;
- hamkorlikni amalga oshirish vositalari (masalan, jonli muhokamalar, turli ilovalar va hujjatlar turlari bo'yicha hamkorlik qilish qobiliyati);
- turli parametrlar uchun o'rnatilgan qidiruv tizimlari;
- integratsiyalashgan (tizim ichida) individual foydalanuvchilarning talablariga qarab interfeysni moslashtirish qobiliyati;
- vaqt o'tishi bilan ma'lumotlarni boshqarish qobiliyati;
- axborotni tahlil qilish uchun o'rnatilgan mexanizmlar;
- ma'lum bir sohada o'z tajribasini e'lon qilish va aniqlash qobiliyati;
- ixtisoslashgan funktsional masalalar bo'yicha mutaxassislar bilan munosabatlarni o'rnatish mexanizmlari. [3]

Portallarning bunday xarakteristikalari to'plami dastlab tijorat muassasalari uchun ishlab chiqilganligi va turli korporativ axborot tizimlarini birlashtirish vositasi sifatida ishlatilganligi bilan bog'liq. Portallarda asosiy vazifa portal imkoniyatlaridan va axborot makonining birligidan muassasaning funktsional bo'linmalari o'rtasida hamkorlikni yo'lga qo'yish vositasi sifatida foydalanishdan iborat. Ushbu turdagi portallarning qurilishi ko'p jihatdan muassasalarda jamoaviy ishning tarqalishi bilan bog'liq edi, bu ayniqsa 90-yillarning o'rtalarida sezilarli bo'ldi.

Shunday qilib, agar dastlab portal asosan axborot manbai bo'lgan bo'lsa, so'nggi bir necha yil ichida u muassasaning bir yoki bir nechta funktsional bo'linmalari doirasida o'zaro aloqa va aloqalarni tashkil qilish vositasiga

aylandi. Bundan kelib chiqadiki, bugungi kunda portalning ma'lum bir mavzu bo'yicha ishi faqat ma'lum bir portalning imkoniyatlari bilan qanday vazifalar sinflari ta'minlanganligi bilan belgilanadi.

Rus psixologiyasida vazifaning eng aniq ta'rifi A.N.Leontiev tomonidan berilgan bo'lib, unga ko'ra, faoliyatning umumiy tuzilishida maqsadning tarkibiy o'rnini vazifa egallaydi. Bu muayyan shartlar ostida berilgan maqsaddir. Bunday holda, vazifa aslida sub'ekt tomonidan amalga oshiriladigan faoliyat maqsadi va shartlari birligining alohida turi sifatida ishlaydi. [1]

Savolning bunday shakllantirilishi boshidanoq tegishli muassasalarning imkoniyatlari va cheklovlarini hisobga olgan holda tashkiliy maqsadlarni aniqlashtirishga qaratilgan. Ta'lim muassasalar uchun vazifalarni (sinflarni) aniqlash, shuning uchun ularning potentsial mijozlari muassasa bilan o'zaro aloqada bo'lishlari mumkin bo'lgan maqsadlarni aniqlashdan boshlanadi. Shu bilan birga, mijozlar maqsadlarining «chegaralari» mijozlar tomonidan emas, balki muassasa tomonidan belgilanishi kerak; bu holda, mijozning maqsadlari muassasaning funktsional imkoniyatlari va cheklovlari sifatida ishlaydi.

VPX uchun tashkiliy maqsadlarning ushbu ta'rifi o'z mijozlari uchun ushbu mijozlarning turli talablari va talablarini qondiradigan bunday ish sharoitlarini asoslashni talab qiladi. Shuning uchun, potentsial foydalanuvchilarning maqsadlarini aniqlashdan VPXni loyihalashni boshlash kerak, ya'ni, potentsial mijoz-ziyoratchilarning ehtiyojlari va ushbu maqsadlarni VPXdagi ish sharoitlari bilan yanada bog'lash.

Dastlabki tahlillar shuni ko'rsatadiki, salohiyatli foydalanuvchilar - VPX mijozlari bir qator maqsadlarni taqib qiladi. Birinchidan, bu turli muammolarni hal qilish uchun psixologik maslahat (individual va guruh) berish bilan bog'liq maqsadlardir. Ikkinchidan, bu Internet orqali bolalarga turli xil amaliy ko'nikmalarni (bolalarda xotirani, e'tiborni va boshqalarni rivojlantirish, harakatlarni muvofiqlashtirish, turli psixologik muammolarini hal qilish va hokazo) o'rgatish maqsadidir. Uchinchidan, axborot-psixologik xizmatlar ko'rsatish. Biroq, ushbu maqsadlarga erishish shakli VPX mijozlarining yoshiga bog'liq bo'lib, u turli yoshdagi foydalanuvchilar uchun mo'ljallangan. U bolalar, o'smirlar va kattalar yoshidagi mijozlarni jalb qilishi kerak. Har bir segmentning batafsil xususiyatlari jadvalda keltirilgan.

Sigment-maqsadli tuzilgan, bir mezon asosida shakillanayotgan guruhni kategoriyalarga ajratish. NLd-neyrolingvistik dastur. Bolalar segmenti (yosh oralig'i - 6-12 yosh, 13-18 yosh, 18-45 yosh) [2].

Ayni paytda O'zbekistonda internet foydalanuvchilari yoshini pasaytirish tendentsiyasi kuzatilmoqda. Shunday qilib, yaqin kelajakda 5 yoshdan

Saljhiyatli foydalanuvchilarning yoshi	Maslahat berish		Axborot xizmatlari	O'quv-tarbiyaviy xizmatlar
	Individual	Guruhiy		
6-12 yosh segmenti	Anonim yoki koordinatalarni aniqlab on-line,off-line muloqat			Ta'lim muommolarini hal qilish uchun ixtisoslashtirilgan ta'lim va tarbiya muhitini yaratish (6-12 yosh)
13-18 yosh segmenti	Anonim yoki koordinatalarni aniqlab on-line,off-line muloqat	Forum, "16 yoshgacha va undan katta", qiziqishishlar bo'yich guruhlar	"Siz so'radingiz biz javob beramiz", "Arxiv forumi" "NLD bo'limi", testlar" Ψ-info", "biz kimmiz"	Ta'lim muommolarini hal qilish uchun ixtisoslashtirilgan ta'lim va ta'lim muhitini yaratish (13-15 yosh). (bundan tashqari ixtisoslsshgan fanlar)
18-45 yosh segmenti	Anonim yoki koordinatalar aniqlab on-line,off-line muloqat	"E-Forum" qiziqishishlar bo'yich guruhlar	"Siz so'radingiz biz javob beramiz", "Arxiv forumi" "NLD bo'limi", testlar " Ψ-info", "biz kimmiz"	

14 yoshgacha bo‘lgan bolalarning 50% ga yaqini yiliga kamida bir marta Internetga o‘tishini taxmin qilishimiz mumkin. Albatta, O’zbekistonda internet foydalanuvchilari soni ko’p omillarga bog’liq bo’ladi, ammo bunday prognoz, bizning fikrimizcha, juda o’rinli. Ushbu toifadagi mijozlar odatda oilaviy muammolar bilan murojaat qilmaydi. Ammo ko’plab bolalar kognitiv faollik shakllanmaganligi va kognitiv jarayonlarning zaifligi tufayli maktabda ortda qolmoqda, shuning uchun ular saytda o’quv o’yinlari joylashgan (xotira, fikrlash, tasavvurni rivojlantirish va boshqalar). Bu o’yinlar ham individual, ham jamoaviy ishlarni o’z ichiga oladi.

O’smirlar segmenti (yosh oralig’i - 13-18 yosh). Bu mijozlar guruhidagi asosiy muammolar hayot ma’nosini izlash, muloqot muammosi, kasbga yo’naltirish, o’z joniga qasd qilish niyatlari, jinsiy aloqalar, qarama-qarshi jins bilan munosabatlar, maktab muammolari va boshqalar. Katta o’smirlar kelajakni tanlash bilan duch kelishadi. Kasb va psixologik xizmatda ularga o’z xohish-istaklarini tanlashda yordam beriladi. Ushbu yosh yo’nalishi uchun internet muhiti vositachiligida professional psixologik maslahat berish vazifalari hal qilinmoqda.

Kattalar segmenti (yosh oralig'i 18- 45 yosh). Mijoz internetga kirish huquqiga ega, bu uning ma'lum bir ijtimoiy doiraga mansubligini aks ettiradi. Asosan, u oliy yoki o'rta ma'lumotga ega bo'lgan katta shaharda yashovchi shaxs. Mijoz psixologik jihatdan sog'lom, aks ettirish qobiliyati, o'zini o'zi qadrlash, o'zini o'zi anglash kabi xususiyatlarga ega. U o'zining ichki dunyosiga yaxshi g'amxo'rlik qiladi. Mijoz psixologik xizmatga murojaat qiladi, chunki u muammoni mustaqil hal qilishning ichki zaxiralarini tugatdi. U virtual bo'lmagan psixolog bilan bir xil muammolarni hal qiladi (hayotning ma'nosini izlash (shaxs ichidagi mojaro), ota-ona va bola munosabatlari, shaxslararo muammolar, yaqinlaringizning o'limi, jismoniy shikastlanish, to'liq bo'lmagan oila, aloqa muammosi, yolg'izlik, moslashish, vazn muammosi, uyatchanlik va boshqalar), shuningdek, ba'zi mijozlar «haqiqiy» psixolog bilan bog'lanishdan uyaladigan yoki qo'rqadigan muammolar.

Albatta, internetda ishlashning o'ziga xos xususiyatlari haqida unutmaslik kerak, bu mijozlarga qo'yiladigan muammolarni hal qilish yo'lini/shaklini belgilaydi. Internetda ishlashning asosiy xususiyati, odam bir sahifadan ikkinchisiga o'tganda yoki doimiy ravishda istalgan sahifaga tashrif buyurganida, juda tez o'zgaruvchan ish sharoitlariga e'tibor qaratish zarurati. Shu munosabat bilan biz VPX ishining ba'zi funktsional, texnologik va tashkiliy jihatlarini ajratib ko'rsatishni zarur deb hisobladik, ularning mavjudligi mijozlar va VPX vakillari (psixologlar) o'rtasida birgalikdagi ishlarni qurishning turli usullarini amalga oshirish uchun zarur shartdir.

Axborot yig'ish/axborot qidirish tizimi. Psixologik sayt turli manbalardan ma'lumotlarni to'plashi va indekslashi kerak. Xizmat foydalanuvchilari tomonidan ma'lumotlarni to'plash ikki usulda amalga oshiriladi: proaktiv (ma'lumotlar forumlar davomida mijozlarning o'zlari tomonidan olinadi) va faol (ma'lumot mutaxassislar tomonidan olinadi). [2] Shu bilan birga, alohida ta'kidlash kerakki, ixtisoslashtirilgan psixologik ma'lumotlar bazalari, shuningdek, turli xil psixologik saytlar bu holatda ma'lumot manbalari bo'lishi mumkin.

Turkumlash va tashkil etish. Barcha ma'lumotlar ma'lum bir ierarxiya bo'yicha shaffof tarzda tuzilishi kerak, bu mijozga uni qiziqtirgan ma'lumotlarni (manzil, ma'lumot, havolalar) tezkor qidirishni ta'minlaydi. Bu saytning turli toifalari o'rtasida turli munosabatlar (bog'lanishlar) tizimini yaratishni nazarda tutadi.

Tarqatish va nashr qilish. Mijoz va psixolog o'rtasidagi muloqot Internet orqali on-layn rejimda (jonli muhokamalar, maslahatlar, ovozli aloqa va videokonferentsiyalar), elektron pochta orqali va boshqa oflayn

texnologiyalardan foydalangan holda amalga oshiriladi. XML, HTML, PDF formatlari axborotni tarqatish va uni keyinchalik nashr qilish uchun ishlatiladi.

Mijozlarning istaklarini shaxsiy istaklarini to'plami. Sayt foydalanuvchilari o'zlarining shaxsiy talablari va sayt interfeysining vazifalariga moslashish imkoniyatiga ega. Bu ularga turli xil psixologik muammolarni hal qilish va / yoki muhokama qilishda o'zlarini qulay his qilishlariga imkon beradi

Axborotning hayotda aylanishi. Psixologik xizmatning ma'lumotni iqtisodiy va samarali saqlash, kerakli vaqtda tayyor bo'lishini ta'minlash va eskirgan ma'lumotlarni yo'q qilish qobiliyatini o'z ichiga oladi. Axborotning hayotda aylanishi shuningdek, saytni yangilash uchun zarur tartib-qoidalarni, yangi ma'lumotlarni taqdim etish texnologiyalarini va eski ma'lumotlarni o'chirishni anglatadi.

Axborot hayot siklining ajralmas qismi auditdir - axborotdan foydalanish chastotasini (muvofiqligini), uni olish, o'zgartirish, takomillashtirishni aniqlash qobiliyatidir. Sayt foydalanuvchilari va uning ma'muriyati tomonidan mijozlarning talab va istaklarini kuzatish uchun maxsus tadbirlarni o'tkazishni ta'minlash kerak. Bunga so'rovlar, ixtisoslashtirilgan muhokama forumlari, VPX ning turli bo'limlarini ishlab chiqish bo'yicha qo'shma loyihalar kiradi.

Tajribaning ta'rifi. Foydalanuvchining tajribasidan foydalanishi. VPX ni loyihalash va amalga oshirish jarayonida uning virtual va tashkiliy tuzilmalari shunday qurilishi kerakki, psixologlar ham, mijozlar ham tegishli masalalar bo'yicha o'z tajribalarini baham ko'rishlari mumkin. Forum etakchisini professional tarzda tayyorlanishi va foydalanuvchilarning talablariga muvofiq muhokamalarni tashkil qilish uchun texnik vositalar bilan ta'minlanishi kerak.

Mahalliy ekspertlar guruhi mijozlardan kelayotgan joriy ma'lumotlarni kuzatish va sayt ma'murlari o'rtasida fikr almashish uchun zarur vositalarni (texnik va kontent) o'z ichiga oladi.

VPX faoliyati uchun funktsional va tashkiliy shart-sharoitlarni belgilab berganimizdan so'ng, biz ushbu xizmatni uning ishining mazmunli yo'nalishlari nuqtai nazaridan tavsiflaymiz. Virtual psixologik xizmat ishning to'rtta funktsional yo'nalishiga ega (ya'ni foydalanuvchilarga to'rt turdagi xizmatlarni taqdim etadi): individual psixologik maslahat, guruhli psixologik maslahat, axborot xizmatlari va bolalar foydalanuvchilari uchun maxsus trening xizmatlari (1-jadvalga qarang).

Individual maslahat. Ushbu sohaning bir qismi sifatida professional psixologik yordam ko'rsatiladi. Mijoz psixolog bilan onlayn - shaxsiy / individual, oflayn - elektron pochta orqali muloqot qilishi mumkin. Mijoz o'z muammosini sahifaga tashrif buyurganida taqdim etiladigan maxsus so'rovnoma yordamida

tasvirlaydi. Shu bilan birga, anketaning mavjudligi va to'ldirilishi potentsial foydalanuvchida yuzaga kelishi mumkin bo'lgan muammolar spektrini aks ettirish elementi bo'lib xizmat qiladi.

To'ldirilgan so'rovnomani olgandan so'ng, VPX so'rovning o'ziga xos xususiyatlariga muvofiq, maslahat uchun ushbu muammoga ixtisoslashgan psixologga murojaat qiladi. Agar mijoz anonim ravishda maslahatlashmoqchi bo'lsa (bu so'rovnomada ko'rsatilgan), u holda javob elektron pochta orqali yoki yopiq shaxsiy chat rejimida yuboriladi, agar bo'lmasa, savol va javob saytda e'lon qilinadi.

Guruhda psixologik maslahat. Alohida, real vaqt rejimida potentsial foydalanuvchilarning eng dolzarb muammolarini muhokama qilish, turli pozitsiyalarni kelishish va qarorlar qabul qilish uchun kommunikativ-operatsion muhit (forum) mavjud, keyinchalik muhokamalar matnini keyingi o'qish va tahlil qilish uchun saqlash. Turli xil mijozlar guruhlari ehtiyojlariga eng mos keladigan bunday muhitlarning bir nechta toifalari mavjud:

«16 yoshgacha va undan kattalar» - bu o'smirlar uchun ixtisoslashtirilgan forum bo'lib, unda ularni tashvishga soladigan muammolar muhokama qilinadi. Uy egasi (moderator) forum ishtirokchilari birgalikda hal qilishlari kerak bo'lgan muammoli vaziyatni belgilaydi, jamoada ishlaydi, birgalikda ish jarayonida o'z pozitsiyalarini to'ldiradi.

«Elektron forum» - bu erda psixologik muammolarni hal qilish bo'yicha kechayu kunduz jamoatchilik muhokamalari bo'lib o'tadi. Forum ishtirokchilari kattalardir. Forumning asosiy vazifasi - hissiy va axborot yordami. «E-forum» - bu guruh ishining varianti bo'lib, uning davomida mijoz muhokama qilinayotgan muammo bo'yicha forum ishtirokchilarining turli fikrlariga duch keladi. Bunday ishlarda ko'p narsa rahbarga bog'liq. Uning asosiy vazifasi vaziyatni kuzatish va muhokama qilish, uni muammoni hal qilishga yo'naltirishdir. Mashg'ulotchi forumni shunday boshqaradiki, ishtirokchilar chetga tushib qolishlari va boshqa masala muhokamasiga o'tishlari oldini oladi. Forum ishini uyushqoqlik bilan o'tkazish maqsadida psixologik xizmat tomonidan "Elektron forum" ishtirokchilari o'rtasida muloqot qilish qoidalari" ishlab chiqildi. «E-forum» va «16 yoshgacha va undan katta» forumi o'rtasidagi tub farq nafaqat foydalanuvchilarning yosh toifasida, balki ushbu forum ishtirokchilari undan o'zlarining fikrlarini aks ettirish vositasi sifatida foydalanishlaridadir o'z pozitsiyasi muammosi.

«Qiziqish guruhlari» Guruh ro'yxati oldindan tuziladi, muhokamada qatnashishni xohlovchilar «Takliflar kitobi»ga qayd etiladi. Munozara (forumdagi kabi) tajribali mutaxassis tomonidan olib boriladi. Bu guruhlarning

“E-forum”dan farqi quyidagicha: guruh a’zolari soni ancha kam (6-10 kishi), asosan, muhokama qilinayotgan muammo bilan jiddiy qiziqadigan odamlar. Suhbat shaxsiy rejimda, ya’ni faqat ushbu guruhning ro’yxatdan o’tgan a’zolari uchun amalga oshiriladi. Ushbu guruh haqidagi ma’lumotlar arxivi faqat ushbu guruh a’zolari uchun mavjud bo’lib qoladi.

Axborot xizmatlari. «Siz so’radingiz, biz javob berdik» tashrif buyuruvchilarning elektron pochta xabarlariga malakali psixologlarning har kuni ochiq bo’lgan javoblarini, eng ko’p muhokama qilinadigan mavzular bo’yicha ma’lumotlarni o’z ichiga oladi. Harflarni topishni osonlashtirish uchun ularga javoblar muammo bo’yicha tasniflanadi.

“Forum arxivi” forumlarda muhokama qilingan mavzular va muhokamalar natijalari sarhisobini taqdim etadi. Forum arxivi 30 kunlik muhokama uchun ma’lumotlarni saqlaydi. «NLD bo’limi» sizga muloqot qilish ko’nikmalarini, o’z-o’zini nazorat qilishni yaxshilash uchun turli xil texnikalar va amaliy mashqlar bilan tanishish imkonini beradi.

«Test» kasbiy yo’nalish bo’yicha sinovdan o’tish, psixologiya sohasidagi bilimlaringizni oshirish, o’zingizning «men» ni o’rganish, turli xil psixologik ma’lumotlarni tahlil qilishning umumiy mezonlarini bilish imkoniyatini beradi.

“ -info”da siz psixologlarning maqola va kitoblari, turli tadqiqotlar natijalari, so‘rovnomalar, psixologik xizmat manzillari ma’lumotlar bazasi bilan tanishishingiz mumkin.

«Biz kimmiz» bo’limida ushbu psixologik xizmatning bir qismi bo’lgan psixologlar (ularning kasbiy yo’nalishi, qiziqish sohalari, ular tomonidan yozilgan kitoblar va maqolalar) haqida ma’lumot beriladi. Shuningdek, VPX xodimlari faoliyatining amaliy misollari keltirilgan. Bu yerda siz “Shikoyat va takliflar kitobi” bo‘limini ham topishingiz mumkin, unda tashrif buyuruvchilar saytda nimani ko‘rishni hohlashlari, nimani o‘zgartirish, nima haqida gapirishlari haqida yozadilar.

Shu sababli, VPX ning dolzarb o’quv muammosini hal qilish qobiliyati nuqtai nazaridan samaradorligi uning ishtirokchilar tomonidan turli sinflardagi muammolarni hal qilishning umumlashtirilgan usullarini o’zlashtirish imkoniyatini qanchalik o’z ichiga olishiga bog’liq. Ikkinchisi tizimning turli foydalanuvchilarining birgalikdagi ishini tashkil etish orqali amalga oshiriladi. Bu shuni anglatadiki, ta’lim muammolarini hal qilish jarayoni o’ziga xos xususiyat va xususiyatlarga ega bo’lgan maxsus, «virtual» jamoaviy taqsimlangan o’quv muhitini loyihalash orqali ta’minlanadi.

Shu bilan birga, shuni ta’kidlash kerakki, kompyuter texnologiyalaridan foydalangan holda taqsimlangan hamkorlikni qurish o’z-o’zidan yangilik emas.

Kompyuter maydonida turli foydalanuvchilarni «ulash» imkoni paydo bo'lishi bilanoq, kompyuter yordamida hamkorlikni tashkil etishning turli usullarini aniqlashga urinishlar boshlandi.

Ishtirokchilarning o'zaro ta'siri axborot muhiti vositasida amalga oshiriladigan qo'shma ishni qurishning xususiyatlari birgalikdagi ishda turli ishtirokchilarning funktsional pozitsiyalariga qo'shimchalar beradi. Funktsional pozitsiyalarni to'ldirish orqali ishtirokchilarning o'zlari tashkiliy imkoniyatlar va cheklovlarni yangicha tushuna boshlaydilar va o'z ishlarini samaraliroq bajaradilar, tashkiliy strategiyalarni ishlab chiqadilar va amalga oshiradilar.

Biroq, hamkorlikda taqsimlangan o'quv muhitini loyihalash alohida muammo hisoblanadi. Mavjud ma'lumotlarga ko'ra, jamoaviy taqsimlangan o'quv muhiti jarayon ishtirokchilarining birgalikdagi faoliyati ob'ektning mazmuni xususiyatlari yoki xususiyatlari birgalikdagi faoliyatni tashkil etish usuli bilan bog'liq bo'lgan tarzda qurilganda yuzaga keladi. Natijada, har qanday ob'ektni ishlab chiqishda uning xususiyatlari va xususiyatlari barcha ishtirokchilarning birgalikdagi faoliyatini tashkil etish usullari bilan belgilanadi. Shunday qilib, 6-12 va 12-18 yoshdagi VPX foydalanuvchilari uchun quyidagilarni ta'minlash kerak:

Dastlabki harakatlar va operatsiyalarni taqsimlash. Bu shuni anglatadiki, portalning mazmuni va ushbu yosh guruhidagi mijozlarga ko'rsatiladigan xizmatlar harakatlarni taqsimlash muammoni hal qilishning zaruriy shartiga aylanadigan tarzda shakllantirilishi kerak;

Jarayon ishtirokchilarining o'zaro tushunishi. Internet muhitida bu vazifalarni ixtisoslashtirilgan taqsimlash yordamida sodir bo'ladi;

Internet muhitida tarqatish, almashish va ishtirokchilar o'rtasida o'zaro tushunish jarayonlarini amalga oshirishni ta'minlaydigan aloqa;

Tegishli mijozlar guruhida yuzaga keladigan turli xil pozitsiyalarning cheklovlarini va turli muammolarni bartaraf etishni ta'minlaydigan aks ettirish.

Mulohaza xizmat foydalanuvchilarining turli pozitsiyalarini ta'kidlash, shuningdek, ixtisoslashtirilgan muhokama va hamkorlikning boshqa shakllarini joriy etish orqali ta'minlanadi. VPX ni yaratishning turli xil variantlarini sarhisob qilar ekanmiz, shuni ta'kidlash kerakki, uning ishining samaradorligi ko'p jihatdan struktura, sayt mazmuni, texnik yordam foydalanuvchilarning birgalikdagi ishini tashkil etishning turli shakllarini ta'minlashi mumkinligiga bog'liq bo'ladi. xizmat. Bunga qarab, salohiyatli foydalanuvchilar Internet muhitida ishlashning umumiy imkoniyatlari va cheklovlarini hisobga olgan holda, VPX ning samarali ishlashini ta'minlaydigan turli muammolarni hal qilishlari mumkin.

Adabiyotlar:

1. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность. М., 1975.

2. Рубцов А.В. Организационно-психологические основы разработки новых продуктов. М.; Воронеж, 2002.

3. Watson J, Fennez J.Portal Technology//Infolmage Inc. Understanding Portals // Information Management Journal. 2000. № 2.

РЕЗЮМЕ

Ushbu maqolada Internet muhitida psixologik xizmatlarni samarali va muvaffaqiyatli tashkil etishning asosiy muammosi va turli psixologik muammolarni hal qilishga qodir bo'lgan ixtisoslashtirilgan inson-mashina tizimlarini loyihalash va joriy etish asosiy vazifa ekanligiga qaratilgan. Vtertual psixologik xizmat (VPX) ning o'rni va mijozlar bilan ishlashning bir qator maqsadlari va vazifalari dolzarb muammo sifatida o'rganilishi nazarda tutilgan. Salohiyatli foydalanuvchilar va VPX mijozlari bir qator maqsadlarni taqib qiladilar. Internet muhitida ishlashning umumiy imkoniyatlari va cheklovlarini hisobga olgan holda, VPX ning samarali ishlashini ta'minlaydigan turli psixologik muammolarni hal qilishlariga imkoniyat tug'iladi.

РЕЗЮМЕ

В данной статье рассматривается основная проблема эффективной и успешной организации психологических служб в интернет-среде и главная задача проектирования и внедрения специализированных человеко-машинных систем, способных решать различные психологические задачи. Предполагается, что в качестве актуальной проблемы исследуется роль и ряд целей и задач работы с клиентами виртуальной психологической службы (ВПС). Потенциальные пользователи и клиенты ВПС преследуют ряд целей. Учитывая общие возможности и ограничения работы в интернет-среде, появляется возможность решать различные психологические проблемы, обеспечивающие эффективное функционирование ВПС.

SUMMARY

This article focuses on the main problem of the effective and successful organization of psychological services in the Internet environment and the fact that the design and implementation of specialized human-machine systems capable of solving various psychological problems is the main task.

The role of a Virtual Psychological Service and a number of goals and objectives of working with clients are envisaged to be studied as an urgent problem. Potential users and virtual psychological service customers pursue a number of goals. Taking into account the general possibilities and limitations of working in the Internet environment, an opportunity arises for them to solve various psychological problems that ensure the effective functioning of the Virtual psychological service

YOSHLARNI MA’NAVIY-AXLOQIY TARBIYALASHDA SHAROF RASHIDOV ASARLARIDAN FOYDALANISHNING O‘ZIGA XOSLIGI

Qilichova M. X.
Jizzax davlat pedagogika universiteti
Maktabgacha ta’lim metodikasi kafedrasi o‘qituvchisi

Tayanch so‘zlar: Sharof Rashidov, insonparvar adib, talaba yoshlar, oliy ta’lim muassasalari, ma’naviy-ahloqiy tarbiya, ijtimoiy-siyosiy faollik, vatanparvarlik, milliy qadriyatlar, yosh avlod.

Ключевые слова: Шароф Рашидов, писатель-гуманитарий, студенческая молодежь, вузы, духовно-нравственное воспитание, общественно-политическая деятельность, патриотизм, национальные ценности, молодое поколение.

Key words: Sharof Rashidov, humanities writer, student youth, universities, spiritual and moral education, social and political activity, patriotism, national values, young generation.

Kirish. Yosh avlodni tarbiyalash kishilik jamiyatining hal qiluvchi harakatining shart va kafolati bo‘lib kelgan. U jamiyat hayotining iqtisodiy sharoitlari bilan belgilangan, biroq o‘z navbatida kishilar hayotiga har taraflama ta’sir o‘tkazib, jamiyat iqtisodiy rivojlanishida kuchli omil hisoblangan.

Prezidentimiz Sh.M.Mirziyoyev ta’kidlaganidek, “Yosh avlod tarbiyasi hamma zamonlarda ham muhim va dolzarb ahamiyatga ega bo‘lib kelgan. Ammo biz yashayotgan XXI asrda bu masala haqiqatdan ham hayot-mamot masalasiga aylanib bormoqda. Tarbiya qancha mukammal bo‘lsa, xalq shuncha baxtli yashaydi, deydi donishmandlar. Tarbiya mukammal bo‘lishi uchun esa bu masalada bo‘shliq paydo bo‘lishiga mutlaqo yo‘l qo‘yib bo‘lmaydi”. [1]

Talabalarni har tomonlama rivojlangan, ma’naviy-axloqiy qadriyatlar ruhida tarbiyalash, jismonan va ruhan tetik, sog‘lom turmush tarzini shakllantirish zaruriyati tug‘iladi. Yoshlarda ma’naviyat, axloq, insonparvarlik, vatanparvarlik, hayotiy faollik kabi ma’naviy-axloqiy yuksak g‘oyalarini tarbiyalash davlat siyosatining ustuvor vazifalariga aylandi. Milliy g‘oyamiz esa yoshlarni ma’naviyatli qilib tarbiyalashning asosiy negizi sanaladi. Shuningdek, yoshlarni haqiqiy vatanparvar bo‘lish, ona Vatanga cheksiz mehr-

muhabbatini qaror toptirish, O‘zbekistonning buyuk kelajagini yaratishda eng olijanob ishlarda faol qatnashishga undaydi.

Adabiyotlar tahlili. Sharof Rashidov asarlaridan yoshlarni ma’naviy-axloqiy tarbiyalashda foydalanish yoshlarga milliy qadriyatlarga bo‘lgan hurmat, vatanparvarlik, halq dardini tushunish, fidoiylik, jonbozlik ko‘rsatish kabi sifatlarni shakllantirishda ma’naviy tarbiyaning asosi bo‘lib hizmat qiladi. Xalqlarning madaniyatiga va o‘zligiga bo‘lgan tahdidlar, yod g‘oyalarni singdirishga bo‘layotgan urinishlar kuchayib borayotgan globalizatsiya jarayonlari jadal rivojlanayotgan sharoitda yoshlar eng zaif qatlam bo‘lib qolayotganligi sababli bu yo‘nalishda qo‘shimcha kompleks chora-tadbirlar qabul qilinishi dolzarb vazifalardan biri bo‘lib qolmoqda.

Bu borada ilm ahlining qiladigan ishlari ma’lum: adib va davlat arbobi yozgan asarlar ustida tadqiqotlarni yanada chuqurlashtirish, asarlarining tarjimalari ustida ilmiy ishlar olib borish kerak.

Mazkur yo‘nalishda amalga oshirilgan ishlardan biri Sh. Ergashevning “Erk istar ko‘ngil” [2, 200] nomli kitobi bo‘lsa, yana biri SamDU professori H. Umurovning SamDChTIda bo‘lib o‘tgan “Kitobxonlik madaniyati va badiiy tarjima mahorati” mavzuli Respublika ilmiy-amaliy konferentsiyasi materiallarida nashr etilgan “Kashmir qo‘shig‘i” va uning tarjimasi G‘aybullo as-Salom talqinida” [3, 15-18] maqolasidir. Chunonchi, Shuhrat Ergashev o‘z kitobida shunday yozadi: “O‘zbekiston tarixining Sharof Rashidov rahbarlik qilgan bosqichi xalqimiz orasida katta qiziqish uyg‘otuvchi va ayni paytda, o‘ta ziddiyatli davrlardan biri. Xalq orasida bu davrga nisbatan munosabat o‘ta murakkab, yorqin va og‘ir taassurotlarga boy. Shu bois Sharof Rashidov davrini o‘rganish, unga ko‘pchilikni qanoatlantiradigan, obektiv baho berish juda murakkab ish va hali tarixchilar, siyosatshunoslar, adabiyotchi olimlardan ko‘p mehnat talab qiladi”. [2, 46] Professor H.Umurov o‘z maqolasida G‘aybullo as-Salomning Sharof Rashidov haqidagi quyidagi so‘zlarini keltiradi: “Men Sharof Rashidov siymosida ikki Rashidovni bilaman. Biri – nafaqat respublika yoki sobiq ko‘p millatli mamlakat, balki dunyo miqyosida tanilgan atoqli davlat va jamoa arbobi. Ikkinchisi – yozuvchi. Biri – zukko siyosatdon, ikkinchisi – insonparvar adib”. [4, 17]

Oltinsoy va boshqalar, etnografik va maishiy realiyalar, milliy libos, taqinchoqlarning nomlari, uy-joy, jihoz, idish-tovoq, taom va ichimlik nomlari (hashar, supa, so‘ri, qamchi, hasip, qurut, parvarda, belbog‘, xontaxta, tandir va b.), hayvon nomlari (Boychibor, Pirat va boshqalar) hamda shunga o‘xshash tushunchalar (“Qizil yulduz”, oqsoqol, bosmachi, dehqon va boshqalar) Sharof Rashidov asarining milliy o‘zgachaligini yaqqol ko‘rsatib turadi. Chunki

“realiyalar har doim tabiiy so‘z yaratuvchiligi yo‘li bilan yuzaga kelgan, asosan, xalq maishiy turmushi bilan chambarchas bog‘liq xalqona so‘zlardir”. [5, 26]

Ayni shunday fikrni bolgar olimlari S. Vlaxov va S. Florinlar ham ta’kidlaganlar: “Realiyalar muayyan bir xalqning hayoti (turmushi, madaniyati, ijtimoiy va tarixiy taraqqiyoti)ga taalluqli bo‘lgan, boshqa tillarda aniq muqobiliga ega bo‘lmagan va o‘ziga xos yondashuvni talab qiladigan so‘zlar va so‘z birikmalaridir”. [6, 416]

Sharof Rashidov qanchalik muhim davlat ishlari, siyosiy mojarolar bilan band bo‘lmasin, Xudo bergan iste’dodi, so‘z san’atiga bo‘lgan cheksiz mehri tufayli ijod olamini hech qachon tark etmadi. Ko‘plab roman va qissalar, she’riy asarlar, publitsistik maqolalar yaratdi.

Ayniqsa, adibning “Kashmir qo‘shig‘i” asari o‘zbek adabiyotida o‘ziga xos voqea bo‘lganini ko‘pchilik ijodkor ziyolilar e’tirof etadi. Eng muhimi, bu asarda yozuvchining dilidagi pinhoniy armoni – ozodlikka intilish g‘oyalari badiiy satrlarda o‘z aksini topganini zukko kitobxonlar yaxshi anglaydi. Adib voqealarni Hind yurtiga ko‘chirgan.

Tadqiqot metodologiyasi. Sharof Rashidovning hayoti va ijodi, ijtimoiy-siyosiy faoliyati hamda asarlari ko‘pgina olimlar tomonidan o‘rganilgan. Sharof Rashidov faoliyatini o‘rganishda asosan birinchi prezidentimiz I.A.Karimov hamda amaldagi prezidentimiz Sh.M.Mirziyoyevnin asarlari, maruzalari va nutqlari metodologik asos bo‘lib xizmat qiladi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev Sharof Rashidov haqida shunday degan edi,- “Sharof Rashidov o‘z davrining farzandi edi, u mavjud tuzumga sadoqat bilan xizmat qildi. Ammo bedodlikni qarangki, shunday odam dunyodan ko‘z yumganida o‘zi umr bo‘yi himoya qilgan, sodiq bo‘lib xizmat qilgan tuzum unga xiyonat qildi. Misli ko‘rilmagan shakkoklik bilan uning xotirasini tahqirlab, jasadini ko‘chirdilar, oila a’zolari va qarindoshurug‘larini ta’qib etdilar. «Rashidovchilik» degan soxta iborani o‘ylab topib, uning xotirasini yomonotliq qildilar” [7, 343-344]

Sharof Rashidovning «G‘oliblar» va «Bo‘rondan kuchli» dilogiyasi urush davri va urushdan keyingi yillarning muhim badipy epik solnomasi bo‘lib qoldi. Bu asarlar ana shu yillarda O‘zbekiston yigit-qizlari, o‘zbek xalqinnng ko‘rsatgan matonati va qahramonliklari haqida hikoya qiladi. “Urushda Oyqizning akalari halok bo‘ladilar. Urush ortida qolganlar esa front uchun, jon olib jon berayotgan jangchilarimnz uchun tun-kun demay, ter to‘kib ishlaydilar. Oyqiz singari navqiron yoshlar frontga ketganlarning o‘rnini bildirmaslik uchun dalalarga chiqdilar”.[8, 7]

Sharof Rashidov kitoblaridagi bu obrazlar timsolida yoshlarni vatanparvar, baynalminal va bag‘rikeng qilib tarbiyalashda foydalanish zarur.

Sharof Rashidov ijodida maqolanavislik muhim o‘rinni egallaydi. Shuning uchun ham uning badiiy ijodi namunalarida bu ruh yetakchilik qiladi. Adibning «G‘oliblar» (1953) qissasi, 1972 yilda qayta ishlanib, «G‘oliblar» romani sifatida nashr etiladi. «Bo‘rondan kuchli» (1958), «Qudratli to‘lqin» (1964) romanlari muxlislari qalbidan mangu joy olgan. Bu betakror asarlarda o‘zbek xalqining urushdan keyingi tiklanish yillaridagi mehnat jasorati o‘z badiiy ifodasini topgan.

Jumladan, «G‘oliblar» romanida ikkinchi jahon urushi yillarida o‘zbek halqining front ortidagi zahmatkash mehnati, halqning irodasi matonati gavdalansa asarda yosh Oyqiz obrazining gavdalanishi yoshlarda matonat, jafokashlik, mehnatkashlik, tashkilotchilik va vatanparvarlik tuyg‘ularni shakllantirishda yuqori ahloqiy insoniy hislatlarni shakllantirish vositasi ekanligini yorqin namoyon etgan.

Yozuvchi T.Alimardonov “O‘chmas Sharaf” ilmiy monografiyasida Sharof Rashidov siymosini muvaffaqiyatli tahlil qiladi. Haqiqatda Sharof Rashidov hayoti va faoliyatining avlodlar tarixiy xotirasidagi sifatini u amalga oshirgan faoliyatga nisbatan ko‘p insonlar tomonidan bildirilgan yoki aytilgan fikrlar tarozisida o‘lchaydi. Buni muallif shunday ta’kidlab o‘tadi: “Sharof Rashidov shaxsiga baho berishda tadqiqotning bosh masalasi bo‘lgan totalitar jamiyatning O‘zbekistonga tatbiq etgan siyosiy boshqaruvining tajovuzkor mohiyati, xo‘jalik yuritishning ma’muriy-buyruqbozlik uslubi va undan kelib chiqqan fojialar ko‘lami, ziddiyatli inson va davlat manfaatlari, bo‘ysundirishning xufyona usullari va uning siyosiy-iqtisodiy va mafkuraviy vositalari, ayni paytda, xalqning zanjirbandligi holatida yuksalish va istiqbol maqsadlarga intilish, tashqi va ichki siyosiy tazyiqlar bosimini yumshatish va bunda millat yetakchisining jasorati, uning imkoni yoki vaqti yetmagan muammolari bilan uyg‘un qarashga hamda xulosalar chiqarishga harakat qildik”.[9, 276] Bu jamiyat va shaxs munosabatlari muammosini yoritishda ajoyib uslub va amaliy natija hisoblanadi.

Sharof Rashidov o‘z sherlarida siyosiy tuzum va shu bilan birga o‘zbek halqining erki ozodligini ham tarannum etgan.

Rusiya tunidek qorong‘i qafas,
Unda payhon umr, bo‘lmas hur nafas.
Qafasda yotardi erk istar ko‘ngil,
Ming olam o‘tida yonar edi dil.

Bunda yoshlarning mustaqillik, erkinlik naqadar oliy ne'mat ekanligini tushunish, his etish va buning qadriga yetish kerakligini uqtiradi.

O'zbekiston Respublikasi birinchi Prezidenti I.A.Karimov ta'kidlaganidek,- "Biz uchun eng asosiy, eng muhim ustivor maqsad tengsiz oliy ne'mat mustaqillikni bundan buyon ham asrab-avaylash, ximoya qilish va mustahkamlash bo'lib qolaveradi. Zero, ma'naviy yetuklikning muhim belgisi vatanparvarlikdir". [10]

Tahlil va natijalar. Mustaqillik kabi oliy ne'matni mustahkamlash, Yangi O'zbekistonni barpo etish uchun yoshlarning siyosiy-ma'naviy faolligini oshirish, vatanparvarlik g'oyalarini shakllantirish mazmunidan o'rin olgan Vatan quvonchi, Vatan sevinchi, Vatan tuyg'usi, Vatan faxri kabi tushunchalarni ular ongiga singdirish lozim. Buning uchun oliy ta'limda o'qituvchi talabalarining o'quv-biluv faoliyatini tashkil etishda mustaqillik g'oyasining mohiyat-mazmuni to'g'risida ma'lumot berar ekan, avvalo, talabalarda vatanparvarlik, burch, mas'uliyat, fuqarolik tuyg'usi, faxr, iftixor birligini tarbiyalashga harakat qilmog'i zarur. Shunga asosan talabalarning darsda va darsdan tashqari faoliyatini tashkil etishda maxsus ma'naviy-ma'rifiy tadbirlar uyushtirishlari, ularning o'ziga xos xususiyatlaridan oqilona foydalana olishlari darkor. Chunki talabalarning faoliyati davr hayoti, tarixi bilan bog'liq va u milliy-madaniy harakatlarga ega. Shu sababli, talaba ma'naviy ahloqiy ruhida tarbiyalash uchun barcha talablarga rioya qilish, ta'lim-tarbiyani maqsadga yo'naltirish, nazorat qilish, ijtimoiy-tarbiyaviy tadbirlardan o'rinli foydalanish va boshqarish ishlarini amalga oshirmoq darkor.

Sharof Rashidov asarlaridan yoshlarni jamiyat ma'naviyatini rivojlantirish, ilm-fanga, sog'lom turmush tarziga qiziqtirish, har xil tajovuzlardan himoya qilish uchun tarbiya sohasida xalqimizning an'analari, urf-odatlari, tili, dini, ruhiyatiga, milliy, umuminsoniy va zamonaviy qadriyatlariga tayanib, tarbiyaning samarali usullaridan foydalanish muhimdir. Bu borada harakatning ma'naviy-axloqiy tarbiya yo'nalishidagi ishlarni tashkil etish va rivojlantirish maqsadga muvofiq.

Xulosa va tavsiyalar. Talaba yoshlarlarni vatanparvarlik ruhida tarbiyalashda oliy ta'lim muassasalarining vazifalari quyidagicha deb bilamiz:

– O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoevning yoshlar siyosati to'g'risidagi ma'ruzalari asosida yoshlarni vatanparvarlik ruhida tarbiyalash, fuqarolik madaniyatini shakllantirish bo'yicha mulohazalarini, O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi, O'zbekiston Respublikasining fuqarolik kodeksini o'rganish yordamida talaba

yoshlarda burch, mas'uliyat, vatanga bo‘lgan muhabbat tuyg‘usini shakllantirish;

– oliy o‘quv yurti talabalarida millatidan qat'iy nazar o‘z davlatining mustaqilligini, uning ramzlari – gerbi, bayrog‘i, madhiyasiga hurmat bilan qarash, ulardan faxrlanish his tuyg‘ularini tarbiyalash;
– ayni paytda dunyoda g‘oyaviy qarama-qarshiliklar, terrorizm keskin tus olgan, mafkura poligonlari yadro poligonlariga nisbatan ham ko‘proq kuchga ega bo‘lib borayotgan bir vaqtda talabalar dunyoqarashida vatanga sadoqat mas'uliyati ko‘nikmalarini hosil qilish va ularni rivojlantirish;
– oliy ta'limda pedagogika ta'lim yo‘nalishlari ijtimoiy-gumanitar fanlarini o‘qitish jarayonida talabalarni vatanparvarlik ruhida tarbiyalashga erishish;
– oliy ta'lim muassasalari hamda jamoat tashkilotlari bilan birgalikda talaba yoshlarga vatanparvarlik, burch, fuqarolik mas'uliyati, huquqi, odobi, faoliyati, his-tuyg‘ulari va ko‘nikmalarini tarbiyalash;
– talaba yoshlarlarda milliy, umuminsoniy qadriyatlarga, qadimiy an'analarga hurmat, ma'naviyatimizni asrab-avaylash hamda ular bilan faxrlanish, g‘ururlanish hissini tarkib toptirish;
– auditoriya va auditoriyadan tashqari mashg‘ulotlar hamda ma'naviy tadbirlarni o‘tkazish jarayonida talabalarda Vatan, millatga sodiqlik, yurt, ravnaqini o‘z shaxsiy manfaatidan ustun qo‘ya olish va fidoyi, insonparvar fuqaro bo‘lish ishtiyoqi va ehtiyojini tarkib toptirish, talaba yoshlarda «Vatanparvar», «Komil inson», «Xalqparvar shaxs», «Erkin fikrlovchi fuqaro» kabi tushunchalar haqida ma'lumot berib, bu tushunchalarni ular ongiga singdirish;
– Yangi O‘zbekiston, mustaqil Vatan, erkin va farovon hayotni yaratuvchi, uni e'zozlovchi hamda turli ofatlardan himoya qiluvchi fuqaro bo‘lish his-tuyg‘usini har bir yosh talaba ongiga singdirish;
– talaba yoshlarda vatanparvarlik g‘oyasining milliy va milliy ma'naviy qadriyatlar bilan uzviy bog‘liqligini e'tirof etgan holda talabalarda milliy g‘oya va milliy-ma'naviyatga ishonch, e'tiqod ko‘nikmalarini hosil qilishga erishish;
– insonning insonligini ro‘yobga chiqarishda vatanparvarlik g‘oyalarining yetakchi omil ekanligini inobatga olib, talaba yoshlarda insonparvarlik, vatanparvarlik, o‘zligini anglash, iymon, e'tiqod kabi sifat ko‘rsatgichlarining tarkib topishiga amaliy yordam ko‘rsatish.

Yuqorida qayd etilgan vazifalarni amalga oshirish har bir talaba yoshda mustaqilligimiz, erkinligimiz va ezgu maqsadlarga to‘la erishish his tuyg‘usini

tarbiyalab, ularni vatanparvarlik ruhida tarbiyalashning muhim omili – Vatanimiz istiqlolini himoyalash fuqarolik burchi va mas'uliyatining oliy darajasi ekanligini anglashlariga ko‘maklashadi.

Zero, bu xususiyatlar har bir mamlakat fuqarosi uchun kuch-quvvat va ruhiy boylik bo‘lib, ertangi kunimizning ishonchli poydevori va kafolatiga aylanadi. Vatanimiz taraqqiyotida yoshlarimizni vatanparvarlik ruhida tarbiyalashda qudratli kuch bo‘lib xizmat qiladi.

Adabiyotlar:

1. Mirziyoyev. Sh. M. «Kamolot» harakatining IV qurultoyidagi nutqi. O‘zbekiston yangiliklari. gazeta.uz. 2017-yil 1-iyul.

2. Ergashev Sh. Erk istar ko‘ngil. – T.: O‘zbekiston, 2017, 200-bet.

3. Umurov H. “Kashmir qo‘shig‘i” va uning tarjimasi G‘aybullo as-Salom talqinida. Maqola. “Kitobxonlik madaniyati va badiiy tarjima mahorati” respublika ilmiy-amaliy konferentsiyasi materiallari. – Samarqand, 2017 yil 2-iyun. 15–18-betlar.

4. Umurov H. “Kashmir qo‘shig‘i” va uning tarjimasi G‘aybullo as-Salom talqinida. Maqola. “Kitobxonlik madaniyati va badiiy tarjima mahorati” respublika ilmiy-amaliy konferentsiyasi materiallari. – Samarqand, 2017- yil 2-iyunь., 17-bet.

5. Мухтаров Т.А. Непереводимое в переводе//Tarjima masalalari (ilmiy maqolalar to‘plami) -T.: 2012. C. 26.

РЕЗЮМЕ

Ushbu maqolada talaba yoshlarni ma'naviy-ahlohiy jihatdan tarbiyalashda Sharof Rashidov asarlaridan foydalanishning o‘ziga xosligi o‘rganilgan. Maqolada Sharof Rashidovning hayoti va ijodi, ijtimoiy-siyosiy faoliyati borasida olib borilgan tadqiqotlar tahliliy bayon qilingan. Shuningdek talaba yoshlarni ma'naiy-ahloqiy jihatdan tarbiyalashda bunyodkorlik g‘oyalarini yuqori darajada bo‘lishini ta'minlaydigan va komillikka yetaklaydigan aniq maqsadlar Sharof Rashidov timsolidan hamda uning asarlaridagi qahramonlar obrazidan foydalanish yuzasidan taklif va tavsiyalar ishlab chiqilgan.

РЕЗЮМЕ

В данной статье рассматривается уникальность использования произведений Шарофа Рашидова в духовно-нравственном воспитании молодежи. В статье аналитически описаны исследования жизни и творчества Шарофа Рашидова, общественной и политической деятельности. Также разработаны предложения и рекомендации по использованию образа Шарофа Рашидова и образа героев в его произведениях, которые обеспечивают высокий уровень творческих идей и ведут к совершенству в духовно-нравственном воспитании учащихся.

SUMMARY

This article discusses the uniqueness of using the works of Sharof Rashidov in the spiritual and moral education of young people. The article analytically describes the studies of the life and work of Sharof Rashidov, social and political activities. Also, proposals and recommendations have been developed on the use of the image of Sharof Rashidov and the image of heroes in his works, which provide a high level of creative ideas and lead to perfection in the spiritual and moral education of students.

EKOESTETIK KOMPETENSIYANI SHAKLLANTIRISHDA XALQ OG'ZAKI IJODINING O'RNI VA PEDAGOGIK AHAMIYATI

Alijonova M.
Farg'ona davlat universiteti talabasi

Tayanch so'zlar: ta'lim, tarbiya, ekoestetik kompetensiya, mafkuraviy poligon, folklor, maqol, tez aytish, milliy va ma'naviy qadriyatlar, tasviriy ifodalar, tabiatni asrash, talaffuz kamchiliklari.

Ключевые слова: образование, воспитание, экоэстетическая компетентность, идеологическая полигония, фольклор, пословица, скороговорка, национальные и духовные ценности, образные выражения, сохранение природы, дефекты произношения.

Key words: education, upbringing, eco-aesthetic competence, ideological Polygon, folklore, proverb, fast saying, national and spiritual values, pictorial expressions, preservation of nature, disadvantages of pronunciation.

O'zbekistonning siyosiy, iqtisodiy, ma'naviy umuman barcha soha yo'nalishlarini takomillashtirishda xalq ta'limi tizimiga alohida e'tibor qaratish, ayniqsa, maktabgacha va boshlang'ich ta'lim bosqichi ish faoliyatining yuqori darajaga ko'tarishi barcha uchun birdek muhim va dolzarbdir. Shu boisdan ham prezidentimiz SH. Mirziyoyev bugungi kunda bu sohaga alohida e'tibor bermoqdalar. Biz xohlaymizmi, yo'qmi, ahamiyati yo'q, kelajagimizning taqdiri bugun maktabda ta'lim ilm olayotgan yosh avlodning, o'quvchilarning, ta'limi bilan birgalikda olayotgan tarbiyasiga bog'liqdir.

Tarbiya berish faqatgina bir xil, siz bilan biz belgilab beradigan yo'ldan ketmaydi. Tarbiya jarayoni uzoq muddatli, mashaqqatli, ma'lum bir vaqt qamrovini o'z ichiga oluvchi hayotiy jarayon. Bu borada siz bilan biz suyanadigan, umumiy yo'l bu xalqning milliy va ma'naviy qadriyatlariga suyanish, ular orqali o'quvchilarda milliy qadriyatlarni shakllantirish. Negaki, bugungi kunda mafkuraviy poligonlarda, yoshlar shuuri va qalbi uchun kurash keskinlashgan bir vaqtda o'quvchilarni imkon boricha, maktab yoshidanoq tabiatni sevishga, ardoqlashga, to'g'ri munosabat bildirishga, insonparvarlik tuyg'ularini shakllantirishga o'rgatish hozirgi kundagi dolzarb masala, muhakamadagi jarayondir.

Shuni alohida ta’kidlash kerakki, ekoestetik kompetensiya dastlab oilada, bog’chada keyinchalik umumta’lim maktablarida, dars mashg’ulotlari jarayonida xalq maqollari yordamida bolalarda shakllantirilishi ham samarali va ommabop usul hisoblanadi.

Maqol - xalq donishmandligi namunasi. Maqolada fikr aniq, ifoda lo’nda va xulosa tugal bo‘ladi. Ko‘pi bilan 4 misradan iborat bo‘lib, misralari o‘zaro qofiyalangan boladi. Shu bois yodlab qolish judayam oson. Faqat nutqda o’rinli vaqtda qo’llash hammaga ham emas.

Boshlang’ich ta’lim mazmuni milliy qadriyatlar materiallariga boyligi bilan xarakterlanadi. Ko’plab darslik va qo’llanmalarga xalq og’zaki ijodi bo’lgan ertak, maqol, rivoyat, hadis, doston, qissa, afsona, topishmoq, folklor, xalq kuyi va qo’shiqlari kiritilgan.

Bularning ichidan biz maqollarning ekoestetik jihatini tahlil qilamiz.

Maqollar o’z mazmuni mohiyatiga ko’ra o’quvchilarda milliy odob-axloq madaniyati asoslarini shakllanishga xizmat qiladi. Xalq og’zaki ijodi vositalaridan maqsadli va unumli foydalanish o’qituvchining pedagogik mahoratiga bog’liq.

Xo‘sh, o‘quvchilarning nutqda maqollarni faol qo‘llashlashlari uchun pedagoglar qanday yo‘l tutishlari kerak? Ularga qo‘yiladigan talab nimadan iborat?

Avvalambor, shaxsan o‘zlari o‘quvchilari bilan muloqot jarayonida maqollardan o‘rinli foydalanishlari, mazmun mohiyatini tushuntirishlari darkor (Chunki ko‘plab maqollar majoziy xarakterga ega bo‘lib, tasviriy ifodalar, o‘xshatishlardan foydalanilgan bo’ladi). Ana o‘shanda bolalar ongli ravishda nutqiy faoliyatlarida maqollarni qo‘llay oladilar, ikkilanib qolmaydilar. Ulardan qachon va qanday foydalanishni o’rganadilar.

O’quvchining ekoestetik bilimlarini oshirish uchun tabiiy fan darsliklariga maqollarni qo’shish kerakmi? Yo’q, bu masala allaqachon yechimini topgan. Ya’ni tabiiy fan bilan ona tili va o’qish savodxonligi darsliklari bevosita integratsiya qilingan. Hatto buyuk pedagoglar ham o’z faoliyatida o’quvchilarga xalq og’zaki ijodi namunalarini dars jarayonida bevosita qo’llashgan. Bu orqali ular yoshlarning ma’naviy merosini boyitgan. Aslida, avlod-ajdodlarmizni barkamol kishilar qilib tarbiyalab kelgan birinchi va to’ng’ich pedagog o’qituvchi xalqidir. U asrlar davomida bola tarbiyasi sohasida katta tajribaga ega, uning bugungi kundagi o’rni ham beqiyosdir.

Xalq og’zaki ijodi namunalaridan maqol haqida so’z qotsak, maqol termini arabcha “qavlun” (aytmoq, gapirmoq) so‘zidan olingan bo‘lib, o‘zbek tilida u xalq donoligining namunasi bo‘lmish aforistik janrlardan birining atamasiga

aylangan va ma’qul aytilgan so‘z, gap yoki ibora ma’nolarini anglatadi. Uni “Otalar so’zi” ham deydilar. Bola ekoestetik ta’lim-tarbiyasida maqollarning o’rni katta.

Maqol she’riy shaklda ham bo’lishi mumkin. Masalan:

Yer ichida oltin bor,
Qaziy bersang topasan.
Bog’ ichida kumush bor,
Kovlayversang topasan.

Ushbu maqolni tahlil qilsak, ushbu berilgan maqolda poliz ekinlari oltinga, mevalar esa kumushga tenglashtirilgan. Ya’ni “yerni shungor qilsang yoki chopsang mo’may daromadga ega bo’lasan” degani. Ushbu maqol zamirida mehnatkashlik va “Mehnatning baxt keltirishi” ifodalangan.

Xalq maqollarda o’sha xalqning tarixi, urf-odati, turmush tarzi, fe’l-atvori, ruhiyati butun borlig’i to’laqonli aks etadi. Chunki maqollar xalq donishmandligi namunasidir. Bundan tashqari xalq maqollarida tabiatni asrash uni sevish, insonlarning ona tabiatning bir bo’lagi ekanligini, uning bag’rida ulg’ayishi va unda kamol topishi haqidagi haqiqatlar yotadi. Masalan:

Tabiatga boqsang boqadi,
Oltin isirg’a taqadi.

Ya’ni inson tabiatga to’g’ri munosabatda bo’lsa, tabiiy boyliklardan to’g’ri va unumli foydalansa tabiat ham unga o’z marhamatini darig’ tutmaydi. Bundan tashqari, ushbu maqolda tabiatning aks ta’sir kuchi mavjudligi ham berib o’tib ketilgan. Qaysiki, “Zumrad va Qimmat” ertagidagi kabi, qilgan mehnati, Zumradning kampirga bergan yordamlari munosib baholanib, bir sandiq tilla olganidek, tabiatga zarar bermasak, uni asrab avaylasak, u bizni shunday go’zal ne’matlar bilan mukofotlaydiki, oltin isirg’a ham hech narsa bo’lmay qoladi.

Shu kabi bir qancha maqollar mavjud: Masalan,

√ Dehqon bo’lsang shudgor qil,
Mulla bo’lsang takror qil.
√ El hayoti yer bilan,
Yer hayoti suv bilan.
√ Yer haydasang kuz hayda,
Kuz haydamasang yuz hayda.
√ Kuzning bir kuni qishning bir oyini boqar.
√ Qora bulutdan tiniq suv tomar
√ Kuningdan bir kun qolsa ham ko’chat ek.

O’zbek xalq og’zaki ijodi shaxslarda to’g’ridan to’g’ri tarbiyasiga ta’sir etish vositasi bo’lib xizmat qilgan va xizmat qilib kelmoqda. Xalq og‘zaki ijodi

turlaridan biri bo‘lmish **tez aytish** ayrim nutq tovushlarining ko‘p qaytarilishi yoki tovushlarning so‘z va iboralar tarkibida talaffuzni qiyinlashtiradigan darajada murakkab joylashishiga asoslanadi. Ayniqsa, bu iboralar tez aytilayotgan paytda, aytuvchi bu murakkab tovushlarni talaffuz qila olmasdan adashib ketishi tinglovchilarning beozor kulgusiga sabab bo‘ladi. O‘zbek tilida bu iboralarning tez aytish deb nomlanishi ham shundan kelib chiqqan.

Tez aytish — o‘zbek xalq og‘zaki ijodining bir turi. Tez aytishda yanglishib ketish mumkin bo‘lgan qofiyadosh so‘zlardan tuzilgan jumlalar qo‘llanadi. Unda muayyan tovushlar, ayniqsa, jarangli undoshlar takrorlanadi va so‘zlar ritm, urg‘ular bilan tez aytiladi. Tovushlar talaffuzida yanglishgan tomon (kishi) yengilgan hisoblanadi. O‘tmishda katta yoshdagi odamlar ham o‘tirishlarda, to‘ylarda tez aytishda musobaqalashib, madaniy hordiq olganlar. Keyinchalik, asosan, bolalar repertuariga aylangan. Tez aytishlar bolalarning fikrlash qobiliyatini, so‘z boyligini oshirishga va nutqining ravon bo‘lishiga xizmat qiladi.

O‘zbek xalq og‘zaki ijodiyotida tez aytishlar qadim zamonlardan beri mavjud. Professor Hodi Zarif tuzgan «O‘zbek folklori» xrestomatiyasida tez aytishga 12 ta misol keltirilgan.

2005-yil fransuz tilshunosi professor Rémy Dor o‘zbek va qoraqalpoq tez aytishlaridan namunalarni fransuz tiliga tarjima qilib izohlar bilan nashr ettirdi

Tez aytishlar, asosan, bolalarni to‘g‘ri va tez talaffuz qilishga o‘rgatadi. Bir xil tovushlarni, ayniqsa, undoshlarning har bir so‘zda keltirilish, u yoki bu boladagi ayrim talaffuz kamchiliklarini bartaraf etishga yordam beradi. Tez aytishlar yoki so‘z o‘yinlari o‘zbek xalq og‘zaki badiiy ijodining kichik janrlaridan biri bo‘lib, ayrim nutq tovushlarining ko‘p qaytarilish yoki tovushlarnig so‘z va iboralar tarkibida murakkab joylashishiga asoslangan. Tez aytishlar ham deyarli hamma xalqlarning og‘zaki ijodlarida uchraydi. Tez aytishlar hajmi jihatdan kichik bir jumladan iborat yoki katta-bir necha jumlalardan iborat bo‘lishi mumkin.

Masalan,

- Qishda kishmish pishmasmish, pishsa kishmish qishmasmish.
- Shirin sholg’om shirinmi, sholg’om shirin sholg’ommi.
- Qurilishga terak kerak, Demak, ekmoq kerak terak.

“Qishda kishmish pishmasmish, pishsa kishmish qishmasmish”. Ushbu tez aytish orqali kishmishning qishda pishmasligi, agar pishsa qish fasli emasligi aytib o’tilgan. O’quvchilarga tabiat haqidagi qiziq bir fakt tez aytish asnosida berilgan.

“Qurilishga terak kerak, Demak, ekmoq kerak terak”. Ushbu tez aytish o’ziyoq terakning eng zaruriy qurilish jihozlaridan biri ekanligi, usiz uy

qad rostlab bo'lmasligi, terak ekish zarurat ekanligi haqidagi tavsiya berib o'tilganligining o'ziyoq ekoestetik bilim berishda tez aytishning ahamiyati beqiyos ekanligini ko'rsatib bergan.

Topishmoq - bu narsaning nima ekanligini bilishni tinglovchi yoki o'quvchining ixtiyoriga qoldiradigan xalq og'zaki ijodining bir ko'rinishi bo'lib, uning xususiyatlarini ismini tilga olmay, bilvosita aytib beradi. Topishmoqlarda ta'riflar bo'rttirish, teskari o'zgartirish va o'zgartirish orqali yaratilgan Bunda matn she'riy yoki nasriy bo'lishi mumkin. So'roq gap bo'lishi shart emas. Topishmoqlar bir necha so'zdan tashkil topgan gap shaklida ham, juftlik yoki bayt shaklida ham bo'lishi mumkin. Ko'p topishmoqlar qofiyali holda keladi.

Topishmoqlar:

► Qo'shaloq tovoq ichi to'la yog'.(Yong'oq)

Kichgina dekcha ichi to'la mexcha.(Anor)

► Qo'lsiz oyoqsiz eshik ochar.(Shamol)

► Joni bor jondan, Suv ichar qo'ldan,

Ko'zlari nurdan,Terisi puldan. (Baliq)

► Gulsiz bo'lar mevasi Shirin-shakar donasi.(Anjir)

► Tom ustida piyola,

Ichi to'la gul-lola,

Imo qilib chaqirsam,

Uyaladi qiz bola. (Oy va yulduz)

► "Yer tagida qizil qalpoq" (Lavlagi)

"Qo'shaloq tovoq ichi to'la yog'" (Yong'oq). Ushbu topishmoqda yong'oqni chaqqandagi ikki pallasi tovoqqqa, ichidagi mag'zi esa yog'ga qiyoslangan. Chunki yong'oq mag'zi yog'ga to'la. Bularning barchasi o'quvchini yong'oq haiqdagi ma'lumotlarni to'plashga, nimaga qiyos qilinayotganligini tahlil qilishga undaydi.

Ertak — xalq og'zaki poetik ijodining asosiy janrlaridan biri; to'qima va uydirmaga asoslangan sehrli sarguzasht va maishiy xarakterdagi epik badiiy asar. Asosan, nasr shaklida yaratilgan. Mahmud Koshg'ariyning «Devonu lug'otit turk» asarida yetuk shaklida uchraydi va biror voqeani og'zaki tarzda hikoya qilish ma'nosini bildiradi. Ertak Surxondaryo, Samarqand, Farg'onada **matal**; Buxoro atrofidagi tuman va qishloqlarda **ushuk**, Xorazmda **varsaki**, Toshkent shahri va uning atrofida **cho'pchak** deb ataladi. Ertak hayot haqiqatining xayoliy va hayotiy uydirmalar asosida tasvirlanganligi, tilsim va sehr vositalariga asoslanishi, voqea va harakatlarning ajoyib va g'aroyib holatlarda kechishi, qahramonlarning g'ayritabiiy jasorati bilan folklorning boshqa janrlaridan farq qiladi.

Ertaklar, asosan, didaktik vazifani bajaradi. Ertaklarning «Ming bir kecha», «Panchatantra» va boshqalar yaxshi namunalari, G.X. Andersen, V.Xauf, A.S.Pushkin kabilarning mumtoz adabiy ertaklari jahon madaniyati xazinasiga kirgan.

Birinchi sinfdan to‘rtinchi sinfga qadar o‘qish darsliklarida xalq og‘zaki

ijodi bo‘limi mavjud bo‘lib, bu bo‘limlarda bolalar ko‘plab xalq og‘zaki ijodi folklor namunalari milliy qadriyatlarimizni o‘quvchi ongiga singdiruvchi vosita

bo‘libgina qolmay, balki chiroyli nutq va ekoestetik did sohiblarini yetishtirishda ham birlamchi omil bo‘lib xizmat qiladi.

Namuna

ROSTGO’Y BOLA

(Ertak)

Qadimda bir podshoh bo’lgan ekan. Podshohning farzandi yo’q ekan. Shuning uchun u doimo xomush bo’lib yurar ekan. Podshoh vazirning maslahati bilan bolalarga gul urug’i tarqattiribdi. Kimning guli chiroyli bo’lsa, o’shani podshoh farzand qilib olmoqchiligini aytishibdi.

Oradan birmuncha vaqt o’tibdi. Pod¬shoh gul o’stirganlarni ko’rish niyatida shahar aylanibdi. Ko’p bolalar va ular o’stirgan gullarni ko’rib o’taveribdi. Bir ko’chaga yetganda podshohning ko’zi gulsiz tuvak ushlab o’tirgan bolakayga tushibdi. Bolakayning oldiga borib:

— Sen o’stirgan gullar qani? — deya so’rabdi.

Shunda bolakay gul urug’i o’sib chiqmaganligini aytibdi. Podshoh:

— Men farzand qilish niyatida axtargan bola mana shu bo’ladi, — debdi.

Chunki podshoh gul urug’larini qaynattirgan ekan.

Ushbu ertak qisqa va lo’nda bo’lib, ushbu ertakdan o’quvchilar tushunadigan eng muhim insoniy fazilatlardan biri bu - rostgo’ylik, shu bilan bir qatorda yana bir qiziq fakt bu qaynatilgan urug’ning unib chiqmasligidir.Ertak vositasida ushbu haqiqatlar bolalar tushunadigan sodda va aniq tilda tushuntirib berilgan.

Xulosa

Ta’limning poydevori mustahkam bo’lishi uchun o’quvchining ilmiy tafakkurini, dunyoqarashini va aqliy salohiyatini rivojlantirish kerak. Jamiyatimizdagi yoshlarni milliy qadriyatlarimiz asnosida ekoestetik madaniyatni shakllantirishda ekologik tarbiyaning vazifalari keng va ko’p qirrali ekanligini unutmasligimiz kerak. Bunda har bir pedagogda oldindan rejalashtirilgan o’quv rejasi, nimani o’rgatishni va qanday o’rgatishni bilishi

juda-juda muhim. Bunda xalq og’zaki ijodi namunalaridan foydalanish orqali o’quvchilarda ekoestetik kompetensiyani milliy qadriyatlarni asos qilib olgan holda tarkib toptirish katta ahamiyat kasb etadi.

Adabiyotlar:

1. Rahmatullaeva M.D. O‘smirlarda sinfdan tashqari ishlar jarayo-nida tabiat estetikasiga qiziqishlarini shakllantirish. Ped. fan. nomz ... diss.

2. Rahmatova H.A. O‘quvchilarni sinfdan tashqari ishlar jarayonida ekologik-gigienik tarbiyalashning pedagogik shart-sharoitlari (VII–IX sinf-lar misolida): Ped. fan. nomz.... diss. avtoref. – Toshkent, 2005.

3. Rafiqov A.A. Tabiatda ekologik muvozanat. – Toshkent: Fan, 1990

4. Nishonova N.O‘. Umumta’lim maktabi o‘quvchilarining ekologik madaniyatini shakllantirish (Adabiyot ta’limi jarayonida). Ped. fan. nomz. ... diss. avtoref. – Toshkent, 2001

5. Nishonboeva M.G‘. Biologiyani o‘qitishda ekologik ta’lim-tarbiyaning samaradorligini oshirish (botanika va umumiy biologiya misolida). Ped. fan. nomz. ... diss. avtoref. – Toshkent, 2001.

РЕЗЮМЕ

Maqolada o’quvchilarda ekoestetik madaniyatni shakllantirishda xalq og’zaki ijodi namunalarining o’rni va ahamiyati, ta’lim bilan bir qatorda tarbiya berishdagi roli, xalq donishmandligi namunalari vositasida ekoestetik ongni tarkib toptirishning, o’quvchilarda ekoestetik kompetensiyani milliy qadriyatlarni asos qilib olgan holda rivojlantirishning ahamiyati, shu bilan bir qatorda, o’ziga xosliklari yoritilgan. Xalq og’zaki ijodi namunalaridan maqol, topishmoq, tez aytish, ertak haqida nazariy ma’lumotlar keltirilib, bir qancha namunalari tahlil qilingan.

РЕЗЮМЕ

В статье освещаются роль и значение образцов устного народного творчества в формировании экоэстетической культуры у учащихся, их роль в воспитании наряду с образованием, значение содержания экоэстетического сознания средствами образцов народной мудрости, развитие экоэстетической компетентности у учащихся, взявших за основу национальные ценности, а также их самобытность. Из образцов устного народного творчества приводятся теоретические сведения о пословицах, загадках, скороговорках, сказках, анализируется ряд образцов.

SUMMARY

The article highlights the role and importance of samples of folk oral creativity in the formation of eco-aesthetic culture in students, the role in education as well as upbringing, the importance of content creation of eco-aesthetic consciousness through the means of samples of folk wisdom, the importance of developing eco-aesthetic competence in students on the basis of national values, as well From the samples of folk oral creativity, theoretical information about Proverbs, riddles, quick sayings, fairy tales were brought, and several samples were analyzed.

UMUMTA`LIM MAKTABLARI O`QITUVCHILARIDA O`QUVCHILARNI O`QUV STRATEGIYALARIGA (LEARNING STRATEGIES) O`RGATISH KO`NIKMALARINI RIVOJLANTIRISH

Pulatova M. K.
Samarqand Davlat Universiteti tayanch doktoranti

Tayanch so'zlar: pedagog, ta'lim oluvchi, strategiya, o'quv strategiyasi, kasbiy rivojlanish, o'quv strategiyalari bo'yicha maslahatchi, oson o'quv uslublarini o'rganish.

Ключевые слова: педагог, обучающийся, стратегия, стратегия обучения, профессиональное развитие, консультант по стратегиям обучения, изучение простых стилей обучения.

Key words: educator, educationist, strategy, learning strategy, professional development, educational strategies consultant, easy learning methods study.

Bugungi kunda o`quv jarayonini yanada mazmunli tashkil etish maqsadida soha vakillari tomonidan ta`lim berishning innovatsion yondashuvlaridan foydalanish masalasi yuzasidan ko'plab izlanishlar olib borilmoqda. Zamonaviy o'qitish vositalaridan foydalanish bilan bir qatorda, sifatli bilim olish zaruriy ehtiyoj va istiqbolli kelajak kaliti ekanligini o'quvchilari ongiga singdira olish ko'nikmasi har bir pedagogning professiogrammasi tarkibiga kirishi lozimligidan kelib chiqib, pedagoglarda mazkur ko'nikmani rivojlantirish yosh avlodning muvaffaqqiyatli hayoti poydevori bo'la oladi deyish mumkin.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 26 sentabrda qabul qilingan "Pedagog kadrlarni tayyorlash, xalq ta'limi xodimlarini qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida" gi PQ-3289-sonli qarori bugungi kun o'qituvchisining kasbiy kompitentliligi, o'z ustida muntazam ishlashi, faoliyatini innovatsion tamoyillar bilan uzviy bog'laganligi, kasbiy trayektoriyasini zamonaviy strategik yondashuvlar asosida tashkil etishini nazarda tutadi. Pedagogning kasbiy rivojlanishi nuqtai nazaridan o'quvchilarni o'quv strategiyalariga o'rgatish masalasi o'zining yangi yechimlarini kutayotgan yo'nalish sifatida innovatsion takliflarni talab etmoqda. Strategiya so'zi inglizcha "strategy" - "uzoq muddatli yoki umumiy maqsadga erishish uchun mo'ljallangan harakatlar

rejasi" ma'nosidan kelib chiqqan. O'quv strategiyalari - bu ta'lim oluvchining umumiy o'rganish qobilyatlarini yaxshilash uchun ishlab chiqilgan usullardir. O'quv strategiyalari g'oyalar, xotiralar, mantiqiy fikrlash, his-tuyg'ular kabi resurslardan foydalangan holda o'rganish mazmunini o'zlashtirish va eslab qolishga yordam berish uchun mo'ljallangan. Samarali o'quv strategiyalari har xil turdagi o'quvchilarga xotira va diqqatni jamlash qobiliyatini yaxshilash, o'qish va yozish ko'nikmalarini sifatini oshirish, muammolarni hal qilish qobilyatini yaxshilashga yordam beradi. O'quv strategiyalarining yangi ko'rinishlari o'quvchilarda o'z-o'zini rivojlantirish, mustaqil ta'lim olishni rag'batlantirish, oson o'quv uslublarini o'rganish, kam vaqt mobaynida hajm va sifat jihatdan ko'lami katta ma'lumotlarni osonlik bilan o'zlashtirish usullarini o'zida kashf etish kabi komponentlarni o'zida jamlagan ko'rinishi o'quv strategiyalarining modern usuli sifatida baholanadi.

Ta'lim oluvchi jamiyatda muvafaqqiyatga erishgan shaxs sifatida kamolga yetishi uchun o'z ehtiyojlari savfiga o'qish, bilim olish, ko'nikmalarni mustahkamlash kabi harakatlarni turmush tarzining ajralmas qismiga aylantimog'i lozim. O'quvchi ongida muntazam ravishda o'z ustida ishlash ko'nikmasini kundalik hayotiy ehtiyoj sifatida qabul qilinishida dastlabki turkini pedagog o'z vaqtida bera olishi muhim ahamiyatga ega.

D.Kidd (Kanada), M.Noulz (AQSh), P.Djarvis (Angliya) kabi olimlarning pedagogik qarashlarida ilgarilab ketishga mo'ljal olish g'oyasi muhim nazariy asos sifatida e'tirof etiladi. Bu kontekstda nafaqat oliy ta'limda tayyorgarligi, balki faoliyatining undan keyingi bosqichlarida ham o'qituvchi pozitsiyasini davr talablariga hamohang tarzda kasbiy darajasini uzluksiz oshirib borish orqali faoliyatini yuritishga qodir bo'lgan umrbod o'quvchi o'rnida belgilash qimmatli yondashuv sifatida tasavvur qilinadi. O'qituvchi faoliyatiga qo'yiladigan yangi talablar hamda chaqiriqlarga tez va samarali munosabat bildirgan holda uning mustaqil ravishda o'zgartirishlar kirita olish kompetentliligi ham zaruriy sifat tariqasida baholanadi [5;5-b.]. O'qitishning dolzarb muammolariga bag'ishlangan kurslar tashkil qilish, ilg'or o'qituvchilarning ish tajribasini o'rganish va ommalashtirish o'qituvchilarning o'z faoliyatlarini tashxislashlarini ta'minlash, pedagoglarning kreativ salohiyatlarini bosqichma-bosqich rivojlantirish zarur. Individual rivojlanish faoliyatini qo'llab-quvvatlash nuqtai nazaridan ta'lim oluvchida o'quv stratigiyasi tushunchasini shakllanganlik darajasi muhim. Schumaker va Deshlerlar yondoshuviga ko'ra o'quv strategiyasi - bu maktabda, shuningdek, akademik bo'lmagan sharoitlarda ta'lim mazmunini o'rganish yoki boshqa vazifalarni yanada samarali bajarish

uchun shaxsning muayyan ko'nikmalar to'plamini tashkil qilish va ishlatish usuli.

O'quv strategiyasi bo'yicha ko'rsatmalar o'quvchilarga qanday o'rganish lozimligi, muammolarni qanday hal etish usullari va muvafaqqiyatga erishish uchun o'rgangan ma'lumotlaridan qanday foydalanishni o'rgatish orqali o'qish jarayonini osonlashtiradigan tamoyillar, strategiyalar hisoblanadi. O'quv strategiyalari imtihondan o'tish uchun o'qish rejasini ishlab chiqishni o'rganish, ma'lumotlar mazmunini tushunishni nazorat qilib borish, o'quv materiallarini aniqlashtirish va natijalarni baholashni o'z ichiga oladi. O'quv strategiyalari umr davomida o'qib o'rganish (lifelong learning) ning kaliti bo'lib, quyidagicha bosqichli startegiyalarni ishlab chiqishni nazarda tutadi:

– maqsadlarni belgilash;
– o'z-o'ziga o'rgatish;
– o'z-o'zini nazorat qilish;

Mazkur jarayonda ta'lim beruvchi o'quv ko'nikmalari bo'yicha maslahatchi maqomiga ega bo'ladi. O'quv strategiyalari bo'yicha maslahatchiga aylangan pedagog o'quvchilarga o'quv dasturi materialining mazmunini yoki muayyan ko'nikmalarni o'rgatish bilan birga, qanday qilib o'rganishni o'rgatadi. Jarayonda pedagog imkoniyatlar bo'yicha ma'lumotlarga asoslanib, har bir o'quvchiga o'ziga kerak bo'lgan individual o'quv strategiyalarini ishlab chiqish yoki takomillashtirishga yordam berish uchun mo'ljallangan maxsus amallar ketma-ketligini rejasini tuzadi va tanishtiradi, o'quv yili mabaynida muntazam ravishda kuzatadi. O'qituvchi o'quvchilariga quyidagi turlarga mansub o'quv strategiyalarini ishlab chiqishda yordam berishi mumkin: vaqtni boshqarish va tashkil etish, matnni o'qish va tushunish, ma'lumotni o'rganish va eslab qolish, yozib borish va qayd etib qo'yish, samarali muloqot qilish, motivatsiya, muammoni hal qilish, topshiriq natijasini sifat jihatidan oshirish.

Dunyo hamjamiyati bugungi kunda o'quv strategiyalarini ma'lumotlarni o'rganish va vazifalarni yanada samaraliroq bajarish kabi maqsadlarda foydalanishni asoslaydi. Mazkur strategiyalar quyidagi maqsadlarda yordam berishini nazarda tutadi: matnni o'qish va tushunish, loyihalar va yozma ishlarni bajarish, eslatmalar yozib olish, vaqtni boshqarish, tashkil eta olish, ma'lumotlarni o'rganish va eslab qolish, test topshirish, muammoni hal qilish, o'z-o'zini himoya qilish.

Xorijda ta'lim oluvchining ma`lum maqsadli o'quv faoliyatini rejalashtirish uchun o'quv startegiyalarini tuzib beradigan o'quv strategisti xizmatlari ham bugungi kunda rivojlanib bormoqda. O'quv strategiyalari bo'yicha maslahatchi ta'lim oluvchining jismoniy imkoniyatlari, nogironlik bilan bog'liq

ehtiyojlaridan kelib chiqqan holda ta’lim oluvchi bilan birgalikda kerakli o‘quv strategiyalarni ishlab chiqish yoki takomillashtirishga mo‘ljallangan mahsus mashg’ulotlar ketma-ketligi rejasini yaratadi.

Yurtmizda ushbu amaliyotni o‘quv jarayoniga tadbiq etish yuzasidan bugun yechimini kutayotgan masalalar bisyor. Ayni vaqtda, o‘qituvchilarning aksriyati o‘quvchilarga faqat ta’lim mazmunini sifatli yetkazib berish bilan cheklanib qolayotgani sir emas. Mavzu miqyosida belgilab olingan ma’lumotlar sifati birinchi o‘ringa ko‘tarilgan ayni vaqtda, mazkur ma’lumotni o‘quvchi qay darajada o‘zlashtira olishi ehtimolini prognozlash biroz e’tibordan chetda qolmoqda. Innovatsion g’oyalar bilan boyitilgan mazmunni qanday usullar, strategiyalar yordamida “hazm” qilish usullarini o‘quvchiga o‘rgatish, shakllantirish va takomillashtirish borasida yangi izlanishlar olib borilishi maqsadga muvofiq.

Pedagoglar uzluksiz ta’lim jarayonining eng muhim bo’lagi sifatida o‘z faoliyatini doimiy ravishda rivojlanib, o‘zgarib boradigan ijtimoiy-iqtisodiy hamda kasbiy sharoitlarga moslashtirib borishi, mahoratini, kasbiy va shaxsiy kompitentliligini rivojlantirishi uchun yangiliklarni ijod qilishi lozim. O‘qituvchi doim kasbiy bilimini boyitish, ko‘nikmalarni uyg’unlashtirish, amalga oshirish kabi yangi bilim va tajribalarga ochiq bo‘lishi muhim. Samarali ta’lim atributlarini tushunishda har xil turdagi o’quvchilarga yordam beradigan strategiyalarni o‘rganish, o‘rgatish, ijod qilish, diognozlash ko‘nikmasini har bir o‘qituvchining kasbiy komponentlariga kiritish muvafaqqiyatli ta’lim jarayonini kafolatlashi prognoz qilinmoqda.

Jamiyatimizda barkamol insonni tarbiyalash jarayonida o‘qituvchilarning ijtimoiy-pedagogik qarashlari va bilimlarini kengaytirishga yo’naltirilgan pedagogik jarayonning mazmuni, shakllari, vositalari, usullari, metodlarini boyitishda o‘quv strategiyalaridan foydalanish amaliyotini qo‘llab-quvvatlash va tashkil etish maqsadga erishilgan ta’limning asoslaridan biri bo‘la oladi.

Adabiyotlar:

1. Ibragimov A.A. Xalq ta’limi xodimlari malakasini oshirish tizimini modernizatsiyalash parametrlari.¬ – T.: “NAVRO‘Z” 2019.-15b.

2. Ibragimov A. Pedagog xodimlar kasbiy kompetentlililigini takomillashtirishga ilmiy-metodik hamrohlikning pedagogik-psixologik xususiyatlari // O‘zMU xabarlari. – Toshkent, 2017. – №1/5. – B. 214-219. (13.00.00; №15).

3. Muslimov N.A. va boshqalar. Kasb ta’limi o‘qituvchilarining kasbiy kompetentliligini shakllantirish texnologiyasi.–T.: “Fan va texnologiya”, 2013. – 168 b.

4. Musurmanov R. Pedagogik tajriba-sinov ishlarini joriy etish mexanizmlari. - T.: “O‘zPFITI”, 2013. – 122 b.

5. Савинова Л.Ф. Современные модели повышения квалификации: опыт, проблемы, перспективы // Научные обеспечение системы повышения квалификации кадров. – Челябинск, 2013. – № 3-4 (16-17). - 5b.

РЕЗЮМЕ

Mazkur maqolada zamonaviy ta’lim jarayonlari qamroviga kirgan o’quv startegiyalari, pedagoglarning kasbiy rivojlanish tendensiyasi, o’quvchilarning sifatli bilim olishi, o’z ustida mustaqil ishlay olish ko’nikmlarini rivojlantirishda pedagoglarning roli, o’qituvchilar o’zlarida yangi yondoshuvlarni shakllantira olishi va mavjud ko’nikmlarini rivojlantirish masalalari yuzasidan fikrlar bayon etilgan.

РЕЗЮМЕ

В данной статье изложены идеи по вопросам образовательных стратегий, охватывающих современные образовательные процессы, тенденции профессионального развития педагогов, роль педагогов в формировании у учащихся навыков получения качественного образования, самостоятельной работы над собой, способности учителей формировать у себя новые подходы и развивать имеющиеся навыки.

SUMMARY

This article describes the issues of educational startups that are part of the scope of modern educational processes, the trend of professional development of educators, the quality knowledge of students, the role of educators in the development of skills to be able to work on themselves independently, teachers can form new approaches in themselves and develop their existing skills.

BO‘LAJAK O‘QITUVCHILARNI O‘ZINI IJODIY RIVOJLANTIRISH MEXANIZMLARINI TAKOMILLASHTIRISH

Aripov Z.
Farg‘ona davlat universiteti o‘qituvchisi

Tayanch so‘zlar: o‘qituvchi, ijodiy, tanqdiy fikrlash, ilhomlantirish, ijodkorlik.
Ключевые слова: учитель, творческий, критическое мышление, вдохновение, творчество.
Key words: teacher, creative, critical thinking, inspiration, creativity.

O‘qituvchilarning jamiyatdagi o‘rni juda muhimdir, chunki ular o‘quvchilarning intellektual va ijtimoiy rivojlanishini shakllantirishda muhim rol o‘ynaydi. Texnologiyaning rivojlanishi va o‘zgaruvchan ta’lim manzarasi bilan ajralib turadigan bugungi tez o‘zgaruvchan dunyoda kelajakdagi o‘qituvchilarni 21-asr muammolarini hal qilishga tayyorlash juda muhimdir. Ushbu tayyorgarlikning muhim jihatlaridan biri bu izlanuvchan o‘qituvchilar orasida ijodkorlikni rivojlantirishdir.

Ijodkorlik-bu yangi g‘oyalarni yaratish, tanqidiy fikrlash, muammolarni ijodiy hal qilish va o‘rganishga qiziqish va yangilik bilan yondashish qobiliyatini o‘z ichiga olgan ko‘p qirrali va dinamik qurilish. O‘qituvchilar ta’limi sharoitida ijodkorlik badiiy ifoda bilan cheklanib qolmay, balki o‘qituvchilarga talabalarni jalb qilish, turli xil o‘quv yehtiyojlariga moslashish va dinamik va rag‘batlantiruvchi o‘quv muhitini yaratishga imkon beradigan kengroq ko‘nikma va munosabatlarni qamrab oladi.

O‘zgaruvchan ta’lim manzarasi rivojlanayotgan texnologiyalarni boshqarish va ulardan foydalana oladigan, fanlararo yondashuvlarni qabul qiladigan va tanqidiy fikrlash va muammolarni hal qilish ko‘nikmalarini rivojlantiradigan o‘qituvchilarni chaqiradi. Ijodiy o‘qituvchilar talabalarni ilhomlantirish, ularning qiziqishini rag‘batlantirish va chuqur o‘rganish tajribalarini yengillashtirish qobiliyatiga yega. O‘qituvchilik amaliyotiga ijodkorlikni kiritish orqali o‘qituvchilar talabalarga o‘zlari faol o‘quvchi va ijodiy fikrlovchi bo‘lish imkoniyatini berishlari mumkin.

Ta’limda ijodkorlikning ahamiyatini anglagan holda, o‘qituvchilarni o‘qitish dasturlari kelajakdagi o‘qituvchilar orasida ijodiy o‘zini namoyon qilish va o‘zini

rivojlantirishni rivojlantirishga ustuvor ahamiyat berishi kerak. Ijodiy o‘z-o‘zini rivojlantirish deganda insonning ijodiy salohiyatini qasddan yetishtirish, uzluksiz o‘rganish va kasbiy o‘sish tushuniladi. Bu o‘qitish samaradorligini oshirish uchun ichki motivatsiyani, o‘z-o‘zini aks yettirishni va yangi bilim va ko‘nikmalarni yegallashni o‘z ichiga oladi.

Ushbu maqola ijodiy o‘zini o‘zi rivojlantirish mexanizmlarini o‘rganishga va kelajakdagi o‘qituvchilarning ijodiy salohiyatini oshirish strategiyasini taklif qilishga qaratilgan. Tegishli adabiyotlarni o‘rganish va yempirik tadqiqotlarga asoslanib, biz o‘qituvchilarni o‘qitish dasturlari doirasida ijodiy fikrlash, o‘z-o‘zini aks yettirish va kasbiy o‘sishni rivojlantirish haqida tushuncha berishga intilamiz. Oxir oqibat, maqsad kelajakdagi o‘qituvchilarga o‘z o‘quvchilarini ilhomlantiradigan va ta’lim landshaftining rivojlanayotgan yehtiyojlarini qondira oladigan innovatsion va moslashuvchan o‘qituvchilar bo‘lish imkoniyatini berishdir.

O‘qituvchi ta’limida ijodkorlikning ahamiyati

O‘zgaruvchan Ta’lim Manzarasi

Ta’lim manzarasi texnologik taraqqiyot, globallashuv va o‘zgaruvchan ijtimoiy yehtiyojlar tufayli sezilarli o‘zgarishlarni boshdan kechirmoqda. Ushbu dinamik muhitda faqat bilim berish va yodlashga qaratilgan an’anaviy o‘qitish usullari yendi yetarli yemas. Talabalar 21-asrda rivojlanish uchun tanqidiy fikrlash, muammolarni hal qilish, hamkorlik va moslashuvchanlik kabi ko‘nikmalarni rivojlantirishlari kerak.

Ushbu muhim ko‘nikmalarni rivojlantirishda ijodkorlik muhim rol o‘ynaydi. Ijodiy o‘qituvchilar talabalarni jalb qiladigan, izlanishni rag‘batlantiradigan va tushunchalarni chuqur tushunishga yordam beradigan innovatsion o‘quv tajribalarini loyihalashtirishi mumkin. O‘qituvchilik amaliyotiga ijodkorlikni singdirish orqali o‘qituvchilar qiziqish, motivatsiya va o‘rganishga bo‘lgan muhabbatni ilhomlantiradigan dinamik va interaktiv sinflarni yaratishi mumkin.

Tanqidiy fikrlash va muammolarni hal qilish ko‘nikmalarini rivojlantirishda ijodkorlikning roli

Ijodkorlik va tanqidiy fikrlash yonma-yon ketadi. O‘qituvchilar ijodiy fikrlashni rag‘batlantirganda, ular talabalarni muammolarga ko‘p nuqtai nazardan yondashishga, noyob yechimlarni yaratishga va o‘z g‘oyalarining oqibatlari va oqibatlari haqida tanqidiy fikrlashga undaydi. Ijodkorlikni tarbiyalash orqali o‘qituvchilar talabalarga murakkab muammolarni ishonch bilan hal qila oladigan mustaqil fikrlovchi va muammolarni hal qiluvchi bo‘lishga imkon beradi.

Ijodiy o‘qituvchilar, shuningdek, xatolar o‘sish va o‘rganish uchun imkoniyat sifatida ko‘riladigan muhitni yaratadilar. Ular talabalarni tavakkal qilishga, tajriba o‘tkazishga va muvaffaqiyatsizlikni muvaffaqiyatga qadam sifatida qabul qilishga

undaydi. Ijodiy muammolarni hal qilish tajribalari orqali talabalar chidamlilik, qat'iyatlilik va yangi vaziyatlarga moslashish qobiliyatini rivojlantiradilar, bu ularning kelajakdagi akademik va kasbiy ishlarida muvaffaqiyat qozonish uchun muhim ko'nikmalardir.

Talabalarni ilhomlantirish va jalb qilish uchun ijodiy o'qituvchilarga yehtiyoj

Talabalarni o'quv jarayoniga jalb qilish ularning ilmiy yutuqlari va umumiy rivojlanishi uchun juda muhimdir. Ijodiy o'qituvchilar o'quvchilarning ye'tiborini jalb qilish, ularning tasavvurlarini uyg'otish va o'rganishni yoqimli va mazmunli qilish qobiliyatiga yega. Hikoyalar, amaliy mashg'ulotlar, vizualizatsiya va real aloqalar kabi ijodiy o'qitish strategiyalarini o'z ichiga olgan holda o'qituvchilar talabalar bilan rezonanslashadigan unutilmas o'quv tajribalarini yaratishi mumkin.

Ijodkorlik, shuningdek, talabalar bilimlarni qurishda faol ishtirok yetadigan talabalarga yo'naltirilgan ta'limni targ'ib qiladi. Ijodkorlikni rivojlantiradigan o'qituvchilar hamkorlik, munozara va so'rovga asoslangan o'rganishni rag'batlantiradi, bu talabalarga o'z qiziqishlarini o'rganishga va turli mavzular va kontekstlar o'rtasida aloqa o'rnatishga imkon beradi. Talabalarga yo'naltirilgan ushbu yondashuv talabalarning motivatsiyasini, avtonomiyasini va faolligini oshiradi, bu yesa chuqurroq o'rganish natijalariga olib keladi.

Ijodiy O'z-O'zini Rivojlantirishni Tushunish

Ijodiy o'zini o'zi rivojlantirishning ta'rifi va tarkibiy qismlari

Ijodiy o'z-o'zini rivojlantirish deganda shaxslar o'zlarining ijodiy qobiliyatlari, ko'nikmalari va tafakkurini rivojlantiradigan va rivojlantiradigan qasddan va uzluksiz jarayon tushuniladi. Bu o'sish uchun imkoniyatlarni faol izlash, yangi g'oyalarni o'rganish va ijodkorlikni tarbiyalaydigan faoliyat bilan shug'ullanishni o'z ichiga oladi. Ijodiy o'z-o'zini rivojlantirish shaxsning ijodiy salohiyatini yaxlit rivojlanishiga hissa qo'shadigan turli xil tarkibiy qismlarni o'z ichiga oladi.

Asosiy komponentlardan biri ijodiy qobiliyat va ko'nikmalarni rivojlantirishdir. Bu ijodiy fikrlash, muammolarni hal qilish va ifoda yetish bilan bog'liq aniq texnikalar, bilimlar va strategiyalarni olish va takomillashtirishni o'z ichiga oladi. Aqliy hujum, turli xil fikrlash mashqlari va turli xil vositalar bilan tajriba o'tkazish kabi faoliyat bilan shug'ullanish orqali shaxslar o'zlarining ijodiy qobiliyatlarini mustahkamlashlari va ijodiy repertuarlarini kengaytirishlari mumkin.

Ijodiy o'z-o'zini rivojlantirishning yana bir tarkibiy qismi bu ijodiy fikrlashni rivojlantirishdir. Bunga qiziqishni qabul qilish, noaniqlikni qabul qilish va yangi g'oyalar va istiqbollarga ochiq bo'lish kabi ijodkorlikni qo'llab-quvvatlovchi va rag'batlantiradigan munosabat va ye'tiqodlarni qabul qilish kiradi. Qiyinchiliklarni qamrab olishga va muvaffaqiyatsizliklar oldida turishga qaratilgan o'sish tafakkurini rivojlantirish, ayniqsa, ijodiy o'zini rivojlantirish

uchun juda muhimdir. O‘sish tafakkuri odamlarga muvaffaqiyatsizliklarni o‘rganish imkoniyatlari sifatida ko‘rishga va ijodiy ishlarga chidamlilik va qat’iyat bilan yondashishga imkon beradi.

3.2 ijodiy o‘z-o‘zini rivojlantirishda ichki motivatsiya va Yehtirosning roli

Ichki motivatsiya va yehtiros ijodiy o‘z-o‘zini rivojlantirishga turtki beradigan va qo‘llab-quvvatlovchi hal qiluvchi omillardir. Ichki motivatsiya faqat tashqi mukofotlar yoki bosimlar uchun yemas, balki o‘ziga xos qoniqish, zavqlanish va shaxsiy qoniqish uchun faoliyat bilan shug‘ullanishni anglatadi. Shaxslar ichki motivatsiyaga yega bo‘lganda, ular o‘zlarining ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish va ijodiy harakatlarni amalga oshirish uchun vaqt va kuch sarflashlari mumkin.

O‘qituvchilar kelajakdagi o‘qituvchilarda ularning shaxsiy qiziqishlari va kuchli tomonlarini qadrlaydigan va tarbiyalaydigan muhitni yaratish orqali ichki motivatsiya va ishtiyoqni rivojlantirishni qo‘llab-quvvatlashlari mumkin. O‘quv tajribalariga tanlov va avtonomiyani kiritish orqali o‘qituvchilar intiluvchan o‘qituvchilarga o‘z yehtiroslari bilan rezonanslashadigan mavzular va yondashuvlarni o‘rganish imkoniyatini berishlari mumkin. Bundan tashqari, o‘z-o‘zini boshqarish va shaxsiy loyihalar uchun imkoniyatlar yaratish kelajakdagi o‘qituvchilarga o‘zlarining ichki motivatsiyasini rivojlantirishga va o‘zlari tanlagan sohalarda ijodiy o‘zini rivojlantirishga intilishlariga imkon beradi.

O‘z-o‘zini aks yettirish va o‘zini baholashning ahamiyati

O‘z-o‘zini aks yettirish va o‘zini baholash ijodiy o‘zini rivojlantirishning muhim jarayonlaridir. O‘z-o‘zini aks yettirish bilan shug‘ullanish odamlarga o‘zlarining fikrlari, harakatlari va ijodiy jarayonlarini tekshirishga, ularning kuchli tomonlari, takomillashtirish sohalari va shaxsiy o‘sishi haqida tushuncha olishga imkon beradi. O‘zlarining ijodiy tajribalari haqida mulohaza yuritish orqali shaxslar qanday yondashuvlar va strategiyalar muvaffaqiyatli bo‘lganligini aniqlashlari, qiyinchiliklar va muvaffaqiyatsizliklardan saboq olishlari va ijodiy rivojlanishi to‘g‘risida asosli qarorlar qabul qilishlari mumkin.

O‘z-o‘zini baholash o‘z ishi va taraqqiyotini baholash, maqsadlarni belgilash va shaxsiy o‘sishni kuzatishni o‘z ichiga oladi. O‘z-o‘zini baholash orqali shaxslar o‘zlarining ijodiy yutuqlarini o‘lchashlari, taraqqiyotlarini o‘lchashlari va yanada rivojlanishga intilayotgan sohalarini aniqlashlari mumkin. Haqiqiy va aniq maqsadlarni belgilash odamlarga o‘z kuchlarini yo‘naltirishga va taraqqiyotini kuzatishga yordam beradi, ularning ijodiy o‘zini rivojlantirish yo‘lida yo‘nalish va maqsad hissini beradi.

Ustoz ta’lim dasturlari o‘ychan amaliyotini birlashtirgan va hidoyat va hisobot bilan ta’minlash orqali izlanuvchan o‘qituvchilar orasida o‘z-o‘zini aks yettirish va o‘z-o‘zini baholash yengillashtirish mumkin. Bo‘lajak o‘qituvchilarni ijodiy o‘qitish strategiyalari, dars rejalari va talabalarning o‘zaro munosabatlari haqida

fikr yuritishga undaydigan topshiriqlar tanqidiy o‘z-o‘zini tahlil qilish va kasbiy o‘sishga yordam beradi. Mentorlik va tengdoshlarning fikr-mulohazalari uchun imkoniyatlar o‘z-o‘zini baholash jarayonini yanada qo‘llab-quvvatlashi, qimmatli tushunchalar va turli istiqbollarni taqdim yetishi mumkin.

Xulosa qilib aytganda, ijodiy o‘z-o‘zini rivojlantirish ijodiy qobiliyat, ko‘nikma va fikrlashni qasddan o‘stirishni o‘z ichiga oladi. Ichki motivatsiya va yehtiros ajralmas o‘ynaydi.

Adabiyotlar:

1. Amabile, T. M. (1996). Creativity in context: Update to the social psychology of creativity. Westview Press.

2. Beghetto, R. A., & Kaufman, J. C. (Eds.). (2014). Nurturing creativity in the classroom. Cambridge University Press.

3. Craft, A. (2005). Creativity in schools: Tensions and dilemmas. Routledge.

4. Cropley, A. J. (2006). In praise of convergent thinking. Creativity Research Journal, 18(3), 391-404.

5. Csikszentmihalyi, M. (1996). Creativity: Flow and the psychology of discovery and invention. HarperCollins.

6. Hennessey, B. A., & Amabile, T. M. (2010). Creativity. Annual Review of Psychology, 61, 569-598.

7. Kaufman, J. C., & Beghetto, R. A. (2009). Beyond big and little: The four C model of creativity. Review of General Psychology, 13(1), 1-12.

РЕЗЮМЕ

Ijodkorlikni rivojlantirish kelajakdagi o’qituvchilarni 21-asr muammolarini hal qilishga tayyorlashda muhim ahamiyatga ega. Ushbu ilmiy maqola o’qituvchilar ta’limi sharoitida ijodiy o’zini o’zi rivojlantirishning ahamiyatini o’rganadi va izlanuvchan o’qituvchilar orasida ijodkorlik mexanizmlarini takomillashtirish strategiyasini taklif qiladi. Tegishli adabiyotlarni tahlil qilish va empirik tadqiqotlarga asoslanib, ushbu maqola o’qituvchilarni tayyorlash dasturlari doirasida ijodiy fikrlash, o’z-o’zini aks ettirish va kasbiy o’sishni rivojlantirish haqida tushuncha berishga qaratilgan. Topilmalar shuni ko’rsatadiki, ijodiy o’zini o’zi rivojlantirishga kompleks yondashuv kelajakdagi o’qituvchilarga o’z o’quvchilarini ilhomlantiradigan va ta’lim landshaftining rivojlanayotgan ehtiyojlarini qondirishga qodir innovatsion va moslashuvchan o’qituvchilar bo’lishga imkon beradi.

РЕЗЮМЕ

Развитие творческих способностей имеет важное значение для подготовки будущих учителей к решению задач 21 века. В этой научной статье исследуется важность творческого саморазвития в контексте педагогического образования и предлагаются стратегии по усилению механизмов креативности у начинающих педагогов. Анализируя соответствующую литературу и опираясь на эмпирические исследования, эта статья призвана дать представление о том, как способствовать творческому мышлению, саморефлексии и профессиональному росту в рамках программ подготовки учителей. Полученные результаты свидетельствуют о том, что комплексный подход к творческому саморазвитию может помочь будущим учителям стать инновационными и адаптируемыми педагогами, способными вдохновлять своих учеников и удовлетворять меняющиеся потребности образовательного ландшафта.

SUMMARY

The development of creativity is essential in preparing future teachers to meet the challenges of the 21st century. This scientific article explores the importance of creative self-development in the context of teacher education and proposes strategies to enhance the mechanisms of creativity among aspiring educators. By analyzing relevant literature and drawing on empirical research, this article aims to provide insights into fostering creative thinking, self-reflection, and professional growth within teacher preparation programs. The findings suggest that a comprehensive approach to creative self-development can empower future teachers to become innovative and adaptable educators capable of inspiring their students and addressing the evolving needs of the educational landscape.

INSON QADRINI ULUG`LASH XUSUSIYATLARI

Saparboyeva D. S.
University of science and technologies
"Boshlang'ich va maktabgacha ta'lim" kafedra mudiri

**Tayanch so`zlar:** inson, qadr, aql, idrok, tafakkur, jamiyat, ma`naviyat, ishonch, madaniyat, kamolot, insoniyat, tarbiya.

Ключевые слова: человек, ценность, интеллект, восприятие, мышление, общество, духовность, доверие, культура, зрелость, человечность, образование.

Key words: human, value, intellect, perception, thinking, society, spirituality, trust, culture, maturity, humanity, education.

Inson qadrini ulug'lash axloqiy tarbiya jarayonining asosiy negizi sifatida har bir kishi faoliyatining barcha muammolarini ijobiy nuqtai nazardan takomillashtirishda axloqiy hissiyotlari, tasavvuri, estetik didini rivojlantirishda erkin jamiyat va komil inson madaniyatini taraqqiy ettirish kabilar yangi bilan bog'liq. Shu bois inson qadrini ulug'lash bo'yicha biron muammo yoki tadqiqot yo'qki, unda inson haqida fikr yuritilmagan. Inson qadrini ulug'lash madaniyatiga oid masalalar doimo tafakkur ahlining e`tiborini jalb etib kelgan. Inson his-tuyg'ulari, aql idroki va iroda-ixtiyori har doim qadr ehtiyoj sezib yashaydi. Zero, tabiat, jamiyat va insonning rivojlanish muammolari bilan bog'liq jarayonlarda inson qadrini ulug'lashga murojaat qilish, haqiqatni anglash maqsadi, haqiqat va uni yuzaga keltirishda jamiyat va inson muammolariga yondoshadi. Shuning uchun ham inson qadri haqida gapirilgan joyda, albatta uning axloqiga "zo'r inson" deb baho beriladi va uning xulqiga munosabat bildiriladi. Inson qadrini ulug`lash axloqiy madaniyat mezoni sifatida barcha tushunchalar uchun asos bo'ladi. Shuning uchun ham odatda inson qadri nimani anglatadi, inson qadrining maqsadi nima, axloq qanday fan degan savollarga "Inson -bunyodkor", "Inson maqsadi-tinchlik o'rnatish", "Inson hayot gulistoni"-degan javob beriladi. Ko'rinib turibdiki, inson qadri har qanday savol va javobi uning masalasiga borib taqaladi. Inson qadrini o'z-o'zidan vujudga keladigan hodisa emas, balki shakli, mazmuni va xususiyatiga ko'ra uning tafakkur mahsuli kishini hayratga soladi. Insonning bunyodkor g'oyalari bevosita uning bilimiga bog'liq. Har qanday narsa – hodisa uning ishonchlilik, qiziqarlilik, haqqoniylik mezonlari bilan o'lchanadi. Inson qadrini ulug'lash madaniyatini his etganda, uning mohiyatini bilgandagina

zavqlanadi, huzur qiladi. Zero, inson qadrini bilish, idrok etish uning tafakkurini o'stiradi. Inson tushunchasining mazmun-mohiyatiga nazar tashlaydigan bo'lsak, uning tarixiy taraqqiyot hamda ijtimoiy munosabatlar jarayonida moddiy va ma`naviy zaruriyatga aylangan tushuncha ekanligini kuzatish mumkin. Bular birinchidan – ijtimoiy hayotning barcha sohalarida inson qadrini ulug'lash, uning qonuniyatlarini ma`naviy jarayonlarda qo'llash orqali ulug'vor qadriyatlar tizimi yaratish, jamiyatda insonning ulug'ligini namoyon etish, ikkinchidan –inson qadrini ulug'lash amaliy jihatdan yuksak ahamiyatga ega ekanligi yanada oydinlashadi. Chunki, hozirgi kunda tinchlikni barqarorlashtirish, ekologik xavfning oldini olish, davlatlararo va etnik nizolarga chek qo'yish, ommaviy qirg'in qurollarini ishlab chiqarishni yo'q qilish, terrorizm, genotsid, giyohvandlik va turli ko'rinishidagi kasalliklarning tarqalishiga yo'l qo'ymaslik kabi umumbashariy muammolar bevosita insonning tafakkuri asosida bartaraf etilmoqda. Uchinchidan – inson hayotni – baholash xususiyatiga ega. Chunki, inson hayotni his etish, uni qadrlash orqali o'zida uyg'unlikni namoyon qiladi. Uyg'unlik insonni faollikka undaydi, loqaydlik, dangasalik kabi illatlardan halos etadi. O`qituvchi faoliyati shaxsning siyosiy, iqtisodiy, huquqiy, axloqiy kuchlarini rivojlantirishga ko'maklashsa, inson qadri yanada ulug'lashadi.

Insonning qadri hamma sohalarda tushuncha, qonuniyat, nazariya sifatida yoritilgan. Xususan, inson qadrini ulug'lash madaniyatini nazariy va amaliy tahlili, ma`naviy va axloqiy mohiyati, ijtimoiy va siyosiy ahamiyatini bir qancha turlarga ajratish mumkin. Insonning ulug`ligini ilmiy-nazariy asoslarni o'rganish. Insonni ilmiy-texnik taraqqiyot bilan bog'liq holda amaliy-pragmatik asoslarini yaratishga yo'naltirish. Bundan tashqari, inson qadrini o'rganishda uning tafakkuri haqidagi qarashlarini o`rganish, tabiat va jamiyat taraqqiyotida inson munosabatlarini takomillashtirish, inson manfaatlarini holi tarzda idrok etish, insonlarni muhokama qilmay turish maqsadga muvofiqlikka erishish, insonning barcha uchun zaruriyligi kabilardir.

Inson faoliyatida kutilmagan holatlar yuzaga kelsa –da, uni borliqdan ajratib bo'lmaydi. Inson haqiqat bilan qaysidir bir joylarda emas, balki borliqning real tasviri aks etgan tartibli, mukammal va mustahkam hududlarida uchrashadi. Inson qadri falsafiy-pedagogik mohiyatiga ko'ra fikrlarni bayon etish, uning faqat moddiy yoki ma`naviylik xususiyati bilangina cheklanib qolmay, balki, ularni uyg'unlashtirgan holda ifodalash lozim; ikkinchidan, insonga munosabat bildirganda, avvalo, uni anglash va faoliyatining mushtarakligiga e`tibor qaratish; uchinchidan, inson faqat hayot baxsh etuvchi hodisa sifatida emas, balki insonni harakatga, faoliyatga undovchi holat tarzida baho berish zarur; to'rtinchidan, inson namoyon bo'lishida asosiy unsur hisoblangan me`yor, uyg'unlik, maqsadga

muvofiqlik, hamoxanglik, moslik, mutanosiblik singari tushunchalarga qarab qo'llanilsa uning falsafiy-pedagogik mohiyati yanada kengroq ochiladi.

beshinchidan, inson qadrini nazariy jihatdan tahlil qilganda uning manfaatdorlik, ma`naviylik xususiyatlariga beg'araz munosabat tarzida yondashish maqsadga muvofiq. Insonning eng muhim tushunchasi bu –"fahm" va uning mohiyati bilan bog'liq masalalarga hisoblanadi. Avvalo, "fahm" bevosita va bilvosita inson faoliyatida bu uning farosat tushunchalari bilan bog'liq bo'lib, aqliy qobiliyatning natijasidir. U aqlga mos holat, hodisa, jarayon tufayli ro'yobga chiqadi. Aqlga nomuvofiq yoki oqilonalikka zid holatda bo'lish esa befahmlikdan dalolatdir. Befahmlar to'g'rini noto'g'ridan, haromni haloldan, go'zallikni hunuklikdan ajrata olmaganlari bois qilgan ishlarining oqibati xayrli bo'lmaydi. Inson qadrining yana bir xususiyati uning did tushunchasi bilan bog'liq. Ushbu jarayonda idrok, faxm, farosat kabilar aqlga borib taqaladi. Faxm –aqliy, farosat –axloqiy, did –estetik qobiliyatni yuzaga chiqaradi. Uchala qobiliyatning ibtidosi tabiiy –tug'malikka borib taqalsa-da ular o'zlarini asosan tarbiya ijtimoiy munosabatlar orqali ro'yobga chiqaradi. Demak inson qadrini ulug`lash bevosita tarbiya jarayonida aqliy, axloqiy, hissiy tarbiya uyg'unlashgan umumiylikdan iborat hisoblanadi. Shuni alohida ta`kidlash lozimki, inson paydo bo'lgandan buyon unga doimo ikki ehtiyoj hamrohlik qilib kelgan. Biri moddiy ikkinchisi –ma`naviy. Agar moddiy ehtiyoj inson paydo bo'lgandan keyingi davrlarda ma`naviy qadriyatlar oliy maqomda e`tirof etildi.

Bugungi kunga kelib hayotini faqat bir tomoninigina o'zgartirishga intilish e`tiborni faqat bir sohaga qaratish bilan ko'zlangan maqsadga erishish qiyinligi ayon bo'lmoqda. Inson kamolatida xulqiy va axloqiy mohiyatini ham shunga qiyoslash mumkin. Zotan insonning faqat ma`naviy madaniyatiga e`tibor berish uni ulug'lash masalalari dolzarb bo'lgan. Ana shuni teran xis qilganimizdagina ko'zlangan maqsadimizga etishishimiz mumkin bo'ladi. XXI asrga kelib dunyoning siyosiy, iqtisodiy, ma`rifiy va ma`naviy manzarasi tubdan o'zgardi. Kishilik jamiyati insonda oliyjanob fazilatlarni rivojlantirdi. Shu bilan birga g'ayri insoniylikning turli ko'rinishlarini ham yuzaga keltirdi. Afsuski insoniyat butun tarixi davomida bu kabi hodisalarga hamroh bo'ldi va bo'lmoqda. Inson ongi qalbi uchun kurash keskin tus olayotgan hozirgi davrda insonni ulug'lash hayotiy zaruriyatga aylandi. Endilikda insonni ulug'lash mezonlari o'zgarmoqda. Bu jarayonlarga nisbatan munosabat va yondashuvlarni o'zgarishiga olib keladi. Bugun erkin fuqaro ma`naviyatini, ozod shaxsni shakllantirish ma`rifatchi ziyolilar oldidagi muhim vazifalardan biriga aylandi. Unga ko'ra "inson qadrini ulug'lash" tushunchasining mazmuni nafaqat alohida shaxslarni balki butun –butun xalqlarni yuksak taraqqiyot sari etaklagan. Ular ma`naviy va ma`rifiy sohasida tengsiz yutuqqa ilhomlantirganligi e`tirof etilmoqda.

Bugungi kunda insonni qadrini ulug'lash deganda avvalo o'z haq –huquqlarini taniydigan, o'z kuchi va imkoniyatlariga tayanadigan, tevarak atrofda sodir bo'layotgan voqea –hodisalarga mustaqil munosabat bilan yondashadigan, o'z shaxsiy manfaatlarini mamlakat va xalq manfaatlari bilan uyg'un holda ko'radigan, o'zini jamiyatning ajralmas qismi deb his etadigan, zamonaviy bilimlarni mukammal egallagan, ma`naviy jihatdan yuksak jismonan baquvvat, erkin shaxs tushuniladi.

Yuqoridagi fikrlardan kelib chiqqan holda quyidagi xulosaga kelish mumkin.

Mamlakatimizda ma`naviy va jismoniy jihatdan inson qadrini ulug'lash umummilliy umumdavlat miqyosidagi vazifaga aylangan. Chunki dunyoda globallashuv jarayoni ketayotgan hozirgi davrda yoshlarning turli xil mafkuraviy kuchlarning ta`siriga berilishi va buning oqibatida yovuz kuchlarning g'ayriinsoniy maqsadlarni amalga oshirishga qaratilgan harakatida bilib –bilmay ishtirok etish holatlari tez –tez uchrab turibdi. Endilikda mazkur bo'shliqni to'ldirish, xalqni turli xil tajovuzlardan himoya qilishga ijtimoiy -ma`naviy zarurat sifatida qaralib, yoshlarni ana shunday tahdidlardan himoya qilish uchun xalqimizning ilg'or an`analari, ma`naviy tafakkuri va dunyoqarashiga asoslanish hamda umuminsoniy va zamonaviy yutuqlarga tayanish zarurligi uqtirilmoqda. Bunga erishish esa inson qadrini ulug'lash uyg'unligini ta`minlashni taqazo etadi.

Inson qadrini ulug'lashning ma`naviy va jismoniy tomonlarini uyg'unlashtirishga erishish orqali axloqiy, pedagogik, huquqiy, siyosiy, iqtisodiy tarbiya shakllarini tarbiya bilan hamohang tarzda olib borish uchun imkoniyatlar kengayadi. Inson tug'ilganidan boshlab umrining oxirigacha ishtirok etadigan jarayon. Inson qadrini ulug'lash tarbiyaga muhtoj hisoblanadi.

Adabiyotlar:

1. Sh.Mirziyoev. Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi. "O'zbekiston" Toshkent-2022 yil
2. U.Mahkamov, D.Mahkamov, N.Mahkamova, D.Isroilova. Tyutor pedagogik faoliyatini tashkil etish.. "ZERO PRNT" Toshkent-2022 yil
3. Luiza Xey Eng sara asarlari "BOOK MEDIA NASHR" Toshkent-2020
4. Jon Grey. Eng sara asarlari "BOOK MEDIA NASHR" Toshkent-2020
5. Haydarov A. Madaniyat - milliy yuksalish poydevori. - Toshkent: Oltin meros press. 2021.

РЕЗЮМЕ

Ushbu maqolada inson qadrini ulug`lash madaniyatining pedagogik, falsafiy, ma`naviy, psixologik jihatlari nazariy jihatdan asoslangan.

РЕЗЮМЕ

В данной статье теоретически обосновываются педагогические, философские, духовные, психологические аспекты культуры почитания человеческого достоинства.

SUMMARY

This article theoretically substantiates the pedagogical, philosophical, spiritual, psychological aspects of the culture of honoring human dignity.

KLASTER YONDASHUVI – INKLYUZIV TA'LIM SIYOSATINI AMALGA OSHIRISHNING MUHIM STRATEGIK MEXANIZMI

Nazarova Dildora Asatovna
Oriental universiteti dotsenti, pedagogika fanlari nomzodi

Tayanch tushunchalar: inkluziv ta'lim, klaster, mexanizm, ilmiy va o'quv klasteri, ota-ona, farzand, yondashuv.

Ключевые словы: инклюзивное образование, кластер, механизм, научно-образовательный кластер, родитель, ребенок, подход.

Key words: inclusive education, cluster, mechanism, scientific and educational cluster, parent, child, approach.

Kirish. Inklyuziv ta'lim makoni ichki muhiti muhim unsurini pedagoglar faoliyatining mazmuniy-funksional va tashkiliy tomonlari tashkil etadi.

Inklyuziv ta'limning muvaffaqiyati pedagogik jarayonda ota-onalar va oila a'zolarining faol ishtirok etishiga chambarchas bog'liq. Teng sherikchilik asosidagi munosabatlarda oila faolligi yanada oshadi, ularning pedagogik jarayonga jalb qilinishi, farzandlari tarbiyasi borasidagi muammolarni hal etishga qaratilgan tadbirlardagi ishtiroki inklyuziv ta'limning muhim omili ekanligini tasdiqlaydi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili (Literature review). Pedagog faoliyatining muvaffaqiyati uning turli toifa o'quvchilari bilan ishlash jarayoniga ijodiy yondashishi, tafakkurining moslashuvchanligi, egiluvchanligiga bog'liq. S.V.Alexina barcha darajalarda inklyuziv ta'limni rivojlantirish mexanizmi sifatida uzluksiz ta'lim vertikalining modelini ishlab chiqish zarurligini ta'kidlaydi.

M.A.Alekseyeva uzluksiz ta'lim vertikalini tuzishning tamoyillarini belgilaydi:

Kengqamrovlik. Erta yoshda inklyuziv muhitga tushib qolgan bola, ulg'ayishning har bir bosqichida tengdoshlar bilan birga bo'lishi kerak. Bolani tarbiyalash va rivojlantirishni psixologik-pedagogik qo'llab-quvvatlash uning hayotining barcha sohalariga ta'sir qiluvchi kengqamrovli jarayondir.

Muassasalar faoliyatining bog'liqligi. Har bir tumanda o'ziga xos inklyuziv ta'lim vertikali «Bolalar bog'chasi - resurs markazi - maktab» bo'lishi kerak.

Ta'lim vertikali tamoyillari (M.A.Alekseyeva).

Maqsadlarning mushtarakligi (birligi). Barcha inklyuziv institutlar umumiy rivojlanish strategiyasiga va yetarli darajada mos keladigan uslubiy ta'minotga ega bo'lishi kerak.

Uzluksizlik. Barcha inklyuziv muassasalar vertikal va har bir ta'lim darajasida hamkorlik va tajriba almashish uchun ochiq bo'lishi kerak; bolaning rivojlanishi to'g'risidagi ma'lumotlar unga ta'lim vertikalining barcha darajalarida kuzatilishi kerak.

Kasbiy kompetensiya. Inklyuziv ta'limga jalb qilingan barcha o'qituvchilar va mutaxassislarni tayyorlash, qayta tayyorlash va metodik ta'minlash uchun samarali mexanizm ishlab chiqilishi kerak.

Y.A.Klimov, V.A. Yasvin, S.V. Tarasov turli toifa bolalarini ijtimoiylashtirishda ta'lim makoni muhim o'rin tutishi, shuningdek, u fazoviy-predmetli, mazmuniy-uslubiy va kommunikativ-tashkiliy tarkibiy tuzilmalardan iborat bo'lishi lozimligini ko'rsatib o'tadilar. Jumladan, Y.A.Klimov shaxs faoliyati va taraqqiyotida subyekt uchun ichki va tashqi shart-sharoitlardan iborat muhit omilini muhim, deb hisoblaydi. V.A.Yasvin ta'lim makoniga tavsif bera turib, bola shaxsini shakllantirish, uning rivojlanishi uchun ijtimoiy va fazoviy-obyektiv muhitda mavjud imkoniyatlar to'plamiga ega ta'sirlar va sharoitlar tizimi ekanligini ko'rsatib o'tadi.

Tadqiqot metodologiyasi (Research Methodology). Ta'limni rivojlantirish mamlakatning ravnaqi uchun zaruriy shart ekanligi tan olingan davlatlarda mazkur tizimni isloh qilish yangi ta'limiy voqelik – inklyuziv ta'lim muhitining yaratilish zaruriyatini keltirib chiqardi. Bunday voqyelikning zaminida quyidagi omillar turishini ko'rsatib o'tamiz:

Ijtimoiy – jamiyatda insonparvarlik va uni demokratlashtirish g'oyalarining singdirib borilishi; ta'limda alohida e'tiborga muhtoj bo'lgan bolalar sonining ortib borishi; jamiyat tomonidan ta'lim sifatiga erishish va uni olishga imkoniyatlarning ortib borishi; oila va uning farzand tarbiyasidagi o'rni, ularning ta'lim-tarbiyasiga mas'uliyatiga e'tiborning kuchayib, ota-onalarning ta'lim jarayoniga sub'ekt sifatida jalb qilinishi zarurati;

Qonuniy – BMT va davlatimiz tomonidan bola va nogironligi bo'lgan shaxslarning rivojlanishi, himoya qilinishi, munosib hayot kechirishiga qaratilgan huquqiy-me'yoriy hujjatlarning ijrosi;

Nazariy – fandagi zamonaviy yondashuvlar: shaxsni tez o'zgaruvchan zamonda yashashga, uning ijtimoiy hayotiy voqyeliklarga moslashuvchan etib tayyorlashga, o'zini-o'zi rivojlantirish ko'nikmasini shakllantirishga erishish kabi muammolarning amaliy yechimiga erishish, pedagoglarning shaxsiy va kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirish;

Iqtisodiy – inson resurslariga e'tiborning kuchaytirilishi: har qanday nogironligi bo'lgan shaxs olgan ta'limining darajasining uning o'zi va oilasi, xuddi shuningdek, mamlakat rivojiga qo'shadigan ulishi sifatida qaralishi.

Tahlil va natijalar (Analysis and results). Rossiyalik olimlar mazkur ta'limiy muhit moslashuvchan yakka yo'naltirilgan ijodkorlik tavsifiga ega bo'lib, o'quvchi umumiy bo'lgan topshiriqlar, masalalarga shaxsiy yo'naltirilganlik asosida tashkil etilgan jamoada ijtimoiy-madaniy munosabatlarga kirishar ekan, o'zini anglash, o'z o'rniga ega bo'lish kabi xislatlarni egallab borib, ijtimoiy jipslashuv shaxsning «mavjud bo'lish» san'atini egallashga asos bo'lishini ta'kidlaydilar.

I.A.Bayeva yuqoridagi fikrlarni davom ettirgan holda «Ta'lim muhiti» kategoriyasi ta'limni ijtimoiy hayot sohasi sifatida, o'z navbatida, atrof-muhit esa ta'lim omili sifatida qaralishi lozimligini ta'kidlaydi.

D.Mitchell ta'limning samarali bo'lishi uchun ta'lim maydoni xavfsiz va har bir o'quvchini rivojlantiruvchi tavsifga ega bo'lishi lozimligi, atrof-muhit

barcha bolalarga zarur bo'lgan narsalarni o'rganish imkoniyatini yaratishi, ularning ta'limi haqiqatan ham shaxsiy hayotlari sifatini yaxshilashga hissa qo'shishi, mustaqillik va o'zaro bog'liqlik o'rtasidagi muvozanatni topishlari va jamiyat hayotida to'liq ishtirok eta olishlariga tayyorlashi, imkon berishi muhimligini qayd etadi.

B.B.Aysmontas, M.A.Odinsova inklyuziv ta'lim «to'siqsiz muhit» sharoitida barqaror bo'lishi, bunday muhit jamiyat hayotining barcha jabhalarida rivojlanishida muammolari bo'lgan shaxslar uchun teng imkoniyatlarni yaratishga qaratilgan keng qamrovli sharoitlarni tushunish lozimligini ta'kidlasalar, N.N.Bukovsova «To'siqsiz ta'lim muhiti nogiron bolalar uchun qulay muhit. Bu esa ta'lim resurslaridan foydalanish imkoniyatini va ularni oddiy maktablarda qo'shma o'qitish jarayonini ta'minlaydi» deya qayd etadi.

K.Yildirim va S.Yenipinar «istisno» (12 band), «qo'llab-quvvatlovning mavjud emasligi» (4 ta band), «tortinish» (3 ta band) omillariga tayangan holda turk maktablarida 19 banddan iborat «psixologik «xavfsiz emaslik» o'lchovi»ni ishlab chiqib, atroflicha isbotladilar.

Tadqiqotchilar ta'lim makonini tarkibining mavjudligi, moslashuvchan yoki qat'iy tuzilishi, darajasi, shuningdek, tashkil etilishi kabi qator xususiyatlar bilan tavsiflaydilar. Uning o'ziga xos xususiyatlari mavjudlik darajasi, predmetlarning ko'pligi, ko'p darajali o'zgaruvchan ekanligida namoyon bo'ladi.

Inklyuziv ta'lim makonini modellashtirishda pedagogik jamoalar, shuningdek, faoliyat subyektlari bo'lgan o'quvchilar va ota-onalar maqsadli tizimli faoliyatini psixologik qo'llab-quvvatlash va ko'p qirrali rivojlantirish, farzandlarining ta'lim makoniga ijtimoiy-pedagogik moslashishini inobatga olish muhim sanaladi. Shuningdek, ta'lim makonini modellashtirishda biz bir-biriga moslashuvchan, o'zaro ta'sir ko'rsatuvchi ko'p darajali ta'lim muassasalarini o'z ichiga oluvchi ierarxik tuzilma bo'lgan inklyuziv ta'lim vertikalini tanlashimiz muhim.

Ta'lim muassasalarini ilmiy va o'quv klasteriga birlashtirish va muvofiqlashtirish maxsus ta'lim tizimining samaradorligini oshirishga yordam beradi. Ilmiy va o'quv klasterini aniqlashda eng muhim mezon uning barcha tarkibiy qismlari uchun yagona umumiy maqsadning mavjudligi bo'lib, u amalda birlashgan ilmiy-ma'rifiy va ijtimoiy-ma'rifiy loyihalarda ifodalanishi mumkin bo'lib, bu davrda ishtirokchilarda ijobiy fazilatlar, xususan, o'quvchilarning har birlari uchun va xuddi shuningdek, klasterga kiritilgan tashkilotlarning yangi hayotiy, ijtimoiy vakolatlari shakllanadi.

Klaster doirasidagi hamkorlik ijtimoiy axloqiy me'yorlarga muvofiq, ixtiyoriy ravishda, o'zaro manfaatlarni hurmat qilish, imkoniyatlarni rivojlantirish maqsadida tashkil etiladi.

Ta'lim klasterining hamkorlik maqsadlari

Mazkur yondashuv asosida ta'lim tizimini rivojlantirish orqali sub'ektlar sherikchilikni kuchaytirib, bir-biriga o'zaro ta'sir qilgani holda, alohida unsurlar, shuningdek, klasterning afzalliklarini ham kuchaytiradi.

Xulosa va takliflar (Conclusion/Recommendations). Klaster yondashuvi boshqa yondashuvlarga nisbatan inkor etib bo'lmaydigan afzalliklarni beradi va yangi ta'lim siyosatini amalga oshirishning muhim strategik mexanizmiga aylanadi.

M.P.Voynarenko klasterning iqtisodiyotning yuqorilashuviga olib keluvchi muhim yo'l ekanligini asoslash bilan birga uning muvaffaqiyatini ta'minlovchi: yangilikni tadbiq etish, ma'lumotga tayanish, uyg'unlashish, umumiy manfaatlarning mavjud bo'lishi, ishtirokchilarning

Klasterning muvaffaqiyatini ta'minlovchi omillar. «5I» konsepsiyasi.

tashabbuskorligi omillaridan iborat «5I» (rus tilidagi so'zlar abreviaturasi) konsepsiyasini ilgari suradi.

O.Yu.Muller va F.D.Rasskazov ta'lim makonini tarkibining mavjudligi, moslashuvchan yoki qat'iy tuzilishi, darajasi, shuningdek, tashkil etilishi kabi qator xususiyatlar bilan tavsiflaydilar. Uning o'ziga xos xususiyatlari mavjudlik darajasi, predmetlarning ko'pligi, ko'p darajali o'zgaruvchan ekanligida namoyon bo'ladi. Ilmiy va o'quv klasterini aniqlashda eng muhim mezon uning barcha tarkibiy qismlari uchun yagona umumiy maqsadning mavjudligi bo'lib, u amalda birlashgan ilmiy-ma'rifiy va ijtimoiy-ma'rifiy loyihalarda ifodalanishi mumkin bo'lib, bu davrda ishtirokchilarda ijobiy fazilatlar, xususan, o'quvchilarning har birlari uchun va xuddi shuningdek, klasterga kiritilgan tashkilotlarning yangi hayotiy, ijtimoiy vakolatlari shakllanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. David Mitchell «What Really Works in Special and Inclusive Education» First published 2008 by Routledge 2 Park Square, Milton Park, Abingdon, Oxon OX14 4RN2008 David Mitchell

2. Yildirim K., Yenipinar S. Psychological unsafety in schools: The development and validation of aScale. Journal of Education and Training Studies. 2017. 5(6).

3. Айсмонтас Б.Б., Одинцова М.А. Инклюзивная образовательная среда вуза как ресурс для развития жизнестойкости и самоактивации студентов с инвалидностью.// Психологическая наука и образование. 2018. Т. 23. № 2. С. 29-41.

4. Алехина С.В. Инклюзивное образование для детей с ограниченными возможностями здоровья // Современные образовательные технологии в работе с детьми, имеющими ограниченные возможности здоровья: монография / Н.В. Новикова, Л.А. Казакова, С.В. Алехина; под общ. ред Н.В. Лалетина; Сиб. Федер. ун-т, Краснояр. гос. пед. ун-т им. В.П. Астафьева [и др.]. Красноярск, 2013. С. 71 – 95

5. Баева И.А. Психологическая безопасность в образовании: Монография.- СПб.: Издательство «СОЮЗ», 2002. -271 с.

6. Буковцова, Н. И. Инклюзивное образование детей с ограниченными возможностями здоровья: проблемы и перспективы / М.: МГППУ, 2011.-286 с.

7. Войнаренко М.П. Кластеры в институциональной экономике: монография. Экономическое возрождение России. / АНО "Институт проблем экономического возрождения"/Санкт-Петербург: АНО ИПЭВ, 2013. FB 1 14-9/234

8. Климов Е.А. Психология профессионального самоопределения: учебное пособие для студ. высш.учеб.заведений/М.: Издательский центр «Академия», 2010.-304 с.;

9. Муллер О.Ю., Рассказов Ф.Д. Научно-образовательная кластерная модель как единая система непрерывного инклюзивного пространства. Современные проблемы науки и образования. 2016. № 5

10. Педагогика и психология инклюзивного образования: учебное пособие /Д.З. Ахметова, З.Г. Нигматов, Т.А. Челнокова, Г.В. Юсупова и др.; под ред.Д.З. Ахметовой. – Казань: Изд-во «Познание» Института экономики, управления и права, 2013 – 204 с.

11. Тарасов С. В. Образовательная среда как социокультурная и педагогическая категория // Вестн. ЛГУ им. А. С. Пушкина. – 2014. – № 1.–Т.3.Педагогика.-С. 5-16.

12. Ясвин В.А. Образовательная среда:от моделирования к проектированию. - М.: Смысл, 2001.-365 с.

RESUME

Mazkur maqolada inkluziv ta’lim, uni amalga oshirish mexanizmi, klaster yondashuv, inkluziv ta’limni klaster mexanizmi bilan yuzaga chiqarish shart-sharoitlari, uzluksiz ta’lim vertikalining modeli mohiyati, ilmiy va o‘quv klasteri masalasi tahlil qilingan.

РЕЗЮМЕ

В данной статье анализируется инклюзивное образование, механизм его реализации, кластерный подход, условия создания инклюзивного образования с кластерным механизмом, сущность вертикальной модели непрерывного образования, проблематика научно-образовательного кластера.

SUMMARY

This article analyzes inclusive education, the mechanism of its implementation, the cluster approach, the conditions for creating inclusive education with the cluster mechanism, the nature of the vertical model of continuous education, and the issue of the scientific and educational cluster.

ПРАКТИЧЕСКАЯ ГОТОВНОСТЬ К ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Терехова О. Е.
PhD, и.о.доцента кафедры «Педагогики и психологии дошкольного образования» ТГПУ имени Низами

Tayanch so'zlar: kasbiy tayyorgarlik, tayyorgarlik, nazariy tayyorgarlik, amaliy tayyorgarlik, mashg'ulot mazmuni, pedagogik mahorat, pedagogik muloqot.

Ключевые слова: профессиональная готовность, подготовка, теоретическая готовность, практическая готовность, содержание обучения, педагогические умения, педагогическое общение.

Key words: professional readiness, preparation, theoretical readiness, practical readiness, content of training, pedagogical skills, pedagogical communication.

«Мы должны построить такое общество, чтобы учительство было самой престижной профессией! В этом мы опираемся, прежде всего, на тысячи учителей и наставников, посвятивших свою жизнь воспитанию подрастающего поколения! Общество, чтящее учителей, никогда не проиграет, оно обязательно достигнет своих целей.», — сказал Шавкат Мирзиёев [1]. Качество подготовки педагогических кадров – самый важный компонент образовательной системы потому, что реализация всех остальных компонентов напрямую зависит от тех человеческих ресурсов, которыми обеспечена та или иная образовательная система.

Анализ литературы позволил определить практическую готовность как комплекс психолого-педагогических и методических умений и качеств личности педагога (эмпатия, эмоциональная устойчивость, наблюдательность, общительность и т.д.), необходимых для оперативного выбора и реализации оптимального варианта решения конкретных учебно-воспитательных задач.

В современных исследованиях подчеркивается значение для успешной профессиональной деятельности умений, «связанных с различными видами деятельности, в которые учитель должен уметь включать учащихся» (Н.В.Кузьмина), необходимость и обязательность формирования этих умений, независимо от индивидуальных качеств будущего педагога.

В настоящее время определена номенклатура основных профессионально - педагогических умений, дана и их классификация. Совершенствованию профессионально-педагогической деятельности будущих учителей посвящены исследования, направленные на изучение отдельных профессиональных умений: конструктивных, гностических, организаторских, коммуникативных, информационных, исследовательских, дидактических как обобщенных умений выполнения обучающей деятельности.

В исследованиях были выявлены условия объективного и субъективного характера, при которых формирование профессионально-педагогических умений становится продуктивным. Сравнительный анализ этих условий позволил свести их к совокупности следующих компонентов:

– *наличие определенных* знаний о сущности формируемых умений:
– тренировка в выполнении операций, составляющих умения, которая чаще всего выступает в виде системы усложняющихся заданий;
– создание положительной мотивации у студентов в процессе освоения ими профессиональных умений.

К сожалению, богатый материал о подготовке студентов к различным аспектам их будущей профессиональной деятельности, накопленный в педагогической науке, недостаточно внедряется в практику. Это в значительной степени относится и к исследованиям по проблеме формирования практической готовности к педагогической деятельности.

Как показывают наблюдения и специальные исследования, наибольшие сложности у начинающих педагогов вызывает установление контакта в общении с воспитанниками, регулирование внутригрупповых отношений и др. Эти затруднения являются следствием недостаточной сформированности коммуникативных умений, которые могут даже компенсировать временную нехватку у начинающего педагога других умений, поэтому особенно остро встает проблема формирования умений педагогического общения. Готовность к педагогическому общению рассматривается как центральное ядро профессиональной готовности к педагогической деятельности, как важнейшее условие развития всех педагогических способностей.

В связи с этим необходимо обратиться к понятию педагогического общения, без изучения проблем которого невозможно исследовать деятельность педагога, процесс формирования его профессиональной готовности.

В понимании педагогического общения мы исходили из определения А.А.Леонтьева: «Педагогическое общение - это профессиональное общение преподавателя с учащимися на уроке или вне его (в процессах обучения и воспитания), имеющее определенные педагогические функции и направленное (если оно полноценное и оптимальное) на создание благоприятного психологического климата, а также на другого рода психологическую оптимизацию учебной деятельности и отношений между педагогом и учащимися и внутри ученического коллектива».

Для научного изучения проблем педагогического общения характерно многообразие подходов, свидетельствующих о сложности явления. Чаще педагогическое общение рассматривается в его воспитательной функции: как метод воспитания, как фактор воспитания личности, как особый вид творчества, как фактор оптимизации учебно-воспитательного процесса. Менее разработаны вопросы педагогического общения в его обучающей функции - *как* формы учебного взаимодействия педагога и обучаемых [2].

Для обозначения педагогического общения в его обучающей функции используются термины: «дидактическое общение», «дидактический монолог», «дидактический вербализм», «дидактический разговор», «учебный диалог». Сопоставляя эти термины, мы вычленили как наиболее адекватный рассматриваемому понятию термин «дидактическое общение», так как другие относятся к его частным характеристикам.

В литературе термин «дидактическое общение» используется применительно к общению учителя с учащимися на уроке и в связи с ним. Специфика обучения речи детей дошкольного возраста (процесс усвоения родного языка идет не только и не столько на занятии) позволяет использовать этот термин применительно к процессу развития речи детей и за пределами специально организованной формы обучения. Мы можем говорить о дидактическом общении во всех случаях речевого взаимодействия воспитателя с детьми, когда педагог решает дидактическую задачу. Среди черт своеобразия дидактического общения, решающего задачи развития речи детей дошкольного возраста можно назвать следующие:

– стабильность ролевых отношений (воспитатель-дети, в ситуации дидактического общения позиция взрослого - обучающего более ярко выражена, чем в других ситуациях педагогического общения);
– заданность объема учебного материала, сроков обучения (программные требования к речи, нормативы речевого развития, возрастные показатели);

– направленность на установление контакта с детьми, духа сотрудничества,

взаимопонимания (характерных для диалогического, субъект-субъектного общения).

Основываясь на выделенных в работах по вузовской педагогике особенностях коммуникативных умений, их перечне, мы планируем в дальнейшем определить состав умений дидактического общения воспитателя с детьми дошкольного возраста с целью развития их речи. При этом считаем необходимым исходить из понимания структуры педагогического общения и его единиц.

По мнению ученых, структура педагогического общения соответствует общей логике педагогического процесса:

1. моделирование педагогом предстоящего общения (прогностический этап),

2. организация непосредственного общения (начальный период общения),

3. управление общением в педагогическом процессе,

4. анализ осуществленной системы общения и моделирование новой [3].

Структурной единицей общения как формы двустороннего взаимодействия является коммуникативный акт. При этом важно, что любой акт непосредственного педагогического общения - это не воздействие педагога на ребенка (хотя и этот вариант не исключен), а их взаимодействие. Процесс общения строится как система сопряженных актов.

В свою очередь, структура коммуникативного акта (как и всякого действия) включает:

а) анализ и оценку ситуации,

б) формулировку целей и операционального состава действия,

в) реализацию плана и его координацию,

г) оценку эффективности действия.

Таким образом, педагогическое общение представляет собой процесс после-довательного решения коммуникативных задач партнерами общения. Коммуникативная задача есть «результат ориентировки в проблемной ситуации», имеющий целью воздействовать на партнера общения в желаемом направлении.

Чтобы рациональным способом решить коммуникативную задачу, требуется сориентироваться в условиях общения, а затем решить серию

сменяющих друг друга задач, направленных на достижение результата, в нашем случае оптимального уровня речевого развития каждого ребенка.

Установленные в результате анализа литературы особенности готовности педагога как сложного комплексного образования, обеспечивающего выполнение профессиональных функций, позволяют перейти к вопросу о процессе формирования профессиональной готовности в условиях вузовского обучения. Не претендуя на исчерпывающее раскрытие этой сложной проблемы, мы стремились вычленить основные пути совершенствования процесса формирования профессиональной готовности. Анализ современных исследований по вузовской подготовке специалистов позволил выделить два направления научного поиска путей повышения уровня сформированности профессиональной готовности. Первое связано с определением объема учебного материала, второе - с нахождением оптимального характера организации учебного процесса, его технологии.

Литература:

1. Мирзиеев Ш.М. «Мы должны учить ребёнка так, чтобы это согласовывалось с его желаниями и запросами» — президент. https://www.gazeta.uz/ru/2022/12/29/teachers/

2. Сластенин В.А. и др. Педагогика: Учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений. -- М.: Издательский центр «Академия», 2002. - 576 с.

3. Николаенко С.А. Автоматизация технологических процессов, Учебное пособие, Краснодар: Крон, 2017. – 108 с.

4. Н. В. Кузьмина. Акмеологические факторы продуктивности и профессионализма воспитателя детского сада: монография. - Санкт-Петербург: Изд-во НУ «Центр стратегических исследований», 2018. — 119 с.

РЕЗЮМЕ

O’qituvchining kasbiy tayyorgarligini shakllantirish jarayonini ilmiy asoslash uni tayyorlashning umumiy sifatini oshirish, pedagogik mahoratini oshirishning eng muhim sharti bo’lib, ko’plab psixologik-pedagogik tadqiqotlarning maqsadi hisoblanadi.

РЕЗЮМЕ

Научное обоснование процесса формирования профессиональной готовности педагога является важнейшей предпосылкой повышения в целом качества его под¬готовки, совершенствования педагогического мастерства и составляет цель многих психолого-педагогических исследований.

SUMMARY

The scientific substantiation of the process of forming the teacher’s professional readiness is the most important prerequisite for improving the overall quality of his training, improving pedagogical skills and is the goal of many psychological and pedagogical researches.

ИННОВАЦИОННОЕ РАЗВИТИЕ ПРОЕКТНЫХ НАВЫКОВ УЧАЩИХСЯ НА ОСНОВЕ КРЕАТИВНОГО ПОДХОДА

Самиева Ш. Х.
Кандидат педагогических наук (PhD), доцент
Бухарский государственный университет

Tayanch so'zlar: dunyoqarash, ijodkorlik, ta'lim, iste'dod, ijodiy fikrlash, ijodkorlik, intellektual qobiliyat.

Ключевые слова: мировоззрение, творчество, воспитание, талант, креативное мышление, креативность, интеллектуальные способности.

Key words: worldview, creativity, upbringing, talent, creative thinking, creativity, intellectual abilities.

Введение. Высшие человеческие качества, такие как духовное и моральное очищение, интеллектуальное и научное развитие, профессиональные навыки и творческие способности, которые необходимы для развития общества и личности, не возникают спонтанно. В основе всего лежит воспитание подрастающего поколения в семье, в учебных заведениях. Интеллектуальное и физическое воспитание молодежи - одна из самых важных и актуальных проблем современности.

Одним из принципов непрерывного образования является приоритет образования и его развитие, авторитет знаний, образования и высокого интеллекта. Государственная политика в области подготовки кадров предусматривает формирование гармонично развитойличности - гражданина через систему непрерывного образования, которая неразрывно связана с интеллектуальным и духовно-нравственным воспитанием личности.

Воспитание молодого поколения со зрелым, гармоничным и высоким интеллектуальным уровнем всегда было очень важной и актуальной задачей. В то же время эта задача широкая и сложная. Менталитет молодежи сложен, но факторы, которые влияют на него и его последствия, очень разнообразны. Поэтому изучение педагогических и психологических инструментов для изучения и развития творческих способностей молодежи является актуальной проблемой на сегодняшний день.

Обзор литературы. Творческая деятельность является важным аспектом творческих способностей человека и включает в себя создание новых

предметов, которые ранее не были доступны [11]. Творческие способности и результат отражают уникальный, оригинальный и социально-исторический характер деятельности. Качества творческого человека развиваются только при наличии определенных условий. Например, свобода критики, творческая дискуссия, обмен идеями и борьба между ними способствуют творческому развитию. Психологические и философские исследования показали, что творческая деятельность личности осуществляется в несколько этапов.

Например, в 1924 году английский ученый Г. Уоллес [4] отметил, что этот процесс состоит из четырех этапов:

1) подготовка;
2) появление идей;
3) их полное отражение;
4) проверка (контроль).

Появление идей и их отражение не означает, что творческий процесс контролирует сознательная воля. Напротив, деятельность часто осуществляется невольно, случайно. В связи с этим многие исследователи сомневаются, что этот процесс будет продуктивным. Однако исследования, проведенные в течение последующихлет, показали, что случайность дополняется добровольными и сознательными действиями.

Творческий человек не контролирует себя в процессе творчества, хотя и наблюдает общее состояние мышления (воображение, открытия, неожиданные решения и т. д.). Ф. Гальтон выдвинул идею о том, что индивид может организовывать деятельность только в том случае, если у него есть особые способности и изучены психологические качества творческого человека.

Однако Ф. Гальтон [5] и Ч.Ломброзо, которые исследуют изобретательность и ее специфические аспекты, подвергались резкой критике. С 20-х годов прошлого столетия интерес и подход к изучению личности, таланта и потенциала резко изменились благодаря достижениям в науке и технике.

Потому что до этого специальные тесты не могли оценить умственные способности человека и оценить уровень креативности в ситуациях, когда наблюдалась специфичность и необычное мышление.

«Творческая деятельность», - говорит М. Матюшкин [1] – «система, связанная с когнитивными процессами». Ряд психологов - Н.П. Щерба [6], В. С. Юркевич [2], Е. Л. Яковлева [7] считают, что: «Творческая деятельность - это процесс человеческой деятельности. Личность студента формируется в ходе различных мероприятий».

Американский психолог Э. Фромм [8] комментирует концепцию «креативность» следующим образом: «Креативность — это увлечение и по-

нимание способности принимать решения в самых разных необычных ситуациях. Способность создавать новое и получать более глубокое понимание личного опыта»

Исследования показывают, что творческие способности (их рост и упадок) требуют многих организационных условий. Например, когда действия человека не подвергаются критике и недооценке, и они не испытывают никакого страха, молодые люди более эффективны в выполнении творческих и интеллектуальных задач. Стремительно развивающаяся среда техники и технологий, поиск новых областей знаний усилился.

В частности, в области культуры, легкой промышленности, дизайна и бытового обслуживания особое внимание уделяется творческому характеру этой деятельности и использованию технической и технологической помощи. Для этого требуется особый, нестандартный способ мышления что также важно.

Материалы и методы. Способности определяются как психические качества, которые помогают человеку легче овладеть знаниями, навыками и способностями и успешно участвовать в любой деятельности. Эти способности проявляются только в деятельности. Во время восприятия, например, тонкие различия в цвете, четкость предметов, понимание пропорциональных пропорций (в творчестве художников), абсолютный слух (с музыкой), наблюдение (во многих видах деятельности) и т.п. Процесс мышления индивида (понимание и решение проблемы, глубина его мышления, критическое мышление, мышление) явно отражаются в его способностях. Способность возникает и развивается в процессе действия. Более того, основным смыслом таланта является понятие «способность» [9]. Способность будет зависеть от процесса приобретения знаний, умений и навыков молодых людей. Роль их врожденных способностей и талантов важна для интеллектуального развития молодежи.

Молодые люди с врожденными способностями могут быстро и успешно получить любое образовательное и профессиональное образование взрослых и реализовать их. Но не все молодые люди могут получить этот талант как врожденную способность.

Сила произведений искусства, особенно в области дизайна, в его натуре и восприимчивости, может влиять на внутренний духовный мир и эмоции людей. Из-за этого молодые модельеры - дизайнеры должны рассматривать виды искусства. В процессе создания современной одежды, может стать значительным фактором широкое использование богатого культурного наследия, повышение его эффекта и производительности.

Когда молодые художники работают в области дизайна, перед ними воплощается трудное, полное страсти жизненное зрелище. Они остаются

детьми своего времени, своей нации, своих убеждений, когда олицетворяют свою деятельность в своих эскизах, одежде. В этой одежде особенно ярко проявляется обще гуманная и общенациональная самобытность.

Красота, сверкающие цвета, индивидуальность выкроек, блеск нашей национальной одежды, всегда интересуют опытных дизайнеров. Было бы замечательно, если бы эта красота выражала нашу национальность сама по себе, следовательно, как сказал наш Первый президент И. А. Каримов, «Мы должны усилить факторы, которые формируют у людей сознание, основываясь на исторических местных обычаях, традициях и церемониях».

Задача молодых дизайнеров - создавать одежду, подходящую для континентального климата, схожую с менталитетом, традиционными обычаями и выражающую национальную самобытность. Было бы здорово узнать об опыте наших предшественников по изготовлению тканей и натуральных материалов [3].

В наше время интерес к нашей национальной одежде и потребностям растет день ото дня во всем мире. Вышивка, узоры на одежде, искусно используемые материалы, такие как адрас, банорас, бекасам привлекают иностранных туристов. В соответствии с этими требованиями молодые модельеры - дизайнеры создают свою современную одежду, используя национальные традиции нации в своих коллекциях одежды.

В настоящее время важной задачей является создание новых методов совершенствования возможностей с учетом того, насколько богаты художественные способности нашего молодого поколения, их творческие способности и эстетический облик.

В частности, мы должны развивать у молодежи образование, творческий, интеллектуальный и эстетический кругозор, согласовывать интеллектуальные способности с современными требованиями, открывать новые пути возможностей, воспитывать молодых специалистов как умственно зрелых, морально сильных и литературно сообразительных, когда они живут с чувством конкуренции с другими молодыми людьми из другой части мира.

Поэтому мы должны достичь совершенства в области художественного дизайна, развить эстетическое мировоззрение, творческую активность как молодого поколения, так и наших великих предшественников.

Результаты исследования и обсуждение. Основная задача преподавателей вузов показать студентам свои способности, таланты и креативное мышление - показать креативность в тех областях, которые им удобны и интересны.

Особенно, когда наблюдается необычная, нестандартная (нетрадиционная) работа в дизайне, можно подумать, что это может сделать только опытный или очень талантливый человек. Принимая во внимание, что только человек с высоким вкусом и способностями может создавать произведения искусства, которые удивляют людей.

Несмотря на то, насколько способны, талантливы и креативны ученики, они не идеальны во внеурочной деятельности. Одним из наиболее эффективных способов развития креативности и творчества является привлечение учащихся-дизайнеров к продуктивному творчеству и профессиональной подготовке, креативная организация занятий и использование разнообразных нетрадиционных методов обучения.

Учащиеся используют творческое мышление, креативность, творческие способности и таланты различными способами в процессе обучения, чтобы развить широкий спектр мышления, силы воли, уверенности в себе, активности и рабочих привычек, способности работать для достижения целей. Тогда цели воспитания и образования могут быть полностью достигнуты [10].

Для достижения этих целей студенты должны постоянно работать над собой, самостоятельно мыслить и активно участвовать в социальных отношениях, демонстрировать свои творческие способности и таланты, активно используя свои внутренние природные способности.

Обеспечение успешного участия молодежи в этих мероприятиях поможет молодежи найти свой собственный образ жизни и добиться успешных результатов в своей профессиональной деятельности. Основываясь на этом заключении, мы разработали следующие рекомендации для развития творческих способностей молодежи:

– естественно, молодые люди не обладают знаниями, навыками и способностями, необходимыми для достижения своих целей. Они должны постоянно стремиться к достижению конечной цели, активно участвовать в процессе общественных отношений, развивать свои творческие способности;
– ошибочно утверждать, что учащиеся, не освоившие предметы в течение курса, не талантливые. Первой задачей учителя является изучение молодого психологического характера каждого учащегося, выявление его интересов и желаний и разработка педагогических мер;
– активные ежедневные действия необходимы для развития творческих способностей студентов. С помощью этого упражнения студенты формируют отношения с окружающей средой, тем самым разви-

вая свои творческие способности, улучшая свои черты характера и развитие;

Студентам рекомендуется развивать свои творческие способности, работать над собой индивидуально, совершенствовать свою внеурочную деятельность, развивать самостоятельное мышление и эффективно планировать свой досуг.

Заключение. Исходя из вышеизложенного, можно сделать следующие выводы:

– повышение привлекательности, эффективности и надёжности искусства посредством развития эстетического мировоззрения у молодежи;
– глубокое и тщательное изучение искусства, связанное с эстетикой, моралью и другими предметами;
– создание возможности для повышения значения эстетического мировоззрения и интеллекта в совершенствовании искусства;
– дальнейшее развитие области дизайна и демонстрация ее во всем мире;
– популяризировать искусство практического декорирования, национальную одежду и, следовательно, уделять внимание совершенствованию рукоделия;
– создание зрелого и опытного персонала для разработки видов искусства и дизайна;
– обучение молодежи секретам искусства и воспитания для улучшения их мировоззрения;
– предоставление необходимых советов будущим специалистам о связи искусства и дизайна в процессе обучения.

Это очень важно, довести до совершенства молодых людей, развить их мировоззрение, зародить любовь к своей стране в своем сердце для улучшения их эстетического мировоззрения и воспитания в этих терминах.

Поэтому мы всегда должны бороться и беспокоиться о духовном мире, эстетическом мировоззрении, моральной зрелости наших детей.

Анализируя факторы развития творческих способностей у студентов, мы акцентировали внимание на том, насколько студенты воспринимают важность профессиональной деятельности.

Проблемное воспитание в развитии творческих способностей учащихся в отличие от других видов образования включает в себя систему знаний, умений и навыков у обучающихся, наряду с формированием высокой умственной деятельности, саморазвития. В то же время особое внимание следует уделять большое значение применению творческой среды, опре-

деленного духовно-психологического состояния, организационных, методических, психологических мер среди учащихся.

В этом процессе желательно предоставить научно-обоснованную информацию о педагогических инновациях, существующих у студентов, их характерных особенностях, параметрах применения, инновационных возможностях обучения. Исходя из вышеизложенного, можно сделать вывод, что такие специалисты могут творчески подходить как к ученикам, так и к себе как субъекту педагогического процесса.

Важным педагогическим условием развития творческих способностей у студентов является приобретение ими самостоятельных знаний и ориентация на творческое мышление. Проблемы, упомянутые выше, станут основой для изменения целевого направления.

Литература:

1. Матюшкин, А.М. (1965). Психология мышления: пер. с ним. и английский. / Под ред. и с записью. - М.

2. Юркевич В.С. (2011). Организация психологической поддержки одаренных подростков в процессе их профессионального самоопределения. Методические рекомендации. - М.

3. Давлетшин Г.М. (1990). Психологические основы обучения. Ташкент

4. Валлас Г. (1926). Искусство мышления. Лондон: Джонатан Кейп Лтд.

5. Galton, F. (2001). Запросы на человеческий факультет и его развитие.

6. Щербо, Н.П. (1987). Взаимные оценки партнеров как личностный фактор диалогического мышления: диссертация ... кандидата психологических наук: 19.00.01. - Москва. - 221 с.

7. Яковлева Е.Л. (2015). Проникновение в мир инклюзии. - Казань: познание. - 223 с. : илл., таб., цв. илл., портр .; 25 см - (Серия «Секреты развития»).

8. Самиева Ш. Х., Усмонова Г. Х. Научные направления развития творческих и интеллектуальных способностей молодежи //Eurasian Journal of Social Sciences, Philosophy and Culture. – 2022. – Т. 2. – №. 4. – С. 35-38.

РЕЗЮМЕ

Ushbu maqolada o‘quvchilarning dunyoqarashini rivojlantirishda ijodkorlik, ijodiy fikrlash-ijodkorlikning o‘rni haqida so‘z boradi, ularni ijodiy va kasb-hunar ta’limiga jalb etish masalalari tahlil qilinadi. Shuningdek, bu tushunchalar yoshlarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishda ijodiy fikrlashning rolini belgilab berdi.

РЕЗЮМЕ

В данной статье обсуждается роль креативности, творческого мышления-творчества в развитии мировоззрения студентов, анализируются вопросы их вовлечения в творческое и профессиональное обучение. Также эти понятия определили роль креативного мышления в развитии творческих способностей молодежи.

SUMMARY

This article discusses the role of creativity, creative thinking, creativity in the development of the worldview of young people, analyzes the issues of their involvement in creative and vocational training. It provides information on design, which is an integral part of applied art. Also, these concepts determined the role of an aesthetic worldview in the development of the creative abilities of youth. Design broadly encompasses art, as well as the process of its creation and use.

THE SIGNIFICANCE OF TOPONYMS: A STUDY OF CULTURAL AND GEOGRAPHICAL IDENTITY

Ismatova N.
Kokand State Pedagogical Institute

Kalit so'zlar: til xilma-xilligi, toponimlar, geografik o'ziga xoslik, dominant madaniyat, grammatika amaliyoti.

Ключевые слова: языковое разнообразие, топонимы, географическая идентичность, доминирующая культура, грамматическая практика.

Key words: linguistic diversity, toponyms, geographical identity, dominant culture, grammar practice.

Introduction. Toponyms are place names that signify the cultural, historical, and geographical identity of a place. They are an important aspect of human geography and provide valuable insights into the cultural and linguistic diversity of different regions. Toponyms are used to describe the physical features of a place, such as rivers, mountains, and valleys, as well as the cultural and historical significance of a place, such as the names of cities, towns, and landmarks.

The purpose of this article is to explore the significance of toponyms and their role in shaping cultural and geographical identity. The article will examine the importance of toponyms in different regions of the world and their significance in shaping cultural and linguistic identity.

The Significance of Toponyms

Toponyms are an important aspect of cultural and geographical identity. They provide insights into the history, culture, and geography of a place. Toponyms are used to describe the physical features of a place, such as rivers, mountains, and valleys, as well as the cultural and historical significance of a place, such as the names of cities, towns, and landmarks.

Toponyms are often derived from the language of the indigenous people of a place. For example, many of the toponyms in North America are derived from the languages of the indigenous people who lived there before the arrival of European settlers. In many cases, the meanings of these toponyms are lost over time, but they still provide valuable insights into the cultural and linguistic diversity of different regions.

Toponyms are also important in shaping cultural and linguistic identity. They provide a sense of place and belonging to people who live in a particular region. For example, the toponyms of a region can provide valuable insights into the history and cultural practices of the people who live there. Toponyms can also provide a sense of pride and identity to people who live in a particular region.

The Significance of Toponyms in Different Regions

Toponyms are significant in different regions of the world. In North America, toponyms are often derived from the languages of the indigenous people who lived there before the arrival of European settlers. For example, the name «Manhattan» is derived from the Lenape language, which was spoken by the indigenous people who lived in the region before the arrival of European settlers. Similarly, the name «Chicago» is derived from the Potawatomi language, which was spoken by the indigenous people who lived in the region.

In Europe, toponyms are often derived from the language of the dominant culture in the region. For example, many of the toponyms in France are derived from the French language, which is the dominant language in the region. Similarly, many of the toponyms in Spain are derived from the Spanish language, which is the dominant language in the region.

In Asia, toponyms are often derived from the language of the dominant culture in the region. For example, many of the toponyms in China are derived from the Chinese language, which is the dominant language in the region. Similarly, many of the toponyms in India are derived from the Hindi language, which is the dominant language in the region.

Toponyms in Uzbek language can be classified into several categories, such as:

1. Geographical features: These toponyms describe the physical features of a place, such as rivers, mountains, valleys, and lakes. Examples of such toponyms in Uzbek language include «Chirchiq» (a river), «Qo'qon» (a city near a mountain), and «Toshkent» (a city near a stone).

2. Historical landmarks: These toponyms describe the historical landmarks or events associated with a place. Examples of such toponyms in Uzbek language include «Samarqand» (a city associated with the historical Silk Road), «Buxoro» (a city with a rich history dating back to the 5th century BC), and «Urganch» (a city associated with the Khorezmian dynasty).

3. Cultural landmarks: These toponyms describe the cultural landmarks or events associated with a place. Examples of such toponyms in Uzbek language include «Navoiy» (a city named after the famous Uzbek poet and philosopher Alisher Navoi), «Qo'qon Ota» (a mausoleum dedicated to a famous saint in

Uzbek culture), and «Olmazor» (a district named after the famous Uzbek writer Abdulla Qodiriy).

4. Administrative regions: These toponyms describe the administrative regions of a country or a city. Examples of such toponyms in Uzbek language include «Andijon viloyati» (a region in Uzbekistan), «Toshkent shahri» (the capital city of Uzbekistan), and «Namangan tumani» (a district in Uzbekistan).

The role of toponyms in language learning

Toponyms can play an important role in language learning, particularly in helping learners to develop their vocabulary, grammar, and cultural knowledge. Here are some ways in which toponyms can be beneficial to language learners:

1. Vocabulary building: Toponyms can help learners to expand their vocabulary by introducing them to new words and phrases that are specific to a particular region or culture. By studying toponyms, learners can learn the names of cities, towns, landmarks, and other geographical features, as well as the cultural and historical significance of these places.

2. Grammar practice: Toponyms can also be used as a tool for practicing grammar. For example, learners can use toponyms to practice prepositions, such as «in» or «on,» and articles, such as «the» or «a.» By studying toponyms, learners can also practice using proper noun capitalization and learn how to form plural and possessive forms of proper nouns.

3. Cultural knowledge: Toponyms can provide learners with valuable insights into the culture and history of a particular region. By studying toponyms, learners can learn about the customs, traditions, and historical events associated with a place. This can help learners to develop a deeper understanding and appreciation of the culture and people of the region.

4. Pronunciation practice: Toponyms can be used to practice pronunciation, as learners can listen to the correct pronunciation of place names and practice saying them themselves. This can help learners to improve their speaking skills and develop more accurate pronunciation.

Toponyms can serve as a valuable resource for language learners, helping them to develop their vocabulary, grammar, cultural knowledge, and pronunciation skills. By studying toponyms, learners can gain a deeper understanding and appreciation of the language and culture of the region they are studying.

Conclusion. Toponyms are an important aspect of cultural and geographical identity. They provide valuable insights into the history, culture, and geography of a place. Toponyms are used to describe the physical features of a place, such as rivers, mountains, and valleys, as well as the cultural and historical significance of a place, such as the names of cities, towns, and landmarks.

Toponyms are significant in different regions of the world. In North America, toponyms are often derived from the languages of the indigenous people who lived there before the arrival of European settlers. In Europe, toponyms are often derived from the language of the dominant culture in the region. In Asia, toponyms are often derived from the language of the dominant culture in the region.

Overall, toponyms play an important role in shaping cultural and geographical identity. They provide a sense of place and belonging to people who live in a particular region and provide valuable insights into the cultural and linguistic diversity of different regions.

Toponyms in Uzbek language, like in any other language, serve as important cultural and historical markers that provide insight into the geography, history, and culture of the region.

Literature:

1. ALDERMAN, D. 2000. A street fit for a King: naming places and commemoration in The American South. Professional Geographer.

2. ARTEMOVA, AF – LEONOVICH OA 2010. Geograficheskie nazvanija Velikobritanii. Inostrannye jazyki v shkole. Moskva, (1), pp. 60-67. ISSN: 0130-6073.

3. BEAUCHAMP, WM 2011. Aboriginal Place Names of New York. Albany: New York State Education Department. ISBN: 978-5-8747-8300-6.

4. BEAUREPAIRE, F. 1979. Les Noms des communes et anciennes paroisses de la Seine Maritime. Paris. ISBN: 2-7084-0040-1.

5. BONDALETOV, VD 2012. Russkaja onomastika. Moskva. ISBN: 978-5-397- 03151-6. BRIGGS, K. Maps of English place-name element distribution.

РЕЗЮМЕ

Ushbu maqolaning maqsadi toponimlarning ahamiyati va ularning madaniy va geografik o'ziga xoslikni shakllantirishdagi rolini o'rganishdir. Maqolada dunyoning turli mintaqalarida toponimlarning ahamiyati va ularning madaniy va lingvistik o'ziga xoslikni shakllantirishdagi ahamiyati ko'rib chiqiladi.

РЕЗЮМЕ

Цель данной статьи - исследовать значение топонимов и их роль в формировании культурно-географической идентичности. В статье будет рассмотрено значение топонимов в разных регионах мира и их значение в формировании культурно-языковой идентичности.

SUMMARY

The purpose of this article is to explore the significance of toponyms and their role in shaping cultural and geographical identity. The article will examine the importance of toponyms in different regions of the world and their significance in shaping cultural and linguistic identity.

ORGANIZATIONAL AND PEDAGOGICAL FEATURES OF SOCIO-CULTURAL ACTIVITIES OF GRADUATE STUDENTS

Khasanova G. X.
PhD, Associate Professor, University of journalism and mass communications of Uzbekistan

Tayanch so'zlar: ijtimoiy-madaniy faoliyat, ijtimoiy-madaniy muhit, pedagogik kulturologiya, ijtimoiy-pedagogik jarayon, madaniy muhit.

Ключевые слова: социально-культурная деятельность, социально-культурная среда, педагогическая культурология, социально-педагогический процесс, культурная среда.

Key words: socio-cultural activity, socio-cultural environment, pedagogical culturology, socio-pedagogical process, cultural environment.

Introduction. The main goal is to further improve the educational process, curricula and programs of higher education in the world based on the widespread introduction of new pedagogical technologies and teaching methods, the qualitative renewal of the master's scientific and educational process and the introduction of modern organizational forms. At the same time, the most important direction of pedagogical influence on young people is the formation of organizational and managerial skills and competencies. The goals of the UN «Sustainable Development Program» until 2030 [6], aimed at providing inclusive, equitable and quality education and encouraging lifelong learning based on socio-cultural activities, improving new approaches to the development of organizational and managerial skills of undergraduates is of great importance.

Sociocultural activity is a socially expedient activity determined by moral and intellectual motives for the creation, development, dissemination and further development of cultural values. This is a multifunctional sphere of socio-pedagogical activity, the purpose of which is the organization of rational and meaningful leisure for children and youth, the satisfaction and development of their cultural needs, the creation of conditions for self-realization, the disclosure of the personal abilities of its subjects, the development and improvement of amateur creativity in the field of free time.

Literature review. The need to clarify the connection between the practice of socio-cultural activity and pedagogical science was repeatedly indicated in the studies of the classics of our branch of scientific research. This was reflected, for

example, in the works of M.A.Ariarsky ("Pedagogical cultural studies"), Yu.A. Streltsov ("Leisure pedagogy"), V.E. Triodin ("Pedagogy of culture") and many others.

The scientific understanding of the institutional basis of social development and the diversity of social and cultural institutions is well developed in sociology and is based on the ideas of the classics of sociological thought O. Comte, P. Berger, M. Weber, G. Spencer and others. In parallel with them, a number of scientists (Volovik A.F., Kazakova A G., Streltsov Yu.A., Sadovskaya V.S., Yaroshenko N.N.) began to develop in depth certain areas of socio-cultural pedagogy, which still day a significant impact on the development of scientific knowledge in this area. Therefore, N.N. Yaroshenko managed to build a holistic scientific understanding of the pedagogical paradigms (essence, structure, specifics of functioning) of modern socio-cultural activity.

Main results and analysis. Therefore, Professor M.A. Ariarsky, reflecting on the nature and essence of socio-cultural activity, built a three-part system of concepts:

- "socio-cultural situation", "socio-cultural sphere", "socio-cultural environment";
- "socio-cultural activities", «socio-cultural activity», «socio-cultural creativity»;
- "socio-cultural education".

For this whole chain of concepts, M.A.Ariarsky proposed a generalizing category of "pedagogical cultural studies", considered by the author as "a field of science and social practice that integrates the foundations of cultural studies and pedagogy and, relying on their interaction and mutual influence, reveals the methodology of socio-cultural education and involvement of the individual in cultural activities that contribute to the transformation of knowledge about culture into moral and aesthetic beliefs, into the norms and principles of spiritual life, into the skills and abilities of creative activity [1]. Thus, pedagogical cultural studies, according to M.A. Ariarsky, should act as a methodological base and a theoretical source for substantiating the methodology of socio-cultural activities.

«The subject of pedagogical culturology, first of all, is the socio-pedagogical process of the versatile development of the individual through its involvement in the system of socio-cultural education and free creativity, which results in cultural values, a renewed cultural environment and new, socially significant qualities of people.»[1]

Professor V.E. Triodin, speaking of social and cultural activity, notes that it is inherently "human-creative in nature, focused on a person, on the exhaustive disclosure of the potential inherent in him, on his improvement. In this sense,

socio-cultural activity is educational activity, and, accordingly, the theory of this process is pedagogical by definition. [5]

Socio-cultural activity today is considered as a sphere of socio-cultural practice and as an independent area of cultural knowledge.

Socio-cultural activity has a pedagogical aspect, which consists in regulating the processes of socialization and individualization of a person, that is, in social education and development, carried out in the forms of leisure activities and aimed at solving the following cultural and educational tasks:

- purposeful introduction of a person to the riches of culture, the formation of his value orientations and the «elevation» of spiritual needs;
- stimulation of social activity, initiative and initiative of a person in the field of leisure, improving his leisure skills, that is, the ability to rationally, meaningfully and diversely organize his free time in order to maintain physical and spiritual health and self-improvement;

- creation of conditions for the identification and development of personality abilities, the realization of its creative potential and positive self-affirmation.

The following principles are put in the basis of modern socio-cultural activity, its functions, types, forms:

- The principle of the inseparable connection of socio-cultural activities with life, with the practical tasks of reforming society.
- The principle of voluntariness and general accessibility of socio-cultural activities. Voluntariness means the possibility of a free choice of occupations from the whole variety of activities offered by socio-cultural institutions, in accordance with one's attitudes, preferences, and capabilities. This activity, its content is determined primarily by the level of spiritual development of the individual, it is organized at its own discretion, for its development.
- The principle of development of initiative and initiative. In the pyramid of human needs (according to A. Maslow), aesthetic needs, the need for recognition, self-expression and self-actualization belong to the level of metamotivation. A person has an inherent desire to expand the range of his social roles, to express himself as a person from various sides, to realize himself in various creative qualities.
- The principle of continuity and consistency in the development of cultural heritage. The development of the wealth of human culture, the transmission of traditions and values from generation to generation is always carried out by society through education, training, enlightenment, inclusion in social and cultural practices that correspond to age-related capabilities and characteristics. Cultural values, value orientations of the individual

are formed through participation in various spheres of social and cultural activities.

– The principle of a differentiated approach to various socio-demographic groups. The study of specific socio-demographic groups (taking into account age, gender, level of education, professional activity), the identification of their interest in a particular type of activity allows not only to determine the content of socio-cultural events, but also to approach the development of the most effective forms and methods of working with these groups. A differentiated approach can be carried out at the group and individual levels. [4]

For the organization of socio-cultural activities, it is also necessary to take into account ethnic, confessional, regional features of the cultural environment. Speaking about regional features, it should be borne in mind that regional communities act as «integrators of social forces»: «... One of the conditions under which the goals and objectives set will be implemented is the development of creativity of the inhabitants of the region through the personal or subjectively significant. [4]

Pedagogy of social and cultural activities has a reproducible experience and its own subject, which is determined, on the one hand, by its institutional organization, and, on the other hand, by the pedagogical, primarily educational nature of this activity.

At the same time, the deep connection of socio-cultural activity with pedagogy and other sciences about man, about personality development is also determined by the fact that the subject of study in the theory of socio-cultural activity is the patterns of spiritual and creative development of the individual by including it in the process of cultural activity.

Just like the subject of general pedagogy, the subject of pedagogy of social and cultural activities is empirical in nature. Pedagogical implementation of socio-cultural activities hinders and, to some extent, reduces the level of scientific reflection, its empirical nature, its narrow interpretation as an applied tool to meet the needs for recreation, which does not fully reflect the ontological specifics.

So, for example, T.A. Kemerova in a rather interesting and well-written textbook on “The Theory of Socio-Cultural Activity”, revealing the main definition, writes: “Social and cultural activity today is considered as a sphere of socio-cultural practice and as an independent area of cultural knowledge «. [2] And if we fully agree with the first part, then we do not fully accept the second - in order to become a “field of knowledge”, an activity must be comprehended at the scientific level, i.e. become a theory. Therefore, in the quoted fragment,

we are talking about two different and non-coincident levels of attribution of the concept - ontological and epistemological.

The origins of the tradition of «mixing» these levels can be found in T.G. Kiseleva and Yu.D. Krasilnikov, who spoke of socio-cultural activity as a scientific theory, a specialized field of social practice and an academic discipline. [3] But the authors stipulate that we are talking about the use of the concept «in everyday life», in a strict scientific definition, such a mixture, of course, is not permissible.

On the one hand, for practice, the source of obtaining new knowledge is deep observation, generalization of experience, formation of methodological support necessary for the development of a cultural institution. On the other hand, the theory is built on the general methods of scientific knowledge, among which stand out idealization, formalization, etc., which allow you to reflect on practical experience on a completely different level, opening it up for interpretation, standardization and typification, predictive assessment, to identify innovative approaches, etc.

Thus, social and cultural activity is a practice, but its study, systematization, search for patterns and optimal ways for further improvement are the task of theory - this is what science should do! The basis for the formation of the theoretical base of socio-cultural activities must be recognized as the apparatus and explanatory possibilities of pedagogical science, which acts as the core for the integration of multifaceted scientific approaches.

Indeed, the theorists of socio-cultural activity have boldly turned and are turning to scientific tools not only of pedagogy, but also of sociology, cultural studies, philosophy of culture and philosophy of science, various theories of organization, public relations, etc. However, the priority for the study of socio-cultural activity has always remained and, hopefully, will remain with pedagogical science, because the pedagogical status of the theory of socio-cultural activity is determined by its focus on studying the patterns and conditions for educating a person as a subject of culture.

Conclusion. Master in social and cultural activities:

- develops social and cultural products, leisure programs and projects, including innovative ones;
- is engaged in research work, develops new methods and technologies, conducts research and diagnostics in the field of socio-cultural activities;
- carries out management - strategic, economic and financial, in the social and cultural sphere;
- teaches special artistic and creative subjects in educational institutions.

Considering socio-cultural activity as a kind of pedagogical activity, it is necessary to clearly indicate that it dialectically combines the general features of

pedagogical activity and the specific features of educating a person as a subject of culture on the basis of pedagogical technologies that have organizational and managerial, information and educational, recreational and recreational, entertaining - hedonistic, animation, rehabilitation functional purpose.

From a pedagogical point of view, the functional potential of social and cultural activities is focused on the development of a person in his best abilities and talents, on supporting his creative endeavors, on meeting his needs for recuperation and recreation, as well as on getting joy from communicating with other people, spending time together and activities.

Thus, socio-cultural activity gives a person the opportunity to develop as a person, improve the skills of self-organization and personal self-development, and teaches them how to apply them creatively.

Literature:

1. Ариарский, М.А. Педагогическая культурология. В двух томах. Т. 1. Методология и методика постижения культуры. – Санкт-Петербург : Концерт, 2012. – 400 с.

2. Кемерова, Т. А. Теория социально-культурной деятельности : учебное пособие / Т. А. Кемерова ; Министерство науки и высшего образования Российской Федерации, Уральский федеральный университет. – Екатеринбург : Изд-во Урал. ун-та, 2019. – 103 с.

3. Киселева, Т.Г. Социально-культурная деятельность : учебник / Т. Г. Киселева, Ю. Д. Красильников; М-во образования и науки Рос. Федерации, Моск. гос. ун-т культуры и искусств. - Москва : Моск. гос. ун-т культуры и искусств, 2004. - 539 с

4. Мурзина И. Я.Человек креативный и его роль в развитии социокультурно-го потенциала региона // Модернизация культуры: от человека традиции к креа-тивному субъекту : материалы V Междунар. науч.-практ. конф. : в 2 ч. / под редС. В. Соловьевой, В. И. Ионесова, Л. М. Артамоновой. Самара : Самар. ГИК,2017. С. 93.

5. Триодин, В.Е. Теория социально-культурной деятельности: объект и предмет исследования // Социально-культурная деятельность: теория, технологии, практика: коллективная монография / Ред. сост. Л.Е. Осипова; науч. ред. В.Я. Рушанин; Челябинская государственная академия культуры и искусств. – Челябинск, 2006. – Ч. 1., С. 30-48

6. 04/SDG_Progress_Report_Special_Edition_2023_ADVANCE_UNEDITED_VERSION.pdf

РЕЗЮМЕ

Ushbu maqolada ijtimoiy-madaniy amaliyot sohasi va madaniy bilimlarning mustaqil sohasi sifatida qaraladigan ijtimoiy-madaniy faoliyatning mohiyati tahlil qilinadi. Shuningdek, tamoyillar zamonaviy ijtimoiy-madaniy faoliyat, uning vazifalari, turlari, shakllari asosida farqlanadi.

РЕЗЮМЕ

В данной статье анализируются сущность социально-культурной деятельности, которая рассматривается как сфера социально-культурной практики и как самостоятельная область культурологического знания. Также, выделяются принципы на основе современной социально-культурной деятельности, ее функций, видов, форм.

SUMMARY

This article analyzes the special criteria of professional competence, reveals the main components of the structure of professional competence, characterizes the most important values and motives of the professional activity of a master's student aimed at improving the professional competence of students and the formation of skills for successfully solving problem situations of creative and industrial activity.

МИЛЛИЙ ИДЕЯ ҲӘМ РУЎХЫЙЛЫҚ ТИЙКАРЛАРЫ, ТАРИЙХ, ФИЛОСОФИЯ

BO‘LAJAK O‘QITUVCHILARNI UZLUKSIZ MA’NAVIY TARBIYA JARAYONIGA TAYYORLASHNING PEDAGOGIK IMKONIYATLARI

Baratov B. Q.
Farg‘ona davlat universiteti mustaqil tadqiqotchisi

Tayanch so’zlar: ijtimoiy-iqtisodiy, mustaqil ta’lim, zamonaviy dunyoqarash, ijtimoiy zarurat, uzluksiz ta’lim, jismoniy tarbiya o‘qituvchilari, innovasion va raqamli, ta’lim standartlari, Ta’lim va tarbiya, ilmiy-metodik.

Ключевые слова: социально-экономическое, самостоятельное образование, современное мировоззрение, социальная необходимость, непрерывное образование, учителя физической культуры, инновационные и цифровые, образовательные стандарты, образование и обучение, научно-методические.

Key words: socio-economic, independent education, modern outlook, social necessity, continuous education, physical education teachers, innovative and digital, educational standards, Education and training, scientific-methodical.

Kirish. Oliy o‘quv yurtlarida amalga oshiriladigan tarbiyaviy ishlar ma’naviy tarbiya jarayonida yoshlarning ruhiyatiga, dunyoqarashiga, ularning ongiga ta’sir etadi. Bu umuminsoniy va milliy axloqning tizimlari va pedagogik odob qoidalarini har bir bo‘lajak mutaxasis ongiga yetkazish, singdirish demakdir.

Ta’lim ma’naviy tarbiyaning muhim vositasi bo‘lib kelgan va shunday bo‘lib qoladi.Talabalarni ma’naviy-axloqiy jihatdan rivojlantirishning muhim shartlaridan biri ularni yuksak bilimlar bilan chuqur va mustahkam qurollantirishdan iboratdir. Yoshlarni bilim olishlari va unga intilishlari, ko‘p kitob mutoala qilishlari ma’naviy-axloqiy fazilatlarining o‘sishiga ko‘maklashadi. Talabalarning ma’naviy tarbiyasi darsda yoki auditoriyadan tashqarida amalga oshiriladigan tadbirlarda amalga oshiriladi. Bundan tashqari yoshlar kattalarni ijtimoiy tajribasini o‘zlashtirishi ya’ni ustoz va shogird an’anasi ham juda muhim ahamiyatga ega.

Bo‘lajak mutaxasislarning uzluksiz ma’naviy tarbiya jarayoniga tayyorlash talabalarning pedagogik muhit bilan, ta’lim va tarbiya muassasalari bilan aloqasining mustahkamligi hamda ta’sirchanligi, ta’lim muassasalarida yuz beradigan bir qancha muammo va individual xususiyatlarga ham bog‘liqdir.

Ma’naviy tarbiya yoshlarni axloqiy jihatdan rivojlanishiga olib kelishi va unga stimul bo‘lishi lozim. Lekin bunga erishish uchun ma’naviy tarbiya berishni tashkil etuvchilar axloqiy taraqqiyotda obektiv va subektiv omillarning o‘zaro ta’sir o‘tkazishni e’tiborga olishlari zarur. Ma’naviy tarbiya jarayonining tayyorlash texnologiyasini, mexanizmini, uning tarkibiy qismlarini aniqlab chiqqan taqdirdagina tushinish mumkin. Ma’naviy tarbiya jarayonining tayyorlashning asosiy qismlari quyidagilardan iborat:

1. Shaxsiy hayot, turmush tarzi jarayonida hosil bo‘lgan odatlar;
2. Ma’naviy ehtiyojlar;
3. Axloqiy e’tiqod;

Talabalarning ma’naviy tarbiya jarayonini torroq ma’noda oladigan bo‘lsak, u oliy o‘quv yurtining professor-o‘qituvchilar jamoasi, fakultet, guruh jamoalari, jamoat tashkilotlarining biror aniq maqsadni ko‘zlab bo‘lajak mutaxasislarning ma’naviy rivojlanishiga faol ta’sir etishidir. Bo‘lajak mutaxassislarning ma’naviy tarbiyasi jamiyatning sekin-asta murakkablashib boradigan talablari ta’sirida amalga oshirilib, oliy o‘quv yurti, jamoat tashkilotlari, professor-o‘qituvchilarning talabalar bilan o‘zaro munosabat shaklida turmushga tadbiq etiladi. Talaba shaxsining mutaxassis sifatida sekin-asta izchil ravishda ma’naviy jihatdan shakllana borishi bu talabalarni yildan – yilga, kursdan-kursga o‘tgan sayin murakkablashtira borishga imkon beradi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya (литература и методология / Methods). Oliy o‘quv yurtida amalga oshiriladigan ma’naviy-axloqiy tarbiya jarayonida yoshlarning ruhiyatiga, ularning ongiga ta’sir etiladi. Bu umuminsoniy va milliy axloqning prinsiplari va pedagogik odob qoidalarini har bir bo‘lajak mutaxassis ongiga yetkazish, singdirish demakdir.

Bo‘lajak o‘qituvchilarni uzluksiz ma’naviy tarbiya jarayoniga tayyorlashda biz Y.K.Vasilev, V.A.Slastenin, Y.Ye.Smirnova, N.Shodiyev larning tadqiqot ishiga tayanib, uning ichki tuzilishini ifodalovchi 4 ta parametriga asosiy e’tiborni qaratdik. Ular quyidagilardan iborat:

- muammo (masala)lar, ya’ni o‘qituvchi tomonidan ketma-ket ravishda hal qilinadigan muammolar;
- funksiyalar – o‘qituvchining asosiy kasbiy vazifalarini umumlashgan tavsifi;
- faoliyat turlari, ular yordamida o‘qituvchi masalalarni hal qiladi va yuqorida ko‘rsatilgan funksiyalarni amalga oshiradi;
- o‘qituvchi tomonidan muammolarni hal qilishda qo‘llaniladigan usul va vositalar.

Insonda shaxsning shakllanishi ko‘p jihatdan unda o‘z-o‘ziga baho berish qay darajada topishiga bog‘liq. Psixologlar o‘z-o‘ziga baho berishning ikki asosiy uslubini ajratishadi. Birinchisi, o‘z urinishlarini ko‘lga kiritilgan natija bilan taqqoslashdan iborat bo‘ladi. Ikkinchisi, ancha keng tarqalgan bo‘lib, ijtimoiy taqqoslash, atrofdagilarning uzi xakidagi fikrlarini takkoslash bilan belgilanadi. Ammo intilishlar uncha yuqori bo‘lmasligi mumkin. Shuning uchun ham o‘z-o‘ziga baho berish natijaga mos bo‘lmagan holda shakllanadi.

Ijodiy faoliyatga ega tarbiyachini o‘zining hamkasblari bilan bo‘ladigan taqqoslashi natijalari uni doim ham qoniqtiravermaydi. Tarbiyachining o‘zini xolisona baholashining shakllanishi “tarbiyachining samarali faoliyati va unda komil insonning shakllanishi” jarayoni bilan bog‘liq bo‘ladi. Tarbiyachida kasbiy idealining shakllanishi hali talabalik davridanoq boshlangan bo‘ladi. Kasbiy ideal shakllanishining eng oddiy yo‘li maxsus adabiyotlar bilan tanishish va mahoratli pedagoglar tajribalarini qunt bilan o‘zlashtirishdir. Vaqt o‘tishi bilan kasbiy ideal o‘zgarib borishi ham mumkin. Chunki ideal aniq bir shaxs bo‘lmay pedagoglardagi eng yaxshi jihatlarni mujassamlashtirgan qandaydir oliy darajadagi yig‘ma obraz bo‘ladi. Xolisona tarzda to‘g‘ri shakllangan kasbiy ideal o‘z–o‘zini tarbiyalashning samarali vositasidir.

O‘z-o‘zini tarbiyalashning tashqi omillariga pedagogik jamoa, maktabni boshqarish uslubi va o‘qituvchining bo‘sh vaqtini o‘tkazishi kabilar kiradi. O‘zaro talabchanlik, prinsipiallik, samarali tanqid va o‘z-o‘zini tanqid amal qilgan, ijodiy munosabatlar ustivor bo‘lgan hamda o‘zaro yordam kuchli bo‘lgan jamoada kasbiy idealga qarab borish ancha yengil kechadi. Pedagogik jamoada bundayin jihatlarning bo‘lmasligi shu yerda o‘z- o‘zini tarbiya qilish ehtiyojini yo‘qotadi.

Mustaqil kasbiy tayyorgarlik individual jarayondir. Unda o‘zaro bog‘liq uchta bosqichlarni ajratib kursatish mumkin bo‘ladi: o‘z-o‘zini anglash, mustaqil rejalashtirish va mustaqil harakat qilish. O‘z–o‘zini anglashda psixologiya kursi yordam beradi. Hozirda inson shaxsi va undagi kasbiy sifatlarni aniqlashga yordam beradigan ko‘pgina psixologik adabiyotlar va qo‘llanmalar mavjuddir. O‘z–o‘zini kasbiy tarbiyalashni rejalashtirish kerakli sifatlarga ega bo‘lish yo‘lini aniqlash, maqsad– vazifalarni belgilash, faoliyat ko‘nikmalarini shakllantirish hamda tegishli boshqaruv jihatlarini o‘zlashtirishni o‘zida mujassamlashtiradi.

Natijalar (Результаты/Results). O‘qituvchilarning o‘zaro hamkorliklari kasbiy tayyorgarlikni uzluksiz va izchil qiladi. O‘zini ishontirish, o‘zini buysundirish, o‘zini cheklay olish tarbiyachida iroda, maqsadga intilish va mas’uliyatni shakllantiradi. Kuzatish, tasavvur, chuqur fikrlashga

yo‘naltirilgan mashqlarsiz kasbiy sifatlar shakllanishi bo‘lmaydi. Kasbiy tarbiya o‘qituvchining hayotiy maqsadiga aylanishi kerakki, usiz o‘z sohasida yuksalish ham bo‘lmaydi.

O‘qituvchi pedagogik faoliyatning asosiy sub’yekti hisoblanadi. O‘z faoliyatidagi so‘z va harakat namunalari orqali u o‘quvchilarga ta’sir o‘tkazadi. Shundan kelib chiqilgan holda o‘qituvchining referentligi to‘g‘risida gapirish mumkin bo‘ladi.

To‘g‘ri shakllangan bu konsepsiya o‘qituvchi ijodiy imkoniyatini to‘g‘ri yo‘naltiradi, hamkasblar hamda o‘quvchilar bilan birgalikda ishlashda asqotadigan kerakli usullar, va vositalar zahirasini yaratadi. Shu sababli u hamkor faoliyat yo‘nalishini ko‘proq belgilab beradi. Agar faqat shu maqsad qo‘yilsa o‘qituvchi turli variantli usullarga ega bo‘lishi mumkin, lekin ularning natijasi kamroq bo‘ladi. Chunki bunda o‘quvchi faoliyatdagi hamkor emas, maksimal e’tibor kuchini talab qiladigan passiv ob’yektga aylangan bo‘ladi. Natijada o‘qituvchining ishi «sub’yekt - sub’yekt»li emas, balki «sub’yekt - ob’yekt»li mazmunga ega bo‘ladi. Bunday vaziyatda o‘qituvchi ma’muriy – buyruqbozlik mavqeida bo‘lib, hech qanday hamkorlikka yo‘l qo‘ymaydi va uni qabul qilmaydi.

Shaxsning o‘z–o‘zini ijtimoiy belgilashi bu «men obrazidagi» o‘zligini anglash, uni rivojlantirish va hayotda o‘z o‘rnini topishdan iborat bo‘ladi. U esa insonning o‘z hayotining haqiqiy egasi bo‘lishi va u bilan bog‘liq barcha vaziyatlarda mustaqil qaror qabul qila olishi bilan belgilanadi. Bunda usha inson nafaqat ma’lum bir hayotiy – kasbiy ko‘nikmalarga ega bo‘ladi, balki tarbiya sohasida o‘quvchilar uchun yuksak insoniy obraz timsoliga aylanadi.

Tarbiya xususidagi nazariy tasavvur avvallambor bu juda sifatli kasbiy tafakkur bo‘lib, o‘qituvchi tomonidan tarbiya jarayonini to‘laqonli qura olish hamda undagi natijalar shakli bo‘lgan bolalar reaksiyasi bilan bog‘liqligidadir. Nazariy qarashlar o‘z ifoda kuchiga ega bo‘ladi va namoyon bo‘lish shakli ham o‘ziga xos bo‘ladi. Bu o‘qituvchining pedagogik pozisiyasida aks etgan bo‘ladi.

V.I.Slobodchikov so‘zlaricha kasbiy pozisiya o‘ziga xos tarzda noyob va yakayu yagonadir. U bir vaqtning o‘zida shaxsiy pedagogik (o‘qituvchining bola bilan tarbiya jarayonidagi uchrashuvida aniqlanadi) va pedagogik-professional (kasbiy pedagogik maqsadlarga erishish jarayonida kuzatiladi) mazmunga ega bo‘ladi. O‘qituvchi tarbiya jarayonidan tashkarida hech qayerda, hech qachon bola bilan «ob’yekt» sifatida uchrashmasligini (agar u oddiy inson materiali bilan ishlamaydigan haqiqiy pedagog bo‘lsa) bu yerda maxsus kayd etish lozimdir, ya’ni: shaxsiy pozisiyasida u boshqa kishi bilan, kasbiy yo‘nalishda esa tarbiya rivojining sharoitlari bilan uchrashadi.

Tarbiya jarayonida o‘qituvchi asosiy sub’yekt sifatida bo‘ladi. Uning sub’yektiv jihatlari ishda uning qanday kasbiy va ijtimoiy pozisiyada turganligi bilan xarakterlanadi. Bu esa jamiyatning o‘qituvchilardan talab qiladigan asoslar va uning ichki dunyoqarashi hamda tarbiya saviyasi bilan bog‘liq bo‘ladi. Shu sababli pedagog pozisiyasida uning shaxsiga xos barcha jihatlar o‘z aksini topgan bo‘ladi. Undagi tizim ijtimoiy va kasbiy asoslardan iborat bo‘ladi.

Pedagogik pozisiya – pedagogik tafakkur mahsuli, tarbiya jarayonini his etish va tarbiya jarayoniga tayyorgarlik darajasidir. Bu shunday holatki, o‘qituvchining bolalarga nisbatan egallagan dastlabki pozisiyasi uning keyingi faoliyati yo‘lini belgilab beradi. Chunki shu pozisiya orqali turli vaziyatlar o‘qituvchiga o‘z hukmini o‘tkaza boshlaydi. Agar o‘qituvchi bolani «sindirish», «yengish» yoki «buysundirish»ga intilsa, bolaning kichik xatosi ham uni g‘azablantiradi va natijada bolaga qichqirish, qattiq tanbeh berish, yomon baho qo‘yish va uni kamsitish kabi holatlar ro‘y beradi. Agar o‘qituvchi sinfga «ishlash», «tarbiyani anglash», «muayyan muloqotga kirishish», «maqsadga erishish» uchun borsa, u o‘quvchilarning bosh maqsadga tomon umumiy harakatiga xalaqit bermagan holda undagi ayrim kamchiliklarni yo‘l-yo‘lakay bildirmasdan hal etib boradi. Pedagogik pozisiyadagi farqlarni turli o‘qituvchilar faoliyatidagi farqlarga qarab yengil ajratish mumkindir. O‘qituvchilar mahoratining turlichaligi pozisiyalardagi rang – baranglikni oshiradi.

Tranzakt tahlil nuqtai nazari bo‘yicha inson muomalani uchta ichki pozisiyadan kelib chiqib quradi, ya’ni: ota – ona pozisiyasi (avaylab-asrash va nazorat kilish), bolalar pozisiyasi (o‘ziga e’tiborni kutadi va javobgarlikni bo‘yniga olmaydi), kattalar pozisiyasi (mas’uliyatni teng bo‘lishish va hamkorlikka intilish).

Pedagogik pozisiya jihatidan buni S.D. Polyakov quyidagicha izoxlaydi: birinchidan «bolalar pozisiyasi» beqaror pozisiya bo‘lib, unga tayanilsa o‘qituvchi ta’siri ma’noga ega bo‘lmaydi; ikkinchidan o‘qituvchi «katta va kichik» hamda «katta va katta» holatidagi kelishilgan hamkorlikka intiladi. Chunki turli yoshdagi bolalar bilan munosabatlarda ular tegishli tarzda qo‘llaniladi; uchinchidan, o‘qituvchi egallagan pozisiya uning faoliyati davomida turlicha namoyon bo‘lishi mumkin.

Insonparvar pozisiyada o‘qituvchi alohida yo‘nalishlarda, ya’ni «bola uchun», «ota – ona uchun», «jamiyat uchun», «davlat uchun» maxsus ish olib bormaydi, balki shularning har birida o‘z tarbiyasini ko‘radi va ularni ixtiyoriylik asosida insonparvarlik jihatdan birlashtirishga harakat qiladi. Insonparvar pozisiya (dunyoqarash sifatida) – ijtimoiy pedagogikani loyihalashtirish asosidir.

Hozirgi zamon pedagoglarining pedagogik pozisiyasi ulardagi pedagogik qobiliyatlarning rivojlanish darajasi bilan bevosita bog‘liqdir.

Pedagog – nafaqat bilimlarni yetkazuvchilik kasbi, balki o‘quvchini inson qilib, unda odamiylikni shakllantiradigan katta bir mas’uliyatli vazifadir. Shu jihatdan pedagogik ta’lim yangi tipdagi o‘qituvchini shakllantiradigan uzluksiz kasbiy ta’limdir. Pedagog uchun juda muhim kasbiy sifatlardan quyidagilarni ajratib ko‘rsatish mumkin bo‘ladi: yuksak fuqarolik burchi, ijtimoiy faollik, bolaga mehr, ziyoliylik, madaniyatlilik, kasbiy mahoratlilik, doim o‘z ustida ishlash, jismoniy – ruhiy sog‘lomlik va o‘z ishining ustasi bo‘lish.

Maxsus qobiliyatlar musiqa, tasviriy san’at, matematika, teatr kabi maxsus malaka talab etiladigan sohalardagi alohida yo‘nalishlarning yuqori natijalarini belgilab beradi.

N.D. Levitov pedagogik qobiliyat deganda tarbiya vazifalarini muvaffaqiyatli hal etishga yordam beradigan o‘qituvchi shaxsi sifatlarini nazarda tutadi. Bu bilimlarni qisqa va qiziqarli yetkazish, o‘quvchilarni to‘g‘ri tushunish, mustaqil ijodiy fikrlash, topqirlik, tashkilotchilik va tarbiya jarayonida mo‘tadil muhitni yarata olish kabilardan iboratdir.

F.N. Gonobolin esa qobiliyatlarni bevosita va bilvosita guruhlariga ajratadi. Bu qobiliyatlar o‘quv materialini o‘quvchilar o‘zlashtirishlari uchun qulay qilish, o‘quvchilar intilishlarini anglash, ijodkorlik, bolalarni o‘ziga jalb qila bilish, sinfni jipslashtira olish, bolalar qiziqishlariga singib borish, nutqning tushunarli va yorqin bo‘lishi, darsining hayotiyligi, kuzatuvchanlik, hurmat-izzat hamda qat’iy talabchanlik kabilardan tashkil topgandir.

Hamma pedagoglar ham qobiliyatga ega bo‘lavermaydilar. Buni ikki dalil asosida aniqlash mumkin. Birinchidan, kasbiy mahoratli hamma pedagoglar ham o‘quvchilar bilan ishlaganda juda ularda yuqori ko‘rsatkichlarni (keng ko‘lamli bilim, ijodiy qiziqish, mustaqil harakat qila olish, o‘z bilimlarini erkin qo‘llay olish v. h.k.zo) shakllantira oladilar. Ikkinchidan, pedagog o‘z ishiga nisbatan juda kuchli mas’uliyat bilan yondashsa-da, u o‘quvchilari orqali bir narsaga erisha olmasligi mumkin.

Shunday qilib, qobiliyatlar insonning tarbiya ob’yekti, vositalari, faoliyat sharoitlari va yuqori natijaga erishish uchun kerak bo‘lgan samarali yo‘llarni nafis his etishi bilan bog‘liq individual ko‘nikmalar majmuidir.

Pedagogik mahoratni biz o‘qituvchida bo‘lishi lozim bo‘lgan bir qancha shaxsiy sifatlar majmuasi sifatida tushunamiz. Bu shaxsiy sifatlar kasbiy faoliyatni yuqori saviyada tashkil etishga imkon beradi. Shunday muhim sifatlarga – o‘qituvchi faoliyatining insonparvarligi; uning kasbiy bilimi; pedagogik qobiliyatlari va pedagogik teknikasini kiritish mumkin.

Shu o‘rinda quyidagi holatlarni ta’kidlash joiz: birinchidan, pedagogik mahorat shaxs ruhiyatidagi o‘z–o‘zini tashkil etuvchi tizim bo‘lib, insonparvar yo‘nalganlik bu tizimning asosiy omili bo‘lib xizmat qiladi; ikkinchidan kasbiy mahoratni rivojlantirish zaminida (asosida) o‘qituvchi xatti–haraktalarining asl mohiyati asoslanganligi, ongliligini belgilaydigan kasbiy bilim yotadi. Yo‘nalganlik va kasbiy bilim professional yuqori darajadagi faoliyatning “skelet”i sanalanadi, u o‘z–o‘zini tashkil etuvchi tizimning yaxlitligini ta’minlaydi; uchinchidan, pedagogik qobiliyatlar mahoratning shakllanishini tezlashtiradigan hamirturush bo‘lib hisoblanadi; to‘rtinchidan, bilim va qobiliyatga tayanadigan pedagogik texnika, u barcha ta’sir vositalarini maqsad bilan bog‘lashga xizmat qiladi, shuningdek, pedagogik faoliyat strukturasini muvofiqlashtiradi. Shunday qilib, pedagogik mahorat tizimining to‘rt tarkibiy qismi ham o‘zaro bog‘liq. Ularning o‘sishida faqat tashqi ta’sirning o‘zigina kifoya emas, ular o‘z–o‘zini rivojlantirishni ham talab etadi. O‘z–o‘zini rivojlantirish maxsus bilim va ko‘nikmalarga asoslanadi. Muvaffaqiyatning asosiy sharti – bu qobiliyatlar, vositasi esa pedagogik texnikadir. Endi pedagogik mahoratning to‘rt elementi to‘g‘risida batafsil to‘xtalamiz.

1. O‘qituvchi shaxsining insonparvarligi. Fikrlar to‘qnashuvi va o‘z pozisiyasi uchun kurashni dramma deb hisoblasak, tarbiyachining butun, faoliyati dramalardan iborat. Binobarin, mahorat darajasi qancha yuqori bo‘lsa, ziddiyatlar ham shunchalik aniq bo‘ladi. Chunki, ijodkor o‘qituvchi tomonidan taklif etilgan tizimning yangiligi odatda, eskirgan qarashlarning qarshiligiga uchraydi.

“Shaxs yo‘nalganligi nimalardan iborat?”, - degan savolga psixologiya fani ideallar, qiziqishlar, qadriyatlar deb javob beradi.

Ko‘raylikchi, bu dramaning boshalanishi emasmi? O‘qituvchi qanday uy–xayol bilan maktabga keladi?

“Qoidadon” o‘qituvchi “dars o‘tish”, dasturni bajarish xayoli bilan maktabga kelyapti. Uning qiziqishi 45 daqiqa mobaynida o‘zlashtirishi lozim bo‘lagan materiallarga qaratilgan.

Yangi yetakchi maktabga yorqin bayralar, marosimlar orzusida kelyapti. Endigina ish boshlagan yosh o‘qituvchi ham darsga kelyapti. Uning fikru xayoli o‘zining o‘qituvchining mavqeini saqlab qolishda. U avvalo yoshlari orasida uncha katta farq bo‘lmasa–da o‘quvchilar uni o‘qituvchi sifatida qabul qilishlari to‘g‘risida qayg‘uradi.

Donesklik o‘qituvchi V.F.Shatalov ham darsga kelyapti. Uning maqsadi o‘z o‘quvchilariga zafarli bilim olishlari uchun ko‘maklashish.

Ularning hammasi maktabga, bolalar oldiga kelishyapti, lekin ular shaxsiy yo‘nalganligi asosining o‘ziyoq drama(tik). Lekin ularning bu tarzdagi shaxsiy taraddudi tarbiyaning asosiy maqsadi – barkamol insonni shakllantirish vazifasiga qanchalik mutanosib. Masalaning muhimligi ana shunda.

Har bir o‘qituvchi shaxsining yo‘nalganligi turli xil bo‘lib, ularning eng asosiysi, qimmatlilari quyidagilardir: 1) o‘ziga nisbatan yo‘nalganlik, ya’ni o‘z–o‘ziga ishonch, “menda bilimli, talabchan, haqiqiy o‘qituvchini ko‘rishsin”, - degan istakning mavjudligi; 2) pedagogik ta’sir vositalariga yo‘lnalaganlik; 4) pedagogik faoliyat maqsadiga yo‘nalganlik – insonparvar strategiya, faoliyat ob’yekti va vositalariga nisbatan ijodiy yondashish.

Pedagog uchun korreksiyalangan barcha turdagi yo‘nalishlar bilan yo‘g‘rilgan, maqsadga olib boruvchi asosiy yo‘nalish, ya’ni faoliyatni insonparvarlashtirish muhimroqdir. Lekin faqat kelajak oldidagi mas’uliyatni his etish, ongli tirishqoqlik, bolalarga nisbatan cheksiz muhabbat orqaligina o‘qituvchining kasbiy mahorati shakllanadi: ”Agar o‘qituvchi ham ishiga, ham bolalarga nisbatan muhabbatni o‘zida mujasamlashtira olsa”, - degan edi L.N.Tolstoy.

Insonparvarlik yo‘nalishi yuqori topshiriq sifatida uning kundalik ishidagi muayyan vazifalarni belgilab beradi. Ikki xil vaziyatni taqqoslab ko‘ramiz. Birinchi kurs talabasi Ta’lim markazi muzeyiga sayohat olib borayotib, nima uchun aynan shu muzey haqida bolalarga gapirib berishi kerakligini tushuntirishga qiynaladi. Mahoratli usta pedagog esa sayohatdan ko‘zlangan bir necha vazifalar hamohangligini ko‘ra oladi, ya’ni o‘z–o‘zini anglashga yetaklash, pedagoglik kasbini egalashlaga targ‘ib etish, o‘qituvchi mehnatining ichki tomonlarini ko‘rsatish va shu orqali bu mashaqqatli kasb egalariga nisabatan cheksiz hurmat hissini uyg‘onish va pirovard natijada o‘quvchining ijtimoiy rivojlanishning yanada yuqoriroq pilla poyasida tura olishiga ko‘maklashish.

O‘qituvchining insonparvarligi uning faol xatti–harakatlarida namoyon bo‘ladi. Lekin shunday vaziyatlar ham yuz berishi mumkin: ertaga o‘quvchilar yana paxta yig‘im–terimiga chiqishlari kerak. Lekin ular tergan paxtalar bir necha kundan buyon o‘lchanmay, olib ketilmay dalada turganligi bois o‘quvchilarning ishlagilari kelmay turibdi. O‘qituvchi bolalar haqligini bilib tursada, ularga baqirib beradi: ”Siz paxtani terishingiz shart, uni qachon olib ketishlari sizning ishingiz emas”. Agar o‘qituvchi paxtani o‘z vaqtida o‘lchab olib ketilishini ta’minlay olmasa, bolalarga yo‘l qo‘yilayotganligini ochiq–oydin aytishiga nima xalaqit beradi. Axir o‘qituvchi bu xo‘jasizlikni bartaraf

etish uchun nima qilish mumkinligi to‘g‘risida bolalar xo‘jasilik, beparvolik bilan birgalikda bosh qotirishi mumkinku?!

2. Kasbiy bilim. Usta-mahoratli o‘qituvchi kasbiy yo‘nalganligining asosida ikki narsa yotadi – o‘zi dars beradigan predmeti bilan mashg‘ulligi va bolalar bilan muloqot qilishga ehtiyoji. Pedagogik mahoratning fundamental asosi – bu kasbiy bilimdir. O‘qituvchining bilimi bir tomondan fanga, ikkinchi tomondan uni o‘zlashtiradigan o‘quvchilarga qaratiladi. Kasbiy bilim mazmuni esa o‘z predmeti nazariyasi va metodikasini pedagogika va psixologiyani yaxshi bilish bilan belgilanadi. Kasbiy pedagogik bilimning o‘ziga xosligi uning kompleksligidir. U o‘qituvchida o‘rganilayotgan fanlarni sintez qila olish qobiliyatini talab etadi. Sintezning asosini esa pedagogik topshiriqlarni yechish, pedagogik vaziyatlarni tahlil etish, o‘zaro hamkorlik vositalarini tanlash tashkil etadi. Har bir alohida pedagogik topshiriqni hal etish jarayonida o‘qituvchining pedagogik kasbiy bilimi faollashadi va yagona tizim sifatida namoyon bo‘ladi.

Kasbiy bilimning kompleksligi, umumlashganligi bilan birga uning shaxsiy bo‘yoqdorligi ham muhim ahamiyatga ega. IX sinfda adabiyot darsi boryapti. Yusuf xos Hojibning ”Qutadg‘u bilig” asari xususidagi o‘z fikrlari, uning tarjimalari undagi qahramonlar haqida ko‘p gapirildi. O‘quvchilar ham o‘z fikrlarini bayon qildilar. Bu suhbatni olib borayotgan o‘qituvchi esa biror marta ham ”Menimcha”, “Men o‘ylaymanki...” degan so‘zlarni aytmadi. Fan, madaniyatning butun zahirasi to‘g‘risidagi bilim o‘qituvchining o‘z qiziqishlari va ideallari bilan boyitilsa, uning o‘z pozisiyasi sifatida qabul qilinadi. O‘qituvchining mahorati bilimlarni insoniylashtirishda, unga ruh bag‘ishlashda namoyon bo‘ladi. Zero, bilimlar shunchaki kitoblardan olingan ma’lumotday emas, balki o‘zining olamga munosabati tarzida yetkazilishi lozim.

Muhokama (Обсуждение/Discussion). Pedagogning kasbiy bilimi asosida pedagog tafakkuri – prinsip va qoidalar shakllanadi. Ular o‘qituvchi xatti–haraktlari, xulq–atvorida namoyon bo‘ladi. Bu prinsip, qoidalarni har bir o‘qituvchi tajribasiga tayangan holda quradi. Lekin faqat kasbiy bilim orqaligina uni anglash va uning qonuniyatlarini ko‘ra olish mumkin. “Abadiy doskaga chiqarilgan” – o‘qituvchi haqida shunday deyiladi. Shuni ham hisobga olish kerakki, o‘qituvchini tayyorlash, kasbga layoqatli bo‘lishini ta’minlash juda murakkab jarayon. Chunki kasbiy bilim bir varaqayiga barcha darajalarda teng shakllantirilashi kerak: metodologik (rivojlanishning umumfalsafiy qonuniyatlarni, tarbiya maqsadi, shart-sharoitlarini bilish), nazariy (pedagogika va psixologiyaning qonun–qoidalari, prinsiplari, faoliyatning asosiy shakllari va b.), metodik (o‘quv–tarbiya jarayonini ko‘ra olish darajasi), texnologik (muayyan sharoitda ta’lim–tarbiyaning amaliy topshiriqlarini hal etish darajasi).

Bu ma'lum darajada rivojlangan kasbiy tafakkurni, ya'ni pedagogik maqsadni amalga oshirishga qaratilgan bilimlarni tanlash, tahlil qilish va qayta ishlashni talab etadi.

Lekin pedagogik mahoratni egallash kasbiy bilimning o'sish darajasi bilan qat'iy chegaralab qo'yilmaydi. Haqiqatdan ham, oliy dargohda a'lo darajada o'qiydigan talaba pedagogik amaliyotda muvaffaqiyatga erisha olmasligi mumkin. Chunki muvaffaqiyatli faoliyatning alohida xususiyatlari, kasbiy ulg'ayishning stimulyatori – qobiliyatlar mavjud.

3. Padagogik qobiliyatlar. Demak pedagogik mahorat tizimining uchinchi elementi – bu pedagogik qobliyatlardir. Ular pedagogik faoliyat samaradorligini belgilaydigan psixik jarayonlarning kechishini ko'rsatadi. Pedagogik qobiliyatlar tasnifi bir qancha tadqiqotlarda berilgan.

Kasbiy tayyorgarlik sur'ati, bo'lg'usi pedagog pedagogik faoliyat shakl va usullarini qanchalik chuqur va puxta egallaganligiga qarab uning pedagogik layoqatini bilish mumkin.

Fikrimizcha, pedagogik qobiliyatlarni tekshirishni komunikativlikdan, ya'ni muloqotdan boshlangan ma'qul. Umuman bu qobiliyat hammada ham bor, lekin u turli darajada namoyon bo'ladi. Agar o'qituvchida komunikativlik darajasi past bo'lsa, bu kasbiy faoliyat muhitining buzilishiga olib keladi, o'quvchi bilan o'zaro hamkorlik qilishga to'siqinlik qiladi. Demak, siz ko'pchilik davrasida bo'lish ehtiyojini sezasizmi, shuni aniqlash kerak. Buni aniqlash uchun ko'pgina qiziqarli metodikalardan foydalanish mumkin.

Kommunikativlik faqat muloqotga kirisha olish bilan emas, balki qurilgan muloqotdan qoniqish hissi bilan ham belgilanadi. Bolalar va odamlar bilan muloqot jarayonida xayrixoxlik va qanoatlanish ishchanlik xususiyatini saqlashga, ijodiy kayfiyatni oshirishga yordam beradi.

O'qituvchining til topa olish qobiliyati perseptiv qobiliyatlarning rivojlanishiga yordam beradi. Agar o'qituvchi ozgina tashqi belgisidan ham o'quvchining ichki his–tuyg'ularini anglay olmasa, haqiqiy diqqatdan yuzaki diqqatini ajrata olmasa, xatti–harakatlarning motivlarini tushunmasa, qanday qilib aniq maqsadli bir qarorga kelishi mumkin.

Kuzatuvchanlik qobiliyati juda murakkab xususiyat. U faqat eshita olish va ko'ra olish bilangina belgilanmaydi. Kuzatuvchanlik qobiliyati bizning diqqatimiz qaratilgan narsaga nisbatan ortiq qiziqish, aqlning intensiv faoliyati va axborotlarni qayta ishlay olishida ham namoyon bo'ladi. Biz nimani ko'rishni xohlasak, o'shani ko'ramiz, haqiqiy qiziquvchanlik ana shundan boshlanadi. Kuzatish bu tahlil, ana shu yerdan idrok etilayotgan hodisalarni tushunish uchun o'z-o'zimizga savol bera boshlaymiz.

Kuzatuvchanlik va tajriba intuitiv qobiliyatning rivojlanishiga asos bo‘ladi. A.S.Makarenko “Pedagogik poema” asarida shunday yozadi: ”Bu paytga kelib mening ko‘zim yetarli darajada ravshanlashgan edi. Men birinchi qarashdayoq, kishining tashqi belgilari, ovozi, yurishi va yana qandaydir mayda belgilari orqali, balki hatto hididan ham, har bir muayyan holatlarda bu xom ashyodan qanday mahsulot olish mumkinligini deyarli aniq ayta olar edim”.

Mahoratli usta–pedagog bo‘lish pedagogik jarayonning kechishini, kutilgan qiyinchiliklarni oldnidan anglash, pedagogik sezish qobiliyatiga ega bo‘lish demakdir. Bunday qobiliyat, garchi uning shakllanishi qiyin bo‘lsada, rivojlantirilishi mumkin. Bu o‘rinda V.A.Suxomlinskiyning ”Avvalo bola qalbining xatti–haratlarini tushunish lozim” – degan fikrini keltirish o‘rinlidir.

4. Pedagogik texnika. Nihoyat pedagogik mahorat tizimining to‘rtinchi elementi – o‘qituvchi xulq–atvorining tashkiliy shakli, ya’ni pedagogik texnikadir. Xatti-harakat usullarisiz bilim, yo‘nalganlik va qobiliyat yuqori natijalarga erishish uchun kafolat bermaydi. Pedagogik texnika ikki xil ko‘nikmani – o‘z–o‘zini boshqara olish hamda pedagogik topshiriqlarni hal etish jarayonida o‘zaro hamkorlik qila olish ko‘nikmalarini mujassamlashtiradi. Brinchi guruh ko‘nikmalariga o‘z gavdasini, his–tuyg‘alarini, nutq texnikasini boshqarish kirsa, ikkinchi guruh ko‘nikmalarga didaktik, tashkilotchilik, aloqaviy ta’sir texnikasiga oid ko‘nikmalar kiradi.

Pedagogik mahoratni ko‘rib o‘tilgan elementlari pedagogik faoliyatda bu hodisani sistemaliligini ko‘rsatadi. Mahoratning yuqori darajasi butun pedagogik ishning Yangi sifatini belgilaydi; ya’ni kasbiy pozisiya shakllanadi; bilimlarni oshirib borish o‘qituvchi uchun o‘z ishini tahlil qila olish, o‘z–o‘zini rivojlantirish imkonini beradi; qobilyatlarning yuksak darajasi o‘qituvchi shaxsining yanada yorqin namoyon bo‘lishiga olib keladi; pedagogik texnikani takomillashtirish esa bosh maqsadga monand natijalarga erishish imkoniyatini vujudga keltiradi.

Pedagogik mahorat mezonlari sifatida quyidagilarni belgilash mumkin;

– maqsadga qaratilganlik; (yo‘nalishiga ko‘ra)
– mahsuldorlik; (natijaga ko‘ra)
– samaradorlik; (tanlangan vositalar)
– ijodkorlik: (faoliyat mazmuniga ko‘ra)

Mahoratni egallashning bir nechta darajalarini ham ajratish mumkin. Oliy o‘quv yurtining vazifasi talabaga pedagogik mahoratni kasbiy tayyorgarlikning boshlang‘ich darajasida egallashi uchun ko‘maklashishdir, ya’ni yo‘nalganlikni shakllantirish, bilim berish, qobiliyatlarini rivojlantirish, texnika bilan qurollantirish.

Xulosa (Заключение/Conclusion). Xulosa qilganda, pedagogik mahorat faoliyat jarayonida shakllanadi va takomillashib boradi deb aytish mumkin. U ishbilarmonlik, zukkolik, layoqat va zehn vositasida taraqiy etadi. Shunga asoslanib, «Faoliyat dunyoni o‘zlashtirishning birinchi shartidir”,-deb aytish mumkin. Ko‘rib o‘tganimizdek pedagogik mahoratning asosiy ob’yekti – inson, uning aql – idroki, irodasi, ishonchi, tafakkuri, shuuridir. Bular yuksak darajada bo‘lishi, ilmga, uni egallaganlik darajasiga bog‘liq. Ilm esa tinimsiz mehnat, mashaqqat va azob – uqubatlar orqali qo‘lga kiritiladi. Shuningdek pedagogik mahorat ham faoliyat, mehnat, o‘z malakasi ustida muttasil ishlash yordamida shakllanadi. Shunday ekan, «Pedagogik mahorat» fanining pedagogik – psixologik fanlar tizimida mavqei baland. Zero, pedagogik mahoratsiz ta’lim – tarbiya, ya’ni pedagogik jarayon muvaffaqiyatini ta’minlab bo‘lmaydi. Bu esa pedagogik mahoratni egallash, har bir talaba, o‘qituvchi, tarbiyachi uchun zaruriy shart degani demakdir.

Adabiyotlar:

1. Abdulla Avloniy. Turkiy guliston yoxud axloq.-T.: O’qituvchi, 1992. –B. 58.
2. Abdulla Avloniy. Turkiy guliston yoxud axloq.-T.: O’qituvchi, 1992. –B. 35.
3. Maxmudov T. Avesto haqida.T.: Sharq, 2000: -B. 117.
4. Zunnunov A. Pedagogika tarixi. -T.: O’qituvchi, 2004. –B. 8.
5. Maxmudov T. Avesto haqida.T.: Sharq, 2000: -B. 14
6. Musurmonova O. O’quvchilarni ma’naviy madaniyatini shakllantirish. – T.: Fan, 1998. – B. 56
7. Musurmonova O. O’quvchilarni ma’naviy madaniyatini shakllantirish. – T.: Fan, 1998. – B. 26
8. Mahkamov U. Axloq odob saboqlari. – T.: Fan, 1998.-B. 15
9. Mavlonova R. va b.q. Pedagogika. Darslik. -T.:O’qituvchi, 2001.-B. 26
10. Shodiev N. Tabiiy fanlarning ilk manbai (“Avesto” yozma yodgorligi asosida) // ―Ziyokor‖ jurnali, 2001, 9-son. –B. 38-41.

РЕЗЮМЕ

Ushbu maqolada bo‘lajak o‘qituvchilarni uzluksiz ma’naviy tarbiya jarayoniga tayyorlashning pedagogik-psixologik jihatlari faolligini oshirishda, tanlagan kasbiga nisbatan mas’uliyat hissini uyg‘otishga, jamiyadagi turli islohotlarni rivojlantirish to’g’risidagi fikr-mulohazalar bayon qilingan.

РЕЗЮМЕ

В данной статье представлены мнения о повышении активности педагогических и психологических аспектов подготовки будущих учителей к процессу непрерывного духовного образования, воспитании чувства ответственности за избранную профессию, разработке различных реформ в обществе.

SUMMARY

In this article, opinions on increasing the activity of introducing educational standards based on a new approach to the training of future physical education teachers, on awakening a sense of responsibility for the chosen profession, on the development of various reforms in society are presented.

BO‘LAJAK O‘QITUVCHILARDA INTELLEKTUAL MADANIYATINI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK IMKONIYATLARI

Qurbonov J. A.
Qo‘qon davlat pedagogika instituti

Tayanch so‘zlar: bo‘lajak o‘qituvchilar, «ommaviy madaniyat», intellektual madaniyat, falsafiy tanqid, innovatsion usul, pedagogik metod va vositalar.

Ключевые слова: будущие учителя, «народная культура», интеллектуальная культура, философская критика, инновационный метод, педагогические методы и средства.

Key words: future teachers, «popular culture», intellectual culture, philosophical criticism, innovative method, pedagogical methods and tools.

Kirish. Hayotga tadbiq etilayotgan 2030 yilga mo‘ljallangan ta’lim kontseptsiyasi asosida oliy ta’lim muassasasi talabalarining intellektual madaniyatini shakllantirish dolzarb vazifalardan biriga aylanmoqda. Globalashayotgan olamda teran tafakkurga va kuchli intellektual salohiyatga ega kadrlarni tarbiyalash har bir jamiyat barqaror rivojlanishining muhim garovidir. Mamlakatimizda ham salohiyatli oliy ta’lim muasasalariga va ularda yetishib chiqadigan yangicha dunyoqarashga ega raqobatbardosh kadrlarga ehtiyoj ortib bormoqda. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti SHavkat Mirziyoyev bu borada shunday yozadi: «Albatta, biz mustaqil fikrlaydigan, zamonaviy bilim va kasb-hunarlarni egallagan, mustaqil hayotiy pozitsiyaga ega bo‘lgan yoshlarni tarbiyalash bo‘yicha katta ishlarni amalga oshirmoqdamiz. Ammo bugungi kunda yoshlarning ongi va qalbini egallash uchun qanday keskin kurash borayotganini, diniy ekstremizm, terrorizm, giyohvandlik, «ommaviy madaniyat» kabi tahdidlar kuchayayotganini hisobga oladigan bo‘lsak, farzandlarimiz tarbiyasi, ma’naviy-ma’rifiy sohadagi ishlarimizni bir zum susaytirmasdan, aksincha, ularni yangi bosqichga ko‘tarishimiz zarur»[1].

SHunday ekan, «farzandlarimizning qobiliyatini ro‘yobga chiqarishga bolalikdan e’tibor berib, ularning kamoloti uchun barcha imkoniyatlarimizni safarbar etmog‘imiz zarur[2].

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Bo‘lajak o‘qituvchilarning intellektual madaniyatini integratsion ta’lim asosida rivojlantirish bo‘yicha

tadqiqotlarni ikki guruhga – G‘arb va SHarq mamlakatlarida o‘rganilishi, deb ajratish mumkin.

G‘arb mamlakatlarida bo‘lajak o‘qituvchilarning intellektual madaniyatini integratsion ta’lim asosida rivojlantirish masalalari N.Hamfrey, K.Klifton, H.Broud, R.Felder, R.Brent, J.Doland, P.Kollinslar tomonidan tadqiq etilgan.

SHarq mamlakatlarida bo‘lajak o‘qituvchilarning intellektual madaniyatini integratsion ta’lim asosida rivojlantirish metodikasini olimlar S.Panturat, P.Syuvonnoi, J.Ketchaturat o‘z izlanishlarida tahlil qilgan.

O‘zbekistonda bo‘lajak o‘qituvchilarning intellektual madaniyatini integratsion ta’lim asosida rivojlantirish muammosini O.Musurmonova, D.X.Turdiboev, S. Fayzulina kabi faylasuf, tarixchi va pedagog olimlar tadqiq qilganlar. SHunga qaramasdan, bo‘lajak o‘qituvchilarning intellektual madaniyatini integratsion ta’lim asosida rivojlantirish metodikasi alohida tadqiqot muammosi sifatida o‘rganilmagan.

Tadqiqot metodologiyasi. Mustaqillikdan keyingi yillarda oliy ta’lim muassasalari faoliyatiga, ularda tarbiyalanayotgan bo‘lajak kadrlar saviyasiga e’tibor qaratsak, quvonarli manzarani guvohi bo‘lmaymiz. Sababi sobiq tuzum davridan meros bo‘lib qolgan eskicha o‘qitish tizimi, pedagogik usullar, fanlarga bo‘lgan munosabat, fanlarni o‘qitishdagi yuzakiliklarga duch kelish mumkin. SHuningdek, ta’lim muasasalarida akademik erkinlikning yo‘qligi, dars mashg‘ulotlarida ma’ruza-bayon qilish usulining keng qamrovliligi, talabalarga qat’iy tartib-qoidalar asosida ta’lim-tarbiya berish zarur degan tushunchani singib qolganligi, o‘quv darslarining ko‘p qismi fanni o‘rgatishga emas, tarbiyani kuchaytirishga qaratilganligi intellektual salohiyatli kadrlarni yetishtirib chiqarishni ikkinchi darajaga tushirib qo‘ydi. So‘nggi yillarda mamlakatimizda olib borilayotgan islohotlar natijasida oliy ta’limni ham isloh qilish imkoniyati yuzaga chiqdi. Oliy ta’lim muassasalarida yangicha o‘qitish mexanizmlari sekin-astalik bilan joriy qilinmoqda. Hukumat tomonidan dars mashg‘ulotlarini ham innovatsion usulda yangicha tartibda olib borishga doir tajribalar va ilmiy tadqiqotlar qo‘llab-quvvatlanmoqda[3]. Bunday sharoitda ilmiy tadqiqotlardagi asosiy masala qanday qilib va kay usullarda talabalarning intellektual madaniyati – tanqidiy fikrlash, analitik yondashuv, teran tafakkur, keng dunyoqarashi, olgan bilimlarini amaliyotda erkin qo‘llay bilish ko‘nikmasini shakllantirish bo‘lib qolmoqda. Har bir fan sohasi o‘z ob’ekti va predmeti doirasida bu masalani fundamental tadqiqotlar orqali yechishga urinmoqda. Ushbu tadqiqot ishi ham talabalarning intellektual madaniyatini innovatsion usulda rivojlantirish texnologiyalariga pedagogik yechimlar taklif qilishga asoslangan. Ushbu ishda falsafiy fanlar-falsafa, etika, estetika va

mantiq fanlari misolida talabalarning intellektual madaniyatini yangicha usulda yuksaltirish masalasi zarurati va imkoniyatlari tahlil qilinadi. «...Dunyoda ilm-fan sohasidagi yutuqlar aynan fundamental tadqiqotlar yo‘nalishida qo‘lga kiritilgani tasodifiy emas. SHuning uchun endilikda fundamental fanlarni har tamonlama qo‘llab-quvvatlash, sohani iqtidorli yosh kadrlar bilan ta’minlash davlatimizning muhim vazifalaridan biri sifatida kun tartibiga qo‘yilmoqda»[4]. «CHunki, jamiyatimizda oliy ma’lumotga ega, yuksak malakali mutaxassislar qancha ko‘p bo‘lsa, rivojlanish shuncha tez va samarali bo‘ladi»[5]. Masalan, Yaponiya davlatining milliy taraqqiyotidagi asosiy omil ta’limga kuchli e’tibor va salohiyatli kadrlar tayyorlash metodikasini ishlab chiqilishi ekanligi ilm-fan taraqqiyoti va yuksak intellektual madaniyatli kadrlarning jamiyat taraqqiyotidagi o‘rnini ko‘rsatib turadi. Dissertatsiya ishining ushbu bobida talabalar intellektual madaniyatini innovatsion usulda rivojlantirish texnologiyasini yaratishda falsafa fanlarining ta’lim-tarbiyaviy maqomi, kadrlar tayyorlashda falsafiy dunyoqarashning ahamiyati yoritilgan. Ishning ilmiy faraziga ko‘ra falsafa ta’limi bo‘lajak kadrlar intellektual madaniyatini rivojlantirishning muhim omili va samarador metodidir.

Zero, falsafa ta’limning talabalar intellektual madaniyatini innovatsion usulda rivojlantirishdagi o‘rni qanday, talabalarga falsafiy tafakkur nima beradi, umuman olganda, bo‘lajak kadrlarga falsafa fanidan nima naf? Ushbu savollarga javob berish asnosida falsafa fanini o‘qitishning samarasi va talabalar intellektini rivojlanishiga ta’siri yoritiladi. «Har bir shaxs jamiyatda o‘z o‘rnini egallashga intilar ekan, u ana shu ta’sirga nisbatan qanday aks xatti-harakatlar bilan javob berishi shu shaxsning o‘z taqdiri uchun ham, u mansub jamoa uchun ham hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. Bunda shaxsning voyaga yetish davomida egallagan bilim, ko‘nikma va malakaviy tajribasi asosiy o‘rin tutadi. Buni izohlash maqsadida misollarga murojaat etaylik. Odamlar qabila bo‘lib yashagan sharoitda o‘rtacha shaxsning bilimi yoki ko‘nikmasi deyarli ahamiyatga ega bo‘lmagan – qabila a’zolaridan birining vazifasini boshqasi bajarib ketavergan. Yaqin o‘tmishda esa «sotsializmda ishsizlik bo‘lmaydi» degan shiorga asoslangan tuzumda yalqov bilan jonkuyar dehqon, darsni latifa aytib o‘tkazadigan o‘qituvchi bilan xalqaro olimpiada g‘olibini tarbiyalagan muallim maoshi o‘rtasida farq katta bo‘lmagan. Bunday sharoitda esa, tabiiy, bilim ham, malaka ham shaxs taqdirida hal qiluvchi rol o‘ynamas, odamlar ko‘proq «nima qilib bo‘lsa ham kamroq ishlab, ko‘proq topish»ga intilar edi. Hozirgi mavjud vaziyat shaxsdan mustaqil, faol, tashabbuskor bo‘lishni talab qilmoqda. SHu munosabat bilan yirik ingliz mantiqshunosi va faylasufi Bertran Rasselning so‘zlariga e’tibor beraylik: «Falsafa muayyan savollarga aniq javob

olish uchun o‘rganilmaydi. Negaki, odatda, bunday savollarga ishonchli deb hisoblash mumkin bo‘lgan aniq javobni umuman berib bo‘lmaydi. Falsafa aslida savol qo‘yishni o‘rganish uchun o‘rganilishi lozim. CHunki savollar nima ehtimol haqiqat bo‘lishi to‘g‘risidagi tushunchamizni kengaytiradi, intellektual tasavvurimizni boyitadi va tafakkurga to‘siqlik qiluvchi cheklanish, o‘ziga bo‘lgan mutaassibona ishonchni kamaytiradi»[6].

SHunday ekan, falsafa ta’limi bo‘lajak mutaxassisga mehnat marketingiga o‘zini bilimini emas, balki bilimlar asosida shakllangan ko‘nikma va malakalarini taklif etadi. SHubhasiz, bunday ko‘nikmalar har bir soha mutaxassisi uchun juda zarur.

Ijtimoiy-iqtisodiy hayotni yangicha yondashuv asosida izchil rivojlantirishi qaratiladigan keng ko‘lamli ishlarni intellektual faoliyat doirasida samarali ravishda amalga oshirish uchun eng avvalo yangilikni yaratish va uni ro‘yobga chiqarishga qaratiladigan ijodiy izlanish va tadbirkorlik uchun qulay muhitni yuzaga keltirish lozim edi. Aynan shunday muhit intellektual faoliyatning yaxlit makonida yaratiladi.

O‘zbekistonda intellektual faoliyatni qo‘llab-quvvatlashi yo‘na-tirilgan keng ko‘lamni tadbirlarning samarasi o‘laroq intellektual faol-likni ta’minlovchi muhit yuzaga kelgan. Yangi intellektual texno-logiyalarni yaratish va joriy etish pirovard ijobiy natija to‘liq kafolatlangan vengur moliyalashtirishni taqozo etadi. O‘zbekistonda intellektual faoliyatni qo‘llab-quvvatlashga qaratiladigan faoliyatning o‘ziga xos mexanizmlari ishlab chiqilgan.

Bunday mexanizm davlat byudjetidan mablag‘ ajratish bilan bir qatorda innovatsiyanijoriy etishdan manfaatdor bo‘lgan korxona va muassasalarning investitsiyalarni jalb etishni ko‘zda tutuvchi ikki yoqlama moliyalashtirishga asoslanadi. Yangi mexaniz shuningdek davlat tomonidan ajratilgan mablag‘larni qaytarish, soliq sohasida bir qator imtiyozlarni yaratish hamda yangi loyihalarni reinvestitsiyalash (mablag‘larni qaytalashtirish) kabi usullarda foydalanishni ko‘zda tutadi.

Bu mexanizmning samarali shlashi uchun bank tizimining o‘zida ham intellektual texnoligiyalari joriy etish zarur bo‘ladi. Intellektual faoliyatga investitsiyalarni kiritish jarayonida malbag‘ ajratilayotgan korxona yoei muassasada ishlab chiqilishi ko‘zda tutilayotgan innovatsiyaning qay darajada asoalanganligi, unga bo‘lgan talabning barqarorligi, intellektual korxona yoki muassasaning moddiy – texnik, intellektual, infratuzilmaviy resurslar, salmiy salohiyatga ega bo‘lgan kadrlar bilan ta’minlanganligi, marketing strategiyasining ishlab chiqilganligi, aniq harakat dasturining mavjudligi, yaratilayotgan intellektual mahsulotning kommertsializatsiyalashtirish

darajasini aniqlash kabi juda ko‘plab masalar yuzasidan ekspertli xulosalariga suyanish lozim bo‘ladi.

Falsafa fani hayot haqiqatlarini anglashga undovchi, dunyoqarash xarakteridagi fan bo‘lib, olam va odam o‘rtasidagi o‘ziga xos aloqadorliklarni tadqiq etuvchi soha hisoblanadi. Falsafa olamga nisbatan har qanday ongli munosabatning asoslarini topishga harakat qiladi. SHuning uchun falsafiy bilim mantiqan tartibli tizim sifatida emas, balki mavjud muammoni hal qilish yo‘llarini baholash, tanqidiy qiyoslash va tahlil qilinayotgan jarayonni sinchiklab muhokama qilish sifatida namoyon bo‘ladi[7]. Falsafaning asosiy masalasi – barcha mavjud narsalarni kelib chiqishi, tartiboti, o‘zaro munosabati, biridan-ikkinchisiga o‘tishni har tomonlama tekshirish uchun zaruriy imkoniyat, voqelik sabab tamoyillarini asos qilib olishdan iborat. Sababiyatni anglash uchun esa, voqea va hodisalarga tanqidiy tafakkur, analitik tahlil va kreativ yondashuv kerak bo‘ladi. Bu xususiyatlarni shakllantiruvchi fan, albatta, falsafa hisoblanadi. SHuningdek, yosh faylasuf Hurshid Yo‘ldoshevning fikriga ko‘ra, «Falsafa – inson aqliy faoliyatining o‘ziga xos bir turi bo‘lib, bunday faoliyat orqali aql o‘zini o‘zi taftish etadi, iroda, tuyg‘ular va mayllar o‘rtasidagi murakkab va ko‘pincha chalkash, hatto ziddiyatli munosabatlar ustidan nazorat qilishga intiladi. «Nega?» kabi savollarni qo‘yish o‘z navbatida «chindan ham shundaymikan?» deya savol va uning ortidan «asl haqiqat qanday ekan?» degan qiziquvchanlikni tug‘diradi. Xulosa qilib aytish mumkinki, falsafiy tafakkur bilish, ishonch-e’tiqod va mayliy intilishlar uchun o‘ziga xos fon, ta’bir joiz bo‘lsa, inson aql-idroki uchun «asab sistemasi»ga o‘xshash vazifani bajaradi.

Insoniyatning bugungi tamaddunida «ijodkor – inson»ning tobora «iste’molchi – inson»ga aylanib borayotganligi tashvishlanarli holdir. Bu jarayon esa o‘z navbatida, ijodiy fikrlovchi, intellektual rivojlangan shaxslarga ehtiyojni tobora oshirmoqda. Axborot urushlari maydonida har qanday informatsiya yoki xabar orqali insonlarni boshqarish va yo‘ldan ozdirish imkoniyati yaratildi. CHunki bugungi zamon insonlari juda ishonuvchan, sodda va faqat shou xabarlarnigina haqiqat deb biladigan holatga kelib qoldi. Bo‘lajak kadrlarda intellektual madaniyatni shakllantirish va yanada yuksaltirishning nazariy-metodologik omillarini ilmiy asoslash butun kishilik jamiyati kelajagining, jumladan, mustaqil O‘zbekiston taraqqiyotini belgilovchi ma’naviy-madaniy asosdir. Bunda falsafiy fanlarning oliy ta’lim muassasalari tizimida yuqori darajada o‘qitilishi dolzarb ahamiyatga ega. Bu jarayonda falsafaning dunyoqarashni shakllantirish vazifasiga tayanib, talabalarda ratsional tanqidiy tafakkurni rivojlantirish, ularni hozirgi zamon fani, texnikasi va texnologiyasi haqidagi aniq bilimlar bilan qurollantirish lozim. SHu ma’noda globallashuv sharoitida

ijtimoiy fanlar inqirozdan chiqishning eng faol ishtirokchisidir. Ayniqsa mantiq fanini o‘qitish orqali yoshlarda intellektual qobiliyatlarni tarbiyalash, ularni ijtimoiy taraqqiyotning da’vatkor omiliga aylantirish imkoniyatlari mavjud. Bunda, avvalo, talaba-yoshlar tafakkurini, ularning huquqiy-ma’naviy saviyasini yanada oshirish lozim. Yangicha qarash va tafakkurni shakllantirish esa faqatgina falsafa fanining vazifasi hisoblanadi.

Eng qadimiy rivojlanish tarixiga ega bo‘lgan falsafa ta’limi ham o‘zida turli davrlarning ijtimoiy-siyosiy qarashlarini mujassamlashtirib, talabalarda voqea va hodisalarning mohiyatini anglashga, nafaqat anglash, balki ularga munosabat bildirishga o‘rgatadi. Modomiki shunday ekan, bugungi kunda falsafani yanada rivojlantirish, yosh avlodni teran dunyoqarash, zamonaviy fan yutuqlariga asoslangan falsafiy bilimlar bilan qurollantirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Falsafa ta’limi orqali talabalar intellektual madaniyatini yuksaltirish boshqa fanlarni o‘qitishdan katta farq qiladi. Bu farq falsafaning ma’naviy madaniyatning qanday sohasi ekanidan kelib chiqadi. Zero bilamizki, asl falsafa fanning o‘zigina emas, balki borliqqa donishmand ko‘zi bilan qaraydigan eng yuksak elitar madaniyat shakli, dunyoqarashning o‘ziga xos tarixiy tipidir. Demak, falsafa ta’limi talabaga nafaqat bilim berish, uning tafakkurini boyitish bilan cheklanmaydi, balki uni hayotga donishmand ko‘zi bilan qarash sirlaridan boxabar etadi. Ushbu jihatdan kelib chiqib, falsafa ta’limi boshqa fan shakllaridan farqli ravishda, avvalo, juda ko‘p vazifalarni o‘z zimmasiga oladi. Bular asosan falsafaning insonda yuksak va teran dunyoqarashni, ya’ni elitar madaniyatni shakllantirish va rivojlantirish, eng umumiy axloqiy, estetik, ijtimoiy, siyosiy, huquqiy va boshqa normalar asosida yotuvchi universal qonun va qonuniyatlarni ko‘rsatish va asoslash hamda shu yo‘l bilan insoniyatni tarbiyalash kabi yuksak vazifalaridir. Masalan, aniq fanlarda; matematika, fizika, ximiya, biologiya, geologiya, geografiya va hokazolarni o‘qitishda o‘qituvchi o‘z sohasiga tegishli bilimni talabaga singdirish uslubiyatini o‘zlashtirishi yetarli bo‘lsa, falsafani o‘qitishda har ikki jihat – bilim berish va tarbiyalash bir-birini to‘ldirgan, uzviy bog‘liq ravishda qatnashgan bo‘ladi. Falsafa ta’limining boshqa fanlardan asosiy farqi ham shunda. SHunga ko‘ra falsafa ta’limini o‘qitishda uning barcha vazifalarini birgalikda qanday amalga oshirish kerakligi faylasuf-pedagogning hamisha diqqat markazida bo‘lishi zarur. Buyuk yunon faylasufi Aristotelning falsafiy merosini, dialektika, mantiq va boshqa asarlarini o‘qitish, arastucha tafakkur usulini ta’lim tizimida qo‘llash tinglovchi intellektini yangicha ko‘rinishga olib keladi[8]. Aslida, falsafa ham metod, uni o‘z o‘rnida qo‘llay bilish ta’lim taraqqiyotiga xizmat qiladi.

Falsafa ta’limidagi pedagogik metod va vositalarning yana bir o‘ziga xosligi shundaki, u xususiy fan sohalaridan biri emas, balki dunyoqarashdir. Dunyoqarash sifatida uning mazmuni nafaqat fanning barcha sohalari bilan, balki ma’naviy madaniyatning barcha sohalari hamda amaliyot bilan uzviy bog‘liq bo‘lishi zarur. Demak, boshqa fan o‘qituvchilari o‘z darslarida, odatda, o‘z fanlari, xatto o‘z fanlarining tor sohalari mazmuniga kiradigan bilimga tayanib dars o‘tishlari yetarli bo‘lsa, falsafa o‘qituvchisi bilimning barcha sohalariga tayanishi hamda amaliyotning xamma qirralarini hisobga olishi zarur. Bu esa falsafa ta’limi talabalar intellektual madaniyatini nechog‘lik yuksaltirishini, haqiqiy hayotga tayyorlashini ko‘rsatib beradi.

Bertran Rassel fikricha, «o‘qitishning an’anaviy metodlari anglanmaganlikka deyarli ta’sir etmaydi. Ya’ni zakiylikni hozirgi ta’lim usullari orqali shakllantirib bo‘lmaydi. Axloqni ham, uning urf-odatlardan iborat qismi bundan mustasno, hozirgi usullar vositasida singdirib bo‘lmaydi. SHu bois mazkur sohalarda ijobiy o‘zgarishlar faqat intellektual vositalar orqali amalga oshishi mumkin»[9].

Umuman olganda, mantiq inson intellektual tafakkurini oshiruvchi va intellektual salohiyatini yuksaltiruvchi, aqliy layoqatini o‘stiruvchi amaliyot hisoblanadi. SHuning uchun, oliy ta’lim muasasalarida mantiq fanini o‘qitishni kengaytirish va talabalarni ko‘proq tafakkur doirasini o‘stirish, aqliy mushohadakorlik saviyasini yuksaltirish zarur.

Bugungi kun falsafa o‘qituvchisi borliqni yangicha – noratsional va nochiziqli-sinergetik anglash bilan ham cheklanmasligi, balki ilmiy va estetik intuitiv ong madaniyatiga ham ega bo‘lishi va bu madaniyatni o‘z talabalariga ham singdirishi kerak. Bunday yondashuv va fikrlash tarzi noan’anaviy bo‘lib, shubhasiz, talabalar intellektual madaniyatini yuksaltiradi va yangicha fikrlashga o‘rgatadi. SHu tarzda falsafa ta’limi talabalarda bir vaqtning o‘zida ham mantiqiy tafakkur qobiliyatini rivojlantiradi, ham yuksak ahloqni tarbiyalab, oliyjanob elitar madaniyat egasi bo‘lgan – ijodkor va tashabbuskor ijtimoiy faol mutaxassisni yetishtirish vazifasini bajaradi.

Tahlil va natijalar. Jahonda oliy ta’lim tizimida talabalarni kasbiy ijtimoiylashtirish omili sifatida intellektual madaniyatni rivojlantirish texnologiyasini takomillashtirish, talabalarda kitobxonlik va mutolaa madaniyatini rivojlantirish dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Talabalar intellektual savodxonligining zaruriy komponenti bu fikrlash operatsiyalarining va refleksiv harakatlarning yaxlitligidir.

Bertran Rasselning mazkur qarashini ko‘proq bugungi talaba-yoshlarni o‘qitishda, ta’lim-tarbiya jarayonida shakllantirsak, maqsadga muvofiqdir.

Talabalarda yuksaltirish lozim bo‘lgan intellektual madaniyatning ichki tuzilmasi quyidagilardan iborat:

– intellektual kompetentlik, o‘z ichiga keng dunyoqarash, sotsiumda hayotiy faoliyat olib borishga tayyor intellektual tayyorgarlik, intellektual universalliklar tizimini oladi;
– intellektual layoqatlar va ular asosida rivojlangan intellektual qobiliyatlar tizimi;
– o‘z-o‘zini intellektual refleksiya qilish asosida shakllantirilgan tushunchalar;
– intellektual tizimda talaba adaptatsiyasini ta’minlovchi muhim sifatlar majmuasi.

Falsafa ta’limi talabalar intellektual madaniyatini rivojlantirish asosida quyidagi malaka va ko‘nikmalarni shakllantirishning pedagogik shart-sharoitlarini yaratadi.

– bir sohaning boshqa bir soha bilan yoki sohalar bilan aloqalari va munosabatlarida paydo bo‘luvchi masalalarning mazmun-mohiyatini anglash va uni tushunarli qilib yetkazib berish;
– qarama-qarshilik asosidagi va nizoli ijtimoiy muammolarni vaziyatga mos tarzda anglash, tahlil qila olish;
– voqea va hodisalarni tadrijiy rivojlanish tendentsiyasini aniqroq ilg‘ay olish va tushunchalarini, mulohazalarini bayon qila olish;
– mantiqiy ziddiyatlarni anglash va topa olish, ularga yetarli asosga ega dalillar keltira olish, tahlil qilish;
– uslubiy xatolarni, e’tiqodiy xatti-harakatlarning mazmunini, tafakkurdagi chalkashliklarni aniqlay olish;
– bahs-munozarali masalalarga shaxsiy yondashuvi va fikrini aniq bildirish;
– ijtimoiy masalalarga taklif etilgan fikrlar va yechimlarni tahlil qilib, solishtira olish, ijobiy, salbiy jihatlarini ilg‘ay olish;
– mustaqil fikrlay olish, kreativ yondashish, analitik tahlil qila olish, xolis tanqidiy fikrlash malakasi.

Falsafa ta’limi shakllantiruvchi bunday sifatlar, ko‘nikma va malakalar talabaning raqobatbardosh mutaxassis bo‘lishi uchun juda muhimdir. Ushbu malaka va ko‘nikmalarsiz kuchli liderlar va siyosiy yetakchilarni tarbiyalab bo‘lmaydi. Bunday sifatlarni iqtisodiyoti kuchli davlatlarning ish beruvchilari ham yuksak qadrlaydilar. Bugungi kunda ushbu sifatlarning ahamiyati yuqorilab borayotganligini hisobga olsak, falsafani o‘qish va o‘qitish talabalar uchun amaliy jihatdan qanday naf keltirishi ma’lum bo‘ladi.

Falsafa ta’limi orqali talabalarda ijodkorlik madaniyatini belgilashda ijodkorlik va tanqidiy fikrlash layoqati alohida o‘rin tutadi. Binobarin, ijodiy fikr masalani tubdan yangicha hal etish mahsuli hisoblanadi. Tanqidiy fikrlashning bu jarayondagi vazifasi esa muayyan sohada qo‘llaniluvchi qarorlarning bajarilish sifatini aniqlab turishni nazarda tutadi. Bu esa bo‘lajak kadrlaring intellektual salohiyatini yuksaltiradi, jamiyatda o‘z qiziqishlari bo‘yicha erkin ishlash imkoniyati yaratiladi. Falsafa fani va mantiq ilmi asosida shakllangan ijodiy tafakkur talabani yangi g‘oyalar yaratishga yo‘naltiradi, tanqidiy tafakkur esa ularning kamchilik va yetishmovchiliklarini aniqlaydi. Garchi alohida qo‘llanilsa-da, tafakkurning har ikki ko‘rinishi ijodiy vazifalarni bajarish uchun zarur, binobarin, tanqidiy tafakkur ijodiy fikrlashga ko‘pincha to‘siq yoki aksincha ta’sir ko‘rsatishi ham mumkin. Ijodiy tafakkur talabaning o‘z fikrlariga to‘la erkinlik berish va ularni muayyan sohaga yo‘naltirishni taqozo qiladi. Buni, odatda, fikriy erkin bog‘lanish deb yuritadilar. Talaba ongiga kelgan har qanday bema’ni narsani gapirishi mumkin. Lekin fikran erkin bog‘lanish avvallari psixoterapiyada qo‘llanilgan bo‘lsa, endilikda jamoa o‘z oldiga qo‘ygan vazifani bajarishda ham «aqliy hujum» tarzida ishlatilmoqda.

Mantiq fani doirasida shakllangan va bugungi kunda barcha fanlar uchun samarali usul bo‘lgan «aqliy hujum» talabaning aqliy salohiyatini, tezkorligini, hozirjavobligini, zakovatini, tahlil qilish qobiliyatini shakllantirishda muhim vositaga aylandi. «Aqliy hujum» texnologiyasi keyinchalik sinektik usul bilan uyg‘unlashdi. Sinektikaning mohiyati esa notanishni-tanish, oddiyni-yotga aylantirishdan iborat.

Talabalar intellektual madaniyatini rivojlantirishda falsafa ta’limi metodikasini tashkil etish va Davlat ta’lim standartlarini bajarish uchun o‘qituvchi-pedagoglar oldiga:

- darsning maqsadi va mazmun-mohiyatini chuqur anglab yetish;
- dars jarayonini to‘g‘ri va aniq manbalarga asoslanib tashkil etish;
- mavzuni o‘zlashtirish va o‘rgatish nuqtai nazaridan pedagogik faoliyatga ega bo‘lish;
- fanlararo integratsiya qoidalarini puxta egallash;
- davr va zamon tushunchalarini aniq manba, voqea va hodisalar bilan mutanosibligini ta’minlash;
- mavzuga oid qo‘shimcha ma’lumotlar va manbalarni bog‘lay bilish salohiyatiga ega bo‘lish.

Talabalar intellektual madaniyatini rivojlantiruvchi pedagogik ta’lim-tarbiya jarayoni didaktik talablarga ham muvofiq kelishi lozim, ya’ni ular quyidagi parametrlarga ega bo‘lishi lozim.

– ilmiy bilimlarning yetakchi roli;
– umuminsoniy qadriyatlarni bilib olish;
– tarbiyalanuvchi shaxsning ilmiy dunyoqarashini shakllantirish;
– ta'limning bir maqsadga qaratilganligi;
– ta'lim sohasidagi davlat siyosatining asosiy yo'nalishlariga muvofiqligi;
– didaktik printsiplariga amal qilinishi va h.k.

Pedagogik texnologiyani yaratishning bir necha tamoyillari mavjud:
– muayyan dars, mavzu, o'quv predmetida ko'zlangan maqsadni shakllantirib olish;
– umumiy maqsaddan kelib chiqib, darsni yoki o'quv predmetini modullarga ajratib, har bir moduldan kutilayotgan maqsadni va modullar hal qilinishi lozim bo'lgan masalalar tizimini aniqlab olish;
– modulь ichida yechiladigan masalalarning har biri bo'yicha test savollarini tuzib chiqish;
– maqsadlar aniq bo'lib, test va savollar tuzilganidan keyin maqsadlarga erishish usullari saqlanib, ularni ishlatadigan aniq joylarini belgilab olish;
– tizimli yondashuv tamoyiliga binoan dars qismlari orasidagi zaruriy bog'liqliklarga va fanlararo aloqalarga alohida e'tibor qaratish[10] ».

Xulosa qilib aytganda, talabalarda intellektual madaniyatning shakllanishi ko'proq bilimi, ijtimoiy faolligi, tafakkur va intellektning rivojlanish uyg'unligi bilan bog'liqdir. SHu bois talaba-yoshlarning shaxs sifatidagi kamolotida ulardagi qobiliyat va iqtidor malakalarini oldindan ko'ra olish va ularni maqsadga muvofiq ravishda yo'naltira olish kerak.

- intellektual madaniyat talabaning o'zini va dunyoni anglashi hamda baholashi asosida shakllanib, uning yordamida ijodiy ongini o'stirishi va tafakkurini kengaytirishi muhim amaliy ahamiyat kasb etadi, chunki bular orqaligina erkin va mustaqil fikrlaydigan, o'zligini anglay oladigan, ya'ni har xil zararli, buzg'unchi oqimlarga qo'shilmaydigan bo'lajak malakali mutaxassislarni salohiyatli, siyosiy ongli qilib tarbiyalash imkoniyati yaratiladi.

- globallashuv sharoitida milliy va umuminsoniy qadriyatlarni, zamonaviy ilm-fan, texnika-texnologiyalar borasidagi yutuqlarni ilmiy asosda o'rganish va falsafiy tahlil qilish bo'lajak yosh mutaxassislar intellektual madaniyatini kengaytirishda mustahkam ilmiy-pedagogik asos bo'ladi.

-talabalar intellektual salohiyatini muntazam ravishda rivojlantirib borish fuqarolik jamiyatining dolzarb vazifalaridan biri hisoblanadi.

Adabiyotlar:

1. Mirziyoyev SH. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. -Toshkent: «O‘zbekiston», 2017. – B. 17.

2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti SH.M.Mirziyoyevning O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi qabul qilinganining 26 yilligiga bag’ishlangan tantanali marosimda so‘zlagan ma’ruzadan. 2018 yil 10 dekabrь.

3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti SH.M.Mirziyoyevning “O‘zbekiston Respublikasi oliy ta’lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish kontseptsiyasini tasdiqlash to‘g’risida”gi farmoni. https://uza.uz/oz/documents/zbekiston-respublikasi-oliy-talim-tizimini-2030-yilgacha-riv-09-10-2019.

4. Mirziyoyev SH.M. Milliy taraqqiyot yo‘limizni qat’iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko‘taramiz. 1-tom. - Toshkent: O‘zbekiston, 2017. – B. 171.

5. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti SHavkat Mirziyoyevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi. 28 dekabrь 2018 yil. – Toshkent: O‘zbekiston, 2019. – B. 32.

6. Yo‘ldoshev H. Falsafadan nima naf? http://khyuldoshev.wordpress.com

7. Shermuhamedova N. Falsafa va fan metodologiyasi. –Toshkent.: Aloqachi. 2008, –B.121.

8. Peter M Collins. Aristotle and the philosophy ofIntellectual education. The Irish Journal of Education, 1990, xxiv, 2, pp 62-88

9. Рассел Б. Jaholat kushandasi. «Tafakkur» ijtimoiy-falsafiy, ma’naviy-ma’rifiy jurnal. 2017. № 1. –B. 30-37.

10. Haydarov S.A. «Tasviriy san’at asarlari vositasida «O‘zbekiston tarixi» darslari samaradorligini oshirishning didaktik imkoniyatlari» (tarixiy miniatyuralar misolida). Pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD) diss. –namangan. NamDU, 2019. –B. 72.

РЕЗЮМЕ

Mazkur maqolada bo‘lajak o‘qituvchilarning intellektual madaniyatini rivojlantirishning pedagogik imkoniyatlari, globallashuv sharoitida erkin, ozod va fikran mustaqil, har qanday ahborotni mantiqiy tahlil qila olish ko‘nikmasini rivojlantirishda falsafa fanining o‘qitilishi muhim ahamiyat kasb etishi to‘g‘risidagi fikr-mulohazalar bayon qilingan.

РЕЗЮМЕ

В данной статье рассмотрены педагогические возможности развития интеллектуальной культуры будущих учителей, мнение о том, что преподавание философии играет важную роль в развитии способности к логическому анализу любой информации свободно, свободно и самостоятельно в условиях глобализации. сделаны.

SUMMARY

In this article, the pedagogical possibilities of developing the intellectual culture of future teachers, the opinion that the teaching of philosophy plays an important role in the development of the ability to logically analyze any information freely, freely and independently in the conditions of globalization. comments are made.

ТАРИХИЙ-МАДАНИЙ МИЛЛИЙ МЕРОСНИ САҚЛАШДА ЎҚИТУВЧИНИНГ РОЛИ

Ҳошимов И.
Қори Ниёзий номидаги Ўзбекистон педагогика фанлари илмий тадқиқот институти докторанти

Таянч сўзлар: тарихий-маданий миллий мерос, музей-педагогик дастур, когнитив, гуманитар, фанлараро, ижтимоий ва ижодий жиҳатлар, инновацион технологиялар, музей педагогикаси.

Ключевые слова: историко-культурное национальное наследие, музейно-педагогическая программа, когнитивные, гуманитарные, междисциплинарные, социальные и творческие аспекты, инновационные технологии, музейная педагогика.

Key words: historical-cultural National Heritage, Museum-pedagogical program, cognitive, humanitarian, interdisciplinary, social and creative aspects, innovative technologies, museum pedagogy.

Бугунги кунда энг оммабоп инновацион технологиялардан бири – бу музей-педагогик дастур бўлиб, у иккита блокни – музейнинг ўқув майдонидаги мактаб ва мактабдаги музей педагогикасини бирлаштиради. Бу музейнинг инновацион таълим амалиётини амалга ошириш учун намуна ҳисобланади. Бундай модел музей ва мактаб ўртасидаги энг самарали ҳамкорлик ўтказиш имкониятини очиб беради, чунки мактаб ўқув-педагогик жараёни доирасида музей-педагогик таълим соҳасини шакллантириш учун зарур шарт-шароитларни яратади.

Музей-педагогик дастур музей ва мактаб ўқитувчиларининг ижодий ҳамкорлигини ўз ичига олади. Бу маърузалар, экскурсиялар, дидактик кўргазмалар, семинарлар каби анъанавий таълим шаклларини янги мазмун билан бойитиш, ўқув жараёнига замонавий видео ва мультимедиа технологияларини киритиш имконини беради. Музей-педагогик дастурлар шахсий ривожланишни босқичма-босқич ва изчил таъминлаш, музей ва таълим тизимининг ўзаро алоқасини моделлаштириш учун асосдир.

Шу билан бирга, дастурни ишлаб чиқиш дастурни яратиш мақсади ва унинг вазифалари билан белгиланади; дастурнинг манзили (у қайси аудитория учун мўлжалланган); дастурнинг мазмуни; дастурни амалга оши-

риш учун таклиф қилинган шакллар, воситалар ва услубий усуллар; дастурнинг самарадорлиги ва аҳамиятини баҳолаш.

Музей педагогикасининг инновацион технологиясига мисол сифатида “Салом, музей” дастурини келтириш мумкин. У ишлаб чиқаришнинг барча зарур мезонларига жавоб беради. Концептуал жиҳатдан у музей педагогикаси назариётчилари ва амалиётчиларининг асарларига асосланган.

Дастурнинг мақсади ўқувчиларнинг миллий ўзига хослигини шакллантириш ва уларнинг турли халқлар маданияти билан тенг мулоқотга тайёрлиги, бу тарихий-маданий миллий меросни, биринчи навбатда, ўз мамлакатини ўзлаштиришни ўз ичига олади.

Дастурнинг таълим муассасалари томонидан амалга оширилиши ўқув-услубий мажмуа (ўқув фанлари ўқув режалари ва улар учун услубий тавсиялар, слайд-қўлланмалар, видео дастурлар) ва эксперимент жараёнини услубий таҳлил қилиш тизими, сўнгра тажриба алмашиш бўйича экспериментал ўқитувчиларнинг йиллик якуний конференцияси билан таъминланган. Дастур доирасида мулоқотнинг кетма-кет алоқалари кетма-кетлиги ривожланди: музей – ўқув муассасаси – музей. Дастурни амалга ошириш энг замонавий ахборот ва рақамли технологиялардан фойдаланиш билан боғлиқ.

“Салом, музей!” дастури замонавий музейнинг ижтимоий масъулияти ва жамоатчилик билан алоқаларни уйғунлаштиришдаги роли тўғрисида хабардорлигининг ёрқин далили бўлган дастур бўлиб, педагогик инновациялар манбаига айланди. Тизимли қурилиш, педагогик вазифаларни шакллантириш ва ҳал қилиш типологияси, дастур модулларининг ўзгарувчанлиги туфайли “Салом, музей!” дастури музейнинг таълим муассасалари билан ҳамкорлигини ўзаро манфаатли, динамик, мослашувчан ва тизимли таҳлил қилади.

Дастур ташқи дунё билан узлуксиз алоқа қилиш жараёни сифатида идрокга бўлган муносабатга асосланган. Бу созлама ўқувчига музей ҳақида унинг атроф-муҳитининг бир қисми сифатида, шунингдек, тасвирий санъат инсоннинг дунёга тўлақонли муносабатининг зарурий компоненти сифатида тасаввур ҳосил қилиш имконини беради.

Санъат музейи ўқув фаолиятининг асосий йўналишлари

Санъат музейининг таълим фаолиятининг когнитив, гуманитар ва фанлараро, ижтимоий ва ижодий жиҳатлари тарихан белгиланган бир неча йўналишларда амалга оширилади:

1. Эстетик (бадиий идрок ва ижодий тамойилларни ривожлантириш).
2. Тарихий ва бадиий (санъат тарихини ўрганиш).

3. Ижтимоий ва фанлараро (тасвирий санъатнинг бошқа фанлар билан алоқаси).

Тасвирий санъатнинг адабиёт, мусиқа, театр, математика билан алоқаси масаласи муҳим ўрин тутади. Виртуал ҳақиқат томонидан тақдим этилган имкониятлар визуализациянинг янги даражасида бадиий образлар диалогини таъминлайди ва санъат оламидаги ҳодиса ва жараёнларни чуқурроқ ва аниқроқ идрок этиш, бошдан кечириш ва тушунишга ёрдам беради. Шу билан бирга, музей ўқитувчиси визуал фикрлашнинг хусусиятлари ва нақшларини, шу жумладан, стационар эстетик объектларни (тасвирий санъат асарлари) ва ҳаракатланувчи видео тасвирларни идрок этишнинг ўзига хос хусусиятларини билиши керак. Музейда анъанавий бадиий қадриятларни намойиш этиш ва ахборот технологияларидан фойдаланишни бирлаштирган махсус муҳитни яратиш экспозициялар майдонига видео ва компьютер дастурларини органик равишда киритиш имконини беради.

4. Ижтимоий йўналиш (санъат ривожланишида нуқсони бўлган ўқувчиларнинг ижтимоий мослашуви воситаси сифатида).

Замонавий музей мослашмаган одамларни жамиятга қайтариш жойига айланиб бормоқда, бунга, хусусан, сўнгги ўн йилликда арт-терапия соҳасидаги ишларнинг ривожланиши ёрдам беради.

Музей арт-терапия студиясида ишлаш ўқувчилар билан мулоқот қилишда оғзаки бўлмаган алоқаларга таянади, чунки бу ҳолда уларда ички назорат ва тартиб ҳисси пайдо бўлишига ҳисса қўшиш учун уларнинг ҳис-туйғулари ва фикрлари соҳасига бевосита таъсир қилиш мумкин.

Шу билан бирга, уларнинг кўпчилигига айтиб ўтилган ва режалаштирилган натижаларга эришишга имкон бермайдиган бир қатор қарама-қаршиликлар мавжуд:

1. Музейларнинг яратилиши ва фаолиятининг ўз-ўзидан пайдо бўлиши, жаҳон таълим амалиётида пайдо бўлаётган назария, мини-музейлар методологиясига жиддий ишонмаслик.

2. Музей педагогикасини ўз ичига олган ёки мини-музейлар фаолиятини қўллаб-қувватлайдиган мураккаб дастурларни ишлаб чиқиш назарияси ва методологияси, технологиясининг етишмаслиги: натижада алоҳида мини-музейнинг ўзига хос хусусиятлари ва унинг таълим муассасасидаги ўқув жараёнини оптималлаштириш имкониятлари ҳисобга олинмайди.

3. Музей педагогикаси унга шахсни маданий ривожлантириш, тарбиялаш ва ўқитиш воситаси сифатида мурожаат қилганларга юқори талабларни қўяди ва замонавий ўқитувчилар аксарият ҳолларда музей фао-

лиятини муносиб профессионал даражада ташкил этиш ва таъминлашда иштирок этишга тайёр эмаслар.

Музей педагогикаси дунёга, минтақавий, маҳаллий маданиятга киришга қодир ва тайёр бўлган шахсни ижодий ривожлантириш усулларидан бири сифатида таълим тизимига ҳали мос келмайди.

Музей педагогикасининг салбий оқибатларини қуйидагича прогноз қилиш мумкин:

1. Лойиҳа фаолияти технологияси, музей педагогик технологиялари амалиётида индивидуал ўқитувчилар томонидан самарасиз фойдаланиш.

2. АКТ компетенциясининг етишмаслиги лойиҳаларни ишлаб чиқиш ва муаллифлик дастурлари сифатига таъсири.

3. Бир қатор ўқитувчиларнинг инновацияларга салбий муносабати.

4. Алоҳида ота-оналар ва ўқувчиларнинг инновацияларга салбий муносабати.

Немис олими Г. Фрейдентал музейда дарсларни ўтказиш учун бугунги кунда ҳам долзарб бўлган талаблар тўпламини ишлаб чиқди:

– музейга ҳар бир ташриф – бу фаолият ва у ўзига хос (таълимий, тарбиявий, ривожлантирувчи) мақсадга эга бўлиши керак;

– ўқитувчи ва ўқувчилар музейга ташриф буюриш ўйин-кулги эмас, балки жиддий иш эканлигини тушунишлари керак ва шунинг учун унга тайёргарлик кўриш керак;

– музейга дастлабки тайёргарликдан сўнг ва дарслар пайтида, ўқувчилар чарчамаган ва идрок этишга тайёр бўлганда ташриф буюришингиз керак;

– диққатга сазовор жойларни тарк этиш керак;

– экскурсия намойиши учун экспонатларни ўқувчининг ёш қизиқишларига қараб танлаш керак;

– музейга ташриф буюриш натижаси ўқувчиларнинг мустақил ижоди бўлиши керак (расм чизиш, кўрган нарсалари ҳақида иншо, моделлар яратиш ва ҳ.к.).

Тарихий-маданий қадриятларни яратиш, сақлаш ва тарқатиш инсониятнинг маънавий эҳтиёжларини қондиришга қаратилган. Таъкидлаш мумкинки, давлат ва илмий жамоатчиликнинг энг муҳим вазифаларидан бири маҳаллий тарихчиларнинг ушбу соҳадаги фаолиятини бирлаштиришга қаратилган аниқ дастурлар, усулларни ишлаб чиқиш, мерос объектларининг ҳолатини ўрганиш, мониторинг қилиш ва ёдгорликларни тиклаш ва сақлашда уларнинг иштирокини кенгайтиришдир.

Шунингдек, ушбу дастурларни ишлаб чиқиш ва амалга ошириш билан бир вақтда мактабда ўлкашуносликни ривожлантириш, уни мактаб ўқув дастурига киритиш, ўлкашуносликни ўқувчилар туризми билан бирлаштириш бўйича ишларни кучайтириш зарур. Буларнинг барчаси, агар бу муаммога муҳим миллий мақом берилса, амалга оширилиши мумкин.

Шу ўринда ўлкашунослик ҳаракатини рағбатлантириш, ватанпарварлик ва ўлкашунослик бўйича дарсликлар тайёрлашни қўллаб-қувватлаш, ўқувчилар ва ўсмирлар ўлкашунослик туризмини ривожлантиришни тавсия этиш мумкин.

Бунинг ёрдамида нафақат янада самарали тарбиявий ишларни амалга ошириш, балки тарихий-маданий миллий мерос объектларини янада самарали ҳимоя қилиш, уларнинг ҳолатини тизимли мониторингини таъминлаш мумкин.

Ўлкашунослик бўйича ишлар турли йўллар билан ташкил этилиши мумкин. Кўпинча бундай шакллар: доиралар, жамиятлар, турли хил саёҳатлар, диққатга сазовор жойларга саёҳатлар, маҳаллий тарих билан боғлиқ одамлар билан учрашувлар, шунингдек, турли давра суҳбатлари, олимпиадалар, мусобақалар, мавзули кечалар сифатида ишлатилади. Ўлкашунослик бирлашмаларида иш турлари, қоида тариқасида, параллел равишда амалга оширилади. Кузатиш, эскизлар ёки ажойиб ёзувларни яратиш, ўз ерида ёки ўрганилаётган жиҳатлар бўйича адабиётларни ўрганиш, тарихий манбалар, босма нашрлар ва журналлардан олинган материалларни ўрганиш ўз юртини ўрганиш борасидаги тадқиқот усуллари билан бирга келади. Баъзида клублар ва уюшмалар ўқувчилари ўлкашуносликнинг турли усулларини бирлаштиришнинг ўзига хос усулларини ўйлаб топишади.

Мактаб ўлкашунослиги бир нечта таълим вазифаларини бажаради, аммо асосийси ҳали ҳам мактаб ўқувчиларининг ватанпарварлик тарбиясидир. Шунингдек, бу ўқувчиларнинг дунёқарашини кенгайтиришга, уларнинг политехника кўникмаларига ва ижодий иш орқали когнитив қизиқишни шакллантиришга ёрдам беради. Шуни таъкидлаш керакки, мактаб ўлкашунослиги ақлий қобилиятларни шакллантиради, ўқувчиларни келажакдаги касбнинг йўналишини аниқлай оладиган амалий фаолиятга жалб қилади.

Замонавий мактаб таълими ўз давлати фуқаросини, ўз она юртининг мухлисини тарбиялашга қаратилган илғор ўқув масканидир. Мактаб таълими нафақат умумэътироф этилган мактаб билимлари базасига эга бўлган, балки ўз она юрти маданияти, унинг ушбу соҳадаги иқтисодий, сиё-

сий ва этнографик вазиятнинг ўзига хос хусусиятлари ҳақида биладиган билимли шахсни тарбиялаш ва ўқитишга қаратилган. XXI аср таълимида таълимни ривожлантириш истиқболлари – минтақалаштириш аниқ кўрсатилган. Бу уларнинг минтақасини яхлит ва кенг ўрганишга ёрдам бериши керак.

Агар биз мактабда ўлкашуносликни ўрганишни батафсил кўриб чиқсак, унда уни ўқувчилар орасида ўлкашунослик ишларидан ажратиш керак. Мажозий маънода ўлкашуносликни ўрганишда биз уч босқични ажратиб кўрсатишимиз мумкин. Аммо шуни ёдда тутиш керакки, мактаб амалиётида улар, албатта, ўзаро боғлиқ ва мактаб ўқувчиларининг ягона когнитив муҳитини органик равишда тўлдиради ва шакллантиради.

Биринчи босқич – ўқитувчидан, ўқув материалларидан, китоб нашрларидан ва даврий нашрлардан ва интернетдан аллақачон маълум бўлган маълумотларни олиш.

Иккинчи босқич – бу ўқувчиларнинг мустақил билим фаолиятини назарда тутадиган билимларни мустақил эгаллаш. Айнан ҳар қандай жиҳатларни мустақил ўрганиш маълум кашфиётларга олиб келади, яъни улар материалларни мустақил ўрганиш, мантиқий ва тергов алоқаларини ўрнатиш ва баъзи таҳлилий ишларни бажариш орқали маълум фактларни амалда қайта кашф этадилар. Билишнинг иккинчи босқичида ишлаш учун манбалар сифатида барча турдаги манбалардан – кўпинча музей материаллари, минтақавий газеталардаги нашрлар, шунингдек, интернет ресурсларидан фойдаланиш мумкин.

Ватанни ўрганишнинг учинчи босқичи – чуқур тадқиқот фаолияти жараёнини назарда тутади. Ушбу босқичнинг асосий ажралиб турадиган хусусияти шундаки, ўқувчилар “тадқиқотчи олимлар” мақомини синаб кўришади ва ҳақиқий кашфиётлар қилишади. Афсуски, мактаблар кўпинча она юрт ўлкашунослигини ўрганишнинг дастлабки икки босқичи билан чекланади. Бунга жуда кўп сабаблар сабаб бўлиши мумкин: ўқитувчининг педагогик технологияларини паст даражада билиши, мактаблар ёки ташкилотларнинг илмий-техник базасидаги чекловлар, шунингдек, ўқувчилар орасида когнитив қизиқиш уйғотмайдиган танланган материаллар.

Шунинг учун ҳам бир қатор таълим муассасаларида ўлкашунослик тарихи шаклланмоқда. Тарихий ўлкашунослик бўйича ишларнинг барча турлари, хоҳ у режалаштирилган бўлсин, хоҳ дарсдан ташқари машғулотлар бўлсин, ўқувчиларнинг ўз она юртига бўлган ҳурматини, Ватанга, ўз она юртига, кичик Ватанига ва ўз оиласига бўлган муҳаббатини ривожлантиришга самарали ҳисса қўшади. Ўлкашунослик ҳар доим ўз мин-

тақаси тарихига, турли оилалар тарихига эга бўлган адабиётга қизиқиш ва эътиборни кучайтиради. Ушбу фаннинг таъсири нафақат интеллектуал ривожланишга, балки мактаб ўқувчиларининг маънавий бойишига ҳам катта ҳисса қўшади.

Ўлкашунослик туфайли ўқувчилар ўзларининг муҳитида мавжуд бўлган вазият одамлар фаолиятининг оқибатлари эканлигини, оилавий тарихлар, уларнинг фаолияти минтақа тарихига, кейинчалик бутун халқ тарихига жуда кучли таъсир кўрсатишини яхшироқ тушунишлари ва англашлари мумкин. Маҳаллий тарих – бу бутун Ўзбекистонни маҳаллалар, қишлоқлар, шаҳарлар, туманлар, вилоятлар, овуллар ва бошқаларни ифодаловчи кичик бўлакларга йиғишга уриниш. Ўлкашунослик шуни кўрсатадики, одамлар авлоддан-авлодга меҳнатсеварлик, ўз уйига ғамхўрлик қилиш, виждонлилик, хайрия каби одатларни мерос қолдиришган. Ҳар бир инсон учун меҳнат ҳар доим жисмоний ва маънавий ривожланиш ва бойликнинг етакчи йўли, шунингдек, жамият ривожига ҳисса қўшиш шартларидан бири бўлиб келган.

Ўлкашунослик тўгаракларида қатнашиш, ўлкашунослик жамоаларига қўшилиш, давра суҳбатлари, баҳс-мунозаралар, танловларда чиқиш ёш авлод учун Конституцияга киритилган сўзларнинг моҳиятини яхшироқ англаш усулларидан биридир. Яъни Бош Қомусимизда “фуқаролар Ўзбекистон халқининг тарихий, маънавий ва маданий меросини авайлаб асрашга мажбурдирлар. Маданият ёдгорликлари давлат муҳофазасидадир” дейилган. Ўлкашунослик ёш авлодни ўз юртига бўлган муҳаббатини, ўз қишлоқлари, шаҳарлари ва вилоятларида яшаш ва ишлаш истаги ва хоҳишини шакллантирадиган ижтимоий-маданий меъёрлар билан таништиришга, шунингдек, уларнинг иқтисодий ривожланиши ва ижтимоий-маданий янгиланишида фаол иштирок этишга ёрдам беради.

Ўлкашуносликни ривожлантириш, кейинчалик ёш авлоднинг мафкуравий иммунитетини шакллантириш замонамизнинг устувор ижтимоий-педагогик вазифаларидан биридир. Ҳар ким билиши керакки, бизнинг кичик Ватанимиздаги, катта давлатимиздаги вазиятлар ҳар доим уч ўлчовда – ўтмиш, ҳозирги ва келажакда ўрганилади. Шунинг учун минтақамизнинг аҳволини ўрганиб, ўқувчиларни унинг ҳолати билан турли дарсларда таништириш, уларни ҳаракатларимиз оқибатларини таҳлил қилишга ўргатиш, шунингдек, ўз она юртининг тарихий обидаларини янгилаш ва сақлаш имкониятларини муҳокама қилиш жуда муҳимдир. Ўлкашунослик тарихидаги сабаб-оқибат муносабатларини аниқлаш қобилияти ўқувчиларда тарихий фикрлашни ҳар томонлама шакллантиришга ёрдам беради.

Ҳозирги вақтда мамлакатимизда кутубхоналар ва умумтаълим муассасаларида ўлкашунослик ишларини тиклаш ишлари фаол олиб борилмоқда. Мактаб музейи, қишлоқ музейи, маҳалла музейи, ўлкашунослик стендлари каби музейлар шаклланмоқда. Кутубхона ўлкашунослик таълимининг элементи сифатида ўқувчининг қадр-қимматини белгилашда, унинг дунё билан алоқаларини ривожлантиришда таянч пунктига айланиши керак.

Шундай қилиб, ўқувчилар ва ёшларнинг туризм ва ўлкашунослик фаолиятидаги иштироки мактаб фанларини ўрганишда олинган билимларни сезиларли даражада кенгайтириш ва чуқурлаштиришга, уларни аниқлаштиришга ёрдам беради. Бинобарин, маданий ва табиий мерос, уни сайёҳлик ва ўлкашунослик воситалари томонидан ўрганиш миллий педагогика таркибида муҳим элементга айланади.

Барча ўқитувчилар миллий мероснинг тарбиявий хусусиятини қайд этадилар, чунки мавҳум тушунчалар асосида фуқаролик ва ватанпарварлик туйғуларини уйғотиб бўлмайди. Фақат ўз минтақаси тарихи, унинг тури, ватандошларининг ҳаёти ва фаолияти, уларнинг миллий ва меҳнат ютуқларидаги иштироки ҳақида аниқ билимга эга бўлиш ўқувчиларда ўз мамлакатининг ўтмишига ҳурматни шакллантиради, уларда ватандошларнинг шон-шуҳратига эга бўлиш, анъаналарни давом эттириш истагини уйғотади, Ватан тарихи ва маданиятига ҳисса қўшади.

Ҳозирги вақтда маданий сиёсат аниқ таъсир кўрсатадиган экологик йўналишга эга бўлиши керак, чунки тарихий-маданий миллий мерос ўтмишга ҳам, келажакка ҳам тегишли.

Мамлакатимизнинг табиат, тарих ва маданият ёдгорликлари дунёнинг маданий ва табиий меросида катта улушни ташкил этади, мамлакатимиз ва умуман инсоният цивилизациясининг барқарор ривожланишига улкан ҳисса қўшади, тарихий-маданий миллий меросни сақлаш ва уни кейинги авлодларга етказишга имкон беради.

Хулоса қилиб айтганда, Ўқитувчилар ўқувчининг эркин, ижодий, ташаббускор шахсини ривожлантириш учун махсус музей-маърифий, маданий дастурларни, экскурсия ва кўргазма ишларини, синов музейининг педагогик технологияларини амалга оширадиган махсус ўқув майдонини яратиши керак.

Адабиётлар:

1. “Маданий мерос объектларини муҳофаза қилиш ва улардан фойдаланиш тўғрисида”ги Қонун. www.lex.uz

2. “Музейлар тўғрисида”ги Қонун. www.lex.uz

3. Ботякова, О. А. Музей этнографического профиля в контексте образования и культуры России: дис. ... канд. культурологии: 24.00.03/ Ботякова Ольга Анатольевна. – СПб., 2007. – 104 с.

4. Копсергенова, А. А. Культурное наследие: философские аспекты анализа: дис. … канд. филос. наук: 09.00.13/ Копсергенова Анна Адемировна. – Ставрополь, 2008. –184 с.

5. Кальницкая, Е. Я. Новые пути музеефикации памятника архитектуры: Михайловский замок / Е. Я. Кальницкая // Известия РГПУ им. А.И. Герцена. – 2008. – № 75. – С. 57.

6. Каулен, М. Е. Музеефикация историко-культурного наследия России / М. Е. Каулен. – М., 2012. – 126 с.

7. Квартальнов, В.А. Биосфера и туризм: глобальное взаимодействие и экология, география научного исследования территорий туристского назначения, культура мира, системы туристских миграций, педагогика, социология и стратегия управления: В 5 т./Рос. междунар. акад. туризма, Междунар. каф. ЮНЕСКО по культур. туризму в целях мира и развития / В. А. Квартальнов. – М.: Наука, 2002. – 205 с.

РЕЗЮМЕ

Мақолада музей-педагогик дастур музей ва мактаб ўқитувчиларининг ижодий ҳамкорлиги, музей педагогикасининг инновацион технологияси ҳақида маълуотлар берилган. Муаллиф санъат музейи ўқув фаолиятининг асосий йўналишлари санъат музейининг таълим фаолиятининг когнитив, гуманитар ва фанлараро, ижтимоий ва ижодий жиҳатлари тарихан белгиланган бир неча йўналишларини айтиб ўтган.

РЕЗЮМЕ

В статье музейно-педагогической программы представлена информация о творческом сотрудничестве музейных и школьных педагогов, технологии инноваций музейной педагогики. Автор упомянул несколько направлений образовательной деятельности Художественного музея, в которых исторически определены когнитивный, гуманитарно-междисциплинарный, социальный и творческий аспекты образовательной деятельности художественного музея.

SUMMARY

In the article, the museum-pedagogical program provides information on the creative cooperation of museum and school teachers, the technology of innovation of museum pedagogy. The author mentioned several areas of educational activity of the Art Museum, in which the cognitive, humanitarian and interdisciplinary, social and creative aspects of the educational activities of the art museum are historically defined.

ФИЗИКА, МАТЕМАТИКА, ИНФОРМАТИКА

ЭЛЕКТРОН АХБОРОТ ТАЪЛИМ РЕСУРСЛАРИНИ ЛОЙИҲАЛАШ ТЕХНОЛОГИЯЛАРИ

Эргашев Ж. Б.
Жиззах давлат педагогика университети
Математика ўқитиш методикаси кафедраси
доценти, п.ф.ф.д. (PhD)

Таянч сўзлар: технология, электрон ахборот таълим ресурси, тажриба, касбий модул, ресурс, диагностика, моделлаштириш, лойиҳа, амалиёт.

Ключевые слова: технология, электронный информационный образовательный ресурс, опыт, профессиональный модуль, ресурс, диагностика, моделирование, проект, практика.

Key words: technology, electronic information education resource, experience, professional module, resource, diagnostics, modeling, project, practice.

Бугунги кунда электрон ахборот таълим ресурслари (ЭАТР) таълим жараёнида, айниқса, мактабларда кенг қўлланилмоқда. Бу, биринчи навбатда таълимни ахборотлаштириш ва анъанавий ва масофавий таълим жараёнларида электрон қўлланмалардан кенг фойдаланиш билан боғлиқ. ЭАТР нафақат шахсга йўналтирилган ва ривожлантирувчи таълимни амалга ошириш, балки ўқувчилар томонидан олинган билимлар ҳажми ва сифатини ошириш имконини беради.

ЭАТР ни кейинги ўрганиш учун биз “электрон ахборот таълим ресурси” тушунчасига аниқлик киритамиз. Бу атама бир неча қисмлардан иборат. Биринчидан бу ахборот ресурси, иккинчидан, таълим манбаидир. Ва ниҳоят, бу электрон ресурсдир.

Ахборот ресурси тушунчаси таълимни ахборотлаштириш жараёнининг асосий тушунчаларидан биридир. Бу атама жуда кўп турли хил талқинларга эга, чунки уни турли нуқтаи назардан кўриб чиқиш мумкин.

И.В.Роберт “ахборот ресурси” тушунчасига қуйидагича таъриф беради – фан, маданият, таълим, одамларнинг амалий фаолияти ва ижтимоий ишлаб чиқариш ва бошқарувда қўлланиладиган махсус қурилмаларнинг ишлаши.

А.П. Веревченко ахборот ресусини қуйидагича тушунишни таклиф қилади: “бизни ўраб турган воқелик тўғрисида тўпланган, моддий ташувчиларда ва бошқа ҳар қандай шаклда белгиланган, илмий, саноат, бошқарув ва

бошқа муаммоларни ҳал қилиш учун турли истеъмолчилар ўртасида вақт ва маконда узатилишини таъминлайдиган маълумотларни тушуниш" [26].

В.А.Трайнев ахборот ресурсини "мазмунли ахборот заҳиралари йиғиндиси (ахборот-мазмун ресурси) ва таркибий ахборот (ахборот-таркибий ресурс) имкониятлари" деб таърифлайди [166].

Ушбу таърифларни умумлаштириб, хулоса қилишимиз мумкинки, ахборот ресурси - бу маълум бир ташувчида сақланадиган ва у орқали узатиладиган маълум бир таркибдаги маълумотлардир.

Таърифга кўра, "электрон ресурслар - бу электрон маълумотлар (рақамлар, ҳарфлар, белгилар ёки уларнинг йиғиндиси кўринишидаги маълумотлар), электрон дастурлар (маълум вазифаларни бажарадиган операторлар ёки кичик дастурлар тўплами, шу жумладан маълумотларни қайта ишлаш) ёки ушбу турдаги маълумотларнинг битта манбада жамланишидир" [37].

Ушбу тушунчалар билан бирга электрон ахборот ресурси маълум мазмундаги маълумотларни ўз ичига олган ахборот-коммуникация технологиялари воситаларининг имкониятларини амалга оширадиган электрон шаклдаги маълумотлар тўплами сифатида биргаликда белгиланиши мумкин.

Ушбу атамани "электрон ахборот таълим ресурси" га кенгайтирилганда унинг бевосита мақсадини ҳисобга олиш керак. "Таълим ресурси" – таълим жараёнига қаратилган ресурсдир. Яъни, бу таълим учун мўлжалланган ресурс ва муайян методик талабларга жавоб бериши керак.

Электрон таълим ресурси атамаси эса "ахборот таълим ресурси ихтисослаштирилган таълим ва махсус автоматлаштирилган восита ҳисобланади".

Юқорида санаб ўтилган таърифларни таҳлил қилиш асосида электрон ахборот таълим ресурси деганда биз ҳар томонлама пеадгогик фаолиятни амалга ошириш учун мўлжалланган маълумотларни ўз ичига олган, ахборот-коммуникация технологиялари воситалари имкониятларини амалга оширувчи электрон шаклдаги маълумотлар тўпламини тушунамиз.

Электрон ахборот таълим ресурсларини (ЭАТР) самарали ишлаб чиқиш ва улардан фойдаланиш учун ушбу турдаги ресурсларнинг имкониятлари ва хусусиятларини билиш керак. Муайян хусусиятларга кўра ажралиб турадиган кўп сонли ЭАТР лар мавжуд. ЭАТР нинг турига қараб, ундан маълум ўқув машғулотлари доирасида фойдаланиш, уларни яратишга ёндашувларни фарқлаш, улардан фойдаланиш устуворлигини аниқлаш мумкин.

Ахборот-коммуникация технологиялари (АКТ) воситаларининг таълим мақсадларида фойдаланиш усулларига кўра таснифи И.В.Роберт ва П.И.Самойленко томонидан нашр этилган "Фан ва таълимда ахборот технологиялари" [133] ишида берилган бўлиб, унда АКТ дан фойдаланишнинг қуйидаги таснифи таклиф қилинган.

АКТ дан қуйидагилар сифатида фойдаланиш мумкин:

– таълим воситалари;
– таълим жараёнини такомиллаштириш воситалари;
– атроф муҳитни ва ўз-ўзини билиш воситаси;
– ўқувчи шахсини ривожлантириш воситаси;
– информатика курсини ўзлаштириш доирасида ўрганиш объекти;
– ахборот-методик таъминот ва таълим-тарбия жараёнини бошқариш;
– алоқа воситалари;
– тажриба натижаларни қайта ишлаш ва бошқарувни автоматлаштириш воситалари;
– ўқув фаолияти натижаларини назорат қилиш ва тузатиш жараёнларини автоматлаштириш, тест ва психодиагностика воситалари;
– интеллектуал бўш вақтни ташкил этиш воситалари.

Педагогик мақсадлар учун дастурий таъминотнинг таснифи Б.С.Гершунский [30] фикрича, мақсадли тамойилни акс эттиради. Муаллиф педагогик мақсадлар учун дастурий таъминот таркибини қуйидагиларга кўра таснифлашни таклиф қилади:

Бошқарув, диагностика, намойиш қилиш, ҳосил қилувчи, операцион, назорат қилиш, моделлаштириш ва бошқалар.

Д.В. Чернилевский эса ўз тадқиқотларида компьютерли таълим воситаларини қуйидагича таснифлашни таклиф қилади [162]:

– компьютер ўйинлари; ўқув - компьютер дидактик воситалари; курс ва диплом лойиҳалари; масалаларни компьютерда “ечиш”; лаборатория ва амалий ишларда компьютер тадқиқотчи; дидактик компьютер тизимлари.

Ҳар қандай педагогик жараёнда иккита субъект иштирок этади: ўқитувчи ва ўқувчи, шунинг учун ҳар қандай электрон таълим ресурси иккала таълим субъекти нуқтаи назаридан кўриб чиқилиши керак. Ўқитувчи нуқтаи назаридан, ЭАТР ни таълим тизими, таълим шакли, методик мақсади, таълимни ташкил этиш шакли ва таълимнинг дидактик вазифаларига кўра ажратиш керак. Ўқувчига нисбатан электрон таълим ресурсини кўриб чиқишда ЭАТР таълим тури, тарқатиш технологияси ва ўз ичига олган маълумотлар тури бўйича бўлишниши кераклигини ҳисобга олиш керак.

Юқоридаги олимлар ишларини таҳлил қилиш ва электрон ресурслар орқали ўрганиш ва уларни ишлаб чиқиш жараёни объектларида иштирок этиш электрон ахборот таълим ресурсларини таснифлашнинг қуйидаги муҳим мезонларини ажратиб кўрсатиш имконини берди:

– таълим тизимига кўра
– таълим шаклига кўра

– методик мақсадга мувофиқ
– дарсни ташкил этиш шаклига кўра
– таълим турига кўра
– тарқатиш технологияси бўйича
– маълумотларнинг турлари бўйича
– дидактик ўқув мақсадлари бўйича

Ушбу мезонларга асосланиб, ЭАТР таснифини қуйидагича тузиш мумкин:

1. Таълим тизимига кўра:

1) анъанавий – аниқ фан соҳаси дастурлари ва стандартларига мувофиқ анъанавий тизим учун мўлжалланган;

2) факультатив - чуқур ўрганишга мўлжалланган факультатив фанлар учун мўлжалланган;

3) уй репетиторлари – уйда мустақил ишлаш учун;

4) маълумотнома – фан бўйича маълумотнома ахборотларини қидириш учун мўлжалланган.

2. Таълим шаклига кўра:

1) индивидуал - ўқитувчининг (ЭАТР) ўқувчи билан бевосита ўзаро муносабати учун мўлжалланган;

2) гуруҳли - хоналари гуруҳларда ишлаш учун мўлжалланган;

3) фронтал - бир вақтнинг ўзида барча ўқувчилар билан бир хил суръатда ва умумий вазифалар билан ўқитувчи ишни таъминлаш учун мўлжалланган;

4) жамоавий - бир вақтнинг ўзида барча ўқувчилар билан ўзаро таъсирнинг ўзига хос хусусиятларига эга яхлит жамоа каби ишлашни таъминлаш учун мўлжалланган;

5) жуфтликда - икки ўқувчининг ишлаши учун мўлжалланган.

3. Методик мақсадга кўра:

1) таълимий – янги билимлар бериш, янги амалий кўникма ёки ўқув фаолиятини шакллантириш, ўқув материалини ўзлаштиришнинг зарур даражасини таъминлаш;

– тренажерлар - турли кўникмаларни ривожлантириш, ўрганилаётган материални мустаҳкамлаш ёки такрорлаш учун ишлатилади;

3) назорат қилувчи - ўз-ўзини назорат қилиш ёки ўрганилаётган материални ўзлаштириш даражасини назорат қилиш учун ишлатилади;

4) ахборот-излаш - нафақат маълумот беради, балки ахборотни умумлаштириш кўникма ва малакаларини ҳам шакллантиради;

5) имутацион - реал жараёнлар ёки объектларни уларнинг мазмунли ёки функционал хусусиятларини ўрганиш учун намойиш этади;

6) намойиш қилиш – ўрганилаётган ҳодисалар, объектлар, жараёнларни ўрганиш ва тадқиқ қилиш мақсадида кўргазмали намойиш қилади;

7) ўқув ўйинлари - таълим мақсадила ўйин вазиятларини яратиш учун ишлатилади;

8) моделлаштириш - ҳодисаларни, объектларни, жараёнларни уларни тадқиқ қилиш ва ўрганиш мақсадида моделлаштириш имконини беради.

4. Дарсни ташкил этиш шаклига кўра:

1) маъруза - маърузаларда ишлаш учун мўлжалланган;

2) лаборатория-амалий - семинарлар, лаборатория ва амалий ишларни ташкил этиш учун мўлжалланган;

3) илмий-тадқиқот - илмий-тадқиқотлар ўтказиш учун мўлжалланган;

4) мустақил таълим - мустақил ўрганиш учун мўлжалланган;

5) баҳолаш – баҳолаш дарсларини ташкил этиш учун мўлжалланган (тест, имтиҳон);

6) конференцияларни ташкил қилиш – конференц алоқа доирасида таълимни ташкил этиш учун мўлжалланган.

5. Машғулот турлари бўйича:

1) тушунтирувчи – иллюстратив - маълумотларни кўргазмалилик билан якунланган шаклда идрок этиш учун мўлжалланган;

2) муаммоли - мантиқий фикрлашни, мустақил изланиш ва тадқиқот фаолиятини ривожлантиришга қаратилган муаммоли таълим назарияси асосида ишлаб чиқилади;

3) ривожлантирувчи - ўқувчиларнинг оптимал ривожланишига, тез суръатда ва юқори савияда ишлаш, мақсадли ва тизимли ўқитишга қаратилган;

4) дастурлаштирилган - ўқувчининг асосий билим ва кўникмаларига қараб индивидуал ўқув режасини тузишга йўналтирилган;

5) масофавий - индивидуал ва мустақил ишда максимал ҳажмга масофадан йўналтирилган;

6) қўшма машғулотлар. - ҳар хил турдаги ўқув элементларини бирлаштиради.

6. Ўз ичига олган маълумотлар тури бўйича:

1) матнли - матнли маълумотларни ўз ичига олади;

2) график - график элементларни ўз ичига олади;

3) товушли - товуш элементларини ўз ичига олади;

4) анимация - анимация элементларини ўз ичига олади;

5) интерфаол - интерфаол моделлар ва объектларни ўз ичига олади;

6) бирлаштирилган - турли тузилмавий элементларни ўз ичига олади.

8. Дидактик таълим мақсадларига кўра:

1) шаклланувчи билимлар - асосий билимларни шакллантиришга қаратилган;

2) ҳисобот маълумотлари – ахборот характерига эга, ахборотни узатишга қаратилган;

3) шакллантирувчи кўникмалар – кўникма ва малакаларни шакллантиришга қаратилган;

4) билимларни мустаҳкамлаш - асосий билимларни мустаҳкамлашга қаратилган;

5) ўрганиш даражасини назорат қилиш - ўрганиш даражасини назорат қилишга қаратилган;

6) билимларни умумлаштириш - мавжуд билимларни умумлаштириш жараёнига қаратилган;

7) билим, кўникма ва малакаларни такомиллаштириш - билим, кўникма ва малакаларни кенгайтириш ва чуқурлаштиришга қаратилган.

Таснифлаш ўқув машғулотининг мақсадларига, машғулот турига, уни ташкил этиш шаклига, таълим тизимига, таълим методларига ва бошқаларга қараб, машғулотни ташкил қилиш учун мос бўлган, яъни ЭАТР ни таснифлашнинг юқоридаги барча хусусиятларига қараб ЭАТР ни танлаш имконини беради. Электрон ахборот таълим ресурслари таснифини билиш ва тўғри фойдаланиш ушбу ресурслардан таълим жараёнида янада самарали фойдаланиш ва натижада уни фаоллаштириш ва юқори таълим натижаларини олиш имконини беради.

Ҳозирги вақтда нафақат ЭАТР ни яратиш учун тайёр воситалар тизимлари, балки замонавий, назорат ва таълим воситаларини, моделлаштириш ва кўргазмали дастурларни, электрон дарсликлар ва бошқаларни яратишга имкон берувчи етарли миқдордаги турли хил воситалар ишлаб чиқилган. Электрон ўқув материалларини ишлаб чиқиш воситалари орасида, ҳозирги вақтда бозорда энг машҳур маҳсулотлар: Microsoft Office Power Point, Macromedia Authorware, Click2Learn ToolBook, Mentergy Quest, Stratum 2000, Document Suite 2008, Macromedia Dreamweaver with CourseBuilder, Adobe Flash Claroline LMS, CourseLab ва бошқалар.

Шунингдек, ҳозирда Web 2.0 ҳамкорлик хизматлари, дастурлаш воситалари тизимлари (Visual Basic, Turbo Delphi ва бошқалар), Adobe Flash каби анимацион графикаларни ишлаб чиқиш муҳитлари ва рақамли таълим ресурсларининг ягона тўплами (http://school-collection.edu.ru) сайтида тақдим этилган турли хил ўқув воситалари мавжуд.

Кўп сонли билимларни автоматик назорат қилиш тизимлари, шу жумладан Интернетда бепул юклаб олиш учун MyTest, eTest, ADSoft Tester, VeralTest ва бошқалар мавжуд. Бугунги кунда Интернетда ўқув курсларини

яратиш учун турли хил тармоқ ресурслари тобора оммалашиб бормоқда. Улар Web 2.0 технологиясида ишлайдиган сайтларга тегишли бўлиб, унга кўра Интернетдаги ҳар қандай фойдаланувчи муаллифлик ҳуқуқига эга контент яратиши мумкин.

Демак, таълим фаолиятини қўллаб-қувватлашнинг замонавий дастурий таъминот тизимлари электрон ўқув материалларини лойиҳалаш ва нашр этиш, ўқувчилар билимини назорат қилиш ва ўқув машғулотларини автоматлаштириш учун кенг имкониятлар яратади. Шубҳасиз, ўқув материалини танлаш, ўқув курсларини, тест ва назорат ишларини ишлаб чиқиш, ёзма ишларни текшириш бўйича ўқув-методик ишнинг кўп меҳнат талаб қиладиган қисми аввалгидек ўқитувчига тегишли бўлади.

Адабиётлар:

1. Abduqodirov A.A., Pardaev A.X. Masofali o‘qitish nazariyasi va amaliyoti. -Toshkent: Fan, 2009 . -145 b.

2. Kan–Kalik V.A., Nikandrov N.D. Pedagogicheskoe tvorchestvo. –M.: Pedagogika, 1990. – 144 s.

3. Markova A.S. Texnologiya massovogo testirovaniya studentov: Uchebnoe posobie. – M., 1996. -182 s.

4. Muslimov N.A., Usmanboeva M.U., Mirsolieva. Barcha ta’lim yo‘nalishlari uchun “Innovatsion ta’lim texnologiyalari va pedagogik kompetentlik” moduli bo‘yicha o‘quv–uslubiy majmua. Toshkent-2017.

РЕЗЮМЕ

Мақолада электрон ахборот таълим ресурсларини лойиҳалаш технологиялари ҳақида маълумотлар келтирилган. Шунингдек, электрон ахборот таълим ресурсларини таснифлаш мезонлари ҳамда ушбу мезонларга асосланиб электрон таълим ресурсларини тузиш шакллари ўрганилган.

РЕЗЮМЕ

В статье представлена информация о технологиях проектирования электронных информационных образовательных ресурсов. Также изучены критерии классификации электронных информационных образовательных ресурсов, а также формы структурирования электронных образовательных ресурсов на основе этих критериев.

SUMMARY

The article presents information about electronic information education resource Design Technologies. Also studied are the criteria for classifying E-information education resources as well as the forms for building e-learning resources based on these criteria.

BO‘LAJAK MUHANDIS-ELEKTRIKLARDA INTELLEKTUAL KOMPETENTSIYALARINI RIVOJLANTIRISH KOMPONENTLARINING TARKIBIY TUZILMASI

Qurbanov A.
Jizzax politexnika instituti

Tayanch so‘zlar: intellektual kompetentsiya, motivatsion-qiymatli, kognitiv, o’z-o’zini tarbiyalash.

Key words: intellectual competence, motivational-value, cognitive, self-education.

Ключевые слова: интеллектуальная компетентность, мотивационно-ценностные, познавательные, самовоспитание.

Kirish. Bugungi kunda siyosiy, iqtisodiy va ijtimoiy sohalarda ro‘y berayotgan o‘zgarishlar mamlakatimizning innovatsion rivojlanishini ta’minlovchi kasblarning ahamiyati oshishiga xizmat qildi. Bu intellektual qobiliyatga ega bo’lgan shaxsga bo’lgan ehtiyoj yil sayin ortib borayotganidan dalolat beradi. Hozirgi vaqtda zamonaviy jamiyat zarur ma’lumotlarga ega bo’lgan va tashqi muhit bilan faol o’zaro ta’siri bilan ajralib turadigan barcha yangi texnologiyalar yordamida o’z bilim, ko’nikma va malakalarini oshirish imkoniyatiga ega bo‘lgan mutaxassislarni tayyorlash zarurligini ko‘rsatmoqda. Bularning barchasi intellektual faoliyatning shaxsning kasbiy va ijtimoiy hayotidagi ulushi yanada aniq shaklga ega bo’lishiga va inson faoliyatida muhim ro’l o’ynashiga yordam beradi.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Ko’pgina tadqiqotchilar intellektual kompetentsiya ta’rifiga murojaat qilishadi. Ulardan I. Zimnaya va O. Yaryginlar intellektual kompetentsiyani kompetentsiyaning alohida turi sifatida ta’kidlaydilar. M. Holodnaya ushbu kompetensiyani «faoliyatning muayyan predmeti sohasida samarali qarorlar qabul qilish imkoniyatini ta’minlaydigan bilimlarni tashkil etishning maxsus turi» deb ta’riflaydi [1]. Intellektual kompetentsiya o’z aqlining imkoniyatlarini va uning kasbiy muammolarni hal qilishni ta’minlaydigan qismini aks ettirishni anglatadi.

Pedagog olimlarning fikriga ko’ra intellektual kompetentsiya, bu shaxsning idrok etish-tahliliy qobiliyatidir. Bu qobiliyatlar quyidagilarga bo’linadi:

– umumiy bilim darajasi va axborot to’plash, axborotni qayta ishlash qobiliyati;
– og’zaki-mantiqiy fikrlash, mavhumliklarni topish qobiliyatini o’z ichiga oladi;
– vizual-faol fikrlash, amaliy muammolarga yechim topish qobiliyatini va kontseptual moslashuvchanlikni nazarda tutadi.

Ju. Kostrova o’zining intellektual kompetentsiya ta’rifida nafaqat intellektual qobiliyatlarga, balki ijodkorlik va o’z-o’zini tarbiyalash qobiliyatiga ham urg’u beradi. Muallif intellektual kompetentsiyaning namoyon bo’lishini «tizimli harakat qilish va fikrlash, sifatli tahlil qilish va o’zgaruvchan sharoitlarga tez javob berish, mas’uliyatli qarorlar qabul qilish, o’z-o’zini tahlil qilish, o’z-o’zini tarbiyalash va o’z-o’zini takomillashtirish qobiliyatida» ko’radi [2].

Taqdim etilgan ta’riflarni tahlil qilgandan so‘ng, biz intellektual kompetentsiyani ma’lumotni tushunish, qo‘llash, tahlil qilish, umumlashtirish, baholash va sintez qilishda faol kognitiv jarayonlar usullarini o’zlashtirish qobiliyatini nazarda tutgan holda muayyan fan sohasida natijaga erishish maqsadida individual tajriba asosida shaxsiy fazilatlardan foydalanilgan turli darajadagi murakkablikdagi kasbiy muammolarni samarali hal qilish imkonini beradi deya baholaymiz. Taklif etilayotgan ta’rif bizga intellektual kompetentsiya ta’lim mazmunining barcha elementlarini qamrab oladi degan xulosaga keldik. Bu kompetentsiya talabalarning kognitiv faoliyatining individual uslubiga asos bo’lib, ularning kelajakdagi kasbiy faoliyatiga asoslanadi.

Bizning fikrimizcha, rivojlanish va o‘z-o‘zini rivojlantirish doimo qandaydir ichki qonuniyatlarni, qandaydir o‘z-o‘zini harakatini, obyektni, tizimni o‘z-o‘zini o‘zgartirishni, shaxsning o‘zini, ichki dunyosini ma’lum bir o‘zini o‘zi qurishni nazarda tutadi. Bu jarayon qaytarilmasdir, buning natijasida intellektual, shaxsiy va faoliyat xususiyatlarida miqdoriy va sifat jihatidan o‘zgarishlar yuz beradi. Ular bir-biriga bog‘langan va o‘zaro bog‘liqdir. Rivojlanishning asosi sifatida kadrlar tayyorlash alohida o‘rin tutadi. Rivojlanish jarayonini yo‘naltirish talabaning aqliy rivojlanishiga ta’sir qilish, uning bilish faoliyatini boshqarish, uni rivojlantirish va maqsadli ta’sir qilish orqali amalga oshiriladi.

Tadqiqot metodologiyasi. Shunday qilib, G. Sagdeeva tadqiqotida biz intellektual kompetentsiyaning quyidagi tarkibiy qismlarini topamiz:

- motivatsion (rivojlanishga tayyorlik, universitetda o’qish motivlari);
- kognitiv (talaba shaxsi va kasbiy rivojlanishi jarayonida zarur bo’lgan bilimlar yig’indisi);
- metakognitiv (o’z-o’zini tashkil etish va o’zini o’zi boshqarish qobiliyatlari va ko’nikmalari [5].

O. Jarygin intellektual kompetentsiya komponentlarini boshqacha talqin qilishni taklif qiladi. Ushbu tadqiqotchi intellektual kompetentsiyaning bir qismi sifatida quyidagilarni aniqlaydi:

– til komponenti - bu samarali muloqotni qurish va bilimlarni uzatish, fikrlash jarayonlarini tartibga solish, yangi tushunchalarni ishlab chiqarish va tilning o'zini o'zi rivojlantirishni anglatadi;
– induktiv komponent - bu muammolarni hal qilishda qidiruv faolligini anglatadi;
– deduktiv komponent - ilgari surilgan gipotezani tasdiqlash uchun dalillarni izlash;
– algoritmik komponent - ularni modellashtirish, algoritmik tuzilmalarni yaratish, algoritmik tahlilni amalga oshirish bo'yicha bilimlarni tasniflash.

E. Marchukning fikricha, intellektual kompetentsiyaning tarkibi quyidagilardan iborat:

– motivatsion, shu jumladan intellektual faoliyat maqsadini anglash;
– operativ - intellektual muammolarni tahlil qilish va ijodiy hal qilish qobiliyati;
– baholash - ularning intellektual faoliyatini tan olish, nazorat qilish va tuzatish qobiliyati [4].

Biz intellektual kompetensiyaning asosini tashkil etuvchi komponentlarni belgilashda N. Goncharuka va E.Xromova pozitsiyasiga yaqinmiz. Ularning ta'kidlashicha, intellektual kompetentsiya motivatsion-qiymatli va motivatsion-maqsadli komponentlarni ham o'z ichiga oladi.

Tahlil va natijalar. Intellektual kompetentsiya ta'limning umumiy ta'lim mazmunining barcha tarkibiy qismlari umumiy ta'lim ko'nikmalari, meta-bilimlar va faoliyatning subyektiv usullarini o'z ichiga oladi. Natijada talabalarda axborot ko'nikmalari, o'z-o'zini ta'lim olishga tayyorlash, axborotni mustaqil izlash, tanlash va undan foydalanish, axborot bilan o'zaro aloqa qilishning yangi texnologiyalaridan foydalanish ko'nikmasi, o'z-o'zini bilish usullarini takomillashtirishga intilish, ilmiy-tadqiqot ishlari bilan shug'ullanish istagi shakllanadi.

Intellektual kompetentsiya axborot bilan ishlashning shaxsiy tizimini, kasbiy faoliyatda harakatchanlikka to'sqinlik qiladigan eskirgan fikrlash stereotiplari va idrok shakllarini qayta ko'rib chiqishga tayyorlikni belgilaydi. Intellektual kompetentsiya yangi narsalarni idrok etishda ochiqlik va moslashuvchanlik, bir xil hodisani tushunishning subyektiv usullarining o'zgaruvchanligi va xilma-xilligi, hozirgi voqealarga turli xil aqliy «qarashlar» dan xabardorlik kabi xususiyatlarni belgilaydi.

I.A.Zimnyaya “kompetentlik” toifasining uslubiy samaradorligi “bilim” tushunchasidan kengroq bo‘lishi, u nafaqat kognitiv va operatsion-texnologik komponentlarni, balki motivatsion, axloqiy, ijtimoiy va xulq-atvorni ham o‘z ichiga olganligi”ni inobatga olib kompetentsiyada beshta komponentni ajratib ko‘rsatadi:

– Kompetentsiyani namoyon etishga tayyorlik (motivatsion jihat);
– Kompetensiya mazmuni (ya’ni kognitiv jihati) bo‘yicha bilimlarga ega bo‘lish;
– Turli xil odatiy va noodatiy holatlarda (ya’ni, xulq-atvor jihati) kompetentsiyani namoyon qilish tajribasi;
– Kompetensiya mazmuni va uni qo‘llash obyektiga munosabat (motivatsion rol o‘ynaydigan qiymat-semantik jihat);
– Tarkibning namoyon bo‘lishi jarayoni va natijasini hissiy-irodaviy tartibga solish [3].

Biz yuqoridagi ilmiy tadqiqotlar tahlili asosida intellektual kompetensiyalarining rivojlantirish darajasini aniqlash uchun quyidagi to‘rtta komponentlarni alohida ajratib ko‘rsatish mumkin deb hisoblaymiz:

• motivatsion-qiymatli (yangi malumotlar bilan o‘z-o‘zini rivojlantirish qobiliyati);
• kognitiv (bilim);
• o’z-o’zini tarbiyalash;
• tadqiqot.

Motivatsion-qiymatli komponent intellektual qobiliyatlarni rivojlantirish ehtiyojlari, o’z-o’zini namoyon qilish zarurati, intellektual sohani o’z-o’zini rivojlantirish istagi, uzluksiz intellektual o’z-o’zini tarbiyalashning ahamiyati va qiymatini anglashi, jozibadorligi, ahamiyati, o‘z faoliyatining ma’nosini anglashi, kasbiy faoliyatning kelajakda talabalarning maqsadlari, ehtiyojlari, motivlari, qiymat yo‘nalishlarini o‘z ichiga oladi.

Kompetensiyalarni shakllantirish, o‘z-o‘zini takomillashtirish va o‘z-o‘zini rivojlantirishga bo‘lgan ehtiyojni o‘z ichiga oladi.

Kognitiv komponent ma’lumotni tanlash va o’zgartirish qobiliyati, ma’lumotni umumlashtirish, tahlil qilish, turkumlash, tuzish uchun turli kognitiv sxemalar va fikrlash operatsiyalaridan foydalanish qobiliyati, zamonaviy jamiyatda axborotning mohiyati va ahamiyati, axborot jamiyatining o‘ziga xos xususiyatlarini bilish, ularni anglash, tasavvur qilish haqidagi bilimlarni o‘z ichiga oladi.

O’z-o’zini tarbiyalash komponenti yangi ma’lumotlarni mustaqil izlashga tayyorlikni belgilaydigan kompetensiyalarni o’z ichiga oladi, olingan bilimlar

asosida kasbiy faoliyatda bilim va texnologiyalarning yangi yo'nalishlarini o'zlashtirishga intilish, o'quv faoliyati motivlarini, ularning o'z soxasiga bo'lgan qiziqishlarini, intellektual kompetensiyalarni shakllantirish, o'z-o'zini takomillashtirish va o'z-o'zini rivojlantirishga bo'lgan ehtiyojni o'z ichiga oladi.

Tadqiqot komponenti tadqiqot ishlarining har xil turlari va shakllariga tayyorlikni ta'minlaydigan kompetensiyalarni o'z ichiga olib, talabalarni kasbga tayyorlashda intellektual kompetensiyalarni shakllantirish jihatini o'z ichiga oladi.

Intellektual kompetentsiya ta'limning umumiy ta'lim mazmunining barcha tarkibiy qismlari: umumiy ta'lim ko'nikmalari, meta-bilimlar va faoliyatning subyektiv usullarini o'z ichiga oladi. Natijada talabalarda axborot ko'nikmalari, o'z-o'zini ta'lim olishga tayyorlash, axborotni mustaqil izlash, tanlash va undan foydalanish, axborot bilan o'zaro aloqa qilishning yangi texnologiyalaridan foydalanish ko'nikmasi, o'z-o'zini bilish usullarini takomillashtirishga intilish, ilmiy-tadqiqot ishlari bilan shug'ullanish istagi shakllanadi.

Biz bir guruh talabalarning intelektual kompetensiyalarining qay darajada shakllanganligini aniqlash maqsadida anketa savolnomasi o'tkazdik (1-jadval).

1-jadval

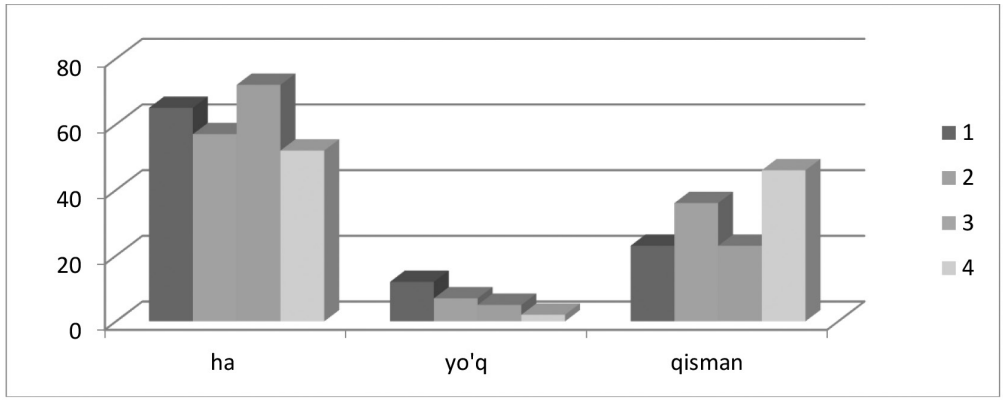
Anketa savolnoma

№	Savollar	Qatnashgan talabalar soni - 100		
		ha	yo'q	qisman
1	Fikr yuritishni talab etadigan, unga yondashish yo'lini siz bilmaydigan topshiriqlarni yaxshi ko'rasizmi?	65	12	23
2	Gipoteza (faraz)larni ilgari surish, nazariy asoslash zarur bo'lgan topshiriqlar sizga yoqadimi?	57	7	36
3	Muammoni hal qilish yoki qiyin masalani yechishda eng ratsional usulini izlaysizmi?	72	5	23
4	Mashg'ulotlarda muhokama qilish, taxlil qilish, fikr yuritish, o'qituvchi ilgari surgan muammoni hal qilish sizga yoqadimi?	52	2	46

So'rovnoma natijalarini geometrik diagramma shakliga keltiramiz. Bunda o'tkazgan anketa so'rovnomamizni natijalarini tahlil qilish yanada qulayroq bo'ladi (2-rasm).

2-rasm

So’rovnoma natijalarini geometrik diagramma

Intellektual kompetentsiyaning tavsiflangan tarkibiy qismlari bizga intellektual kompetentsiyani shakllantirish darajalarini aniqlashga yordam berdi. Biz intellektual kompetentsiyani shakllantirish darajalarini uchga ajratamiz. Bular: yuqori daraja, o’rtacha daraja va past daraja.

Yuqori daraja talabaning ahamiyati, qadriyati va intellektual faolligini ongli ravishda tushunishni ta’minlaydi. Talabalarda intellektual muammolarni hal qilishga qiziqish ortib boradi. Ular intellektual muammolarni hal qilishga ijodiy yondashish va natijalarni tahlil qilish qobiliyatini ifodalash bilan tavsiflanadi. Talabalar o’zlarining intellektual faoliyatlarini mustaqil nazorat qilishlari, tushunishlari va mukammallashtirishlari mumkin.

O’rtacha daraja talabalarning intellektual faoliyatining ma’nosini, ahamiyatini tushunishi, faoliyat maqsadini tushunish qobiliyatiga ega bo’lishi bilan tavsiflanadi. Talabalar intellektual muammolarni hal qilishda qiziqish mavjudligini namoyish etadilar. Talabalar intellektual vazifalarni hal etish va tahlil qilishga ijodiy yondashishga qodir. Talabalar o’zlarining intellektual faoliyatini nazorat qilish, tushunish va sozlash qobiliyatini namoyon etadilar.

Talabalarning intellektual kompetentsiyasining past darajasi intellektual kompetentsiyaning ahamiyati va qiymatini tushunmaslik bilan tavsiflanadi. O’quvchilar intellektual muammolarni hal qilishda bir xil qiziqish ko’rsatadilar, ular uchun ko’pincha uning intellektual faoliyati maqsadini amalga oshirishning iloji yo’qligi, vazifalarni hal qilishga ijodiy yondashishning iloji yo’qligi, o’z intellektual qobiliyatlarini tahlil qilishda zaruriy ko’nikmalar yetishmasligi yoki qiyinchiliklar paydo bo’lishi bilan tavsiflanadi.

Xulosa va takliflar. Intellektual kompetentsiya mohiyatini aniqlash uchun biz «intellekt» va «intellektual kompetentsiya» kabi tushunchalarni ko'rib chiqdik. Intellektual kompetentsiyani biz turli xil kasbiy muammolarni samarali hal qilish imkonini beradigan ma'lumotlarni tushunish, qo'llash, tahlil qilish, umumlashtirish, baholash va sintez qilishda faol kognitiv jarayonlar usullarini o'zlashtirish murakkablik darajalari, ma'lum bir fan sohasida natijaga erishish maqsadida individual tajriba asosida shaxsiy fazilatlardan foydalanish qobiliyati deb hisoblaymiz.

Biz intellektual kompetentsiyani motivatsion-qiymatli, kognitiv, o'z-o'zini tarbiyalash va tadqiqot komponentlar bilan ifodalanadik. Intellektual kompetentsiyaning tavsiflangan tarkibiy qismlari bizga intellektual kompetentsiyani shakllantirish yuqori, o'rtacha va past darajalarini aniqlashga yordam berdi.

Talabalarning yuqori darajadagi intellektual kompetentsiyasi intellektual muammolarni hal qilish va natijalarni tahlil qilishga ijodiy yondashish qobiliyatini ta'minlaydi. O'rtacha daraja talabalarning intellektual faoliyatining ma'nosini, ahamiyatini tushunishi, faoliyat maqsadini tushunish qobiliyatiga ega bo'lishi bilan tavsiflanadi. Talabalarning intellektual kompetentsiyasining past darajasi intellektual kompetentsiyaning ahamiyati va ahamiyatini tushunmaslik, o'z intellektual faoliyatini tahlil qilishda qiyinchiliklarga duch kelishi bilan tavsiflanadi.

Adabiyotlar:

1. Холодная М. А. Психология интеллекта. Парадоксы исследования. 2-е изд., перераб. и доп. СПб, 2002. 272 с.

2. Kostrova Yu.S. Formirovanie intellektualnoy kompetentnosti studentov. European Social Science: Evropeyskiy zhurnal Evropeyskih nauk. 2011. № 6. 5

3. Зимняя И.А. Ключевые компетенции - новая парадигма результата образования / И.А. Зимняя // Высшее образование сегодня. - № 5.-2003.-С. 34-42.

4. Холодная М.А. Психология интеллекта. Парадоксы исследования/М.А.Холодная. - СПб.: ИЗд-во Питер, 2002 - 272с.

5. Sagdeeva G. S. Razvitie intellektualnoy kompetentnosti buduschih spetsialistov: avtoref. dis. … kand. ped. nauk: 13.00.08. Kazan, 2013. 20 p.

РЕЗЮМЕ

Ushbu maqolada intellektual kompetentsiyani shakllantirishning asosli tarkibiy qismlari va uning shakllanish darajalari aniqlangan hamda talabalarni intellektual kompetentsiyalarini pedagogik yondashuvlar asosida shakllantirishga qaratiladi. Ushbu ishlarda ta'limda kompetensiyaga asoslangan yondashuv kasbiy va umumiy, intellektual rivojlanish g'oyalarini o'z ichiga olaganligi va kompetentsiyalar an'anaviy bilimlarni, shuningdek, umumiy ta'lim, intellektual, kommunikativ, ijodiy, o'zaro bog'liqliklarni o'zida mujassam etgan metasubyekt shakllari yoritilgan.

РЕЗЮМЕ

В данной статье определены основные компоненты формирования интеллектуальной компетентности и уровни ее формирования, а также акцентировано внимание на формировании ин-

теллектуальной компетентности учащихся на основе педагогических подходов. В этих работах компетентностный подход в образовании включает в себя идеи профессионального и общего, интеллектуального развития, а компетенции включают традиционные знания, а также общеобразовательные, интеллектуальные, коммуникативные, творческие, взаимосвязи.

SUMMARY

In this article, the main components of the formation of intellectual competence and the levels of its formation are determined, and it focuses on the formation of intellectual competence of students based on pedagogical approaches. In these works, the competency-based approach in education includes the ideas of professional and general, intellectual development, and competencies include traditional knowledge, as well as general education, intellectual, communicative, creative, interrelationships. the forms of metasubject embodied in zida are highlighted.

BO‘LAJAK FIZIKA O‘QITUVCHILARINING METODIK TAYYORGARLIGIGA OID MUAMMOLARNING YECHIMLARI BO‘YICHA OLIB BORILGAN TADQIQOTLAR VA ULARNING TAHLILI

Ashurmatov R. G‘.
TKTI Yangiyer filiali, assistent-o’qituvchisi,
O‘tkirov Sh. X.
TKTI Yangiyer filiali, stajor-o’qituvchisi

Tayanch so‘zlar: metodik tayyorgarlik, kasbiy faoliyat, innovatsion metod, pedagogik muhit, integratsiya, metodik mahorat.

Ключевые слова: методическая подготовка, профессиональная деятельность, инновационный метод, педагогическая среда, интеграция, методическое мастерство.

Key words: methodological training, professional activity, innovative method, pedagogical environment, integration, methodological skill.

Kirish. Avvalo, pedagogika sohasida tahsil olayotgan bo‘lajak fizika o‘qituvchisining metodik jihatdan tayyorgarligini rivojlantirishning nazariy va amaliy asoslari, zamonaviy metodik tayyorgarligini belgilovchi huquqiy me’yoriy mezonlar va ularning metodik tayyorgarligini rivojlantirishdagi ahamiyati, bo‘lajak fizika o‘qituvchilarining metodik tayyorgarligini takomillashtirishning didaktik xususiyatlari tahlilini olib borish zarur.

Butun jahon oliy ta’lim muassasalarida bo’lajak fizika o‘qituvchilarning metodik tayyorgarligiga oid muammolarning yechimlari bo‘yicha juda ko’plab ishlar olib borilgan. Bu tadqiqotlar natijasida ko’plab ilmiy yutuqlarga erishilgan: bulardan, o‘qituvchilar tanqidiy fikrlashlarini rivojlantirishning metodik tizimi xalqaro hamkorlik mexanizmlari asosida takomillashtirilgan (Association for Educational Communications and Technology – AECT), bo‘lajak o‘qituvchilarni kasbiy faoliyatga tayyorlash jarayonlari umumyevropa ehtiyojlari optimallashtirilishi asosida takomillashtirilgan (Belfield pedagogical university), o‘qituvchi kasbiy faoliyatini takomillashtirishning tashkiliy tuzilmali modeli ish beruvchilar talablari funksional asosida takomillashtirilgan (Centre of increasing to pedagogical qualification on base Manchesters university, Moskva davlat pedagogika universiteti), bo‘lajak o‘qituvchilarning auditoriyaga

axborotni uzatish ko‘nikma va malakalari uzluksiz ta’limni modernizatsiyalash prinsiplarini tatbiq etish asosda takomillashtirilgan (University of Sorbonne), bo‘lajak o‘qituvchilarning metodik tayyorgarligini takomillashtirishning loyihaviy-konstruktiv texnologiyalarining innovatsion metodlari yaratilgan (Seoul of National University), bo‘lajak o‘qituvchilarni metodik jihatdan tayyorlashda dasturlashtirish texnologiyasi omillari va komponentlari kasbiy ehtiyojlar asosida takomillashtirilgan (Miyagi pedagogikal university, Japan). Ushbu erishilgan ilmiy natijalar bo’lajak fan o’qituvchilarining metodik tayyorgarligini takomillashtirishga qaratilgan e’tiborning yuksak ekanligini ko’rsatadi.

Dunyoning yetakchi oliy ta’lim muassasalarida bo‘lajak o‘qituvchilarining metodik tayyorgarligini takomillashtirish bo‘yicha quyidagi yo‘nalishlarda ilmiy izlanishlar olib borilmoqda: o‘qitishning innovatsion metodlarini joriy qilish asosida o‘qituvchilarning pedagogik faoliyat olib borishga motivatsiyasini shakllantirish, pedagogik muhitga moslashuvchanligini ta’minlash mexanizmlarini ishlab chiqish, pedagogik jarayonlarni tashkil etish va uning sifatini baholash, bo‘lajak o‘qituvchilarning metodik tayyorgarligini takomillashtirish mexanizmlarini joriy etish. Yurtimizning yetakchi pedagog olimlari M.Djoraev, M.Mirzahmedov, K.Nasriddinov, S.Qahhorov, M.Qurbonov va boshqalar tomonidan fizika o‘qitish metodikasi muammolari, A.A.Abduqodirov, M.M.Aripov, U.Sh.Begimqulov, L.V.Golish, M.Ochilov, E.N.Sayidahmedov, D.I.Yunusovalar tomonidan innovatsion pedagogik va axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanishning nazariy va metodik asoslari, B.S.Abdullaeva, S.D.Bazarova, N.A.Muslimovlar o‘qituvchilarning kasbiy kompetentligini rivojlantirish tadqiq qilingan. Pedagog xodimlarning metodik tayyorgarligini takomillashtirishga bag‘ishlangan ilmiy izlanishlar S.K.Abdulina, G.V.Abramyan, V.V.Aleynikov, K.Angelovski, R.S.Arefev, O.R.Badagueva, V.Bespalko, L.S.Выgotskiy, P.Ya.Galperin, N.Gomulina, V.V.Davidov, N.V.Kuzmina, M.V.Seliverstova, V.D.Shadrikovlar tomonidan olib borilgan. O‘qituvchilarning pedagogik faoliyatini rivojlantirishning ilmiy masalalari G.S.Drori, Marta Ruiz-Corbella, Cropley A, Drapeau Patti, Benjamin Crowell, John Dirk Walecka, D. Schaeffer tomonidan tadqiq qilingan. Mazkur sohada qator ilmiy ishlar amalga oshirilayotgan bo‘lsada, bo‘lajak fizika o‘qituvchilarning metodik tayyorgarligini takomillashtirish muammosiga bag‘ishlangan maxsus ilmiy-tadqiqot ishlari juda ham kam olib borilgan. Yuqorida olib borilgan ilmiy tadqiqotlar natijasida bo‘lajak o‘qituvchilarda metodik tayyorgarlikni takomillashtirishga oid nazariy-konseptual yondashuvlar, o‘qituvchi kasbiy va metodik tayyorgarligini

takomillashtirishga doir fazilatlar tizimi hamda shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim jarayonini tashkil qilishning psixologik-pedagogik

xususiyatlari ustida ishlar olib borilgan.

Respublikamizda ta’lim sifati va samaradorligini oshirish jarayonida bo‘layotgan o‘zgarishlar, ya’ni qabul qilingan qonun va farmoyishlar jamiyatimizning rivojlanishida muhim omillardan biridir.

Zamonaviy ta’lim tizimida bo‘lgan o‘zgarishlar, o‘qituvchining malaka darajalarini va kasbiy qobiliyatlarini oshirishga majbur qiladi, bu degani o‘zining metodik bilimlarini oshirishiga majburligidir. Zamonaviy ta’limning asosiy maqsadi jamiyat, davlat va shaxsning zamonaviy tarbiyalarga mos bo‘lishi, har tomonlama rivojlangan shaxsni tarbiyalashga qaratilgan.

Bo’lajak fizika fani o‘qituvchisini metodik bilim va ko’nikmalarini rivojlantirishda pedagogik hamda texnik-texnologik muammoli vaziyatni tashkil qilishga imkon beruvchi, sharoitlarning to‘plami sifatida qayd etiladi. Pedagogik sharoitlar mazkur jarayonni yuzaga keltiribgina qolmay, balki uning mavjud holatini ham belgilaydi.

Bo’lajak fizika fani o‘qituvchisini metodik bilim va ko’nikmalarini rivojlantirish bosqichma-bosqich, pedagogik turkum fanlarining integratsiyasi, fanlararo aloqadorlik darajasida innovatsion yondashuv asosida pedagogik faoliyatida hamda muammoli-vaziyatli topshiriqlarni yechish orqali amalga oshiriladi.

Bo‘lajak fizika fani o‘qituvchisining metodik tayyorgarligini rivojlanishi quyidagi pedagogik tizim maqsad, jarayon va natija tarzida namoyon bo‘ladi. Ijtimoiy qoidalar metodik rivojlanish darajasini baholashda muhim asoslar sifatida aks etadi va ular, o‘z navbatida, Davlat ta’lim standarti mazmunida qayd etiladi. Ta’lim tizimi faoliyatini baholashda uning samaradorligi hamda pedagogik tizim rivoji bilan bog‘liq asosiy ko‘rsatkichlarini ajratib ko‘rsatish mumkin. Aynan ana shu ko‘rsatkichlar o‘qituvchining metodik rivojlanish darajasini baholash mantiqini asoslab beradi.

Jamiyatda ta’lim tizimini rivojlantirishning strategik yo‘nalishi– bu insonning turli sohalarida maqsadli innovatsion yondashuv asosida faoliyati, uning intellektual va ahloqiy rivojlanishidir. Jahonning rivojlangan davlatlari qatori mamlakatimizda ham ta’limdagi islohotlar jarayonida innovatsion ta’limni qo‘llash muhim yo‘nalish sifatida kelmoqda.

Bo‘lajak fizika fani o‘qituvchisining metodik tayyorgarligini rivojlantirish pedagoglarni tayyorlashdagi murakkab muammolar qatorida o‘ziga xos o‘rin tutadi. Ayniqsa ta’limni modernizatsiyalash bilan bog‘liq islohotlarning joriy bosqichida kasbiy pedagogik faoliyatga moslashish muammosi yanada yaqqol

namoyon bo‘lmoqda. Bo‘lajak fizika fani o‘qituvchilarini amaliy, psixologik, metodik, tadqiqotchilik turlari bilan bir qatorda bo‘lajak fizika fani o‘qituvchisini metodik tayyorgarligini rivojlantirish bilan boyitib borilmoqda.

Pedagogning metodik jihatdan tarbiyalanganligini tadqiq qilishga bag‘ishlangan asarlarda uning quyidagi turlari bilan farq qilinadi:

– maxsus bilim va malakaga ega bo’lishligi – kasbiy faoliyatini yetarlicha yuqori darajada egallaganlik, o‘zining kelgusi kasbiy rivojlanishini loyihalash qobiliyati;
– ijtimoiy tarbiyalanganlik layoqatliligi – birgalikdagi kasbiy faoliyatni, hamkorlikni va shuningdek, metodik muloqot uslublarini egallaganlik, o‘z kasbi natijalari uchun ijtimoiy mas’ullik tushuniladi.

Yevropa davlatlarida shakllangan an’anaga muvofiq kasbiy malakada mutaxassisning metodik tayyorgarligi, uni rivojlantirishga qaratilgan ta’lim tizimi esa – bilim, ko‘nikma va malakalar darajasi bilan o‘lchanadi.

O‘sib kelayotgan yosh avlodni o‘qitish va tarbiyalashda eng asosiy ta’sirni o‘qituvchi ko‘rsatar ekan, o‘qituvchining metodik tayyorgarligini rivojlanganligi, o‘quv va tarbiya jarayonini boshqarishda namoyon bo‘ladi.

Olib borilgan tadqiqotlar natijasida pedagogika oliy ta’lim muassasalari talabalarining innovatsion yondashuv asosida metodik tayyorgarligini rivojlantirishni tashkil etish muammosiga yetarli darajada katta e’tibor qaratilmaganligi aniqlandi. Bo‘lajak fizika fani o‘qituvchilarini tayyorlashda ularning innovatsion yondashuv asosida metodik tayyorgarlik darajalarini rivojlantirishda foydalaniladigan shakllar, metodlar, vositalar yetarli ilmiy asoslanmaganligi kuzatildi. Innovatsion yondashuv – o‘quv-tarbiya jarayonini yaxshilash va takomillashtirishga yo‘naltirilgan dedaktik, metodik, tashkiliy-texnik o‘zgarishlar bo‘lib, metodik tayyorgarlikni rivojlantirishda talabada qiziqish, xohish, qobiliyat, innovatsion g‘oyalar bilan ishlashga ehtiyoji bo‘lishi, talabalarning innovatsion ta’lim olishiga qator psixologik omillar ham ta’sir ko‘rsatishi aniqlandi.

Fizika ta’limi yo‘nalishi bo‘yicha ta’lim olayotgan bo‘lajak bakalavr-o‘qituvchilarning metodik tayyorgarligini rivojlantirishni bilim olishga qiziqish va qobiliyatni pedagogik madaniyatni takomillashtirishga chorlovchi omil sifatida rivojlantirish lozim. Muammoni hal etishning muhim omili sifatida fizika ta’limi yo‘nalishi bo‘yicha ta’lim olayotgan bo‘lajak bakalavr-o‘qituvchilarning metodik tayyorgarligini takomillashtirish, kasbiy bilimlarini chuqurlashtirish va malakasini oshirish talab etiladi.

Bo‘lajak fizika fani o‘qituvchisi metodik tayyorgarligi faoliyatini aniq bir maqsadga yo‘naltirishi va bu maqsadga erishish uchun quyidagi shartlarga rioya qilishi kerak.

1. O‘z bilimini innovatsion yondashuv asosida oshirish mazmunini bo‘lajak fizika fani o‘qituvchisi mutaxassisligi bo‘yicha pedagogik amaliyot o‘tayotgan ta’lim muassasasida aniq sharoitlarga, amaliyotning sharoitlari, talablariga moslashtirishi kerak.

2. Fizika fani o‘qituvchisi ma’lum maqsad asosida va ma’lum tartibda o‘zida quyidagi sifatlarni shakllantirib borishi kerak:

- talabalarning intilishlari, yangi g‘oyalari, innovatsion qiziqishlarini chuqur his qilish, tushunish, ularning ma’naviy ehtiyojlarini hisobga ola bilish;

- talabalar bilan emmotsional aloqa o‘rnatish, ularning aqliy tasavvurlari, axloqiy va amaliy faoliyati tomonlariga faol ta’sir etish.

3. Bo‘lajak fizika fani o‘qituvchisi umumiy pedagogika, psixologiya, yosh fiziologiyasi va gigienasi, texnika va texnologiya hamda maxsus fanlarni o‘qitish metodikasi fanlarini o‘zlashtirgan bo‘lishlari shart.

4. Bo‘lajak fizika fani o‘qituvchisi o‘zining pedagogik va metodik mahoratini oshirish ustida ishlash tizimining eng samarali usullari, yo‘llarini tanlab olishi, texnologik jarayon va texnik ob’ektlarni to‘g‘ri tanlab faoliyat ko‘rsatishi kerak.

5. Bo‘lajak fizika fani o‘qituvchisi aniq sharoitlarni hisobga olgan holda va ularga mos tarzda individual tarzda yoki jamoa bilan birga o‘z bilimini oshirishda innovatsion yondashuvdan foydalanishi, amaliy mashqlar bajarishi maqsadga muvofiq.

6. Bo‘lajak fizika fani o‘qituvchisi o‘z bilimlarini oshirishni doimiy innovatsion yondashuv asosida ijodiy izlanishlar tarzida tashkil etish va ma’lum maqsadga yo‘naltirish zarur.

Buning uchun u:

- innovatsion yondashuv asosida ijodiy izlanishlar jarayonini boshqarishga moyil bo‘lishi;

- innovatsion yondashuv asosida ijodiy izlanishlarning samaradorligi o‘qituvchining pedagogik, psixologik va nazariy tayyorgarligiga bog‘liq bo‘lishini esda tutishi lozim.

Xulosa. Bo’lajak fizika fani o‘qituvchisi mutaxassislik fanlaridan darsga tayyorlanayotganda har xil metod va usullarni qo‘llab yangi materialni qanday bayon qilishni o‘ylaydi. U o‘quvchilarning individual xususiyatlarini, ularning tajribasi, jismoniy rivojlanishi va kasb unumdorligiga ta’sir qiladigan boshqa faktorlarni hisobga olgan holda ish ob’ektlarini tanlaydi. Ma’lumki, hozirgi zamon ishlab chiqarishi juda tez sur’atlar bilan rivojlanmoqda. Dars jihozlari,

texnologik jarayonlar uzluksiz takomillashib bormoqda. Bu ma'lum darajada fizika fanida o'z aksini topishi kerak. Demak, bo'lajak kasb ta'limi o'qituvchilari fan va texnika sohasidagi taraqqiyotni uzluksiz kuzatib borishi, ulardan ta'lim oluvchilarni tushunarli shaklda xabardor qilib turishi va o'zi innovatsion yondashuv bilan pedagogik faoliyat yurita olish darajalari ustida ishlashi kerak.

Shunday qilib, tuzilmani innovatsion yondashuvli faoliyatida pedagog ilg'or ijodiy shaxs, keng qamrovli qiziqish, ichki dunyosi boy, pedagogik yangilikka o'ch bo'lishi kerak. Innovatsion faoliyat motivatsion, texnologik va refleksiyali qismlardan iborat bo'lib, faoliyatni tashkil etishda talabalarning bilish faoliyati va uni boshqarish alohida ahamiyat kasb etadi.

Izlanish jarayonida, aniqlanadiki, innovatsion yondashuv asosida bo'lajak fizika fani o'qituvchisi yangiliklarni ta'lim muammosiga kiritish bo'yicha ijodiy faoliyatini jalb etishga tayyorgarligi, laboratoriya va amaliy mashg'ulotlar tashkil etish uchun innovatsiyalar kiritishga qaratilgan harakatlar natija berishga ishonchi, shaxsiy maqsadlarining innovatsion faoliyat bilan mosligi va muvofiqligi hamda pedagog o'zini innovatsion faoliyatiga yo'naltirish uchun yangilikni (innovatsiya) idrok qilishga tayyorlash va yangicha harakat qila olish ko'nikmasini shakllantirishi lozim.

Adabiyotlar:

1. Djo'rayev M. Fizika va astronomiya o'qitish metodikasi. -T. Fan va texnologiya, 2015, 352 b

2. Mirzahmedov B. va boshq. Fizika o'qitish metodikasi. O'quv qo'llanma. 2 qism. -Toshkent, 2010. -130 b.

3. Abduqodirov A.A., Pardaev A.X. Masofali o'qitish nazariyasi va amaliyoti. -Toshkent: Fan, 2009 . -145 b.

4. Kan–Kalik V.A., Nikandrov N.D. Pedagogicheskoe tvorchestvo. –M.: Pedagogika, 1990. – 144 s.

5. Markova A.S. Texnologiya massovogo testirovaniya studentov: Uchebnoe posobie. – M., 1996. -182 s.

6. Muslimov N.A., Usmanboeva M.U., Mirsolieva. Barcha ta'lim yo'nalishlari uchun "Innovatsion ta'lim texnologiyalari va pedagogik kompetentlik" moduli bo'yicha o'quv–uslubiy majmua. Toshkent-2017.

РЕЗЮМЕ

Ushbu maqolada Oliy ta'lim muassasalarida bo'lajak fizika fani o'qituvchilarini pedagogik faoliyatga tayyorlash tizimini takomillashtirishga yo'naltirilgan ilmiy tadqiqotlar ularning tahlili hamda natijalari haqida ma'lumotlar keltirilgan.

РЕЗЮМЕ

В данной статье представлена информация об их анализе и результатах научных исследований, направленных на совершенствование системы подготовки будущих учителей физики к педагогической деятельности в высших учебных заведениях.

SUMMARY

This article provides information on their analysis and results of scientific research aimed at improving the system of training future physics teachers for pedagogical activity in higher educational institutions.

MUHANDIS-TALABALARNI KASBIY TAYYORGARLIGIDA ZAMONAVIY AXBOROT TEXNOLOGIYALARNING ROLI

Iskandarov B. Q.
Qarshi irrigatsiya va agrotexnologiyalar instituti
"Matematika va tabiiy fanlar" kafedrasi stajyor o'qituvchisi
Muqimov Sh. I.
Toshkent axborot texnologiyalari universiteti Qarshi filiali
"Axborot texnologiyalari" kafedrasi stajyor o'qitivchisi

Tayanch so'zlar: axborot, muhandis-o'qituvchi, texnologiya, pedagogik tajriba.
Ключевые слова: информация, инженер-преподаватель, технология, педагогический опыт.
Key words: information, engineer-teacher, technology, pedagogical experience.

Kirish. Ma'lumki, ta'limni axborotlashtirish bu o'quvchi yoshlarni o'z kasbiy faoliyatida to'laqonli va samarali qatnashishga tayyorlash maqsadida ta'lim tizimining barcha qismlariga axborot texnologiyalarini joriy etish demakdir. Muhandis pedagoglarni tayyorlash jarayonini axborotlashtirish deganda esa mazkur yo'nalishdagi ta'lim jarayonining axborot-ta'lim muhitini yaratish tushuniladi. Bu muammoning yechimi esa o'qitish vositalari va zamonaviy axborot texnologiyalarini ta'lim tizimida qo'llashdek muhim vazifani hal etishni taqozo etadi. Chunki, o'qitish vositalaridan samarali foydalanish va axborot texnologiyalarini ta'lim tizimiga tadbiq etish, iqtisodiy samara berish bilan bir qatorda, o'quv jarayonida zamonaviy ta'lim texnologiyalarni samarali qo'llashga keng imkoniyat yaratadi.

Pedagogik tajribalar tahlili shuni ko'rsatadiki o'quv-tarbiya jarayonini maqbullashtirish, jadallashtirish faqat ta'lim mazmunini takomillashtirish, o'qitishning har xil usullari va shakllari bilan bog'liqgina bo'lib qolmay, balki ingliz tili fanlarini o'qitishda qo'llaniladigan o'qitishning didaktik vositalari bilan o'quv muassasasining qanchalik ta'minlanganligiga bilan ham bog'liq muammodir.

Bugungi kunda ta'lim tizimini innovatsiyalashtirish zamonaviy ilm-fan rivoji saviyasiga keskin ta'sir qilmoqda. Ayniqsa, kompyuter texnologiyasi rivoji va ulardan amaliyotda foydalanishga keng yo'l ochilishi bilan loyiha

konstruktorlik ishlarini bajarishda, lug‘atlar tuzishda, ilmiy tadqiqot ishlarida tajriba-sinov ishlarini o‘tkazishda, jarayon va hodisalarni modellashtirishda, boshqarishni algoritmlash kabilarda yaqqol sezilmoqda. Zamonaviy ilm-fanda xususiy sohalar bilan birgalikda, ularning integratsiyasi ham paydo bo‘lmoqda.

O‘zbekistonningijtimoiy-iqtisodiyrivojlanishiko‘pjihatdanjahonintellektual salohiyatiga to‘laqonli qo‘shila oladigan mutaxassislarni tayyorlashga bog‘liq. Buni ta’minlash esa bo‘lajak muhandis-pedagoglarni zamonaviy talablar asosida tayyorlashni taqozo etadi. Bunday muhim vazifani hal qilishning samarali yo‘llaridan biri bo‘lajak muhandis-pedagoglarni ijodiy faoliyat bilan shug‘ullanadigan qilib, ya’ni ilmiy tadqiqot ishlarini olib borish ko‘nikma va malakalariga ega qilib tayyorlashdan iboratdir. Bu vazifani bajarishning yana bir ahamiyatli tomoni shundaki, hozirda ilm-fan va texnika-texnologiyalar kun sayin, soat sayin takomillashib, rivojlanib bormoqda va natijada shunga mos yetuk mutaxassislar tayyorlash zarurati ham tug‘ilmoqda. Bu borada, ya’ni bo‘lajak muhandis-pedagoglarni tayyorlashda raqobatbardoshlikni ta’minlash, rivojlangan ta’lim tizimiga uyg‘unlashish, ta’limda hamkorlikni rivojlantirish, bo‘lajak muhandis-pedagoglarni innovatsion rivojlangan qilib shakllantirish masalalari dolzarb vazifalar bo‘lib hisoblanadi.

Muammoning qo‘yilishi. Muhandis-o‘qituvchilarni kasbiy tayyorgarligida zamonaviy axborot texnologiyalarning rolini o‘rganish.

Tadqiqot uslublari va natijalari. Hozirgi kunda bo‘lajak muhandis-pedagoglarni tayyorlashda zamonaviy axborot texnologiyalari va ularni hayotga joriy etish tajribasidan foydalanib, ularning o‘z kasbiy malakalarini muntazam ravishda oshirib borish va bunda samarali innovatsion uslublarni o‘zlashtirib olib, ularni amaliyotga joriy qilishi lozimligi kelib chiqadi. Oxirgi yillarda, o‘quv muassasalari har xil texnikaviy o‘qitish vositalari bilan jihozlanmoqda. Ular uchun xilma-xil ekranli tovushli apparatlar, diografoproyektorlar, televizion qurilmalar, videomagnitofonlar, elektron hisoblash kurilmalari, bilimlarni nazorat qilish uchun dasturlashtirilgan qurilmalar, trenajyorlar, kompyuterlar, media apparaturalar va boshqalar ishlab chiqilmoqda. Ammo, talabalarning muhandis-pedagoglik bo‘yicha bilimi, ko‘nikmasi va malakasini shakllantirish va o‘quv mashg‘ulotlarini tashkil qilish, o‘zlashtirishlar o‘quv muassasasidagi o‘qitishning didaktik vositalari majmuasi soni, turiga bog‘liq bo‘lmay balki ularni ishlatish metodikasiga ko‘p jihatdan bog‘liqligi amaliyotda tasdiqlangan. Chunki dasturdagi mavzularni o‘zlashtirish qanchalik ushbu mavzu uchun zarur bo‘lgan o‘qitish vositalarining imkoniyatlarini, funksiyalarini bilish va ulardan to‘g‘ri foydalanishga bog‘liqdir. Buning uchun o‘qituvchi o‘qitish vositalarining imkoniyatlarini yaxshi bilishi zarur.

Ta’lim muassasalarida AKT o‘qitish jarayonini tahlil qilish natijasida shu narsa ma’lum bo‘ldiki, o‘qituvchilar, talabalar bilan qilingan suhbatlarda ularning ko‘pchiligi o‘qitish vositalarini tanlash va qo‘llashda ma’lum darajada qiynalishadi, yoki bo‘lmasa o‘quv muassasasidagi bor hozirgi zamon vositalardan foydalanishga harakat qilishmaydi. Natijada o‘quv jarayoni samaradorligi oshmaydi. Shuning uchun ham hozirgi vaqtda o‘qitishning didaktik vositalar majmuasidan pedagogik asoslarini ishlab chiqish va dars jarayonida o‘z o‘rnida qo‘llash muammosini hal etish dolzarb masalalardandir. O‘qituvchi dars jarayonida an’anaviy va noan’anaviy o‘qitish metodlaridan foydalanishi bilan birga bu metodlarga qanday o‘qitish vositalarini qo‘llashni yaxshi bilishi kerak va o‘rnida foydalanishi zarur. Bular esa o‘z navbatida qo‘shimcha vaqtni sarf etishni taqozo etadi. O‘qitishning didaktik vositalari nima? Didaktik vositalar-o‘quv muassasasining material – texnik ta’minlanishining tarkibiy qismi bo‘lib, talabalarda zaruriy bilim, ko‘nikma va malakalarini shakllantirish, ularning ta’limiy bilish, o‘rganish, ilg‘ash faoliyatini boshqarish. barkamol rivojlantirish, tarbiyalash uchun o‘quv-tarbiyaviy jarayonida foydalaniladigan materiallar tizimidir.

Didaktik vositalar o‘quv ma’lumotini (axborotli) uzatish uchun, o‘qitish jarayonini boshqarish, nazorat qilish hamda ta’lim mazmunini o‘rgatuvchi va o‘rganuvchi faoliyatida muhim o‘ringa ega bo‘lib, ularni o‘z o‘rnida ishlatishni talab qiladi.

Didaktik vositalarni ingliz tilini o‘qilish jarayonida asosli qo‘llash uchun avvalambor ularning turlarni, funksional imkoniyatlarini bilish kerak. Shuning uchun ham har bitta o‘qitish vositasining funksional (xizmat vazifasi) nimadan iborat ekanligi haqida tushunchaga ega bo‘lmoq kerak.

O‘qitish vositalari klassifikatsiyasi. O‘qitish vositalari moddiy va ideal obyektlarga bo‘linib, ular ta’lim jarayonida axborotlarni beruvchi, yetkazuvchi uzatuzchi sifatida qo‘llaniladi va talaba hamda o‘qituvchining (pedagogning) faoliyat quroli sifatida foydalaniladi.

Texnologik taraqqiyotga nisbatan an’anaviy ko‘rgazmali qo‘llanamalar hozirgi davrda ko‘plab ishlatiladigan (axborot vositalari, o‘qitishining multimediyali o‘qitish vositalari, kompyuterlar, veb-saytlar, lokal va global kompyuterlar setlari va boshqalar kiradi. Ta’lim jamiyatning ijtimoiy – iqtisodiy, madaniy tariqqiyotida hal qiluvchi ahamiyatiga ega vositadir. Ayniqsa, XXI asrda ta’limga bo‘lgan talab misli ko‘rilmagan darajada o‘sib bormoqda.

Xulosa. Yosh avlodning yangi bilimlarni, g‘oya va ko‘nikmalarini egallashida, ijtimoiy, madaniy hamda iqtisodiy taraqqiy etishda ta’lim hal qiluvchi omil bo‘lmoqda. Mutaxassislarning ta’kidlashicha, XXI asr ta’lim

olishning o‘ziga xos davri bo‘lishi kutilmoqda, chunki endilikda ta’limning barcha turlari axborotlar oqimi sharoiti faoliyatida bo‘ladi. Xozirgi paytda bir xaqiqatni har qachongidan ko‘ra teran anglab olish muhim ahamiyatga ega. Zamonaviy ta’lim jarayonida ilmiy tadqiqot ishlarini tashkil etish hamda samarali amaliy natijalarga erishish jahon intellektual salohiyatida raqobatga kirisha olish zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalana olish darajasiga bog‘liq.

Adabiyotlar:

1. Djurayev R.X. Ta’limda texnologik yondashuv.// Uzluksiz ta’lim. IMJ. – T., 2007, № 1, 3-12-b.

2. Djurayev R.X. Neprerivnoye obrazovaniye i professionalnoye razvitiye pedagoga // Uzluksiz ta’lim IMJ. - T., 2014, №1, 39-45-b.

3. Jalolova D. F. Maxsus fanlarni o‘qitishda o‘quvchilarning mustaqil va ijodiy ishlash faoliyatini rivojlantirish. Ped. fan. nom… diss. avtoref. - T., 2009, 26 b.

4. Ibragimov X.I. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida kompyuter savodxonligini shakllantirish // Boshlang‘ich ta’limda innovatsion texnologiyalar: muammolar, yechimlar: Respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallari. - Jizzax, 2006, III qism, 150-152-b

РЕЗЮМЕ

Hozirgi zamon ishlab chiqarishida texnika va texnologiyalarning yangilanayotganligi, ilm va fan jadal taraqqiyoti mutaxassis kadrlardan o‘z bilimlarini mustaqil hamda muntazam ravishda chuqurlashtirib, yangilab, to‘ldirib va kengaytirib borishni talab etadi. Ushbu maqolada bo‘lajak muhandis-talabalarni kasbiy tayyorgarligida zamonaviy axborot texnologiyalarning roli o‘rganilgan.

РЕЗЮМЕ

Модернизация техники и технологий в современном производстве, стремительный прогресс науки и науки требуют от специалистов самостоятельного и систематического углубления, обновления, дополнения и расширения своих знаний. В данной статье исследуется роль современных информационных технологий в профессиональной подготовке будущих студентов-инженеров.

SUMMARY

The renewed development of technology and technology in modern production, the rapid development of Science and science requires specialist personnel to independently and regularly deepen, update, replenish and expand their knowledge. This article explores the role of modern Information Technology in the professional training of future engineering students.

RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR BUGUNGI KUN TA'LIM SAMARASI

Abdullayev Sh. A.
Chirchiq davlat pedagogika universiteti o'qituvchisi

Tayanch so'zlar: raqamli texnologiya, dars, internet, farmon, qaror, ta'lim tizimi.
Ключевые слова: цифровые технологии, урок, интернет, постановление, постановление, система образования.
Key words: digital technology, lesson, internet, decree, decision, education system.

Kirish. Respublikamizda amalga oshirilayotgan keng qamrovli islohotlarning borishi bevosita ta'lim tizimiga ham o'zining ijobiy ta'sirini ko'rsatmoqda. Bugungi kunda raqamli texnologiyalar shiddat bilan rivojlanib borayapti va har bir sohada zamon bilan hamqadam odimlashni taqozo etmoqda. Axborot olish va foydalanish tezligi juda yiriklashgan hozirgi davrda ta'lim tizimida raqamli texnologiyalardan foydalanish ta'lim sifatini oshirish va ijtimoiy faol yoshlarni tarbiyalashda katta ahamyatga ega. Biz ilgari ta'lim dasturlarini an'anaviy usuli ya'ni ma'ruzani yirik xajmli kitoblar va qo'llanmalar orqali amalga oshirilgan shaklida olib borganmiz. Bu esa o'z navbatida ta'lim sifatining u qadar yuqori bo'lishini ta'minlamagan. Xozirda ta'lim sifatini ko'tarishda ta'limni raqamlashtirish jarayoni boshlangan.

Ta'lim tizimining hozirgi holati noan'anaviy ta'lim texnologiyalarining roli ortib borayotgani bilan tavsiflanadi. Ta'lim oluvchi tomonidan ularning yordami bilan bilimlarni o'zlashtirish an'anaviy texnologiyalarga qaraganda ancha tezdir. Ushbu texnologiyalar bilimlarni rivojlantirish, egallash va tarqatish xarakterini o'zgartiradi, o'rganilayotgan fanlarning mazmunini chuqurlashtirish va kengaytirish, uni tezda yangilash, samaraliroq o'qitish usullarini qo'llash, shuningdek, har bir kishi uchun ta'lim olish imkoniyatini sezilarli darajada kengaytirish imkonini beradi.

Tadqiqot materiallari va metodologiyasi. Raqamli texnologiyani o'zi nima degan savolga quyidagicha javob beramiz: bu – xo'jalik yuritishning bir zamonaviy shakli bo'lib. unda ishlab chiqarish va boshqarishning asosiy faktori sifatida raqamli ko'rinishdagi katta ma'lumotlar majmui va ularni qayta ishlash jarayoni xizmat qiladi. Olingan natijalarni amaliyotda ishlatish

esa an’anaviy ho‘jalik yuritish shakllariga nisbatan ancha katta samaradorlikka erishishga imkon beradi. Misol sifatida turli xildagi avtomatik ishlab chiqarish jarayonlarini, 3D-texnologiyasini, bulutli texnologiyalarni. masofaviy meditsina xizmatlari ko‘rsatishni, aqlli texnologiyalar yordamida mahsulot yetishtirish va uni yetkazib berishni, turli xildagi tovarlarni saqlash va ularni sotish jarayonlarini keltirish mumkin. Raqamli texnologiyalar orqali ta’lim berilsa ta’lim oluvchilarga ta’lim olish usullari osonlashmoqda. Bunda esa ta’lim tizimi vostilari rolini multimediyalar, kodoskop, kompyuter, noutbuk, internetga ulangan televizorlar, telefon liniyalar, smart doska, proyektorlar bajarib beradi. Ta’lim beruvchilarga bunday vositalar bilan dars mashg‘ulotlar o‘tkazish ta’lim sifatini oshirishni ta’minlaydi. Online darslarda raqamli texnologiyalar qo‘llanilishi yaxshi samara berishi xammamizga ma’lum [4].

Bugungi Yangi O’zbekiston sharoitida ta’lim tizimining asosiy vazifalari mazmunan boyib borishi, ijtimoiy vazifalarining takomillashib borishi taabiiy xolatdir. Ana shunday ijtimoiy vazifalardan biri, ta’limda raqamli texnologiyalarni qo’llash va ulardan foydalanish bo’yicha o’quvchilarning kompetensiyalarini shakllantirishning barcha komponentlarini o’zida mujassamlashtiruvchi strategiyalarni ishlab chiqish, bugungi axborot asrida tizimining bosh maqsadini tashkil etmog’i zarur. Ushbu maqsaddan kelib chiqib, mamlakatimizda bir qator qonun hujjatlari va davlatimiz rahbarining farmon va qarorlari qabul qilinib, amaliyotga joriy etilmoqda.

Davlatimiz rahbari Sh.M.Mirziyoyev tomonidan: “…mamlakat taraqqiyoti uchun yangi tashabbus va g’oyalar bilan maydonga chiqib, ularni amalga oshirishga qodir bo’lgan, intellektual va ma’naviy salohiyati yuksak yangi avlod kadrlarini tayyorlash, ta’lim tashkilotlari bitiruvchilari zamonaviy kasb egalari bo’lishlari uchun ularda zarur ko’nikma va bilimlarni shakllantirish bilan birgalikda zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini qo’llagan xolda ta’limni boshqarishni avtomatlashtirish va har tomonlama tahlil qilib borish tizimini yaratish, elektron resurslar va masofaviy ta’limni yanada rivojlantirish, ta’lim oluvchilar o’rtasida IT-sohasidagi kasblarni ommalashtirish hamda ta’lim tizimiga yuqori samarali xalqaro amaliyotni joriy etish, respublika ta’lim tashkilotlarini nufuzli xalqaro reytinglarga kiritish bo’yicha tizimli ishlarni amalga oshirish” [1] kabi O’zbekistonning yangi taraqqiyot davrida ta’lim-tarbiya va ilm-fan sohalarini yanada rivojlantirishning asosiy yo’nalishlari belgilab berildi.

Tadqiqot natijalari. Raqamli ta’lim tizimini yuksalishiga Wi-Fi zonalar IT parklar ochilishi katta xizmat qiladi. Ta’lim beruvchilarni raqamli texnologiyalar bilan ishlash qobiliyatini o‘stirish va internet orqali turli ochiq kurslar tashkil

etish imkoniyati tug‘iladi. Bu esa o‘z navbatida ta’lim beruvchilarni o‘z ustida ko‘proq ishlashi va raqobat tufayli ta’lim sifatini yanada ortishiga xizmat qiladi.

Bundan tashqari raqamli texnologiyalar yana sun’iy intellekt texnologiyasini joriy etish soliq to‘lashdan bo‘yin tovlash holatlarini aniqlash, firibgarliklarni oldini olish, ma’lumotlarni tahlil qilish va takrorlanuvchi jarayonlarni avtomatlashtirish hamda shaffoflikni oshirishda qo‘l kelsa, katta hajmli ma’lumotlar — Big data esa soliq organlariga kelib tushadigan katta hajmdagi ma’lumotlarni saqlash, qayta ishlash, tushumlarni yanada yaxshiroq bashorat qilish hamda to‘lovchilar va soliq organlari o‘rtasidagi hujjat almashinuvini yaxshilash imkoniyatini beradi.

Raqamli texnologiyalarni o‘zlashtirish insoniyat tarixidagi boshqa innovatsiyalarga qaraganda tezroq sodir bo‘lmoqda: bor-yo‘g‘i yigirma yil ichida raqamli texnologiyalar rivojlanayotgan mamlakatlar aholisining qariyb 50 foizini qamrab olishga va ularning yordami bilan jamiyatlarni o‘zgartirishga muvaffaq bo‘ldi [2].

Masalan, sog‘liqni saqlash sohasida sun’iy intellektdan foydalanishga asoslangan ilg‘or texnologiyalar inson hayotini saqlab qolish, kasalliklarni aniqlash va umr ko‘rish davomiyligini oshirishga xizmat qilmoqda. Ta’lim sohasida virtual o‘quv muhiti va masofaviy ta’limning ta’minlanishi talabalarga boshqa imkoniyatga ega bo‘lmagan dasturlarda qatnashish imkonini berdi. Bundan tashqari, blokcheynga asoslangan tizimlardan foydalanish orqali davlat xizmatlaridan foydalanish qulay bo‘ladi, ularni ta’minlovchi institutlar mas’uliyatini oshiradi va sun’iy intellektdan foydalanish natijasida jarayonlar kamroq byurokratik bo‘ladi. Katta ma’lumotlar, shuningdek, yanada moslashuvchan va aniq siyosat va dasturlarga olib kelishi mumkin.

Mamlakatimizning yangi taraqqiyoti davrida axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini qo’llash orqali ta’limni boshqarishni avtomatlashtirish, elektron resurslar va masofaviy ta’limni yanada rivojlantirish, ta’lim oluvchilar o’rtasida IT-sohasidagi kasblarni ommalashtirishga davlatimiz rahbari tomonidan alohida e’tibor qaratilayotganligi, ta’lim tizimida ham raqamli texnologiyalarning o’rni va ahamiyati qanchalik yuqori ekanligini ko’rsatib bermoqda.

Bugungi globallashuv jarayoni kechayotgan davrda, kundalik hayotimizni axborotkomunikatsion texnologiyalari, kompyuterlar va Internetsiz tasavvur qilish mushkuldir. Shuning uchun ham bugungi kunda raqamli texnologiyalar asta sekin kundalik hayotimizning barcha sohalariga kirib, ijtimoiy hayotning ajralmas bir qismiga aylanib bormoqda. Aynan, ana shu muhim jihatni hisobga olgan xolda mamlkatimizda 10 dan ortiq texnika va raqamli texnologiyalar

yo„nalishidagi mutaxassislar tayyorlaydigan oliy o„quv yurtlari faoliyatini yo„lga qo„yilganligi ham raqamli texnologiyalarning nafaqat iqtisodiyot, siyosat kabi sohalarda balki, ta‘lim tizimida ham katta ahamiyatga ega ekanligidan dalolatdir.

Ta’lim tizimida raqamli texnologiyalardan foydalanishning ommalashuvini asosiy sababi sifatida nafaqat pedagoglar uchun, balki, o’quvchilar uchun ham qulay bo’lgan tomonlarining mavjudligini ko’rsatishimiz mumkin. Masalan, o’quvchilar o’zlari istagan xolda va xohlagan vaqtda ta’lim olish imkoniga ega bo’ladi. Bundan tashqari ta’limda raqamli texnologiyalardan foydalanish orqali biz quyidagi:

- pedagog kadrlar yetishmaydigan hududlarda ham o’quvchilarni onlayn yoki masofaviy shaklda ta’lim olishlari;
- o’qituvchi va o’quvchilarning internet tarmog’idan o’zlari istagan fanga oid ma’lumotlarni olish, izlash, tarqatish va undan foydalanish;
- tizimda raqamli texnologiyalardan foydalanish asosida ta’lim samaradorligini oshirish, vaqt va mablag’ sarfini kamaytirish;
- ta’lim jarayoniga raqamli texnologiyalarni qo’llash orqali o’quvchilarning shunchaki, fanlarni o’zlashtirishlari emas, balki ularning bilimlarni qay darajada o’zlashtirayotganligi va muammoli vaziyatlarga tayyorligi hamda ularda tanqidiy tafakkurni shakllanganligi, shuningdek, o’quvchilarning mustaqil o’z ustida ishlay olish qobiliyatlarini rivojlantirishga yo’naltirish kabi imkoniyatlarga ega bo’lamiz.

Bugungi kunda raqamli texnologiyalarni ta’lim jarayoniga faol kirib borayotganligining bosh omili bu darslarning sifatini ijobiy tomonga o’zgartirishdagi samaradorligi bilan alohida ahamiyat kasb etayotganligidir. Bunday sifat darajasini yanada yuksalirishda o’qitishning turli vositalari va raqamli texnologiyalarni qo’llashning yangi strategik loyihalarini ishlab chiqish hamda sohaga joriy etishning normativ-huquqiy hujjatlarini takomillashtirish, yuqori samaradorlikka ega raqamli qurilmalar bilan jihozlangan o’quv xonalari, laboratoriyalar, mediastudiyalarni o’z ichiga olgan markazlarni tashkil etish muhim omil bo’lib xizmat qiladi [3].

Xulosa. Yuqoridagi fikrlarimizdan kelib chiqib xulosa qilib aytish mumkinki, ta’lim tizimida raqamli texnologiyalardan foydalanish, birinchidan, o’qitishning samaradorligini ta’minlash, ikkinchidan, dars jarayonlariga oid turli ilyutratsiya, video roliklar, ko’rgazmali qurollar, tarqatma materiallar tayyorlash, uchinchidan, o’qituvchi-pedagoglarning multimedia maxsulotlari, kompyuter texnikasi, Internet vositalaridan foydalanish va ularni dars jarayonida qo’llash malakalarini oshirishga xizmat qiladi. Yuqoridagi xulosalarimizdan

kelib chiqib quyidagi: birinchidan, o’qituvchilarni raqamli texnologiyalardan foydalanish malakalarini shakllantirishga qaratilgan uzluksiz metodik xizmat tizimini yaratish; ikkinchidan, raqamli texnologiyalardan oqilona va maqsadli foydalanish hamda ta’lim jarayoni ishtirokchilarining raqamli texnologiyalar asosida tashkil etilayotgan darslarga moslashuvchanlik qobiliyatini shakllantirish kabi zarur tavsiyalarga amal qilish talab etiladi.

Adabiyotlar:

1. O’zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 6-noyabrdagi “O’zbekistonning yangi taraqqiyot davrida ta’lim-tarbiya va ilm-fan sohalarini rivojlantirish chora-tadbirlari to’g’risida”gi PF-6108-son Farmoni.

2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlisga murojaatnomasi, Xalq so‘zi 2020 yil 25 yanvar.

3. Xolmuxammedov M.M. “Professional ta’lim tizimini zamonaviy yondashuvlar asosida modernizatsiya qilish”. Uzluksiz ta’lim ilmiy-uslubiy jurnal. 2021. 6-son. 3-4-betlar.

4. Yuldashev U.A., Xudoyberdiev, M.Z., & Axmedov, T.B. (2021). O‘quv jarayonining sifatini oshirishda zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalanish.

//Academic research in educational sciences, 2(3), 1262-1268.

РЕЗЮМЕ

Mazkur maqolada muallif raqamli texnologiya, bulutli texnologiyalar, raqamli texnologiyani ta’lim tizimi vositalari, raqamli texnologiya ustunliklari, ta’limda raqamli texnologiyalardan foydalanishning dolzarb jihatlari va ahamiyatini nazariy asosda yoritib, o‘z tavsiyalarini bergan.

РЕЗЮМЕ

В данной статье автор изложил свои рекомендации, теоретически осветив цифровые технологии, облачные технологии, цифровые технологии как инструменты системы образования, преимущества цифровых технологий, актуальные аспекты и важность использования цифровых технологий в образовании.

SUMMARY

In this article, the author gave his recommendations, covering the current aspects and importance of digital technology, cloud technologies, digital technology educational system tools, digital technology advantages, the use of digital technology in education on a theoretical basis.

AKADEMIK LITSEYLARDA KVANT FIZIKASINI O`QITISHNI EHTIMOLIY-STATISTIK ASOSIDA TAKOMILLASHTIRISH

Sattarkulov K. R
Guliston davlat universiteti

Tayanch so‘zlar: plank, Reley-Jins qonuni, fotoelement, fotoelektr, fotoeffekt
Ключевые слова: планк, закон Рэлея-Джинса, фотоэлемент, фотоэлектричество, фотоэффект.
Key words: planck, Rayleigh-Jeans law, photoelectric cell, photoelectricity, photoelectric effect.

Fizika fanini o‘zlashtirgan talaba, uni rivojlanish tarixi, fizikaning nazariy asoslari, fizikaning ajoyib mo‘jizalari, masalalarni ishlash yo‘llari, test variantlarining javoblarini topish va fizikaning hayot va iqtisodiyotdagi beqiyos roli bilan tanishadi.

Bizga ma‘llumki, kvant fizika mikroolam qonuniyatlarini ochishga doir fizikaviy nazariya bo‘lib, uning metodi kvant elektrodinamikasi, qattiq jismlar fizikasi, zamonaviy kimyo kabi sohalarda, shuningdek atom yadro tuzilishi, elementar zarralar xossalarini o‘rganishda keng ravishda qo‘llaniladi.

Kvant fizikasi klassik mexanikaga nisbatan dunyoni tushunishning yuqori pog‘onasidir. O‘quvchilar kvant nazariyasi haqida ma’lum bilimga ega bo`lsin degan maqsadda, XX-asrning oxirlarida o‘rta maktab fizika dasturiga, keyinchalik Akademik litseylar fizika dasturiga kvant fizikasi elementlarini kiritish maqsadga muvofiq bo‘ladi degan xulosaga kelindi. Bundan tashqari, kvant fizikasida o‘rganiladigan zarralar to‘lqindan iborat bo‘lishini hisobga olsak, ko‘rgazmali qurollar juda kam bo‘lganligi uchun, kvant fizikasi masalalarini akademik litseylar kursiga juda ehtiyot bo‘lib kiritish kerak degan xulosaga kelindi. [1,12-bet]

Aniq fanlar yo‘nalishidagi Akademik litseylarda va fizika chuqur o‘rganiladigan aniq fanlar yo‘nalishidagi Akademik litseylar uchun ishlab chiqilgan o‘quv rejasida umumiy fizika kursi uchun jami 768 soat ajratilgan. O‘quv rejaga ko‘ra “Kvant fizikasi” bo‘limini o‘rganish uchun, jami 22 soat ajratilgan bo‘lib, shundan 6 soat nazariy ma’ruza darsi uchun, 6 soati masala

yechish darslari uchun, 4 soati labarotoriya mashg‘uloti va mustaqil ishga 6 soat ajratilgan.

Akademik litsey “Kvant fizika”ni o‘qitishda o‘quvchilarni maktabda ya’ni 6-sinf va 9-sinflarda olgan boshlang‘ich tushunchalarini yanada rivojlantirish maqsadida, ya’ni oddiydan boshlab murakkabga qarab o‘qitilishini nazarda tutib, talabalarning boshlang‘ich bilimga ega bo‘lganini bilgan holda “Kvant nazariyasi” sifatida o‘qitiladi. Akademik litseylarining ikkinchi kursida kvant fizikasi o‘qitila boshlanadi. Akademik litseylarda bu mavzular o‘quvchilarga chuqurroq yetkazib beriladi; talabalar fizika kursi bo‘yicha chuqur bilimga ega bo‘lib, oliy o‘quv yurtlarida esa o‘zlari tanlagan yo‘nalish bo‘yicha ko‘proq tayyorlanish imkoniyatiga ega bo‘ladilar. [2, 89-bet]

Bu turdagi akademik litseylarda kvant fizikani o‘qitish jarayonida ko‘proq fizikaning amaliy ahamiyatiga e‘tibor qaratilishi, fanlararo bog‘lanish masalasi butun kursni o‘rganish jarayonida amalga oshirilishi, hamda ularni oliy o‘quv yurtlariga kirishi uchun zamin tayyorlashi zarur, buning uchun, o‘qituvchi fakultativ darslar tashkil etib, ularda ko‘proq masalalar yechishga e‘tibor qaratishi kerak.

Dastur, har bir kurs uchun ko‘rgazma, namoyishlar, laboratoriya ishlarining ro‘yxati keltirilgan bo‘lib, ulardan litsey imkoniyatlariga qarab tanlab olinadi. “Dasturning mazmuni”da fizikaning har bir bo‘limi bo‘yicha o‘quvchilar bilishi kerak bo‘lgan mavzular, qonunlar va tushunchalar aks etgan. Bugungi kunda fizika ta‘limi mazmunini ifodalovchi uchta dastur mavjud. Shu jumladan akademik litseylarda o‘quvchilarning qiziqishlari va qobiliyatlarni hisobga olgan holda, ularning jadal intellektual rivojlanishini, chuqurlashtirilgan ixtisoslashtirilgan holda o‘qitishni ta‘minlaydi. [1, 3-bet]

Akademik litseylarda o‘quvchilar o‘zlari tanlagan yo’nalish bo‘yicha bilimlarini oshirish va muayyan fanlar asoslarini chuqur, mukammal o‘zlashtirish imkoniyatlariga ega bo‘ladi. Aniq fanlarga yo‘naltirilgan akademik litseylarda fizikaning “Kvant fizika” bo‘limi ham aniq fanlar yo‘nalishidagi akademik litseylarda kasb hunar kollejlariga,jumladan, tabiiy fanlarga yo‘nalgan akademik litseylarga nisbatan kengroq va chuqurlashtirib o‘tiladi. Ko‘proq bu bo‘limda nazariyaga va masalalar yechishga e‘tibor qaratiladi. [5, 158-bet]

O‘quvchilarga kvant fizika elementlarini tushuntirishdan oldin, kvant fizikasining paydo bo`lishi va rivojlanishini o`rganadilar. Aniq fanlar yo`nalishidagi akademik litseylarda va fizika chuqur o`rganiladigan tabiiy fanlar yo`nalishidagi akademik litseylar uchun ishlab chiqilgan o‘quv rejasiga kiritilgan mavzular mavjud. Bu mavzular aniq fanlar yo`nalishidagi akademik

litsey uchun mavzuviy taqvim rejasiga kiritilgan mavzular ketma-ketligi quyidagicha:

1-mavzu: “Kvant fizikasining paydo bo‘lishi, issiqlikdan nurlanish qonunlari” bo‘lib, mavzuni o‘rganishni issiqlik nurlanishidan boshlash ko‘zda tutilgan. Bu mavzuda o‘quvchilar: jismlarning issiqlikdan nurlanishi, issiqlikdan nurlanish xarakteristikalari, Kirxgof qonuni, Stefan-Bolsman qonuni va Vinning siljish qonuni o‘rganadilar.

2-mavzu: Plank gipotezasi. Yorug‘lik kvanti bo‘lib, unda o‘quvchilar Plank gipotezasi, yorug‘lik kvantlari, Reley-Jins qonuni, foton va uning xarakteristikalari haqida ko‘plab ma’lumotlarni bilib oladilar.

3-mavzu: “Fotoeffekt hodisasi” haqida. Unda fotoeffektning kashf etilishi, turlari, ichki va tashqi fotoeffekt, Stoletov tajribasi, Stoletov qonunlari, to‘yinish toki, tutuvchi potensial, fotoeffekt hodisasining talqini, Eynshteyn tenglamasi, fotoeffektning qizil chegarasi, Stoletov qonunlarining talqini kabi bilimlarni o‘zlashtiradilar.

4-mavzu: “Fotoeffektning qo‘llanilishi”. Unda fotoeffektning qo‘llanilishini, fotoelement, vakuumli fotoelement, gazli fotoelement, fotoelementning qo‘llanilishi, fotoqarshilik, fotoelektr yurituvchi kuch, to‘siqli fotoelementlar kabi tushunchalarni o‘rganadilar.

5-mavzu Yorug‘likning bosimi, yorug‘likning korpuskulyar-to‘lqin dualizmi” haqida bo‘lib, yorug`likning to‘lqin tabiati, yorug‘likning korpuskulyar tabiati, yorug‘likning ikki yoqlama tabiati haqidagi qarashlarning ahamiyati va xususiyatlari o‘rganiladi.

6-mavzuda esa “Gelioenergetika” O‘zbekistonda quyosh energiyasidan foydalanish va uning istiqbollari” o‘rganiladi.

Keying darslarda 2 para ya‘ni 4 soat masala yechishga bagishlanib, unda o‘quvchilar kvant fizika bo‘limini tushunchalarini mustahkamlovchi masalalar yechishni o`rganadilar va shu bilan birga o‘rgangan bilimlarini qayerda qo‘llashni bilib oladilar. Masala yechish darslari o‘quvchilar bilimini nazorat qilishni va ularni darslarni qay darajada o‘zlashtirishganini aniqlashda muhim ahamiyatga ega. Shuning uchun masala yechish darslarini tashkil qilishga ko‘proq e’tibor qaratish zarur. [2, 146-bet]

Kvant fizikasi tushunchalarini o‘zlashtirish o‘quvchilarda birmuncha qiyinchilik tug‘dirsada, nazariyani yaxshi o‘zlashtirgan o‘quvchi kvant fizikaga doir masalalarni yechishda qiynalmaydi. Chunki nazariya va amaliyot bir-biri bilan chambarchas bog‘liq bo`lib, ular bir-birini to‘ldirib turadi. [6, 76-bet]

Xulosa qilib aytganda, akademik litseylarda fizika fanining “Kvant fizikasi” bo‘limini o‘qitishda o‘quvchilarda ilmiy dunyoqarashni shakllantirishda

ularning bilimlarini, akademik litseylarda kvant fizikasini o‘qitishda unung mazmunini takomillshtirish asosda olamning zamonaviy ilmiy manzarasi va ilmu-fanda erishilgan yutuqlar to‘g‘risida tasavvurlar hamda, olamning zamonaviy ilmiy manzarasi to‘g‘risida fikrlarning ortib borishi barobarida, akademik litseylarning “Kvant fizikasi” bo‘limiga kiritiladigan materiallarining mazmun-mohiyati kengroq yoritish asosida o‘quvchilarning mavzular mohiyatini kengroq tushunishiga hamda ularda ehtimoliy-statistik tasavvurlarni shakllantirish asosida ishlab chiqilsa, akademik litseylarda kvant fizikasi bo‘limini mazmuni va o`qitishni takomillashtirish imkonini beradi degan umiddamiz.

Adabiyotlar:

1. Akademik litseylar uchun namunaviy o’quv dasturi- T.: 2021 y. 19 b.

2. Ғаниев А.Г., Авлиёқулов А.К., Алимардонова Г.А. Физика. Акаемик лицейлар ва Касб-ҳунар коллежлари учун дарслик. 2- қисм. Тошкент. “Ўқитувчи” НМИУ, 2009, 178 б.

3. Джораев М. Физика ўқитиш методикаси. Ўқув қўлланма. Т. 2015 256 б.

4. Ландау Л.Д., Лифшиц Е.М. Статистическая физика, М.Наука,1976 с.584 с

5. Джораев М., Саматов Ғ.Б., Хўжанов Э.Б. Узлуксиз таълим тизимида физика ўқитишни статистик метод асосида такомиллаштириш, ўқув қўлланма,Тошкент, “Абу матбуот- консальт” 2017. 288 б.

6. Джораев М.,Саматов Ғ.Б., Хўжанов Э.Б. Академик лицейлар физика курси квант ва атом физика бўлимларининг эҳтимолий – статистик асослари.- Гулистон. “Университет”, 2016. 100 б

РЕЗЮМЕ

Maqolada akademik litseylarda “Kvant fizikasi”ni o‘qitishda mavzu materiallarini kengroq yoritish yordamida, talabalarda ehtimoliy-statistik asosida takomillashtirish, ularning ilmiy dunyoqarashlarini shakllantirish va rivojlantirish to‘g‘risida fikrlar keltirilgan.

РЕЗЮМЕ

В статье представлены представления о формировании и развитии научного мировоззрения учащихся на основе вероятностно-статистической основы, с помощью более широкого освещения предметных материалов при преподавании “Квантовой физики” в академических лицеях.

SUMMARY

The article presents ideas about the formation and development of the scientific outlook of students on the basis of a probabilistic-statistical basis, with the help of a wider coverage of subject materials when teaching “Quantum Physics” in academic lyceums.

NOANIQ MA'LUMOTLARNING MURAKKAB BIOTEXNOLOGIK SISTEMALARGA XOS BO'LGAN ASOSIY KO'RINISHLARI VA TURLARI

Kamolov E. R.
Chirchiq davlat pedagogika unversiteti "Informatika o'qitish metodikasi kafedrasi katta o'qituvchisi

Tayanch so'zlar: noaniq, ma'lumotlar, biotexnologik, sistema, qaror, avtomatlashtirish, to'liqmas ma'lumot, boshqarish ob'ekti.

Ключевые слова: неопределенность, данные, биотехнология, система, решение, автоматизация, неполная информация, объект управления.

Key words: uncertain, data, biotechnological, system, decision, automation, incomplete information, control object.

Kirish. Hozirgi kunda qarorlar qabul qilishni avtomatlashtirish sohasida qarorlar qabul qilishni qo'llab-quvvatlovchi sistemalar va biotexnologik sistemalarni (BTS) boshqarishning ekspert sistemalari jadal rivojlanmoqda. Texnologik jarayon kechishini tavsiflashda BTSni boshqarish sistemalarida foydalaniladigan ma'lumot ko'pincha to'la aniqlanmagan bo'ladi, shuning uchun texnologik jarayonlarda va qarorlar qabul qilishda (QQQ) to'liqmas ma'lumotni (TM) ko'rinishlari va turlari bo'yicha tahlil qilish masalasi paydo bo'ladi.Murakkab BTSdagi boshqaruv yana shunisi bilan murakkablashadiki, real ishlab chiqarish sharoitlarida noaniqliklar turli ko'rinishlarda yuz beradi. Bu noaniqliklar o'lchashlarning, maqsadlarning, cheklovlarning va QQQlarning puxta emasligi tufayli quyidagi tamoyillarga ko'ra paydo bo'lishi mumkin:

– boshqarish ob'ektidan bevosita olingan yoki hisob-kitob va identifikatsiyalashtirish natijasida olingan dispetcherlik ma'lumotidagi katta xatolik; noaniqlikning bu turi ob'ektning boshlang'ich va joriy holatini va unga atrof-muhitning ta'sirini aniqlashni qiyinlashtiradi;
– boshqarish ob'ekti modellarining aniq emasligi (murakkab jarayonning ideallashtirilgan modelining ortiqchaligi, chiziqlashtirish, diskretlashtirish, apparatlarning real xarakteristikalarni almashtirishdagi xatoliklar, parametrlarning qiymatlarini ularning prognoz qiymatlari bilan almashtirilishi va h.k.) yoki ularning puxta emasligi;

– bir qator faktorlarni formallashtirib bo‘lmasligi, QQQ jarayonida sub’ektiv cheklovlar va kriteriyalarning borligi tufayli yuz beradigan nopuxtalik. Bu kriteriyalar va cheklovlarning hammasi nopuxta to‘plamlar nazariyasi yordamida lingvistik o‘zgaruvchilar ko‘rinishida tasvirlanishi mumkin;
– ba’zi parametrlar haqidagi ma’lumotning qisman yoki to‘la yetishmasligi, masalan, Angren kaolinini boyitish jarayonlari uchun ifloslantiruvchilar (temir, titan, marganes va boshqa birikmalar) sifatidagi metallar tarkibining aniq o‘lchamlarining yetishmasligi ular holatining rejimlarini belgilashda va diagnostika qilishda katta noaniqliklarga olib keladi;
– murakkab BTJ da kriteriyalarning ko‘pligi, bir-biriga zid bo‘lgan modellar va qarorlar qabul qilish usullari bilan bog‘liq noaniqliklar;
– ko‘p pog‘onali ierarxik sistemalarda, BTJ ham xuddi shunday sistema, qarorlar qabul qilish jarayoni shunisi bilan farq qiladiki, boshqaruvning har bir darajasida va har bir qism sistema uchun aniq (nuqtama-nuqta) maqsadlar va qarorlarning qo‘yilganligi koordinatsiyalashtirish jarayonini qiyinlashtiradi va qarorlarning iteraktiv xarakterda bo‘lishini taqazo etadi.

Asosiy qism. QQQ masalalarida ko‘p uchraydigan noaniqliklarning turlarini quyidagicha guruhlarga ajratamiz (rasm.1.1.). Klassifikatsiyaning birinchi darajasi yetishmayotgan ma’lumotlarning miqdorini xarakterlovchi atamalardan tuzilgan.

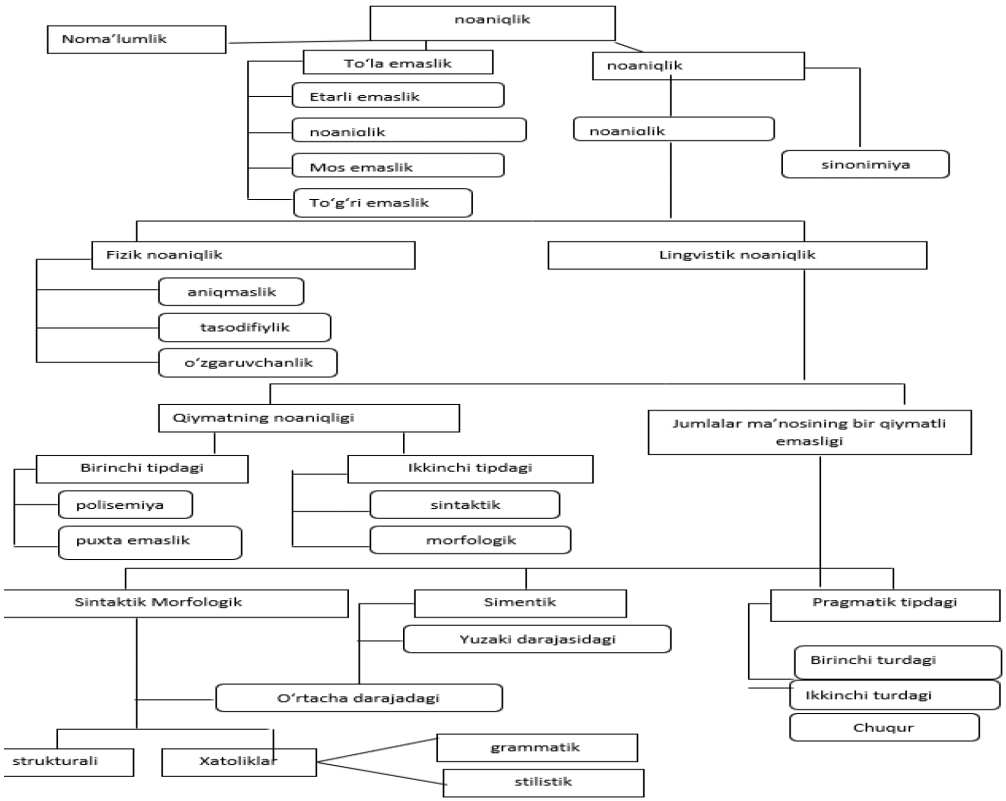
QQQ masalalarining elementlari haqidagi ma’lumotlarning to‘la yetishmasligi noma’lumlik holatiga olib keladi.

Ma’lumotlarning yetarli emasligi, noaniqlik, noadekvatlik va nokorrektlik to‘la bo‘lmagan holat haqida guvohlik beradi.

QQQ masalalarining elementlari haqidagi ma’lumotlarning qisman yetishmasligini yetarli emaslik deb ataymiz.

To‘la ma’lum bo‘lmagan (to‘la aniqlanmagan) ma’lumot ko‘rinishidagi to‘la emaslik ob’ektlarning turlari, kattaliklarning miqdorlari, ular orasidagi munosabatlarga tegishli bo‘lishi mumkin [2].

Ma’lumotlarning to‘lib-toshib ketishi natijasida ham to‘la emaslik holati yuz berishi mumkin. O‘ta katta hajmdagi ma’lumotlarni kayta ishlab chiqishning imkonsizligi ularning biror qismini tashlab yuborishga, maqsadlar va kriteriyalar ichidan birinchi va ikkinchi darajalilarini ajratish, asosiy va ikkinchi darajali faktorlarni ko‘rsatish, munosabatlarni (nokorrektlik holatini) aniqlashni zarur qilib qo‘yadi. Bundan tashqari, amaliyot ko‘rsatadiki, aniq ma’lumotning o‘rnini bosuvchi tasdiq tadqiq etilayotgan masalalarning ixtiyoriy elementlariga taalluqli bo‘lishi mumkin. Shu tarzda qurilgan boshqarish modeli ko‘pincha

tadqiq etilayotgan sistemani noadekvat tavsiflashga (noadekvatlik holatiga) olib keladi. QQQ masalalarining elementlari haqidagi hamma ma'lumotlarni to'plab ham to'la aniqlikka erishmaslik mumkin (bir qiymatli emaslik holati) [3].

Agar QQQ masalasining biror ob'ektini tavsiflash uchun bittadan ortiq til ob'ektidan foydalanilgan bo'lsa, u holda sinonimlik holati haqida gapirish mumkin.

Nafaqat qaror qabul qilayotgan shaxsning tili (lingvistik noaniqlik holati), balki tashqi muhit (fizik noaniqlik holati) ham shubhalilikka manba bo'lishi mumkin. Fizik noaniqlikning paydo bo'lish sabablari turlicha bo'lishi mumkin. Ulardan ba'zilarini, boshqarish ob'ekti uchun xarakterli bo'lganlarini qarab chiqamiz.

Har qanday boshqaruv o'lchashlar bilan bog'liq, har qanday o'lchash esa xatoliklar bilan yuz beradi, xatolikning xarakteri esa asbob-uskunaga bog'liq bo'lganligi uchun boshqaruv shu turdagi to'siqlar ichida sodir bo'ladi.

Bundan tashqari, har qanday qabul qiluvchi va eslab qoluvchi texnik qurilma o‘zining aniqligiga ega bo‘lib, bu uning asosiy xarakteristikalaridan biridir. Bu aniqlik miqdorlarning yaxlitlanish xatoligini topadi. O‘lchash xatoliklari va yaxlitlash xatoliklari real miqdorlarni aniq o‘lchashga imkon bermaydi (aniq emaslik holati).

Tashqi muhitda bir necha imkoniyatlarning borligi, bu imkoniyatlarning har biri tasodifiy tarzda kerakli imkoniyatga aylanishi mumkinligi tasodifiylik holatini keltirib chiqaradi.

Real ob’ekt faoliyati davomida o‘zining xossalarini o‘zgartirishi mumkin. Bu o‘zgarishlar adashtiruvchi xarakterga ega va ular ob’ektning parametrlari trendiga keltiriladi. Trend sistemali va tasodifiy bo‘lishi mumkin (o‘zgaruvchanlik holati).

Real ob’ekt faoliyati davomida o‘zining xossalarini o‘zgartirishi mumkin. Bu o‘zgarishlar adashtiruvchi xarakterga ega va ular ob’ektning parametrlari trendiga keltiriladi. Trend sistemali va tasodifiy bo‘lishi mumkin (o‘zgaruvchanlik holati).

Birinchi turdagi so‘zlar qiymatining noaniqligiga bitta so‘z bir necha (qandaydir ma’noda bir-biriga bog‘langan) ma’nolarga va qiymatlarga ega bo‘lgandagi, ya’ni polisemiya holatiga olib keladigan holatni kiritamiz [4].

Agar QQQ masalasining bitta so‘z bilan ifodalanadigan ob’ektlari bir-biriga o‘xshab ketsa, u holda nopuxtalik holati yuz beradi. Ma’nolarida qat’iy chegaralar bo‘lmagan tushunchalar va munosabatlardan, ko‘p ma’noli fikrlar va tasdiqlardan foydalanilganda nopuxtalik (puxta emaslik) holati yuz beradi [5].

Sintaksik va morfologik omonimiyani ikkinchi turdagi so‘zlar qiymatining noaniqligiga kiritamiz. So‘z (kontekstga bog‘liq tarzda) turli grammatik kategoriyalarga ega bo‘lganda sintaksik omo¬nimlar paydo bo‘ladi [9].

Sintaksik omonimlar na faqat so‘z darajasida, balki iboralar darajasida ham paydo bo‘ladi. Bitta gap (tasdiq) turlicha grammatik strukturaga ega bo‘lib, shuning uchun bir necha talqinga ega bo‘lsa, strukturaviy noaniqlik ro‘y beradi [9]. Grammatik va stilistik xatolar sintaksik noaniqlikka sabab bo‘lishi mumkin.

Iboralar ma’nosining morfologik noaniqligi (morfologi¬k omonimiya) ba’zida qaysidir predlog (old qo‘shimcha)ning qatnashmasligi tufayli ro‘y beradi [9].

Ba’zi so‘z birikmalar gapda turlicha vazifani bajarib, gapning ma’nosini butunlay o‘zgartirib yuborishi mumkin, bunday hollarda semantik noaniqlik ro‘y beradi.

Birinchi va ikkinchi tur pragmatik noaniqlik [9] da ta'riflangan. Iboraning (qiymatlari to'plami ichidan) yagona ma'nosini ajratib olish usuli mavjud bo'lmaganda birinchi tur prag¬matik noaniqlik yuz beradi. Kriteriya iborasining (vaqtning ma'lum momentida) yagona ma'nosini aniqlash jarayonida iboraning shu kriteriyani qanoatlantiradigan yagona ma'nosi mavjud bo'lmasa ikkinchi tur pragmatik noaniqlik yuz beradi [9].

Lingvistik noaniqlik QQQ masalasini biror tildan foydalanib tavsiflash bilan bog'liq. Bunday noaniqlik formal tillarda ham, tabiiy tillarda ham uchraydi. QQQ masalasidagi cheksiz ko'p sondagi turli holatlarni tavsiflash uchun tilning chekli sondagi so'zlaridan foydalanish zaruriyatidan shu ko'rinishdagi noaniqlik hosil bo'ladi. Bir tomondan, so'zlarning ko'p ma'noliligi (omonomiya va shunga yaqin hodisalar), boshqa tomondan, iboralar ma'nosining bir qiymatli emasligi ling¬vistik noaniqlikni keltirib chiqaradi.

Yuqorida sanab o'tilgan noaniqlik holatlari to'liqmas ma'lumot (TM) larni qo'llash bosqichida konkret ko'rinishda paydo bo'ladiki, u bahsli holatga olib kelishi mumkin; - QQQning biror holatidagi tasodifiylik, to'la emaslik noaniqlik sharoitlarida qarorlar qabul qilish zaruriyatiga olib keladi; - sinonimlik quyidagi turdagi noaniqlikda paydo bo'lishi mumkin: ma'lumot u saqlanayotgan ko'rinishda so'ralmaydi, va bu ko'rinishlarning bir xil ekanligini aniqlay olmaydi; - tabiiy tilning asosiy xossasi bo'lgan oshkormaslik (indamaslik) noaniqlikning manbasi bo'lib qolishi mumkin.

Xulosa. Shunday qilib, noaniq hodisalarni, voqealar va faktlarni, hamda ob'ektlar va operatsiyalar orasidagi aloqalarni qarab chiqish shuni ko'rsatadiki, noaniqliklarning turli sinflari mavjud bo'lib, ular har doim ham tasodifiylik va nopuxtalik bilan bog'liq emas.

TM ning ba'zi sinflari uchun sun'iy intellekt nazariyasi, ehtimolliklar nazariyasi, G.Shefferning guvohliklar nazariyasi, Lukasevichning cheksiz ko'p qiymatli logikasi, L.Zadening nopuxta to'plamlar nazariyasi va h.k.lar foydali va samarali bo'lishi mumkin. TMni qo'llaganda paydo bo'ladigan eng muhim masalalardan biri noaniq ma'lumotni formallashtirishga yondashishni tanlash masalasidir.

Noaniq ma'lumotni formallashtirishga yondashishni tanlash masalasi juda muhim, shuning uchun murakkab BTSda nopuxta to'plamlar nazariyasi asosida QQQ jarayonini tavsiflashning ustun jihatlarini alohida ta'kidlash zarur. Bu apparat BTS uchun nopuxta sharoitlarda QQQ jarayonining mohiyatini adekvatroq tarzda aks ettirish, nopuxta cheklovlar va maqsadlar bilan amallar bajarish, hamda ularni lingvistik o'zgaruvchilar yordamida berish imkonini yaratadi. Shuning uchun nopuxta to'plamlar nazariyasining matematik apparati

murakkab BTSda QQQ jarayonlarini va texnologik jarayonlarni boshqarishni tavsiflashning asosiy apparati sifatida qabul qilingan.

Adabiyotlar:

1. Лелеко А.И., Худин Ю.Л., Устинов М.И. Перспективы развития добычи угля в Средней Азии. Минск: Белгео 1993.220 с.

2. Черносвитов Ю.Л. Требования промышленности к качеству минерального сырья. М.: Госгеолтехиздат. 1982.123 с.

3. Шакиров Ш.Ю., Салимов З.С, Шакиров Т. И., Мкртчян Р.В. Обогащение Ангренских каолинов с помощью электромагнитного сепаратора. Узбекский химический журнал. 1993.№1,с. 52-58.

4. Семенов В.С. и др. способ обогащения каолина. А.С.№412164.1974.

5. Ахметов К.А., Исмаилов М.А. Математическое моделирование и управление технологическими процессами биохимического производства. Ташкент,: Фан 1988.96 с.

РЕЗЮМЕ

Biotexnologik sistemalarda modellashtirish, boshqarish va qarorlar qabul qilish tamoyillarini o‘rganish shuni ko‘rsatdiki, biokimyoviy ishlab chiqarishning texnologik jarayonlari ko‘p o‘lchovli murakkab sistemalar sistemalar sinfiga taalluqli ekan. Shuning uchun puxta bo‘lmagan to‘plamlar nazariyasining matematik apparati ko‘p pog‘onali ierarxik sistemani tavsiflashning, biotexnologik sistemalarda qarorlar qabul qilish jarayonlarining va texnologik jarayonlarni nazorat qilishning asosiy apparati sifatida qabul qilingan.

РЕЗЮМЕ

Изучение принципов моделирования, управления и принятия решений в биотехнологических системах показало, что технологические процессы биохимического производства относятся к классу многомерных сложных систем. Поэтому в качестве основного аппарата описания многоуровневой иерархической системы, процессов принятия решений в биотехнологических системах и управления технологическими процессами принят математический аппарат теории неточных множеств.

SUMMARY

The study of the principles of modeling, management and decision-making in biotechnological systems showed that the technological processes of biochemical production belong to the class of multidimensional complex systems. Therefore, the mathematical apparatus of the theory of imprecise sets is accepted as the main apparatus for describing a multi-level hierarchical system, decision-making processes in biotechnological systems, and control of technological processes.

НЕФТЬ-ГАЗ САНОАТИГА ОИД ТЕРМИНЛАР ТИПОЛОГИЯСИ

Азимова Ф. Х.
Жиззах Политехника институти

Таянч сўзлар: термин, терминология, нефть-газ саноати, мавзуий гуруҳлаштириш, терминологик бирлик, лексик бирлик, этимиология, таржима қийинчиликлари.

Ключевые слова: термин, терминология, нефтегазовая отрасль, тематическая группировка, терминологическая единица, лексическая единица, этимология, трудности перевода.

Key words: term, terminology, oil and gas industry, thematic grouping, terminological unit, lexical unit, etymology, translation difficulties.

Терминология ҳар қандай миллий тилнинг мустақил соҳаси бўлиб, касбий фаолият билан чамбарчас боғлиқ. Термин фан, техника, ишлаб чиқаришнинг муайян соҳасига тегишли муайян терминологик тизимнинг таркиби бўлиб, унинг концептуал мазмуни тизимдаги ўрни билан белгиланади [8]. Нефть-газ саноати оғир ва мураккаб иш жараёнларнинг кетма-кетлигидан иборат саналади. Хусусан нефть-газ саноати деганда қуйидаги ишлар мажмуи тушунилади: қидирув ишлари, қудуқнинг қурилиш ишлари, қазиб олиш ишлари, транспорт орқали ташиш фаолияти, нефтни қайта ишлаш, нефтни реализatsiя қилиш, газни қайта ишлаш ва унинг маҳсулотларини қайта ишлаш сингари иш жараёнларини бир-биридан ажратиб бўлмайди. Ушбу занжир ўз ичига нефть-газ саноатида амалга ошириладиган ишларнинг хомашё базасидан оқилона фойдалана олиш имкониятини тақдим этиш билан бирга, инвестицион фаолиятда ва тавакалчилик даражаси бўйича юқори баҳоланган капиталнинг интенсивлигини ташкил этади. Нефть-газ саноатининг қазиб олинган ресурсларнинг қайта тикланмаслиги ҳамда нефт-газ қудуқларининг маҳсулдорлиги бўйича чегаравий жойлашганлиги тармоқнинг асосий хусусиятларидан саналади [5].Нефть-газ саноати терминологияси умумий ҳолда 2 терминологик турга ажратилади: 1) нефть-газ қазиб олиш; 2) нефть ва газни қайта ишлаш [7].Терминологик бирликларни таҳлил қилишимиз қуйидаги мавзуий гуруҳларни аниқлашга имкон берди:

1) моддалар;

2) нефть-газ геофизикаси;

3) нефть-газни қайта ишлаш маҳсулотлари;

4) нефть-газни қайта ишлаш моддалари ва маҳсулотларининг хусусиятлари;

5) технологик жараёнлар ва operatsiялар;

6) жиҳозлар ва ускуналар;

7) нефть-газ саноатида ишлаб чиқариш, ташиш ва реализatsiя қилиш иштирокчилари;

8) нефть-газ қазиб олиш соҳасидаги ҳужжатлар [7].

«Вещества»

объединены лексемы и сочетания терминологического характера типа кислород, окись алюминия, силикагель, водная фаза, высокооктантная добавка, дистиллят, светлый дистиллят, фракция, углеводород, легкий углеводород, предельные углеводороды, насыщенные углеводороды, диены, изомеризат, петролейный эфир, фуллерен, нефтяной крекинг-газ, алканы

«Вещества»

объединены лексемы и сочетания терминологического характера типа кислород, окись алюминия, силикагель, водная фаза, высокооктантная добавка, дистиллят, светлый дистиллят, фракция, углеводород, легкий углеводород, предельные углеводороды, насыщенные углеводороды, диены, изомеризат, петролейный эфир, фуллерен, нефтяной крекинг-газ, алканы

«Вещества»

объединены лексемы и сочетания терминологического характера типа кислород, окись алюминия, силикагель, водная фаза, высокооктантная добавка, дистиллят, светлый дистиллят, фракция, углеводород, легкий углеводород, предельные углеводороды, насыщенные углеводороды, диены, изомеризат, петролейный эфир, фуллерен, нефтяной крекинг-газ, алканы

«Вещества»

объединены лексемы и сочетания терминологического характера типа кислород, окись алюминия, силикагель, водная фаза, высокооктантная добавка, дистиллят, светлый дистиллят, фракция, углеводород, алар» терминлари: кислород / oxygen, окисьалюмин / aluminum oxide, силикагель / silica gel, сув фазаси / aqueous phase, юқори октантли қўшимча / high-octant additive, дистиллят / distillate, очиқ рангли дис-

тиллят / light distillate, фракция / fraction, углеводород / hydrocarbon, енгил углеводород / light hydrocarbon, маргинал углеводородлар / marginal hydrocarbons, тўйинган углеводородлар / saturated hydrocarbons, диенлар / dienes, изомеризат / isomerizate, петролейли эфир / petroleum ether, фуллерен / fullerene, нефт крекинг гази / petroleum cracking gas, алканлар /alkans.

«Нефть-газ геофизикаси» терминлари: deposit / залежь, crack / ёриқ, siltstone / силицтон, anticline / антиклиналь, exploration / разведка, gravity exploration / гравитатsion разведка, oil and gas reservoir / нефть-газ омбори, rock / тош, hydrosphere / гидросфера, deep fault / чуқур ёриқ, ridge / тизма, geotectonics / геотектоника, monocline / моноклин.

«Нефть-газни қайта ишлаш маҳсулотлари» терминлари: oil / нефть, gas / газ, natural gas / табиий газ, liquefied gas / суюлтирилган газ, asphalt / асфальт, bitumen / битум, liquid bitumen / суюқ битум, construction bitumen / қурилиш битуми, insulating bitumen / изоляцион битум, propane / пропан, butane / бутан, jet fuel / реактив ёқилғи, defoamer / дефоамер, fuel / ёқилғи, diesel fuel / дизел ёқилғиси, paraffins / парафинлар, rubber / каучук, dump tails / думп думлари, lubricant / мойлаш материаллари, demulsifier / демулсификатор, tar / смола, gasoline / бензин, heavy gasoline / оғир бензин, wax / мум, petroleum jelly / нефть жели, rubber / каучук, petroleum semi-manufactures / нефть ярим ишлаб чиқариш.

«Нефть-газни қайта ишлаш моддалари ва маҳсулотларининг хусусиятлари» терминлари: viscosity / ёпишқоқлик, gas factor / газ омили, moisture dew point / намлик шудринг нуқтаси, flammability / ёнувчанлик, octane number / октан сони, diesel (cetane) index / дизел (сетан) индекси, ash content / кул таркиби, viscosity index / ёпишқоқлик индекси, induction period / индукция даври, evaporation / буғланиш, iodine number / йод сони, acidity / кислоталилик, coking ability / кокслаш қобилияти, kinematic viscosity / кинематик ёпишқоқлик, concentration of actual resins / ҳақиқий қатронлар концентратsiяси, well flow rate / қудуқ оқими тезлиги, reservoir pressure / резервуар босим.

вязкость, газовый фактор, точка росы по влаге, горючесть, октановое число, дизельный (цетановый) индекс,зольность, индекс вязкости, индукционный период, испаряемость, йодное число,кислотность, коксуемость, кинематическая вязкость, концентратsiя фактических смол,дебит скважины, пластовое давление «Технологик жараёнлар ва операtsiялар» терминлари: drilling / бурғулаш, borehole drilling / қудуқ бурғулаш, deep drilling / чуқур бурғулаш, fountain drilling method / фаввора бурғулаш усули, vertical seismic profiling / вертикал сейсмик профиллаш, gasification /

газлаштириш, absorption / сингдириш, adsorption / адсорбсия, visbreaking / висбреакинг, water treatment / сувни тозалаш, secondary distillation / иккиламчи дистиллаш, granulation / грануляция, demercaptanization / демеркаптанизатsiя, distillation / дистиллаш, cracking / ёрилиш, evaporation / буғланиш, quenching / сўндириш.

«Жиҳозлар ва ускуналар» терминлари: flow reactor / оқим реактори, continuous feed pump / узлуксиз беслем насоси, autoclave / автоклав, accumulator / аккумулятор, aerotank / аэротенк, bubbler / қабариқ, buffer / тампон, vacuum pump / вакуум насоси, gas generator / газ генератори, gas storage / газни сақлаш, oil storage / мойни сақлаш, fountain equipment / фаввора ускуналари, multistage compressor / кўп босқичли компрессор, degasser / дегассер, reservoir / резервуар, gas processing plant / газни қайта ишлаш заводи, drip / томчи, receiver / қабул қилувчи.

проточный реактор, насос непрерывной подачи сырья, автоклав, аккумулятор, аэротенк, барботер, буфер, вакуумный насос, газогенератор, газовое хранилище, нефтехранилище, фонтанная аппаратура, многоступенчатый компрессор, дегазатор, пласт-коллектор, газоперерабатывающий завод, дрип, ресивер

«Нефть-газ саноатида ишлаб чиқариш, ташиш ва реализатsiя қилиш иштирокчилари» терминлари: drilling rig supervisor / бурғулаш ускунаси бошқарувчиси, surveyor / сурвеер, rig fitter / бурғулаш мосламаси, presser / presser, oil pumping station operator / нефть насос станцияси оператори, drilling crew / бурғулаш экипажи, driller / бурғулаш устаси, drilling foreman, oilman / нефтчи, gas worker / газ ишчиси, drilling supervisor, as well as shale producers / бурғулаш ишлари бўйича назоратчи, шунингдек сланец ишлаб чиқарувчилар, Gazprom / Gazprom, Gazpromneft / Газпромнефть, Tatneft / Татнефт, OPEC / ОПЕК, OPEC countries / ОПЕК мамлакатлари, Novatek / Новатек, Lukoil / Лукойл, Rosneft / Роснефть, oil company / нефть компанияси.

«Нефть-газ қазиб олиш соҳасидаги ҳужжатлар» терминлари: inventory balance / инвентаризатsiя баланси, inventory classification / инвентаризатsiя таснифи, drilling time balance / бурғулаш вақти баланси, technonormative / технонорматив.

Ўзбекистон Республикаси мустақилликка эришганидан сўнг нефть саноатини ривожлантириш масаласи муҳим ишга айланди. 1992-йил 23-декабрда нефть ва газ саноати ҳамда у билан боғлиқ барча корхона, ташкилот, муассасалар ягона бошқарувга бирлаштирилиб, «Ўзбекнефтгаз» миллий корпоратsiяси ташкил этилди. 1993-йилда Фарғона ботиғининг

ўта чуқур қатламларидан (Мингбулоқ тузилмасидан) нефть отилиб чиқди (қидирув-бурғилаш ишлари давом этмоқда). Республика нефть саноати халқ хўжалигининг нефтга бўлган талабини тўлиқ қондириш имкониятларига эга. Айниқса, Кўкдумалоқ кони жадал суръатлар б-н ишга туширилди. 1995-йилда Ўзбекистонда 7 млн. тоннага яқин нефть ва конденсат қазиб олинди. 1991-2003-йилларда Ўзбекистонда нефть ва газ конденсатини олиш 2,8-марта ошди (1990-й. да 2,81 млн. т; 1997-й. да 7,9 млн. т) ва 1995-йилда нефть импортини тугатиб, республиканинг нефть мустақиллигини таъминлашга имкон яратди. 2001-йилнинг январига келиб Ўзбекистонда 59 кондан нефть олинди, 17 та кон ишлатишга тайёрланган ва кон-serbatsiяда, 13 та кон қидирув ҳолатида. Нефть қазиб олиш ва конларни излаб-текшириш бўйича Ўзбекистон-Малайзия қўшма корхонаси (O‘z-Maloyl) (1994) ташкил этилди. Ўзбекистон нефть мустақиллигига эришгач, четдан нефть ва нефть маҳсулотлари ташиб келтиришга зарурат қолмади. 2000-йилда Ўзбекистон нефть саноатида газ конденсата билан бирга 7,53 млн. тонна нефть қазиб олинди [3].

Янги иқтисодий муносабатларнинг шаклланиш шароитида давлат саноатнинг асосий тармоқлари, чунончи ёқилғи-энергетика мажмуи корхоналарига катта ёрдам берди. Бу борадаги давлат сиёсати энергетика стратегиясининг асосий йўналишлари сифатида нефть ва газ конденсатини қазиб олишни кўпайтириш орқали ёқилғи мустақиллигини таъминлаш белгиланди [4]. Нефть-газ саноатига оид терминларни қуйидаги типологик белгилари аниқланди (1-жадвалга қаранг):

1-жадвал.

Нефть-газ саноатига оид терминлар типологияси

Таҳлиллар натижаси бизга нефть-газ саноатига оид илмий мақолаларда лексик бирликларини қуйидаги тематик гуруҳларга тақсимлашга имкон берди:

1) нефть-газ саноатининг умумий шартлари;
2) бурғулаш ишлари;
3) иқтисодий кўрсаткичлар;
4) нефтни тиклашни ошириш усуллари;
5) сланец жинсларнинг гидравлик синиши;
6) қазиб олиш;
7) углеродни сақлаш;
8) сунъий ақлдан фойдаланиш.

Нефть-газ компаниялари ҳисоботлари таҳлили қуйидаги тематик гуруҳлар аниқланди:

1) нефть-газ саноатининг умумий терминлари;
2) иқтисодиёт ва менежмент;
3) экология.

Нефть-газ саноатини ривожлантириш прогнозлари таҳлили қуйидаги лексик бирликлар гуруҳларини аниқлашга имкон берди:

1) нефть-газ саноатининг умумий терминлари;
2) иқтисодиёт ва иқтисодий прогнозлар;
3) энергетика соҳаси;
4) экология;
5) сиёсат;
6) умумбашарий тенденциялар.

“Қора олтин” бошқа таркиб ва сифатга эга бўлиши қазиб олиш жойига боғлиқ бўлади. Шу сабабли, дунёда ишлаб чиқарилган барча нефть навларга бўлинади. Ҳар бир нав ўзига хос таркибга эга ва таркибида ҳар хил миқдордаги олтингугурт, алканлар гуруҳлари ва бошқа аралашмалар мавжуд. Қоида тариқасида, нефть навлари енгил ва оғирга бўлинади. Шу сабабдан нефть навларига оид терминлар қуйидагича ажратилади:

Brent – Буюк Британия нави;
WTI (West Texas Intermediate) и Light Sweet – АҚШ нави;
Urals – Россия нави.
Arab Light и Arab Heavy – араб нави;
Kuwait Export Crude – Қувейт нави;
Iran Heavy и Iran Light – Эрон нави;
Basra Light, Basra Light и Kirkuk – Ироқ нави;
Statfjord – Норвегия нави;
Tengiz или Tengiz Light – Қозоғистон нави.

Нефть-газ саноати терминларга оид тадқиқотлар инглиз тилида сўзлашадиган анъана шуни кўрсатдики, терминлар гуруҳлари терминологик қатламлар муайян терминлар битта макро тизим остида бирлаштирилган, бунинг натижасида инглиз тилидаги нефть-газ саноатининг терминологик таркиби оқилона лексик-семантик табақаланиши учун ўзини қарз, қайси ушбу терминологик бирликларни ўрганиш ва таҳлил қилишни соддалаштиради.

Терминнинг этимологик таҳлилини ўтказиш, биринчи навбатда, тилнинг келиб чиқиши аниқланади, ундан уни билдирувчи сўз келиб чиққади. Табиийки, тил “тирик” модда бўлгани учун сўз ўзгаради (ортади, қисқаради, ҳарфларни йўқотади ва ҳоказо.), кўпинча бошқа фонетик маънога эга бўлади ва идрок этиш учун мутлақо нотаниш шаклда бизга етиб боради.

Масалан, oil терминининг яратилиш эволюциясини кузатиш учун қуйидаги занжирни кузатиш лозим: oleum (лотин тили) – оливко дарахти; huile (қадимги француз тили) – суюқ мой; oil (инглиз тили) – нефть, ёғ. Бундан ташқари, oil терминининг маъноси биринчи marta 1520 йилда ишлатилган [10].

Аммо умуман олганда таржималарнинг маъноси мазмунга боғлиқ: ... analogous projects of optimal development of oil and/or gas fields – нефть конларини ривожлантиришни бирлаштириш бўйича аналогик лойиҳалар. Ушбу терминнинг бошқа маънолари ҳам мавжуд:

development of heat – иссиқлик тарқалиши, иссиқлик ҳосил бўлиши;

advanced development – тажрибани ишлаб чиқиш;

crestal development – нефть конини марказдан ривожлантириш;

delayed development – конни бир вақтнинг ўзида ишлатиш билан секин бурғулаш;

early development – дастлабки ривожланиш, конни қазиб олишнинг дастлабки даври;

marginal development – конни атрофдан марказга бурғулаш;

field development – нефть конини қазиб олиш;

recent development – охирги ривожланишлар, техниканинг сўнгги ютуқлари;

wave development – тўлқинларни шаклланиши.

Шундай қилиб, соҳавий терминларни инглиз тилидан таржима қилишда юзага келадиган қийинчиликларни енгиш учун у махсус адабиётлар ва юқори сифатли, доимий янгиланиб турадиган маълумотномаларни ўрганиши керак. Нефть-газ саноатига оид матнларни таржима қилишда қуйидаги қийинчиликлар пайдо бўлиши мумкин:

кўпмаънолилик, нефть-газ саноатига оид билимлардан фойдаланган ҳолади таржима учун муҳим бўлган сўзнинг маъносини танлаб олинади;

кўп компонентли, ҳар бир термин битта компонент ёки кўп компонентли бўлиши мумкин. Матн билан ишлашда концепциянинг таржимасини алоҳида ва қўшни сўз билан биргаликда текшириш керак;

она тилидаги терминологияни билмаслик, таржимада терминнинг она тилидаги мос таржимасини топилиши мумкин, аммо унинг аниқ маъносини билмайди. Бундай вазиятларда нефть-газ саноати соҳасидаги билимлар ҳам фойдали бўлади.

реалилар, исмлар, уларнинг таржимаси текширилиши керак, чунки улар кўпинча турли тилларда ўз таржималарига эга [6].

Шунингдек, нефть-газ саноатига оид терминлар тизимининг махсус гуруҳи илмий-техник фразеологик бирликлар сифатида ҳамда зоонимлар бўлиб хизмат қилади. Масалан:

wildcat – қидирув қудуғи;

monkey board – площадка для верхового рабочего;

pipe dog – труба калити;

rabbit – қувурни тозалаш учун қирғич;

butterfly – битирув клапани;

doghouse – бурғулаш устасининг трейлер кабинаси;

snake – асбест шнури; арқоннинг учини дастгоҳнинг юқори қисмига боғлайдиган қурилма;

dog leg – қудуқнинг кескин эгрилиги;

nodding donkey – тебранадиган насос [9].

Кўпмаъноли терминларни таржима қилишда уларнинг мазмунига эътибор бериш керак. Масалан, advanced development – истиқболи ишланма; field development – нефть конларини ривожлантириш; marginal development – депозитни перифериядан марказгача бурғулаш; heat development – иссиқлик тарқалиши; delayed development – бир вақтнинг ўзида ишлайдиган майдонни кечиктирилган бурғуланиши [7].

Соҳавий терминларларнинг типологияси аниқлангандан сўнг ўқитиш методикасига оид тадқиқотларда мазкур терминлар типологиясини мустаҳкамлаш учун имкон яратиб беради [1, 2].

Хулоса қилиб айтганда, нефть-газ саноатига оид терминлар типологияси моддалар, нефть-газ геофизикаси, нефть-газни қайта ишлаш маҳсулотлари, нефть-газни қайта ишлаш моддалари ва маҳсулотларининг хусусиятлари, технологик жараёнлар ва operatsiялар, жиҳозлар ва ускуналар. нефть-газ саноатида ишлаб чиқариш, ташиш ва реализatsiя қилиш иштирокчилари, нефть-газ қазиб олиш соҳасидаги ҳужжатлар каби мавзулар бўйича гуруҳлаштириш имконини беради. Бунда нефть-газ саноатига оид матнларни таржима қилишдаги қийинчиликларни аниқлашни талаб этади.

Адабиётлар:

1. Isakulova N. Using the Venn Diagram in Teaching Geography Terms //Journal of Pharmaceutical Negative Results. – 2022. – С. 2519-2523.

2. Isakulova N. USE OF BLITS-QUESTION METHODOLOGY IN TEACHING TERMS OF GEOGRAPHY //European International Journal of Multidisciplinary Research and Management Studies. – 2022. – Т. 2. – №. 06. – С. 84-88.

3. Neft sanoati. Электрон ресурс: NEFT SANOATI □ WWW.MALUMOT.RU - Malumotlar bazasi

4. 1.1. Ўзбекистоннинг энергетика сиёсати. Электрон ресурс: uzb_un_uzb_1_The_Outlook_for_the_Development_of_Renewable_Energy_in_Uzbekistan.pdf (undp.org).

5. Ваҳобов Ш.В. Нефть ва газ саноатида ишлаб чиқаришни ресурслардан фойдаланиш усулларининг илмий-назарий асослари // Экономика и социум. 2021. №11-1 (90). Электрон ресурс: https://cyberleninka.ru/article/n/neft-va-gaz-sanoatida-ishlab-chi-arishni-resurslardan-foydalanish-usullarining-ilmiy-nazariy-asoslari. Мурожаат санаси: 07.11.2022.

РЕЗЮМЕ

Мазкур мақолада нефть-газ саноатига оид терминлар типологияси терминологик бирликларни таҳлил қилиш орқали мавзуий гуруҳлаштириш, лексик бирликларнинг тематик гуруҳлари, терминнинг этимологик таҳлили, термин таржимасидаги қийинчиликлар ёритилган.

РЕЗЮМЕ

В данной статье типология терминов, относящихся к нефтегазовой отрасли, освещается путем анализа терминологических единиц, тематических групп лексических единиц, этимологического анализа термина, трудностей при переводе термина.

SUMMARY

In this article, the typology of terms related to the oil and gas industry is covered by the analysis of terminological units, thematic groups of lexical units, etymological analysis of the term, difficulties in the translation of the term.

EKOLOGIK TA’LIM JARAYONIDA ZAMONAVIY AXBOROT TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISH

Obidova G. K.
TATU Farg‘ona filiali Xorijiy tillar kafedrasi mudiri PhD, dotsent

Tayanch so‘zlar: ekologiya, ekologik madaniyat, ekologik ong, tabiat, globallashuv.
Ключевые слова: экология, экологическая культура, экологическое сознание, природа, глобализация.
Key words: ecology, ecological culture, ecological consciousness, nature, globalization.

Kirish. Hozirgi kungacha vatanimiz qaysi bir sohani olmaylik yuqori natijalarga yerishib rivojlanishning o‘zbek modelini dunyo hamjamiyatiga ko‘rsatib qo‘ymoqda. Bu borada ekologik ta’lim sohasiga ham alohida e’tibor berib kelinmoqda. Davlatimiz tomonidan ekologik ta’limni rivojlantirish borasida qilinayotgan ishlarning barchasi yosh avlodning har tomonlama yetuk va barkamol bo‘lib yetishishiga xizmat qilmoqda. Ekologik ta’lim jarayonida talabalarni faoliyatiga o‘rgatish har bir professor – o’qituvchidan yuksak mahorat, ta’limni tashkil etish tug’risidagi bilimlar tizmini mukammal egallash, ular bilan ishlash va ularni mustaqil faoliyatlarni tashkil etishni uyushtira olish ko’nikma va malakalariga ega bo’lishlikni talab etadi. XXI asr bosag’asida axborot texnologiyalari jamiyatning shu qadar muhim bo‘lagi va tarkibiy qismiga aylandiki, mamlakatning barcha sohalari jadal sur’atlar bilan rivojlanishi bevosita unga bog‘liq bo‘lib qoldi. Shu sababli har bir davlat bugungi kunda jamiyatni va shu bilan birga ta’limni ham axborotlashtirish masalasiga jiddiy e’tibor bermoqda. Ekologik ta’limni axborotlashtirish-axborotlashgan jamiyat sharoitida talaba-yoshlarni jamoatchilik va kasbiy faoliyatda samarali qatnashishga tayyorlash maqsadida ta’lim tizimining barcha komponetlarini axborot texnologiyalarini qo‘llash asosida yaxshilash bosqichidir.

Tadqiqot metodologiyasi. Ekologik ta’limi o‘qitish jarayonini axborotlashtirish va o‘qitishda o‘quv-uslubiy ishlarni qayta tashkil etish; o‘qituvchi va uning rolini o‘zgartirishga bo‘lgan talablarni ortishi; o‘rganuvchi shaxsining va uning individuallashtirish xususiyati rolining ortishi; ta’lim muassasa rolining o‘zgarishi va uning o‘quvchi-yoshlar tarkibi joylashgan joyga ta’siri; axborot resurslarining mumkin bo‘lgan hajmining to‘satdan

ortishi; axborot xizmati ko‘rsatishning ahamiyatini o‘sishi, ayniqsa, ta’limiy va ilmiy xarakterdaligi kabilarni o‘z ichiga oladi.

Ekologik fanlarini o‘qitish tizimini axborotlashtirish bu jarayonni sifatini oshirish; aholi bilimdonlik saviyasi oshishi va mamlakatning iqtisodiy potensiali o‘sishini ta’minlash; milliy ta’limning jahon ta’lim tizimiga integratsiyalanishini ta’minlash kabi muhim masalalarni hal qilishni ta’minlaydi. Bu masalalarning o‘z vaqtida hal etilishi esa: a) biologik bilimlarni mexanik tarzda o‘zlashtirishdan yangi bilimlarni mustaqil egallash ko‘nikmasiga o‘tishni ta’minlovchi tabiatni muhofaza qilish ishlanmalarni amaliyotga keng joriy etishga asos yaratadi; b) axborotlar (to‘plash, saqlash, qayta ishlash va uzatish) bilan ishlashning zamonaviy usullarini o‘zlashtirishni ta’minlaydi; v) ekologik ta’limi fanlarini o‘qitishda o‘quv-biluv faoliyatni intellektuallashtiradi. Axborot texnologiyasi dasturli-apparatli imkoniyatga ega bo‘lib, uni o‘quv jarayoniga tatbiq qilish quyidagilarni ta’minlaydi: interaktiv rejimda ishlash; foydalanuvchi va axborot texnologiyasi o’rtasida sezilarli teskari aloqa o‘rnatish; o‘rganilayotgan jarayonni, shu jumladan, haqiqiy kechayotgan jarayonni aniq tassavur qilish, turli xil ob’ektlar yoki haqiqiy kechayotgan jarayon yoki hodisa modelini kompyuter ekranida obrazli ko‘rinishda tasvirlash va uni boshqarish; o‘rganilayotgan ob’ekt va unda ro‘y berayotgan hodisa yoki jarayon haqidagi ma’lumotlarni qayd etish, to‘plash, saqlash va qayta ishlash; yetarli katta hajmdagi axborotlarni baza ko‘rinishida saqlash va ulardan optimal foydalanish imkoniyatini ta’minlash; eksperiment natijalarini qayta ishlash jarayonini avtomatlashtirish.

Qayd etilganlar esa, o‘z navbatida, axborot texnologiyalari ekologiya fanini o‘qitish jarayonida foydalanishning quyidagi pedagogik maqsadlarini aniqlash imkonini beradi:

- talabaning ijodiy salmog‘ini rivojlantirish;
- munosabat xatti-harakatlarga qobiliyatlilikni rivojlantirish;
- tajriba-sinov - tadqiqot faoliyat ko‘nikmalarini rivojlantirish;
- o‘quv-biluv faoliyat ekologik madaniyatini rivojlantirish;
- o‘quv-tarbiya jarayoni barcha pog’onalarini sifat va samaradorligini oshirish;

Talabaning ekologik bilim, ko‘nikma va malakalarini monitoring qilish hamda baholash katta ta’limiy va tarbiyaviy ahamiyatga ega. Bilim, ko‘nikma va malakalarni tekshirish og‘zaki, yozma va amaliy shaklda amalga oshiriladi. Og‘zaki tekshirish talabalar bilimining saviyasi, puxtaliga va ongliligini aniqlash imkonini beradi. Bilimlarni yozma tekshirish nisbatan kamroq, odatda talabalar bilimini sinab ko‘rish kerak bo‘lganda, ya’ni ularni berilgan mavzuni

o‘rganishga u yoki bu masala bo‘yicha qanday bilimlar bilan kelganligini va bu bilimlar mavzuni o‘rgangandan keyin qanday darajada to‘lganligini aniqlash zarur bo‘lganida qo‘llanadi.

Talabalarda ekologik bilim, ko‘nikma va malakalarini tekshirish jarayoni quyidagi didaktik masalalarni hal qilishga yo‘naltirilgan:

1. Bilim, ko‘nikma va malakalar sifatini aniqlash. Bilim, ko‘nikma va malakalarning sifati, eng avval ularning puxtaligi va ongliligi bilan tavsiflanadi. Bilim, ko‘nikma va malakalarning puxtaligiga ishonch hosil qilish uchun ularni faqat o‘zlashtirayotgan paytida emas, balki o‘quvchilarning keyingi faoliyatida ham tekshirib borish kerak. Shunday, qilib, butun ekologik ta’lim davomida talabalar faoliyati tizimli ravishda uzluksiz nazorat qilib boriladi.

2. Talabalarni ekologik ta’lim jarayonidagi faoliyatlarini rag’batlantirish. Bilim, ko‘nikma va malakalarni tekshirish pedagog va talaba uzaro yordam ko‘rsatishi uchun muhim vosita bo‘lib xizmat qiladi. Tekshirish jarayonida ularni ishlaridagi xatolarni ko‘rsatish bilan cheklanib qolmay, bu kamchiliklarni bartaraf etishga yordam bersagina bunga erishish mumkin. Bundan tashqari, ular bajargan ish bosqichining umumiy tavsifini tushuntiradi, bunda u o‘quvchilarda bajariladigan ishning bajarilgan ishlardan farqlari haqida-uning murakkablik darajasi yoki javobgarligi va ekologik axborotlar haqida aniq tasavvur hosil qiladi. Natijada talabalar kelajakni ko‘radilar va bu ularni safarbar qiladi, o‘z vazifalarini tashkil qilish, mustaqil topshirilarini sifatli bajarish ishtiyoqini uyg‘otadi.

3. Talabalar o‘z-o‘zini nazorat qilish malakalarini o’zlashtirish. Ekologik ta’limi pedagogi, ko‘nikma va malakalarini tekshirishga talabalarni o‘zlarini ham jalb etadi. Bilim, ko‘nikma va malakalarni tekshirish baholash bilan yakunlanadi. ekolodiya mashg‘ulotlarida baholash ta’lim tizimi barcha bo‘g‘inlarida keng joriy etib borilayotgan reyting tizimi asosida amalga oshiriladi. Ekologik ta’limi fanlarini o‘qitishda axborot texnologiyalaridan foydalansa, uning hozirgi zamon talablari darajasida talabalarning fanga bo‘lgan qiziqishi ortadi hamda axborot texnologiyalaridan foydalanishni o‘rganadi va ularda tabiatni muhofaza qilish bilimlari, ko‘nikma va malaka shakllanadi. Demak, talabalarni ekologiya fanidan bilim olish faoliyatini tashkil etish ishi hozirgi kunda ta’lim sohasining dolzarb maslalaridan biri sifatida qaralib kelinmoqda va axborot texnologiyalarni bu jarayonda o’rni beqiyosdir.

Tahlil va natijalar. Ekologik ta’limda talabalarning ekologik madaniyatini shakllan-tirish maqsadida eng muhim vazifalardan biri zamonaviy kompyuter texnologiiyalaridan foydalanishdir. Mazkuv vazifani bajarishga yo‘naltirilgan kompyuter dasturlar quyidagilarni o‘z ichiga olishi mumkin:

– ekologik fojia yuz bergan holatlarda talabalarga barcha mavjud samarali usullarni to‘g‘ri qo‘llash yoki talofatni kamaytirishni o‘rgatish;
– talabalarga yuzaga kelgan ekologik xavfning darajasini baholashni o‘rgatish;
– talabalarni fanning va amaliy mashg‘ulotlar jarayonida qoidalarga amal qilishning foydali tomonlariga ishontirish.

Ta’kidlab o‘tish joizki, samarali ta’lim texnologiyalarni tanlash u ekologik ta’limning maqsad va vazifalariga erishishning universal vositasi ekanligini ham inobatga oladi, ya’ni o‘z mohiyatiga ko‘ra nazariy va amaliy faoliyat turlarini o‘zaro bog‘liqligini nazarda tutadigan ekologik madaniyatni shakllantirishni o‘z ichiga oladi.

Xulosa. Ta’limning ekologiyalashtirish jarayonida o‘qish jarayonidagi muvaffaqiyat nafaqat uning maqsad, vazifalari va turli pedagogik texnologiyalarni qo‘llash mazmunini to‘g‘ri aniqlashga, balki ko‘p sonli o‘qitish metodlariga bog‘liq bo‘lishi kerakligini ham yodda tutish kerak. Ma’lumki, o‘qitish metodlari o‘qituvchi va talaba o‘rtasida tadrijiy va o‘zaro bog‘liq harakatlarning universal tizimi sifatida aniqlanadi. Ushbu o‘qitish metodlari ta’lim mazmunini o‘zlashtirilishini ta’minlaydi.

Dunyoning turli mamlakatlarida ekologik ta’limning nazariy asoslarini o‘rganish uning kategorial apparati (maqsad, vazifa va prinsipial qoidalari) olam jarayonlarini inobatga olgan holda ishlab chiqarila-yotganini ko‘rsatmoqda. Bu jarayonlar umuman olganda zamonaviy pedagogika fanini rivojlantirishga (global muammolar, umuminsoniy qadriyatlar ustunligi) hamda geosiyosiy va milliy mazmundagi ijtimoiy-madaniy va iqtisodiy muammolarga ta’sir ko‘rsatadi. Ular tabiat va uning zaxirala-riga munosabatning iste’molchilik madaniyatini qayta qurish, atrof-muhitda uni holati uchun javobgarlikka asoslagan sifat jihatidan yangi xatti-harakatni shakllantirish ehtiyoji bilan bog‘liq. Vazifalarning mazmuniga shaxs bilan tabiat munosabatlarini boshqarishning axloq va odob komponentlari, mahalliy, mintaqaviy va global turli tashkiliy bosqichlarda ijtimoiy tabiat muhiti uchun javobgarlikni tarbiyalash kiritiladi. Oliygoh talabalarining ekologik madaniyati va tarbiyasi – bu ko‘p qirrali, dinamik, ko‘p pog‘onali jarayon. Uni turli taraflardan o‘rganish mumkin. Jamiyatning ijtimoiy buyurtmasi shaxsning ideal modeliga bo‘lgan talablar bilan bir qatorda umuminsoniy qadriyatlar ustuvorligini tarkib toptirishda jahon hamkorligiga bo‘lgan tendensiyani o‘z ichiga oladi. Bularning barchasi ta’lim maqsad va vazifalari, mutaxassis vazifa va funksiyalari, tayanch kasbiy-pedagogik qadriyatli yo‘nalganliklarni, shaxs-ning kasbiy shakllanish yo‘nalishi, uning dunyoqarash asoslarini sezilarli darajada o‘zgartiradi.

Adabiyotlar:

1. Горлачев В.П. Формирование экологической культуры личности в образовательном процессе: региональный аспект: Дис. докт. пед. наук. –Чита, 2005. – С. 14

2. Ишмухаммедов Р.Ж, Юлдашев М Таълим ва тарбияда инновацион педагогик технологиялар – Т.: Тошкент, 2017.- 169, 182, 212 б.

3. Kuzibaevna, O. G. (2020). Technologies of developing the ecological culture of students in the process of learning a foreign languages in higher educational institutions. Solid State Technology, 63(1s), 1816-1825.

4. Kuzibaevna, O. G. (2021). Analysis of Effective Ways to Develop Students' Environmental Culture in Foreign Language Teaching. Central asian journal of literature, philosophy and culture, 2(12), 37-43.

5. Обидова, Г. (2021). Развитие экологической культуры в образовательных моделях развитых стран мира. Общество и инновации, 2(10/S), 251-256.

6. Обидова, Г. К., & Гайбуллаева, М. Ф. (2021). Хорижий тилларни ўқитишда экологик таълимнинг педагогик психологик имкониятлари. Scientific progress, 2(7), 312-321.

7. Обидова, Г. К. (2016). Закономерности и принципы становления и развития экологической культуры будущих учителей в системе педагогического образования. Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук, (3-5), 82-85.

РЕЗЮМЕ

Ushbu maqola uzluksiz ekologik ta'lim tizimini samarali joriy etish natijasida aholi va jamiyatning ekologik madaniyatini yuksaltirish, aholini uzluksiz ta'lim tizimida tahsil olayotgan talabalar va talabalar o'rtasida ekologik ong va madaniyatni shakllantirmasdan turib, ekologiya va atrof-muhitni muhofaza qilishga mumkin emasligi hamda ekologik ta'limning dolzarbligi mamlakatimiz tabiati, uning ekotizimlari, atrof-muhitni beqarorlik va buzilishlardan himoya qilish, aholining ekologik madaniyatini oshirish haqida so'z boradi.

РЕЗЮМЕ

В статье показано, что повышение экологической культуры населения и общества возможно благодаря эффективному внедрению в нашей стране системы непрерывного экологического образования. Дело в том, что без формирования экологического сознания и культуры у населения, в первую очередь у студентов и студентов, обучающихся в системе дополнительного образования. Актуальность экологического образования определяется природой нашей страны, ее экосистемами, необходимостью защиты окружающей среды от нестабильности и нарушения, повышения экологической культуры населения.

SUMMARY

The article illustrates the improvement of the ecological culture of the population and society is possible due to the effective introduction of a system of continuous environmental education in our country. The fact is that without the formation of ecological consciousness and culture among the population, primarily among students and students studying in the system of continuing education. The relevance of environmental education is determined by the nature of our country, its ecosystems, the need to protect the environment from instability and disruption, increase the ecological culture of the population.

ИССЛЕДОВАНИЕ ПРОЦЕССА ВЫТЕСНЕНИЯ ГАЗА ВОДОЙ И КОНДЕНСАТОМ ИЗ ГИДРОФИЛЬНЫХ И ГИДРОФОБНЫХ ПОРИСТЫХ СРЕД

Авлаярова Н. М.
доцент (Каршинский инженерно-экономический институт)
Азизова Д. Г.
доцент (Каршинский инженерно-экономический институт)
Номозов Б. Ю.
доцент (Каршинский инженерно-экономический институт)

Таянч сўзлар: газоконденсатли қатламлар, ретроград, конденсация, углеводородли аралашма, конденсатли ҳошия, конденсат, гидрофил тоғ жинси, гидрофобизация, гидрофоб ғовак муҳит.

Ключевые слова: газоконденсатные пласты, ретроград, конденсация, углеводородная смесь, оторочка конденсата, конденсат, гидрофильная порода, гидрофобизация, гидрофобная пористая среда.

Key words: gas condensate reservoirs, retrograde, condensation, hydrocarbon mixture, condensate rim, condensate, hydrophilic rock, hydrophobization, hydrophobic porous medium.

Введение. Ведущее место в добыче углеводородного сырья в стране занимают газоконденсатные месторождения. Многие из них содержат нефтяные оторочки и остаточную нефть. Известный способ повышения углеводородоотдачи газоконденсатных месторождений путем закачки в пласт сухого газа характеризуется значительными сроками разработки, высокими затратами и недостаточно эффективен в условиях пониженных пластовых давлений. Традиционные методы разработки газоконденсатнонефтяных месторождений обеспечивают очень низкий коэффициент извлечения нефти.

Получение высоких значений коэффициента углеводородоотдачи продуктивных пластов связано с необходимостью обеспечения устойчивой работы эксплуатационных скважин при наличии жидкости (воды, конденсата) в добываемой продукции. Вместе с тем многие вопросы технологии и техники эксплуатации газовых скважин с жидкостью недостаточно изучены.

Проблема повышения углеводородоотдачи месторождений природных газов относится к числу важных и актуальных в газовой промышленности и имеет большое народнохозяйственное значение.

Газоконденсатные и газоконденсатнонефтяные месторождения занимают ведущее место в добыче углеводородного сырья в нашей стране. В настоящее время они обеспечивают большую часть общесоюзный добыча газа. С каждым годом возрастает их роль в добычи жидких углеводородов.

Разработка газоконденсатнонефтяных залежей — это комплекс работ по извлечению газа и конденсата из пласта. Осуществляется на газоконденсатном месторождении посредством реализации определённой системы разработки — размещением на площади газоносности и структуре необходимого числа эксплуатационных и нагнетательных скважин, соблюдением поддержанием необходимых технологических режимов эксплуатации скважин.

Из методов повышения углеводородоотдачи на отдельных газоконденсатнонефтяных месторождениях нашей страны внедрены барьерное заводнение, законтурное заводнение и их сочетание, а также проведен успешный промышленный эксперимент по приконтурному заводнению с частичным смещением нефтяной оторочки в газовую часть пласта. Закачка воды не обеспечивает достаточно полного извлечения нефти из пласта. В связи с этим необходимы поиски более эффективных вытесняющих агентов. Рациональная технология разработки газоконденсатнонефтяных месторождений должна предусматривать поддержание пластового давления в нефтяной и газовой частях пласта и эффективное вытеснения нефти из пористой среды дешевыми и доступными агентами.

Обзор литератур.Газоконденсатные пласты могут заводняться при начальном пластовом давлении или после **снижения** давления на некоторую величину и ретроградной конденсации углеводородной **смеси. Согласно** опытным данным в условиях проявления водонапорного режима **часть** выпавшего конденсата вытесняется водой из **пористой** среди **с** образованием впереди фронта воды оторочки конденсата. **В этом** случае газ вытесняется конденсатом, а тот в свою очередь- водой.

Гиматудинов Ш.К. считает, что большинство коллекторов газоконденсатных месторождений сложено гидрофильными породами /2/. Ретроградная конденсация углеводородной смеси способствует некотором гидрофобизации пористой среды. Более существенное влияние оказывает остаточная нефть, встречающаяся во многих газоконденсатных пластах. При наличии ее поверхность породы гидрофобизируется. Кондрат Р.М. /3/ считает, что коллекторы нефтяных залежей имеют преобладающе гидрофобный характер.

Методика исследования.Естественное или искусственное заводнение газоконденсатных пластов может сопровождаться вытеснением газа водой или конденсатом из гидрофильных или гидрофобных пористых сред. Влияние характеристик процесса вытеснения на значения коэффициента остаточной газонасыщенности изучено в лабораторных условиях на искусственно сцементированных образцах песчаника с пористостью от 0,249 до 0,294 и проницаемостью от 0,014 до 0,227 мкм^2. Диаметр образцов равнялся 3 см, длина - 3,5 см. С целью гидрофобизации поверхности поровых каналов исследуемые образцы обрабатывались нефтью. В ходе экспериментов газ (азот) вытеснялся пластовой водой и стабильным конденсатом газоконденсатного месторождения, а также дистиллированной водой. Во **всех** опытах моделировалось наличие в пористой среде **остаточ**ной воды и нефти или **выпавшего** конденсата. На рис. 1 **в** качестве примера представлены результаты исследований для керна с **m_o=0,288 и К = 0,227 мкм^2.**

Опытные данные свидетельствуют о **заметном в**лиянии **свойств** вытесняющей жидкости и характеристики **смачиваемости пористой сре**ды на величину коэффициента **остаточной газонасыщенности**. Максимальные значения остаточной газонасыщенности получены в опы**тах** по вытеснению газа дистиллированной водой из гидрофильных и конденсатом из гидрофобных пористых сред. Лучшими вытесняющими свойствами

обладают для гидрофобных пород дистиллированная **вода, для гидрофильных** - конденсат. Наиболее полно газ вытесн**яет пластовая вода, независимо** от характера смачиваемости пород.

Согласно опытным данным о ростом начальной газонасыщенности и абсолютной проницаемости пористой среды расширяются пределы изменения возможных значений коэффициента остаточной газонасыщенности $\Delta\alpha_{ост}$ для различных вытесняющих жидкостей и характеристик смачиваемости породы. Так, для $\alpha_н = 0{,}8$ при увеличении коэффициента абсолютной проницаемости от 0,014 до 0,227 мкм^2 $\Delta\alpha_{ост}$ изменяется от 0,02 до 0,095.

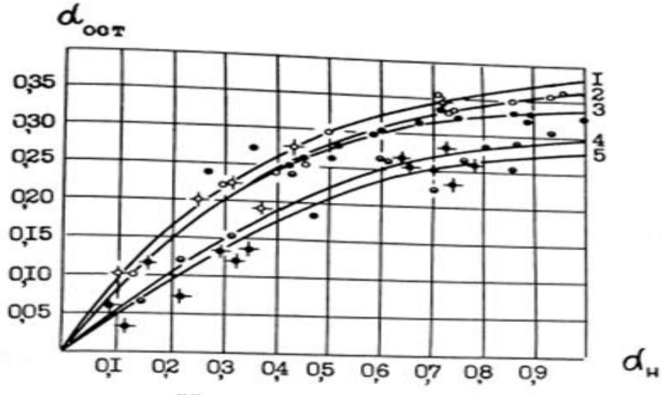

Рис. 1. Зависимости коэффициента остаточной газонасыщенности от коэффициента начальной газонасыщенности при вытеснении из образца пористой среда газа пресной водой (I, 4), конденсатом (2, 3) и пластовой водой (5) 1,3 - керн гидрофильный; 2,4 - керн гидрофобный

В таблице 1 приведены результаты лабораторных исследований по вытеснению нефти из модели пористой среды различными агентами.

Таблица 1.

Результаты лабораторных исследований по вытеснению нефти из модели пористой среды различными агентами

Вытесняющий агент	Объем оторочки конденсата, об.%	Средний коэффициент вытеснения нефти и углеводородного конденсата при различных значениях параметра $\frac{V_{г.в}}{V_н}$					
		0,5	0,8	1,0	1,5	2	3
Сухой газ	-	0,39	0,45	0,465	0,475	0,48	0,484
Вода	-	0,5	0,55	0,555	0,55	0,56	0,56
Оторочка конденсата и сухой газ	5	0,392	0,152	0,47	0,49	0,515	0,53
	10,4	0,413	0,47	0,492	0,543	0,587	0,63
	15	0,453	0,521	0,546	0,611	0,663	0,713
	20	0,49	0,572	0,6	0,662	0,725	0,77
	25	0,515	0,61	0,645	0,712	0,765	0,872
	29,6	0,52	0,62	0,662	0,785	0,787	0,82
Оторочка конденсата и вода	5	0,502	0,552	0,56	0,575	0,6	0,61
	10,4	0,523	0,57	0,582	0,628	0,672	0,71
	15	0,563	0,621	0,636	0,696	0,748	0,785
	20	0,6	0,672	0,685	0,747	0,808	0,847
	25	0,625	0,71	0,735	0,797	0,85	0,882
	29,6	0,63	0,72	0,75	0,816	0,868	0,9

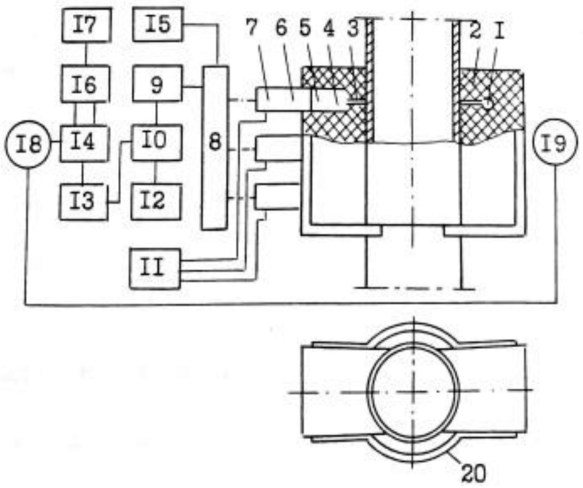

Рис.2. Блок-схема аппаратуры для определения насыщенности пористой среды жидкостью и газом методом гамма-скопии

Результаты проведенных исследований показывает, что значения коэффициентов остаточной газонасыщенности можно регулировать выбором типа вытесняющей жидкости, а также изменением условий заводнения газоконденсатных пластов и характеристик смачиваемости поверхности породы, например, поддержанием пластового давления в залежи закачкой воды выше или ниже давления начала конденсации углеводородной смеси. В этом случае газ вытесняется конденсатом, выпавшим в пористой среде вследствие ретроградных процессов. Последний в свою очередь вытесняется нагнетаемой в пласт с поверхности водой. Согласно опытным данным для $\alpha_{н} = 0{,}8$ значения коэффициентов остаточной газонасыщенности при вытеснении газа водой и конденсатом из гидрофильных пород различаются на 0,018 (0,12%). Для гидрофобных пород более эффективным является вытеснение газа водой. Так, для указанного значения начальной газонасыщенности коэффициент остаточной газонасыщенности при вытеснении газа конденсатом на 0,065(23,2%) выше, чем при вытеснении газа водой. Для гидрофильных пород характер смачиваемости пористой среды можно изменить за счет ретроградных процессов путем снижения пластового давления на определенную величину ниже давления начала конденсации углеводородной смеси и частично гидрофобизации пористой среды выпавшим конденсатом.

Заключение. Таким образом, целесообразно последовательная закачка на границе раздела газовой и нефтяной зон газоконденсатнонефтяных месторождений оторочки нестабильного конденсата и воды с целью повышении коэффициента нефтеотдачи.

Литература:

1. П.Э.Аллакулов, Д.Г.Азизова, Н.М.Авлаярова, Б.Ю.Номозов. Исследования по повышению углеводородоотдачи и прогнозирование показателей разработки месторождений природных газов при водонапорном режиме. Карши.2021.

2. Гиматудинов Ш.К. Нефтеотдача коллекторов. – М.: Недра, 1970. – 121 с.

3. Кондрат Р.М. Экспериментальное исследование влияния темпов снижения давления в зафронтовой области газовых залежей на подвижность защемленного газа. – В кн.: Нефть и газ. М.: МИНГ, 1971, с. 58-59.

4. Асадова, Х. Б., Авлаярова, Н. М., Азизова, Д. Г., Мейлиев, Х. Б. (2017). Оценка эффективности заводнения путем определения и сопоставления кин достигаемой при естественном режиме разработки залежи. Web of Scholar, 1(9), 12-17.

5. Sattorov, L., Azizova, D., Avlayarova, N., Zhoniboev, S. (2021). Research of the technology of increasing hydrocarbon efficiency of gas-condensate deposits with residual oil. Norwegian Journal of Development of the International Science, (75-1), 72-73.

6. Асадова, Х. Б., Авлаярова, Н. М., Азизова, Д. Г. (2016). Технологии рационального использования природных ресурсов для увеличения компонентоотдачи. World science, 1(2 (6)), 36-39.

РЕЗЮМЕ

Мақолада нефт бераолишлик коэффициентини ошириш мақсадида нефтгазоконденсат конлари газли ва нефтли худудлари чегарасига кетма кет нобарқарор конденсат ва сув ҳошияларини ҳайдашнинг мақсадга мувофиқлиги асослаб берилган.

РЕЗЮМЕ

В статье приведены обоснование целесообразности последовательной закачки на границе раздела газовой и нефтяной зон газоконденсатнонефтяных месторождений оторочки нестабильного конденсата и воды с целью повышении коэффициента нефтеотдачи.

SUMMARY

The article provides a rationale for the expediency of sequential injection of unstable condensate and water rims at the interface between the gas and oil zones of gas condensate and oil fields in order to increase the oil recovery factor.

ПРОБЛЕМА ОПТИМАЛЬНОГО УПРАВЛЕНИЯ, СВЯЗАННАЯ С ЭКОЛОГИЧЕСКИМИ ПРОБЛЕМАМИ

Ражабов Ш.

Ассистент кафедры цифровой экономики и информационных технологий Ташкентского государственного экономического университета

Tayanch so'zlar: chiziqli tizim, parametr lag, optimallashtirish vaqti, silliq maydon, ko'p qiymatli xaritalash, xarakteristik funktsiya, joylashish sharti, muntazamlik sharti, yashirin funksiya teoremasi, Lagranjning ko'p qoidasini umumlashtirish, maksimal printsip.

Ключевые слова: линейная система, запаздывание параметров, время оптимизации, гладкое поле, многозначное отображение, характеристическая функция, условие расположения, условие регулярности, теорема о неявной функции, обобщение правила кратных Лагранжа, принцип максимума.

Key words: linear system, parameter lag, optimization time, smooth field, multivalued mapping, characteristic function, location condition, regularity condition, implicit function theorem, generalization of Lagrange's multiple rule, maximum principle.

Постановка задачи и необходимые факты. Задача имеет исходно важные практические проблемы. Он решает такие задачи, как минимизация времени прохождения зараженной зоны, времени прохождения самолета через зону и другие нетрадиционные задачи оптимального управления.

Для наглядности напомним, что в задаче управления в смысле быстродействия требуется минимизировать время выхода динамической системы из начального состоянияx_0 в конечном состоянии x_1.

Предположим теперь, что между областями начального и конечного состояний динамической системы (выше, как x_0и x_1можно было рассматривать такие области) есть некоторая область. Требуется подобрать такое управление, чтобы время пребывания динамической системы в этой области было минимальным (рис. 1).

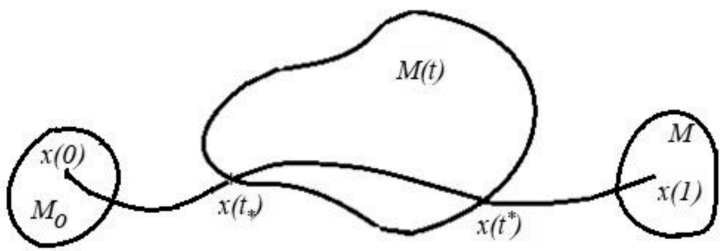

Figure 1

Ведь в действительности в задачах оптимального управления, связанных с экологией, возникает задача, когда требуется найти траекторию некоторой динамической системы, которая минимальное время находится в зараженной области, а область может перемещаться во времени. Например, когда возникает необходимость пройти через зараженное радиацией облако, перемещаемое ветром. К подобной постановке сводится задача скорейшего прохождения самолетом грозового фронта при его внезапном, непредвиденном возникновении и невозможности обхода.

Если в задаче оптимального быстродействия оставить все условия прежними, а в интегральной функциональности заменить подинтегральную функцию на функцию, имеющую вид

$$f^0(x,u) \equiv \delta(x,u) = \begin{cases} 1, if\ x\ belongs\ to\ set \\ (infected)\ area, \\ 0, if\ x\ does\ not\ belong\ to\ set \\ (infected)\ area, \end{cases}$$

очевидно, что время нахождения траектории $x(\cdot)$в заданной, возможно, движущейся области выражается интегралом

$$I \equiv T\big(x(\cdot)\big) = \int_0^1 \delta(x(t),u(t),t)dt,$$

где интеграл понимается в смысле Лебега. Особенность этой функциональности, состоит в том, что в нем по интегральной функции разрывная (т.е. был грубый критерий качества управления), что не позволяет прямое использование классических результатов теории оптимальных процессов. Такая постановка задачи почти буквально совпадает с постановкой задачи оптимального быстродействия, за исключением одного, минимизировать функциональность — это не нормально. Поэтому его исследование представляет определенную трудность [3-17].

В минимизированной интегральной функциональности субинтегральная функция является взрывной функцией, что не позволяет прямое использование принципа максимума Понтрягина.

Оценка минимизированной функциональности требует введения условий согласованности класса управлений и заданной области, что качественно меняет анализ проблемы.

Предполагается, что область начального и конечного состояний не пересекается с заданной областью.

Пусть поведение объекта определяется системой дифференциальных уравнений следующего вида

$$\dot{x}(t) = Ax(t) + A_1x(t-h) + Bu(t)$$

где $x(t)$- n-мерная векторная функция состояния A, A_1, B– матрица соответствующих размерностей, $h > 0$- непрерывное запаздывание, $u(t)$- m- измеряемая векторная функция управления из заданного класса кусочно-непрерывных векторных функций Uпри $t \in [0,1]$.

Дан следующий набор.

$$M_i = \{x \in R^n : \varphi_j(x) \le 0, \varphi_j(x) \in C^{(1)}, j = 1,..s\},$$

многозначное отображение отрезка $M(\cdot)$ на $[0,1]$множество всех возможных подмножеств пространства$[0,1]$

$$M(t) = \{x \in R^n : \varphi_0(x,t) \le 0, t \in [0,1]\},$$

где $\varphi_0(x,t)$- непрерывно дифференцируемая функция по обеим переменным и

начальному условию

$$x(t) = x_0(t), t \in [-h, 0],$$

удовлетворять условиям

$$M_1 \cap M(1) = \emptyset, \quad x(0) \notin M(0).$$

Требуется выбрать управление $u \in U$так, чтобы , и время, в течение которого $x(1) \in M_1$выполняется включение, было бы минимальным. $x(t) \in M(t)$

Введение характеристической функции

$$\delta(x,t) = \begin{cases} 1, & x \in M(t) \\ 0, & x \notin M(t), \end{cases}$$

исходную задачу можно сформулировать следующим образом

$$T\big(x(\cdot)\big) = \int_0^1 \delta(x(t),t)dt \to min, \tag{1}$$

в условиях

$$\dot{x}(t) = Ax(t) + A_1 x(t-h) + Bu(t), \tag{2}$$

$$x(t) = x_0(t), \quad t \in [-h, 0], \tag{3}$$

$$M_1 \cap M(1) = \emptyset, \quad x(0) \notin M(0) \tag{4}$$

$$x(1) \in M_1, \tag{5}$$

$$u(t) \in U, \ t \in [0,1]. \tag{6}$$

Определение 1. Будем говорить, что условие когерентности выполнено, если решения системы (2) с начальным условием (3) при $u(t) \in U, \ t \in [0,1]$ принадлежат подпространству Lпространств абсолютно непрерывных функций и производных

$$\frac{d}{dt}\varphi_0(x(t),t) = \varphi'_{0x}(x(t),t)\dot{x}(t) + \dot{\varphi}_{0t}(x(t),t),$$

существует для всех $t \in [0,1]$и непрерывна вt

Для иллюстрации условия когерентности рассмотрим $L_B \in R^n$ подпространство, стягивающее к векторам-столбцам Bматрицы, ее ортогональное дополнение L_B^L и оператор ортогонального проектирования Pв пространстве L_B типа $PB = B$. Возьмем функцию φ_0 в следующем виде

$$\varphi_0(x,t) = \varphi\big((I-P)x, t\big),$$

где I- единичный оператор. Затем

$\frac{d}{dt}\varphi_0(x(t),t) = \frac{d}{dt}\varphi\big((I-P)x,t\big) = \varphi'_x\big((I-P)x(t),t\big)(I-P)\big(Ax(t) + A_1x(t-h)\big) +$
$\varphi'_t\big((I-P)x(t),t\big)$.

Отсюда следует, что $\frac{d}{dt}\varphi_0(x(t),t)$- непрерывно, а подпространство L_B состоит из абсолютно непрерывных функций, для которых вектор

$(I-P)x(t)$имеет непрерывные производные.

Предположим, что траектория $x(t), \ t \in [0,1]$системы (2), принадлежащая пространству L, удовлетворяющая условиям (3) – (6), пересекает множество M (t) в двух точках t_* и t^*(см. рис. 1). При этом t^*входной момент траектории в $M(t)$ и t^*выходной момент траектории из $M(t)$(рис. 2.)

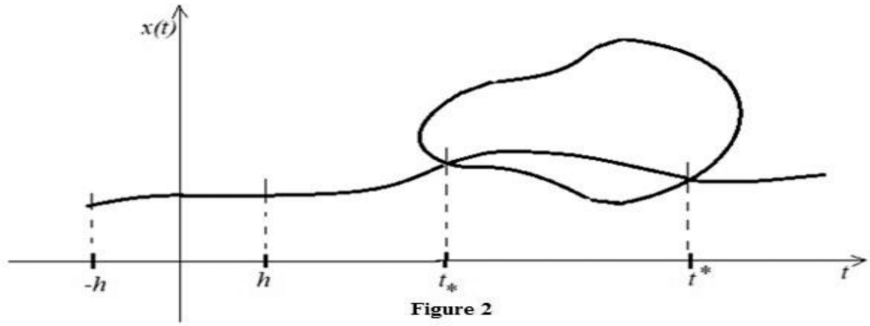

Figure 2

и t^*выполняются следующие соотношения t_*.

$$\varphi_0(x(t_*),t_*)=0,\varphi_0(x(t^*),t^*)=0.$$

Определение 2. Будем называть точки t_*и t^*точки регулярности траектории $x(t)$, если

$$\frac{d}{dt}\varphi_0(x(t),t)|_{t=t_*}=\varphi'_{0x}(x(t_*),t_*)x'(t_*)+\varphi'_{0t}(x(t_*),t_*)=\gamma(x(\cdot),t_*)\neq 0,(7)$$

$$\frac{d}{dt}\varphi_0(x(t),t)|_{t=t^*}=\varphi'_{0x}(x(t^*),t^*)x'(t^*)+\varphi'_{0t}(x(t^*),t^*)=\gamma(x(\cdot),t^*)\neq 0.$$

В силу сделанных выше предположений (1) можно записать в следующем виде

$$T\big(x(\cdot)\big)=t^*-t_* \qquad (8)$$

Задачи (1) – (6) с учетом сделанных выше предположений и вида множеств $M(t)$и M_1сводятся к общей задаче математического программирования

$$\begin{aligned} &T\big(x(\cdot)\big)=t^*-t_*\to min,\\ &\varphi_j\big(x(1)\big)\le 0, j=1,2,\dots,s \\ &x(\cdot)\in E, \end{aligned} \qquad (9)$$

в котором t_*и t^*- моменты входа и выхода во множество $M(t)$, Eподпространство пространства L, для которого в предположениях [1] справедливо

а) существует выпуклый конус K_E, такой, что если $e\in K_E$, то

$$x(\lambda)=x^0+\lambda e+o(\lambda)\in E, \qquad (10)$$

где x^0- решение задачи (9), λ- относительно небольшое положительное число.

для$j=0,1,2,\dots s$

) $\overline{\lim_{\lambda\to 0}}\frac{\varphi_j(x(\lambda))-\varphi_j(x^0)}{\lambda}\le h_j(e),$

где $x(\lambda)$, $h_j(e)$- функции, выпуклые на K_E, и $domh_j=L$. определяется (10), а. Это честно.

Теорема 1 [1]. Если x^0 при решении задачи (9) также выполняются условия а), б), то найдутся такие числа λ_j, не все равные нулю, что

$$\begin{aligned} &\sum_{j=0}^{s}\lambda_j h_j(e)\ge 0 \quad for\ all\ \ e\in K_E,\\ &\lambda_j\ge 0 \quad for\ j=0,1,2,\dots,s, \\ &\lambda_j\varphi_j(x^0)=0, \quad j=1,2,\dots,s. \end{aligned} \qquad (11)$$

2. Необходимые условия оптимальности

Рассмотрим варианты траекторных $x(\cdot)$ задач (9) вида

$$x(\cdot)+\varepsilon\delta x(\cdot),\quad \delta x(\cdot)\in K$$

и уравнение

$$g(\varepsilon,t)=\varphi_0\big(x(t)+\varepsilon\delta x(t)\big)=0 \tag{12}$$

Уравнение (12) tнеявно определяет как функцию ε, $t=t(\varepsilon)$т.е. Действительно, поскольку $(0,t_*)=0$также выполняется условие когерентности

$$\left.\frac{\partial g(t,\varepsilon)}{\partial t}\right|_{\substack{\varepsilon=0\\ t=t_*}}=\gamma(x(\cdot),t_*)\neq 0,$$

$$\left.\frac{\partial g(t,\varepsilon)}{\partial \varepsilon}\right|_{\substack{\varepsilon=0\\ t=t_*}}=\varphi'_{0x}(x(t_*),t_*)\delta x(t_*),$$

с учетом непрерывной дифференцируемости функции $g(\varepsilon,t)$в окрестности точки $(0,t_*)$ по переменным справедливы утверждения теоремы о неявных функциях [2]:

Уравнение (12) разрешимо относительно t, т.е. имеется отображение

$t=t(\varepsilon)$ дифференцируется в точке $\varepsilon=0$ и $\frac{dt(\varepsilon)}{d\varepsilon}=-\frac{\varphi'_{0x}(x(t_*),t_*)\delta x(t_*)}{\gamma(x(\cdot),t_*)}$.(13)

Полагая $(x(\cdot)+\varepsilon\delta x(\cdot),t_*)=t(\varepsilon)$, (13) можно рассматривать как производную по $\delta x(\cdot)$ функциям направления $t(x(\cdot),t_*)$, т.е.

$$t'(x(\cdot),\varepsilon\delta x(\cdot),t_*)=-n(x(\cdot),t_*)\delta x(t_*) \tag{14}$$

где

$$n(x(\cdot),t_*)=\frac{\varphi'_{0x}(x(t_*),t_*)\delta x(t_*)}{\gamma(x(\cdot),t_*)} \tag{15}$$

внешняя нормаль к множеству $M(t)$ в точке $x(t_*)$.

Заменив точку $(0,t_*)$ точкой $(0,t^*)$и повторив предыдущие рассуждения, в (14), (15) вместо момента воспользовавшись t_* моментом t^*, определим производную по направлению $\delta x(\cdot)$для $T\big(x(\cdot)\big)$(см. (8)):

$$T'\big(x(\cdot),\delta x(\cdot)\big)=-n(x(\cdot),t^*)\delta x(t^*)+n(x(\cdot),t_*)\delta x(t_*) \tag{16}$$

Теорема 2. (необходимые условия оптимальности). Пусть $x^0(\cdot)$и $u^0(\cdot)$ оптимальная траектория и соответствующее ей оптимальное управление в задаче (9). Если выполняются условия когерентности и в точках t_q, $q=1,3,\dots,2m-1$входе в множество $M(t)$, t и выходе t из него $t_{q+1},q=1,3,$ оптимальная $2m-1$траектория регулярна, то существуют такие не все равные нулю числа $\lambda_j>0,j=0,1,2,\dots s$и вектор-функция $\psi(\tau)$, $\tau\in\big(t_q,t_{q+1}\big),q=1,3,\dots,2m-1$что имеют место соотношения

$$\dot{\psi}(\tau)=-A'\psi(\tau),\ \tau\in\big(t_q,t_{q+1}\big),\quad q=1,3,\dots,2m-1 \tag{17}$$

$$\psi\big(t_q+0\big)-\psi\big(t_q-0\big)=(-1)^q n\big(x^0(\cdot),t_q\big),\quad q=1,2,\dots,2m \tag{18}$$

$$\psi(1)=\textstyle\sum_{j=1}^{s}\lambda_j\varphi'_{jx}\big(x^0(1)\big) \tag{19}$$

$$\psi'(1)x^0\big(1,u^0(\cdot)\big)=\min_{u(\cdot)\in U}\psi'(1)x\big(1,u(\cdot)\big) \tag{20}$$

Доказательство. Пусть $x^0(\cdot)$- оптимальная траектория, имеющая только одну точку входа в область $M(t)$ и выхода из нее, $u^0(\cdot)$- соответствующее ей оптимальное управление. Тогда вариации оптимальной траектории будут $x^0(\cdot)+\varepsilon\delta x^0(\cdot)$, $\delta x^0(\cdot)\in E$, а производная по направлению $\delta x^0(\cdot)$для $T\big(x^0(\cdot)\big)=t_{q+1}-t_q$

$$T\big(x^0(\cdot),\delta x^0(\cdot)\big)=-n\big(x^0(\cdot),t_{q+1}\big)\delta x^0\big(t_{q+1}\big)+n\big(x^0(\cdot),t_q\big)\delta x^0\big(t_q\big) \tag{21}$$

С учетом допущения б) в п.1

$$\underline{\min}_{\varepsilon\to 0}\frac{T\big(x^0(\cdot)+\varepsilon\delta x^0(\cdot),t\big)-T\big(x^0(\cdot)\big)}{\varepsilon}=T'\big(x^0(\cdot),\delta x^0(\cdot)\big) \tag{22}$$

и

$$\frac{d\varphi_j\left(x^0(1)+\varepsilon\delta x^0(1)\right)}{d\varepsilon}=\overline{\lim_{\varepsilon\to 0}}\frac{\varphi_j\left(x^0(1)+\varepsilon\delta x^0(1)\right)-\varphi_j\left(x^0(1)\right)}{\varepsilon}=$$
$$=\varphi'_{jx}x^0(1))\delta x^0(1),\ j=1,2,\dots,s \qquad (23)$$

По виду (21), (22) их правые части (23) являются линейными функциями на $\delta x^0(\cdot)$.

Таким образом, выполнены все условия теоремы 1 и, следовательно, если $x^0(\cdot)$решение задачи (9), то существуют такие числа, $\lambda_j\geq 0, j=0,1,2,\dots,s$не все равные нулю, что для всех вариантов траектории$\delta x^0(\cdot)$

$$\lambda_0 T'\left(x^0(\cdot),\delta x^0(\cdot)\right)+\sum_{j=1}^{s}\lambda_j\varphi'_{jx}\left(x^0(1)\right)\delta x^0(1)\geq 0. \qquad (24)$$

Проинтегрируем на отрезке $\left[t-\overline{h},t\right]$систему (2) с начальным условием (3) где $\overline{h}\left(\overline{h}<h\right)$- соизмерима с любой точкой $k\overline{h}$(k– целое положительное число) интервала $[0,t)$, имеем

$$x(t)=e^{A\overline{h}}\left[x\left(t-\overline{h}\right)+\int_{t-\overline{h}}^{t}e^{-A\tau}\left(A_1x(\tau-h)+Bu(\tau)\right)d\tau\right]. \qquad (25)$$

Заменим в (25) $x\left(t-\overline{h}\right)$выражение, полученное интегрированием системы (2) на отрезке$\left[t-2\overline{h},t-\overline{h}\right]$

$$x(t)=e^{A\overline{h}}\left[e^{A\overline{h}}\left[x\left(t-\overline{h}\right)+\int_{t-2\overline{h}}^{t-\overline{h}}e^{-A\tau}\left(A_1x(\tau-h)+Bu(\tau)\right)d\tau\right]\right.$$
$$\left.+\int_{t-\overline{h}}^{t}e^{-A\tau}\left(A_1x(\tau-h)+Bu(\tau)\right)d\tau\right]=$$
$$=e^{2A\overline{h}}x\left(t-2\overline{h}\right)+e^{2A\overline{h}}\int_{t-2\overline{h}}^{t-\overline{h}}e^{-A\tau}\left(A_1x(\tau-h)+Bu(\tau)\right)d\tau+$$
$$+e^{A\overline{h}}\int_{t-\overline{h}}^{t}e^{-A\tau}\left(A_1x(\tau-h)+Bu(\tau)\right)d\tau.$$

Воспользовавшись выражениями, полученными интегрированием системы (2) по отрезкам

$$\left[t-3\overline{h},t-2\overline{h}\right],\left[t-4\overline{h},t-3\overline{h}\right],\dots,\left[t-k\overline{h},t-(k-1)\overline{h}\right], \qquad (25)$$

можно представить в виде

$$x(t)=e^{kA\overline{h}}x\left(t-k\overline{h}\right)+\sum_{i=1}^{k}e^{kA\overline{h}}\int_{t-i\overline{h}}^{t-(i-1)\overline{h}}\alpha(\tau)d\tau \qquad (26)$$

где

$$\alpha(\tau)=e^{-A\tau}\left(A_1x(\tau-h)+Bu(\tau)\right).$$

Пусть s_1,s_2,s_3- целые положительные числа, такие что $t_q=s_1\overline{h},t_{q+1}=s_2\overline{h},1=s_3\overline{h},\ h=s\overline{h}$. Тогда, используя представление (26), имеем

$$x\left(t_q\right)=e^{s_1A\overline{h}}x(0)+\sum_{i=1}^{s_1}e^{iA\overline{h}}\int_{t_q-i\overline{h}}^{t_q-(i-1)\overline{h}}\alpha(\tau)d\tau \qquad (27)$$

$$x\left(t_{q+1}\right)=e^{s_2A\overline{h}}x(0)+\sum_{i=1}^{s_2}e^{iA\overline{h}}\int_{t_{q+1}-i\overline{h}}^{t_{q+1}-(i-1)\overline{h}}\alpha(\tau)d\tau \qquad (28)$$

$$x(1)=e^{s_3A\overline{h}}x(0)+\sum_{i=1}^{s_3}e^{iA\overline{h}}\int_{1-i\overline{h}}^{1-(i-1)\overline{h}}\alpha(\tau)d\tau \qquad (29)$$

Воспользовавшись представлениями (21), (27) – (29) в соотношении (24) имеем

$$\lambda_0\left[-n\left(x^0(\cdot),t_{q+1}\right)\delta x^0\left(t_{q+1}\right)+n\left(x^0(\cdot),t_q\right)\delta x^0\left(t_q\right)\right]+$$
$$+\sum_{j=1}^{s}\lambda_j\varphi'_{jx}\left(x^0(1)\right)\delta x^0(1)\geq 0 \qquad (30)$$

где

$$\delta x^0(t) = x(t) - x^0(t).$$

Определим $\delta x^0(t_q)$, $\delta x^0(t_{q+1})$, $\delta x^0(1)$ согласно (27) – (29).

$$\delta x^0(t_q) = e^{s_1 A\overline{h}}[x(0) - x^0(0)] + \sum_{i=1}^{s_1} e^{iA\overline{h}} \int_{t_q - i\overline{h}}^{t_q - (i-1)\overline{h}} \delta\alpha^0(\tau)d\tau \quad (31)$$

$$\delta x^0(t_{q+1}) = e^{s_2 A\overline{h}}[x(0) - x^0(0)] + \sum_{i=1}^{s_2} e^{iA\overline{h}} \int_{t_{q+1} - i\overline{h}}^{t_{q+1} - (i-1)\overline{h}} \delta\alpha^0(\tau)d\tau \quad (32)$$

$$\delta x^0(1) = e^{s_3 A\overline{h}}[x(0) - x^0(0)] + \sum_{i=1}^{s_3} e^{iA\overline{h}} \int_{1 - i\overline{h}}^{1-(i-\overline{1})h} \delta\alpha^0(\tau)d\tau. \quad (33)$$

здесь

$$\delta\alpha^0(\tau) = \alpha(\tau) - \alpha^0(\tau) = e^{-A\tau}\left[A_1\left(x(\tau - h) - x^0(\tau - h)\right) + B\left(u(\tau) - u^0(\tau)\right)\right].$$

Введем обозначения

$$\sigma(i,\tau,t) = \begin{cases} e^{iA\overline{h}}, & \tau \in \left[t - i\overline{h}, t - (i-1)\overline{h}\right], \\ 0, & \tau \notin \left[t - i\overline{h}, t - (i-1)\overline{h}\right]. \end{cases}$$

Тогда (31) – (33) можно записать в виде

$$\delta x^0(t_q) = e^{s_1 A\overline{h}}[x(0) - x^0(0)] + \int_0^1 \sum_{i=1}^{s_1} \sigma\left(i,\tau,t_q\right)\delta\alpha^0(\tau)d\tau \quad (34)$$

$$\delta x^0(t_{q+1}) = e^{s_2 A\overline{h}}[x(0) - x^0(0)] + \int_0^1 \sum_{i=1}^{s_2} \sigma\left(i,\tau,t_{q+1}\right)\delta\alpha^0(\tau)d\tau \quad (35)$$

$$\delta x^0(1) = e^{s_3 A\overline{h}}[x(0) - x^0(0)] + \int_0^1 \sum_{i=1}^{s_3} \sigma(i,\tau,1)\,\delta\alpha^0(\tau)d\tau. \quad (36)$$

С учетом (34) – (36) соотношение (30) примет вид

$$\lambda_0\left[-n\left(x^0(\cdot),t_{q+1}\right)\left[\sigma\left(s_2,0,t_{q+1}\right)\left(x(0) - x^0(0)\right) + \int_0^1 \sum_{i=1}^{s_2} \sigma\left(i,\tau,t_{q+1}\right)\delta\alpha^0(\tau)d\tau\right]\right] +$$
$$\lambda_0\left[-n\left(x^0(\cdot),t_q\right)\left[\sigma\left(s_1,0,t_q\right)\left(x(0) - x^0(0)\right) + \int_0^1 \sum_{i=1}^{s_1} \sigma\left(i,\tau,t_q\right)\delta\alpha^0(\tau)d\tau\right]\right] +$$
$$\sum_{j=1}^{s} \lambda_j \varphi'_{jx}\left(x^0(1)\right)\left[\sigma(s_3,0,1)\left(x(0) - x^0(0)\right) + \int_0^1 \sum_{i=1}^{s_3} \sigma(i,\tau,1)\,\delta\alpha^0(\tau)d\tau\right] \geq 0 \quad (37).$$

Суммируя (21) для mточек входа и выхода оптимальной траектории $x^0(\cdot)$в многочисленных из $M(t)$, приведем соотношение (37), связанное с

$$-\lambda_0 \sum_{q=1}^{m} n\left(x^0(\cdot),t_{2q}\right) \int_0^1 \sum_{i=1}^{s_3} \sigma\left(i,\tau,t_{2q}\right)\delta\alpha^0(\tau)d\tau +$$
$$+\lambda_0 \sum_{q=1}^{m} n\left(x^0(\cdot),t_{2q-1}\right) \int_0^1 \sum_{i=1}^{s_3} \sigma\left(i,\tau,t_{2q-1}\right)\delta\alpha^0(\tau)d\tau +$$
$$+ \sum_{j=1}^{s} \lambda_j \varphi'_{jx}\left(x^0(1)\right) \int_0^1 \sum_{i=1}^{s_3} \sigma(i,\tau,1)\,\delta\alpha^0(\tau)d\tau -$$
$$-\lambda_0 \sum_{q=1}^{m} n\left(x^0(\cdot),t_{2q}\right) \int_0^1 \sum_{i=1}^{s_3} \sigma\left(i,\tau,t_{2q}\right)\delta\alpha^0(\tau)d\tau +$$
$$+\lambda_0 \sum_{q=1}^{m} n\left(x^0(\cdot),t_{2q-1}\right) \int_0^1 \sum_{i=1}^{s_3} \sigma\left(i,\tau,t_{2q-1}\right)\delta\alpha^0(\tau)d\tau +$$
$$+\lambda_0 \sum_{q=1}^{s} \lambda_j \varphi'_{jx}\left(x^0(1)\right) \int_0^1 \sum_{i=1}^{s_3} \sigma(i,\tau,1)\,\delta\alpha^0(\tau)d\tau \geq 0, q = \overline{1.m},$$

Где s_{1q} и s_{2q} целые положительные числа, удовлетворяющие условиям

$$s_{1q}\overline{h} = t_q, \qquad s_{2q}\overline{h} = t_{q+1}, \qquad q = 1,3,5,\dots,2m-1$$

также укажем обозначение

$$\psi(\tau) = -\lambda_0 \sum_{q=1}^{m} n\big(x^0(\cdot), t_{2q}\big) \sum_{i=1}^{s_2} \sigma\big(i,\tau,t_{2q}\big)\, e^{-A\tau} +$$

$$+\lambda_0 \sum_{q=1}^{m} n\big(x^0(\cdot), t_{2q-1}\big) \sum_{i=1}^{s_1} \sigma\big(i,\tau,t_{2q-1}\big)\, e^{-A\tau} +$$

$$+ \sum_{j=1}^{m} \lambda_j \varphi'_{jx}\big(x^0(1)\big) \sum_{i=1}^{s_3} \sigma(i,\tau,1)\, e^{-A\tau}. \qquad (38)$$

Тогда соотношение (37) будет иметь вид

$$\psi'(0)\big(x(0) - x^0(0)\big) + \int_0^1 \psi'(\tau)[A_1 x(\tau-h) - x^0(\tau-h)]d\tau +$$

$$+ \int_0^1 \psi'(\tau) B[u(\tau) - u^0(\tau)]d\tau \geq 0. \qquad (39)$$

Умножая скаляр уравнения (2) на вектор-функцию $\psi(\tau)$и полученное интегральное равенство на отрезке [0,1], имеем

$$\psi'(1)x(1) - \psi'(0)x(0) = \int_0^1 \big(\psi'(\tau) + A'\psi(\tau)\big)' x(\tau)d\tau + \int_0^1 \psi' A_1 x(\tau-h)d\tau +$$

$$+ \int_0^1 \psi'(\tau) B u(\tau) d\tau.$$

Дифференцируя выражение (38), получим $\dot{\psi}(\tau) = -A\psi(\tau)$.

Таким образом,

$$\psi'(1)x(1) - \psi'(0)x(0) = \int_0^1 \psi' A_1 x(\tau-h)d\tau + \int_0^1 \psi'(\tau) B u(\tau) d\tau.$$

Из последнего равенства и соотношения (39) следует равенство соотношения (20).

В связи с тем, что функция $\psi(\tau))$ непрерывно дифференцируется на $[0,1]$, на интервалах $\big(t_q, t_{q+1}\big), q = 1,3,5,\dots,2m-1$реализуется соотношение (17).

В данный момент t_qфункция $\psi(\tau)$ меняется внезапно, такие внезапно меняются функции $\sigma(i,\tau,t)$.Из выражения (38) следует, что при переходе τчерез t_q моменты в выражении (38) меняется составная, соответствующая функции $\sigma\big(i,\tau,t_q\big)$. Учитывая смену знаков, составленных для четных и нечетных qв (38), получаем соотношение (18). Справедливость соотношение (19), следует из представления (38), в момент $\tau = 1$. Теорема доказана.

Литература:

1. Пшеничный Б.Н. Необходимые условия оптимальности. – М.: Наука, 1982, – 144 с.
2. Люстерник Л.А., Соболев В.И. Элементы функционального анализа. – М.: Наука, 1965. – 520 с.
3. Пшеничный Б.Н., Очилов С. Оптимизация времени прохождения местности // Кибернетика и системный анализ. – 1993. – № 3.-С. 167-171.
4. Очилов, С. Об одном примере оптимального прохождения объекта через заданную площадь//// Автомат.- Киев: 1993. - N 2-С. 88-90.
5. Пшеничный Б.Н., Очилов С. Об одной специальной задаче оптимальной производительности//Кибернетика и вычислительная техника. техника. – Киев: 1994. №101.-С.24-35.

РЕЗЮМЕ

Biz xulq-atvori kechikish bilan chiziqli differentsial tizim bilan tavsiflangan ob'ektning hududdan o'tishi uchun vaqtni optimallashtirish muammosini ko'rib chiqamiz. Kerakli optimallik shartlari Pontryagin maksimal printsipi shaklida olinadi. U asl masalani matematik dasturlashning umumiy masalasiga qisqartirishga va har qanday chiziqli fazolarda Lagrange multiplikator qoidasidan foydalanishga asoslangan. Tanlangan sifat mezonining differentsial xususiyatlari o'rganiladi.

РЕЗЮМЕ

Рассматривается задача оптимизации времени прохождения области объектом, поведение которого описывается линейной дифференциальной системой с запаздыванием. Получены необходимые условия оптимальности в виде принципа максимума Понтрягина. Он основан на сведении исходной задачи к общей задаче математического программирования и использовании правила множителей Лагранжа на любых линейных пространствах. Исследуются дифференциальные свойства выбранного критерия качества.

SUMMARY

We consider the problem of optimizing the time it takes an object to pass through an area, whose behavior is described by a linear differential system with delay. Necessary optimality conditions are obtained in the form of the Pontryagin maximum principle. It is based on reducing the original problem to a general problem of mathematical programming and using the Lagrange multiplier rule on any linear spaces. The differential properties of the selected quality criterion are investigated.

HOME TUTOR FOR MATHEMATICS

Muydinjonov D. R.
Muydinjonov Z. R.
Djurayev I. I.
Kokand State Pedagogical Institute, Faculty of physics and mathematics

Tayanch so'zlar: home tutor, aqlli o'rganish, ta'lim inqilobi, xususiy ta'lim.
Ключевые слова: домашний репетитор, умное обучение, образовательная революция, частное обучение.
Key words: home tutor, smart learning, educational revolution, private tuition.

Nowadays, parents are very peculiar about their child's education. They want to give their 100% for their finest academic growth. Parents often question, "Why is my child's academic base left unclear?" We have figured out the answer for you. Mostly, in collective group tuitions, the tutor is not likely to clear all of the questions by taking extra time and usually responds with, "Where was your attention?" . Since traditional learning patterns, of group tuition is limited, students can not get enough attention or time from the tutor. Teachers in group tuition can not assist all students at the same time and, hence undeviated attention to each student cannot be expected. So what can be done? Adapt to smart learning, switch to home- tuitions. Home tutoring platforms are the rising pillars of the educational revolution in which a qualified tutor is sent to the learner's home, to provide private tuition. Children also have the freedom to choose their own tutor. Other than the travelling expense, the time required to travel is also saved.

A home tutor is a teacher that provides classes at the comfort of your home. These classes are usually priced higher than the ones conducted at tuition centres, as they provide individual attention. The number of students is usually less in-home tutoring, and the classes are even exclusive. The goal of the tutoring is to help students overcome academic challenges and lead them to autonomous or independent learning. It is a special kind of teaching that is different from the teaching performed by teachers, friends, and parents.

Types of Tutoring. Supplemental Instruction (SI) Supplemental Instruction is regularly-scheduled, tutor-led study and review sessions, conducted outside of

and in addition to normal classroom/lecture time. Embedded Tutoring. Writing Help. Subject Tutoring. The dictionary definition describes a tutor as a person who gives individual, or in some cases small group, instruction. The purpose of tutoring is to help students help themselves, or to assist or guide them to the point at which they become an independent learner, and thus no longer need a tutor: Advantages of Private Tutoring, Private tutoring will, Eliminate distractions, Allow a perfect tutor match, Allow your child to focus on specific areas, Provide confidence and self-esteem, Encourage enthusiasm, Remediate, and then build towards academic success, Give students a forum to ask questions, Tutor method of teaching, Questions and Listening, Ask open-ended questions. By posing questions that require more than a yes/no response, you encourage the tutee to start thinking, Ask probing questions. Probing questions follow up on a student's contribution, Rephrase questions, Try repeating your question in a slightly different manner.

Benefits of having a Maths tutor for your child.

1. Build your child's confidence. According to Australia's premier mental health service for children, KidsMatter, building confidence is about "valuing individual effort, persistence and improvement." Using an individual Maths tutor shows your child you value the effort he or she is putting into their work. As they see improvement, their confidence will increase.

2. Get help with new concepts. It's true. Maths techniques are very different now than when you were in school. As a result, struggling children are often even more confused because parents try to teach them a completely different method than their teachers. A trained Maths tutor will be up-to-date on the latest methods and techniques to ensure the tutoring is reinforcing concepts taught at school.

3. Help your child deal positively with challenges. No one likes to feel like a failure. However, children must learn to deal positively with disappointment. Getting help from a tutor is like saying, "It's ok that you need help. Let's get some." Turn challenges into a teaching opportunity and life lesson.

4. Develop a solid foundation early. As early as primary school, children are forming a foundation for later years. Struggling with early skills will make more difficult concepts even more challenging. Don't wait for the school to identify that your child is struggling. Seek out a Maths tutor that can perform a Maths skills screening. Regardless of what level your child is at, a skilled tutor will be able to make their foundation even more solid as they move forward.

5. Learn in a one-on-one or small group environment. It's not uncommon for classrooms to have 30 or more students, making individual attention extremely

difficult. A large group also discourages children from asking for the help they need out of embarrassment. Tutoring in a one to one or small group setting offers help that is free from the chaotic classroom setting.

6. Give them the chance to try different methods. Classroom eachers are sometimes tied to standard techniques or what works best for the group of 30-plus students. A qualified tutor, who is also a teacher, knows the government mandated curriculum, but also has the time to use various techniques customised to your child's aptitude. A tutor can use "strength-based" training to leverage your child's learning assets.

7. Create a stress-free environment. Classrooms are stressful. Students undergo many forms of peer pressure, whether it is to "not look dumb" or "not look too smart." Tutoring takes out the peer pressure factor and provides the individual attention kids need to succeed. Small group tutoring matches students with others at their skill level so no one feels out-of-place. The relaxed, often fun, atmosphere provides an environment where children feel free to ask questions.

8. Get some time back. Even the most successful of parents don't always remember how to find the area of a circle. Leave the teaching to the experts instead of trying to find a YouTube video to help you remember the concept so you can try to explain it to your child. Let a tutor take the pressure off.

9. Help your child transition. Tutoring is especially helpful when a child is transitioning into a new situation that could cause them to fall behind. It could be going to a new school, new district, new home or going through a divorce or death of a loved one. Getting your child the extra help he or she needs at these critical times helps them manage the transition, and feel confident about it.

10. Give your child a sense of control. Too many students think success in Maths is due to external factors, such as an easy test or maybe they happened to guess the right answer. A tutor will instill concepts in your child that builds confidence in their ability to control their success. Increased performance sends the message that hard work and diligence pay off. Your child is in the driver's seat, feeling confident and in control of their future.

Studies show that personalised learning is more effective especially when it comes to maths. No matter how great a maths teacher is in the classroom, there are always students who need individualised help with specific maths concepts and schools often simply cannot provide this. Some students become bored and distracted because they aren't being challenged in the classroom. One of the first steps to effectively helping your child is through a comprehensive assessment which helps tutors to better understand individual ability, areas of

strength and understanding and topics that need revision and improvement. Having individual tutors allows for the method in which maths is taught and the way concepts are explained to be revised and tailored depending on individual learning style. Tutoring at this personal level allows for immediate feedback on problems and misconceptions to be quickly rectified and helps build a greater depth of understanding. One on one teaching allows for tailored content and presentation of concepts in a manner children understand to help them succeed.

Literature:

1. Muydinjonov, Ziyodjon, and Davlatjon Muydinjonov. «INFORMATION, COMMUNICATION AND TECHNOLOGY (ICT) IS FOR TEACHER AND STUDENT.» Eurasian Journal of Academic Research 2.6 (2022): 1026-1030.

2. Muydinjonov, Ziyodjon, and Davlatjon Muydinjonov. «VIRTUAL LABORATORIES.» Eurasian Journal of Academic Research 2.6 (2022): 1031-1034.

3. Shukurovich, Madrakhimov Shukhratjon, et al. «OPPORTUNITIES TO DEVELOP STUDENTS'TEXT WORKING COMPETENCIES IN LECTURE LESSONS.» Galaxy International Interdisciplinary Research Journal 10.11 (2022): 799-803.

4. Ugli, Muydinjonov Ziyodjon Rafiqjon, et al. «ORGANIZATIONAL FORMS OF COMPUTER SCIENCE EDUCATION.» Galaxy International Interdisciplinary Research Journal 10.11 (2022): 790-794.

5. Ugli, Muydinjonov Davlatjon Rafiqjon, et al. «USE OF REMOTE TECHNOLOGIES IN TEACHING COMPUTER SCIENCE.» Galaxy International Interdisciplinary Research Journal 10.11 (2022): 785-789.

РЕЗЮМЕ

Home tutor - bu sizning uyingizda qulay sharoitda dars beradigan o'qituvchi. Ushbu darslar odatda o'quv markazlarida o'tkaziladiganlarga qaraganda qimmatroq bo'ladi, chunki ular individual e'tiborni ta'minlaydi. Talabalar soni odatda uyda kamroq bo'ladi va darslar hatto eksklyuzivdir.

РЕЗЮМЕ

Home tutor – это учитель, который проводит занятия, не выходя из дома. Эти занятия обычно стоят дороже, чем те, которые проводятся в учебных центрах, поскольку они обеспечивают индивидуальный подход. Количество учеников, как правило, меньше на дому, и занятия даже эксклюзивные.

SUMMARY

A home tutor is a teacher that provides classes at the comfort of your home. These classes are usually priced higher than the ones conducted at tuition centres, as they provide individual attention. The number of students is usually less in-home tutoring, and the classes are even exclusive.

MATHEMATICAL ECONOMICS

Muydinjonov D. R.
Muydinjonov Z. R.
Djurayev I. I.
Kokand State Pedagogical Institute, Faculty of physics and mathematics

Tayanch so'zlar: matematik iqtisod, matematik usullarni qo'llash, integral hisoblash, ayirma, tenglamalar, matritsa, algebra, matematik dasturlash.

Ключевые слова: математическая экономика, применение математических методов, интегральное исчисление, разность, уравнения, матрица, алгебра, математическое программирование.

Key words: mathematical economics, application of mathematical methods, integral calculus, difference, equations, matrix, algebra, mathematical programming.

Mathematics allows economists to form meaningful, testable propositions about wide-ranging and complex subjects which could less easily be expressed informally. Further, the language of mathematics allows economists to make specific, positive claims about controversial or contentious subjects that would be impossible without mathematics. Much of economic theory is currently presented in terms of mathematical economic models, a set of stylized and simplified mathematical relationships asserted to clarify assumptions and implications.

Broad applications include: optimization problems as to goal equilibrium, whether of a household, business firm, or policy maker, static (or equilibrium) analysis in which the economic unit (such as a household) or economic system (such as a market or the economy) is modeled as not changing , comparative statics as to a change from one equilibrium to another induced by a change in one or more factors, dynamic analysis, tracing changes in an economic system over time, for example from economic growth.

Formal economic modeling began in the 19th century with the use of differential calculus to represent and explain economic behavior, such as utility maximization, an early economic application of mathematical optimization. Economics became more mathematical as a discipline throughout the first half of the 20th century, but introduction of new and generalized techniques in the

period around the Second World War, as in game theory, would greatly broaden the use of mathematical formulations in economics.

This rapid systematizing of economics alarmed critics of the discipline as well as some noted economists. John Maynard Keynes, Robert Heilbroner, Friedrich Hayek and others have criticized the broad use of mathematical models for human behavior, arguing that some human choices are irreducible to mathematics.

The use of mathematics in the service of social and economic analysis dates back to the 17th century. Then, mainly in German universities, a style of instruction emerged which dealt specifically with detailed presentation of data as it related to public administration. Gottfried Achenwall lectured in this fashion, coining the term statistics. At the same time, a small group of professors in England established a method of «reasoning by figures upon things relating to government» and referred to this practice as Political Arithmetick. Sir William Petty wrote at length on issues that would later concern economists, such as taxation, Velocity of money and national income, but while his analysis was numerical, he rejected abstract mathematical methodology. Petty's use of detailed numerical data (along with John Graunt) would influence statisticians and economists for some time, even though Petty's works were largely ignored by English scholars.

The mathematization of economics began in earnest in the 19th century. Most of the economic analysis of the time was what would later be called classical economics. Subjects were discussed and dispensed with through algebraic means, but calculus was not used. More importantly, until Johann Heinrich von Thünen's The Isolated State in 1826, economists did not develop explicit and abstract models for behavior in order to apply the tools of mathematics. Thünen's model of farmland use represents the first example of marginal analysis. Thünen's work was largely theoretical, but he also mined empirical data in order to attempt to support his generalizations. In comparison to his contemporaries, Thünen built economic models and tools, rather than applying previous tools to new problems.

Meanwhile, a new cohort of scholars trained in the mathematical methods of the physical sciences gravitated to economics, advocating and applying those methods to their subject, and described today as moving from geometry to mechanics. These included W.S. Jevons who presented paper on a «general mathematical theory of political economy» in 1862, providing an outline for use of the theory of marginal utility in political economy. In 1871, he published The Principles of Political Economy, declaring that the subject as science «must

be mathematical simply because it deals with quantities». Jevons expected that only collection of statistics for price and quantities would permit the subject as presented to become an exact science. Others preceded and followed in expanding mathematical representations of economic problems.

Modern mathematical economics. From the later-1930s, an array of new mathematical tools from the differential calculus and differential equations, convex sets, and graph theory were deployed to advance economic theory in a way similar to new mathematical methods earlier applied to physics. The process was later described as moving from mechanics to axiomatics.

Input-output economics. In 1936, the Russian–born economist Wassily Leontief built his model of input-output analysis from the 'material balance' tables constructed by Soviet economists, which themselves followed earlier work by the physiocrats. With his model, which described a system of production and demand processes, Leontief described how changes in demand in one economic sector would influence production in another. In practice, Leontief estimated the coefficients of his simple models, to address economically interesting questions. In production economics, «Leontief technologies» produce outputs using constant proportions of inputs, regardless of the price of inputs, reducing the value of Leontief models for understanding economies but allowing their parameters to be estimated relatively easily. In contrast, the von Neumann model of an expanding economy allows for choice of techniques, but the coefficients must be estimated for each technology.

In mathematics, mathematical optimization (or optimization or mathematical programming) refers to the selection of a best element from some set of available alternatives. In the simplest case, an optimization problem involves maximizing or minimizing a real function by selecting input values of the function and computing the corresponding values of the function. The solution process includes satisfying general necessary and sufficient conditions for optimality. For optimization problems, specialized notation may be used as to the function and its input(s). More generally, optimization includes finding the best available element of some function given a defined domain and may use a variety of different computational optimization techniques.

Economics is closely enough linked to optimization by agents in an economy that an influential definition relatedly describes economics qua science as the «study of human behavior as a relationship between ends and scarce means» with alternative uses. Optimization problems run through modern economics, many with explicit economic or technical constraints. In microeconomics, the utility maximization problem and its dual problem, the expenditure

minimization problem for a given level of utility, are economic optimization problems. Theory posits that consumers maximize their utility, subject to their budget constraints and that firms maximize their profits, subject to their production functions, input costs, and market demand.

Economic equilibrium is studied in optimization theory as a key ingredient of economic theorems that in principle could be tested against empirical data. Newer developments have occurred in dynamic programming and modeling optimization with risk and uncertainty, including applications to portfolio theory, the economics of information, and search theory.

Optimality properties for an entire market system may be stated in mathematical terms, as in formulation of the two fundamental theorems of welfare economics and in the Arrow–Debreu model of general equilibrium (also discussed below). More concretely, many problems are amenable to analytical (formulaic) solution. Many others may be sufficiently complex to require numerical methods of solution, aided by software. Still others are complex but tractable enough to allow computable methods of solution, in particular computable general equilibrium models for the entire economy.

Linear and nonlinear programming have profoundly affected microeconomics, which had earlier considered only equality constraints. Many of the mathematical economists who received Nobel Prizes in Economics had conducted notable research using linear programming: Leonid Kantorovich, Leonid Hurwicz, Tjalling Koopmans, Kenneth J. Arrow, Robert Dorfman, Paul Samuelson and Robert Solow. Both Kantorovich and Koopmans acknowledged that George B. Dantzig deserved to share their Nobel Prize for linear programming. Economists who conducted research in nonlinear programming also have won the Nobel prize, notably Ragnar Frisch in addition to Kantorovich, Hurwicz, Koopmans, Arrow, and Samuelson.

Functional analysis. It was in the course of proving of the existence of an optimal equilibrium in his 1937 model of economic growth that John von Neumann introduced functional analytic methods to include topology in economic theory, in particular, fixed-point theory through his generalization of Brouwer's fixed-point theorem. Following von Neumann's program, Kenneth Arrow and Gérard Debreu formulated abstract models of economic equilibria using convex sets and fixed–point theory. In introducing the Arrow–Debreu model in 1954, they proved the existence (but not the uniqueness) of an equilibrium and also proved that every Walras equilibrium is Pareto efficient; in general, equilibria need not be unique. In their models, the («primal») vector space represented quantities while the «dual» vector space represented prices.

In Russia, the mathematician Leonid Kantorovich developed economic models in partially ordered vector spaces, that emphasized the duality between quantities and prices. Kantorovich renamed prices as «objectively determined valuations» which were abbreviated in Russian as «o. o. o.», alluding to the difficulty of discussing prices in the Soviet Union.

Even in finite dimensions, the concepts of functional analysis have illuminated economic theory, particularly in clarifying the role of prices as normal vectors to a hyperplane supporting a convex set, representing production or consumption possibilities. However, problems of describing optimization over time or under uncertainty require the use of infinite–dimensional function spaces, because agents are choosing among functions or stochastic processes.

Game theory. John von Neumann, working with Oskar Morgenstern on the theory of games, broke new mathematical ground in 1944 by extending functional analytic methods related to convex sets and topological fixed-point theory to economic analysis. Their work thereby avoided the traditional differential calculus, for which the maximum–operator did not apply to non-differentiable functions. Continuing von Neumann's work in cooperative game theory, game theorists Lloyd S. Shapley, Martin Shubik, Hervé Moulin, Nimrod Megiddo, Bezalel Peleg influenced economic research in politics and economics. For example, research on the fair prices in cooperative games and fair values for voting games led to changed rules for voting in legislatures and for accounting for the costs in public–works projects. For example, cooperative game theory was used in designing the water distribution system of Southern Sweden and for setting rates for dedicated telephone lines in the USA.

In 1994, Nash, John Harsanyi, and Reinhard Selten received the Nobel Memorial Prize in Economic Sciences their work on non–cooperative games. Harsanyi and Selten were awarded for their work on repeated games. Later work extended their results to computational methods of modeling.

ACE models apply numerical methods of analysis to computer-based simulations of complex dynamic problems for which more conventional methods, such as theorem formulation, may not find ready use. Starting from specified initial conditions, the computational economic system is modeled as evolving over time as its constituent agents repeatedly interact with each other. In these respects, ACE has been characterized as a bottom-up culture-dish approach to the study of the economy. In contrast to other standard modeling methods, ACE events are driven solely by initial conditions, whether or not equilibria exist or are computationally tractable. ACE modeling, however, includes agent adaptation, autonomy, and learning. It has a similarity to, and

overlap with, game theory as an agent-based method for modeling social interactions. Other dimensions of the approach include such standard economic subjects as competition and collaboration, market structure and industrial organization, transaction costs, welfare economics and mechanism design, information and uncertainty, and macroeconomics.

Econometrics. Between the world wars, advances in mathematical statistics and a cadre of mathematically trained economists led to econometrics, which was the name proposed for the discipline of advancing economics by using mathematics and statistics. Within economics, «econometrics» has often been used for statistical methods in economics, rather than mathematical economics. Statistical econometrics features the application of linear regression and time series analysis to economic data.

Ragnar Frisch coined the word «econometrics» and helped to found both the Econometric Society in 1930 and the journal Econometrica in 1933. A student of Frisch's, Trygve Haavelmo published The Probability Approach in Econometrics in 1944, where he asserted that precise statistical analysis could be used as a tool to validate mathematical theories about economic actors with data from complex sources. This linking of statistical analysis of systems to economic theory was also promulgated by the Cowles Commission (now the Cowles Foundation) throughout the 1930s and 1940s.

The roots of modern econometrics can be traced to the American economist Henry L. Moore. Moore studied agricultural productivity and attempted to fit changing values of productivity for plots of corn and other crops to a curve using different values of elasticity. Moore made several errors in his work, some from his choice of models and some from limitations in his use of mathematics. The accuracy of Moore's models also was limited by the poor data for national accounts in the United States at the time. While his first models of production were static, in 1925 he published a dynamic «moving equilibrium» model designed to explain business cycles—this periodic variation from over-correction in supply and demand curves is now known as the cobweb model. A more formal derivation of this model was made later by Nicholas Kaldor, who is largely credited for its exposition.

This integration results from the formulation of economic problems as stylized models with clear assumptions and falsifiable predictions. This modeling may be informal or prosaic, as it was in Adam Smith's The Wealth of Nations, or it may be formal, rigorous and mathematical.

Broadly speaking, formal economic models may be classified as stochastic or deterministic and as discrete or continuous. At a practical level, quantitative

modeling is applied to many areas of economics and several methodologies have evolved more or less independently of each other.

Stochastic models are formulated using stochastic processes. They model economically observable values over time. Most of econometrics is based on statistics to formulate and test hypotheses about these processes or estimate parameters for them. Between the World Wars, Herman Wold developed a representation of stationary stochastic processes in terms of autoregressive models and a determinist trend. Wold and Jan Tinbergen applied time-series analysis to economic data. Contemporary research on time series statistics consider additional formulations of stationary processes, such as autoregressive moving average models. More general models include autoregressive conditional heteroskedasticity (ARCH) models and generalized ARCH (GARCH) models.

Non-stochastic mathematical models may be purely qualitative (for example, models involved in some aspect of social choice theory) or quantitative (involving rationalization of financial variables, for example with hyperbolic coordinates, and/or specific forms of functional relationships between variables). In some cases economic predictions of a model merely assert the direction of movement of economic variables, and so the functional relationships are used only in a qualitative sense: for example, if the price of an item increases, then the demand for that item will decrease. For such models, economists often use two-dimensional graphs instead of functions. Qualitative models are occasionally used. One example is qualitative scenario planning in which possible future events are played out. Another example is non-numerical decision tree analysis. Qualitative models often suffer from lack of precision.

Literature:

1. Muydinjonov, Ziyodjon, and Davlatjon Muydinjonov. «Information, communication and technology (ict) is for teacher and student.» Eurasian Journal of Academic Research 2.6 (2022): 1026-1030.

2. Muydinjonov, Ziyodjon, and Davlatjon Muydinjonov. «Virtual laboratories.» Eurasian Journal of Academic Research 2.6 (2022): 1031-1034.

3. Shukurovich, Madrakhimov Shukhratjon, et al. «Opportunities to develop students'text working competencies in lecture lessons.» Galaxy International Interdisciplinary Research Journal 10.11 (2022): 799-803.

4. Ugli, Muydinjonov Ziyodjon Rafiqjon, et al. «Organizational forms of computer science education.» Galaxy International Interdisciplinary Research Journal 10.11 (2022): 790-794.

5. Ugli, Muydinjonov Davlatjon Rafiqjon, et al. «Use of remote technologies in teaching computer science.» Galaxy International Interdisciplinary Research Journal 10.11 (2022): 785-789.

6. Muydinjonov, Davlatjon R. «Uch singulyar koeffitsientli Helmgolts tenglamasi uchun Xolmgren masalasi.» Elektron tahlil va amaliy matematika jurnali 2019 (2019): 15-30.

РЕЗЮМЕ

Matematik iqtisod - bu nazariyalarni ifodalash va iqtisodiyotdagi muammolarni tahlil qilish uchun matematik usullardan foydalanish. Ko'pincha, bu qo'llaniladigan usullar oddiy geometriyadan tashqarida

bo'lib, differensial va integral hisoblar, farqlar, tenglamalar, matritsalar, algebra, matematik dasturlash yoki boshqa hisoblash usullarini o'z ichiga olishi mumkin. Ushbu yondashuv tarafdorlarining ta'kidlashicha, u nazariy munosabatlarni qat'iylik, umumiylik va soddalik bilan shakllantirishga imkon beradi.

РЕЗЮМЕ

Математическая экономика — это применение математических методов для представления теорий и анализа проблем в экономике. Часто эти прикладные методы выходят за рамки простой геометрии и могут включать дифференциальное и интегральное исчисление, разность, уравнения, матрицу, алгебру, математическое программирование или другие вычислительные методы. Сторонники этого подхода заявляют, что он позволяет формулировать теоретические отношения со строгостью, общностью и простотой.

SUMMARY

Mathematical economics is the application of mathematical methods to represent theories and analyze problems in economics. Often, these applied methods are beyond simple geometry, and may include differential and integral calculus, difference, equations, matrix, algebra, mathematical programming or other computational methods. Proponents of this approach claim that it allows the formulation of theoretical relationships with rigor, generality, and simplicity.

MATHEMATICS AND STATISTICS

Muydinjonov D. R.
Muydinjonov Z. R.
Djurayev I. I.
Kokand State Pedagogical Institute, Faculty of physics and mathematics

Tayanch so‘zlar: statistika, Matematika, Amaliy matematika, Ilova, Tasviriy statistika, Grafik displeylar.

Ключевые слова: статистика, математика, прикладная математика, приложение, описательная статистика, графические дисплеи.

Key words: statistics, Mathematics, Applied Mathematics, Application, Descriptive Statistics, Graphical displays.

Statistics is a sub-discipline in mathematics that is closely linked to Applied Mathematics. Mathematics has a much broader scope as related to Statistics. A pure mathematician works with complex systems and is considered more rigorous than a statistician. Mathematics is a subject of absolute conclusions.

Mathematical statistics is the application of probability theory, a branch of mathematics, to statistics, as opposed to techniques for collecting statistical data.

Statistical knowledge helps you use the proper methods to collect the data, employ the correct analyses, and effectively present the results. Statistics is a crucial process behind how we make discoveries in science, make decisions based on data, and make predictions.

Types of Statistics in Maths: Descriptive Statistics. In this type of statistics, the data is summarised through the given observations, Inferential Statistics. This type of statistics is used to interpret the meaning of Descriptive statistics.

Statistics Example.

There are a lot of technical terms in statistics that may become overwhelming at times. It involves many mathematical concepts, so students who are not very good at maths may struggle. The formulas are also arithmetically complex, making them difficult to apply without errors. Statistics is an essential aspect of applied mathematics because it helps to analyze, organize, interpret, and make sense of numerical data, making it easier for us to understand the data. Statistics

involves using math tools like probability theory and estimation, which are also used in applied math.

Individuals use statistics to make decisions in financial planning and budgeting, while organizations are guided by statistics in financial policy decisions. Banks use statistics to lower risk in lending operations, analyze activity in the financial market, and predict the impact of economic crises.

Statistics can be used to predict the future, determine the probability that a specific event will happen, or help answer questions about a survey. Statistics is used in many different fields such as business, medicine, biology, psychology and social sciences.

Statistics has gotten a reputation for being a very hard class, especially when taken in college, because it combines math concepts in order to form an analysis of a data set that can be used to understand an association in the data (whoo that was a mouthful).

Mathematics deals with the understanding of space, measures and structures in their rudimentary form whereas Statistics is just concerned with the collection, sorting, interpretation and representation of raw data.

Statisticians apply their mathematical and statistical knowledge to the design of surveys and experiments; the collection, processing, and analysis of data; and the interpretation of the experiment and survey results: Application of Statistics, Research Interpretations and Conclusions, Meta-Analysis of Literature Reviews, Clinical Trial Design, Designing Surveys, Epidemiological Studies, Statistical Modeling

Graphical displays and numerical summaries, data collection methods, probability, sampling distributions, confidence intervals and hypothesis testing involving one or two means and proportions, contingency tables, correlation and simple linear regression. Mathematicians and statisticians like Gauss, Laplace, and C. S. Peirce used decision theory with probability distributions and loss functions (or utility functions). The decision-theoretic approach to statistical inference was reinvigorated by Abraham Wald and his successors, and makes extensive use of scientific computing, analysis, and optimization; for the design of experiments, statisticians use algebra and combinatorics. But while statistical practice often relies on probability and decision theory, their application can be controversial.

Statistics has five major functions, condensation, comparison, forecasting, estimation, and test of hypothesis. Differences Between Maths and Statistics. Mathematics is a pure science whereas Statistics is an applied science. Statistics topics are often discussed in math classes or taught within a math department.

However, statistics arguably is not a branch of mathematics. It is a mathematical science, built upon the mathematical discipline of probability. While both fields are equally important and involve numerical data, their focuses are different. Mathematics focuses on data that is certain and precise and can generate more exact results. In contrast, statistics has a wide scope but focuses primarily on creating inferences. Basic Concepts. Data science involves the collection, organization, analysis and visualization of large amounts of data. Statisticians, meanwhile, use mathematical models to quantify relationships between variables and outcomes and make predictions based on those relationships. Statistics are used in virtually all scientific disciplines, such as the physical and social sciences as well as in business, the humanities, government, and manufacturing. Industry professionals use statistical models for quality control and quality assurance in nearly all manufactured goods. Statistics is used to quantify the extent of variation in customer's needs and wants. There are three real branches of statistics: data collection, descriptive statistics and inferential statistics.

In their most basic forms, both mathematicians and statisticians deal primarily with numbers. Both professions work in their field's range of theorems to produce results. In some cases, nonspecialists may even consider statisticians to be a subset of mathematicians.

Important analyses in descriptive statistics open_in_new include normal distribution (bell curve), central tendency (the mean, median, and mode), variability (25%, 50%, 75% quartiles), variance, standard deviation, modality, skewness and kurtosis, according to Towards Data Science, a data science industry blog.

The first is the scale of evidence, the second is the error rate, and the third is the false discovery rate. Once these metrics are clearly defined, a comparison of evidential frameworks easily follows. Statistical knowledge helps you use the proper methods to collect the data, employ the correct analyses, and effectively present the results. Statistics is a crucial process behind how we make discoveries in science, make decisions based on data, and make predictions. Both probability and statistics can be considered to be part of algebra as they deal with equations and variables. The mathematical statistics major is intended to give the student rigorous training in the methods, mathematical foundations, and applications of statistics. Other majors in the mathematical sciences offered by the Mathematics Department are the B.S. in mathematics, applied mathematics, and actuarial science. Although the study of statistics is heavily dependent upon mathematics, there are some courses that do specifically pertain

to statistics. Introduction to Statistics: The first course in statistics will cover basic descriptive statistics such as average and standard deviation.

Mathematics is an integral part of data science. Any practicing data scientist or person interested in building a career in data science will need to have a strong background in specific mathematical fields. A first principle is an axiom that cannot be deduced from any other within that system. The classic example is that of Euclid's Elements; its hundreds of geometric propositions can be deduced from a set of definitions, postulates, and common notions: all three types constitute first principles. Statistics may be used to study the vast amounts of data we have about these systems and look for patterns. Mathematical and Statistical models can be used to understand and make predictions about such diverse things as glacial movement, seismic events, and tsunamis. Mathematical statistics is a key subset of the discipline of statistics. Statistical theorists study and improve statistical procedures with mathematics, and statistical research often raises mathematical questions.

Literature:

1. Muydinjonov, Ziyodjon, and Davlatjon Muydinjonov. «Information, communication and technology (ict) is for teacher and student.» Eurasian Journal of Academic Research 2.6 (2022): 1026-1030.

2. Muydinjonov, Ziyodjon, and Davlatjon Muydinjonov. «Virtual laboratories.» Eurasian Journal of Academic Research 2.6 (2022): 1031-1034.

3. Shukurovich, Madrakhimov Shukhratjon, et al. «Opportunities to develop students'text working competencies in lecture lessons.» Galaxy International Interdisciplinary Research Journal 10.11 (2022): 799-803.

4. Ugli, Muydinjonov Ziyodjon Rafiqjon, et al. «organizational forms of computer science education.» Galaxy International Interdisciplinary Research Journal 10.11 (2022): 790-794.

5. Ugli, Muydinjonov Davlatjon Rafiqjon, et al. «Use of remote technologies in teaching computer science.» Galaxy International Interdisciplinary Research Journal 10.11 (2022): 785-789.

РЕЗЮМЕ

Matematika va statistika, shuningdek, fizika, geofizika, kimyo, iqtisod (ayniqsa, ekonometrika) va moliya kabi fanlarni o'rganish uchun bilim bazasini ta'minlaydi va boshqa har qanday fanni to'ldiradi va qo'llab-quvvatlaydi. Statistika talabalari, shuningdek, ma'lumotlardan mazmunli tushunchalar olish uchun matematik ko'nikmalardan qanday foydalanishni o'rganadilar.

РЕЗЮМЕ

Математика и статистика также обеспечивают базу знаний для изучения таких предметов, как физика, геофизика, химия, экономика (в частности, эконометрика) и финансы, и дополняют и поддерживают любой другой предмет. Студенты, изучающие статистику, также узнают, как использовать математические навыки, чтобы делать осмысленные выводы из данных.

SUMMARY

Mathematics and Statistics also provide a knowledge base for the study of subjects such as Physics, Geophysics, Chemistry, Economics (particularly Econometrics) and Finance and complement and support any other subject. Statistics students also learn how to use mathematical skills to make meaningful insights from data.

БАСЛАЎЫШ КЛАСС, МЕКТЕПКЕ ШЕКЕМГИ ТӘРБИЯ

МАКТАБГАЧА ЁШДАГИ БОЛАЛАРНИНГ ГЕНДЕР ФАРҚЛАРИ ВА ЎЗИГА ХОСЛИКЛАРИНИ ИНОБАТГА ОЛИБ ЎҚИТИШ:МУАММО ВА ЕЧИМЛАРИ

Мансурова С. Р.
Навоий давлат педагогика институти,
Мактабгача таълим кафедраси ўқитувчиси, мустақил тадқиқотчи

Таянч сўзлар: тафаккур стратегияси, болаларни индивидуал ўзига хосликлари, репрезентатив тизим, индивидуаллаштирилган таълим.

Ключевые слова: стратегия мышления, индивидуальные особенности детей, репрезентативная система, индивидуализированное обучение.

Key words: thinking strategy, individual characteristics of children, representative system, individualized learning.

Кириш. Болаларга мактабгача ёшидан бошлаб замонавий таълим бериш, уларни психик, ақлий ва ижтимоий жиҳатдан фаол ривожлантириш – ҳозирги кунда мактабгача таълим ташкилотларида ҳал қилиниши керак бўлган муаммолардан бири ҳисобланади. Айниқса, таълим-тарбия беришда уларнинг ёшига мос равишда қийин бўлмаган бирламчи билим, кўникма ва малакаларни эгаллашларига қаратилган бўлиши билан бирга, уларда нутқ, тафаккур ва ахлоқий сифатларини ривожлантириш билан ўзаро уйғунликда амалга оширилишини тақозо этади. Чунки бу босқич болаларни ўта мураккаб психикага эга бўлган шахсга айланаётган даври бўлиб, бу даврда уларнинг билимларни ўзлаштириши ҳамда билиш фаоллигини ривожлантириш ўзига хосликларга эга. Ушбу ўзига хосликлар – тафаккур стратегияси, хотира ва диққатнинг турлари, етакчи репрезентатив тизимлар каби бир қатор индивидуал сифатлар у ёки бу даражада инсон жинсига ҳам боғлиқ эканлигидадир. Бола психикасини ёш даврлари бўйича ривожланиши бош миясининг ўсиши ва шаклланиши билан бевосита боғлиқлиги сабабли, ўқитиш жараёнини ташкил этишда айнан шу “нозик” мутаносибликни ҳисобга олиш – таълим-тарбия жараёнини ташкил этишнинг муҳим омилларидан биридир. Мактабгача ёшдаги болалар гендер фарқларининг ёш даврлари ва бош миясининг шаклланиши ўртасидаги “нозик” боғлиқликни ҳисобга олиб ўқитиш, болада ақлий ва интеллектуал қобилияти, креативлик, ижтимоий сифатлар ва иқтидорни фаол шаклланишини ҳамда ривожланишини таъминлаш билан бирга**Ошибка! Источник ссылки не найден.**, бола шахсини муваффақиятли ижтимоийлашувнинг муҳим омилларидан бўлиб хизмат қилади[1.С71]. Бироқ ушбу жараёнга нотўғри таъсир ўтказилиши боланинг психик ривожланишига салбий таъсир кўрсатиши мумкин бўлиб, бола ривожланиши ва хулқида турли оғишларни юзага келтириб чиқаради.

Адабиётлар таҳлили: Мактабгача таълим ташкилотларида болаларни ўқитиш учун бир қатор муҳим ўзига хос жиҳатларни эътиборга олиш зарур. Бу борада олим А.Л.Сиротюкнинг илмий тадқиқотларида мактабгача ёшдаги болалар билан ўқув ишларини ташкил этишда ҳар бир машғулот мақсадини аниқ белгиланиши ва билиш жараёнини ташкил этишда аниқ сифат ўзгаришларга эришиш кўзда тутилганлиги таъкидланган. Олимнинг эътироф этишича, мактабгача ёшдаги болалар психикасини ёш даврлари бўйича нормал ривожланиши учун ўқув машғулотларини ташкил этишда бола бош мияси ташкил этилишининг ёш даврлари бўйича ўзига хосликлари ҳисобга олиниши керак- деб таъкидлайди [5.С208].

А.В.Цветковнинг фикрига кўра, ушбу ҳолат мия имкониятларининг чегараланганлиги, ҳар бир ёш даврида мия "қуввати" муайян бўлакларининг функционал ривожланишида бўлади. Ушбу мутаносибликнинг бузилиши оқибатида, мия "қуввати" йўналтирилиши керак бўлган соҳага эмас, балки бошқа соҳага қаратилишига тўғри келади. Бу эса ёш даврида функционал ривожланиши керак бўлган мия бўлагининг етарлича ривожланмаслигига олиб келади[7,С26]. Масалан, 5-6 ёшли болани математикадан ақлий қобилиятларини фаол ривожлантирилиши натижасида математик амалларни яхши бажариши мумкинлигини ўз тадқиқотларида изоҳлайди. Шунингдек, В.Д.Еремеева ва Т.П.Хризман олиб борган илмий изланишлари натижалари кўра, ўқитиш жараёни бола бош миясининг таркибий қисмлари ва тизимларининг ривожланишига ижобий таъсир кўрсатиши учун тарбиячи-педагоглар интерфаол ўйин методларига таянишлари – бола психикасининг ёш даврлари бўйича фаол ривожланишига бунинг учун эса ижтимоий шароитлар яратиш зарур, деб ҳисоблайдилар.

Ҳ.Ибраимов ўз тадқиқотларида, ҳар бир инсон ўзига хосдир (ўзига хослик принципи). У ахборотни қайта ишлаш ҳажми ва тезлиги, у ёки бу хотира тизимининг устунлиги, фикрлаш жараёнларининг мослашувчанлиги билан ўзига хос индивидуал хусусиятга эга эканлиги бўйича сўз юритади. Мия ривожланиши ижод эркинлиги шароитида рағбатлантирилади ва босим, мажбурлаш ва таҳдид муҳитда блокланади. Айрим ўқитувчилар машғулот жараёнларида қатъий ўқув интизомини сақлашга интилиб, натижада ижод муҳитини бузилишига олиб келиши мумкинлигини таъкидлайди[4,С288].

Д.Р.Гулямов ва К.Б.Каланходжаевалар эса таълим жараёнида бола бош мияси ташкил этилишининг нейрологик ўзига хосликлари ҳамда жиҳатларини ҳисобга олишлари орқали индивидуаллаштирилган таълимни жорий этиш муҳим эканлигини таъкидлайди.[3,С38].

Тадқиқот методологияси. Мактабгача таълим ташкилоти тарбияланувчиларнинг ўқитишда уларнинг гендер фарқлари ва ўзига хосликларини инобатга олиш бўйича адабиётлар таҳлили амалга оширилди. Таълим жараёнида болаларни гендер фарқларини инобатга олиб уларни индивидуал ўзига хосликларини нейропедагогик диагностика методлари орқали аниқлаш ҳамда индивидуаллаштирилган таълимни жорий этиш, болаларни билиш фаоллигини оширишга эришилганлигини математик-статистик фактлар орқали изоҳланади.

Таҳлиллар ва натижалар. Таълим жараёнида ўқув маълумотларини болаларга "тушунарли бўлган тилда" бериш учун улар бош мия яримшарлари асимметриясини, яъни функционал ташкил этилишининг ўзига хосликларини билиш ва муайян бирликларда ўлчаш, таҳлил қилиш, қиёслаш зарур. Чунки боланинг хулқ-атвори ва ақлий фаолияти яримшарлардан қайси бирининг етакчи бўлишига боғлиқ бўлиб, унга самарали ва мақсадли таъсир этиш учун энг аввало – бола бош мияси яримшарлари

фаолиятининг ташкил этилиш механизмларини диагностика методлари воситасида аниқлаш талаб қилинади.

Биз тадқиқотимиз доирасида мактабгача катта гуруҳ тарбияланувчиларини математик тасаввурларини шакллантириш машғулотларида уларнинг БКМларини аниқлашда педагогик диагностига методларидан ҳамда уларни гендер фарқлари ва индивидуал ўзига хосликларини аниқлаш мақсадида неропедагогик диагностига методларидан фойдаландик. Тажриба жараёнида болаларни нейрологик имкониятларини инобатга олиб, таълим жараёнини ташкил этиш орқали сифат даражасини ошганлигини кўришимиз мумкин. Тарбияланувчиларнинг тажрибадан олдин ва кейинги БМКлари сифат кўрсаткичларнинг назарий жиҳатдан асослаш учун Математик-статистиканинг χ^2 Пирсон тақсимотидан фойдаландик.

Тажриба ва назорат гуруҳларининг **тажрибага қадар** ва тажрибадан сўнг умумий кўрсаткичларини ”юқори”, “ўртача”, ”паст”, “жуда паст” мезонларда кўрсатилган, биз эса бу кўрсаткичларни мос равишда “5”, “4”, “3”, “2” баҳолар билан белгилаб олиб;

А. **Тажрибага қадар** тажриба ва назорат груҳидаги **қиз болаларнинг** баҳолаш натижаларни мос равишда 1- ва 2- танланмалар билан, Пирсон тақсимоти учун зарур бўлган қуйидаги вариацион қаторларни ҳосил қилдик.

(1-жадвал):

1-жадвал

	1-танланма					
Тажриба гуруҳи	x_i	5(аъло)	4 (яхши)	3 (қониқарли)	2(қониқарсиз)	**Умумий ўртача сони**
	n_i	53	39	5	3	n = 100
	2-танланма					
Назорат гуруҳи	y_j	5	4	3	2	**Умумий ўртача сони**
	m_j	44	31	19	6	m = 100

Пирсоннинг χ^2 тақсимотидан фойдаланиб:

$$\chi^2 = n_1 n_2 \sum_{j=1}^{m} \frac{1}{n_{1j}+n_{2j}} \left(\frac{n_{1j}}{n_1} - \frac{n_{2j}}{n_2}\right)^2 = \frac{1}{n_1 n_2} \sum_{j=1}^{m} \frac{\left(n_{1j}n_2 - n_{2j}n_1\right)^2}{n_{1j}+n_{2j}}.$$

Тарбияланувчиларни тажриба ва назорат гуруҳига ажратиб, олинган статистик натижаларни χ^2 критерияси асосида эркинлик даражаси

$k = n - 1$ ва қийматдорлик даражаси $\alpha = 0{,}05$ га мос келувчи критик қиймат

$\chi^2_{\text{кр}} = 7{,}815$ билан текширамиз:

Ўрта қийматларни қуйидаги формуладан фойдаланиб ҳисоблаймиз:

$$\bar{X} = \frac{1}{n}\sum_{i=1}^{4} n_i x_i = \frac{1}{100}(53 \cdot 5 + 39 \cdot 4 + 5 \cdot 3 + 3 \cdot 2) \approx 4{,}42$$

$$\bar{Y} = \frac{1}{m}\sum_{j=1}^{4} m_j y_j = \frac{1}{100}(44 \cdot 5 + 31 \cdot 4 + 19 \cdot 3 + 6.\cdot 2) \approx 4{,}13$$

Ушбу қиймат шуни кўрсатадики, тажриба гуруҳида ўртача ўзлаштириш назорат гуруҳидагидан юқори экан, яъни $\overline{X} > \overline{Y}$.

Энди ҳар икки гуруҳ учун дисперцияларни ҳисоблаймиз:

$$\overline{X^2} = \frac{1}{n}\sum_{i=1}^{4} n_i x_i^2 = \frac{1}{100}(53 \cdot 5^2 + 39 \cdot 4^2 + 5 \cdot 3^2 + 3 \cdot 2^2) \approx 20{,}06$$

$$\overline{Y^2} = \frac{1}{m}\sum_{j=1}^{4} m_j y_j^2 = \frac{1}{100}(44 \cdot 5^2 + 31 \cdot 4^2 + 19 \cdot 3^2 + 6 \cdot 2^2) \approx 17{,}91$$

$$D_n = \overline{X^2} - (\bar{X})^2 = 20{,}06 - 19{,}5 = 0{,}56$$

$$D_m = \overline{Y^2} - (\bar{Y})^2 = 17{,}91 - 17{,}06 = 0{,}85,$$

$$D_n < D_m,$$

$$\chi^2 = \frac{1}{n_1 n_2}\sum_{j=1}^{4} \frac{\left(n_{1j} n_2 - n_{2j} n_1\right)^2}{n_{1j} + n_{2j}}$$

$$= \frac{1}{100 \cdot 100}\left(\frac{(53 \cdot 100 - 44 \cdot 100)^2}{97} + \frac{(39 \cdot 100 - 31 \cdot 100)^2}{70} + \frac{(5 \cdot 100 - 19 \cdot 100)^2}{24} + \frac{(3 \cdot 100 - 6 \cdot 100)^2}{9}\right) = 10{,}92$$

$$\chi^2_{\text{куз}} = 10{,}92 > \chi^2_{\text{кр}} = 7{,}815$$

Натижанинг ишончлилигини χ^2критериясида ҳам тасдиқланди.

Демак, $\alpha = 0{,}05$ қийматдорлик даражаси билан айтиш мумкинки, тажриба гуруҳининг ўртача кўрсаткичи назорат гуруҳининг ўртача кўрсаткичидан юқори экан.

Тажрибадан сўнг, тажриба ва назорат гуруҳидаги **қиз болаларнинг** баҳолаш натижаларининг 1- ва 2- танланмалари учун вариацион қаторларни кўриниши қуйидагича (2-жадвал):

2-жадвал

	1-танланма					
Тажриба гуруҳи	x_i	5(аъло)	4(яхши)	3(қониқарли)	2(қониқарсиз)	**Умумий ўртача сони**
	n_i	51	31	15	3	n = 100
	2-танланма					
Назорат гуруҳи	y_j	5	4	3	2	**Умумий ўртача сони**
	m_j	34	40	19	7	m = 100

$$\bar{X} = \frac{1}{n}\sum_{i=1}^{4} n_i x_i = \frac{1}{100}(51 \cdot 5 + 31 \cdot 4 + 15 \cdot 3 + 3 \cdot 2) \approx 4{,}3$$

$$\bar{Y} = \frac{1}{m}\sum_{j=1}^{4} m_j y_j = \frac{1}{100}(43 \cdot 5 + 32 \cdot 4 + 19 \cdot 3 + 6.\cdot 2) \approx 4{,}12$$

Кўриниб турибдики, тажриба гуруҳида ўртача ўзлаштириш назорат гуруҳидагидан юқори экан, яъни $\overline{X} > \overline{Y}$.

Энди ҳар икки гуруҳ учун дисперцияларни ҳисоблаймиз:

$$\overline{X^2} = \frac{1}{n}\sum_{i=1}^{4} n_i x_i^2 = \frac{1}{100}(51 \cdot 5^2 + 31 \cdot 4^2 + 15 \cdot 3^2 + 3 \cdot 2^2) \approx 19{,}18$$

$$\overline{Y^2} = \frac{1}{m}\sum_{j=1}^{4} m_j y_j^2 = \frac{1}{100}(43 \cdot 5^2 + 32 \cdot 4^2 + 19 \cdot 3^2 + 6 \cdot 2^2) \approx 17{,}82$$

$$D_n = \overline{X^2} - (\bar{X})^2 = 19{,}18 - 18{,}49 = 0{,}69$$

$$D_m = \overline{Y^2} - (\bar{Y})^2 = 17{,}82 - 16{,}97 = 0{,}85,$$

$$D_n < D_m,$$

$$\chi^2 = \frac{1}{n_1 n_2}\sum_{j=1}^{4} \frac{\left(n_{1j} n_2 - n_{2j} n_1\right)^2}{n_{1j} + n_{2j}}$$

$$= \frac{1}{100 \cdot 100}\left(\frac{(51 \cdot 100 - 443 \cdot 100)^2}{90} + \frac{(31 \cdot 100 - 32 \cdot 100)^2}{130} + \frac{(15 \cdot 100 - 19 \cdot 100)^2}{87} + \frac{(3 \cdot 100 - 6 \cdot 100)^2}{22}\right) = 17{,}7$$

$$\chi^2_{\text{куз}} = 17{,}7 > \chi^2_{\text{кр}} = 7{,}815$$

Натижанинг ишончлилигини χ^2 критериясида ҳам тасдиқланди.

Б. **Тажрибага қадар** тажриба ва назорат груҳидаги **ўғил болаларнинг** баҳолаш натижалари 1- ва 2- танланмаларининг вариацион қаторлари қуйидагича ҳосил бўлади(3-жадвал):

3-жадвал

	1-танланма					
Тажриба гуруҳи	x_i	5(аъло)	4(яхши)	3(қониқарли)	2(қониқарсиз)	**Умумий ўртача сони**
	n_i	47	47	4	2	n = 100
	2-танланма					
Назорат гуруҳи	y_j	5	4	3	2	**Умумий ўртача сони**
	m_j	39	36	19	6	m = 100

Пирсоннинг χ^2тақсимотидан фойдаланмиз:

$$\bar{X} = \frac{1}{n}\sum_{i=1}^{4} n_i x_i = \frac{1}{100}(47 \cdot 5 + 47 \cdot 4 + 4 \cdot 3 + 2 \cdot 2) \approx 4{,}39$$

$$\bar{Y} = \frac{1}{m}\sum_{j=1}^{4} m_j y_j = \frac{1}{100}(39 \cdot 5 + 36 \cdot 4 + 19 \cdot 3 + 6 \cdot 2) \approx 4{,}08$$

Ушбу қиймат шуни кўрсатадики, тажриба гуруҳида ўртача ўзлаштириш назорат гуруҳидагидан юқори экан, яъни $\overline{X} > \overline{Y}$.

Энди ҳар икки гуруҳ учун дисперцияларни ҳисоблаймиз:

$$\overline{X^2} = \frac{1}{n}\sum_{i=1}^{4} n_i x_i^2 = \frac{1}{100}(47 \cdot 5^2 + 47 \cdot 4^2 + 4 \cdot 3^2 + 2 \cdot 2^2) \approx 19{,}83$$

$$\overline{Y^2} = \frac{1}{m}\sum_{j=1}^{4} m_j y_j^2 = \frac{1}{100}(39 \cdot 5^2 + 36 \cdot 4^2 + 19 \cdot 3^2 + 6 \cdot 2^2) \approx 17{,}46$$

$$D_n = \overline{X^2} - (\bar{X})^2 = 19{,}83 - 19{,}27 = 0{,}56$$

$D_m = \overline{Y^2} - (\bar{Y})^2 = 17{,}46 - 16{,}64 = 0{,}82,$

$D_n < D_m,$

$$\chi^2 = \frac{1}{n_1 n_2}\sum_{j=1}^{4} \frac{\left(n_{1j} n_2 - n_{2j} n_1\right)^2}{n_{1j} + n_{2j}}$$

$$= \frac{1}{100 \cdot 100}\left(\frac{(47 \cdot 100 - 39 \cdot 100)^2}{90} + \frac{(47 \cdot 100 - 36 \cdot 100)^2}{130} + \frac{(4 \cdot 100 - 19 \cdot 100)^2}{23} + \frac{(2 \cdot 100 - 6 \cdot 150)^2}{8}\right) = 13{,}98$$

$$\chi^2_{\text{куз}} = 13{,}98 > \chi^2_{\text{кр}} = 7{,}815$$

Натижанинг ишончлилигини χ^2 критериясида ҳам тасдиқланди.

Демак, α = 0,05 қийматдорлик даражаси билан айтиш мумкинки, тажриба гуруҳининг ўртача кўрсаткичи назорат гуруҳининг ўртача кўрсаткичидан юқори экан.

Тажрибадан сўнг, тажриба ва назорат груҳидаги қиз болаларнинг баҳолаш натижаларининг 1- ва 2- танланмалар вариацион қаторлари қуйидагича(4-жадвал):

4-жадвал

	1-танланма					
Тажриба гуруҳи	x_i	5(аъло)	4(яхши)	3(қониқарли)	2(қониқарсиз)	**Умумий ўртача сони**
	n_i	44	36	14	6	n = 100
	2-танланма					
Назорат гуруҳи	y_j	5	4	3	2	**Умумий ўртача сони**
	m_j	34	40	19	7	m = 100

$$\bar{X} = \frac{1}{n}\sum_{i=1}^{4} n_i x_i = \frac{1}{100}(44 \cdot 5 + 36 \cdot 4 + 14 \cdot 3 + 6 \cdot 2) \approx 4{,}18$$

$$\bar{Y} = \frac{1}{m}\sum_{j=1}^{4} m_j y_j = \frac{1}{100}(34 \cdot 5 + 40 \cdot 4 + 19 \cdot 3 + 7.\cdot 2) \approx 4{,}01$$

Кўриниб турибдики, тажриба гуруҳида ўртача ўзлаштириш назорат гуруҳидагидан юқори экан, яъни $\overline{X} > \overline{Y}$.

Энди ҳар икки гуруҳ учун дисперцияларни ҳисоблаймиз:

$$\overline{X^2} = \frac{1}{n}\sum_{i=1}^{4} n_i x_i^2 = \frac{1}{100}(44 \cdot 5^2 + 36 \cdot 4^2 + 14 \cdot 3^2 + 6 \cdot 2^2) \approx 18{,}26$$

$$\overline{Y^2} = \frac{1}{m}\sum_{j=1}^{4} m_j y_j^2 = \frac{1}{100}(34 \cdot 5^2 + 40 \cdot 4^2 + 19 \cdot 3^2 + 7 \cdot 2^2) \approx 16{,}89$$

$$D_n = \overline{X^2} - (\bar{X})^2 = 18{,}26 - 17{,}47 = 0{,}79$$

$$D_m = \overline{Y^2} - (\bar{Y})^2 = 16{,}89 - 16{,}08 = 0{,}81,$$

$$D_n < D_m,$$

$$\chi^2 = \frac{1}{n_1 n_2}\sum_{j=1}^{4} \frac{\left(n_{1j} n_2 - n_{2j} n_1\right)^2}{n_{1j} + n_{2j}}$$

$$= \frac{1}{100 \cdot 100}\left(\frac{(44 \cdot 179 - 34 \cdot 100)^2}{78} + \frac{(36 \cdot 100 - 40 \cdot 100)^2}{76} + \frac{(14 \cdot 100 - 19 \cdot 100)^2}{33} + \frac{(6 \cdot 100 - 7 \cdot 100)^2}{13}\right) = 9{,}327$$

$$\chi^2_{\text{куз}} = 9{,}327 > \chi^2_{\text{кр}} = 7{,}815.$$

МТМда тарбияланаётган ўғил болалар ва қиз болаларнинг БМКларининг шаклланиш даражасини ўрганиш бўйича олиб борилган тадқиқотларда тажриба-синов ишларининг натижадорлиги математик-статистик таҳлил қилинганда, χ^2 Пирсон тақсимоти критерияси қўлланилиб олинган натижаларнинг ишончли эканлиги назарий тасдиқланди.

Хулосалар. Юқоридагидардан келиб чиқиб, таълим-тарбия жараёнида мактабгача ёшдаги болаларнинг гендер фарқлари ва индивидуал ўзига хосликларини инобатга олиб, таълим ва тарбия жараёнларини ташкил қилиш муҳим омиллардан бири хисобланади. Мактабгача ёшда аксарият ўғил болалар бош миясининг ривожланиш жараёни қиз болаларникига қараганда бир оз секинроқ кечади ҳамда марказий нерв тизимлари маълумотларни бир хил тезликда ўзлаштиришга тайёр бўлмайди. Шу сабабли ўғил ва қиз болаларнинг ижтимоийлашув жараёнида уларнинг нутқи[6,С24] ва тафаккури [2,С89] турлича тезлик ва ҳажмда ривожланади. Бунга алоҳида эътибор қаратиш керак.Болалар физиологиясидаги фарқнинг ривожланишига улғайиш давомида ижтимоий муҳитнинг уларга бўлган муносабати ҳам таъсир қилади. Умуман, педагогика ва, хусусан, мактабгача

таълим соҳасида гендер тенглик ва фарқларни ўрганишга оид тадқиқотларнинг асосий мақсади – жинсларнинг ижтимоий хулқидаги ўхшаш ва фарқли томонларини тадқиқ этиб, таълим-тарбия жараёнида ҳисобга олишдан иборат. Бунда таълим-тарбия жараёнига гендер ёндашув болаларнинг ижтимоийлашув жараёни енгил ва қулай кечишини таъминлашга йўналтирилган бўлиб, ўзларини қиз ёки ўғил бола сифатида идентификация қилишларида ёрдам бериш учун таълим ва тарбиянинг зарур восита, метод ва усулларини танлаш ва амалиётда қўллашни назарда тутади.

Адабиётлар:

1. Дусказиева Ж.Г. Гендерная психология: учебное пособие / Краснояр. гос. пед. ун-т им. В.П. Астафьева. – Красноярск, 2010. – 108 с. (-С.71)

2. Гулямов Д.Р., Нурбоев Қ.М. Мактабгача ёшдаги болаларга таълим беришда бош мия яримшарлари асимметриясини ҳисобга олиш муаммоси // Уз МУ Ахборотнмаси, 2020, ¼. - Б. 89-93.

3. Гулямов Д.Р., Каланходжаева К.Б. К вопросу учета особенностей межполушарной функциональной асимметрии мозга обучаемых в учебном процессе / Ж. Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук. № 11, 2018. –С.38-43

4. Ибраимов Ҳ. Нейропедагогика как новое прикладное направление в педагогике. International scientific review of the problems of philisophy, psychology and pedagogy. Конфер.Boston, USA, 10–11 октября 2018г

5. Сиротюк А.Л. Нейропсихологическое и психофизиологическое сопровождение обучения. – Москва: «ТЦ СФЕРА», 2003. — 288 с.

6. Ушакова М.Ю. Гендерные особенности речи детей дошкольного возраста: Автореф. дисс. кандидата психологических наук. –Иркутск, 2006. – 24 с.

7. Цветков А.В. Нейропедагогика для учителей: как обучать по законам работы мозга. – М.: Издател. “Спорт и Культура, - 2000”, 2017. –С.26-27

РЕЗЮМЕ

Мазкур мақолада мактабгача таълим ташкилоти тарбияланувчиларнинг гендер фарқлари ва индивидуал ўзига хосликларини инобатга олиб ўқитишнинг муҳимлиги адабиётларда таҳлил қилинган бўлиб, тадқиқотимиз доирасида катта гуруҳ болаларини ўқув жараёнларида БКМларини педагогик диагностига методларда ва индивидуал ўзига хосликларини нейропедагогик диагностика методлари орқали аниқлаш муҳим эканлиги таъкидланади. Натижада болаларни билиш фаоллиги ошганлигини математик-статистик таҳлиллар орқали исбот қилинган.

РЕЗЮМЕ

В данной статье проанализирована значимость воспитания в организациях дошкольного образования с учетом гендерных различий и индивидуальных особенностей обучающихся в литературе, а также подчеркнута важность выявления МДК большой группы детей в образовательный процесс в методах педагогической диагностики и их индивидуальные особенности с помощью нейропедагогических методов диагностики. В результате математическим и статистическим анализом было доказано, что познавательная активность детей повысилась.

SUMMARY

This article analyzes the importance of upbringing in organizations of preschool education, taking into account gender differences and individual characteristics of students in the literature, and also emphasizes the importance of identifying MDT of a large group of children in the educational process in the methods of pedagogical diagnostics and their individual characteristics using neuropedagogical diagnostic methods. As a result, mathematical and statistical analysis proved that the cognitive activity of children increased.

MAKTABGACHA TA’LIM TASHKILOTLARI NUTQ O‘STIRISH MASHG‘ULOTLARIDA BOLALARNI MUSTAQIL FIKRLASHGA O‘RGATISH METODIKASI

Musulmonova Sh. T.
Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti

Tayanch so’zlar: nutq, og‘zaki nutq, muloqot, fikr, til, til vositalari, muomila madaniyati, psixologik jarayon.

Ключевые слова: речь, устная речь, общение, мысль, язык, языковые средства, культура общения, психологический процесс.

Key words: speech, oral speech, communication, thought, language, language means, culture of communication, psychological process.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti SH.M.Mirziyoyev “Yoshlarni ezgu g‘oyalar ruhida kamol toptirish murabbiylarninig asosiy vazifasidir” deya ta’kidlaydi. Hozirgi kunda O‘zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta’lim vazirligi tasarrufidagi maktabgacha ta’lim tashkilotlarida 5 ta muhim tashabbus, “Davlat talablari”, “Ilk qadam” o‘quv dasturi asosida bolalarga bilim, ko‘nikma va malakalar berib kelinmoqda. O‘sib kelayotgan yosh avlodni har tomonlama komil inson qilib shakllantirishda maktabgacha ta’lim tashkiloti boshlang‘ich ta’limning poydevori sanaladi. Shu jihatdan MTTda bolalardagi iste’dod va qobiliyatlarni aniqlash bilan bir qatorda badiiy adabiyotga bo‘lgan qiziqishlarini oshirish, kitobxonlikni keng targ‘ib qilish orqali bolalarda nutq madaniyatini shakllantirish imkoni ancha keng sanaladi.

Maktabgacha kichik yoshdagi bolalar nutqini grammatik tomondan shakllantirish qo‘yidagicha amalga oshiriladi.

Bolani har tomonlama rivojlantirish uning insoniyat tajribasi, bilimlari, qobiliyati va madaniyatining saqlovchisi bo‘lgan kattalar, muloqoti tufayli insoniyatning ko‘p asrlik tajribalarini o‘zlashtirish asosidagina amalga oshiriladi. Mazkur jarayonning amalda tadbiqini esa insoniy muloqotning eng muhim vositasi – til orqaligina yetkazish mumkindir. Maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarga ta’lim-tarbiya berishda eng asosiy vazifalardan biri bolalarga ona tilida so‘zlashni o‘rgatish, ularning nutqini rivojlantirish va ularni nutqiy munosabatga, muomalaga o‘rgatishdir.

Maktabgacha ta’lim tashkilotida bolalar nutqini rivojlantirish yuzasidan quyidagi maxsus xususiy vazifalar amalga oshiriladi:

1. Bolalarni tevarak-atrof bilan tanishtirish, ularning nutqini o‘stirish va boyitish
2. Nutqning grammatik tomonini shakllantirish
3. Nutqning tovush madaniyatini tarbiyalash
4. So‘zlashuv nutqini (dialog) ni shakllantirish
5. Hikoya qilishga o‘rgatish (monologik nutqni shakllantirish).
6. Bolalarni badiiy adabiyot bilan tanishtirish
7. Bolalarni boshlang‘ich savodga tayyorlash

Ushbu vazifalar har bir guruhdagi bolalarning yoshi va individual xususiyatlariga ko‘ra quyidagicha taqsimlangan.

Kichik guruhlarda:

1. Tevarak-atrof bilan tanishtirish, nutq o‘stirish, bolaning lug‘atini boyitish
2. Nutqning grammatik tomonini shakllantirish
3. Nutqning tovush madaniyatini tarbiyalash
4. So‘zlashuv nutqini (dialog)ni shakllantirish
5. Badiiy adabiyot bilan tanishtirish

Ushbu guruhda hikoya qilishga o‘rgatish (monologik nutqda) bo‘yicha boshlang‘ich ma’lumot berish belgilangan. Kichik guruh bolalari tarbiyachining hikoyasini eshitib, uning savollariga javob bera olishi, mavzulardagi rasmlar yuzasidan suhbatlarda ishtirok etishi bilan birga, avval eshitgan ertak va hikoyalarini xotirasida tiklab uning mazmunini buzmasdan aytib bera olishlari lozim.

Bolalarni tevarak-atrof bilan tanishtirish, ularning nutqini o‘stirish, so‘z boyligini oshirish mazkur bosqichlarning navbatdagi eng muhim jihatlaridan biridir. Chunki lug‘at ustida ishlash bolalarni tevarak-atrof bilan tanishtirish orqali amalga oshiriladi. Ularni tevarak-atrofdagi buyumlar, hodisalar, o‘simliklar, hayvonot dunyosi, kattalar mehnati va shu kabilar bilan tanishtirish jarayonida buyumlarning nomlarini, ularning sifatlari, xususiyatlari, xarakterlarini so‘zlar bilan bayon etamiz. Masalan, buyumlarni nomini anglatadigan ko‘zgu, taroq, sovun, tish va kiyim cho‘tkalari, palas gilam, javon, krovat, xontaxta kabilar. Sabzavotlarning nomini anglatadigan sabzi, karam, sholg‘om, bodring, baqlajon, o‘simliklar, daraxtlar, gul, o‘t va boshqalar, mevalar olma, nok, olcha, gilos, olxo‘ri va hakozolar .

Uy xayvonlaridan xo‘roz, tovuq, ot, sigir, it, mushuk, qo‘y, eshak va ularning bolalarining nomini bildiruvchi katta, kichik, qizil, sariq, ko‘k, zangori, oq, qora, issiq, sovuq, shirin, achchiq va hakozo so‘zlar bolalarni tevarak-atrof

bilan tanishtirish jarayonida ularning lug‘atiga kiritiladi. Buning natijasida ularning so‘z zaxirasi ortadi va nutqi rivojlanadi.

Nutqning grammatik tomonini shakllantirish lug‘at, tilning qurilish materiali hisoblanadi. Grammatika esa gapda so‘zlarning o‘zgarishi va ularning o‘zaro bog‘lanish usullarini belgilaydi. Bundan tashqari grammatika tilning qurilish modelini (so‘z, so‘z yasovchi va so‘z o‘zgartiruvchi) belgilaydi.

Bola atrofdagilardan grammatik tomondan shakllangan nutqni eshitadi, eshitgan so‘zning ma’nosini tushunish bilan birga tilning grammatik tomonini egallaydi, uning modelini bilib oladi.

Nutqning tovush madaniyatini tarbiyalash uchun bola eng avvalo, tilning tovush tomonini egallashi kerak, ya’ni tovushlarni to‘g‘ri talaffuz qilishi lozim.

Nutqning tovush tomoni ustida ishlashi o‘zbek tilining fonetikasi va orfoepiyasiga asoslanadi. Bola kattalarga taqlid qilib so‘zlarda urg‘uni to‘g‘ri ishlatishga o‘rganib oladi. Ona tilining intonatsion tomonini o‘zlashtiradi hamda so‘zlarni to‘g‘ri talaffuz qilishga odatlanadi. Agarda tarbiyachi bola nutqidagi, tovush talaffuzida nuqsonlar, ohang va tempga, diksiyasiga (aniq, burro gapirish) nutqning mazmundorligi va ifodaliligiga e’tibor bermasa, bunday nuqsonlar bilan maktabga borgan bola berilgan bilimlarni o‘zlashtira olmaydi. Bu uning kelajakdagi mustaqil hayot tarzida ham o‘zining salbiy ta’sirini ko‘rsatadi. Nutqida nuqsoni bo‘lgan bolaning nutqi boshqalarga tushunarsiz bo‘ladi. O‘z fikrini ifodalashga qiynaladi, uyaladi, natijada esa gapirmaslikka harakat qilib indamas jizzaki bo‘lib qoladi. Bularning hammasi uning ruhiy rivojlanishiga ham ta’sir etadi.

So‘zlashuv nutqini (dialog) shakllantirish bolalarga bilim va tarbiya berishda so‘zlashuv nutqiga (dialog) o‘rgatish katta ahamiyatga egadir. Maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalar bilan so‘zlashish kundalik faoliyatlari va turli voqea va hodisalarni kuzatish natijasida hosil bo‘lgan tushunchalarni aniqlash va uni tizimga solishga eng zaruriy ish vazifasi hisoblanadi. Bolada so‘zlashuv nutqini shakllantirish bu boshqalarning nutqini tinglash va tushuntirish, so‘zlashishni quvvatlash, savollarga javob berish va so‘rashdir (savollar berish). Bola so‘zlashuvi nutqining rivojlanganlik darajasi, uning lug‘at boyligiga shu o‘rinda tilning grammatik tomonini egallaganligiga bog‘liqdir.

Bolalarni badiiy adabiyot bilan tanishtirish ularning o‘rtasida keng tarbiyaviy vazifalarini amalga oshirishga va bola shaxsini har jihatdan kamol toptirishga yordam beradi. U bolaning kishilar hayoti haqidagi bilimlarini imotsional taassurotlarini boyitadi. Tarbiyachi bolalarni badiiy asarlar bilan tanishtirar ekan, u bolalarda quyidagi malakalarni shakllantiradi.

1. Badiiy asarni tinglash va tushunish

2. Asar kahramonlarini hatti-xarakatini baholaydi

3. Insonlardagi axloqiy sifatlar va nuqsonlarni ta'riflab beradi

Adabiy asarning mazmuniga doir savollarga javob qaytarish kichik hajmdagi she'rlarni intonatsiyaga rioya qilib yodlab olish va ta'sirchan qilib aytib berish va hokazo. Bola hikoya, she'r, ertak tinglayotganida quvonadi, xuzurlanadi. Bu emotsional ta'sirlanish bolada badiiy adabiyotni estetik idrok etish, ya'ni uni san'at asari sifatida his qilish qobiliyatini paydo bo'lishiga, unda axloqiy sifatlarning shakllanishiga yordam beradi. Tarbiyachi bolalarni badiiy asar bilan tanishtirar ekan har bir bolada kitobga nisbatan qiziqish va muhabbat tuyg'ularini shakllantiradi.

Tarbiyachining nutqiga qo'yiladigan pedagogik talablar.

Tarbiyachi har doim o'z nutqiga tanqidiy nuqtai nazardan qarashi, agar nutqida biror kamchilikni sezsa, uni darhol bartaraf etishga harakat qilishi lozim. Biroq u har doim ham o'z nutqidagi kamchilikni aniqlashga muvaffaq bo'lmaydi. Chunki uning diqqati nutqning shakliga emas, balki mazmuniga qaratilgan bo'ladi. Bundan tashqari uzoq vaqtgacha o'z nutqiga ehtiyotsizlik bilan qaraganligi tufayli ayrim kamchiliklar nutqda mustahkam o'rnashib qolishi va bu nuqson o'ziga mutlaqo sezilmasligi mumkin. Buning uchun tarbiyachi hamkasblarining ko'rsatmalariga amal qilishi va o'z kamchiligini bartaraf etishga harakat qilishi lozim.

Tarbiyachi nutqining samimiy bo'lishida quyidagi jihatlarga e'tibor qaratishi lozim:

- ona tilidagi barcha tovushlarni to'g'ri talaffuz etishi, nutqidagi kamchiliklarni bartaraf etishi;
- Sof, aniq, ravon nutqqa ega bo'lishi, ya'ni diksiyasi talabga javob berishi;
- bolalar bilan nutqiy muloqotda bo'lganda yengil, sekin tempdagi o'rtacha baland ovozdagi nutqdan foydalanish;
- bolalar bilan so'zlashganda baland tonda gapirmaslik, qo'pol so'zlardan, adabiy til normalariga to'g'ri kelmaydigan mantiqsiz birikmalardan foydalanmaslik.

Xulosa o'rnida shuni ta'kidlash joizki, maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarni birgina mashg'ulot orqali barcha rivojlantiruvchi markazlarda nutqiy vazifalarni amalga oshirib bo'lmaydi. Masalan, maishiy faoliyatga tabiat hodisalariga, qo'l mehnati va tabiatdagi mehnatga taalluqli so'zlar faqat tabiiy holda bolalarning shaxsan ishtiroklari jarayonidagina (ovqatlanish, yuvinish, kiyinish, o'simliklarni parvarish qilish, tabiatda mehnat qilish va hokazolar) ular lug'atiga kiritiladi.

Mehnat va uning turlari (maishiy-xo‘jalik, qo‘l mehnati va tabiatdagi mehnat) bolalar lug‘atini boyitishda va nutqiy munosabat malakalarini shakllantirishda asosiy vosita hisoblanadi.

Adabiyotlar:

1. F.R.Qodirova «Bolalar nutqini rivojlantirish nazariyasi va metodikasi ruhiy omillari» Toshkent. «Istiqlol» 2016y.
2. D.R.Babayeva «Nutq o‘stirish metodikasi» Toshkent. 2009y.
3. «Ilk qadam» Davlat o‘quv dasturi Toshkent. 2008y.
4. Maktabgacha yoshdagi bolalar ilk rivojlanishiga qo‘yiladigan davlat talablari .
5. SH.M.Mirziyoyev. Yoshlarning ma’naviyatini yuksaltirish va ularning bo‘sh vaqtini mazmunli tashkil etish bo‘yicha 5 ta muhim tashabbus. 2019 y. 20 mart.

РЕЗЮМЕ

So‘zlashuv nutqini (dialog) shakllantirish bolalarga bilim va tarbiya berishda so‘zlashuv nutqiga (dialog) o‘rgatish katta ahamiyatga egadir. Maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalar bilan so‘zlashish kundalik faoliyatlari va turli voqea va hodisalarni kuzatish natijasida hosil bo‘lgan tushunchalarni aniqlash va uni tizimga solishga eng zaruriy ish vazifasi hisoblanadi.

РЕЗЮМЕ

Формирование разговорной речи (диалога) обучение разговорной речи (диалога) имеет большое значение в познавательно-воспитательной работе детей. Разговор с детьми дошкольного возраста-важнейшая рабочая задача выявления и систематизации понятий, образующихся в результате их повседневной деятельности и наблюдения за различными событиями и явлениями.

SUMMARY

Formation of colloquial speech (dialogue) teaching colloquial speech (dialogue) is of great importance in providing knowledge and education to children. Speaking with children of preschool age is the most necessary work task to identify the concepts generated by their daily activities and observation of various events and phenomena and to systematize it.

MAKTABGA TAYYORGARLIK GURUHI BOLALARINING O'QUV FAOLIYATIDA O'ZINI NAZORAT QILISHNI RIVOJLANTIRISHNING ASOSIY YONDASHISHLARI

Абдумўминова Л. А.
Низомий номидаги ТДПУ нинг мустақил тадқиқотчиси

Tayanch so'zlar: maktabgacha ta'lim, katta yoshdagi tarbiyalanuvchilar, o'zini ozi nazorat qilish, tasodifiylik.

Ключевые слова: дошкольное образование, старшие ученики, самоконтроль, случайность.

Key words: preschool education, kata-age educators, self-control, randomness.

O'z-o'zini nazorat qilish - kamchiliklar va xatolarning oldini olish yoki aniqlashga qaratilgan inson faoliyatining har qanday turining asosiy qismidir. Ya'ni, o'zini o'zi nazorat qilish yordamida, odam har doim o'yinda, ishda yoki o'qishda nima bo'lishidan qat'i nazar, o'z harakatlarining to'g'riligini anglaydi.

Ta'lim faoliyatini tashkillashtirish bolalarda mustaqil ravishda mustaqil ta'lim vazifalarini belgilash, o'quv faoliyatini rejalashtirish, amalga oshirish uchun o'quv tadbirlarini tanlash, ish jarayonini kuzatish va natijalarni baholash qobiliyatini shakllantirishga yordam beradi.

Zamonaviy ta'lim sharoitida, u maktab yoki maktabgacha ta'lim tashkiloti bo'lsin, bola o'zini baholash va nazorat qilish ehtiyojidan ozod qilinadi. Shu munosabat bilan, bolaning ta'lim faoliyati asta-sekin baholovchi va nazorat qiluvchi tarkibiy qismlarni va shu sababli ichki yo'naltiruvchi va rag'batlantiruvchi asosni yo'qotmoqda.

Ta'kidlash joizki, amalda, bolaning tashqi nazorati natijaga qarab ustunlik qiladi, bu yerda har bir qadamning to'g'riligi va har bir qadamni emas, balki natijani emas, balki individual jarayonlar ketma-ketligi tekshiriladi. Bu bo'lajak o'quvchilarda o'zini o'zi nazorat qilish qobiliyatini rivojlantirishga imkon bermaydi [3, 119-b].

Bu katta yoshdagi maktabgacha ta'lim tarbiyalanuvchilarida, chalg'itmaslik uchun bolalar turli usullarni qo'llashni boshlaydilar. Motor sezgilarining nazorati ostida ular o'zlarining xatti-harakatlarini boshqarishni boshlaydilar.

Katta yoshli bola ancha vaqt davomida sobit pozitsiyani saqlab qoladi, bu esa ulardan ko'p harakat talab etmaydi [12, 220-b].

Maktabgacha yoshdagi bolalarda ichki aqliy tekislikda sodir bo'ladigan ruhiy jarayonlar tasodifiylikga aylanadi: tasavvur, idrok va nutq, fikrlash, xotira. Xuddi shu yoshda, kattalar bilan muloqotda tasodifiylik shakllanadi. Voyaga yetgan kishining so'rovlari va topshiriqlari bilan bog'liqlik, taklif qilingan qoidalarga muvofiq ularni qabul qilish va bajarish qobiliyati muloqotning tasodifiyligining ko'rsatkichidir. Bu tasodifiylikning asosiy xususiyatlari bo'lgan anglash va xabardor bo'lshdir [12, 221-b].

O'yinda rol o'ynash - bu bolaning xatti-harakatlarini boshqarishga yordam beradigan tashqi ustun. Qoidalar to'g'ridan-to'g'ri bolaga tegishli emas, balki rol orqali amalga oshiriladi. Tarbiyachi bolaning harakatlarini rag'batlantiradi va ularni amalga oshirishga yordam beradi. Maktabgacha yoshdagi bolalar uchun qoidali rol o'ynash o'yiniga rioya qilish qiyin emas va bu qoidalar hayotda buzilishi mumkin. Katta maktabgacha yoshdagi tarbiyalanuvchilar o'zlarini, ularning imidjlarini o'z vaqtida ko'rishlari mumkin (nima qilaman yoki nima qildim, nima qila olaman).

Bolalarning tasodifiylik bilan xatti-harakatlarining rivojlanishi o'z-o'zini anglash va faoliyatning individual komponentlari bilan bog'liq. 5 yoshga kelib, bola nafaqat maqsadlar va ob'ektlarni, balki ular bilan ishlash usullarini ham aniqlaydi. Va 6 yoshga kelib, qurilish ishlari tajribasi umumlashtiriladi. Bolaning o'z faolligi va tashabbusi tasodifiy xatti-harakatlarning shakllanishidan dalolat beradi. Bola tarbiyachining ko'rsatmalariga amal qiladi: «Mushukni rasmini chiz», «Bor qo'lingni yuv», «O'yinchoqlarni yig'ishtir» va u o'zing maqsadga erishishda tashsbbus ko'rsat: «Keling xor bo'lib kuylaymiz», «Ketdik, Onalar-qizlarni o'ynaymiz». Tasodifiylikning ko'rsatkichi - bu o'z harakatlarini rejalashtirish va tashkil qilish, maqsadlarni belgilash va o'zini aktyor sifatida tanib olishda bolaning kattalarnikidan nisbiy mustaqilligi. Mustaqil faoliyatda bola tashqi nazorat bo'lmasa, axloqiy meyorni tez-tez va osonlikcha buzadi. Bu ularning harakatlarini tartibga solishning ichki mexanizmining shakllanmaganligidan dalolat beradi. Tasodifiylik, shuningdek, o'z harakatlariga ma'nolarni qo'shish qobiliyatini, o'zlarining o'tmish tajribalarini hisobga olishni, bu harakatlar nima uchun amalga oshirilayotganligini tushunishni ham beradi. Masalan, agar bolalar onasi qilgan sovg'asi uchun qanchalik baxtli bo'lishini tushunishlari va tasavvur qilishlari mumkin bo'lsa, unda ularga bu ishni bajarish oson bo'ladi.

O'z-o'zini nazorat qilish asosida, o'z faoliyatini tartibga solish shakllanadi. O'zlarining xatti-harakatlarini nazorat qilishning dastlabki shartlari yosh

maktabgacha tarbiylanuvchida paydo bo'ladi, bu bolaning mustaqillikka intilishidan kelib chiqadi. Maktabgacha yoshdagi bolalarda qoidalar, natijalar va harakatlar tartibidan xabardorlik o'zini o'zi nazorat qilishni shakllantiradi.

Maktabgacha yoshdagi bolada o'zini o'zi nazorat qilishni rivojlanishida ikki jihat ajralib turadi:

– o'z-o'zini tekshirish usullarini ishlab chiqish;
– ularning ishini moslashtirish va tekshirish zaruriyatini ishlab chiqish.

Maktabgacha yoshdagi bolalar katta yoshlilarning talablarini yaxshi bilishadi, lekin har doim ham ular bilan o'z faoliyatini muvofiqlashtira olmaydilar. Agar o'qituvchi talab qilsa, ular o'z-o'zini tekshiribko'rishlariga murojaat qilishlari osonroq. Va agar bola qiyinchiliklarga duch kelsa va ishning to'g'riligiga shubha tug'dirsa, o'zini o'zi nazorat qilish zaruriyati paydo bo'ladi. Bolani asosan natijaga jalb qiladi.

Shuni ta'kidlash kerakki, kattalar rahbarligisiz katta yoshdagi bolalarda o'z-o'zini nazorat qilish talab etilmasligi mumkin. Muvaffaqiyatli ravishda o'zini o'zi nazorat qilish maktabgacha yoshdagi tarbiyalanuvchilar tomonidan bir-birlarini o'zaro nazorat qilish natijasida yuzaga keladi.

Bolalar o'zaro nazorat paytida «boshqaruvchi» va «ijrochi» funktsiyalarini o'zgartirganlarida, ularning ishlariga bo'lgan talablar ortadi, uni boshqalarning ishi bilan solishtirish istagi paydo bo'ladi, buni yaxshiroq qilish istagi paydo bo'ladi. Ya'ni, o'zaro nazorat bu o'z-o'zini boshqarishning rivojlanishiga turtki bo'lib, faoliyatni qoidaga muvofiqlashtirish qobiliyatini talab qiladi [12, 224-b.].

Maktabgacga katta yoshdagi tarbiyalanuvchilarda o'z-o'zini nazorat qilishdagi kamchiliklarni tuzatish va bartaraf etishga qaratilgan faoliyat sifatida ishlaydi. Ammo, bolalar o'zlaridan ko'ra tengdoshlarini nazorat qilishi osonroq. Bolalarda o'zini o'zi nazorat qilishning paydo bo'lishi, ya'ni, o'z xatti-harakatlarini (va so'zlarini) o'rgatilgan narsalar bilan taqqoslash qobiliyati ta'lim faoliyati rivojlanishidagi muhim bosqichdir [8, 478-b].

Bolalar o'zlarini, o'zlarini tomosha qilishni va ularga berilgan ko'rsatma va tushuntirishni nazorat qilishni boshlaydilar. Bolalarda ish jarayonini diqqat bilan rivojlantirish uchun asos aynan shunday o'zini tuta bilishdir. Bu qurishni, chizishni boshlashdan oldin, bolalar pauza qiladilar va keyin ishga kirishadilar. O'z-o'zini nazrat qilish bolalar ruhiyatida, harakatlar rejimida sezilarli o'zgarishlarga olib keladi. Bolalar nafaqat ko'rsatmalarni «tinglashadi», balki ularni «eshitishadi», ularni o'z ishlarida ishlatishadi. Bolalarda «tinglash» qobiliyati maktabgacha ta'lim tashkilotida olib borilgan tarbiyaviy ishlarning natijasidir. «Eshitish» qobiliyati katta yoshdagi odamlarning reaktsiyalari bilan

bog'liq - bola biron narsani orqaga surishni so'raydi, savol beradi, tushuntirishni so'raydi va hokazo. [6, 228-b]

Bu shuni ko'rsatadiki, bolalar bajaradigan ishlariga qiziqish bildirishadi va ular buni oddiy itoatkorlik bilan qilmaydi. O'z-o'zini boshqarishning paydo bo'lishi - bu o'rganish ta'siri ostida bolaning xatti-harakati va ongida sodir bo'ladigan o'zgarishlarni ko'rsatadigan eng muhim dalil.

Bolalar ruhiyatida sezilarli o'zgarishlar ro'y beradi, ko'pincha duch keladigan bir-biriga mexanik taqlid yo'q qilinadi. O'z-o'zini nazorat qilishni rivojlantiradigan bolalar shou va tushuntirishga tayanib, endi boshqa bolaning noto'g'ri harakatlariga e'tibor bermaydilar. Xatti-harakatlarning mustaqilligi, kontsentratsiyasi xatti-harakatlaridagi tashqi ko'rinish o'zini o'zi boshqarish bilan bog'liq va mashg'ulot amaliyotiga bog'liq. Umuman olganda, bolalar diqqatli, yo'naltirilgan bo'lishi kerakligi haqida eslatmalarga muhtoj emas, chunki o'quv jarayonining o'zi bolalarga va ularning xatti-harakatlariga intizomli ta'sir ko'rsatadi [7, 87-b].

Ko'pincha boshlang'ich maktab yoshidagi bolalar o'zini tuta bilish darajasining pastligi haddan tashqari faollik, aqliy, axloqiy, hissiy rivojlanishdagi kechikishlar bilan birga keladi. Maktab topshiriqlarini bajarishdagi qiyinchiliklar faolligi yuqori bo'lgan bolalarda yuzaga keladi, chunki ular uchun xotirjam o'tirish va diqqatni jamlash qiyinroq. Ular nazorat qilish va o'zini o'zi boshqarish harakatlarini o'zlashtirishda qiyinchiliklarga ega. Va bu ta'lim faoliyatining muhim tarkibiy qismlaridan biridir [10, 558-b].

D.B. Elkonin va V.V. Davydovlarning ta'kidlashicha, nazorat qilish harakati maktab o'quvchilarining o'quv faoliyatining yaxlit tuzilishi doirasida ko'rib chiqiladi. Shunday qilib, D.B. Elkoninning fikriga ko'ra, o'zini o'zi boshqarish va nazorat qilish, avvalo, o'z harakatlarining bir qismi bo'lgan operatsiyalarning to'g'riligi va to'liqligini nazorat qilishni tushunish kerak [11, 254-b].

Harakatda ijro etuvchi, indikativ va boshqarish funktsiyalari bajariladi. N.F. Talizinaning ta'kidlashicha, insonning har qanday harakati «boshqarish organi», ijro etuvchi «ishchi organ», kuzatuv va taqqoslash mexanizmini o'z ichiga olgan nazoratning mikrotizimi hisoblanadi [11, 258-b].

P.Ya. Galperin boshchiligidagi bir guruh psixologlar nazorat qilishni ixtiyoriy diqqatning shakli sifatida o'rgangan, diqqat bu nazorat, ammo har bir nazorat diqqat emasligini ta'kidladi. Aynan mana shu qoida tarbiyaviy faoliyatni boshqarish xususiyatlarini tushunishga mos keladi [11, 262-b].

L.V. Bertsauning ta'kidlashicha, agar kishi o'z harakatlarini namuna bilan taqqoslasa, u ixtiyoriy e'tibor shaklida nazoratdan foydalanadi. Talaba yetarli darajada harakat qilish usullarini izlayotgan ta'lim faoliyatida u ixtiyoriy e'tibor

shaklida nazoratdan foydalana olmaydi. Shuningdek, u o'quv faoliyati ustidan nazorat qilish kerakligini aytadi, bu ob'ektiv harakatning uni amalga oshirish shartlari va kutilgan natijalar bilan o'zaro bog'liqligi. Bertsfau faol va samarali nazoratni ta'kidlaydi. Masalan, ma'lum bir ta'lim muammosini hal qilishning zarur usullarini izlayotganda, talabalar taklif etilgan harakat usullarini ichki ravishda o'ynashlari va ularni kutilgan natijalar bilan taqqoslashlari kerak. Bu profilaktik nazorat. Agar talaba harakat usulini o'zgartirib, uni yangidan qursa, u boshqa boshqaruv turidan foydalanadi: u biron bir usulni tanlamaydi, balki uni o'zi (yoki o'qituvchining yordami bilan) quradi. Shunday qilib, refleksiv boshqarish amalga oshiriladi.

D.B. Elkonin ta'lim faoliyatida nazoratning ikki turini ta'kidladi:

– natijani nazorat qilish topshiriq bajarilgan yoki qilinmaganligi, uning qanchalik sifatli ekanligi asosida amalga oshiriladi. Agar talaba xatoga yo'l qo'ygan bo'lsa, nazorat jarayoniga qaytadi defan ma'no bor;
– jarayonni nazorat qilish - bu natijani olish usullari, operatsiyalari va harakatlarini aniqlashtirish. Ushbu nazorat uchun siz talabalarning tartibini, ishlash usulini bilishi kerak [11, 259-b].

M.V. Gamezo nazorat harakati bu harakat, tashqi tomondan o'rnatilgan loyiha bilan xatti-harakatlarning o'zaro bog'liqligi deb hisoblagan. U nazoratning uch turini aniqlaydi:

– natija bo'yicha (yakuniy nazorat),
– tezkor (harakat yo'nalishini kuzatish, faoliyatni to'g'rilash),
– istiqbolli (yaqinlashib kelayotgan tadbirlar va ularni amalga oshirish imkoniyatlarini taqqoslash, oldinda bir nechta operatsiyalarni bajarish uchun sozlash).

O'z-o'zini nazorat qilish 3 jihatni o'z ichiga oladi:

– haqiqiy harakat va tasvirni taqqoslash jarayoni;
– harakatning kerakli natijasi tasviri;
– harakatni tuzatish va davom ettirish to'g'risida qaror qabul qilish [2, 358-b.].

Bu subyektning uni amalga oshirish ustidan ichki nazoratining tuzilishi. G.V. Repkina va E.V. Zaykalar o'quv mashg'ulotlarining meyorida olib borilishining asosiy sharti ularning bajarilishini nazorat qilishning mavjudligi ekanligini isbotladi [1, 208-b].

O'qitishning dastlabki bosqichida o'zini o'zi nazorat qilish namunaga, so'ngra g'oyaga muvofiq amalga oshiriladi va nihoyat namunalarning umumlashtirilgan namoyishiga asoslanadi. Bajarilgan vazifalar natijalarini bajarilgan harakatlar bilan taqqoslash qobiliyati o'quvchining o'quv faoliyatida

o’zini o’zi nazorat qilishning boshlang’ich turlari shakllanganligidan dalolat beradi [9, p. 38].

E.V. Zayka va G.V. Repkinlar boshlang’ich sinf o’quvchilarida o’zini o’zi nazorat qilishning quyidagi rivojlanish darajalarini aniqladi:

– nazoratning yo’qligi;
– ixtiyoriy e’tibor darajasida nazorat qilish (ongli va ongsiz);
– ixtiyoriy e’tibor darajasida potentsial nazorat (xatolarini tuzatadi, o’z harakatlarini tushuntiradi);
– ixtiyoriy e’tibor darajasida amaldagi nazorat (o’rganilgan umumiy harakatlar sxemasi bilan muammoni hal qilish jarayoni bilan muvaffaqiyatli bog’liq);
– potentsial refleksiv nazorat;
– haqiqiy refleksiv nazorat (xatolarni mustaqil ravishda aniqlaydi) [4, 247-b].

Shunday qilib, ta’lim faoliyatida o’zini o’zi nazorat qilish - bu obyektiv harakatning uni amalga oshirish shartlari va kutilgan natijalar bilan bog’liqligi.

Namuna bilan bajarilgan harakatlarni taqqoslash, ularning harakatlarining natijalarini oldindan ko’rish va xatolarning oldini olish imkoniyati mavjud bo’lganda, o’zini o’zi nazorat qilish rivojlangan deb hisoblanadi. Shuni yodda tutish kerakki, maktabgacha katta yoshdagi bolalarda o’zini o’zi nazorat qilish qobiliyatini rivojlantirish muammosi, bolalarning shaxsiy va kognitiv sohasini rivojlantirishdagi muhim roliga qaramay, juda yaxshi tushunilmaydi [5, 118-b].

Adabiiyotlar:

1. Божович Л. И. Личность и её формирование в детском возрасте. - СПб.: Питер, 2009. - 400 с.

2. Гамезо М. В., Петрова Е. А., Орлова Л. М. Возрастная и педагогическая психология. - М.: Педагогическое общество России, 2003. - 512 с.

3. Гиппенрейтер Ю. Б. Введение в общую психологию. Курс лекций. М.: «ЧеРо», при участии издательства «Юрайт», 2002. - 336 с.

4. Давыдов В. В. Психологические проблемы учебной деятельности школьника. - М.: Педагогика, 1977. - 308 с.

5. Зак А. З. Развитие умственных способностей младших школьников. - М.: ВЛАДОС, 1994. - 320 с.

РЕЗЮМЕ

Maqolada «o’zini o’zi nazorat qilish» tushunchasi mohiyati ochib berilgan va uning maktabgacha yoshdagi tarbiyalanuvchilar rivojlanishining ahamiyati ko’rsatib o’tilgan.

РЕЗЮМЕ

В статье раскрыта сущность понятия «самоконтроль» и показано значение его для развития дошкольников.

SUMMARY

The article reveals the essence of the concept of «self-control» and shows its importance for the development of preschool children.

OILADA VA MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTIDA OTA-ONALARNING MUNOSABATLAR KOMPETENTSIYASI

Sheralieva M. A.
Termiz davlat universiteti o'qituvchisi

Tayanch so'zlar: oila, ota-ona, maktabgacha ta'lim , bola tarbiyasi , maktabgacha yoshdagi bola, qarorlar, shaxs, omillar, rivojlanish, ta'lim.

Ключевые слова: семья, родители, дошкольное воспитание, воспитание ребенка, дошкольник, решения, личность, факторы, развитие, воспитание.

Key words: family, parents, preschool education, child upbringing, preschooler, decisions, personality, factors, development, upbringing.

Oila bu farzandlarining asosiy tarbiyachisidir. Oilada ota-ona va faqat oila a'zolarigina o'sayotgan bolaning nimalarga qodirligini, qanday qobiliyatga ega ekanligi va bolasidagi o'ziga xos xususiyatlarini birinchi bo'lib ko'rishadi va his qilishadi, oilada ota–ona o'z farzandining asosiy qobiliyatini aniqlaydi va dastlab bu fazilatlarni rivojlantirish uchun imkoniyat yaratadi. Oilaviy tarbiyaning asosiy muammolaridan biri bu oiladagi ota-onalarning pedagogik madaniyati etishmasligidir. Bu borada O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Ma'naviy-ma'rifiy ishlar samaradorligini oshirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida" 2019 yil 3 maydagi PQ–4307-son qaroriga muvofiq yoshlarni mustaqil hayotga kafolatli tayyorlash, tarbiyaning homiladorlik davridan boshlanib, 18 yoshigacha davom etadigan, tadrijiylik va uzluksizligiga asoslangan metodikani ishlab chiqish va hayotga tatbiq etish, yoshlarni shaxs sifatida o'z-o'zini rivojlantirishga yo'naltirish, dunyoqarashi keng, faol fuqarolar etib tarbiyalash maqsadida "Uzluksiz ma'naviy tarbiya kontseptsiyasi" tasdiqlandi.

Har bir ota-ona o'z bolasini baxtli bo'lishi uchun astoydil, har kuni tarbiyalash zarurligini yaxshi biladi. Biroq, farzandlarini o'z vaqtida tug'ilgandanoq ta'bir joiz bo'lsa homiladorlik vaqtidan tarbiya qilishlikni unutib qo'yishadi. Ba'zan ilk yoshlardan, bosqichma-bosqich, uzluksiz tarbiyalashga e'tibor berishmaydi. Tarbiyada yo'l qo'yilgan xatolar birdaniga ko'rinmaydi. Noto'g'ri tarbiyaning asoratlari oradan ko'p yillar o'tgach, jamiyatda inson omili tufayli yuzaga keladigan ijtimoiy muammolarda ko'rinadi. Bugungi

kunda O'zbekistonning peshqadam yoshlari davlat, ota-onalarining maqsadli, uzluksiz tarbiyalari tufayli turli sohalarda, jahon miqyosida mislsiz yutuqlarni qo'lga kiritishmoqda. Darhaqiqat, barkamol shaxsni shakllanishida oilaning, aniqrog'i ota-onaning roli nihoyat katta. Aqlan yetuk, axloqan pok, jismonan baquvvat farzandlar namunali oilalarda kamol topadilar. Shunga ko'ra oila va oilaviy tarbiya masalalari har doim ham dolzarb muomma bo'lib kelgan va shunday bo'lib qoladi. Bolaga yaxshi tarbiya berish, farzandini hayotda qoqilmasdan muvaffaqiyatlarga erishib kamolga yetishini ota-onaning asosiy maqsadi, vazifasi va orzusi hamdir. Qolaversa, bu ota-ona uchun ham qarz ham farzdir. Jamiyatda esa tarbiya faqat ota-onaning shaxsiy ishi bo'lib qolmasdan, balki ularning ijtimoiy burchi hamdir. Ma'lumki shaxsning qadriyati uning jamiyatda tutgan o'rni bilan belgilanib, ko'p jihatdan uning tarbiyasiga bog'liq bo'ladi. Shu sababli ota-ona o'z bolalarining tarbiyachisi hisoblanadi. Tarbiya, irsiyat (nasl) va muhit bola shaxsining rivojlanishida asosiy o'rin tutadi. Bu haqda muborak islom dini manbalarida, barcha mutaffakirlarning asarlarida u yoki bu jihatdan ilmiy asoslangan. Ayniqsa, har uch omilning ichida tarbiyaning roli ahamiyati alohida e'tirof etilgan. Ammo, tarbiya ta'sirining kuchi va natijasi irsiyat hamda muhit kabi omilllarning hamkorligi bilan belgilanishi ham sir emas. Chunki, nasl va muhitda kamchilik bo'lsa tarbiyaning ijobiy ta'siri sezilmasligi mumkin. Yuqoridagi sozlarimizning yaqqol misolini sifatida muqaddas dinimiz islomda ham Rasululloh (sollallohu alayhi vasallam) ta'kidlaydilar: Abu hurayra (roziyallohu anhu) dan rivoyat qilinadi: "Nabiy(sollallohu alayhi vasallam) Har bir tug'ilgan bola faqat fitrat (sof tabiat) bilan tug'iladi. Bas, ota-onasi uni yahudiy yoki nasroniy yoki majusiy."bu hadisi sharifdan irsiyat, ya'ni biologik omil insonning shakllanishida asosiy o'rin tutadi degan fikrni ilgari suruvchi G'arb faylasuf va olimlarning fikrlari asossiz ekanligini va tarbiyaning muhimligini ko'rsatadi. Buyk allomalarimizdan Abu Ali Ibn Sino oila tarbiyasida ota-onaning o'rniga alohida to'xtalib: "Bola tug'ilgach, avvalo, ota unga yaxshi nom qo'yishi, so'ng uni yaxshilab tarbiya qilishi kerak... agar oilada tarbiyaning yaxshi usullaridan foydalansa, oila baxtli bo'ladi" degan fikrni ilgari suradi. Darhaqiqat,oilada bolalarning asosiy huquqlari amalga oshiriladi. oiladagi bolaning ahvolini aniqlash diagnostikasi, oilaning tarbiyaviy salohiyatini o'rganish.Psixologik va pedagogik kompetentsiyani yaxshilash uchun tarbiyachilarning ota–onalar bilan o'zaro munosabatlari modeli bir necha bosqichlarni o'z ichiga oladi, birinchi bosqichlardan biri diagnostika bo'lib, u huquqiy kompetentsiya darajasini, oiladagi buzilish huquqlarini amalga oshirishni aniqlashga imkon beradi.

Vazifalar:

1. Oilaviy rivojlanish, oila bilan o’zaro munosabatlar bo’yicha tarbiyachilarning psixologik va pedagogik kompetentsiyasini oshirish.

2. Ota-onalar va o’qituvchilar o’rtasidagi muloqotning samarali shakllari uchun ko’nikmalarga ega bo’lish, ota-onalarning kommunikativ tajribasini boyitish.

3. Tarbiyachining ota–onalar bilan o’zaro munosabatlarining interfaol shakllari, oilada bolani psixologik va pedagogik qo’llab-quvvatlashning samarali usullari va usullarini boyitishi

Oila bilan o’zaro munosabatlarni tashkil etish bu qiyin ish, tayyor texnologiyalar va retseptlarga ega emas. Uning muvaffaqiyati o’qituvchining sezgi, tashabbusi va sabr-toqati, oilaning professional yordamchisi bo’lish qobiliyati bilan belgilanadi.

Ma’lumki, oila bolalarni ijtimoiylashishi uchun birinchi va eng muhim institutdir.”Ilk qadam” davlat o’quv dasturini amalga oshirishda maktabgacha ta’lim tashkilotlariga oila va mahalliy jamoatchiliklar bilan yaqindan hamkorlik qilish vazifalarini qo’ydi. Bolalarni oilaviy tarbiyalashda maktabgacha yoshdagi bolalarni maktabgacha ta’lim tashkilotlari bilan o’zaro hamkorligi boshlang’ich ta’limga bolalarni sifatli tayyorlashning umumiy qoidalarini ishlab chiqishdan iborat.

Bolalarni barkamol tarbiyalashga ularning ota-onalari va jamoatchilikning ta’lim jarayonida faol ishtirokisiz erishib bo’lmaydi, ota-onalarning maktabgacha ta’lim tashkilotining oila bilan hamkorligi borasidagi qarashlari turlicha bo’lganligi bois Maktabgacha ta`lim tashkiloti sharoitlaridan ota-onalarning qoniqish jihatlari o’zgarib bormoqda. Ba’zi oilalarda ota-onalarning o’z farzandlarini tarbiyalash va shaxsiy rivojlanishi masalalarini hal qilishdan voz kechish tendensiyasi kuchaygan. Ba’zi ota-onalar esa faqat bolaning ovqatlanishi bilan qiziqishadi, ular Maktabgacha ta’lim tashkilotini faqat bolalarni boqadigan joy deb hisoblashadi.Tarbiyachilarning maslahatlarini e’tiborsiz qoldiradigan ota-onalar toifasi ham uchraydi.Bolalarimizning yuqori sifatli ta’lim olishiga, ota-onalarning ehtiyojlari va bolalarning manfaatlarini to’liq qondirishga, bola uchun yagona ta’lim makonini yaratishga faqat erta bolalikdan vasiylik va oila o’rtasidagi o’zaro hamkorlikning yangi tizimini ishlab chiqqan holdagina erishish mumkin.Maktabgacha ta’lim tashkilotining oila uchun ochiqligi- har bir ota-onaga uning bolasi qanday yashayotganini va rivojlanishini bilish va ko’rish imkoniyatini yaratib berishdan iboratdir. Bu muammoli vaziyatlarning paydo bo’lishining oldini olishda muhim ahamiyatga ega bo’lib, tarbiyachilar va ota-onalar o’rtasida shaxsiy aloqalarni o’rnatish, har kuni ota-onalarga bolaning kunni qanday o’tkazganligi, nimani o’rganganligi,

qanday yutuqlarga erishganligi haqida ma'lumot berib borish kerak.Shuning asosida ota-onalarning psixologik qobiliyatlarini qo'llab-quvvatlash zamonaviy davrning eng dolzarb vazifasiga aylandi.

Amerikalik psixolog X.Djaynotning fikricha, teng aloqa muloqotning 3 asosiy qoidasiga asoslanadi. Birinchidan, ota-onalar barcha vaziyatlarda boladagi ijobiy o'zgarishni ma'qullashga intilishlari kerak, har qanday holatda ham uni kamsitmaslik, bolada ijobiy Men siymoni qo'llab-quvatlashdan iborat. Ikkinchidan, bola bilan uning qilgan ishi, bu ishning oqibati, vaziyat haqida gaplashish mumkin, bolaning xarakteri, shaxsi haqida gapirmaslik kerak, uning shaxsini salbiy baholashdan qochish lozim . Kattalarning bolalar haqida fikri, bolaning kelajakdagi taqdiriga tashhis qo'yishga, uni oldindan aytib berishga qaratilmaslik kerak. Maqtash va tanbeh berish ham o'sha qoidaga asosan tuzilishi kerak: tayyor baholash o'rniga, qilingan harakatlar va ular natijasini keng yoritib berish darkor, xulosa chiqarish va baho berishni bolaning o'ziga qo'yib berish lozim. Uchinchidan, aloqa jarayonida kattalar taklif kirituvchi tashabbuskor bo'lishlari kerak. Bunda harakat usuli to'g'ridan-to'g'ri ko'rsatib berilmasligi kerak, balki muammoli vaziyatni hal qilish imkoniyatlarini bola oldiga shunday qo'yish kerakki, bolaning o'zi eng to'g'riroq usulni tanlashni mustaqil amalga oshirsin. Ota-onalar, o'qituvchilar va tarbiyachilar tomonidan bu qoidalarni kundalik hayotda ketma-ket amalga oshirilishi da'volash qoidalarini tarbiya amaliyotiga kiritishdan boshqa narsa emas. Psixodinamik nuqtai nazardan ota-ona guruhlariga rahbarlik qilishning maqsadi ota-onalarni bu qoidalardan amalda foydalanish malakasi bilan qurollantirishdan iboratdir. Boshqacha so'zlar bilan aytganda, ota-ona guruhlarining mahsuli ota-onalarni bolaga da'volash munosabatida bo'lishni o'rgatishdan iborat.

Hozirgi vaqtda chet elda ota-onalar trening guruhlari bolaga maslahat berish amaliyotida mahsuldor ish shakli sifatida juda ommaviy tus olgan. Lekin shuni aytib o'tish kerakki, bolaga qaratilgan bir butun tuzatish tadbirlari sistemasidan ajratilgan holda ota-onalar treninglari, maslahat berish jarayonida tuzatish vazifalarini muvaffaqqiyatli hal qila olmaydilar.Respublikamizda ota-onalar guruhlari bilan ish olib borishning zarurligibolaning psixik taraqqiyoti uchun kattalar bilan muloqot hal qiluvchi rol o'ynashi bilan asoslanadi va tuzatish ishlarini o'tkazishning tarkibiy qismi hisoblanadi. Ayniqsa, bu muammo oilaviy psixoterapiya yo'nalishida tuzatish ishlarining eng to'g'ri shakli sifatida jadal ishlab chiqarilmoqda.

Hulosa qilib shuni aytish kerakki Oila bilan samarali hamkorlik qilish uchun ,bittagina istakning o'zi yetarli emas. Guruh tarbiyachilari va ota-

onalarning o’zaro munosabatlaridagi asosiy nuqta oilani o’rganishdir. Oilada bolani tarbiyalashning o’ziga xos xususiyatlarini o’rganish juda qiyin. Odatda, buning uchun kuzatuvlar, anketalar va suhbatlar qo’llaniladi. Ota-onalar va tarbiyachilarning birgalikdagi faoliyati bizga bolalarni tarbiyalashda mavjud muammolarni birgalikda aniqlash va ularni hal qilish imkonini beradi.

Adabiyotlar:

1. O’zbekiston Respublikasining ilk va maktabgacha yoshdagi bolalar rivojlanishiga qo’yiladigan davlat talablari.- Toshkent 2018 yil.

2. F.Qodirova, SH.Toshpo’latova, N.Kayumova, M.A’zamova “Maktabgacha pedagogika” darslik Toshkent-2019. Tafakkur nashriyoti.

3. A.Abdusamidov va boshqalar “Mustahkam oila ma’naviyatlari” Toshkent-2012 Sano-standart nashriyoti.

4. Maktabgacha ta’lim tashkiloti va oila hamkorligi. 3-modul.-Toshkent.2008 yil

5. “Mustahkam oila-ma’naviy tarbiya maskani” ilmiy to’plam Toshkent 2012 Sano-standart nashriyoti

РЕЗЮМЕ

Ushbu maqolada farzand tarbiyasida oilada va maktabgacha ta’lim tashkilotida ota-onalarning munosabatlar kompetentsiyasini amalga oshirish vazifalari benihoyat katta ahamiyatga ega ekanligi yoritib berilgan.

РЕЗЮМЕ

В данной статье освещается, что в воспитании детей неоценимое значение имеют задачи реализации родительской компетенции взаимоотношений в семье и дошкольной образовательной организации.

SUMMARY

This article covers the great importance of the tasks of implementing the competence of parents ‘ relationships in the family and preschool educational organization in the upbringing of children.

IV SINFDA «TABIATSHUNOSLIK» FANINI O‘QITISHDA O‘QUVCHI EKOLOGIK TAFAKKURINI SINFDAN TASHQARI MASHG‘ULOTLARDA SHAKLLANTIRISH

Do’stov S.
Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti

Tayanch so’zlar: tabiatshunoslik, ekologik tafakkur, o‘qitish metodikasi, sinfdan tashqari mashg‘ulotlar, ekologiya.

Ключевые слова: естествознание, экологическое мышление, методика обучения, внеурочная деятельность, экология.

Key words: natural science, ecological thinking, teaching methodology, extracurricular activities, ecology.

Kirish: Barcha tarbiyaviy va tarbiyaviy vazifalarning bajarilishi usullarni to’g’ri tanlashga bog’liq. Kichik maktab o‘quvchilarida kuzatish qobiliyatini tabiatda mustaqil kuzatishlarsiz rivojlantirish mumkin emas, tirik organizmlarni bevosita o‘rganmasdan turib o‘simlik va hayvonlar hayotini anglab bo‘lmaydi, qishloq xo‘jaligida amaliy mashg‘ulotlar va ko‘nikmalarni o‘stirishda amaliy ishlarsiz shakllantirib bo‘lmaydi.

O`quv natijalarini aniqlamay turib, qo`llanilayotgan u yoki bu metodning ma`nosini, o`quvchilar o`quv materialini o`zlashtirgan-o`zlashmaganligini, ularda kerakli g`oya va tushunchalarni shakllantirganligini bilish mumkin emas. Faqatgina ushbu ma’lumotlarga asoslanib, har qanday usulni to’g’ri baholash mumkin. An’anaviy pedagogika ming yillar davomida ta’lim jarayonini ikki tomonlama deb hisoblagan. Unda o’qituvchi ta’lim jarayonining sub’ekti, o’quvchi yoki talabalar guruhi esa bu jarayonning sub’ekti sifatida qaraladi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. 1-sinfdan boshlab o‘quvchilarda atrof-muhit va o‘simliklar dunyosi haqidagi tasavvurlarini shakllantirish boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining dolzarb muammosi hisoblanadi. Kichik yoshdagi o’quvchilarning vazifalaridan biri birinchi maktabga kirgan paytdan boshlab ona tabiatga, o’simliklar dunyosiga bo’lgan muhabbatni rivojlantirishdir. Tabiatshunoslik dasturi biologik va geografik tabiatda sodir bo’ladigan fizik-kimyoviy jarayonlar haqida elementar g’oyalarni egallashni nazarda tutadi.

4-sinfda “Tabiatshunoslik” fanini o‘rganish mehnatga mehr va hurmatni singdirish, mehnatni insoniyatning barcha moddiy va ma’naviy boyliklari manbai deb bilish uchun keng imkoniyatlar yaratadi. Maktabda tabiatshunoslik kursini to’g’ri o’rganish bilan, o’qishni tugatgandan keyin ham mustaqil ravishda ma’lumot olish orqali bilimlarni doimiy ravishda yangilab turish zarurati paydo bo’ladi va rivojlanadi.

Tabiatshunoslikni o‘qitish metodikasi tabiat hodisalarini ularning o‘zaro aloqadorligi va rivojlanishida o‘rganish imkonini beradi. Tabiatni o‘qitish metodikasi fanga oid barcha materiallarni o‘rganishning o‘ziga xosligiga muvofiq barcha maktab fanlari uchun umumiy bo‘lgan pedagogik qoidalarga asoslanadi.

To‘rtinchi sinf “Tabiatshunoslik” darsining samaradorligi o‘qitish usullarini to‘g‘ri tanlash va ularni ko‘rgazmali vositalar bilan uyg‘unlashtirish bilan ma’lum darajada ortadi. Bunday o`qitishning zamonaviy texnik vositalaridan mohirona foydalanish tarbiyaviy ishlarning shiddatini va o`quv jarayonining texnik madaniyatini oshiradi. Biroq bu vositalardan muvaffaqiyatli foydalanish uchun o‘qituvchi o‘zining ilmiy, uslubiy va texnik bilimini, tayyorgarligini va malakasini muntazam oshirib borishi zarur.

O’lkashunoslik qoidasi nazariy tabiatshunoslik kursini o’quvchilar o’z mamlakati tabiati bilan bevosita aloqada bo’lgan g’oyalar bilan tizimli ravishda bog’lashni taklif qiladi. O’lkashunoslikning asosiy maqsadi o’lkashunoslik bilimlaridan majburiy ravishda foydalanishdir. Buning uchun o‘qituvchi o‘z ixtiyorida yetarlicha o‘lkashunoslik materiallariga ega bo‘lishi va dars uchun o‘quv materialini o‘zlashtirish va tushunishga yordam beradigan o‘lkashunoslik ma’lumotlarini tanlashi kerak.

Ekologik fikrlash – bu atrof-muhit va inson faoliyati, ekologik sog’liq uchun xavf-xatarlar, muayyan hayotiy vaziyatlarda ekologik jihatdan sog’lom harakat qilish qobiliyati haqidagi bilimlarni qo’llashdir. Bugungi kunga qadar 179 ta davlat va hukumat rahbarlari, shu jumladan O‘zbekiston tomonidan qabul qilingan ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishning eng istiqbolli strategiyasi – Barqaror rivojlanish konsepsiyasida insonlar ongi va turmush tarzini tabiiy imkoniyatlardan kelib chiqqan holda ehtiyojlarni o‘lchashga qaratilgan o‘zgartirish zarurligi ta’kidlangan.

Ekologik ta’lim, albatta, ekologik bilimlar asosida shakllanadi, lekin u ham o’ziga xos xususiyatlarga ega. Ekologik ta’lim insonda tabiatga to‘g‘ri va oqilona munosabatni shakllantirish ustida ish olib boradi va o‘quvchilarda ekologik madaniyatni shakllantirishga qaratilgan. Ekologik ta’lim mazmuni

ekologik ong va ekologik tuyg'ularni o'z ichiga oladi. Shunday qilib, ekologik ta'lim inson, jamiyat va mamlakat hayotida muhim ahamiyatga ega.

Ekologik madaniyat insonning tabiiy dunyo bilan munosabatlarini tartibga soluvchi alohida madaniyat turi emas, balki zamonaviy insoniyat madaniyatining barcha tarkibiy qismlarining vektoridir. Ekologik fikrlash inson faoliyatining turli shakllari va yo'nalishlarida yuzaga keladigan ijtimoiy muammoli ekologik vaziyatlarda o'quvchining qadriyatlarni qo'llash qobiliyati, ekologik fikrlash va xatti-harakatlari sifatida umumiy ta'limda shakllanadigan barcha asosiy tafakkurga kiradi.

O'lkashunoslik tamoyilidan muntazam foydalanish olingan nazariy bilim va faoliyatni hayot bilan bog'lashga yordam beradi. Shunday qilib. fanni o'qitish «og'zaki sxema»ga emas, balki haqiqatni kuzatishga asoslanadi. Bundan ma'lum bo'ladiki, tabiatshunoslikni o'qitishda o'lkashunoslikdan kundalik va uzluksiz foydalanish kerak.

Tabiatni muhofaza qilish mavzusini o'rganishda talabalar respublikamizning ekologik muammolari va tabiatni muhofaza qilish ishlari bilan tanishadilar. "Atrof-muhit" va "Tabiatshunoslik" fanlari boshlang'ich sinflarda o'rganiladigan boshqa fanlar bilan chambarchas bog'liqdir. Tabiat va ijtimoiy hayotni, odamlar mehnatini kuzatish ona tili, matematika, mehnat ta'limi kabi fanlar bo'yicha o'quv materiallarini yaxshiroq tushunishga yordam beradi.

Tabiatshunoslik darslari - bu oddiy o'simliklar yoki ularning qismlarini qanday ajratishni o'rgatadigan amaliy tanib olish va aniqlash usulining bir turi. Taqqoslash va taqqoslash o'quvchining aniqlash qobiliyatini rivojlantiradi. Differensiyalash va identifikatsiyalash ishlari nafaqat sinfda olib boriladi, balki o'qituvchi o'simliklarni topish va yig'ish, namunalar olish, ularning yoshini, vegetativ texnikasini, tuproq kesimini, moslashuvini, o'zgaruvchanligini o'quvchilarning o'zlashtirish jarayonida o'zlashtirish qobiliyatiga qarab tanlashi kerak.

Natijalar. Ma'lumki, o'qituvchi IV "Fan" sinfida o'qitishning barcha usullari: og'zaki, ko'rgazmali va amaliy usullardan foydalanadi. Unda o'simliklar va hayvonlar tasvirlangan. Amaliy ishlarni bajarib, talabalar ayrim organizmlarning tashqi va ichki tuzilishi bilan tanishadilar. Oldingi boblarda yozganimizdek, hayoti uzoq muddatli kuzatishni, turli organizmlarning tabiiy sharoitda birga yashashini talab qiladigan o'simlik yoki hayvonning rivojlanish jarayonini sinf darsida ko'rsatib bo'lmaydi. SHuning uchun fanni o`qitish metodikasida darslarni to`ldirish uchun maxsus shakllardan foydalaniladi.

Darslar uy vazifalari, ayniqsa, eksperimental topshiriqlar bilan bog'liqligi aniq va ravshan. Talabalar uyda oddiy tajriba va kuzatishlar o'tkazadilar. Fanda

sinfdan tashqari ish shakllaridan biri jamoaviy ishdir. U muayyan ishtirokchilar doirasini qamrab oladi va tabiatni chuqur o'rganish imkoniyatini beradi.

4-sinfda "Tabiatshunoslik"ni o'rganishni boshlagan bolalar yozgi ishini tugatadilar, o'z ona yurtining tabiati haqidagi materialni takrorlaydilar, hayvonot dunyosi, uning asosiy xususiyatlari, o'z ona yurtining iqlimi bilan tanishadilar. Amaliy ish va mashg'ulotlar jarayonida ular rejada ba'zi ob'ektlarni, sinf xonasini, maktab uchastkasini tasvirlashni o'rganadilar. Bu mavzu o'quvchilarning ekologik tafakkurni anglashi uchun asos bo'lib xizmat qiladi.

O'qituvchining diqqat-e'tibori o'quvchilar ongiga dunyoda borliq, eng avvalo, haqiqiy, ular o'ziga xos xususiyat va qonuniyatlar asosida rivojlanib boradi, doimo o'zgarib, rivojlanib boradi, harakatda bo'ladi, degan g'oyalarni singdirishga qaratilgan bo'lib, darsning har bir mavzui o'ziga xos xususiyatdir. mazmuniga muvofiq belgilanadi.

o'qituvchi tabiatni muhofaza qilish va tabiiy resurslardan oqilona foydalanish borasida qanday g'amxo'rlik qilishlari haqida gapirib berishi, o'quvchilarni O'zbekiston Konstitutsiyasida, shuningdek, O'zbekiston tabiatni muhofaza qilish jamiyati Ustavida o'z aksini topgan tabiatni muhofaza qilishga oid moddasi bilan tanishtirishi kerak. Bu maktab o'quvchilarini ma'naviy tarbiyalashda katta ahamiyatga ega. Tabiatni muhofaza qilish to'g'risidagi g'amxo'rlik bolalarni har tomonlama tarbiyalash, ularda vatanparvarlik tuyg'usini shakllantirish, inson va tabiat o'rtasidagi oqilona munosabatlarni yo'lga qo'yishning muhim qismidir.

Talabalar mamlakatimizning bir qismining tabiiy xususiyatlarini o'rganish orqali unga xos bo'lgan qishloq xo'jaligi va sanoat ishlab chiqarish turlari haqida tasavvurga ega bo'lishlari kerak. Mavzuni o'rganish mamlakatimiz hayoti bilan chambarchas bog'liq bo'lishi kerak.

MDH mamlakatlari dasturlaridan farqli o'laroq, O'zbekistonda maktablar uchun tabiiy fanlar dasturida tabiiy hududlarni o'rganish shimol-janub yo'nalishida emas, balki janubdan shimolga qarab qurilgan. Bu asosiy ta'lim tamoyili sifatida «Yaqindan uzoqqa borish» tamoyili bilan tavsiflanadi.

Maktab o'lkashunosligining vazifasi o'quvchilar tomonidan o'z mamlakati hududini ta'lim maqsadida turli manbalar va bevosita kuzatishlar asosida har tomonlama o'rganishdir. O'lkashunoslik hayot bilan bog'lanishning kuchli vositasidir. O'quvchilarning aksariyati o'qishni tamomlagandan so'ng mahalliy sanoat va qishloq xo'jaligi korxonalariga ishga borishlarini hisobga olsak, o'lkashunoslik alohida ahamiyatga ega.

Muhokama. Ta’lim jarayoni o’zaro bog’liq bo’lgan qismlarni o’z ichiga oladi: fanning mazmuni, o’qituvchi va o’quvchining faoliyati, fanni o’qitish va ko’nikmalarni egallash. Tabiiy fanlarni o‘qitish metodikasining vazifalari o‘quv predmeti sifatida fanning mazmunini aniqlash, o‘qitish metodi va usullarini tadqiq etish, zarur o‘quv jihozlarini tayyorlashdan iborat. Tabiatni o‘qitish metodikasi o‘quv jarayonini tavsiflash va tushuntirish bilan cheklanib qolmay, balki o‘qituvchining bolalarga berilgan fanni muvaffaqiyatli o‘rgatishi mumkin bo‘lgan qoidalarni ishlab chiqadi.

Mashg‘ulotlar mazmuni o‘quvchilarning dastur doirasidagi bilimlarini to‘ldiradi, chuqurlashtiradi va kengaytiradi, amaliy mashg‘ulotlar va ko‘nikmalarni shakllantiradi. Bu tashkiliy shakllar fan ta’limida o‘zaro bog‘langan. Dars davomida bolalarga fenologik kuzatishlar sohasida, hayvonot dunyosi burchagida, o‘quv eksperimentida oddiy tajribalar o‘tkazish taklif etiladi. Dars davomida olingan materiallar uy vazifasini yechishda foydalaniladi, sayohatlarda bilimlar to`ldiriladi va tozalanadi.

Umumiy va maxsus tabiatshunoslik ta’limini farqlang. Umumiy ilmiy ta’lim tabiatshunoslik va individual, tabiatning ko‘plab umumiy qonuniyatlarini (biologiya, kimyo, fizika, matematika, astronomiya, geografiya asoslarini o‘rganish maktab o‘quvchilariga umumiy tushuncha beradi) tizimli o‘rganish va bilishdan iborat. materiyaning mavjudligi va harakatining turli shakllari, tabiat qonunlari va boshqalar). Maxsus tabiatshunoslik ta’limi xalq xo‘jaligi, fan va ta’limning qator tarmoqlari uchun tabiiy fanlar sohasida mutaxassislar tayyorlashga qaratilgan.

Jumladan, tabiatshunoslik darslari boshlang’ich sinf o’quvchilarida tabiatga ilmiy nuqtai nazarni shakllantirish uchun boy ma’lumotlar beradi. Ta’lim tarbiyaviy xususiyatga ega degan qoidaga amal qilgan holda, yosh o’quvchilarni materialistik dunyoqarash g’oyalarida tarbiyalashga alohida e’tibor qaratish lozim.

Shunga ko‘ra, darsga tayyorgarlik ko‘rayotgan o‘qituvchi o‘quv dasturi va uslubiy ko‘rgazmalarga tayangan holda, ushbu darsda qanday asosiy tushunchalar, ta’limot va ko‘nikmalar shakllantirilishi, uning ongiga qanday tarbiyaviy g‘oyalar singdirilishi, o‘quvchilarning fikrini qondirishga qanday yordam berishini puxta o‘ylab ko‘rishi kerak.

Ekologik tafakkurning shakllanishi uzluksiz jarayondir. Bunga oila va maktab kiradi. Boshlang‘ich sinflarda tabiatshunoslik darslarida bola o‘zini tevarak-atrofdagi olam, tabiat tarkibiy qismlari, tabiiy muhitdagi hodisalarning tashkiliy xarakteri haqidagi bilimlarini kengaytiradi.

O‘rta maktab bosqichida o‘quvchilarning abstrakt tafakkuri rivojlanganda ular ekologik muammolarni hal etish zarurligini, inson-tabiat munosabatlarining xilma-xilligini, bu munosabatlarning oqibatlarini tushunadilar. Mening geografiya o’qituvchisi sifatidagi vazifam bolalarga insonning iqtisodiy faoliyatini baholashga yordam berish, ekologik muammolarning sabablarini aniqlash va ularni hal qilish yo’llarini taklif qilishdir.

«Tabiat va jamiyat» munosabatlarining ichki muvozanati va biosfera muvozanati insonning tabiatga ijtimoiy-ekologik munosabatini shakllantiradi va uning ma’lum madaniy va axloqiy mazmunini ta’minlaydi.

Ekologik madaniyat insoniyatning tarixiy taraqqiyoti jarayonida tabiatni muhofaza qilishga qaratilgan nazariy va ilmiy g‘oyalar majmui bo‘libgina qolmay, balki muayyan jamiyatda yashovchi kishilarning ruhiy holati, his-tuyg‘ulari, kayfiyati va intilishlarini qamrab oladi, umumiylikni ifodalaydi.

Bunday holda, his-tuyg’u nafaqat insonning tabiiy mavjudligining isboti, balki uning shaxsiy manfaatlaridan kelib chiqqan holda, uning mehnat faoliyati jarayonida xarakterning o’zgarishi hamdir. Tarixga nazar tashlaydigan bo’lsak, insoniyatning birinchi ijtimoiy faoliyati tabiatga sof nazariy munosabat bo’lmaganiga amin bo’lishimiz mumkin.

Biroq, har qanday boshqa tirik mavjudot singari, odamlar o’zlarining oziq-ovqat va ichimlikka bo’lgan tabiiy biologik ehtiyojlarini qondiradigan mavhum, serfing faoliyati bilan shug’ullanmaganlar, aksincha, tabiatni asboblar bilan o’zgartirganlar, ehtiyojlarini qondirganlar va ijtimoiy hayot bilan shug’ullanganlar. Shunga muvofiq ishlab chiqarish munosabatlarini o’zlashtirish uchun inson tabiatini o’zgartirishdan iborat bo’lgan jamiyat taraqqiyotining asosi shakllandi.

Xulosa. Xulosa o’rnida shuni aytish joizki, tabiatshunoslik o’qitishda amaliyot bilan bog’liq ekanligi, uning barcha bosqichlarini amalga oshirish nazariy bilimlarni chuqurlashtirish, shuningdek amaliy faoliyatga tayyorlanishiga yordam berishi kerak. Tadqiqotlar haqidagi tadqiqot haqidagi tadqiqot haqidagi tadqiqot to’g’risidagi tadqiqot tarkibiga qarab, masalan, turli xil sinflar va darsdan tashqari mashg’ulotlar, masalan, laboratoriya ishi, sayohatlar, amaliy mashg’ulotlar, ijtimoiy qo’llanmalar, ijtimoiy foydalaniladigan ishlar kabi.

O’qitishning asosiy shakli uslubiy amaliyot jarayonida o’qituvchilar, o’qituvchilar o’quv jarayonini qayta ishlash jarayonining uslubiy uslubidir - ushbu treninglar bazasiga bog’liq. Ular tushunchalar, dunyoqarash, fikrlash, amaliy ko’nikmalarni rivojlantiradi.

Adabiyotlar:

1. Barotov P. Tabiatni muhofaza qilish. T., «O'qituvchi» 1991.

2. Sh.Avazov, F. Saydamatov va H.Allaberganov. «Pedagogika» jurnali». 2019.

3. Nuriddinova M.I. Tabiiy fanlarni o'qitish metodikasi. Cho'lpon nomidagi ijodiy nashriyot. Toshkent-2005.

4. Qodirov M.K., Normurodov Z.N., Haydarov X.Q., Mardonov E.M. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida atrof-muhit haqidagi tasavvurlarni shakllantirish. - Samarqand.: "SamDU" nashriyoti, 2019.

5. Petrosova R.A., Golov V.P., Sivoglazov V.I. Boshlang'ich sinflarda tabiatshunoslik va ekologik ta'lim fanlarini o'qitish metodikasi. - M. 2000.

РЕЗЮМЕ

Mazkur maqolada IV sinfda «Tabiatshunoslik» fanini o'qitishda o'quvchi ekologik tafakkurini sinfdan tashqari mashg'ulotlarda shakllantirish, tabiatshunoslikni o'qitish metodikasi tabiatshunoslikka doir hamma materialni o'rganishning o'ziga xosligi, tabiatshunoslikni o'qitishda nazariyani amaliyot bilan bog'lanishi haqida batafsil bayon qilingan.

РЕЗЮМЕ

В данной статье подробно рассказывается о формировании экологического мышления школьника во внеурочной деятельности в четвертом классе естественнонаучных дисциплин, своеобразии изучения всех материалов, связанных с наукой, связи теории с практикой в преподавании естественных наук.

SUMMARY

This article describes in detail the formation of the student's ecological thinking in extracurricular activities in the fourth grade of science, the uniqueness of the study of all materials related to science, the connection of theory with practice in science teaching.

FINLANDIYA TA'LIM TIZIMINING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI (XUSUSAN MATEMATIKA FANI DOIRASIDA)

Kenjayeva S. I.
Jizzax davlat pedagogika universiteti

Tayanch so'zlar: fin ta'limi. matematika, boshlang'ich sinf, darslik, islohotlar.
Ключевые слова: финское образование. математика, начальный класс, учебник, реформы.
Key words: finnish education. mathematics, elementary grade, textbook, reform.

O'zbekiston prezident boshlang'ich sinflar uchun darslik Finlandiya standarti bo'yicha tayyorlanishini aytdi. O'zbekistondagi boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun maktab darsliklari Finlandiya ta'lim standarti asosida ishlab chiqiladigan bo'ldi.

Ta'lim sohasida qilinishi kerak bo'lgan ishlar ko'p: «Darsliklar masalasida ham ancha muammo borligi uning ichiga kirgach bilindi. Ularning saviyasi haqida katta muhokamalar bo'ldi. Finlandiya standarti bilan 1-4 sinflar uchun darsliklar qiladigan bo'ldik. Finlandiya xalq ta'limi Yevropa miqyosida, umuman, dunyoda raqobatbardosh hisoblanadi», deb ta'kidlaganlar muxtaram prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev.

Darhaqiqat, fin ta'limi bugungi kundagi dunyo ta'limi tizimining yuqori natijalarga erishishidagi eng muqobil yechimlaridan biri bo'lib hisoblanadi. Shunday ekan, ushbu maqoladan aynan Finlandiya ta'limining o'ziga xos xususiyatlari haqida bilim va ko'nikmalarga ega bo'lishingiz mumkin degan umidda, bu haqida ma'lumotlar keltiraman.

Finlandiya ta'lim tizimi dunyodagi eng yuqori natijalarga ega bo'lgan ta'lim tizimlari orasida o'ziga xos xususiyatlar bilan ajralib turadi. Bu maqolada Finlandiya ta'lim tizimining xususiyatlarini, xususan matematika fani doirasida o'ziga xos xususiyatlarini o'rganishga harakat qildim. Finlarning aynan, o'qitish usullari va metodlariga alohida to'xtaldim.

1. O'qitish usullari.

Finlandiya ta'lim tizimi o'quvchilarni o'qitish usullarini baholash jarayonida ijtimoiy tahlil ma'lumotlarini qo'llashni o'z ichiga olgan. Bu usulda, tahlil qilish o'qitish usullarini yaxshilash va yangilashda ishlatiladi. Bunday

o’qitish, o’quvchilarni o’zlarining o’rganish usullari va o’z-o’zini tayyorlashga yo’naltiriladi.

2. Individual yondashuv.

Finlandiyada barcha o’quvchilar o’zlariga xos yondashuvni olishadi. Bunda o’quvchilar o’zlarining qobiliyatlariga va xarakteriga mos keladigan o’qitish usulida o’qitiladi. Bu usulda, o’quvchilar boshqa o’quvchilar bilan birga yoki guruhlar halida ishlash imkoniyati beriladi.

3. Qiziqarli o’qitish materiallari.

Finlandiya ta’lim tizimi o’quvchilarni, ularining qabul qilishiga, qiziqarli va qo’shimcha to’ldiruvchi o’qitish materiallari bilan ta’minlashga harakat qiladi. Bu usulda, matematika darslarida o’qitish materiallari, o’quvchilarning matematika fani doirasidagi tushunchalarini yaxshilash va rivojlantirish uchun tuziladi.

4. Muammolarni yechish jarayoni.

Finlandiya ta’lim tizimi muammolarni yechish jarayonida o’quvchilarga ko’proq erkinlik beradi. Bu usulda, talabalar o’qituvchilar yordamida muammolarni yechish jarayonida o’zlarining o’rganish usullarini va xalqaro tajriba olishlari qo’llaniladi. Bu usul matematika fani doirasida ham o’z muvaffaqiyatli natijalarga erishishiga imkon beradi.

5. Keng ko’lamli baholash.

Finlandiya ta’lim tizimida o’quvchilar o’qitish jarayonida baholashga juda muhim ahamiyat beriladi. Bu usulda, o’quvchilar o’zlarining o’rganishlariga qarab baholash jarayonida xatolarni aniqlash uchun o’qituvchilar va baholashchi kompaniyalari ham ishtirok etadi. Bu usul matematika fani doirasida ham o’quvchilarning tushunchalariga qarab baholash va ularning rivojlanishiga yo’naltiriladi.

Finlandiya maktablarining matematika darslarida o’tiladigan mavzularga e’tibor qaratadigan bo’lsak, quyidagi mavzular boshlang’ich va yuqori sinflar uchun moslashtirilgan matematika darsining mavzulariga misol bo’la oladi:

1. Boshlang’ich sinf matematika darsining mavzulari: Bu sinflarda o’quvchilar o’zgaruvchilar, sonlar, geometriya, hisoblash va qo’shimcha mavzularni o’rganishlari kerak. O’qituvchilar bu mavzularni o’qitishda o’quvchilarga xos yondashuvlarni qo’llashlari kerak. Misol uchun, o’quvchilarga o’zgaruvchilar va sonlar bilan ishlashda ularining o’rganish usullariga mos keladigan o’yinlar, topshiriqlar va ularning javoblari taqdim etish mumkin.

2. Yuqori sinflar uchun o’qitish mavzulari: Yuqori sinflarda matematikani o’qitishda o’quvchilarning o’rganish usullariga mos keladigan o’qitish usullari ishlatiladi. Bu sinflarda o’quvchilar algebra, trigonometriya, geometriya,

statistika, hisoblash va qo'shimcha mavzularni o'rganishlari kerak boladi. O'qituvchilar bu mavzularni o'qitishda o'quvchilarrning o'zlariga xos yondashuvlarni qo'llashlari kerak. Misol uchun, algebra va trigonometriya bilan ishlashda o'rganish usullariga mos keladigan misollar va topshiriqlar taqdim etish mumkin.

Matematikani o'qitishda o'quvchilarining qobiliyatlariga va xarakteriga mos keladigan o'qitish usullaridan fopydalaniladi. O'qitish usullari, o'quvchilarning alohida yondashuvlar va o'rganish usullarini qo'llash orqali ularni matematikadan bilimlarini rivojlantirishga yordam beradi. O'qituvchilar o'quvchilarning matematika fanini o'rganishga qiziqishni oshirish, matematikaga qiziqishni oshirish uchun qiziqarli o'qitish materiallaridan foydalanish va o'zlariga xos yondashuvlarni taqdim etish kabi usullarni ishlatish lozim.

Shunday qilib, Finlandiya ta'lim tizimi matematika fani doirasida o'quvchilarning o'zlarining o'rganish jarayoniga va tushunchalarga yo'naltirilgan yondashuvlar bilan ajralib turadi. Bu xususiyatlar, o'quvchilarning matematikada yuqori natijalarga erishishiga yordam beradi. Matematika fani Finlandiya ta'lim tizimida ahamiyatli bo'lib, o'quvchilarga matematikaga qiziqishni oshirish va ularga matematikani o'rganishni qiziqarli qilish uchun qiziqarli o'qitish materiallari ishlatiladi. Muammolarni yechish jarayoni, o'quvchilarning muammolarga qarshi kelish va ularni yechish jarayonida o'zlarining tafakkur qilish qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradi. Barcha bu xususiyatlar birga, Finlandiya ta'lim tizimi matematika fanidan o'quvchilarning yuqori natijalarga erishishga olib keladi. Quyidagi misollar Finlandiya ta'lim tizimining matematika fani doirasida o'ziga xos xususiyatlarini yoritishda katta ahamiyat kasb etadi :

1. O'quvchilar o'zlarining bilimlarini o'zlashtirish uchun o'zlariga xos yondashuv olishadi ya'ni o'zlariga ma'qul bo'lgan usulni. Bu usul o'quvchilarrni o'zlarining qobiliyatlariga va xarakteriga mos keladigan o'qitish usulidan foydalanishadi va ularni matematikaga qiziqishni oshirish uchun qiziqarli o'qitish materiallari ishlatiladi.

2. Muammolarni yechish jarayoni o'quvchilarning muammolarga qarshi kelish va ularni yechish jarayonida o'zlarining tafakkur qilish qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradi.

3. O'quvchilarga ko'proq erkinlik beriladi va o'quvchilarga xos oson o'qish usullari va o'rganishlariga yo'naltiriladi.

4. O'quvchilarni o'qitish jarayonida baholashga juda muhim ahamiyat beriladi va baholash jarayonida xatolarni aniqlash uchun o'qituvchilar va baholashchi kompaniyalari ham ishtirok etadi.

5. Matematikaga qiziqishni oshirish uchun qiziqarli o'qitish materiallari tuziladi. Bu usul orqali o'quvchilarning matematika fani bo'yicha tushunchalarini yaxshilash va rivojlantirish uchun foydalaniladi.

6. Matematika fanidan muvaffaqiyatga erishish uchun, o'quvchilar o'qish va o'rganish usullari, shuningdek, tushunchalarga yo'naltirilgan yondashuvlar bilan tanishib chiqadilar.

7. Finlandiya ta'lim tizimi o'quvchilarni matematikadan yuqori natijalarga erishish uchun o'ziga xos o'qitish usullarini va yondashuvlarini qo'llash orqali muvaffaqiyatli natijalarga erishishga yordam beradi.

Ushbu maqolada keltirilgan misollar Finlandiya ta'lim tizimining matematika fani doirasida o'ziga xos xususiyatlarga ega ekanligini va bu usullar juda oson, qulay ekanligini, qolaversa, o'quvchilarning bilim olishlari uchun ularni erkin bolishlarini va ularga katta imkoniyatlar berilishini bilish qiyin emas. Bu xususiyatlar o'quvchilarni o'zlarining o'rganish usullari va qobiliyatlariga qarab o'qitish, ko'proq erkinlik berish, muammolarni yechish jarayonida o'quvchilarga tafakkur qilish qobiliyatlarini rivojlantirish, baholash jarayonida xatolarni aniqlash va matematikaga qiziqishni oshirish uchun qiziqarli o'qitish materiallaridan foydalanish kabi qulayliklar taqdim etishga yordam beradi.

Xulosa o'rnida , yanada ochiqroq, aniqroq aytadigan bo'lsak, finlarning dars o'tish usullari va erishgan muaffaqiyatlari o'zimizda ham mavjud deb hisoblasak ham bo'ladi. Sababi, O'zbekistonda ko'p yillardan beri faoliyat yuritib kelinayotgan o'quv markazlarida, xususiy maktablarda, repetitorlik kurslarida va uy maktablarida allaqachon bunday dars o'tish usullari va bunday muhit yo'lga qo'yilgan. Shuning uchun ham bunday markazlarda yoki o'quv kurslarida o'qib, bilim olib tayyorlangan o'quvchilarning deyarli, 90 foizidan ortig'I birinchi urinishidayoq oliy ta'lim talabasi bo'lish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Shu o'rinda «Nega o'quvchi o'n bir yil maktabda ta'lim olib, oliy ta'limga o'qishga kiraolmaydi, lekin ikki yil repetitorga borib o'qishga kirib ketadi?" degan savolga javob topganday bo'lamiz. Negaki, o'quv markazlarida Finlandiya maktablarida qo'llanilayotgan o'qitish usullari qo'llaniladi. Agar biz, eng yaxshi repetitorlarni maktablarga ishlashga jalb qilaolsak, sinf xonasidagi bolalar sonini sal bo'lsada kamaytirsak, albatta, finlarning yutugidan kam bo'lmagan yutuqlarga erisha olamiz. Buning uchun o'qituvchilarga ham ozgina erkinlik, ortiqcha hujjatbozliklarni bekor qilish va moliyaviy qo'llab-quvvatlash berilsa kifoya qiladi. Deylik, repetitor o'sha o'quv markazida olayotgan oylik maoshini maktabda ham ola olsa, u jon-dili bilan, o'z xoxishi bilan maktabda ham dars o'tishga tayyor bo'ladi. Yurtimiz farzandlari esa, teran bilim olish imkoniga ega bo'ladilar. Bu fikrlar, albatta, mening takliflarim xolos. Zero,

yurtboshimiz bejizga ta’kidlamaganlar, bugun har bir o‘qituvchi va tarbiyachi, oliygoh domlasi ta’lim va ilm-fan sohasidagi eng so‘nggi ijobiy yangiliklarni o‘quv jarayonlariga tatbiq eta oladigan, chuqur bilim va dunyoqarash egasi, bir so‘z bilan aytganda, zamonamiz va jamiyatimizning eng ilg‘or vakillari bo‘lishlari kerak-deb.

Har bir fidoiy o’qituvchi so’zsiz bunday hislat egasiga aylanish orzusi bilan yashaydi va bu orzusi kelgusida amalga oshishiga umid qiladi.

Adabiyotlar:

1. Sahlberg, P. (2011). Finnish lessons: What can the world learn from educational change in Finland?. Teachers College Press.

2. Kupari, P., Hautamäki, J., & Karjalainen, T. M. (2015). Mathematics Education in Finland: A Special Perspective. Journal of Education and Practice, 6(30), 31-39.

3. Silander, P., & Järvelä, S. (2015). Fostering self-regulated learning through electronic portfolios in mathematics: A longitudinal study in finnish middle school. Journal of Educational Computing Research, 52(3), 414-431.

4. Välijärvi, J., Kupari, P., Linnakylä, P., & Reinikainen, P. (2002). The Finnish success in PISA – and some reasons behind it. Journal of Education and Training Studies, 1(1), 1-18.

5. OECD. (2018). PISA 2018 Results (Volume II): Where All Students Can Succeed. PISA, OECD Publishing, Paris.

РЕЗЮМЕ

Ushbu maqolada Finlandiya ta’lim tizimining xususiyatlarini, xususan matematika fani doirasida o’ziga xos xususiyatlarini o’rganishga harakat qilindi.

РЕЗЮМЕ

В данной статье предпринята попытка изучить особенности финской системы образования, в частности в области математики. Выявлены способы использования допустимых методов во время урока.i. Dars o’tishda maqbul usullaridan foydalanish yo’llari ochib berildi.

SUMMARY

In this article, an attempt was made to study the characteristics of the Finnish education system, particularly in the field of mathematics. Ways to use acceptable methods during the lesson were revealed.

BOSHLANG‘ICH MATEMATIKA KURSI NAZARIYASINI O‘QITISHDAGI INNOVATSIYALAR VA ILG‘OR XORIJIY TAJRIBALAR

Asadov N.
Jizzax davlat pedagogika universiteti
Temurov S.
Jizzax davlat pedagogika universiteti

Tayanch so‘zlar: boshlang‘ich matematika kursi nazariyasini o‘qitish, o‘qitishda innovatsiya, xorijiy tajribalar, keys stadi.

Ключевые слова: преподавание теории начального курса математики, инновации в обучении, зарубежный опыт, кейс-стади.

Key words: teaching the theory of elementary mathematics course, innovation in teaching, foreign experiences, case study.

Taraqqiyotning tamal toshi ham, mamlakatni qudratli,
millatni buyuk qiladigan kuch ham ilm-fan, ta’lim va tarbiyadir.
Sh.M.Mirziyoyev

Ta’lim – bu, ta’lim beruvchi va ta’lim oluvchilarning hamkorlikdagi faoliyati bo‘lib, shu jarayonda shaxsning aqliy, ma’naviy va axloqiy sifatlarini boyitish va rivojlantirish amalga oshadi. Darslarda ta’lim beruvchi o‘z bilimi, ko‘nikma va malakalarini mashg‘ulotlar vositasida ta’lim oluvchilarga yetkazadi, ular esa berilgan ma’lumotlarni o‘zlashtirib borishi natijasida undan foydalanish qobiliyatiga ega bo‘ladi.

Ta’limning maqsadi jamiyat ehtiyojiga mos ravishda shakllanadi. Shunday ekan, ta’lim-tarbiya maqsadi mos va mutanosib bo‘lishi kerak. Yurtimizda ta’lim-tarbiya tizimida amalga oshirilayotgan islohotlar haqiqiy ma’noda bir-ikki yillik yoki qisqa davrda samaraga erishishga qaratilgan ish emas, balki chin ma’noda bir necha yuz yillarga tatiydigan o‘zgarish bo‘ldi, desak xato bo‘lmaydi. Bu Prezidentimiz **Sh.M.Mirziyoyevning “Ilm-fan, zamonaviy va uzluksiz ta’lim tizimini yanada takomillashtirish - zarur vazifadir”** degan dono fikrlarida ham o‘z aksini topgan [1].

Boshlang‘ich ta’lim jarayoni juda murakkab jarayondir. Bu jarayonni hozirgi kunda davr talabi asosida tashkil etish o‘qituvchidan katta mas’uliyat, chuqur bilim va mahoratni talab etadi. Kelajagimiz poydevori boshlang‘ich maktabda

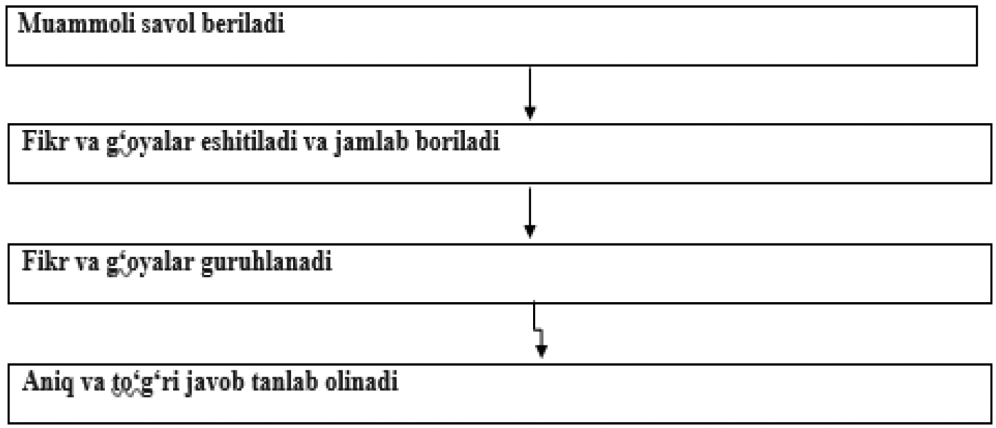
yaratiladi. Xalqimizning ertangi kuni qanday bo‘lishi farzandlarimizning bugun qanday ta’lim va tarbiya olishiga bog‘liq. Ularni mustaqil va keng fikrlash qobiliyatiga ega bo‘lgan, ongli yashaydigan komil insonlar etib voyaga yetkazish – ta’lim-tarbiya sohasining asosiy maqsadi va vazifasi bo‘lishi lozim.

Bu borada matematika darslarining o‘z o‘rni bor. Boshlang‘ich matematika kursi nazariyasi fani o‘zining aniqligi, qat’iyatligi, mantiqiy bog‘liqligi, hayotiyligi, ixcham va lo‘nda bayon etilishi orqali o‘quvchida ko‘pgina ijobiy xarakter xususiyatlarni tarbiyalaydi. Matematikani o‘rganayotgan bolada mantiqiy fikrlash, ongli va tez hisoblash, umumlashtirish, abstraktlash, qonuniyatlarni sezish, ixchamlikka intilish, tartibli va rejali ishlash kabi ko‘nikmalar shakllanadi, ziyraklik, zehnlilik, mustaqillik ortadi. Bu esa kelajakda ta’limni davom ettirishda, turli sohalarda faoliyat yuritishda qo‘l keladi. Hozirgi kunda matematik modellar, metodlar, hisob-kitoblar qo‘llanmaydigan sohalarni topish mushkul bo‘lib qoldi, aksincha, matematikadan foydalangan holdagina rivojlanish va taraqqiyotning yuksak darajalariga yetish mumkin bo‘lyapti, oldindan ko‘ra bilish, ko‘zlangan natijaga erishish matematika apparatidan unumli va o‘rinli foydalangandagina amalga oshadi, kamchiqim va samarali bo‘ladi. Shu sababdan dunyoning hamma mamlakatlarida matematik ta’limga alohida e’tibor beriladi. Matematika va matematika ta’limi jamiyat va davlat miqyosida katta ahamiyatga ega va unga davlat va jamiyat xavfsizligini ta’minlovchi omillardan biri sifatida qarash mumkin.

“Aqliy hujum” metodi - biror muammo bo‘yicha ta’lim oluvchilar tomonidan bildirilgan erkin fikr va mulohazalarni to‘plab, ular orqali ma’lum bir yechimga kelinadigan metoddir. “Aqliy hujum” metodining yozma va og‘zaki shakllari mavjud. Og‘zaki shaklida ta’lim beruvchi tomonidan berilgan savolga ta’lim oluvchilarning har biri o‘z fikrini og‘zaki bildiradi. Ta’lim oluvchilar o‘z javoblarini aniq va qisqa tarzda bayon etadilar. Yozma shaklida esa berilgan savolga ta’lim oluvchilar o‘z javoblarini qog‘oz kartochkalarga qisqa va barchaga ko‘inarli tarzda yozadilar. Javoblar doskaga (magnitlar yordamida) yoki «pinbord» doskasiga (ignalar yordamida) mahkamlanadi. “Aqliy hujum” metodining yozma shaklida javoblarni ma’lum belgilar bo‘yicha guruhlab chiqish imkoniyati mavjuddir. Ushbu metod to‘g‘ri va ijobiy qo‘llanilganda shaxsni erkin, ijodiy va nostandart fikrlashga o‘rgatadi.

“Bahs – munozara” metodi – biror mavzu bo‘yicha ta’lim oluvchilar bilan o‘zaro bahs, fikr almashinuv tarzida o‘tkaziladigan o‘qitish metodidir.

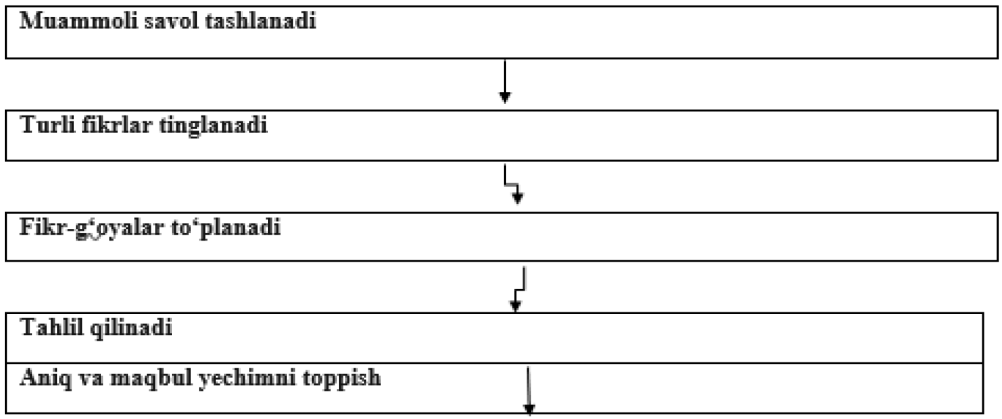
Har qanday mavzu va muammolar mavjud bilimlar va tajribalar asosida muhokama qilinishi nazarda tutilgan holda ushbu metod qo‘llaniladi. Bahs-munozarani boshqarib borish vazifasini ta’lim oluvchilarning biriga topshirishi

yoki ta’lim beruvchining o‘zi olib borishi mumkin. Bahs-munozarani erkin holatda olib borish va har bir ta’lim oluvchini munozaraga jalb etishga harakat qilish lozim. Ushbu metod olib borilayotganda ta’lim oluvchilar orasida paydo bo‘ladigan nizolarni darhol bartaraf etishga harakat qilish kerak.

“Bahs-munozara” metodini o‘tkazishda quyidagi qoidalarga amal qilish kerak:

Barcha ta’lim oluvchilar ishtirok etishi uchun imkoniyat yaratish; “o‘ng qo‘l” qoidasi (qo‘lini ko‘tarib, ruxsat olgandan so‘ng s’zlash) ga rioya qilish; fikr-g‘oyalarni tinglash madaniyati; bildirilgan fikr-g‘oyalarning takrorlanmasligi; bir-birlariga o‘zaro hurmat.

“Keys – stadi” metodi. «Keys – stadi» - inglizcha so‘z bo‘lib, («case» – aniq vaziyat, hodisa, «stadi» – o‘rganmoq, tahlil qilmoq) aniq vaziyatlarni o‘rganish, tahlil qilish asosida o‘qitishni amalga oshirishga qaratilgan metod hisoblanadi. Mazkur metod dastlab 1921 yil Garvard universitetida amaliy vaziyatlardan iqtisodiy boshqaruv fanlarini o‘rganishda foydalanish tartibida qo‘llanilgan.

Keysda ochiq axborotlardan yoki aniq voqea-hodisadan vaziyat sifatida tahlil uchun foydalanish mumkin. Keys harakatlari o‘z ichiga quyidagilarni qamrab oladi: Kim (Who), Qachon (When), Qayerda (Where), Nima uchun (Why), Qanday, Qanaqa (How), Nima (What).

“Keys – stadi” metodini amalga oshirish bosqichlari

Ish bosqichlari	Faoliyat shakli va mazmuni
1-bosqich: Keys va uning axborot ta’minoti bilan tanishtirish	- yakka tartibdagi audio-viziualnish; - keys bilan tanishish (matnli, audio, media shaklida); - axborotni umumlashtirish; - axborot tahlili; - muammolarni aniqlash;
2-bosqich: Keysni aniqlashtirish va o‘quv topshirig‘ini belgilash	- individual va guruhda ishlash; - muammolar dolzarblik iyerarxiyasini aniqlash; - asosiy muammoli vaziyatni belgilash;
3-bosqich: Keysdagi asosiy muammoni tahlil etish o‘quv topshirig‘i yechimini izlash, hal etish yo‘llarini ishlab chiqish	- individual va guruhda ishlash; - muqobil yechim yo‘llarini ishlab chiqish; - har bir yechimning imkoniyatlari va to‘siqlarini tahlil qilish; - muqobil yechimlarni tanlash;
4-bosqich: Keys yechimini shakllantirish va asoslash, taqdimot.	- yakka va guruhda ishlash; -muqobil variantlarni amalda qo‘llash imkoniyatlarini asoslash; - ijodiy taqdimotini tayyorlash; - yakuniy xulosa va vaziyat yechimining amaliy aspektlarini yoritish;

Yuqorida qayd etilganlardan shunday xulosa qilish mumkinki, boshlang‘ich matematika kursi nazariyasi fanini o‘rganish bo‘lajak o‘qituvchilarni zamon bilan hamnafas bo‘lishga, yoshlarni tarbiyalash dardi bilan yashash va kelajakni aniq ko‘ra olishga o‘rgatadi. Har bir o‘qituvchi shaxsida mamlakatimizning dolzarb muammolarini, maqsad va vazifalarini vijdonan tasavvur qilib, aniq bajarib borishi uchun shijoat bilan o‘z imkoniyati, bilimi, tajribalarini ishga solishga o‘rgatadi hamda pedagogik faoliyatga ijodiy yondashish malakalariga ega bo‘lishni tarbiyalaydi.

Adabiyotlar:

1. Sh.M.Mirziyoyev “Milliy taraqqiyot yo‘limizni qat’iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko‘taramiz”. Toshkent, “O‘zbekiston” 2017.

2. Мирзиёев Ш.М. Буюк келажагимизни мард ва олийжаноб халқимиз билан бирга қурамиз. – Тошкент.: Ўзбекистон. 2017

3. Олий таълим тизимини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида. Ўзбекистон Республикаси президентининг Қарори. Адолат газетаси. – Тошкент.: 2017 йил, 21-апрел.

4. Abdullayeva B.S., Sadikova A.V., Muxitdinova M.N., Toshpo‘latova M.I. Matematika. TDPU. (Boshlang‘ich ta’lim va sport-tarbiyaviy ish bakalavriyat ta’lim yo‘nalishi talabalari uchun darslik) Toshkent, 2014. 390 bet.

5. Азизхўжаева Н.Н. Педагогик технолгия ва педагогик маҳорат. Тошкент; Низомий номидаги ТДПУ, 2003 й.

РЕЗЮМЕ

Ushbu maqolada boshlang‘ich ta’lim yo‘nalishi talabalari uchun mo‘ljallangan boshlang‘ich matematika kursi nazariyasi kursini o‘qitishda zamonaviy ta’lim texnologiyalaridan foydalanish haqida gap boradi. Unda asosan “Aqliy hujum”, “Bahs-munozara” va “Keys – stadi” metodlari yordamida talabalarni matematika sohasiga qiziqtirish usullari keltirilgan.

РЕЗЮМЕ

В данной статье рассказывается об использовании современных образовательных технологий в преподавании курса теории элементарной математики, предназначенного для учащихся начальных классов. В основном представлены способы заинтересовать учащихся в области математики с помощью методов «Мозговой штурм», «Обсуждение» и «Кейс-стади».

SUMMARY

This article talks about the use of modern educational technologies in teaching the theory course of the elementary mathematics course intended for students of primary education. It mainly presents ways to interest students in the field of mathematics with the help of «Brainstorming», «Discussion» and «Case-study» methods.

BO‘LAJAK BOSHLANG‘ICH SINF O‘QITUVCHILARINI MEDIA VOSITALAR ORQALI AXBOROT KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISH

Eshmirzayev G’. Y.
Jizzax davlat pedagogika universiteti o‘qituvchisi

Tayanch so’zlar: kompotentlik, media, audo, kompyuter, notebook, tayanch kompatentlik, axborot komotentlik.

Ключевые слова: компетенция, медиа, аудио, компьютер, ноутбук, базовая компетенция, информационная компетентность.

Key words: competence, media, audio, computer, notebook, basic competence, information competence.

Kirish. Hozirgi kunda umumiy o‘rta ta’limning biror o‘quv fanini to‘liq ravishda yoki uning qaysi bir qismini “Kompyuterdan foydalanib o‘tilsa, qanday samara berishini, boshqacha aytganda, kompyuterni qo‘llashning pedagogik tamoyillarini, bu jarayon uning psixologik xususiyatlarini, uning bilish jarayoniga ta’sir qilish mexanizmi va omillarini, shuningdek, yana boshqa ko‘p jihatlarini kompleks tadqiq qilish dolzarb bo‘lib bormoqda. Bu esa ta’lim tizimida, xususan, o‘quv jarayonlarini tashkil etish va amalga oshirish, o‘quv-uslubiy ta’minotni rivojlantirish, ayniqsa, o‘quv mashg‘ulotlarini o‘tish va o‘zlashtirish samaradorligini oshirish borasida yangicha mazmun va mohiyat shakllanishiga asos yaratmoqda.

Ta’lim tizimi sifati va samaradorligini oshirishning asosiy usullaridan biri o‘quv jarayonida zamonaviy axborot kommunikatsion texnologiyalarni, shu jumladan, multimediyali o‘quv kurslarini qo‘llash, o‘qituvchi va o‘quvchining o‘zaro interfaol aloqalarini ta’minlashda yuqori malakali kadrlarni jalb etishdan iborat bo‘ladi. Shu munosabat bilan texnologik ta’limi o‘kituvchilarini oliy ta’lim muassasasida tayyorlash davridan talab qilinadigan kasbiy kompetentlik darajasini ta’minlaydigan yangicha yondashuvlarni ilmiy asoslash dolzarb vazifa bo‘lib kelmoqda.

Kompetentlik talaba tomonidan alohida bilim va malakalarni egallanishini emas, balki har bir mustaqil yunalish bo‘yicha integrativ bilimlar va harakatlarning o‘zlashtirilishini nazarda tutadi.[1]

Kompetentlik - bu talabaning shaxsiy va ijtimoiy ahamiyatga ega kasbiy faoliyatni amalga oshirilishi uchun zarur bo‘lgan bilim, ko‘nikma va malakalarning egallanishi hamda ularni kasbiy faoliyatda qo‘llay olishi bilan ifodalanadi. Mazkur o‘rinda «kompetentlik» tushunchasining mohiyati ham to‘la ochiladi, y quyidagi ikki ko‘rinishda namoyon bo‘ladi: kompetentlik talabalarning shaxsiy sifatlari to‘plami hamda kasbiy sohaning tayanch talablari sifatida[8].

Ta’lim mazmunining o‘quv rejadagi fanlar bloklari (barcha fanlar uchun), fanlararo (fanlar to‘plami uchun) va predmetli (ma’lum bir fan uchun) tarzda guruhlanganligi bois quyidagi uch darajani namoyon etuvchi kompetentlikni e’tirof etib o‘tamiz:

- **tayanch kompetentlik** (ta’limning gumanitar, ijtimoiy- iqtisodiy mazmuniga kura);
- **fanlararo kompetentlik** (umumkasbiy tayyorgarlikning o‘quv fanlari va ta’lim bloklarining ma’lum doirligiga kura);
- **bitta predmet(fan) bo‘yicha kompetentligi** (maxsus o‘quv fani doirasida aniq va ma’lum imkoniyatga egaligiga ko‘ra).

Multimedia texnologiyalarida an’anaviy axborotlar matn ko‘rinishda emas, balki tasvir, ovoz va harakatlar ko‘rinishida ifodalangani uchun o‘quvchilarni darslarda faolroq, diqqatliroq intiluvchan va qiziquvchan bo‘lishga o‘rgatadi, chunki tavsiya qilinadigan har bir axborot ularning ishtiroki va harakati orqali amalga oshiriladi. Aynan darslarda multimediali vositalardan foydalanish haqida to‘xtaldik, lekin o‘sha multimediali vositalardan samarali foydalanib dars o‘tadigan pedagog tayyorlar ekanmiz, qanaqa qilib darslarda multimediali vositalardan foydalanamiz? Demak, zamonaviy talablarga ko‘ra, biz bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarini kompyuter texnologiyalaridan unumli va samarali foydalana oladigan qilib tayyorlashimiz kerak.

Avvalombor, kompyuter texnologiyasining bugungi ahamiyatini talaba ongiga chuqur singdirish kerak. Shu bilan bir qatorda, kompyuter kurslari ham ochilib, unga bo‘lajak kadrlarni jalb qilib borish o‘rinlidir. Kompyuter kurslarini tashkil qilish uchun oliy o‘quv yurtlarida kompyuter bilan jihozlangan xonalar mavjud. Faqat darslardan keyin shug‘ullanadigan o‘qituvchi tayinlansa kifoya.

Axborot olish kompetentligi. Audio-video ko‘rsatuv vositalari va axborot texnologiyalari yordamida mustaqil izlanish, taxdil qilish va zarur axborotlarni tanlab olish, ularni o‘zgartirish, saqlash va uzatish mahorati shakllantiriladi. Ushbu kompetentlik talabaning o‘quv fanlari asoslarini muhim axborotlar asosida o‘zlashtirishini ta’minlaydi.

Ta’lim jarayonida multimedia texnologiyalaridan foydalanish mashg‘ulotlarni interfaol rejimda olib borishga imkon beradi. Multimedia (ingl. so‘z multi - ko‘p, media - muhit)

– bu turli ko‘rinishdagi axborotlardan (matn, tasvir, ovoz, video, animatsiya) iborat yahlit bir ko‘rinishga aytiladi.

Multimedia texnologiyalari - bu multimediali maxsulot yaratish jarayonidagi texnik va dasturiy vositalarni tanlash va qo‘llash jarayoniga aytiladi. Multimedia texnologiyalarining asosiy maqsadi - axborotni qabul qilishda sodda va qulay bo‘lgan multimedia maxsulotini yaratishdan iborat. Bugungi kunda multimedia texnologiyalari inson faoliyatida, ya’ni biznes, ta’lim, tibbiyot, xarbiy va boshqa sohalarda keng qo‘llanilib kelinmoqda. Bu faoliyat yo‘nalishlarida multimedia maxsulotlarini yaratish uchun keng ko‘lamdagi dasturiy vositalar mavjud. Ularning ayrimlari multimedianing alohida komponentalari bilan ishlashga mo‘ljallangan. Multimedia ta’rifiga kura oddiy tuyulsa ham, u bilan ishlash jaraeni murakkab xisoblanadi. Multimediani bilish bilan bir qatorda multimedianing texnik va dasturiy vositalarini ham bilish lozim. Multimediali axborotlardan birgalikda ilovalarini yaratuvchilar mutaxassislarni multimedia yaratuvchilar deb ataymiz.

Multimedia ilovalari kompyuter, TV ekranida, PDA (personal digital assistant) shaxsiy raqamli yordamchi, yoki mobil telefon orqali ko‘rish mumkin. Bundan tashqari multimedia ilovalari tijorat yo‘lida, yoki biror manzilga yetkazilishi maqsadida CD yoki DVD tashuvchilarda yoki ma’lumotni tortib olish uchun Internet tarmog‘iga joylashtirilishi mumkin.

Oliy ta’limda darsdan keyin barcha turdagi to‘garaklar ochilgan, ammo bu to‘garaklar mukammal faoliyat olib boraayotganiga hech kim kafolat berolmaydi. Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarini kompyuter texnologiyalaridan unumli va samarali foydalana oladigan qilib tayyorlashida o‘zida kompyuter (Notebook) bo‘lgach, unda kompyuter texnologiyasidan samarali foydalanish va kompyuter texnologiyasini mukammal o‘rganish imkoniyati qulaylashadi. Buning natijasida talabalarni o‘zlashtirishlari yaxshilanadi. Uzluksiz ta’lim tizimida bu imkoniyatlardan samarali foydalanish o‘quvchilarga ta’lim va tarbiya berishning murakkab vazifalarini hal etishga jalb qiladi. Bu sohadagi samara esa o‘qituvchilarning bilimi, malakasi, kasbiy mahorati, iqtidori, iste’dodi va madaniyatiga hamda dars jarayonida yangi pedagogik hamda axborot texnologiyalaridan foydalana olish faolligiga bog‘liqdir.

Xulosa, bo‘lajak boshlang‘ich pedagoglarni kompyuter texnologiyalarida mukammal ishlay olishga o‘rgatilsa, joylarda ta’lim-tarbiya jarayonlari yaxshilanib borardi, degan fikrdamiz. Chunki axborot komunikatsiyalaridan

samarali foydalana olgan o‘qituvchi-pedagog shogirdlariga hamma ma’lumotni yaxshi yetkazib bera oladi va ularni darsga qiziqtira biladi. Bugungi kun tolibi ilmlarini darslarga qiziqtirib o‘qitish juda murakkab jarayonga aylanib bormoqda. Chunki yoshlarimiz texnika-texnologiya zamonida tug‘ilmoqda. Shu sababli ularni kompyuter, telefon, televizor va hokazo kabi axborot texnikalaridan ajratib olish qiyinlik tug‘dirayapti. Keling, yoshlarga bugungi kun muhitidan kelib chiqib ta’lim beraylik! Kompyuter asrimi, kompyuter bilan o‘qitaylik!

Adabiyotlar:

1. Muslimov N.A. Bo‘lajak kasb ta’limi o‘qituvchilarini kasbiy shakllantirish. Monografiya. – Toshkent: Fan, 2004. – 128 b.

2. Aripov M., Ahmedov A., Ikromova H va boshq. Axborot texnologiyalari: O‘quv qo‘ll. – T.: 2003

3. G‘afforova. Boshlang`ich ta’limda zamonaviy pedagogic texnologiyalar. – T.: 2016

4. Ro`ziyeva D., Usmonboyeva M., Holiqova Z. “Interfaol metodlar: mohiyati va qo`llanilishi” / Metodik qo`llanma –T.: Nizomiy nomli DTPU, 2013.- 115b.

5. Sayidahmedov N. “ Pedagogik mahorat va pedagogik texnologiya”.- T.: Oliy pedagogika instituti, 2003.

РЕЗЮМЕ

Ushbu maqolada bo’lajak boshlang’ich sinf o’qituvchilarining axborot kompotentligini rivojlantirish. Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarini kompyuter texnologiyalaridan unumli va samarali foydalana oladigan qilib tayyorlashida o‘zida kompyuter (Notebook) bo‘lgach, unda kompyuter texnologiyasidan samarali foydalanish va kompyuter texnologiyasini mukammal o‘rganish imkoniyati qulaylashadi.

РЕЗЮМЕ

В данной статье развитие информационной компетентности будущих учителей начальных классов. Наличие компьютера (ноутбука) при обучении будущих учителей начальной школы эффективному и действенному использованию компьютерных технологий облегчит им эффективное использование компьютерных технологий и идеальное изучение компьютерных технологий.

SUMMARY

In this article, the development of information competence of future primary school teachers. Having a computer (Notebook) in training future elementary school teachers to be able to use computer technology efficiently and effectively will make it easier for them to use computer technology effectively and learn computer technology perfectly

BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARINI DIVERGENT FIKRLASHINI RIVOJLANTIRISHDA MUAMMOLI TA’LIM TEXNOLOGIYASINING O‘RNI

Adizova N. B.
Buxoro davlat Pedagogika instituti dotsenti

Tayanch so‘zlar: divergent, intellektual, kontseptsiya, identifikatsiya, diqqat, idrok, assotsiatsiyalar jarayoni, tafakkur, assotsiatsiya, motiv, faoliyat, konvergentsiya, reproduktiv, ijodiy fikrlash, mustaqil, evristik.

Ключевые слова: дивергентный, интеллектуальный, концепция, идентичность, внимание, восприятие, процесс ассоциаций, мышление, ассоциация, мотив, деятельность, конвергенция, репродуктивное, творческое мышление, независимое, эвристическое.

Key words: divergent, intellectual, concept, identification, Attention, Perception, process of associations, contemplation, Association, motive, activity, convergence, reproductive, creative thinking, independent, heuristic.

Milliy pedagogikada ta’lim - tarbiya jarayoniga bugun butunlay yangicha talablar asosida yondashilmoqda. Zamonaviy tarbiyashunoslikda ta’lim - tarbiyaning oldiga o‘quvchini zarur bilimlari yig‘indisi bilan ta’minlash doirasidan chiqib, o‘quvchi ma’naviyatini shakllantirish, unda bilishga ichki ehtiyoj paydo qilish, mustaqil, mantiqiy, ijodiy, divergent fikrlash ko‘nikmalarini shakllantirish kabi sifat jihatidan yangi talablar qo‘yilyapti. Maktabdan o‘quvchi o‘z ma’naviy kamolotini ta’minlash uchun mustaqil ravishda kitob o‘qish malakasini shakllantirish, bilim olish yo’lida bor imkoniyatlarini qo’llagan holda ijodkorlik ko‘nikmalarini qaror toptirish talab qilinyapti. Ta’limga bunday yondashuv, o‘z navbatida, o‘quvchini taqlidchilik, ko‘chirmaslik, tayyor andazalar, belgilangan qoliplar asosida faoliyat yuritishdan qutqaradi.

Shu ma’noda muammoli ta’lim mustaqil, mantiqiy, ilmiy, ijodiy, divergent fikrlashga o’rgatish, bu yo’lda uchragan to‘siqlarni mustaqil ravishda, unga ijodiy yondashgan holda bartaraf etish garovidir. Bu ta’lim o‘quv materiali o’zlashtirilganligini tezgina namoyish etadi, mustahkamlaydi, bilimlarni qatiylashtiradi. O‘quvchida o‘qishga ijobiy hissiy munosabat uyg‘otadi, bilim olishga ehtiyoj paydo qiladi. Ta’lim amaliyotida muammoli oqitish texnologiyasidan foydalanilganda tarbiyashunoslikning bosh maqsadi -

oʻquvchida shaxslik sifatlarni shakllantirish va rivojlantirishga erishish osonlashadi.

Muammoli ta'limda oʻquvchi oldiga bilim berishga yoʻnaltiradigan masalalarni qoʻyish ham, uning ma'naviyatini shakllantirish yoʻlidagi muammoli savol yoki topshirqlar ham muhim o'rin egallaydi. Ular muammoli vaziyat hosil qilishning asosiy sharti sanaladi. Bilim berish yoki ma'naviyatni sog'lomlashtirishga qaratilgan muammoli savol yoki topshiriqlar oʻquvchi uchun ma'lum qiyinchilik tugʻdiradigan darajada boʻlishi, avval egallagan bilimlariga mos kelishi, shu bilan birga, uning imkoniyatlari doirasidan chetga chiqmasligi lozim. Ya'ni muammoli vaziyatlar bolaning hayotiy tajribasi va nazariy bilimini hisobga olgan holda yaratilishi kerak.

Muammoning qoʻyilishi va uni yechish jarayoni uzilmas bir zanjirdir. Muammo koʻtarilishi bilanoq uning yechimi ustida oʻylanadi va bu, oʻz navbatida yangi muammolarni keltirib chiqaradi. Shu tariqa, uzluksiz tarzda yangi bilimlarni oʻzlashtirish amalga oshadi. Ta'lim amaliyotida oʻqituvchining sinfga olib kiradigan ma'lumotlari oʻquvchilar tayyor bilim sifatida qabul qiladigan yoki oʻzlari mehnat qilib oʻzlashtiradigan shaklda boʻladi. Ta'limning dastlabki bosqichlarida, ya'ni boshlangʻich sinflarda birinchisi koʻproq qoʻllanilishi tabiiy. Lekin oʻqitish kechimida bilimlarni mehnat qilib oʻzlashtirish shakli ham oʻrni bilan qoʻllanilishi va uni tashkil etishda quyidagi me'yorlarga amal qilinishi masadga muvofiqdir:

a) oʻquvchilar mustaqil ravishda o'zlashtirishlari lozim boʻlgan bilimlar ularning imkoniyatlariga mos murakkablikda bo'lishi;

b) berilajak materialning yechimi dasturda belgilangan vaqt oralig'ida amalga oshirilishi;

v) ijodiy yoʻl bilan oʻzlashtirilgan bilimlar muslahkamligi va darajasi reproduktiv yoʻl bilan olinadigan bilimlardan baland boʻlishi.

Muammoli ta'lim muammoni hal etish jarayonini butun sinf jamoasining faol aqliy ishiga aylantiradi. Bu sinfdagi har bir bola shaxsining individual xususiyatlarini maksimal darajada inobatga olinishini taqozo etadi. Faqat shundagina sinfdagi jamoaning barcha a'zosi butun oʻquv jarayoni davomida tom ma'nodagi ijod kishisiga, fikr odamiga aylana boradi.

Muammoli ta'limda oʻquvchilar qiyinchiliklarga duch kelishlari, tabiiy. Muammoli vaziyatda qiyinchilik oʻzlashtirilishi lozim bo'lgan noma'lum narsaning yangiligi va umumlashtirilishi zarurligi hamda oʻquvchi intellektual imkoniyatlari darajasi bilan xarakterlanadi. Oʻquvchining intellektual imkoniyati qancha kichik bo'lsa, biror masalani hal qilishda muammoli vaziyatning murakkabligi shuncha katta bo'ladi.

Muammoli ta’limda o‘qituvchi o‘quvchilar bilan individual ishlaydi. Bu undan kasbiy mahoratni talab qiladi. Gap shundaki, u yoki bu o‘quv topshirig‘i bir bola uchun qiyin, ikkinchisi uchun oson. O‘quv jarayonini to‘g‘ri tashkil qilish uchun har bir o‘quvchi dars jarayonida o‘zining kuchi darajasidagi masalani hal qilish bilan shug’ullanishiga erishish lozim. Shundagina har bir o‘quvchining bilim olishga bo’lgan qiziqishini saqlab qolish mumkin. Buning uchun o’qituvchilarning oldida hamisha qiyin didaktik masala ko’ndalang turadi. U dars mavzusida nafaqat o‘quv-biluv muammosim yechishi, balki qanday yo’llar bilan bu mavzu mazkur sinfdagi o‘quvchilarning barchasi tomonidan o‘zlashtirilishi mumkmligini oldindan ko‘ra olishi kerak.

Ta’lim jarayonini muammoli tashkil etish o‘qitishni tarbiyaviy, ta’limiy, qiziqtiruvchi, rivojlantiruvchi imkoniyatlar bilan ta’minlaydi. Muammoli ta’limning uchta maxsus vazifasi mavjud:

1. Mantiqiy usullar yoki ijodiy faoliyatning maxsus yo’llaridan foydalanib o‘quvchilarda bilimlarni ijodiy o‘zlashtirish ko‘nikmasini shakllantirish.

2. Hayotiy vaziyatga ko’ra mavjud bilimlardan ijodiy foydalanish ko’nikmasini tarbiyalash.

3. Ijodiy faoliyat ko‘rsatish ko‘nikmalarini shakllantirish.

Polyak pedagogi V. Okon muammoli ta’limga xos vaziyatni muammoni biror masala yuzasidan tashkil qilish, uni shakllantirish bilan birga hal etish jarayonida o‘quvchilarga zarur ko’mak berish, bu jarayonning izchilligini ta’minlash va boshqarish, olingan natijalarni tekshirish hamda bilimlarni mustahkamlash kabi faoliyatlar yig‘indisi sifatida baholaydi. Muammoli ta’lim masalasi bilan maxsus shug‘ullangan rus pedagogi M. Maxmutovning fikricha, muammoli ta’lim bilimlarni ijodiy o‘zlashtirish va faoliyatning maxsus qonuniyatlariga asoslangan, ilmiy izlanishning asosiy jihatlarini o‘zida jamlagan, o‘qitish hamda o‘qish metodlari, usullarini uyg‘unlikda qamrab olgan didaktik tizimni o‘zida aks ettiradi. U bilimlar asosini chuqur o‘zlashtirishni ta’minlaydi, o‘quvchining bilim olishdagi mustaqilligini, ijodiy qobiliyatini oshiradi, dunyoqarashini shakllantiradi, kengaytiradi.

Olimlarning fikriga qo‘shimcha qilib yana shuni aytish mumkinki, muammoli ta’lim o‘quvchilarda shaxslik sifatlarining shakllanishiga, manaviyatining boyishiga ham sharoit yaratadi. U bilimlarni, yangi tushunchalarni o‘qituvchi rahbarligida, o‘quvchilarning o‘zlari tomonidan ongli ravishda o‘zlashtirilishini ta’minlash va faollashtirishga xizmat qiladi.

Muammoning, muammoli vaziyatning vujudga kelganini o‘quvchi hodisa bilan u haqidagi tasavvur orasida qarama-qarshilik paydo bo‘lganda his qiladi. Bu qarama-qarshilikni bartaraf qilish uchun unga avval o‘zlashtirgan bilimlari

va tajribasining o‘zi kamlik qiladi. Muammoni anglab yetishning o‘zi har qanday fikrlash jarayonining boshlanishidir.

Sog‘lom ma’naviyatga ega shaxsni tarbiyalashda asosiy yuk maktab ta’limi zimmasiga tushadi. To‘g‘ri, ma’naviyatni shakllantirish vazifasi maktabdagi barcha o‘quv fanlari zimmasida ham u yoki bu darajada mavjud. Lekin, boshlang‘ich sinflarda, bu borada karvonboshilik qiladi. Chunki uning asosiy diqqati inson va uning ruhiyatini aks ettirishga qaratilgan. Boshlang‘ich sinflar adabiy ta’limida odamga xos tuyg’u, kechinma, quvonch va iztiroblar adabiy qahramonlar timsoli misolida o‘rganilib, tahlil qilinadi. O‘quvchilar asar qahramonlari bilan birga xursand bo‘lishadi, yig‘lashadi, iztirob chekishadi, xulosalar chiqarishadi.

Boshlang‘ich adabiy ta’limda o‘quvchining butun e’tibori asar qahramonlari timsolida insonni o‘rganishga qaratiladi. O‘quvchida shaxslik sifatlarini tarbiyalashga, uyg‘oq ruhiyat kishisini shakllantirishga, shu bilan birga, san’at asarlarining har qanday turini tushunish, uni tahlil qila bilish hamda o‘zlashtirishni ta’minlashga yo‘naltirilgan. O‘qish darslarida, birinchi navbatda, adabiy asarlarning o‘quvchi shaxsiga qanday ta’sir etishiga e’tibor qaratiladi. Asar ustida ishlagan o‘quvchi undan o‘z oldida turgan ijtimoiy, axloqiy, estetik savollarga javob topishi kerak.

Boshlang‘ich sinflardagi o‘qish darslarining o‘ziga xos xususiyatlaridan biri o‘rganiladigan asar matni bilan tanishishning istisnosiz tarzda majburiy ekanligidadir. Muammoli vaziyatlarni yaratishdan oldin o‘quv materiali bilan bevosita tanishish, ayrimlari parcha holida bo‘lsa-da, muammoning yechimini topishda, ayni zamonda inson ma’naviyati shakllanishida favqulodda muhim ahamiyat kasb etadi. Badiiy asarni birinchi marta o‘qish yoki mohir mutaxassis ijrosida tinglash o‘quvchi aqligagina emas, balki ruhiyatiga ham katta ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. O‘qish darslarida asar bilan ilk uchrashuv o‘quvchida unutilmas taassurotlar qoldiradi. Uning o‘quvchi shuuriga nechog‘lik chuqur o‘rnashib qolishini ham hal qiladi. Ayni zamonda, tarbiyalanuvchining kitobxonlik biografiyasida, uning axloqiy-ma’naviy rivojlanishida alohida hodisaga aylanadi. O‘qish darslarida o‘qituvchining mutolaasida hamisha poeziyaning nafasi va badiiy so‘zning jozibasi sezilib turishi kerak. O‘qituvchining o‘zi tabiatan shu xususiyatlarga moyil bo‘lishi, muallifning o‘rganilayotgan asarda aks etgan fikri va undagi timsollar bilan shaxsan qiziqishi maqsadga muvofiqdir. Badiiy asarda ko’tarilgan muammolar, ularning o‘quvchilar tomonidan anglanishi va yechimini topishi ham o‘qituvchining diqqat markazida turmog‘i lozim. Tasvirdagi o‘ziga xoslik, avvalo, uni bezovta qilgan bo‘lishi, badiiy go‘zalliklar haqida gapirganda ko‘nglidagi dard, muhabbat yoki nafrat, iztirob

yoki xursandchilik samimiyligi bilan o‘quvchilarni ishontirishi, ularda fikr uyg‘otadigan, ko‘zqarashlar shakllanishiga faol ta’sir ko‘rsatadigan bo‘lishi lozim.

Boshlang‘ich sinflarda muammoli o‘qitish texnologiyasidan foydalanilganda uning o‘quvchi ma’naviy kamoloti yo‘lidagi samaradorligini ta’minlash uchun bolalarning faolligi, individual rivojlanish darajasi va yosh xususiyatlarini inobatga olish zarur. Muammoli darsda o‘quvchilar bilan ishlashda o‘qituvchi ularning shaxsi, qobiliyati, imkoniyati, qiziqishlari, aqliy va ruhiy faollik darajasini puxta bilishi taqozo etiladi. O‘quvchilar ta’limning har bosqichida asar matnidan yaratilgan muammolar yechimi ustida o‘ziga xos tarzda ishlashga o‘rgatilsa, timsollar badiiyati, so‘zning qudrati chuqurroq his etiladi. Muammoning yechimini topish jarayonida o‘quvchi qahramonning ichki dunyosi, shaxsi va xarakteri uning xatti-harakatlari, fikrlari, nutqida namoyon bo‘lishini o‘rgana boradi. Shunday belgilarga qarab odamni baholashga odatlanadi. Odamning odamlik darajasi uning so‘zidan ko‘ra tutumlarida yaqqolroq namoyon bo‘ladi. Badiiy matndagi o‘zgarishlarning xatti-harakatlarini talilil qilish asnosida o‘quvchi o‘zligini anglab, shakllantirib boradi. Badiiy asarlar tahlilidagi bunday faoliyat boshlang‘ich adabiy ta’limda belgilangan maqsadni amalga oshirish yo‘lida asos bo‘lib xizmat qiladi.

Boshlang‘ich sinflar o‘qish darslarida badiiy asar loqaydlik bilan o‘qilmasligi va befarq tinglanmasligi kerak. O‘qituvchi o‘quvchilarni asar bilan tanishtirish jarayonida ulardagi loqaydlikni yo‘qotishga bor kuchini sarflamog‘i lozim. San’at asari bilan muloqotga kirishganda bevosita estetik zavqning yo‘qligi boshqa barcha tadbirlaming samarasizligiga sabab bo‘ladi. O‘quvchilar o‘qish asnosida badiiy asardagi boshqachalikni, g‘ayrioddiylikni his qilib borishlari lozim. Buning uchun o‘qituvchining qiziqarli, ilmiy va hayotiy asoslarga boy, o‘quvchi diqqatini o‘ziga tortadigan kirish so‘zi kerak bo‘ladi. Shu bilan birga matnni o‘qishga kirishish ko‘p vaqtni olmasligi ham kerak. Har bir asarni o‘rganishda qat’iy maqsadni belgilash va aniq yo‘nalishga tayanish lozim bo‘ladi.

Boshlang‘ich sinflarda o’qish fanini o‘qitish vazifalaridan biri o‘quvchini asarning takrorlanmas badiiy olamiga olib kirish, bu ijodiy olamni imkon qadar kengroq va chuqurroq anglatish uchun sharoit yaratish, uni bugunning ruhi bilan o‘zlashtirishga ko‘maklashishdir. O‘qish darslaridagi bunday tadbirlar muammoli ta’lim texnologiyasidan oqilona foydalanilganda yanada samarali bo‘ladi.

Badiiy asar yozuvchining tafakkuri mahsuligina bo‘lib qolmay, uning hayot haqidagi xulosasi hamdir. Asar sujetining rivoji, xarakteri, tili, qismlari

oʻzaro aloqadorlikda oʻquvchiga muallif fikrlari rivoji, tafakkur yoʻsinini ochib beradi. Asarni uqib oʻqish kitobxonning muallif badiiy fikrlarini oʻzlashtirish bilan oʻz ichki dunyosini boyitadigan ijodiy faoliyatidir. Boshlangʻich sinflar adabiy ta'limining har bosqichida oʻquvchilarni asar muallifi badiiy tafakkurini tushunish va his qilishga oʻrgatish oʻqituvchining muhim vazifasi hisoblanadi. Har xil adiblaming asarlarini oʻqish, ular haqida mulohaza qilish oʻquvchining badiiy tafakkuri rivojlanishiga koʻmaklashadi, tasavvurini soʻz san'ati namunalari hamda hayot hodisalari bilan boyitadi. Bu jarayonda muammoli ta'limdan foydalanish uning samaradorligini ikki barobar orttiradi.

Muammoli tahlilga tortilgan badiiy matnni oʻqish uning tahlili va o'zlashtirilishi uchun birinchi bosqich sanaladi. Oʻqish davomida kitobxon koʻnglida u yoki bu qahramonga nisbatan muayyan hissiyot - munosabat tugʻiladi, oʻquvchi ulaming xarakteri va asar voqealari rivoji oʻrtasidagi munosabat toʻgʻrisida oʻylaydi. Asarga oʻzining dastlabki bahosini beradi. O'qituvchi matn ustida ish boshlashdan oldin oʻquvchilar uni qanchalik oʻzlashtirganliklarini, nima yetib bordi-yu nelar anglashilmay qolgani, nima notoʻgʻri tushunilgani-yu qay bir jihatlar umuman ilgʻanmaganini kichik suhbat asnosida aniqlab olishi lozim. Bu oʻqituvchiga asar ustida muammoli ishlashni qiziqarli tashkil etish, vaqtni tejash, busiz ham tushunarli boʻlgan narsalarga vaqt sarflamaslik imkonini beradi.

Tushunarsiz qolgan yoki oʻquvchilar e'tibor qilmay oʻtkazib yuborgan jihatlarga koʻproq toʻxtalish va ularni qiziqtirish uchun oʻsha oʻrinlar bilan bogʻliq jumboqli savollarni oʻrtaga tashlash oʻquvchilarning e'tiborini tortadi. Asar qanchalik qiziqarli ekanligini, oʻquvchilarning asar sujeti, muallifning hayotga munosabatidagi oʻziga xoslikni ilgʻash darajasini, timsollar va hodisalar orasidagi aloqa qanchalik anglanganligini oʻquvchilarning javoblaridan bilish mumkin. Shundan soʻnggina ularning oldiga qoʻyilgan muammoning samarali yechimiga erishish mumkin boʻladi.

Umuman, shuni aytish mumkinki, inson ma'naviyatining sogʻlomlashuvi uning fikrlari va xatti-harakati tozarishida aks etadi.

Shuni anglagan holda oʻquvchilarni ta'limning dastlabki bosqichidan toʻgʻri tarbiyalashga erishmoq lozim. Toʻgʻri tarbiya - tarbiyalanuvchida tabiatan mavjud bo'lgan sifatlarni uygʻotish va ularning rivojlanishi, ma'lum maqsad sari yoʻnalishiga ko'maklashish, shu jarayonga monand ravishda bilim berishdan iborat. Adabiyot oʻqitish jarayonida beriladigan tarbiyada hissiyot, badiiylik va samimiylik oʻzaro uygʻunlikda boʻladi. Badiiylik oʻquvchida bilim, koʻnikma, malaka shakllantirish bilan birga unga hayotning rangi, ohangi, mohiyatini ochib beradi. Tarbiya jarayonidagi hissiyot va samimiyat

esa, tarbiyaviy tadbirlarning ta’sirchanligini ta’minlaydi. Bolalarga beriladigan bilimlar ham hissiyot bilan sug‘orilgandagina ulaming ruhiyatiga kirib, chuqur o‘rnashadi.

Adabiyotlar:

1. Абакумова, Н.Н. Компетентностный подход в образовании: органи¬зация и диагностика [Текст] / Н.Н. Абакумова, И.Ю. Малкова. - Томск: ТГУ, 2007. - 368с.

2. Аверьянов, А.Н. Система: философская категория и реальность [Текст] / А.Н. Аверьянов. - М.: Мысль, 1976. - 188 с.

3. Адлер, Ю.П. Обзор прикладных работ по планированию эксперимента [Текст] / Ю.П. Адлер, Ю.В. Грановский. - М.: Изд-во МГУ, 1967. - 96 с.

4. Акимова, М.К.Теоретические подходы к диагностике практического мышления [Текст] / М.К.Акимова, В.Т. Козлова, Н.А. Ференс. // Вопросы психологии.- 1999. - № 1. - С.21- 30.

РЕЗЮМЕ

Bizning maqolamizda boshlang‘ich maktab yoshidagi o’quvchilarning divergent fikrlashini rivojlantirishda muammolo ta’lim texnologoyasi muhim o’rin tutishi haqida fikr mulohazalar keltirib o’tilgan.

РЕЗЮМЕ

В нашей статье приводится мнение о том, что проблемно-образовательная технология играет важную роль в развитии дивергентного мышления учащихся младшего школьного возраста.

SUMMARY

In our article, feedback on the importance of muammolo educational technology in the development of divergent thinking of students of primary school age is given.

BO‘LAJAK BOSHLANG‘ICH SINF O‘QITUVCHILARINING TADQIQOTCHILIK KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Raxmatova F.
p.f.f.d, dotsent

Tayanch so‘zlar: talaba,kompetensiya, tadqiqot, pedagogik, ijtimoiy muhit, ta’lim muassasasi, didaktika, o‘quv dasturi, o‘quv rejalari, ta’lim, ko‘nikma, bilim, malaka, tahlil, qadriyat, analitika, bilim.

Ключевые слова: студент, компетентность, исследование, педагогика, социальная среда, образовательное учреждение, дидактика, учебная программа, учебные планы, образование, умение, знание, компетенция, анализ, ценность, аналитика, знание.

Key words: student, competence, research, pedagogy, social environment, educational institution, didactics, curriculum, curricula, education, skill, knowledge, competence, analysis, value, analytics, knowledge.

O‘zbekiston Respublikasida amalaga oshirilayotgan islohotlarning maqsadi millat kelajagi bo‘lgan yoshlarning kognitiv qobiyatini rivojlantirish dolzarb vazifa sifatida ilgari surilmoqda. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti mustaqil fikriga ega, bilimli va tashabbuskor yoshlar masalasida 2020 yil 29 dekabr kuni Oliy Majlisga Murojaatnomasida shunday takidlaydi: “jamiyat taraqqiyotida uning kelajagini ta’minlaydigan yosh avlodning sog‘lom va barkamol bo‘lib voyaga etishi hal qiluvchi o‘rin tutadi. SHu sababli biz islohotlarimiz ko‘lami va samarasini yanada oshirishda har tomonlama etuk, zamonaviy bilim va hunarlarni puxta egallagan, azmu shijoatli, tashabbuskor yoshlarimizga tayanamiz” deb bildirgan fikr-mulohazalarida ham ta’lim muassasalarida tahsil olayotgan kelajak avlod kadrlarini kopetentligi rivojlangan yosh-avlodni kamol tomishi muhim ahamiyat kasb etadi .

Pedagog-olimlarning ilmiy-tadqiqot ishlarida kompetentlikning pedagogik nuqtai nazardan yanada kengroq va sinchiklab o‘rganish imkoniyatini beradigan turli jihatlari va tarkibiy qismlari ajratib olingan va o‘rganib chiqilgan. Kompetentlikning o‘zi bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarida umumiy dunyoqarashning kengligi va madaniyatning yuqoriligi, pedagogika, psixologiya,

boshqaruv nazariyasi va ta’limni boshqarishning ilmiy asoslari bo‘yicha kasbiy bilimlarining mavjudligi, o‘z bilimlarini amaliyotda rivojlantirishga qodirlik, ijtimoiy va psixologik-pedagogik tadqiqotlar metodlarini bilish, pedagogik va boshqaruv ko‘nikmalarining zaruriy majmuasiga ega bo‘lishni nazarda tutadi. Boshqacha qilib aytganda, kompetentlik kasbiy bilim va ko‘nikmalarning mavjudligi, shuningdek, ularni amaliy faoliyatda qo‘llash va takomillashtirishga qodirlik bilan belgilanadi.

Psixologik jihatdan kompetentlik – atrofdagi olamni tushunish mezoni va u bilan o‘zaro ta’sirining mutanosibligi sifatida belgilanadi, faoliyatni muvaffaqiyatli amalga oshirish imkoniyatini beradigan bilim, ko‘nikma va malakalar yig‘indisidir yoki insonning atrof-muhitga va o‘z-o‘ziga ta’sir etish metodlarini egallaganligidir.

N.Muslimov o‘z ilmiy izlanishlari doirasida ta’limiy tadqiqotlarga alohida urg‘u berib o‘tgan bo‘lib, bo‘lajak mutaxassislarda kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirish hamda kompetensyaviy ta’limni tashkil etishda quydagi omillar muhim o‘rin tutishining asosiy jihatlarini yoritib o‘tar ekan:

“individuallashtirish va tabaqalashtirish asosida har bir talaba bilan alohida ishlab, iqtidorli talaba-yoshlarning qobiliyati va iste’dodini to‘laqonli ro‘yobga chiqarish;

- oliy ta’lim muassasalari talabalari bilan ta’lim va tarbiyani uyg‘un olib borish, talaba-yoshlarni nafaqat bilimli, balki, ma’naviy, ahloqiy hamda kasbiy tayyorlangan etuk shaxs sifatida voyaga etkazish bo‘yicha ta’sirchan pedagogik choralarni belgilash;

talaba-yoshlarning tarbiyalanganlik darajasini belgilovchi mezonlarni ishlab shiqib, joriy etish;

oliy ta’lim muassasalarida sog‘lom ijodiy muhitni yaratish, ta’lim va tarbiya jarayoniga ilg‘or innovatsion, pedagogik va axborot texnologiyalarini joriy etish;

o‘quv-tarbiya jarayyonini individuallashtirish va tabaqalashtirish ilmiy asoslarini yaratish to‘g‘risida keltirib o‘tilgan bo‘lib, shuning uchun ham talabalar tadqiqotchilik kompetensiyalarni rivojlantirish alohida ahamiyat kasb etishi kabi pedagogik jihatlarni ifodalab o‘tgan.

YU.A.Konarjevskiy kasbiy ahamiyatga ega shaxsiysifatlarni ko‘rib chiqar ekanlar, kompetentlikni xushaxloqlik,pedagogik-tashkilotchilik, boshqaruvchilik, kommunikativlik va boshqa sifatlar bilan bir qatorga qo‘yadilar.

S.E.SHishkov tomonidan kompetentlikning quyidagi ta’riflari keltirilgan:

– Bilimlarni o‘rganish asosida egallangan bilimlar, tajriba, qadriyatlar va moyilliklarga asoslangan umumiy layoqatlilik;
– bilim va vaziyatlar o‘rtasidagi aloqani o‘rnata bilish qobiliyati, ularni hal etishning muammoga mos keladigan yo‘lini topish.

L.M. Abolin ning fikricha, kompetentlik – egallagan bilimlar asosida faoliyatni tashkil etish va amalga oshirishdir. Kompetentlik universal bilimlarga asoslangan holda mustaqil faoliyat tajribasini nazarda tutadi. Kompetentlik – ijtimoiy-amaliy ko‘rinishidagi bilim va ko‘nikmalardan iborat mavjudlik bo‘lib, ta’lim jarayoni natijalariga jamiyat tomonidan ijtimoiy-madaniy talablar qo‘yiladigan holatlarda namoyon bo‘ladi.

SHunday qilib, kompetentlikni layoqatlilik, kasbiy tayyorgarlik, imkoniyatlaridan foydalanish va shu bilan birga, ma’lum bir harakatlar natijasi sifatida talqin etish mumkin. Boshqacha aytganda, kompetentlik – faoliyatga doir kategoriya bo‘lib, sub’ektning maqsadli vazifalarni mukammal bajarishga qaratilgan kasbiy, ijtimoiy va boshqa faoliyati jarayonida namoyon bo‘ladi. Umumiy holda ta’riflaydigan bo‘lsak, kompetentlik – individning jamiyatda, xususan kasbiy faoliyat sohasida muvaffaqiyatli faoliyat olib borishi, atrofidagi ob’ektlar va sub’ektlar bilan o‘zaro hamkorlik bo‘yicha muayyan malakalar va kasbiy tajribalar shakllanganligining muayyan darajasi demakdir.

Kompetentlikning shakllanganligi to‘g‘risida inson mehnatining natijasiga qarab baho beriladi. Har bir xizmatchining kompetentlik darajasi uning bajarayotgan ishi, o‘z kasbiy faoliyatining yakuniy natijasiga qo‘yiladigan talablarga qay darajada javob berishiga qarab belgilanadi.

Kompetentlik to‘g‘risida insonning mehnat faoliyati davomida qilgan harakatlarining miqdoriga qarab emas, balki kasbiy faoliyatining natijasiga qarab ham baho berish to‘g‘ri bo‘ladi. Xuddi shuningdek, egallagan kasbi bo‘yicha savodxonlik darajasiga qarab kompetentlikni belgilab bo‘lmaydi.

E.S.Mixaylova kompetentlikni kasbiy tayyorgarlikning umuman yangi sifati deb ataydi va uning o‘ziga xos tomonlarini quyidagicha yoritadi:
– kompetentli mutaxassisning bilimlarni egalashda xarakatlari amaliy tezkor va harakatchan, ular doimo yangilanib turadi;
– muammo mazmunini tushunishning o‘zigina etarli emas, zero, kompetentlik mazmuniy (bilimlar) va protsessual (ko‘nikmalar) komponentlarga ega. Uni amaliy jihatdan maqbul usullar bilan hal eta bilish kerak, ya’ni metodlarning moslashuvchanligi kompetentlikning zaruriy tasnifi hisoblanadi;

– kompetentlik darajalarini rivojlantirishning maqbul echimlarni tanlay bilish, qarorni asoslab bera olish, noto‘g‘ri qaror qabul qilish yo‘llaridan voz kechish, ya’ni tanqidiy fikrlay olishni taqozo etadi.

Kompetentlik tushunchasi bilim, ko‘nikma va malakalar tushunchalariga nisbatan kengroq, kompetentlik ularni ta’lim natijasi sifatida o‘z ichiga oladi (lekin bunda kompetentlik bilim, ko‘nikma va malakalarning oddiy yig‘indisi emas, birmuncha boshqacharoq mazmundagi tushunchadir). Kompetentlik tushunchasi nafaqat kognitiv va operatsion-texnologik, balki motivatsion, axloqiy, ijtimoiy tarkibiy qismlarni ham o‘z ichiga oladi.

Ta’lim jarayonining ham mazmunini, ham shakllarini zamonaviy ta’lim tamoyillariga asosan birdek o‘zgartirish zarur. Bunda o‘zgartirilgan shakllar ta’lim oluvchilarga muayyan kompetensiyalar bo‘yicha bilim bermasdan, balki butun ta’lim jarayoni davomida ular asosida faoliyat olib borishlarini ta’minlashi kerak. YA’ni, ta’lim oluvchi navbatdagi ko‘nikmalar to‘plamini shakllantirish yo‘li bilan kelgusi kasbiy faoliyatiga tayyorlanishi emas, balki, kompetensiyalarni bir vaqtning o‘zida singdirib borishi kerak. SHuning uchun kompetentlik yondashuv natijasida quyidagi vositalar ta’minlanishi lozim:

– o‘z-o‘zini rivojlantirish manbai sifatida ta’lim olishga ichki motivatsiyaning mavjud bo‘lishi;
– yaxlit faoliyatni egallash sharti sifatida o‘quv faoliyati jarayonida o‘z-o‘zini safarbar etish qobiliyati;
– har bir odamga o‘zining u yoki bu o‘quv materialini o‘zlashtira olishdarajasini aniqlash imkoniyatini beruvchi o‘z-o‘zini differensiatsiyalash (o‘z darajasini aniqlay bilish) qobiliyati;
– ta’lim oluvchi tomonidan shaxsiy ahamiyatga ega bo‘lgan natijalarga erishish;
– ta’lim jarayonining sub’ektlari o‘z kasbiy faoliyatlariga oid ko‘nikma va malakalarni egallashlarida o‘zaro bog‘liqlikni ta’minlash.

SHu bilan birga, kompetentlikka yo‘naltirilgan ta’limning metod va texnologiyalari ma’lum bir sharoitlarda shakllantirilgan qobiliyatlarning boshqa bir sharoitlarga oson ko‘chishi va moslashuvchanligini ta’minlashi kerak, ya’ni “noadaptiv faollik” xususiyatlarini hosil qilishi lozim.

Oliy ta’lim muassasalari bitiruvchilarining tayyorgarlik darajasiga qo‘yiladigan malakaviy talablar nuqtai nazaridan kompetentlik talabalarning muayyan vaziyatlarda bilim, malaka va ko‘nikmalarning faoliyat usullari majmuasini maqsadga muvofiq qo‘llash qobiliyatini anglatadi.

Hozirgi zamonaviy sharoitda ta’lim tizimida olib borilayotgan islohot talablaridan kelib chiqib dolzarb muammolardan biri – bo‘lajak boshlang‘ich

sinf o‘qituvchilarning oliy ta’lim muassasalarida ilmiy tadqiqot ishlari bilan shug‘ullanishga ehtiyojlarini kuchaytirish hamda ularda tadqiqotchilik kompetensiyalarini rivojlantirish orqali shaxsiy-kasbiy muammolarni hal eta olishga qodir, yuksak salohiyatli etuk mutaxassislarni tayyorlashdir. Kompetentlik – o‘qituvchining pedagogik faoliyatida shakllanadigan va takomillashadigan, yuqori professionalizm darajasiga etishiga yordam beradigan, o‘z-o‘zini boshqarish jarayonining intellektual, irodaviy, emotsional va jismoniy jihatlari birligi bilan tavsiflanadi.

Адабиётлар:

1. Xalq so‘zi. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Oliy Majlisga Murojaatnomasi” 2020 y. 30 dekabr №-255 son

2. Muslimov N.A muallifligi asosida yozilgan. “Kasb ta’limi o‘qituvchilarining kasbiy kompetentligini shakllantirish texnologiyasi” nomli Monografiyasi. Fan va texnologiY.: 2013 y. 6-10 b.

3. Конаржевский Ю.А. Формирование педагогического коллектива. –М.: Профиздат, 1997. – 60 с.

4. Шиян О.А. Послеуниверситетский тренинг учителей в США: новые ориентиры //Педагогика. –1996. –№1. –С. 104.

5. Аболин Л.М., Кашин А.П. Педагогическое мастерство учителя.–Казань. –Изд-во КГУ.–1992.–48 с.

6. Михайлова Е.С. Коммуникативный и рефлексивный компоненты и их соотношение в структуре педагогических способностей: Автореф. дис. канд. психол. наук.- Л.: 1990.- 18 с.

РЕЗЮМЕ

Ushbu maqolada talabalarning ijodiy imkoniyatlarini rivojlantirishga yo‘naltirilgan, bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarida real ilmiy-texnik va ijtimoiy muammolarni tizimli va yaxlit tarzda tasavvur qilish hamda bilimlarni integrallashga imkoniyati, tadqiqotchi analitik tadqiqot mantig‘ini ijodiy o‘zlashtirishi doirasida nazarda tutiladigan psixologik-pedagogik imkoniyatlari yoritib berilgan.

РЕЗЮМЕ

В данной статье основное внимание уделяется развитию творческих способностей учащихся, способности будущих учителей начальных классов системно и комплексно представлять себе реальные научно-технические и социальные проблемы, а также способности интегрировать знания в рамках исследовательской мысли. творческое овладение логикой аналитического исследования Выделены психолого-педагогические возможности.

SUMMARY

This article focuses on the development of students’ creative abilities, the ability of future primary school teachers to systematically and comprehensively imagine real scientific, technical and social problems, as well as the ability to integrate knowledge within the framework of research thought. creative mastery of the logic of analytical research Psychological and pedagogical possibilities are highlighted.

ТАСВИРИЙ САЪНАТ

ТАСВИРИЙ САНЪАТНИ ЎҚИТИШ ЖАРАЁНИДА МУСТАҚИЛ ТАЪЛИМНИ ТАШКИЛ ЭТИШ

Султанов Х. Э.
Чирчиқ давлат педагогика университети
Марасулова И. М
Чирчиқ давлат педагогика университети

Таянч сўзлар: мустақил таълим, тасвирий санъат, касбий ва ижодий фаолият, амалий кўникмалар, ҳамкорлик, ижодкорлик, таълим дастурлари, таълим сифати

Ключевые слова: самостоятельное образование, изобразительное искусство, профессионально-творческая деятельность, практические навыки, сотрудничество, творчество, образовательные программы, качество образования.

Key words: independent education, fine arts, professional and creative activity, practical skills, cooperation, creativity, educational programs, quality of education.

Замонавий таълимда талабаларнинг мустақил таълим жараёнини ташкил этиш уларнинг касбий маҳорати ва ижодкорлигини ривожлантиришда муҳим ўрин тутади. Айниқса, педагог-рассом мутахассислиги бўйича таҳсил оладиган талабаларнинг мустақил иш фаолиятини ташкил этиш катта аҳамиятга эга. Чунки тасвирий санъатни ўқитишнинг ўзига хос хусусиятлари мавжуд бўлиб, бу соҳада рақобатга чидамли кадр тайёрлаш учун ҳам илмий-педагогик ҳам ижодий кўникмаларини ривожлантириш керак. Бунинг учун жуда кўп вақт талаб қилинадиган жараён. Талабаларни мустақил таълимга фаоллаштирмасдан туриб, олдинга қўйилган мақсадга фақат аудиториядаги машғулотлар давомида эришиш мумкин эмас. Ҳозирги кунда талабаларни мустақил таълимга йўналтириш механизмларини ишлаб чиқиш барча соҳалар қатори тасвирий санъатда ҳам долзарб муаммолардан бири бўлиб турибди.

Президентимизнинг Ўзбекистон Республикаси олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида Фармонида талабаларда мустақил таълим олиш, танқидий ва ижодий фикрлаш, тизимли таҳлил қилиш, ўқув жараёнини амалий кўникмаларни шакллантиришга йўналтириш масалаларига катта эътибор қаратилганлигини кўрамиз. Мустақил таълимни ташкил этиш мавзусида жуда кўплаб тадқиқотлар қилинган. Хорижий олимлардан М.А. Фёдорова мустақил таъ-

лимни шакллантиришда назарий ва методик таъминлашга бағишланган ўз тадқиқотларида мустақил таълимни ушбу фаолият компетенциясини шакллантиришнинг меъёрий мазмунини белгиловчи таълим компетенцияларидан бири сифатида кўриб чиқиш таклифини беради.

Маҳаллий тадқиқотчилардан М.Ғ. Келдиёрова талабалар мустақил фикрлашини ривожлантириш омили сифатида таъкидлар экан мустақил таълим топшириқларини талабаларнинг мантиқий фикрлаши ва ижодкорлигини оширишига йўналтирадиган шаклда ишлаб чиқиш керак деган фикрни айтади. Дарҳақиқат мустақил таълим талабалардаги ижодкорлик кўникмаларининг ривожланишига ижобий таъсир кўрсатади. Ушбу мақолада биз тасвирий санъат соҳасида таълим олаётган талабаларнинг касбий ўсиши ва ижодий ривожланишига ёрдам берадиган мустақил таълимини ташкил этиш бўйича амалий ёндашувлар ва тавсияларни кўриб чиқамиз.

1. Тасвирий санъатда мустақил таълимни ташкил этиш:
   – Дастурнинг таълим мақсадларига мос келадиган мустақил ишнинг мақсад ва вазифаларини аниқлаш.
   – талабаларнинг касбий маҳоратини ва ижодий фикрлашни ривожлантиришни рағбатлантириш.
   – талабаларнинг мустақил ишга нисбатан фаоллиги ва ташаббусини қўллаб-қувватлаш.

2. Мустақил таълимни амалга ошириш учун муҳит ва керакли ресурсларни ташкил этиш:
   – мустақил иш учун зарур материаллар ва воситалар мавжудлиги ва улардан фойдаланиш имкониятини таъминлаш.
   – талабалар учун қулай ва билимларни ўзлаштиришга илҳомлантирувчи муҳит яратиш.
   – ижодий лойиҳалар учун замонавий технологиялар ва дастурий таъминотлардан фойдаланиш имкониятини таъминлаш.

3. Талабалар билан индивидуал ишлаш ва ташаббусларини қўллаб-қувватлаш:
   – мустақил таълимни ташкил этишда талабаларнинг индивидуал талаб ва қизиқишларини ҳисобга олиш.
   – талабаларнинг мустақил ишлаш жараёнида ёрдам ва маслаҳатлар бериш.
   – талабалар тараққиёти ва ривожланишини баҳолаш мақсадида фикр-мулоҳазалар ва таклифларини ўрганиш учун мунтазам учрашувлар ташкил қилиш.

4. Жамоадаги ўзаро таъсирни рағбатлантириш:

– талабалар ўртасида ўзаро ҳамкорлик ва тажриба алмашишни рағбатлантириш учун гуруҳ лойиҳалари ва ҳамкорликни ташкил қилиш.
– бошқа талабалар ижоди ва ўз ишларини муҳокама қилиш ҳамда танқид қилиш имкониятини яратинг.
– талаба-педагог-олим-ижодкор рассом тизимида ҳамкорликдаги илмий-тадқиқот ва ижодкорликни рағбатлантириш.

Мана шундай ташкил этилган мустақил таълим жараёнида талабалар касбий-ижодий фаолиятга йўналтиради. Талаба иқтидорига қараб ўз келажаги учун илмий-тадқиқот, педагогик, ижодий, маънавий-маърифий ва ташкилий йўналишлар бўйича мақсадни аниқлаштириб олади. Бу билан ўқитувчининг талаба билан ишлаш диапазони қисқаради, фикр алмашиш учун имкониятлари кенгаяди, таълим бериш жараёни осонлашади. Мустақил изланиш, янги материалларни ўзлаштириш, инновацион ғоялар устида ишлаш, ўз фикрини бошқаларга етказишга интилиш орқали талабалардаги касбий маҳорати шаклланади, мустақил ишга нисбатан фаоллиги ва ижодий фаолияти рағбатлантирилади. Таълимни ривожлантириш, ижодий экспериментларга оид ташаббуслари қўллаб-қувватланади.

Бунинг учун аввало, талабалар мустақил шуғулланишлари учун зарур материаллар ва керакли воситалар билан таъминлаш ҳамда талабаларнинг улардан фойдаланиши учун имконияти яратиш керак. Мустақил фаолият учун қулай мана шундай муҳит ўзлари учун қизиқарли билимларни ўзлаштиришга илҳомлантиради. Турли ижодий лойиҳалар устида ишлаш жараёнида замонавий технологиялар ва дастурий таъминотлардан фойдаланиш имконияти уларнинг фаоллигини оширади. Талабаларнинг индивидуал талаб ва қизиқишларини ҳисобга олган ҳолда мустақил таълимни ташкил яхши натижалар беради. Бунда албатта, ўқитувчи томонидан керакли ёрдам ва маслаҳатлар бериш муаммонинг ечимини топишга қийналган пайтларида талабаларга ишни давом эттириш учун моитивация беради. Фаолиятдаги ўзгариш ва ривожланишини баҳолаш мақсадида ташкил этилган учрашувлар талабалардаги фикр-мулоҳазалар ва таклифларини ўрганишга хизмат қилади.

Жамоа бўлиб янги лойиҳалар устида ишлаш асосида ўзаро ҳамкорлик кўникмалари шаклланади ва ўзаро тажриба алмашиши рағбатлантирилади. Талабаларнинг ижодий ишлари, лойиҳалар бўйича тақдимотларни муҳокама қилиш, бошқалар иши ва ўз ишларига нисбатан танқидий мулоҳазалар билдиришга имконият яратиш орқали хатосини тушуниб етиш, таҳлил қилиш кўникмаларини ривожлантирилади. Талабаларнинг тажрибали педагоглар, илмий-тадқиқот олиб бораётган олимлар ва таниқли ижодкор рассомлар билан учрашувларини ташкил этиш улардаги илмий-тадқиқот ва

ижодкорликка нисбатан рағбатлантиришга хизмат қилади. Мустақил таълимга йўналтириш талабаларнинг педагогик, ижодий, маънавий-маърифий ва ташкилий фаолият бўйича лаёқатини аниқлашга қаратилган яхлит ёндашув ва уларнинг қизиқишларини ҳар томонлама синчиклаб ўрганишни талаб қилади. Талабанинг қобилиятини аниқлашнинг бир неча усуллари мавжуд:

1. Педагогик фаолият:
– талабанинг методика дарси ва тўгараклардаги ўқитувчи ва устоз сифатида ўз тенгдошлари ва талабалар билан мулоқот фаолиятини кузатиш. Уларнинг тушунтириш, бошқаларга ўз фикрини аниқ етказиш, ишланмаларини бошқаларга тақдимот қила олиш малакасини баҳолаш.
– педагогик тайёргарлиги, дарс ёки тўгарак машғулотларини режалаштириш, ўқув материалларини ишлаб чиқиш ва рағбатлантирувчи ўқув муҳитини яратиш.
2. Ижодий фаолият:
– талабалар ижодий ишларини таҳлил қилиш ва баҳолаш, шу жумладан техник маҳорати, ғоянинг ўзига хослиги ва ифодалилиги.
– уларнинг ижодий ишлаш жараёнини таҳлил қилиш ва муҳокама қилиш, шу жумладан тадқиқот ишлари, ижодий фикрлаши ва кутилмаган вазиятларда муаммоларни ҳал қилиш лаёқати.
3. Маънавий-маърифий фаолият:
– маънавий-маърифий соҳадаги фаоллиги, жамиятдаги ижтимоий ўзгаришларга нисбатан ўз фикрига эгалиги.
– миллий қадриятларга нисбатан муносабати, воқелик ҳақидаги фикри ва унинг интеллектуал мазмунни бошқаларга етказиш қобилиятини баҳолаш.
4. Ташкилий фаолият:
– талабаларнинг кўргазмалар, тадбирлар ва бошқа бадиий лойиҳаларни режалаштириш, мувофиқлаштириш ва ташкил этиш қобилиятини кузатиш.
– коммуникатив кўникмалар, жамоада ўзини тутиши, етакчилик қобилиятларини баҳолаш.

Бу жиҳатларнинг ҳар бири бўйича талабаларнинг қизиқишини баҳолаш учун тизимли кузатиш, ишларини таҳлил қилиш ва бевосита мулоқотни тақозо этади. Ҳар хил усулларни бирлаштири, турли соҳаларда талабаларнинг қобилиятлари ҳақида тўлиқ тасаввурга эга бўлишга ёрдам беради. Қобилиятлари ва лаёқатларини синчиклаб ўрганиш, талабалар билан ишлашни осонлаштиради. Тўғри қўйилган мақсад албатта, ўз натижасини

беради. Талабаларда мустақил таълим олиш, танқидий ва ижодий фикрлаш, тизимли таҳлил қилиш, ўқув жараёнида амалий кўникмаларни шакллантиришга йўналтириш уларнинг касбий ва ижодий жиҳатдан фаоллашишига сабаб бўлади.

Хулоса: тасвирий санъатни ўқитиш соҳасида мустақил таълим жараёнини ташкил этиш орқали талабалар касбий ва ижодий фаолиятга йўналтирилади. Мустақил таълим уларнинг истеъдодларни юзага чиқариш ва ушбу соҳада юқори малакали мутахассисларни шакллантириш имконини берувчи истиқболли ёндашув ҳисобланади.

Ушбу ёндашувнинг кейинги тадқиқотларда такомиллаштирилиши ва амалиётга татбиқ этилиши тасвирий санъат соҳасида талабаларни фаоллаштириш ва касбий фаолиятга тайёрлаш жараёнини оптималлаштиришга ёрдам беради.

Адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони, 08.10.2019 йилдаги ПФ-5847-сон

2. Abduvoitovich, B. D. (2023). Tasviriy san‘atda innovatsion pedagogik texnologiyalardan foydalanishning ahamiyati. So‘ngi ilmiy tadqiqotlar nazariyasi, 6(4), 54-58.

3. Байметов, Б. Б., Собиров, С. Т., &Исматов, У. Ш. (2019). Проблемы профессиональнопедагогической подготовки учителей изобразительного искусства. Вестник науки, 1(7), 63-66.

4. Бердиев, Д. А. (2023). Кластер ҳамкорлигида ташкил этилган тасвирий санъат тўгаракларнинг таълим-тарбия соҳасидаги аҳамияти. INNOVATIVE DEVELOPMENTS AND RESEARCH IN EDUCATION, 2(15), 13-18.

5. Eraliyevich, S. H. (2021). Shaping StudentsЪ Spiritual Worldviews Through Fine Arts. The American Journal of Social Science and Education Innovations, 3(05), 79-86.

6. Eralievich, S. K. (2020). The importance of a cluster in achieving efficiency of educational quality. European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences Vol, 8(11).

7. Имоматова, У. М. (2023, March). Композицияда эскиз бажариш орқали бадиий тасаввурни ошириш. In International scientific research conference (Vol. 1, No. 12, pp. 13-17).

8. Келдиёрова М.Ғ. Мустақил таълимни самарали ташкил қилиш талабалар мустақил фикрлашини ривожлантириш омили сифатида // Замонавий таълим / Современное образование -2022, № 4. (113) -41-49 б.

9. Султанов, Х. Э. (2023). Zamonaviy ta‘limda tasviriy sanъatni o‘qitish muammolari. Innovative developments and research in education, 2(15), 7-12.

10. Федорова М.А. Теория и методическое обеспечение формирования учебной самостоятельной деятельности студентов в вузе: дис.… д-ра пед. наук/ М. А. Федорова. - Орел, 2011. - 342 с.

РЕЗЮМЕ

Мақолада тасвирий санъатни ўқитиш соҳасида мустақил таълимни ташкил этиш орқали талабаларни касбий ва ижодий фаолиятга йўналтириш имкониятлари ёритиб берилади.

РЕЗЮМЕ

В статье освещаются возможности направления студентов на профессиональную и творческую деятельность путем организации самостоятельного образования в сфере обучения изобразительному искусству.

SUMMARY

The article highlights the possibilities of directing students to professional and creative activities by organizing independent education in the field of teaching fine arts.

ФИЗИКАЛЫҚ ТӘРБИЯ ҲӘМ СПОРТ

O‘QUVCHILARDA SPORT VOSITASIDA MILLIY IDENTIKLIKNI SHAKLLANTIRISHNING PEDAGOGIK ASOSLARI VA IMKONIYATLARI

Qosimov A. N.
Farg‘ona davlat universiteti mustaqil tadqiqotchisi

Tayanch so‘zlar: o‘quvchilarda sport, xalq an’anaviy qadriyatlari, madaniyatlararo munosabatlar, amaliy ko‘nikmalar, uzluksiz ta’lim, individual sifatlar, iqtisodiy taraqqiyot, ta’lim standartlari, ta’lim va tarbiya, ilmiy-metodik, sub’yektiv yangilik.

Ключевые слова: спорт, народные традиционные ценности, межкультурные связи, практические навыки, непрерывное образование, индивидуальные качества, экономическое развитие, образовательные стандарты, воспитание и обучение, научно-методические, субъектные инновации у студентов.

Key words: sports, folk traditional values, intercultural relations, practical skills, continuous education, individual qualities, economic development, educational standards, education and training, scientific-methodical, subjective innovation in students.

Kirish. Milliy identiklikdagi aksiologik qadriyatlar tizimini o‘rganishda ijtimoiy-gumanitar, falsafa tarixi sohalarida G‘arb va Sharq olimlari ilmiy izlanishlaridan foydalanildi. Aynan identiklik atamasi ostida G‘arb tadqiqotchilari XX asr davomida va XXI asr boshlarida katta miqyosda tizimlashgan tadqiqotlarni olib borishgan.[1] Bu tadqiqotlarda identiklik va qadriyatlar ko‘proq milliy davlatchilikni tashkil etish asosi sifatida olib qaraladi.[2] O‘zbekiston ijtimoiy-gumanitar fanlarida identifikasiya, identiklik, milliy identiklik muammolari nihoyatda kam o‘rganilgan masalalardan biri bo‘lib hisoblanadi.

O‘zbek ijtimoiy fanlarida identiklik atamasi aksariyat hollarda, xususan, S.Otamurodovning “Globallashuv va millat” asarida aynan identiklik kontekstida qo‘llanilmasada, an’ana, qadriyat, milliy ma’naviyat sifatida olib chiqiladi.[3] Mahalliy tadqiqotchi Sh.Qahhorovaning “Global ma’naviyat- globallashuvning g‘oyaviy asosi” nomli kitobida identiklik milliy ma’naviy ildizlar ma’nosida millat va global taraqqiyotni bog‘lovchi mexanizm sifatida olib qaralgan.[4] Identiklik va aksiologiyani bog‘liqlikda o‘rganishga bo‘lgan ehtiyoj nihoyatda tez sur’atlar bilan oshib bormoqda. Sh.O.Madayevaning “Identiklik antropologiyasi” kitobida ushbu masalalarning nazariy-metodologik tadqiqi amalga oshirilgan, tarixiy-retrospektiv tizim ostida o‘rganilgan.[5] Identiklikdagi aksiologik jihat identiklik

hosil qilishdagi fenomenal asos bo‘lgani uchun, bizning tadqiqotimizda ushbu ilmiy ob’yekt identiklik va aksiologik tizim aloqadorligida olib o‘rganilgan. Shuningdek, milliy identiklik tushunchasi mazmun mohiyatini yoritilishi, unga berilgan ta’rifimizda “milliy identiklik – bir millat tarixiy rivojlanish jarayonidagi ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy, madaniy, aksiologik jarayonlarning milliy o‘zlikni anglashda o‘z-o‘ziga aynanlashuvchi tizimi, belgilari, usuli, reprezentativ xususiyatlaridir”. Ta’rifimiz milliy identiklikning umumiy xususiyatidan kelib chiqib berilgan va aksiologik tizim o‘z-o‘zidan identiklik fenomenining tashkil etuvchi atributlaridir.

Jamiyatimizda sog‘lom turmush tarzini shakllantirish, o‘quvchilarni jismoniy tarbiya va ommaviy sport bilan muntazam shug‘ullanishi uchun zamon talablariga mos shart-sharoitlar yaratish, o‘z iro¬dasi, kuchi va imkoniyatiga bo‘lgan ishonchni mustahkamalash, mardlik va vatanparvarlik, ona Vatanga sadoqat tuyg‘ularni kamol topti¬rish, jismoniy tarbiya va ommaviy sportni yanada rivojlantirish, aholining barcha qatlamlari, ayniqsa yoshlarni jismoniy tar¬biya va sport bilan muntazam shug‘ullanishga jalb etish maqsadida O‘zbekiston Respublikasi Prezidentning 2017 yil 3 iyundagi «Jismoniy tarbiya va ommaviy sportni yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida»gi PQ-3031-son qarori qabul qilinda. Unga ko‘ra, «jismoniy tarbiya va sport sohasida kadrlar tayyorlash, ularni qayta tayyorlash va malakasini oshirish muassasala¬rini ilmiy-uslubiy jihatdan qo‘llab-quvvatlash hamda sport maktablarini yuqori mala¬kali murabbiylar va tibbiyot xodimlari bilan ta’minlash, ularning o‘quv muassasala¬rida funksional vazifalarni belgilab olish muhimligini bugungi davrning o‘zi ko‘rsatmoqda».[1] Darhaqiqat, o‘quvchilarda jismoniy madaniyatni shakllantirishdagi muhim vazifalardan biri jismoniy tarbiya va sport sohasida zamonaviy kadrlarni tayyorlash, ularni malakasini oshirish, ustoz-murabbiylar uchun keng imkoniyatlar yaratishdir.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya (literatura i metodologiya /Methods). Tarixiy xotira millatning ongli faoliyati davomida yuzaga keladi va uning ijtimoiy ong yuksalishi jarayonida avloddan-avlodga meros bo‘lib o‘tadi. O‘z tarixiy xotirasini saqlab qola olmagan, uni keyingi avlodga yetkazishga salohiyati yetmaydigan millatning kelajagi ham bo‘lmaydi. Chunki xotira millat kelajagi uchun o‘tmishdagi hayotiy tajribadan saboq beruvchi muhim manba hisoblanadi. Xuddi ana shu manbaviylik imkoniyati milliy identiklikka kuch bag‘ishlab turadi. Har bir millatning tarixiy xotirasi mustahkam, uni avloddan-avlodga o‘tkazishga salohiyati kuchli bo‘lsa, uning g‘oyasida milliy ruhiyat ham mustahkam bo‘ladi va o‘zligini asrab yashaydi.

Milliy identiklik millatga mansublikni his qilish, uning tarixini, urf-odat, an’ana, qadriyatlarini tizimlashgan holda anglashda namoyon bo‘ladi. Milliy madaniy o‘ziga xoslik – bu millat bo‘lishning dinamik tarixiy sifati.

Milliy identifikasiya jarayonida aksiologik tizim millatning sha'ni, qadr-qimmati, obro'-e'tibori poymol etilganda yoki millatning manfaatlariga zarar keltiradigan holatlar boshlanib ketgan vaqtda yaqqol sezilib, millatni jipslashtiruvchi, birlashtiruvchi kuch vazifasini bajaradi. Bunday holatda millatning barcha vakillari iqtisodiy ahvolidan va qanday mansabni egallashidan qat'i nazar, millat oldida turgan maqsad va manfaatlar umumiyligini anglash asosida birlashadilar.

Milliy identifikasiya millat vakillarining his-tuyg'ularida, harakatlarida, psixologiyasida, iymon-e'tiqodida, o'z millatining moddiy va ma'naviy qadriyatlariga munosabatida, Vatan taqdiri haqidagi orzu- havaslarida o'z ifodasini topadi. Ya'ni milliy o'zlikni anglash odamlarning ongida namoyon bo'ladigan ruhiy holatdir. Shunga ko'ra u millatning, milliy davlatning moddiy, ma'naviy manfaatlarini himoya qilishda va rivojlantirishda harakatga keluvchi, millatni ana shu maqsadlar yo'lida harakatga keltiruvchi, birlashtirib turuvchi ichki ma'naviy-ruhiy kuch bo'lib xizmat etadi.

Milliy o'zlikni anglash millat taraqqiyoti jarayonida ijtimoiy- iqtisodiy va siyosiy, madaniy-ma'rifiy sohalardagi muammolarni hal etishda millatni faol harakatga safarbar etuvchi va uyushtirib turuvchi omildir.

Milliy identiklik o'zagida yotgan aksiologik tizim millatning barcha shakl va ko'rinishidagi manfaatlarini ifodalash yoki himoya qilish bilan cheklanib qolmasdan, millatning mavjudligini ta'minlab turuvchi mustahkam poydevor vazifasini o'taydi. U Ona tilga, Vatanga, an'ana, urf-odatlarga, millatning turmush-tarziga, madaniyatiga sodiq qolishi, har qanday sharoitda ham uni tark etmasligi, Vatan mustaqilligi uchun jon fido qilishga tayyor bo'lishini ong orqali ta'minlaydi. Jahonda notinchlik hukmronlik qilayotgan bir paytda har bir millat vakili turli ekstremistik kuchlar, diniy fundamentalizm va boshqa zararli g'oyalar ta'siridan ogoh bo'lishi ayniqsa, o'sib kelayotgan bugungi avlodni bu yot ta'sirlardan himoya qilish, mamlakatda mavjud bo'lgan barcha sog'lom kuchlarni bunday yovuz kuchlarga qarshi turish uchun umummilliy aks ta'sirni vujudga keltirish zarurligini anglatadi.

Yuqorida keltirilgan vositalarning har birini milliy o'zlikni anglashning asosiy jihatlarini o'z ichiga olib, uning mazmunini tashkil etadi, lekin uning barcha tomonlarini qamrab ololmaydi. Chunki milliy o'zlikni anglash shunday jarayonki, u millat taraqqiyotining har bir bosqichida uning mazmuni kengayib, ahamiyati ortib boradi.

Millatning ijtimoiy yo'nalganligi va aksiologik tizimi mohiyatining birlashishi, millat faoliyatining asosiy maqsadi va e'tiqodiga aylanishi natijasida milliy identiklik shakllanadi.

O‘zbek milliy identikligi tizimini aksiologiya asoslarni yaratgan G‘arb olimlari G.Vindelband, G.Rikkert, V.Diltey, M.Veber ta’limotlari nazariyalariga asosan o‘rganish murakkab jarayon bo‘lib, bu murakkablik yuqorida nomlari qayd etilgan olimlarning yondoshuvlaridagi farq nuqtai nazaridan kelib chiqadi. Lekin bu yondoshuvlarni umumlashtiruvchi mezon aksiologik tizimda ideal borliq tushunchasini hosil qiluvchi tamoyillardir. Unga ko‘ra ontologik borliqni anglashdagi aksiologik dunyoqarashda ideal makon tushunchasi asosiy kategoriya bo‘lib, o‘zbek xalqi tarixidagi etnik dunyoqarash shaklida ideal makon real hududiy chegara, Vatan, yer tushunchasi bilan chambarchas bog‘liq. O‘zbek xalqi tarixida islomgacha bo‘lgan davrdagi identifikasion xususiyatlar qadimiy va o‘lmas madaniy qadriyatlar asosida shakllangan bo‘lib, dunyoni aksiologik anglash tizimida islom dinigacha etnik ongda o‘zini anglash jarayoni borliqni o‘z “men”i bilan uyg‘unlikda deb bilish va boshqa etik va estetik qadriyatlarni ana shu tizimga yo‘nalganligini ko‘rish mumkin. Bu qonuniyat boy xalq og‘zaki ijodi namunalari, turkiy, zardushtiy yozma bitiklar, Alpomish, Go‘ro‘g‘li turkumidagi dostonlar, “Tohir va Zuhra”, “Oshiq G‘arib va Shohsanam” dostonlarida o‘z aksini topgan. Shiroq, To‘maris, Kuntug‘mish kabi afsonalar, behisob hikoyalar, matal-masallar, topishmoq qo‘shiq kabi tildan tilga o‘tib kelayotgan merosimizda dunyoni o‘zi tug‘ilib o‘sgan yer nuqtai nazaridan qadriyat deb tushunish, qadriyatlar tizimining boshqa jihatlarini Vatan tushunchasi atrofiga qurishni ko‘ramiz.

Natijalar. O‘zbek identikligi tarixida dunyoni territorial anglash yurt, Vatan, maksan, Ona Yer tushunchasi bilan bog‘lansada, odamlar borliq to‘g‘risida o‘ylaganlarida, afsona, hikoyat yoki dostonlarda olamning qadri, uning cheksizligi, koinot va odamzod aloqalari, inson umrining ma’nosi, mazmuni, maqsadi hamda botirlik, oqillik, hokisorlik, yaxshilik, vafodorlik, vatanparvarlik kabi qadriyatlarga izoh berganlar, hatto, ularning ba’zilarini ilohiylashtirganlar.

Qadimgi bitik – toshlarga bitilgan yozuvlar garchi milloddan oldingi 8-asrga oid bo‘lsa-da, lekin ularda xalqimiz tarixining uch ming yillik davriga oid tasavvurlari tafakkuri, turmush tarzi, orzu-umid va intilishlari, qadriyat va an’analari, ijtimoiy-siyosiy, falsafiy-axloqiy, diniy, badiiy qarashlari, umuman, tarixiy va ma’naviy xotirasi o‘z aksini topgan. Qadriyatlar muammosining falsafiy-tarixiy tahlili zaminimizda yaratilgan kadimgi naqllar, rivoyatlar, afsona, hikoyat, dostonlarga, ya’ni xalq og‘zaki ijodi namunalariga borib taqaladi. Ma’lumki, islomgacha bo‘lgan davr, ya’ni arablar istilosiga qadar, Markaziy Osiyoda zardushtiylik, budda, xristian va moniylik dinlari mavjud bo‘lib, ular orasida keng tarqalgani zardushtiylik edi. Avestoshunos Oldenburgning fikricha, “...zardushtiylik o‘tmishdagi dinlar ichida, insonning yer yuzida farovon yashashga katta ahamiyat bergan, eng oqilona dindir”. Ushbu dinning asoschisi Zardusht bo‘lib, u yashagan

va “Avesto” kitobi yozilgan davrda Markaziy Osiyoda aholining asosiy qismi o‘troq hayotga, dehqonchilik va hunarmandchilikka o‘ta boshlagan, ko‘chmanchi chorvachilikka e’tibor kuchaygan, qadimgi shaharlar va dehqonchilik viloyatlari (So‘g‘diyona, Marg‘iyona, Baqtriya, Parfiya, Xorazm)ning shakllanish jarayoni kuchayotgan payt edi. Vatanimizning xalqlari hayotida yuz berayotgan bu ijtimoiy o‘zgarishlar uning taraqqiyot yo‘liga g‘ov bo‘layotgan mafkurani yangilashi, yangi jamiyat talablariga javob bera oladigan diniy islohotlarni amalga oshirilishi talab etilardi. “Avesto”da ana shu islohiy talab o‘z ifodasini topgan. Qolaversa, bu o‘sha davr insonlar ongida identifikasion xususiyatlarning kurtak ochishiga zamin yaratgan.

“Avesto” zardushtiylikning muqaddas kitobi bo‘lganligidan, unda bu dinning qadriyatlar tizimi o‘z ifodasini topgan. Shu bilan birga kitobda umuminsoniy qadriyatlarga, ularning inson ma’naviyati va amaliy faoliyati uchun ahamiyatiga katta o‘rin berilgan. Asarda yaxshilik, barkamollik, hurfikrlilik, insonparvarlik kabi xislatlar Axuramazda qiyofasi orqali ko‘rsatilgan. Kitob mualliflaridan biri Zaratushtra (Zardusht) fikricha, odamlar yaxshilik, yorug‘lik kuchlariga ergashishi, yaxshilikni yomonlikdan, adolatni haqsizlikdan farqlab olishi, hayoti davomida Axuramazda tomonida bo‘lishi lozim. Insonning bu jarayondagi qadri esa, yaxshilikning g‘alabasi uchun kurashda befarq turmasligida, yashash tarzida, ma’naviy qiyofasida, ijtimoiy faoliyatida o‘z ifodasini topadi.

Ilk O‘rta asr va O‘rta asr Sharq uyg‘onish davrining o‘zbek identikligiga ta’siri va uning aksiologik jihatlarda aks etishi tamoyillari tahlili ham mazkur bobda o‘rin olgan. Markaziy Osiyoda qadriyatlar to‘g‘risidagi qarashlar rivojida VIII-XII asrlar katta ahamiyatga ega. Bu davrda arab istilosi amalga oshirilgan, islom rasmiy hukmron dinga aylangan, islom fenomeni ostida Yaqin Sharq va Markaziy Osiyoda yagona tizim ostida o‘yg‘onish davri jarayoni vujudga keldi.

Shu bilan birga islomning yurtimizda tarqalishi va arab itilosi davrida ko‘pgina milliy kadriyatlar islom dini bilan sinkretlashuvi yuz berdi. Bu to‘g‘rida Beruniy “Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar” asarida ma’lumot beradi. Shuningdek, alohida ta’kidlash kerakki, vatanimiz sivilizasiyasining qadriyatlari arablar dunyosi madaniyatining rivojiga ham katta aks ta’sir ko‘rsatganligi shubhasiz. Xorazmiy, Forobiy, Beruniy, Ibn-Sino, Ulug‘bek kabi mutafakkirlar, al-Buxoriy, at-Termiziy, Kubro, Axmad Yassaviy, Naqshband kabi ilohiyot ilmining zabardast allomalari, Lutfiy, Navoiy, Bobur, Bedil, Mashrab kabi zotlarning kamolotida nafaqat islom, balki sivilizasiyamiz madaniyati va kadriyatlarining ta’siri beqiyos. Islom dini yurtimizga kirib kelganidan keyingi davrlarda ichki urushlar nisbatan barham topgan, ijtimoiy hayotda nisbatan barqarorlik hukm surayotgan edi. Bu nisbiy barqarorlik davrida madaniy rivojlanish, ilm-fan hamda adabiyotning taraqqiyoti uchun imkoniyat ochildi. O‘sha davr buyuk mutafakkirlaridan biri

Muxammad al- Xorazmiy xalifa al-Ma’mun tashkil qilgan “Baytul hikma”da katta mavqega ega bo‘lgan. U ilgari surgan g‘oyalarda qadriyatlarning umuminsoniy jihatlari izohlangan.[7] Sharq madaniyati tarixida muhim o‘rin tutgan Abu Nasr Forobiyning qadriyat to‘g‘risidagi fikrlarini “Madina al-fozila” ta’limotida yaqqol kuzatish mumkin. Qomusiy olim sifatida Forobiy ta’limotida yuksak g‘oyalar, adolatli ijtimoiy munosabatlar karor topgan davrda vujudga keladigan ma’naviy-axloqiy qadriyatlarning umumiy tizimini izohlab bergan. Forobiy bunday jamiyatda diniy qadriyatlar ham muayyan ahamiyatga ega bo‘lishini, ammo unda kalom (teologiya) va fikx (huquqshunoslik) vakillari kishilarning ma’naviy-axloqiy kamoloti uchun javob beradigan sohalarni boshkarishlari, ijtimoiy munosabatlarning asosiy sohalari esa faylasuf-xukmdorlar tomonidan boshqarib borilishini ta’kidlaydi. Mutafakkir diniy karashlar g‘oyaviy sohada eng asosiy ahamiyat kasb etgan o‘sha davrda, inson, jamiyat va ilm-fan qadriyatlarini falsafiy bilimlarning asosiy mavzularidan biri sifatida qaray olgan dastlabki Sharq faylasuflaridan biri bo‘ldi.

Abu Nasr Forobiyning g‘oyalari O‘rta asr Sharq falsafasi allomasi Alisher Navoiy ta’limotida rivojlantirildi. Unga ko‘ra, dunyoni panteistik anglashda inson eng oliy qadriyat sifatida maydonga chiqdi.

Jadid milliy demokratik ta’limotida milliy identiklik va aksiologiyaning asosiy jihatlari millatni asrab qolish, buning uchun jamiyatda ilm-fan, ta’lim, ma’rifatparvarlik idealini qadriyat sifatida targ‘ib qilishdan iborat bo‘ldi. Jadidlar o‘z davri va imkoniyatiga ko‘ra progressiv fikr va ta’limot orqali milliy birlik va jamiyatni asrab qoluvchi g‘oyalarni taqdim etar ekanlar, ularda ko‘proq xalq ongida qotib qolgan stereotiplarni yo‘qotish hamda millatni qadriyat maqomidagi tushuncha sifatida yondoshish, uni asrash uchun tafakkur madaniyatini o‘zgartirish xarakatini olib bordilar.

O‘zbek xalqining milliy identikligini namoyon etishida o‘zlikni anglash jarayonlarida kechayotgan o‘zaro munosabatlar va axborotlashayotgan jamiyatdagi ijtimoiy jarayonlarning tahlili asosida tegishli ilmiy xulosalar ishlab chiqilgan. Ushbu bobda O‘zbekiston Respublikasidagi fuqarolik jamiyati rivojining zamonaviy bosqichida polietnik munosabatlarning milliy, etnik, diniy, fuqarolik va hududiy identiklikni qo‘llab-quvvatlashda erishilgan falsafiy identiklik omillari tahlil etiladi. Axborotlashgan global dunyoda bir tomondan madaniyatlarning o‘zaro diffuziyalashuvi jarayoni, ikkinchi tomondan, milliy madaniyatlardagi differensiasiyalashuv pandemiya sharoitida butunlay yangi mazmunga o‘tishi kutilmoqda. Bu jarayonlar, tabiiyki o‘zbek xalqining milliy identikligiga yangicha mazmun bag‘ishlaydi.

Muhokama. Bugungi yuksak taraqqiyot davrida hech bir mamlakat umumiy integrasiyalashuv jarayonlaridan chetda tura olmaydi. Har bir davlat boshqa

davlatlar bilan hamkorlikda rivojlanib boradi. Zero, xalqaro munosabatlarsiz taraqqiyotga erishib bo‘lmaydi. Chunki, ko‘p asrlar mobaynida jahon mamlakatlari dunyo miqyosida bir-birini boyitib kelgan.

Bugun o‘zbek xalqi yangi sharoitda va yangi zamonda yashamoqda. U mustaqillik yillarida qanchalik ulkan muvaffaqqiyatlarni qo‘lga kiritmasin, globallashuvning kuchli bosimi ostida yashashga majbur bo‘lmoqda. Ammo aholimizning turli tabaqalari o‘rtasida o‘tkazilgan sosiologik so‘rov natijalariga qaraydigan bo‘lsak, uning ana shu bosimi milliy ma’naviyatimizga o‘tkazayotgan ta’siri darajasida anglanmayotganligi, tushunib yetilmayotganligi ma’lum bo‘lmoqda. Bu millatning o‘zligini anglashi rivojlanishida bir qadam sokinlik yuzaga kelmoqda. Biz respondentlarga “Siz o‘zingiz tug‘ilib o‘sgan mamlakat tarixi hamda madaniyatini yetarli darajada bilasizmi?”, degan savol bilan murojaat qildik. Olingan javoblar tahlili quyidagi diagrammada o‘z aksini topgan.

Diagramma. Siz o‘zingiz tug‘ilib o‘sgan mamlakat tarixi hamda madaniyatini yetarli darajada bilasizmi?

Diagrammada ko‘rib turganimizdek, respondentlarning qariyb 54,30 % o‘zining etnik tarixini yaxshi biladi. Demak, respondentlarning o‘z milliy xulq-atvori va ruhiyatini mukammal darajada tushunishi uchun yetarli darajada asos yaratilgan, bu borada o‘quv qo‘llanma, darslik va ilmiy ishlar amalga oshirib kelinmoqda. Bu, o‘z navbatida, bag‘rikeng O‘zbekistonda tenglik asosida o‘z imkoniyatlarini namoyon etish uchun shart-sharoit yaratilganligi haqida xulosa chiqarishga asos bo‘ladi.

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, axborotlashgan jamiyat va globallashuv jarayonlari aholining nafaqat mentaliteti, balki identikligiga ta’sir o‘tkazgan. Umuman olganda, millatning shakllanishi va rivojlanishi o‘ziga xos murakkab jarayon bo‘lib, unga har bir davr muayyan ta’sir o‘tkazadi.

Shuningdek, bu jarayonda millatning tipologik belgilari bo‘lgan til, madaniyat, urf-odat va qadriyatlardan tashqari, ijtimoiy-siyosiy jihatlarning ham o‘rni bo‘lib, millatning birlashishida katta ahamiyat kasb etadi. Bu jarayonda insonda o‘zining millat sifatidagi maqomini anglab, o‘z taqdirini millat taqdiri bilan bog‘liq holda tushunib yetishi kuzatiladi. Tadqiqotlar davomida «O‘zbek xalqining o‘zlik va mansublik jihatlarini nimalarda ko‘rasiz?», degan savol bilan murojaat qilindi.

O‘zbek identikligi tarixi yirik sivilizasion hodisalar bilan sifat jihatdan takomillashgan. Aksiologik tamoyillar shunga ko‘ra bir davrdan ikkinchi davr paradigmal qonuniyatlariga bo‘ysungan holda sinkretik, simbioz xarakter kasb etadi. Zardushtiylik, Moniylik, Islom, Ilk o‘rta asr va O‘rta asr uyg‘onish davri milliy identiklikning diniy va milliy xarakterdagi aksiologik tizim sifatlarini ta’minlagan. Abu Nasr Forobiyning g‘oyalari O‘rta asr Sharq falsafasi allomasi Alisher Navoiy ta’limotida rivojlantirildi, dunyoni panteistik anglashda inson

eng oliy qadriyat sifatida maydonga chiqdi. O‘zbek milliy identikligining tarix sinovidan o‘tish jarayoni jadid milliy demokratik ta’limoti davriga to‘g‘ri keldi. Jadidchilik ta’limotida millatni asrab qolish dasturi qadriyatlar tizimida o‘sha davr uchun dolzarb bo‘lgan ma’rifat va taraqqiyot mezonlari bilan tashkil etildi. Tafakkurda progressiv bo‘lgan jadidchilik g‘oyalari mustaqillik davri uchun ham yo‘llanma bo‘ldi.

Xulosa. Xulosa sifatida aytish mumkinki, mamlakatimiz o‘z mustaqilligini qo‘lga kiritgandan keyin qayta tiklangan qadriyatlar, xalq bayramlari, oilaviy marosimlar, diniy bayramlar, mustaqillik davri bayramlari, umumxalq bayramlari, madaniy va ma’rifiy bayramlar, sport bayramlari va boshqalarda milliy o‘ziga xoslikning namoyon bo‘lishi milliy tarbiyani singdirishda amaliy ahamiyati katta ekanligi tadqiqot bo‘yicha olib borilgan sosiologik so‘rovlarda yaqqol namoyon bo‘ldi. Aynan o‘zbek identikligini shakllantirgan aksiologik tamoyillar hech bir xalqda aynan takrorlanmasligi sosiologik so‘rovlar, qiyosiy tahlilda aniqlandi. Xalq an’anaviy qadriyatlari bayram, marosim, udumlar va tadbirlarning milliy tarbiyaning manbasi sifatidagi o‘rni alohida ahamiyatga ega ekanligi global taraqqiyot jarayonida identiklik tanazzulini vujudga keltiruvchi davrda hal qiluvchi rol o‘ynashi yoritib berildi.

Adabiyotlar:

1. Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис. -М.: Флинта, МПСИ, Прогресс, 2006. Anderson, B. Imagined 2.Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism . - London: Verso, 1983. Barth, F. Ethnic Groups and Boundaries . - Oslo: Bergen, 1969. Brubaker, R. Ethnicity without Groups. Cambridge: Harvard University Press, 2002.

2. Геллнер, Хрок и др.. Нации и национализм.-М: Прогресс. 1991.

3. Отамуродов С. Глобаллашув ва миллат, -Тошкент: Янги аср авлоди. 2008.

4. Қаҳҳорова Ш.Б. Глобал маънавият глобаллашувнинг ғоявий асоси,-Тошкент: Тафаккур, 2009.

5. Мадаева Ш.О. Идентиклик антропологияси, -Тошкент: Нишон ношир, 2015.

6. Файзуллаев А.Ф. Научное творечество Мухаммеда ал-Хоразме.-Т.:Фан. 1983 й.

РЕЗЮМЕ

Mazkur maqolada o‘quvchilarda sport vositasida milliy identiklikni shakllantirishning pedagogik asoslari va imkoniyatlari, xalq an’anaviy qadriyatlari bayram, marosim, udumlar va tadbirlarning milliy tarbiyaning manbasi sifatidagi o‘rni alohida ahamiyatga ega ekanligi global taraqqiyot jarayonida identiklik tanazzulini vujudga keltiruvchi davrda hal qiluvchi rol o‘ynashi yoritib berildi.

РЕЗЮМЕ

В данной статье особое значение имеют теоретико-методологические основы формирования национального самосознания у студентов через спорт, роль национальных традиционных ценностей праздников, обрядов, обычаев и мероприятий как источника национального воспитания.

SUMMARY

In this article, the theoretical-methodological foundations of the formation of national identity in students through sports, the role of national traditional values of holidays, ceremonies, customs and events as a source of national education are of particular importance. playing was explained.

THE PROCESS OF TEACHING VOLLEYBALL TO CENTRAL ASIAN STUDENTS WITH THE HELP OF INTERACTIVE TECHNOLOGIES

Ismailova A.
Senior Lecturer, Department of Physical Education, Karakalpak State University
Abdikamalov Kh.
Assistant teacher of the interfaculty department of physical culture
Karakalpak State University

Tayanch so'zlar: sportda konsentratsiya, sportda qarz olish, voleybol, sport.
Ключевые слова: концентрация в спорте, заимствование в спорте, волейбол, спорт.
Key words: concentrating in sport, borrowing in sport, volleyball, sport.

Introduction. Currently, volleyball training is included in the curriculum of the academic discipline «Physical Culture» for students of higher educational institutions of various specialties within the framework of the subject and optional classes. In order to prevent a decrease in activity and interest in physical education, there is a need to create gaming technologies that will help transform the process of physical education. Game technology, in particular borrowed elements from various sports, will help to improve the results of physical fitness of students, and most importantly, change the motivation for physical activity.

In the educational environment, a large number of various methods of improving the effectiveness of the physical education process are presented, including when teaching volleyball, where there is a task of modernizing the training process at the initial stage of preparation [4], the solution of which would allow students to master volleyball faster and not lose interest in it in the learning process.

Within the framework of this study, the improvement of the process of teaching volleyball to university students is based on the introduction of interrelated processes of «borrowing» and «concentration» in the learning process. According to modern interpretations [1, 25 pp.], the concept of «concentration» implies «concentration», «gathering» and «accumulation», and all other meanings of this concept, for example, «saturation of solutions

and mixtures» and «aspiration of thoughts, feelings and interests» belong to special areas of cognition. The meaning of the concept of «borrowing» implies «adopting», «assimilating» and «taking» something, and fully reflects the essence of symbiotic relationships between various objects of any progressive system Various examples of the results of borrowing and concentration in sports activities, technology, daily activities and science [2, 12 pp.] are shown in Figure 1.

A striking example of the result of the interaction of these processes are all kinds of multifunctional tools that have concentrated all kinds of functions borrowed from various individual tools. The processes of concentration and borrowing also take place in science, for example, as the science of cybernetics has a base based on borrowing key elements from such sciences as mathematics, probability theory, mathematical statistics and modeling, econometrics and computer science based on techniques, methods and research tools, hypotheses, elements of theory and means of analysis, which are elements of concentration. Concentration and borrowing also affect the implementation of modern progressive solutions in technology, for example, a pickup truck-SUV, borrowing the functions of a passenger, truck and all-terrain vehicle, represents the concentration of a cargo platform, passenger body, increased clearance and all-wheel drive.

Methods and results. All modern sports, as a rule, are a complex of borrowings consisting of processes, functions, characteristics, tactics, strategies and concepts of various sports disciplines. As an example of the complex application of the elements of «concentration» and «borrowing» is biathlon, which appeared with the help of «borrowing» from bullet shooting and cross-country skiing, through the concentration of basic elements such as a rifle and a target, skis (Fig. 1). Of course, the principle of concentration and borrowing is also applicable in the training process, in particular when teaching volleyball to university students [3, 11 pp.]. The application of the principle of concentration and borrowing is based on the concentration of functions, characteristics, tactics, strategies, the use of sports equipment and exercises from various sports disciplines. For example, for general physical training aimed at complex development of muscle strength and muscle groups and strengthening the foundation for special physical training, such sports disciplines as weightlifting, gymnastics, kettlebell lifting and athletics can be used as an object of borrowing, where the elements of concentration are exercises with a barbell (lifting), exercises on rings, parallel bars and crossbar (pull-ups, flexion, extension of arms, walking

on hands), shifting and lifting weights, squats with weights, jumping and running, respectively.

The practical application of this approach is a powerful incentive for activating students' interest in physical education, in particular when teaching volleyball. Thus, students, performing such a program of general physical training, acquire and develop a set of physical qualities necessary for a volleyball player. Game technologies in which elements from other sports are applied (or borrowed) help to master specific skills needed in volleyball. An example is the borrowing of movements from a sport such as field hockey. Movements and racks from this type will help to master movements and racks in volleyball, which helps to increase the efficiency of the preparation process. For two years, an experiment was conducted to introduce the principles of concentration and borrowing at K.E. Berdakh Karakalpak State University (KSU). At the Department of Physical Education, during optional volleyball classes for 1st-year students, game technologies were used during classes, in which elements from other sports were present (they are presented in Table 1). [4, 12 pp.]

One of the results should be considered that already at the end of the first year, students with anthropometric data optimal for volleyball were included in the reserve of the KSU volleyball team, which takes first place in the championship of the Nukus region among higher educational institutions and is the current champion of the Nukus region.

In addition, special physical training for the KSU national volleyball team includes a set of borrowings based on weightlifting, kettlebell lifting, athletics, basketball, lawn tennis, gymnastics and acrobatics and the use of exercises with a barbell and kettlebell, triple jump, hurdling, wrist basketball throw, swing movements of tennis with a racket and various jumping exercises, which leads to the improvement of the explosive strength of the muscles of the arms, legs, trunk, as well as an increase in the functional capabilities of the body (Table 2). Further improvement of the training of volleyball players with the division into playing roles, as is known, occurs through differentiation [5, 15 pp.] and individualization, which makes it possible to successfully manage the development of athletes. It should be noted that within the framework of this article, such types of training as technical, tactical and gaming are not considered, since the scope of the educational program of a non-physical education university provides only for the development of their basic principles.

One of the effective ways to improve the process of teaching volleyball to university students should be considered the implementation of borrowing and concentration in sports, which allows to increase the proportion of students

and students who systematically engage in physical culture and attract them to various sports, which is the basis of a healthy lifestyle and a manifestation of an active lifestyle. All this is marked by priority directions in the Strategy for the development of physical culture and sports in the Republic of Uzbekistan for the period up to 2020 [6, 25 pp.].

Conclusion. The health of students is an important indicator of the economic and labor, defense and cultural potential of modern society . Classes with the use of gaming technologies will allow you to form the right attitude to a healthy lifestyle, prepare for future professional activity and life in modern society. And understanding that it is possible to apply various techniques and tools from related game forms will help students to creatively approach any type of activity.

Literature:

1. Guba V. P., Rodin A.V. (2009) «Volleyball at the University: Theoretical and educational supportof the system of training students in the sports club. The manual» / V. P. Guba, A.V. Rodin. - Moscow:Soviet sport. pp. 164

2. Guba V. P. (2009) Individualization of training of young athletes / V.P. Guba, P.V. kvashuk, V.G. Nikitushkin. Moscow: physical Education and sport. pp. 280

3. Efremov T.F. (2010) The Modern dictionary of the Russian language, three in one: orthographic,morphemic, word-formative. Moscow: ACT. pp.699.

4. Zheleznyak Y.D. (2004) Trends in the development of the classic volleyball today / Y.D.Zheleznyak, G.I. Shipulin, Serdyukov O.E. // Theory and practice of physical culture. № 4.Pp. 33.

5. Zhuravleva I. V. (2012) Students health: sociological analysis: monography / I.V. Zhuravleva. Moscow: Institute of sociology, RAS, 2012 pp. 252

6. Lopatin V. V. (2013) Explanatory dictionary of the modern Russian language / V. V. Lopatin, L.E. Lopatin. M.: Eksmo. pp. 928

РЕЗЮМЕ

Maqolada universitet talabalarining voleybol bo’yicha o’quv jarayonini o’yin texnologiyalari orqali takomillashtirish yo’nalishi keltirilgan. Umumiy va maxsus jismoniy tayyorgarlik jarayonida kontsentratsiya va qarz olishning o’zaro ta’siri va o’zaro ta’siri mexanizmi aniqlandi.

РЕЗЮМЕ

В статье представлено направление совершенствования процесса обучения волейболу студентов ВУЗов посредством игровых технологий. Раскрыт механизм взаимодействия и взаимного влияния концентрации и заимствования на тренировочный процесс при общей и специальной физической подготовке.

SUMMARY

The article presents the direction of improving the process of teaching volleyball to University students through game technologies. The mechanism of interaction and mutual infl uence of concentrating and borrowing on training process during general and special physical training is revealed.

ISSN 2181-7138

Т. Н. Қары Ниязий атындағы Өзбекстан педагогикалық
илим-изертлеў институтының Ж. Орынбаев атындағы Қарақалпақстан филиалы

«МУҒАЛЛИМ ҲӘМ ҮЗЛИКСИЗ БИЛИМЛЕНДИРИЎ»

№ 4

Нөкис — 2023

Басып шығыўға жуўапкер:
А. Тилегенов

Баспаға таярлаған:
А. Тилегенов, Р. Утепов

Компьютерде таярлаған:
П. Реймбаев

Мәнзил: Нөкис қаласы, Ерназар Алакөз көшеси №54
Тел.: 224-23-00
e-mail: uzniipnkkf@umail.uz,
mugallim-pednauk@umail.uz
www.mugallim-uzliksiz-bilim.uz

Журналға келген мақалаларға жуўап қайтарылмайды, журналда жәрияланған мақалалардан алынған үзиндилер «Мугаллим ҳәм үзликсиз билимлендириў» журналынан алынды, деп көрсетилиўи шәрт. Журналға 5-6 бет көлеминдеги материаллар еки интервалда TIMES NEW ROMAN шрифтинде электрон версиясы менен бирге қабыл етиледи. Мақалада келтирилген мағлыўматларға автор жуўапкер.

Оригинал-макеттен басыўға рухсат етилди 12.07.2023. Форматы 70x100$^{1}/_{8}$
«Таймс» гарнитурасында офсет усылында басылды.
Шәртли б.т. 29,5 . Нашр. т. Нусқасы _____ Буйыртпа №